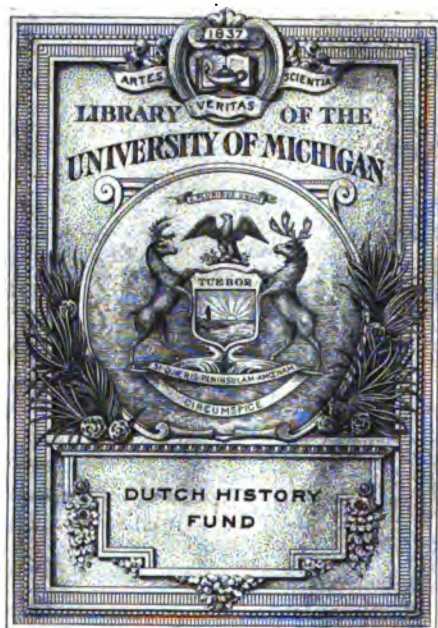

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE
DUTCH HISTORY
FUND

LETTER-OEFENINGEN.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

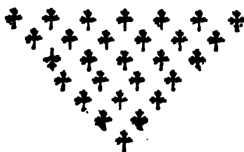
DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

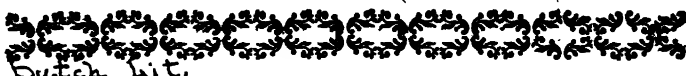
tot Fraaije Letteren, Konsten en Weetenschappen betrekkelyk.

Eerste Deels, Eerste Stuk.
Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By YNTEMA EN TIEBOEL.
MDCCLXXIX.

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

DE SCHRYVERS DER *ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN*, AAN DE LEEZERS.

Hoe algemeen eene Voorreden het portaal van 't gebouw der Schryfwerken uitmaake; hoe dienstig deeze, wel ingerigt, ook zyn moge, om den Leezer eenig verslag te geeven van den aanleg, aart en inhoud eens Werks, voegt dezelve niet, ten allen tyde, of by elk Deel eens Tydgeschrifts, 't welk op een' eenpaarigen voet voortgaat. Nogthans doen 'er zich gelegenheden op, by welke de Schryvers eens Maandwerks, met voegelykheid, niet kunnen nalaaten, ook iets, by wyze van Voorreden, aan 't hoofd huns Geschrifts te plaatzen.

Wy hebben dit ook meermaalen gedaan, en altoos wanneer onze LETTER-OEFENINGEN, ten opzigte van den Tytel, eene kleine verandering kreegen; en, dewyl men, op het tegenwoordig Stukje, den bynaam van HEDENDAAGSCHE in dien van ALGEMEENE veranderd ziet, zal het zeer gepast en overeenkomstig met onze gewoonte zyn, onze Leezers eenige oogenblikken op te houden, om, met de Schryvers der meeste Voorredenen, van ons zelven te spreeken. —— *Van ons zelven te spreeken*: welk een ryke stof! doch tevens hoe bezwaarlyk zo te verwerken, dat het anderen niet verveele, of walge. Wy zullen tragten, dit verdrietige, 't geen wy te vaak in den loop onzer LETTER-OEFENINGEN, ondervonden hebben, onzen Leezeren niet te veroorzaaken.

Gy verlangt, buiten twyfel, de rede deezer Naamsverandering te weeten. Deeze is geene andere dan die ons, in vroegeren tyde, tot dergelyk eene Verwisseling aanzette. Zints den jaare MDCCLXI, dat ons Maandwerk, onder dén Tytel van VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN, eerst het licht aanschouwde; is het twee maalen vernoemd: te weeten in 't jaar MDCCLXVIII, wanneer het woord NIEUWE 'er voorgeplaatst, en, in 't breede, reden gegeeven wierd van deeze verandering (*); vervolgens kwamen wy in den jaare MDCCLXXII, met den naam van HEDENDAAGSCHE LETTER-OEFENINGEN te voorschyn treeden: thans verkoozen wy dien van ALGEMEENE, om weder eene voegelyke Afdeeling in een Werk te maaken, 't geen van zo groot eene uitgebreidheid wordt, en reeds acht en dertig Deelen beslaat.

Behalven de Naamsverandering, zal het Werk, gelyk by de voorgaande vernoemingen, het zelfde blyven. Wy zyn zo gelukkig, dat

(*) Men zie het Voorbericht voor de *Nieuwe Vaderlandsche Letter-oefeningen.*

dat, zedert den Aanvang, tot nu toe, dezelfde Hoofdschryvers daar aan gebleeven zyn: alleen hebben wy, door den dood, tot ons uiterste leedweezen, verlooren, een Man, dien wy noch mogen, noch kunnen verzwygen; daar by ons Werk geene geringe eere aandeed; naamlyk den wydvermaarden Dr. JOANNES GRASHUIS, die 'er in der tyd zeer veel de hand aan geleend heeft. Zyn opengevalle plaats is aangevuld, door Heeren, die, op de verpligtendste wyze, ons de behulpzaame hand gebooden, en verleend hebben; en die wy, op den duur, onze Medearbeiders in dit Letterwerk mogen noemen. — Wy maakten hier, onder anderen, ook nog gaarne gewag van den beroemden Historieschryver JAN WAGENAAR; doch die Heer heeft 'er te weinig aan gedaan, om als Hoofdschryver voor te komen.

Ons MENGELWERK (*) van eenen gansch anderen aart dan de eigenlyke LETTER-OEFENINGEN, openstaande voor 't geen onze Begunstigers ons toezenden, is aan meer veranderingen onderhevig geweest; schoon het bezorgen van den noodigen Voorraad meest op dezelfde Persoonen heeft blyven berusten, en nog berust. Wy erkennen, met verschuldigde dankbaarheid, de hulp der Schryveren, die met naam, of ongenoemd, het hunne toebragten aan dit gedeelte onzes Werks; waar in de verscheidenheid van stoffe en schryfwyze een zo noodig vereischte is, om der Leezeren nieuwsgierigheid en aandagt wakker en leevendig te houden, uit te lokken en te vestigen. Wy verzoeken, op nieuw, hunnen bystand. Bovenal zullen ons eigen Opstellen, Waarneemingen, en Ontdekkingen behaagen. — Zy, van wier gezondene Stukjes wy tot nog geen gebruik gemaakt hebben, en waarschynlyk nooit zullen maaken, duiden dit niet euvel: wy gebruiken, zulker wyze handelende, het onbetwistbaar regt over ons eigen Werk: en de meesten zullen, indien zy den aart, het algemeen oogmerk, en 't beloop daarvan willen nagaan, en den blinddoek der Eigenliefde, die te dikwyls het oog der Schryveren dekt, ter zyde schuiven, de reden van het agterblyven deezer Stukjes wel kunnen bevroeden. Om deezen en geenen niet af te schrikken, maar veel eer te bemoedigen, tot het toezenden van hunne kleine Proeven in eigen werk of Vertaaling, hebben wy wel eens, en misschien te dikwyls, iet *middelbaars* plaats ingeruimd; dog het *slegte* zal altoos door ons agterwege gehouden worden: wy hebben onze *Eer*, onze *Agting* te lief, om dezelve, voor eenig gunstbejag, veil te stellen.

Onze *Eer*, onze *Agting*. —— Is dit de taal niet van de Eigenliefde der Schryveren? Ja, Leezers: maar, zo wy denken, in ons geval, de taal der redelyke en welverlichte Eigenliefde. Niet weinig vinden wy ons gestreeld, met by aanhoudenheid, in Werken van Geleerdheid, Oordeelkunde, Kunst en Smaak, onder aan den voet der bladzyden, onzen naam geplaatst te zien, en den Leezer, tot dit of dat stuk onzer VADERLANDSCHE LETTER-

(*) Ten opzigte van die Schikking, wyzen wy onze Leezers tot het Voorbcrigt van het III Deel der *Vaderlandsche Letter-oefeningen.*

TER-OEFENINGEN, geweezen (*). Het schuiffelen van den Nyd heeft ons ook meermaalen, zonder ons te deeren, verzekerd, dat wy ten minsten zo veel waarde hadden, dat dit boosaartig gedrogt de tanden in ons Werk wilde zetten.

Het heeft gebreken, dit weeten wy zo goed, en misschien beter, dan die ons dezelve willen aanwyzen. Dezelve te ontdekken is meer dan het schryverlyke van ons gevorderd: doch dit willen wy verzekeren, dat wy alle poogingen zullen aanwenden om die te verbeteren: en onze LETTER-OEFENINGEN, zo wel als ons MENGELWERK, zo volkomen, zo nuttig en teffens vermaaklyk te doen worden, als de natuur van deezen onzen Letterarbeid toelaat. Onze Drukkers, over wier uitvoering, wy, nevens onze Leezers, alle reden van vergenoeging hebben, zullen, ten dien einde, geene moeite of kosten ontzien. Het *sterk vertier*, eene uitdrukking, welke wy hier niet in den gewoonen zin der Boekverkooperen, maar naar den Letter en in volle waarheid gebruiken, stelde hun daar toe tot dus lange in staat; en wy twyfelen in geenen deele, of het zal dien noodigen bystand blyven verleenen, en ons gelegenheid geeven om langs deezen weg den dierbaaren Vaderlande *nuttig te zyn*.

Nuttig te zyn, — weder eene uitdrukking, die naar Eigenliefde smaakt, en zy gestadig in den mond heeft, — doch altoos niet van Waarheid vervreemd is: en dat zy deeze, met betrekking tot ons Werk, behelze, durven wy op ons neemen, aan te toonen. — Wy hebben reeds opgemerkt, dat 'er zich een vry groot onderscheid opdoet tusschen onze LETTER-OEFENINGEN en ons MENGELWERK, dit zullen wy ook, in 't bewys van dit stuk, in 't oog moeten houden: en, omtrent die twee Deelen, onderscheide bedenkingen voordraagen.

De LETTER-OEFENINGEN behelzen, gelyk bekend is, eene Aankondiging, Berigt, als mede eene oordeelkundige en tevens vrymoedige Beoordeeling der Werken, die in ons Vaderland en elders uitkomen.

De *Aankondiging*, op zichzelven beschouwd, is nut: men vindt, daar door de Aankondigingen, in veelvuldige Nieuwspapieren verspreid, by een verzameld, en ziet, met éénen opslag van het oog, eene lyst der Werken van allerleien aart, die de Drukpersfen, in ons Vaderland, van tyd tot tyd, uitleveren: doch dit zou, op zichzelve aangemerkt, wy bekennen het, luttel betekenen; en wy zouden het onaangeroerd gelaaten hebben, indien dit de eerste stap niet ware om tot verdere en grootere nuttigheden te geraaken.

By de *Aankondiging* paart zich het *Berigt*: dit doet dikwyls alleen genoeg af, om de opgesmukte Tytels, in de Nieuwspapieren, den valschen tooy te beneemen: of een waardig Boek, onder een eenvoudigen Tytel het licht ziende, op den rechten prys te zetten. Tusschen de Tytels der Boeken, en de Kleederen der Menschen, is eene vry groote overeenkomst. Hoe menigmaal neemt

(*) *Principibus placuisse viris non ultima laus est.*

een Schryver, zonder verdiensten, een zwellenden en allesbeloovenden Tytel aan: en zoekt, eerst door eigen waan misleid, voorts anderen te bedriegen? Hoe vaak gebeurt het, integendeel, dat een korte, en verre van allen opschik vervreemde Tytel een Werk aanduide, 't welk alle verdiensten heeft? De eerste, van naby, en van dien zwier ontdaan, beschouwd, vindt zich in 't zelfde geval met den Man, die, door zyne kleederen, aanzien verworven hebbende, 't zelve terstond verliest, wanneer men hem ziet gelyk hy waarlyk is. De tweede is met de daad meer dan hy, op 't uiterlyk aanzien, schynt, en verwerft, gekend zynde, de agting, die hem toekomt. Zeer dikwyls voldoet een enkel *Berigt* om den een en den ander te doen kennen: in welk geval wy ook menigmaalen ons daar mede vergenoegen; het eene schande voor het oordeel onzer Leezeren agtende, iets meer tot ontdekking daar by te voegen. Veelen dus gewaarschuwd, of onderrigt, kunnen zich voor den opgepronkten wagten, en met den waardigen Schryver nader kennis maaken.

Zomtyds, egter, is de *Aankondiging*, en 't *Berigt*, niet voldoende; een zwaarder taak komt voor onze Rekening: het oordeelkundig en vrymoedig *Beoordeelen* naamlyk. Dan de zwaarwigtigheid van deeze taak wordt, door het Nut, ruim en ryklyk opgewoogen: de Fakkel der Oordeelkunde, een Werk toelichtende, verspreidt daar over een' helderen glans, die de schoonheden te beter doet uitkomen; doch ook teffens de vlekken en gebreken ontdekt; 't welk beide eene onbetwistbaare Nutheid met zich brengt: naardien de aangeweezene en in sterker licht geplaatste schoonheden te meer de oogen trekken; en de opgemerkte gebreken ter waarschuwinge voor den Schryver en anderen dienen kunnen. ——— Weinig Werken zyn ook van zo zuiver een gehalte, dat zy overal den toetssteen der Oordeelkunde verdraagen kunnen, dit aan te wyzen dient ten nutte van veele Leezers, vermids het hun eene keurige voorzigtigheid inboezemt, en opwekt om met den geest der onderscheidinge te werk te gaan. ——— Hoe billyk en regtmaatig het zy, dat Vrymoedigheid en Onzydigheid hier de Oordeelkunde vergezellen, zal dit bedoelde einde bereikt worden, blykt van zelve, en in hoe verre deeze vereischten in onze LETTER-OEFENINGEN gevonden worden, staat niet ons, maar den Leezeren, die de beoordeelde Werken geleezen en met onze aanmerkingen vergeleeken hebben, te beslissen. Zyn onze aanmerkingen niet altoos voldoende, (en wie kan dit van eenig Mensch vergen?) zy zullen, ten minsten, kunnen strekken, om de aandagt te bepaalen en de onderzoeklust op te wakkeren. ——— Onvoldoende en misbaagelyk waren zy zeker meermaalen voor Schryvers, Vertaalers en Boekhandelaaren: doch deezer klagten hebben wy gehoord, nagegaan en wederlegd, in eene Voorafspraak ten dien einde ingerigt, en waar op wy ons, de zaak dezelfde blyvende, by herhaalinge beroepen. (*)

Doch

(*) Men sla hier open het Iste Stuk des IIIden Deels der *Nieuwe-Vaderlandsche Letter-oefeningen*.

Doch 'er is éene Tegenbedenking op het Nut onzer LETTER-OEFFENINGEN, die wy niet onaangeroerd voorby mogen; te weeten, dat zy, benevens andere Schriften van dien aart, strekken om de Menschen van het leezen der aangekondigde, en beoordeelde, Werken, terugge te houden, zich genoeg voldaan agtende, met den Tytel, den algemeenen Inhoud, en deeze of geene byzonder opmerkenswaardige Stukken daar uit te weeten. —— Dat dit, zomtyds, plaats hebbe, ontkennen wy geheel niet: doch dat dit ons oogmerk zou weezen lochenen wy volstrekt. Wy keuren zulk eene handelwyze, wel verre van ze voor te spreeken, ten hoogsten af. Het is een misbruik van een nuttig Werk, en wy agten het niet noodig hier te bewyzen dat het misbruik eener op zichzelve nutte zaake, op geenerlei wyze tot een rede kan strekken, om die agterwege te laaten: dan alleen, wanneer het misbruik door de algemeenheid, of de zwaarte, het toegebragte nut overtrof: welk laatste hier, in geenen deele, het geval is: want; behalven, dat onze Uittrekzels doorgaans kort zyn, en veel korter dan veele Schryvers, Vertaalers en Boekhandelaars wenschen, en dus op verre na eenen eenigzins lees- en onderzoekgraagen niet voldoen kunnen; behalven dit, zyn ze, ten opzigte van Werken, die wy der leezinge waardig keuren, *meesten tyd*, wat zeg ik meesten tyd, *altoos*, zo ingerigt, dat zy veel eer strekken om graagte te verwekken, daar te verzadden. Van hier ook, dat men, in de Nieuwspapieren, zo dikwyls aantreft, *zie dit Werk gepreezen*, *enz.* in de *Letter-oefeningen*; zo werken de Klaagers ons zelfs in de hand.

En de algemeenheid, waar mede onze LETTER-OEFFENINGEN geleezen worden, in aanmerking genomen zynde, zou het wel zeer te bezien staan, indien het ooit mogelyk ware hier van eene voldoende proeve te neemen, of onze Berigten het vertier van waarlyk goede en nutte Boeken niet veel eer kragtdaadig bevorderden dan stremden. —— Wagten eenigen, dit weeten wy, en dit streeft ons niet weinig, wagten eenigen met het koopen van een gewigtig Werk, tot zy ons oordeel daar over vernomen hebben, zulks mag uitstel, doch kan geen nalaaten, verwekken. Vertraagen, stuiten wy den loop van Prulschriften, van Waarheid, Pligt en Godsdienst hoonende Boeken: wy volvoeren een Werk, 't welk de goedkeuring en den lof van elk braaf Man, van elk Christen, moet weg draagen. —— Nog mogen wy hier aanmerken, dat veelen, niet magtig om groote en kostbaare Werken te koopen, door het leezen onzer LETTER-OEFFENINGEN, daar van eenige kundigheid verkrygende, dikwyls opgewekt worden om ze in hunne *Leesgezelschappen* te neemen, of anderen ter leen te vraagen, waar door zy hunne kundigheden vermeerderen, zonder iemand eenig nadeel te doen; dewyl die Werken, by mangel van vermogen, nooit door hun zouden aangekogt geworden zyn.

Om van ons MENGELWERK nog een kort woord te zeggen. De Inhoud daar van beantwoordt volkomen, zo wy vertrouwen, aan het Opschrift, als behelzende Stukken tot *fraaije Letteren*, *Kun-*

Kunsten en *Weetenschappen*, betrekkelyk. De Godgeleerdheid bekleedt hier doorgaans, met de Zedekunde, de eerste plaats; en verschaft Redenvoeringen, Verhandelingen, Proeven, van zulk een aart, dat ze als eene Maandelyks openbaar onderwys onzer Landsgenooten mogen aangemerkt worden: waarom wy ook zeer schaars ons ophouden met Geschilstukken; maar onderwerpen verkiezen, die de belangen der Waarheid, welke naar de Godzaligheid is, bevorderen, en onze Leezers teffens leeren en stigten kunnen. —— De Genees- en Heelkunde deelen de nieuwste in- en uitlandsche Ontdekkingen mede. —— De Natuurkunde en de Natuurlyke Historie worden op denzelfden voet voortgezet en toegelicht. —— De Geschiedkunde levert byzonder aanmerkenswaardige Stukken op, menigmaal gezogt uit een hoop, van waar ze onder zeer algemeene en bekende verward en bedolven lagen; als mede Leevensbeschryvingen van voornaame Mannen. —— Stukjes van Vernuft en Smaak, in dicht of ondicht, van zeer verschillenden aart, en strekkende om Leezers van onderscheiden smaak te onthaalen en te toeven, dienen tot een vervrolykend besluit, waarby, ten toegift, nog de Weerkundige Waarneemingen komen.

Van het aanbelang, en gevolglyk van het Nut, deezes MENGELWERKS, moet elk overtuigd worden; wanneer hy nagaa hoe veel Mannen van Naam en Verdiensten in ons Vaderland hetzelve met hunne Stukjes, van hun naam vergezeld, vereeren; dit eene zeer voeglyke verzamelplaats agtende, om Verhandelingen, Vertoogen, Ontdekkingen en Waarneemingen, te klein, (schoon zomtyds van groot gewigt,) om afzonderlyk het licht te zien. Hier uit ontstaat dat veele Schryvers, gelyk wy dit boven reeds aanroerden, zich op ons MENGELWERK beroepen, en hunne Leezers daar heenen wyzen. —— Jonge Liefhebbers bieden wy ook de gelegenheid aan, om de Stukjes, waar in zy hunne kragten beproeven, ons te laaten toekomen: en de toejuiching, welke zy, gelukkig geslaagd zynde, ontvangen, dient hen ten prikkel om voort te gaan en iets van meer belangs te onderneemen; naa dat zy in dit oefenperk zich loflyk gekweeten hebben. —— Gaarne wenschen wy in 't zelve meer vrugten, op Vaderlandschen grond gegroeid, te plaatzen: doch de Buitenlandsche kunnen, by gebrek daar van, een smaaklyk en heilzaam geregt verschaffen: ook zullen wy voortvaaren met derzelver Schriften te doorbladeren, en daar uit het beste te verzamelen om het onzen Leezeren toe te dienen.

Wy verzekeren onzen Leezeren, ten besluite, van ons ernstig oogmerk om Nut te doen en te vermaaken: beantwoordt de uitslag niet altoos, of volkomen, aan 't zelve, hier in staan wy gelyk met ontelbaare anderen, die nevens ons het zeggen van den eerwaardigen WERENFELS mogen gebruiken.

Aut prodesse volunt aut delectare Poëtæ:
Alter utrum satis est obtinuisse mihi.
Si qua parum prosunt, forte oblectaberis illis,
Quodque minus dulce est, utile forsan erit.

A L-

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

Proeve over het Gebed, zo ver de Christelyke Geloofsleere het zelve in overweeging neemt. In 's Hage by J. H. Munnikhuizen *en* C. Plaat, 1778. *Behalven het Voorwerk* 186 *bladz. in gr. octavo.*

Schoon deze Proeve zich uitbreide over het Gebed in 't algemeen, niet zedekundig beschouwd, maer voor zo ver als het tot de Christelyke Geloofsleer behoort, heeft dezelve echter voornaemlyk de verhooring van het Gebed tot een onderwerp. De hoofdvraeg, in dezen overwoogen en beantwoord, is: *Hoe ver strekt zich de belofte der openbaring, van de verhooring der gebeden uit?* En de Schryver van dit lezenswaerdige Stukje doet ons daeromtrent opmerken, „ dat 'er een duidelyk onderscheid „ is tusschen het gebed der Propheeten, om Wonder„ werken, en tusschen het gebed der Godvruchtigen, „ om andere Goddelyke goederen". Hier benevens tracht hy den Lezer overtuigend te doen zien, „ dat al„ leen het gebed der Propheeten om Wonderwerken de „ belofte heeft van nimmer onverhoort te zullen bly„ ven; maar dat God zich nergens verplicht heeft, het „ het gebed der Godvruchtigen om andere Goddelyke „ goederen, altoos te zullen verhooren".

Ter vollediger uitvoeringe hiervan, om langs dien weg den Bybel van een bitter verwyt, en den Christen van geen geringe bekommernis, rakende dit onderwerp,

te verlossen, vestigt de Autheur, in de eerste plaets, het oog, op het Leergebouw der Heilige Schrift, van het gebed der Propheten om Wonderwerken. En hieromtrent toont hy aen. (1.) „ Dat de propheeten by hunne „ wonderwerken eigenlyk niet meer deeden, dan dat zy „ 'er slechts om baden en verhoort wierden". (2). „ Dat „ de Propheeten God nooit om een wonderwerk aanroepen mogten, dan op ingevinge van den Geest der won- „ derwerken, welke op hen woonde, hen leerde en „ dreef, en in 't geloove aan deeze ingeevinge of drift; en „ dat uit deezen hoofde, en op deeze onderstelling, de „ proheeten de belofte en het voorrecht hadden, van God „ nooit om een wonderwerk aan te roepen, zonder met „ der daad verhoort te worden". ——— Uit het deswegens bygebragte heeft men dan, gelyk onze Autheur zegt, het volgende voorstel van de wonderdoenders der voorige eeuwen te maken. „ Zy bezaten geen meer dan „ menschelyke kracht, die zy als hun eigen te aller tyd „ naar believen hadden konnen gebruiken en te werk „ stellen. Neen, maar het was God zelve, niet zylieden, die het wonder deed. Alleenlyk verwittigde hy „ de heilige menschen Gods, door zynen Geest, van „ zyn voorneemen, dat het hem thans goeddunke, dat „ de openbaaring door een wonderwerk bekrachtigt wor- „ de. Hier van dan verwittigt, gaven zy nu, of door „ een gebed te doen, of door het aanraaken met de „ hand, of op eene andere wyze te verstaan, dat het „ wonderwerk, 't welk thans gebeurde, niet by geval „ gebeurde, maar met hunne kennis, en op hun verzoek „ van God, ten minste om hunnent wil; ten einde de „ waarheid hunner leere daar door, als door een zegel, „ bekrachtigt wierde". ——— In de ontvouwing hier van ontmoeten ons verscheiden oordeelkundige bedenkingen, over de wonderdadige gevallen in de Bybelbladen vermeld, welken ter opheldering van dezelven dienen; mitsgaders welingerichte verklaringen van deze en gene Schriftuurplaetzen; vooral van dezulken, die veeltyds betreklyk gemaekt worden tot het gewoone gebed der Godvruchtigen; en welken, volgens des Autheurs betooging, bepaeldlyk tot de Wondergebeden, of Gebeden om Wonderwerken, behooren. Wel byzonder staet hy ten dezen aenzien, met het afloopen van dit eerste gedeelte van zyn Geschrift, opzetlyk stil op des

Heil-

Heillands tael Joh. XVI. 23—30; om aen te toonen dat Christus, in dit gesprek, geenzins het oog heeft, op het gewoone gebed der Godvruchtigen, maer „ zynen Apostelen, als Propheeten, voor den toekomenden tyd, „ *dat is*, voor den tyd van het naastvolgend pinxterfeest „ af, en vorders, dit voorrecht der Propheeten belooft, „ *te weeten;* dat ook zylieden van dien tyd af nooit om „ wonderwerken ten behoeve van den christelyken „ godsdienst zouden bidden, zonder met 'er daad verhoort te worden". Onze Autheur betoogt dit breedvoerig uit den t'zamenhang en den inhoud van 't geheele gesprek, vergeleken met andere voorstellingen van Christus, die tot dit onderwerp te brengen zyn; en daerbenevens stelt hy zulks in het heldere daglicht, door ene daerbygevoegde uitbreidende verklaring van dit gesprek.

Het eerste gedeelte van dit Geschrift daermede afgehandeld zynde, zo is verder het tweede geschikt, tot het voordragen van het Leergebouw der Heilige Schrift over het gewoone Gebed aller Godsdienstigen in 't gemeen. De Opsteller dezer Proeve zich bepalende tot het gene tot de Geloofsleer behoort, zonder in 't Zedekundige uit te weiden, toont vooraf kortlyk, dat het Artykel van het Gebed, dus beschouwd, in de Geloofsleere best geplaetst word, in 't Hoofdstuk van de Voorwaerden des Heils. Hier op treed hy voorts ter zake; handelt eerstlyk over de natuur en het voorwerp des godsdienstigen gebeds; vervolgens over de verhooring des Gebeds, en ten laetste over het nut van 't Gebed, waeraen hy wyders, als ten slot van dit Werkje, noch hecht een Aanhangzel over het Gebed des Heren. Nopens deze onderwerpen levert ons de Autheur verscheiden bedenkingen, die hare nuttigheid hebben; dan wy zouden te breedvoerig worden, wanneer wy 'er op staen bleven; vooral daer wy 't, na 't bovengezegde, niet ondienstig oordeelen, nog op te geven, ten minste het hoofdzaeklyke van 't geen de Autheur, bepaeldlyk, wegens de belofte van de verhooring der gebeden der Godvruchtigen in 't algemeen, voorgedragen heeft.

„ Deze gebeden, zegt hy, hebben, in het goddelyk woord, *slegts eene onbepaalde belofte over het algemeen* van verhoort, dat is van agtervolgt te worden van de verkryging der verzogte zaaken. Grootlyks verschilt hier

de taal des Bybels, als zy sprak van de verhooring der wondergebeden van de Propheeten, en als zy nu spreekt, van verhooring van de gewoone gebeden der Godsdienstigen in 't gemeen. *Bid*, zegt CHRISTUS, *zo word u gegeven; want wie daar bid, die ontfangt*. Matth. VII. 7, 8. Hy zegt niet, gelyk Joh. XIV. 13, 14 en XVI. 23, bid; en *al wat gy ook slechts bid*, het zal u gegeven worden. En, gelyk Matth. XXI. 22, en Marc. XI. 24, wie daar bid, *die ontfangt, al, wat hy bid, het zy ook wat het wil* ὅσα ἂν αἰτῆτε. Neen, maar hy zegt onbepaalt en slechts over het geheel: *Bid; en u zal gegeven worden*; wel niet altyd, doch zomtyds, doch menigmaal. *Want wie bid, die ontfangt*, schoon niet altoos, evenwel dikwils; en bad hy niet, zo zou hy menigmaal niet ontfangen. Gelyk JACOBUS zegt, Cap. IV. 3, *gy hebt niet, om dat gy niet bid*; dat is, niet alles, wat gy niet en hebt, maar nogthans veel al, van het géen u ontbreekt, mist gy daarom, dewyl gy 'er niet om bid: en gy zoudt het hebben, had gy 'er om gebeden. Zo zegt ook de CXLV Psalm, v. 18 en 19. *God is naby allen, die hem aanroepen, allen die hem in waarheid*, dat is, in oprechtheid, *aanroepen. Hy doet* den wensch, het welbehaagen der Godvreezenden, ofte, *het geen de Godvreezenden begeeren*, — te weeten, over het geheel en onbepaalt gesprooken — wel niet altoos, wel niet alle hunne wenschen, hoedanig ook; gelyk hy by het wondergebed zegt; πάντα ὅσα ἂν αἰτῆτε, Marc. XI. 24; maar toch in 't gemeen gesprooken en over het geheel genomen, doet hy de wenschen der Godvreezenden, en hoort hen roepen en helpt hen; zo niet altoos, toch meestal. ——— Maar heeft zig dan God jegens de Godvreezenden, slegts over het geheel en in 't onbepaalde genomen, ter verhooringe van hunne gebeden verplicht; zo laat ons thans nader bezien, hoe ver zig deeze belofte uitstrekt. En hier moeten wy de zaaken, waarover het gebed der vroomen loopt, in twee deelen schiften":

„ 1, in geestelyke onderwerpen, die wederom (*a*) of algemeen, (*b*) of byzonder zyn".

„ 2, in zaaken, die tot ons uiterlyke welzyn behooren".

„ God heeft allen menschen om JESUS CHRISTUS wil deeze algemeen noodige geestelyke goederen, vergeving der zonden, leven en zaligheid belooft, doch op zekere voorwaarden: en onder deezen is ook het gebed om de-

zel-

zelven. Zo wy dan God om deeze geestlyke schatten aanroepen, mits dat wy met een hart, tot geloof en vroomheid zig aanschikkende, en dus *recht* daarom bidden, zo zullen wy zekerlyk verhoort worden. Want hier is het geval waarvan PAULUS Rom. X. 12, 13. zegt: *daar is van alle te zamen één Heere, ryk over allen, die hem aanroepen. Want wie den naam des Heeren aanroept, die zal gered en behouden worden*, gered van zonden, behouden ten eeuwigen leven. Buiten deeze onontbeerlyke goederen des geestes, zyn 'er nog andere geestelyke zegeningen, die wy missen konnen, en geestelyke ontheffingen van nooden der zielen, die niet volstrekt schaaden; gelyk een sterk geloof voor een zwak; de ontheffing van zwaare beproevingen en verzoekingen onzer deugd. Hier toe koomen de goederen deezes levens en bevryding uit tydelyke ligchaamelyke nooden en gevaaren. Wat dit soort nu van geluk en de goederen deezes levens betreft; zo zyn wy wel zekerlyk bevoegt, daarom te bidden. „Want, gelyk de Ridder MICHAELIS „ zeer wel zegt, wy hebben het recht, om alle die „ dingen van God te begeeren, die ons toeschynen met „ ons waar geluk samen te hangen. Maar dewyl wy „ ons in deezen ook wel bedriegen konden, zo moeten wy daarom bidden met onderwerpinge aan den goddelyken wil; niet enkel en alleen met opzicht tot de „ lichaamelyke goederen; maar ook met betrekking tot „ dit tweede soort van geestlyk welvaaren; nadien 'er, „ zeg ik nogmaals, ook geestlyke goederen zyn, die tot „ onze zaligheid juist niet onontbeerlyk zyn; niet enkel „ de wonderdaadige buitengewoone gaven Gods, maar „ ook de byzondere verkwikkingen en vertroostingen „ of gewaarwordingen der genade Gods, die alle ter zaligheid en tot onzen genadestaat niet onontbeerlyk „ zyn; bygevolg ook altoos met onderwerping onder den „ goddelyken wil moeten verzogt worden". Wat ondertussen aangaat de verhooring deezer gebeden, zo leert ons de H. Schrift in 't algemeen, dat zy, om menschelyk te spreeken, op Gods hart den indruk maaken, die de verzoeken van kinderen op de harten hunner ouderen hebben, en zo niet altoos, doch veelal, zullen verhoort worden. Zie Matth. VII. 7—11. Vergel. Luc. XI. 5—13. en XVIII. 1—7. Ondertussen leert ook die zelfde

de bybel, dat God niet alle deeze gebeden verhoort, dat is, doet wat van hem omtrent deeze zaaken verzogt word. Zo bad PAULUS driemaal om ontslag van de vuistslagen van 's Satans engel, maar verwierf het niet, 2 Cor. XII. 8, 9. Zo kampte PAULUS met bidden, en vermaande de Romeinen, om hem daarin by te staan met hun gebed, dat hy, nu naar Jerusalem reizende, en van daar over Romen na Spanjen te reizen gedenkende, zyne wensch verkrygen, van de ongeloovigen in Judea vrykoomen, en dan met vreugde zyne reize na Romen, en van daar na Spanjen doen mogt. Rom. XV. 24—32. Maar zyn gebed werd niet met de verwerving van het gebedene gekroont; nadien hy op deeze reize na Jerusalem aldaar den ongeloovigen in de handen raakte, en niet met vreugde en vry, maar in droefheid en banden naar Romen geleid wierd, om aldaar jaaren in de gevankenis door te brengen, en niet, zo als hy gebeden had, om van daar na Spanjen te vertrekken; gelyk dit alles van LUCAS verhaalt word, Hand. XXII —XXVIII. Om dat God niet alle gebeden omtrent zulke zaaken verhooren wil; zo heeft hy wel eens uitdrukkelyk verboden, zulk een gebed te vergeefs voor hem te brengen. Zie Jer. II. 14. VII. 16. XIV. 11, 12. Zo vermaant ook CHRISTUS zyne Discipelen, Matth. XXIV. 15—21, dat zy, by de laatste verwoesting van Jerusalem, God wel mogten bidden, dat hun lieder vlucht van daar niet op een regentyd, of op eenen Sabbath, maar op een bekwaamer gelegentheid, tot eene spoedige ontkooming, vallen mogt; doch hy zegt hen met geen woord, dat zy God liever om de volslaage verschooning van de vlucht, en dus om het behoud van Jerusalem voor vyandlyk geweld, aanroepen mogten. Ten duidelyken bewyze, dat, om het laatste te bidden, vergeefse arbeid zou zyn; daaromtrent was geen verhooring te verwachten, maar wel omtrent het eerste; daarom verzoekende, zouden zy verhoort worden, doch, uit kracht van tegenstelling, 'er ook van verstooken blyven, zo zy 'er niet om baden, gelyk ook JACOBUS zegt Cap. IV. 3. *gy hebt niet, om dat gy 'er niet om bid.* Laaten wy besluiten: het gewoone gebed der godvrugtigen word altyd verhoort, als het loopt over de wezentlyke geestelyke behoeftens van den mensch, over de nood-

zaak-

zaaklyke vereischtens van onze zaligheid; maar, schoon het menigmaal verhooring vind, als dit gebed over ontbeerlyke goederen of over de dingen deezes levens gaat; echter word het toch ook veelal niet van God verhoort, maar blyft dikwils onvervult in het laatste geval".

„ En hier over hebben wy, om ons weder van de „ woorden van MICHAËLIS te bedienen, ook geen reden „ om te klaagen. Want zoude men der albestierende „ wysheid wel onredelyker wet konnen geeven, dan dat „ zy, van de wenschen aller vroomen afhankelyk, doen „ zoude al wat denzelven goeddacht? Want hoe dik- „ wils verzoeken we, om het geen ons schadelyk, „ en om afwending van het geen ons heilzaam zyn „ zoude? niet gedenkende, dat het geen de een be- „ geert, aan eenen anderen tot nadeel strekken kon, „ en dat God zelve niet eens voor alle wenschen „ der vroomen, die elkander zomwyl zo zeer tegen- „ spreeken, zoude toereikende zyn! Laaten wy dan „ daaraan genoeg hebben, dat God, die ons het gebed „ bevolen heeft, aan onze gebeden veele zaaken inwil- „ ligt, die wy zouden derven, als wy het gebed ach- „ terweegs lieten".

Onze Autheur merkt verder nog aen, dat de Heidenen zelven van alle deze waerheden reeds overtuigd waren; by welke gelegenheid hy verscheiden lessen, uit hunne Schriften, desaengaende bybrengt; „ wel- „ ken, gelyk hy zegt, den Christen leeren moeten, „ zig nooit te beklaagen, dat God niet alle onze gebe- „ den verhoort; maar met vreugde doen zeggen: „ Heere gaa verder voort; niet myn, maar uwe wille „ geschiede"!

Historisch Vertoog over het Boek der Openbaaring. Uit het Fransch, naar een echt Handschrift. Te Harlingen by V. v. d. Plaats, 1778. *Behalven de Voorreden* 83 *bladz. in gr. octavo.*

Volgens het geen ons dit Historisch Vertoog aen de hand geeft, is het *Boek der Openbaringe*, dat als een echt Schrift van Apostel *Joannes*, in den tegenwoordigen Kanon der Heilige Schrift, gevonden word, op zyn best genomen, aen te merken als een twyfelachtig Geschrift. En het voorgevallene in de Christelyke Kerk, naer luid dezer voordragt van zaken, nopens dat Boek, zou ons eer opleiden tot het denkbeeld, dat het een ondergestooken Geschrift is; het welk gelyk de Autheur zich uitdrukt, „ in de tyden der onwetenheid, omtrent de „ Tiende Eeuw, in eenen duisteren nacht, heimelyk „ en zonder gerugt, in den Kanon der Griekfche Kerk „ sloop, om aldaar onder de Godlyke Schriften eene „ plaats te bekleeden." Dit geeft onzen Schryver aenleiding, om indezervoege te spreken. „ Dus werden de „ oogen der geheele Christen-Wereld van de Stralen der „ Godlykheid getroffen, die in de voorige eeuwen niet „ genoegzaam hadden kunnen doordringen; dus zag men „ in de allerduisterste tyden van het Christendom veel „ klarer dan te voren. De oude twyffeling werd als onwetendheid aangezien, en de nieuwe verzekering als „ een grooter licht. Het geen de Vaders, te Laodicea „ vergaderd, niet hadden geweten, nog in de Registers „ en Overleveringen der Asiatische Kerken, aan welken „ de Schriften van den H. Joannes ter bewaringe waren „ gegeven, hadden kunnen vinden, kwam ter kennisse „ hunner betere onderregte Nakomelingschap; en uit „ hoofde dezer nieuwe verlichtinge, eindelyk, na verloop van duizend jaren, verschenen, houdt men voor „ uitgemaakt, dat de Openbaaring wel deeglyk van dezen Apostel, en gevolglyk waardig is, om onder de „ ontwyffelbaar Kanonyke boeken te worden aangenomen."

't Is overbekend dat de Christenen, bykans door alle tyden heen, min of meer verschillende gedachten over dit onderwerp gevoed hebben; en 't is dus niet te verwon-

de-

deren, dat de Heer *Abauzit* van Geneve, (de Schryver van dit Vertoog,) een Man in 't Gemeenebest der Letteren beroemd van wege zyne Geleerdheid, overgeheld is, om hun toe te vallen, die de echtheid der Openbaring van *Joannes* in twyfel trekken, of volstrekt betwisten. Wy begrypen ook ligtlyk, dat iemand, door de manier, op welke de Heer *Abauzit* alles voorgesteld heeft, met dit gevoelen dermate ingenomen worde, dat het hem uitlokke, om 's Mans Vertoog in 't Nederduitsch te vertolken en ter Drukpersse te brengen. Maer 't geen ons, omtrent deze Nederduitsche uitgave, vreemd voorkomt, is dat noch Vertaler noch Uitgever ene behoorlyke kennis schynen gehad te hebben, van de latere denkwyze van den Heer *Abauzit*, over dit Stuk. Als men van den gewoonen weg afwykt, of de Schriften der zodanigen begunstigt, komt men voor als een Liefhebber van onderzoek; 't welk insluit, dat men de zaek van alle zyden beschouwt; iets, dat echter in dit geval niet in acht genomen zal zyn. Ene aentekening van den Drukker op de Voorreden doet zulks genoegzaem zien, daer ons gemeld word, „ dat men dit *Vertoog* vindt, in eene Verzame-„ ling van kleine Stukken, onder den tytel van *Oeuvres* „ *diverses* in 1770, na 's Mans dood, uitgegeven;" zonder enige verdere melding van 't geen wyders, omtrent dit Vertoog, wel degelyk, opmerking verdiende.

Het thans in 't Nederduitsch uitgegeven Vertoog, naemlyk, word niet gevonden in de *Oeuvres de feu M. Abauzit*, waervan het eerste Deel, in den jare 1770, te Geneve by *Cl. Philibert* en *Barth. Chirol*, in octavo uitkwam. Men ontmoet 'er integendeel, *pag.* 310—326, ene korte Proeve, of een *Essai sur l'Apocalypse*, van een geheel anderen inhoud dan dit Vertoog. In ene Voorreden, daer voor geplaetst, *pag.* 305—309, word gehandeld over den tyd, in welken het Boek der Openbaring geschreven is: en in beide deze Stukken word aen de echtheid van dat Geschrift geenzins getwyfeld. Wyders gaet 'er nog vooraf, pag. 301—304, een Brief over dat zelfde onderwerp, aen den Hoogleeraer *Vernet*, dien de Schryver deze Proeve ter lezing toezond. En voor dat alles is geplaetst een Berigt van den Uitgever, (*Avertissement de l'Editeur*) 't welk ons de volgende, in dit geval, merkwaerdige byzonderheden, aen de hand geeft.

1. M. *Abauzit* heeft, nog jong zynde, ene *Historische*

 en

en Oordeelkundige Verhandeling geschreven, over de Vraeg, of de Openbaring onder de Kanonyke Boeken behoore, en of zy, waerlyk, door den H. Apostel *Joannes*, aen wien men dezelve toeschryft, opgesteld zy. Hy besloot toen, dat dit moest ontkend worden.

2. De beroemde *Michaëlis*, in Duitschland, maekte 'er enige oordeelkundige aenmerkingen op; en in Engeland werd dat Geschrift van M. *Abauzit*, van stuk tot stuk, zeer gegrond, wederleid, door *Leonard Twells* in het derde Deel van zyn *Oordeelkundig onderzoek van een Grieksch en Engelsch Nieuw Testament*, in den jare 1732 te London uitgegeven. Deze wederlegging, is, uit het Engelsch in 't Latyn vertaeld, te vinden, in *J. Wolfii Curæ*, *T. V.* p. 387—429.

3. M. *Abauzit* vond de bygebragte reden van den geleerden en oordeelkundigen *Twells* zo bondig, dat hy van zyne voorige gedachten afstonde, en het gemene gevoelen omhelsde. —— Ingevolge hiervan heeft hy zig ook naderhand, in zyne *Reflexions sur l'Idololatrie*, p. 217, 218, 220, (*Oeuvres T. I.*) op ene plaets der Openbaringe, als waerlyk van *Joannes* geschreven, beroepen. —— De bovengemelde Verhandeling van *Abauzit* is uit een eigenhandig Engelsch, maer slordig, Handschrift, in 't Fransch vertaald, uitgegeven, te London, in 't jaar 1730, gelyk *Wolf* l. c. p. 373, meld, met aenhaling der *Bibliothéque Raisonnée*, T. V. P. II. p. 478; welke, in het aldaer gedane verslag, van die overzetting getuigt, dat dezelve op zommige plaetzen duister en onverstaenbaer is.

Uit dit alles ziet men, dat het Historisch Vertoog in dezen, in 't Nederduitsch, aen 't licht gebragt, een stukje van des Autheurs jeugd zy; als mede dat het zelve, naer 't eigen oordeel van den Schryver, zo bondig wederleid ware, dat hy zelf, in later tyd, van dit gevoelen afgezien, en de echtheid der Openbaringe, als een Geschrift van *Joannes*, erkend hebbe. —— By aldien de Vertaler of Uitgever deze byzonderheden geweten had, zouden ze 'er veelligt van af gezien hebben; of althans bewoogen zyn, om het zelve zo bloot en eenvoudig, zonder enige aenmerkingen hier omtrent, niet uit te geven.

Nieu-

Nieuwe, met de Heilige Schriftuur overeenstemmende, Verklaaring van den Antichrist. Benevens Chronologische en Astronomische Tafelen, aanwyzende het begin, den voortgang en het einde van 't Antichristische Ryk, als mede dat der Waereld: met eene voorzeggende Tafel van de tans in Europa opkomende Onrusten en Oorlogen, mitsgaders de daar op volgende veranderingen van eenige Hooven en Mogendheden. Opgesteld door J. B. W. U. DE GENGHOFEN, *bygenaamd* Alethinos. *Te Amsterdam by* A. Fokke Simonsz. 1778. *In quarto 29 bladz.*

Ene mystike verklaring van 't geen ons, wegens het Antichristische Ryk, in de Heilige Schriften gemeld word, die meer op zinnebeeldige gedachten, dan op gegronde uitlegkundige regels rust; en genoegzaem in alle deelen, zo in de zaeklyke voorstelling, als in de berekende opgave, dermate willekeurig is, dat men 'er gene de minste vastigheid in vinde. —— Wat, by voorbeeld, de zaeklyke voorstelling betreft, genoeg, zy het desaengaende by te brengen, de verklaring van het getal des Beests, Openb. XIII. 18, welke in 't Grieksch opgegeven word, met de letteren Χξς of wel χξς'; dat onze Vertalers, daer 'er van *een getal* gesproken word, naer 't gebruik der Grieken, door *zeshonderd zes en zestig* overzetten. De benaming van getal, en 't gebruik der Grieken, pleit voor zodanig ene overzetting. Maer onze Autheur vind goed hier zyne aendacht te vestigen, op het drietal van letteren, en zich daer door te laten leiden, tot het Griekſche woord Ἡδονη betekenende *Wellust*, als welker getal een drietal is. Dit is dan de naem van 't Beest; en dit drietallig woord, of deze benaming behelst in zich, Χρυσὸς *Goud*, ξίφος *Zwaerd* en Σάρξ of Σάρξ *Vleesch*. Het *Goud* duid dan aen de *Waereld*; het *Zwaerd* den *Duivel*; en het *Vleesch* de *Vleeschlyke lusten*, die in het Antichristische Ryk, of het Ryk der Zonde, dat zich tegen het Ryk van Christus, of dat der Deugd, aenkant, de heerschappy voeren. — Als men zich zelven toegeeft in zulk ene manier van mystiek verklaren der Heilige Schriften, kan men 't niet kwalyk nemen, dat een ander, die voor ene oordeelkundige verklaring der Bybelbladen is, alle zulke voorstellingen stille-

letjes ter zyde legt; als flechts gegrond op willekeurige zinnebeeldige gedachten.

En even zo is 't gelegen met de berekende opgave. 's Mans hoofdftelling is. „ 'Er zyn 30 jaaren voor de „ Elementaarifche Zonnen — en 19 jaaren voor de Maa- „ nen Loop. Dus vereifchen deeze beide Elementaarifche „ Lichten 570 jaaren, tot dat zy juist weder op het „ zelfde punt te rug komen, daar zy, of ook de Aard- „ kloot, haare omwenteling begonnen hebben. En dit „ jaargetal voleindigt eene myftike Astrologifche Tyd." — Men behoeft niet by uitftek ervaren te zyn in de Hemelloopkunde, om te weten, dat deze Stelling zeer verre van naeuwkeurig is. Dan dit daer gelaten. „ Christus, „ vervolgt hy, de Goddelyke Zon der Geregtigheid, is „ opgegaen in *den Avond dezen myftiken Tyd-Sabbaths*, „ dat is: toen de twee Elementaarifche Lichten haaren „ zeevenden Loop voltooit hebben; en dus in 't jaar na „ de Schepping der Weereld 3990." Zulks tracht hy ook nog eenigzins tydrekenkundig te bewyzen; doch men kan genoegzaem zien, dat zyne Tydrekenkunde gedrongen is, naer dien *Myftiken Tyd-Sabbath*, of zevenmaligen omloop van 570 jaeren. Maer men ftae hem dit alles toe; hoe nu verder? de rekening van *den tyd, tyden en een halven tyd*, gemeld, Dan. XII. 7. vergel. met Openb. XII. 14, grond hy op den bovengemelden omloop van 570 jaren; een tyd is dus 570, de tyden zyn 1140, en een halve tyd is 285 jaren; makende te famen 1995 jaren, het welk het einde der Waereld zou brengen op het jaar 1995 na 's Heillands geboorte. Maer op welken grond fteunt deze bepaling van Daniëls opgave? voor zo veel wy zien kunnen op geen anderen, dan op des Autheurs geliefde ftelling van den omloop van 570 jaren, die hy willekeurig op Daniels woorden toepast. ——— Een ander, gevallen zynde op den omloopstyd der Eclipfen, of dien van 521 jaren, zou, op dien zelfden voet voortgaende, ene geheel andere rekening gemaekt hebben; en bragt hem dezelve niet op het bedoelde getal, het zou hem niet moeilyk geweest zyn, die rekening op de ene of andere manier te vereffenen; gelyk in dezen door onzen Schryver gefchied. ——— Volgens zyn *Sleutel van de Propheetifche Tydrekening*, dien hy, zo 't ons voorkomt, naer welgevallen maekt, zal het einde der Waereld zyn, in 't jaar 1900; en dus 95

ja-

jaren vroeger, dan volgens de boven opgegeven rekening. Doch dit maekt gene zwarigheid; want, naer luid van Matth. XXIV. 22, zegt onze Autheur, zullen die laetste dagen, om der uitverkorenen wil, opgekort worden; des men 'er maer 95 jaren hebbe af te trekken; wanneer alles juist uitkomt. —— 't Was inderdaed naeuwlyks der moeite waerdig, om den Lezer hier mede op te houden, dan wy begrepen dat het niet ondienstig wezen zou, dus aen de nieuwsgierigheid te voldoen; waerom wy 'er ten slot ook nog zullen byvoegen 's Mans voorspelling wegens het toekomstige, welke aldus luid.

„ Noch eene klyne tyd is 'er overig tot dat GOG (*de Scythen of Europæische en Asiatische Turken*) en Magog (*de Thusci of Italiens Bewoonders*) zich tegen de Heiligen ten Stryd vergaderen. —— Noch vier Pruisfens —— vyf Vrankryks —— en vyf Oostenrykens (*Hongaryen en Bohemens*) Koningen volgen in hun Ryk haare Voorvaders na, en loopen den een na den anderen met schrik en verbaastheid in de Steenrotzen hunner begraafenisfen, Openb. 6. 15, Pruisfen zal zich wel verheffen aan macht en Landen —— maar Oostenryk vermindert, zal den laatsten zyn, die een Vorst van zyn Geslacht leevenden Lichaams in 't Eind-Vuur der Weereld oplevert. —— Vrankryks Lelie kon noch wel met het Slot van deze Eeuw beginnen te verslappen, en zo aanzienlyk niet meer bloeien. De Rusfische magtige Arend zal, gelyk eene teerende, de Vleugelen zinken laatende, na 't Einde des Ryks zuchten. —— Romen zal na 't verlies van zyn Apostolische Vreemdeling onder den roovenden Arend gedrukt worden......En.... Och de groote Veranderingen, die met 't jaar 1855 in en op de geheele Aardkloot gezien worden, Openb. VI. 14, zullen getuigen, dat de tegenwoordige reeds loopende halve tyd, met het Heelal, naar zyn Einde spoed, en zich tot het Eindvuur bereid!"

Ge-

Geneeskundige Verhandelingen, aan de Koninglyke Zweedsche Academie medegedeeld. Uit dezelve by een verzameld, vertaald, en uitgegeeven door JAN BERNARD SANDIFORT, *Stads Med. Doctor in 's Gravenhage, Lid van verscheide geleerde Genootschappen. Vierde Deel, met Plaaten. Te Leiden by* van der Eyk *en* Vygh, 1778. *In groot* 8vo. 539 *bladz.*

Uit veele voortreffelyke Verhandelingen, in dit Deel vervat, neemen wy tot een proef hier over, dewyl wy van allen geen verslag kunnen mededeelen, de Verhandeling van onzen Landgenoot, den Leidschen Hoogleeraar, EDUARD SANDIFORT; zynde een onderzoek, betreffende de werking van het Quassie-hout in de Jigt, in de Latynsche Taal aan de Zweedsche Academie medegedeeld. „ Na dat de Archiater LINNÆUS, in eene Academische Verhandeling (*a*) het Quassie-hout aan de geleerde waereld meer had bekend gemaakt, hebben veelen het zelve in onderscheide ziekten gebruikt; maar de uitslag is zelden evenredig geweest aan de hoop, en het is hier van daan gekomen, dat de meesten geen lust gehad hebben, om dit middel meer voor te schryven. De Heer TISSOT is egter van meening (*de la santé des gens de lettres, p.* 221.) dat het Quassie-hout in staat is om eene zwakke maag te versterken, de verteering der spyzen te verbeteren, de winden te verdryven, en door het wegneemen der verstopping, welke van verslapping der ingewanden van den buik ontstaat, open lyf te bezorgen. De Hoogleeraar SCHWENCKE schryft aan het zelve toe, het vermogen, om de rotting in het lighaam tegen te staan, en om, behalven het versterken der maag, ook te bevorderen de behoorlyke veerkragt der darmen (*Beschryving der in- en uitlandsche gewassen, pag.* 132.) De Heer KÖLPIN, Hoogleeraar te *Greifswalde*, meld my, in eenen brief van den 13 December, 1768, dat hy van het zelve gezien heeft eene goede werking by twee Lyders, die de Jigt hadden, en eene Vrouw, welke met op-

(*a*) *Diss. de ligno Quassiæ*, verdedigd door den Heer C. BLOM, in het jaar 1763. *Amoen. Acad. Vol.* 6. p. 416.

opstygingen geplaagd was, voegende 'er by, dat de Hoog leeraar RHADES, te *Stettin*, het nuttig gevonden heeft in Zenuwziekten, en ongeregelde Koortzen. Ja onlang heeft de Heer MONRO, aan de Engelsche Societeit, me degedeeld eenen Brief van den Heer FARLEY, die ook ge plaatst is in de *Philos. Transact. Vol.* 58. *p.* 81., e waarin deeze Heer meld, dat hy op het Eiland *Antigoa* met een afkookzel van Quasfie-hout, geneezen heeft een Mensch, dat de Koorts had, en de Kina niet kon ver draagen, maar dezelve uitbraakte, meldende teffens, da hy van dit middel daarenboven eene goede werking ge zien had in drie andere gevallen in welke de omstandig heden gevorderd hadden, Kina voor te schryven, dewy men rede had, om voor rotting te vreezen, maar de maag niet in staat was, om deezen bast te verdraagen: voor het overige heeft hy eene, met maagpyn gepaarde, braaking geneezen door een afkookzel van anderhalf drachma van het *lign. quasfiæ*, en een drachma van de *serpentaria virginia na.* — Ik heb waargenomen, dat men van eene tinctuur, van dit hout vervaardigt, zich met zeer veel voordeel, by zwakke maagen, kan bedienen, wanneer de trek tot eeten is verlooren gegaan, en de spysverteering niet naar behooren geschied; uit deezen hoofde heb ik de tinctuur van het Quasfie-hout reeds beginnen te houden voor een der beste maag versterkende middelen, inzonderheid na dat ik vernomen heb, dat andere Geneesheeren in de zelfde gevallen eene goede werking van dezelve hebben waargenomen. Ik heb ook een afkookzel van dit middel voorgeschreven tegen de Wormen, maar zonder eenig nut. Maar daarentegen heb ik van dit Hout zeer veel nut in de Jigt waargenomen, en hiervan zal ik twee gevallen mededeelen, gaande met opzet voorby zulke gevallen, in welke dit middel niet alleen; maar gepaard met andere middelen, is voorgeschreven. —— Eene Vrouw, van een zeer zwak lichaamsgestel, oud zeven-en veertig jaaren, die zedert veele jaaren geweldige Jigtpynen geleden had, en, gedurende deezen tyd, ook allerlei geneesmiddelen had beproefd, doch zonder eenig nut, wierd van deeze pynelyke ziekte zoo geweldig aangetast in het begin van het jaar 1769, dat zy niet, zonder hulp, uit 't bed konde komen, en niet, dan met zeer veel pyn, kon op de been zyn. Zy maakte wederom gebruik van allerlei middelen, behalven ook van die,

wel-

welke men doorgaans tegen de Jigt gewoon is voor te schryven, maar alles te vergeefs. Ik sloeg haar toen voor de tinctuur van het Quassie-hout, na dat de maag en darmen vooraf behoorlyk gezuiverd waren. Van dezelve nam zy in witten Franschen Wyn dagelyks in, eerst dertig, en daarna zestig, droppels, eerst eens, en daarna twee maalen, kunnende zy, uit hoofde van den al te bitteren smaak, geen grooter gift verdraagen. Maar, niet tegenstaande dit, wierd zy egter, na verloop van eenigen tyd, gewaar eene aanmerklyke vermindering van pyn, waarom zy vervolgens dagelyks innam twee oncen, waar door zy van de Jigt zoo wierd bevryd, dat zy thans niet het minste ongemak daarvan bespeurd. ——— Op dezelfde wyze heb ik, met dit middel, geholpen eene arme Vrouw, welke langen tyd, uit hoofde van geweldige Jigtpynen, die vooral in de regter knie hunnen zetel hadden, het bed had moeten houden. Ik liet haar ook gebruiken de tinctuur van Quassie-hout, tot vyftig droppen telkens, in bovengenoemde soort van Wyn; waarop volgde verligting van haar ongemak, de trek tot eeten, welke haar sedert langen tyd verlaten had, weder kwam, en zy allengskens meer en meer toenam in kragten. Vervolgens liet ik haar dagelyks inneemen anderhalf once van deeze tinctuur, waar door zy van haare pynen zoo volkomen wierd verlost, dat zy het bed kon verlaaten. Maar, nadat zy eenigen tyd dit middel had nagelaaten te gebruiken, en haare pynen weder kwamen, hoewel die egter nu zo geweldig niet waren, schreef ik haar weder voor de tinctuur, van welke ik den uitslag nog wel niet gezien heb, maar die ik egter denk, dat even gelukkig zal zyn, als in het voorgaande geval (*a*). ——— In deeze twee gevallen heb ik de Lyderessen geen ander middel laaten inneemen, als de *Quassia*, ten einde des te beter te kunnen waarneemen, hoe veel nut zy aanbrengen konde; laatende, wat uitwendige middelen aanging, slegts alleen van vryvingen gebruik maaken. ——— Van wegen het gemak heb ik de tinctuur van het Quassie-hout den voorkeur, boven andere bereidingen van dit middel, gegeeven. Men bereidt deeze tinctuur het

(*a*) Myn Broeder heeft my onderrigt, dat deeze vrouw ten naasten by hersteld is, maar egter niet volkomen.

het best, als men een once gesneden, of zeer fyn gemopt, Quasſie-hout laat trekken in eene hooge glazen phiool, met zes oncen Franſchen brandewyn in eene bekwaame warmte, tot dat de kragt uit het Quasſie-hout genoeg getrokken is, waarna men de tinctuur zagt afgiet, en bewaart. ——— De Archiater en Ridder LINNÆUS heeft hier by gevoegd de volgende aanmerking. *Ik heb zeer veele Waarneemingen, betreffende het Quasſie-hout, en ik hoop 'er nog meer te zullen krygen. Die de werking van het zelve in de Geneeskunde onderzoeken wil, moet altoos den wortel neemen, die bruinagtig is, en niet den ſtam, die wit is. Van de meeste houten, welke in de Apotheken worden gebruikt, neemt men den wortel, by voorbeeld van de Sasſafras, Guajacum, Aloë, Rhodium, &c. ik heb een groot onderſcheid gezien in de werking van 't lignum quasſiae, dat van den wortel genomen was, en dat van onze Apothekers, dat van den ſtam is genomen*". In een Aantekening worden nog verſcheide aanmerkingen en waarneemingen over 't gebruik van 't Quasſie-hout, uit verſchillende Auteuren, aangehaald; dog wy moeten ons met 't bovengemelde vergenoegen.

Brief aan den Wel. Ed. Geſtr. Heer Mr. J. RENDORP, *Vryheer van Marquette, Meesterknaap van Holland: behelzende eenige Aanmerkingen over zyn Wel Ed. Geſtr. Verhandeling over het Regt van de Jagt, door* Mr. J. D. *In 's Gravenhage by* H. C. Gutteling 1778. *In groot octavo* 137 *bladz.*

Voor hun, die eenige betrekking tot het Regt van de Jagt, of belang in deszelfs gevolgen in de uitoefening hebben, is dit Geſchrift van eene weezenlyke aangelegenheid, daar 't zelve dient om te toonen, dat de Heer en Mr. *Rendorp* dit Regt, in zyne Verhandeling, deswegens te eng beperkt heeft. De afgifte deezer Aanmerkingen ſtelt den Leezer in ſtaat, om, met het doorbladeren dier wederzydſche Schriften, het Stuk van den eenen en anderen kant na te gaan. Heeft de Heer en Mr. *Rendorp* zyn gevoelen op eene inneemende wyze voorgeſteld, de Heer en Mr. *Dierquens*, wiens naam als Schryver van deezen Brief wel genoemd mag worden, heeft

heeft van zyne zyde niet minder zodanige ſtukken en bewyzen bygebragt, die eene oordeelkundige overweeging kunnen opwekken, en aenleiding geeven, om de ſtellingen van den eerstgenoemden naauwkeuriger te toetzen. En men zal dit met te meer genoegen in 't werk kunnen ſtellen, om dat de Heer en Mr. *Dierquens*, ſchoon hy inkome als een Tegenſchryver, die in dit ſtuk eene gegronde kennis bezit, egter den Heer en Mr. *Rendorp* niet alleen met beſcheidenheid, maar zelfs met eene merkelyke toegeevendheid, die hem eere aandoet, behandelt. Schriften van die natuur, op zodanig eene wyze uitgevoerd, vooral in zaaken des Regts, zyn best geſchikt om den wikkenden Leezer onpartydig te houden; en kunnen, door derzelver vergelyking, dienen, om deeze of geene duisterheden op te helderen, en aan de daaromtrent gemaakte Ordonnantien een klaarer licht by te zetzetten. Zulk een onderzoek kan mogelyk den geenen, wier zaak het is, aanleiding geeven, tot het beraamen van deeze en geene middelen, om, zo al de zaak zelve geene verandering duldt, ten minſte de onheuſche behandelingen, en woeste baldaadigheden, die onder het voorwendzel van de vrye Jagt maar al te veel gepleegd worden, kragtdaadiger te keer te gaan; en dus, zo veel mogelyk is, die ſoort van moedwilligheden te weeren, welken inzonderheid dit ſchryven veroorzaakt hebben. —— Daar we nu voorheen de Stellingen van den Heer en Mr. *Rendorp* ten opzigte van dit Stuk gemeld hebben (*), kunnen we thans niet wel nalaaten, ook de Tegenſtellingen van den Heer en Mr. *Dierquens* te berde te brengen, welken zyn Wel. Ed. Geſtr. met het afloopen van zynen Brief in deezervoege byeen voorſtelt.

„ Wanneer men nu eens recapituleerd, het geen dus verre betoogd, en uit de menigvuldige aangehaalde ſtukken openbaar is, zoo is het immers waar dat ze alle UEdG. begrip tegenſpreeken.

„ Ten opzichte van het Opperrecht over de Jagt, toonen dezelve onwederſpreekelyk aan, dat dat recht aan den Graaf *alleen* toekomt.

„ Wat aanbelangt het *Territoir van de Houtvesterye*, dat het gaat over geheel *Holland*.

„ Aan-

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef. VI. D. bl.* 595, *en verv.*

„Aangaande het recht van Houtvesterye, dat het zelve *alleen aan den Graaf competeert*, en de Graaf of Graaflykheid ook *alleen* die geene is, die Placaaten en Ordonnantien over de Jagt kan maaken.

„Met betrekking tot dat Opperrecht zelf, dat het een voorrecht is en *Regale* de Souvereine Prinsen van *rechtsweegen* toebehoorende, en dat vervolgens aan geen Vasal kan afgestaan worden.

„Dat by het uitgeeven van de Leenen niets word verstaan gegeeven te zyn, dat niet nominatim en uitdrukkelyk in de brieven gespecificeerd is.

„Dat zoo 'er Vasallen zyn geweest, die eenige Gerechtigheden, meerder als hunne brieven mede bragten, hebben gebruikt, zulks is geschied by usurpatie.

„Dat niemand het zy Edel of Onedel eenig recht tot de Jagt heeft, maar de Jagt geniet, alleen by consent en vergunning.

„Dat al het zelve van alle oude tyden alzoo heeft bestaan.

„Alle positiven, die niet alleen alzoo tot maintien van de rechten van de Graaflykheid, iterativelyk, by de Procureurs Generaal van Holland, in Judicio contradictorio gesustineert, maar, by Sententie van het Opper-Gerechtshof, geconfirmeerd zyn.

„Dus blykt dan uit alle de bygebragte stukken, dat het recht van den Graaf en van de Houtvesterye zich uitstrekt over geheel Holland en over al het Wildt, en dat de eigendom, die de Vasallen aan hunne Leengoederen hebben gehad, hun geenzins tot de Jagt gequalificeerd heeft, of aan dezelve even veel magt in hunne Domeinen heeft gegeeven, als de Graaf in de zyne had. En eindelyk

„Dat, verre dat de Graaf, met betrekking tot de Houtvesterye en Jagt, nietwes in die Domeinen der Vasallen te *hieten* of te *gebieden* zoude gehad hebben, dezelve, dien aangaande, geheel en al onder de dispositie van des Graaven ordonnantie gesteld zyn geweest.

„En dat gevolglyk noch de uitdrukking van ONSE *Houtvesterye*, noch het *verbod van dor hout te hakken*, *turf te delven enz. enz.* in het minste bewyzen kunnen, om daaruit het Opperrecht der Graaflykheid en der Heeren Opperhoutvesters over de Jagt, in het, naar UEdG. begrip, zo ingeschrankte perk te besluiten; en dat over-

zulks UEdG. ftelling, daarop gebouwd, is abufief, en tegens het recht der Graaflykheid en der Opperhoutvesters ftryd, en oopenlyk aanloopt, tegens de algemeene Jurisdictie van de Heeren Lt. Houtvester en Meesterknaapen over de Jagt in geheel Holland, daar dezelve door geene byzondere uitgaaven is uitgeflooten.

„ Men voege hier by ten laatfte nog het volgende flot van deezen Brief, met betrekkinge tot de qualificatie ter Jagt, reeds van over omtrent vier honderd jaaren verleend.

„ UEdG. heeft niet opgemerkt, dat de Eigenaars van Landen al van ouds verplicht zyn geweest de Jaagers op hunne Landen onbelemmert te laaten Jaagen. UEdG. had daar van het klaare bewys kunnen vinden in de *Acte van Confent van Hertoch Aalbrecht*, op 24 dach in Julio in 't Jaar ons Heeren MCCCCIV, en dus byna 400 Jaaren geleeden, aan zynen Kamerling gegeeven, waarby hy beveeld aan den Houtvester, en *aan een iegelyk*, „ hem „ rustelyk en vreedelyk te laaten ryden, met zyn Win- „ den en Honden, al der Wildernisfen deur, *tusfchen* „ *Maas en Zype*, ende NB. *anders overal daar 't hem ge-* „ *neugd*".

„ Dus toont deze acte van Qualificatie, waarvan men 'er oneindig in volgende tyden uit de Registers van de Houtvesterye zoude kunnen produceeren, ten allerklaarfte aan, dat geen Ingeland gerechtigd is, (ten zy in Vryheden,) een Jaager met behoorlyke Qualificatie van den Heere Opperhoutvester voorzien, van zyn oopen land, dat op geen behoorlyke wyze afgeflooten is, te weeren, of hem te ontneemen een Voorrecht, waarvan de Edelen en Gequalificeerdens, federt ten minfte vier honderd Jaaren, op auctoriteit van den Souverein in bezit zyn".

Verhandelingen uitgegeeven door de Maatfchappy ter bevordering van den Landbouw. Te Amfterdam by C. N. Guerin 1778. *Behalven het Voorwerk* 278 *bladz. in gr. octavo.*

Gemerkt de Landbouw, met het hoogfte regt, voor een der weezenlyke takken van 's Lands welvaart gehouden mag worden, kan men 't niet anders dan

prys-

pryswaardig keuren, dat zommigen zig in een Maatschappy vereenigen, om derzelver handhaaving te kragtiger te bevorderen, en het hunne toe te brengen, om ook anderen aan te moedigen, tot het mededeelen hunner kundigheden en waarneemingen, raakende zodanige byzondere stukken, die een nader onderzoek en verdere opheldering vereischen. Men ziet des met vermaak, uit de Voorreden voor de bovengenoemde Verhandelingen, en de daar nevensgaande Lyst, zo der Leden, als der Honoraire Leden, van zulk eene Maatschappy te Amsterdam, dat een aantal van Persoonen van aanzien, en Mannen van kunde in dit stuk, daar toe de handen in één geslaagen hebben; waar van men op goeden grond eene heilzaame uitwerking mag verwagten. Dit Eerste Deel van Verhandelingen althans, grootlyks op hunne aanmoediging geschreeven, en onder hunne bezorging in 't licht gebragt, behelst reeds verscheiden naauwkeurige waarneemingen en wel gewikte overdenkingen over een onderwerp, dat in de laatste jaaren de oplettendheid der Natie, meer dan voorheenen, tot zich getrokken heeft; te weeten, het gebruik van de Hout-en Turf-asch op onze Landen. —— Zulks heeft de Maatschappy genoopt, ten einde dit onderwerp nader te onderzoeken, de volgende Prysvraag voor te stellen. „ Zoude men „ zich, tot verbetering der Bouw- en Weilanden, in „ onze Provincien, van de Hout- en Turf-asch met nut „ kunnen bedienen? Voor welk soort van Gronden, en „ op welk eene wyze, zoude men dezelve tot het meeste voordeel kunnen gebruiken"? Ter beantwoordinge deezer Vraage, levert men ons in dit Deel een viertal van Verhandelingen, welker eerste met den gouden Eerprys, en de tweede, als een Accesit, met eene zilveren Medaille bekroond is geworden; terwyl men de derde en vierde ook der openbaare afgifte waardig gekeurd heeft.

'Er is tusschen deeze vier Verhandelingen geen het minste verschil over het eerste lid van 't voorstel der Maatschappye. De vraag „ of men zich, tot verbetering der Bouw- en Weilanden, in onze Provincien, „ van de Hout- en Turf-asch met nut kunne bedienen"? wordt eenpaarig met *Ja* beantwoord. Ook zyn ze voor 't overige ten aanzien van derzelver gebruik op onderscheiden Gronden, en de wyze van behandeling, eenstemmi-

miger, dan men veelligt van vooren zou verwagt hebben. 't Komt meerendeels meer aan op eene fterker of zwakker bemesting van deeze en geene gronden, dan op een weezenlyk verfchil; en daar ze, in dit..opzigt, meest uit elkander zouden loopen, raakt het de Zandgronden; met betrekking tot welken de een meer voordeels in 't beasfchen ziet, dan de ander. Doch in alle deezen komt fteeds in aanmerking, dat 'er in dezelfde foort van gronden eene aanmerkelyke verfcheidenheid plaats heeft, welke een Landman in 't oog moet houden; dat hem, gelyk de Opftellers deezer Verhandelingen ook herinneren, met oordeel daaromtrent te werk moet doen gaan: dit in agt genomen zynde maakt het de verfchillendheid der opgegeevene bepaalingen nog minder, en de Landman heeft gemeenlyk maar een oplettend oordeel te gebruiken, om ze na genoeg overeen te brengen. Voor 't overige is de eene Schryver wat naauwkeuriger dan de andere, in 't onderfcheiden gebruik van de Hout- of Turf-asch, en zelfs in 't gebruik van uitgeloogde of raauwe Hout-asch, als mede van de Brakke-Veen- en Bosch-Turfasch, in welker onderfcheiding de een minder belang ftelt dan de ander; eene onderfcheiding ook, die, fchoon ze weezenlyk in veele omftandigheden haare nuttigheid moge hebben, egter aan maar weinige plaatzen, en door weinige Landlieden, gade gefiaagen zou kunnen worden. ——— De Liefhebbers van den Landbouw vinden hier des eene keurige verzameling van waarneemingen en opmerkingen omtrent dit Stuk, die grootlyks gegrond zyn op genomen Proeven, en verder onderfteund worden, door eene beredeneerde befchouwing van de natuur der zaaken, welken in dit geval in overweeging komen. Hier door behelzen dezelven ook een aantal van aanmerkingen, zo over de onderfcheiden gronden, de oorzaaken der mindere of meerdere vrugtbaarheid, de voeding, den groei der Plantgewasfen, den aart der onderfcheiden Asfchen, en meer dergelyken, die den beoefenaaren der Natuurlyke Historie te ftade kunnen komen; 't welk deeze Verhandelingen van des te uitgebreider nuttigheid maakt.

Wyders ontmoet men in dit Deel, benevens de opgemelde Antwoorden op de Vraag der Maatfchappye, nog eene Verhandeling over de Ziekte onder het Rundvee, hoe dezelve, zo veel mogelyk, voor te komen,

te

te verminderen, of te geneezen. De Opsteller deezer Verhandelinge is van oordeel, dat verscheiden misbruiken en onoplettendheden, omtrent het Vee hier te Lande, grootlyks ten nadeele van het Vee, zo in 't algemeen, als byzonder in dit opzigt, strekken: als daar is, agteloosheid omtrent goed Hooi en goed Water; te spaarzaam drenken van 't Vee; het naauw en gedrongen plaatzen van 't Vee, en dat wel op bedompte en digtgeslooten Stallen; het laaten onderloopen der Landen tegen den Winter, en meer dergelyken. Hier by komt nog, zegt hy, het nadeelig bygeloof der Landlieden, dat hen weêrhoudt van eenige middelen ter geneezinge aan te wenden, als vaststellende, dat God, deeze plaag zendende, niet wil, dat 'er eenige geneezing voor bekend worde. Onze Autheur de verkeerdheid deezer denk- en handelwyze, zo door redeneering, als door ondervinding, aangetoond, en het vereischte, ten deezen opzigte, aangepreezen hebbende, deelt voorts mede zyne gedagten, wegens het geen hy verder in dit geval dienstig oordeelt; waar onder bovenal in aanmerking komt, zyn hulpmiddel voor de zieke Beesten, en 't behoedmiddel dat hy gebruikt. —— Zyn hulpmiddel bestaat eenvoudig in koud water, dat men, volgens zyne ondervinding, den zieken Beesten niet ligt te veel kan ingeeven. —— En zyn behoedmiddel is, zorg te draagen, dat men den Beesten goed hooi en goed gewonnen stroo geeft; dat men hun, in plaats van tweemaal, wel driemaal daags goed water laat drinken; en voorts alle dagen van 's morgens vroeg tot aan den avond, zelfs geduurende eene sterke vorst, de stalling, door middel van het openzetten van venšters en deuren, van kwaade dampen en stank ontlast. —— Daarbenevens keurt hy ook goed, dat men aan een beest, het welk de ziekte krygt, het gewoone voedzel geheel of gedeeltlyk onthoudt, vooral het hooi, geevende in deszelfs plaats een minder brandig voedzel, als aardappelen, peen, knollen en wat dies meer is; te gelyk zyne toevlugt neemende tot het water, om het Rundvee veel te doen drinken; ook kan men, zegt hy, den Beesten zelfs het water, als een voorbehoedmiddel ingeeven, omze dus voor de ziekte te beveiligen, of om hen dezelve, zo ze door de ziekte aangetast worden, minder hevig te doen hebben. Zyne beredeneerde en proefkundige voorstellingen nopens dee-

ze middels, mitsgaders het geen hy verder over 't algemeen, en eenige byzonderheden daaromtrent, aan de hand geeft, mag men met regt aanmerken als der nadere overweeginge van hun, die met het Vee omgaan, overwaardig; weshalve deeze Verhandeling hier ook wel eene plaats verdiende.

Nederlandsche Insecten, beschreeven en afgebeeld, door C. SEPP. *Vierde Stuk. Tiende Verhandeling.*

Tot geen gering vermaak der Liefhebberen van de Natuurlyke Historie, toont de Heer *Sepp*, met de afgifte deezer Verhandelinge, dat hy geenzins afziet van de taak, welke hy voorheenen op zig genomen heeft; en 't is hun, gelyk we meermaals gehoord hebben, ten uiterste aangenaam geweest, te verstaan, dat zyn voorneemen is, dezelve met een vernieuwden ernst voort te zetten. Hun verlangen op de verdere uitvoering wordt ook in deezen niet weinig verleevendigd, op het gezigt der twee Plaaten, welken deeze Verhandeling vergezellen: als geevende eene by uitstek keurige en zeer juist naar de natuur gevolgde afbeelding van een der fraaiste Insecten hier te Lande; welks Vlinder, in onderscheiding van den soortgelyken gevlakten *Paauw-Oog-Pylstaart*, en *Dag-Paauw-Oog*, den naam van *Nacht-Paauw-Oog* draagt. Onze oplettende Tekenaar, die tevens de koleuren zeer juist weet te treffen, heeft zig der moeite getroost de Rups, beneffens de Eieren, waar uit zy voortkomt, van haare eerste jeugd af, door haare veranderingen, geduurende haare vervelling, tot haaren volwassen staat, in zeven Figuuren af te beelden; en ons verder, in eene tweede Plaat, de zonderlinge behuizing van de Pop, benevens de Pop zelve, en den Vlinder, zo Manlyk als Vrouwlyk, treffend onder 't oog te brengen.

Catechismus der Lugt, of Schetze der Natuurlyke Historie, met opzigt tot de Lugt, de Dampen en de Uitwaasseemingen. Door M. A. C. D. *Majoor in dienst van de Republiek der Vereenigde Nederlanden. Uit het Fransch vertaald. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg *en te Amsterdam by de* Wed. van Esveld *en* Holtrop 1778. *In groot octavo 68 bladz.*

Het woord *Catechismus*, door den Eerwaarden *Martinet* gebezigd, ter betytelinge zyner gemeenzaame onderwyzinge in de kennis der Natuure, schynt der Natie in 't algemeen zeer wel gevallen te zyn; en zulks heeft, vermoedelyk, aanleiding gegeeven, om die benaaming ook aan 't hoofd van dit Stukje te plaatzen, daar ze egter zo wel niet schynt te klinken. *Catechismus der Natuure* en *Catechismus der Natuurlyke Historie*; *van het Natuurlyke en Burgerlyke Regt*, met meer dergelyken, betrekkelyk tot de ontvouwing van 't geheele Samenstel eener Weetenschap, laat zig zeer wel hooren; maar 't valt zo goed niet, als men van die benaaming gebruik maakt, met betrekking tot een zeker byzonder gedeelte van zulk een famenstel. Men schryft wel een *Catechismus der Christelyke Leere*, maar geen *Catechismus*, by voorbeeld, *der Regtvaardiginge*, *der Bekeeringe*, of dergelyke byzondere Stukken; en zo ook niet *Catechismus der Lugt*, of *van 't Water* en dergelyken. —— We zyn niet gewoon ons juist met de Tytels der Boeken byzonder op te houden, maar deeze klonk ons zo vreemd, dat we 't niet wel konden nalaaten 'er een kort woord van te melden; als ter waarschouwinge voor anderen, om dit op die wyze niet na te volgen.

Wat verder den inhoud betreft, de Autheur is vry wel geslaagd, in zyne manier van onderwyzing, als zeer wel geschikt, om de voornaamste eigenschappen zo der Lugt, als der Dampen en Uitwaasseemingen, mitsgaders derzelver uitwerkingen, in eene geregelde orde voor te draagen; en alles, naarmaate van de min of meer duidelyke kundigheden, welken men 'er van bezit, met de vereischte klaarheid te ontvouwen. De Jeugd, ter welker dienste dit Werkje eigenlyk geschikt is, als zynde niet geschreeven voor Geleerden maar voor Leerlingen,

om hun eene handleiding ter verdere oefeninge te geeven, kan 'er dus met vrugt gebruik van maaken. Zie hier, tot eene proeve van des Autheurs manier van onderwyzen, zyne aanvanglyke onderrigting wegens de Lugt.

,, VRAAG. *Wat is de Lugt?*

ANTWOORD. De Lugt is eene zeer fijne vloeistoffe, een lichaam, welks deelen zo fijn en dun zijn, dat het geheel onzigtbaar en ontastbaar is, en dat zig ook niet tot zulk eenen trap verdikt, dat het eene vastigheid verkrijgt; het blijft integendeel altijd even vloeibaar; en zo dra de persing ophoudt, waarvoor het zelve vatbaar is, verkrijgt het zijne eerste vloeibaarheid weder: met één woord, het is eene vloeibaare masfa, waarin men leeft en adem schept.

V. *Waar uit kunt gij bewijzen, dat het een lichaam is?*

A. Dit bewijs ik, om dat de Lugt weêrstand biedt aan all' de lichaamen, die zij in beweging zet.

V. *Waaruit blijkt dit?*

A. Men bemerkt dit wanneer men de Lugt beweegt met eenen waijer, wanneer men tegen den wind ingaat, wanneer men loopt, wanneer men snel op schaatzen rijd, schoon de Lugt zelve als dan stil is.

V. *Is het duidelijk beweezen, dat de Lugt een lichaam zij?*

A. Ja; haare zwaarte alleen kan ons overtuigen, dat de Lugt een lichaam is, en niet een geest, schoon verscheiden wijsgeeren haar dien naam gegeven hebben.

V. *Hoe veele zelfstandigheden kan men in de Lugt begrijpen?*

A. Twee: de eene enkelvoudig en gelijkslagtig, welke men de hoofdstoflijke Lugt kan noemen; eene fijne, vloeibaare en veêrkragtige stoffe, die in de daad de grondsteun van de Lugt des dampkrings is, het beginzel van haare werking en beweging. De andere zelfstandigheid, waaruit de Lugt is zamengesteld, is dat oneindig getal van anderslagtige deeltjes, die in de gedaante van dampen, of drooge uitwaasfemingen, uit de aarde, het water, de bergstoffen, de gewasfen en de dieren opstijgen".

De gantsche masfa deezer stoffen noemt men, gelyk de Autheur verder opmerkt, den dampkring der aarde of lugtstreek, ,, bestaande uit lugt, dampen en uitwaasfe-

„ feemingen; bevattende ook tevens vuur, dat dezelve „ krijgt van de zon, de fterren, de aardfche lichamen „ die men verbrandt, of van het geen uit de aarde uit- „ berst en opftijgt". ——— Hy verftaat, om dit met betrekking tot dit onderwerp nog te melden, door dampen en uitwaasfemingen, „ kleine vlugtige deelen, af- „ gefcheiden van allerlei aardfche lichaamen, zo wel „ van de vasten als van de vloeibaaren". En vraagt men, *waarin verfchillen de dampen en uitwaasfemingen, en waarin zijn zij elkander gelijk?* zo is het antwoord.

„ De dampen en uitwaasfemingen zyn elkander gelijk dat zij zeer fijne deelen zijn, in de welke de vaste lichaamen ontbonden worden, of kleine bolletjes, van dezelfde deelen gevormd, die zig ligtlijk in den dampkring verfpreiden, en deszelfs beweging volgen; maar zij verfchillen daarin, dat de dampen uitvloeijingen zijn van het water en andere vloeibaare wezens; en de uitwaasfemingen zijn niets anders dan afgezonderde deeltjes van drooge of vettige lichaamen".

Verhaal eener Reize na de Ys-bergen van het Hertogdom Savoije, door den Heer MARC THEODORE BOURRIT. *Benevens eene Befchryving der Gezigten van den Berg Blanc, door denzelfden. Uit het Fransch vertaald. Met Plaaten. Te Amft. by* YNTEMA *en* TIEBOEL, 1778. *In gr. 8vo. 336 bladz.*

Het is eene wel zeldzaame, fchoon zeer wenschlyke, bekwaamheid in een Reisbefchryver, dat hy in ftaat zy zyne Leezers, als 't ware, met zich te neemen, dat zy, onder het leezen, om zo te fpreeken, dezelfde voorwerpen zien, dezelfde aandoeningen gevoelen, die de oogen des Reizigers ontmoeten, en zyn hart vervullen: inzonderheid verlangen wy zulk een fchryftrant, wanneer het Verhaal buitengemeene of ons zeldzaame ftukken betreft. Het geluk van die gaave te bezitten valt den Heer BOURRIT, wiens Werk wy thans aankondigen, ten deele. Wy vonden ons, het zelve doorbladerende, overgevoerd in de vervaarlyke Ysgewesten, te midden van onze gemaatigde Lugtftreeke; en fchoon wy bekennen moeten dat het geduurig vertoon van befneeuwde toppen Ys-bergen, Ys-valeien, Ysbeddingen, enz. eene eenzelvigheid aan dit Verhaal geeft, zou egter de aandagt der Leezeren, wanneer zy zich verleedigt om derzelver verfchillende vertooningen en verfchynzelen na te gaan, genoeg verfcheidenheids ontmoeten; terwyl het Werk daarenboven doorvlogten is met Plaats-

Plaatsbefchryvingen, Waarneemingen van Volksgebruiken, Zeden, Oudheden, en ettelyke byzonderheden tot de Natuurlyke Historie behoorende: en voorts met de ontmoetingen, die de Heer BOURRIT en zyne Reisgenooten hadden, de gevaaren, welke zy uitftonden, in het beklimmen der bykans ontoeganglyke hoogten van de verhevenfte Bergtoppen in ons Werelddeel. Om zich van deeze hoogten een begrip te vormen is 'er een Tafel van de hoogte der voornaamfte Bergen in de Wereld, die met naauwkeurigheid gemeeten zyn, agter dit Werk gevoegd: waar uit blykt dat de Berg *Blanc*, welks onderfcheidene vertooningen, en 't beklimmen van welken men hier befchreeven vindt, in hoogte de *Piek van Teneriffe* te boven gaat.

De Heer BOURRIT merkt, in zyne Voorreden voor het eerfte Stuk, in dit Boekdeel begreepen, met rede aan: „Een recht denkbeeld te krygen van een Land, in 't hart der *Alpen* gelegen, zal ieder my gereedlyk toeftaan een veel bezwaarlyker onderneeming te weezen, dan de kennis op te doen van eenig ander Land. Een enkele keer 't zelve te bezoeken, is doorgaans genoegzaam; bovenal indien 'er reeds verfcheide befchryvingen van voorhanden zyn: de laatfte Reiziger heeft het voordeel van de aanmerkingen en waarneemingen zyner Voorgangeren te vergelyken, en, indien het hem behaagt, in zyn reisverhaal in te vlegten. Dit alles valt gemaklyk en gereed: dan eene onderneeming om een Land te gaan zien en te befchryven, 't geen weinig bekend is, en byna geheel van andere afgezonderd ligt, zonder 't behulp van vroegere Aantekeningen, (om thans van de moeilykheden en gevaaren der reize niet te reppen,) zulk een beftaan heeft eisch op de toegeevenheid van 't Algemeen. Ik oordeelde nogthans, dat ik hier op niet te zeer moest fteunen, en my te haasten met de uitgave myner Waarneemingen, eer zy eenigzins befchaafd en nauwkeurig waren. Vier jaaren zyn 'er verloopen tusfchen myne eerfte en laatfte Reize, myne Papieren heb ik intusfchen laaten leezen aan ieder des begeerig".

Dit herhaald reizen, (want dit Verhaal is de vrugt van drie Reizen,) heeft te wege gebragt; dat de Heer BOURRIT dezelfde voorwerpen, op onderfcheide tyden, uit verfchillende gezigtpunten befchouwende, zich in ftaat gefteld vondt des te beter te oordeelen, terwyl hy 't zich niet fchaamt, op beter onderrigting, eerst gemaakte bedenkingen, te herroepen.

Behalven deeze Reizen van BOURRIT, vindt men hier een Tocht, in die zelfde Gewesten, van den Heer DE LUC, ontleend uit het uitmuntend Werk van dien Heer, getyteld: *Recherce des Modifications de l'Atmosphere.* In 't eerst dagt BOURRIT daar alleen een zeer verkort berigt van te geeven: doch dewyl dit zyne Leezers zou berooven van veel vermaaks, daar uit te ontleenen; naardemaal hy alles, zo de voorwerpen van hem gezien, als de gevallen hem overgekomen, op eene eenvoudige, on-

ongemaakte en nogthans treffende wyze befchryft, neemt hy zo min van 't verhaal af als mogelyk is, alleen agterwege laatende het berigt zyner Proeven op de zwaarte der Lugt, om welke te neemen, deeze Geleerde Wysgeer voornaamlyk den top van 't Gebergte beklom.

Het tweede Stukje, in dit Werk te vinden, en briefswyze opgefteld, behelst eene Befchryving van den Berg *Blanc*, aan de zyde der Valei *d'Aost*, benevens eenige Aanmerkingen over de Valei van *Chamouni*. Op welke reis de Heer BOURRIT, in den jaare MDCCLXXIV, de voetftappen betrad van den Hoogleeraar DE SAUSSURE, die dit Werkje, volgens het Berigt des *Franfchen Uitgeevers*, geleezen, 'er eenige aanmerkingen op gemaakt, het gepreezen, en daar in niets berispt heeft, dan 't geen 'er tot zyn lof in voorkomt. Maar de Schryver heeft hier op geantwoord. *Ik heb gelegenheid gehad om dien agtenswaardigen Geleerden te noemen: indien ik van hem niet met lof fpreek, zal men zeggen, dat ik niet gevoel, 't welk de geheele Wereld gevoelt, en 't geen fchande is niet te voelen.* Deeze aanmerking heeft zyne hand te rugge gehouden, en 'er is niets uitgefchrapt."

Eindelyk is hier bygevoegd eene Ontdekking, in de Maand September des Jaars MDCCLXXV gedaan, toonende dat de Berg *Mortine* of *Buet* beklimbaar is van de zyde van *Chamouni*.

Uit deeze opgave van den Hoofdinhoud blykt, dat de Vertaaler geene grootfpraak gebruikt, wanneer hy verzekert, dat de Reisgezinde en Nieuwsgierige Leezer hier niet alleen aantreft wat de opmerkende en bevalligfchryvende BOURRIT gezien heeft, in een tot nog zeer gebrekkig en onvolkomen befchreeven Gewest; maar tevens het voornaamfte, dat de geleerde Heeren DE LUC, de Hoogleeraar DE SAUSSURE, en anderen, daar in opmerkten. Weshalven het mag gehouden worden voor een kort begrip van al het weetenswaardige, in deeze zonderlinge Landftreeke.

Aangemerkt het de Valei van *Chamouni* is, uit welke de Heer BOURRIT zyne meeste tochten na de Ys-bergen deedt, lust het ons eene befchryving deezer Valeie te geeven: terwyl onze Leezer uit het nevensgaande *Plaatje* zich daar van eenig denkbeeld kan vormen.

De Valei van *Chamouni* is tusfchen de zes en zeven mylen lang, op 't breedst een vierde van eene myl, en op eenige plaatzen niet meer dan vierhonderd fchreeden: de *Arve* loopt 'er in de geheele lengte door, het getal der Inwoonderen is omtrent vyftien honderd. 'Er zyn drie Parochien, die van *St. Joire*, *Prieure* en *Argentiere*, die eene Gemeenfchap uitmaaken, beftuurd door zeven Raadsheeren, en eenen Opziener. Het Capittel van *Salenche* komt de Heerlykheid deezer Valeie toe, het voorziet de Kerken, en trekt inkomften van een Land, 't geen niet in ftaat fchynt zyne eigene Inwoonders te onderhouden. Dit Capittel was eertyds erfgenaam van een derde der bezittingen en goederen;

ren; die iemand, zonder Kinderen na te laaten, door den dood ontruimde: doch dit recht is afgekogt voor dertig duizend *Piedmontiesche Livres*, omtrent dertien duizend zeven honderd en vyftig Gulden *Hollandsch.*

De Inwoonders zyn goede beleefde Lieden, redelyk wel onderweezen, de meesten hunner kunnen leezen; ze zyn allen, in de daad, arm genoeg; doch niemand bedelt hier, of gaat uit zyn land om het elders te doen, van pleitgedingen weet men 'er niet. Hunne Landen, hunne Koeijen, hunne Byen, maaken al hun rykdom uit. De Inwoonders van *Chamouni* zyn ten vollen overtuigd dat zy eene Goudmyn in hun Land hebben; dan kunstige rykdommen bezit niemand in dit Land, noch zyn het algemeen voorwerp van de wenschen deezer lieden. „ *Zy leeven,*" zegt de geestige ROUSSEAU, „ *om het leeven te genieten, en geenzins om weelde te verkrygen, en nyd te verwekken: indien ze ooit meer gelds krygen, zullen zy arm worden, en hier van zyn ze zo zeer overtuigd, dat zy Goudmynen onder hunne voeten treeden, die zy besloten hebben nooit te openen.*" ——— Hun Handel bestaat in Hennip, Kristal, Honig en Vee: zy bearbeiden hunne Landeryen wel, en bedienen zich van hunne Koeijen tot den Landbouw. Zy zaaijen in de Maand Mey, en oogsten in de Maand Augustus; zy hebben hier geene Wyngaarden en weinig Vrugtboomen, van welk eene soort ook: de grond brengt Haver, Rogge, Gerst, en weinig Tarwe voort, het Land, 't welk ligt is, wordt eens in 't jaar geploegd, schoon zy het anders met veel oplettenheids en arbeids bebouwen. Vyf jaaren agter een wordt het met Koorn bezaaid, waar op het de vyf volgende jaaren rust, en ter weide voor het Vee dient. Zy drinken het water van de *Arve*, dat frisch en aangenaam van smaak is, het ziet eenigzins witagtig; doch het brengt geene kwaade gevolgen voort (*): zy schryven aan het water van eene nabygelegene bron, eene zwakheid toe waar aan de Inwoonders van een Gehucht, tegen over *Prieure* aan de andere zyde van de *Arve*, onderhevig zyn. In 't kort, de Zonnestraalen in deeze Valei byeenverzameld, veroorzaaken eene genoegzaame maate van hette, drie maanden lang, om eenigermaate de onvrugtbaare Koude des Winters te vergoeden.

„ Deeze Valei, schryft BOURRIT in zyn laatsten Brief, zal altoos een groot voorregt hebben boven de andere Valeien, welker Ys-beddingen de nieuwsgierigen derwaards lokken. Men vindt hier

(*) De dikgezwollen keel, zo byzonder eigen aan de Inwoonders der *Alpen*, en bykans algemeen in *Pays de Vallais*, oordeelt men dat veroorzaakt wordt door de troebelheid der waters, met klai bezet, die eenige schadelyke zouten in zich heeft, welke de klieren vullen en verstoppen. De Heer BOURRIT geeft van deeze kwaale, in zyn' XIIden Brief, andere oorzaaken op, uit eene ongeregelde leevenswys ontstaande. Zie bl. 255.

niet de grootste verscheidenheid van gezigten, het Ys is min ver van de wooningen dan elders, de Inwoonders zyn kundige lieden, men treft 'er het noodzaaklyke, het geryflyke en het zinlyke, aan. Daarenboven is *Chamouni* aan den voet van den Berg *Blanc* gelegen, en deeze Berg verdient by uitsteekenheid de opmerking der liefhebberen." Hy spreekt, ten besluite, de Inwoonders op deezen trant aan. „ Gy bezit meer dan Schatten, gy bewoont een Land, waar in zich de Natuur schynt uitgeput te hebben om wonderen te vertoonen, heerlyke weiden, doorzaaid met schriklyke rotzen, bosschen, te midden van Sneeuw en Ys, beneden in uwe Vlakten, digt by uwe Zaailanden. Beschut door de hoogste bergen, schynen derzelver toppen u te beveiligen voor de stormen en onweeren, die in de vlakten woeden, en de nyvere Honigby vergadert daar zyn Honig, welke alleen u kan verryken. Benevens alle deeze voordeelen geniet gy eene volkomene gezondheid, aan eene zuivere lugt en helderen hemel toe te schryven. Wat behoeft gy meer om de gelukkigsten der Menschen te weezen? Het is dat gy uw geluk kent; dat gy onder u die onschuld, die zuiverheid van zeden, die goede trouwe bewaart, wegens welke gy beroemd zyt. Het is, dat gy u wapent tegen het voorbeeld des Zedenbederfs, en dat de Vreemdeling, die komt om zich over uwe bergen te verwonderen, zich altoos blyve verwonderen over uwe hoedanigheden, die zyne hoogagting trekken en verdienen."

Laaten wy onzen Reiziger vergezellen, daar hy ten tweeden maale in de *Ys-valei* van *Montanvert* nederklimt, en hem in den zonderlingen overtocht daar van volgen. „ Wy klommen, ruim een half uur naa Zonne opgang, in de Valei neder. Nauwlyks hadden wy den voet op 't Ys gezet, of wy vonden ons opgehouden door de klooven, dwars over de Valei heen loopende. —— Veelen stapten wy vrolyk en lustig over; doch welhaast deeden zich anderen op, die ons te onoverkomelyk scheenen, en wy niet zonder angstig beeven, konden aanzien. Onze Leidslieden, aan zulke voorwerpen gewoon, sprongen 'er stoutlyk over, voorzien met een stok of pols, slechts zeven of acht voeten lang, wipten zy 'er over met een groot betoon van sterkte, vlugheid, en moed; zy spoorden ons aan en leerden ons hun na te volgen. Hoe verder wy kwamen, hoe wy de klooven wyder en dieper vonden, onze Leidslieden zelve waren genoodzaakt alle voorzorge te gebruiken. In die gevallen namen zy doorgaans den stok horizontaal onder den slinker arm, het langste einde agterwaards laatende uitsteeken: in diervoege, dat, wanneer zy niet ver genoeg sprongen, om den overkant te bereiken, zy kans stonden om daar te te blyven hangen: men beeft op 't enkel denken van zulk een toeval! Gelukkig wedervoer ons geen zo droevig onheil, en wy bereikten het midden der Valei; de oefening maakte ons afgeregter, de hebbelykheid gaf ons moed, dien wy waarlyk ten allen oogenblikke behoefden.

Maar

„ Maar eene wydgaapende opening, by welke wy nu kwamen, veroorzaakte ons eene zeer groote verlegenheid, de diepte was omtrent tachtig voeten, en wy ſtonden omtrent een half uur op den kant: nieuwe zwaarigheden en bedenkingen van ons gevaar hielden ons op: een onzer Leidslieden, eindelyk, en myn Reisgenoot waagden, den ſprong; ik durfde hun niet volgen, en deeze beſluitloosheid kostte my veel verdrietig omzwerven. Die zwaarigheid ontworſteld zynde, vleiden wy onszelven, dat het moeilykst over was: wanneer wy, op 't oogenblik, weder verſteld ſtonden over de gaten van gebrooken Ys en Scheuren, welker diepten wy nauwlyks konden nagaan. Wy klommen, egter, met veel moeite, op den top van een deezer verwarde hoopen, niet weetende waar wy zouden belanden. Wy zagen neder in een vervaarlyke diepe ruimte, welke deezen hoop van alle de overige ſcheen af te ſcheiden. Wy ſtonden onbeweegelyk, op 't bedenken van de gelegenheid, waarin wy onszelven zagen, en van de gevaaren, die wy liepen, om 'er uit te komen: nimmer was tegenwoordigheid van geest noodiger; wy keeken, ſtilzwygende, de voorwerpen rondsom ons aan; wy maten derzelver uitgeſtrektheid af, namen de gedaante en uitſteekende punten in opmerking, en beraadſlaagden hoe wy 'er ons uit zouden redden; niets ontglipte onze aandagt; eindelyk ontdekten wy een hol, 't welk in 't Ys gegraaven ſcheen, gelykende naar den ingang van een bewerkte Myn; en vermids wy, aan den anderen kant, een uitgang zagen, greepen wy moed. Het was, nogthans, gevaarlyk, ons op zo broos een verwelfzel te verlaaten, 't welk, op den minſten ſchok, of zelfs op 't minſte geraas, beneden kon inzinken, of van boven inſtorten en ons verpletten: wy gingen 'er, egter, langzaam in, en kwamen 'er met de omzigtigſte voorzorge veilig door.

„ Wy zagen nu haast een einde aan deeze ontrustende gevaaren, en onzen moeielyken arbeid. Digt by den val der Rotzen op 't Ys gekomen, hielden wy ons onledig met het zoeken van Kristallen: alle deeze rotzen zyn daar mede rykelyk voorzien; wy konden de beddingen of gebroken ſpelonken, in welke zy gevormd waren, op de toppen der bergen onderſcheiden. Hoe wy verder voorttoogen, hoe meer voorwerpen van verwondering zich opdeeden. Doch, hoewel omringd van deeze ſchoonheden, konden wy niet nalaaten, met ſchrik, het oog te ſlaan op dit altoos bevroozen Meir, de gaapende klooven, en de diepgedooke kuilen: terwyl de Bergen, die ons omringden, wier oudheid ons een ſoort van eerbiedig ontzag inboezemde, de opklimming van derzelver ſchuinſche zyden, die zomtyds in loodregte ſteilten uitliepen, de verſcheidenheid van derzelver verbaazende oneffenheden, te zamen met de hoogten van Ys, en brokken Rots, van de ſpitzen afgebrooken, en in de Valei neder geſtort, ons met verbaasdheid troffen; met één woord, wy ſtonden verſteld op de overweeging, dat wy ons in eene plaats bevonden van de rest der

der Wereld, door zo vervaarlyke bolwerken afgefcheiden: waar eene doodfche algemeene ftilte heerschte, te midden van duizend gevaaren.

Horror ubique animos, ſimul ipſa ſilentia terrent.

„Verder voortgaande werd de Valei wyder en het Ys vlakker; maar, fchoon wy reeds vier uuren in dezelve gewandeld hadden, waren wy nog niet gekomen op de plaats, daar de Valei zich in twee takken verdeelt; eindelyk, egter, bereikten wy dezelve. Welk een fchildery kwam ons voor de oogen! Verrukking greep ons aan, en wy konden onze verwondering niet te verftaan geeven, dan door dikmaals herhaalde uitroepingen.

„Wy aanfchouwden eene wyduitgeftrekte geheel effene Ys-vlakte; op deeze rees een Berg te eenemaal van Ys, met trappen, tot den top toe, die de Throon eener Godheid fcheen. Dezelve hadt daarenboven de gedaante van een grooten Waterval, onbegrypelyk fchoon: de Zon, die 'er op fcheen, gaf aan 't geheel eenen fchitterenden weerglans, en 't vertoonde zich als een glas, 't welk de luchtftraalen, op eenen verbaazenden afftand, verfpreidt. De mengeling van licht en donker was volmaakt, en, om de fraaiheid van dit gezigt te voltooijen, was dit fpiegelagtig Meir omringd van verfchillend gekoleurde Bergen, verlevendigd door een vernis van 't helderst Ys. Alle deeze voorwerpen zamengenomen, leverden een aangenaam gezigt op van de fchitterendfte vertooningen, te fterker affteekende door de donkerder kleur van eenen nabygelegen Berg, die van den top tot den voet allengskens in donkerheid toenam; deeze was doorfneeden met beeken van Sneeuwwater, wier kronkelende ftroomen, door de daarop fchynende Zonne te beter afftraalden. Om kort te gaan, dit gansch betoverend gezigt eindigde in Rotzen van Kristal, en andere van verfchillende, zeer ryke en volle kleuren.

„Nieuwe fraalheden verlustigden ons, by aanhoudenheid, daar wy verrukt en opgetoogen ftonden, door een verbaazend aantal zo heerlyke en grootfche voorwerpen. De Valei, aan onze rechte hand, was vercierd door vervaarlyke Ys-beddingen, (dit zyn min of meer dikke opéénkorftingen van Ys, in 't afhangen tusfchen de Bergen) die tot eene onmeetbaare hoogte, tusfchen de Bergen opfchietende, hunne kleuren vermengden met de wolken, die zy fcheenen te bereiken. De trapswyze opgang van een derzelven deedt ons denken dat het beklimmen mogelyk was, zo groot was de vermeesterende aart deezer voorwerpen, dat zy alle andere denkbeelden als 't ware uitwischten. Wy waren niet langer meester van onszelven, en 't was bykans onmogelyk de aandrift eener neiging te ftuiten. Zodanig een beftaan zou ons nieuwe toneelen van nog grooter uitgeftrektheid openen. Wy ftelden ons voor, dat

wy daar zekerlyk een gezigt agter de *Naalden* zouden verkrygen; op zulk eene hoogte, (boven welke nooit Sterveling opklom,) niet alleen de Berg *Blanc* zich aan ons, onder eene nieuwe gedaante, en met nieuwe schoonheden, zou vertoonen; maar dat wy, verder Zuidwaards ziende een schildery van geheel *Italie* voor ons zouden hebben, even als in eene Donkere Kamer.

„ Deeze verwildering der verbeeldingskragt zette ons aan, om te denken dat het volvoeren van dit oogmerk mogelyk was; en wy bevonden ons in 't volle genot onzer mymeringe, wanneer een schriklyk geraas, van die zelfde Ys-beddingen komende, een eind maakte aan onzen genoeglyken droom, en alle die harsfenschimmen op eens deedt verdwynen. De Rede, wederom invloed krygende, beduidde ons onmiddelyk, dat, wanneer zulk een schilderagtig denkbeeld, als wy ons hadden voorgesteld, weezenlyk bestondt, en het mogelyk ware, de hoogte van de Ys-bedding te beklimmen om 'er gezigt van te hebben, de volvoering van dit plan zou vorderen, den ganschen nagt in deeze bevroozene Valei te blyven: een ontwerp, door mangel aan brandstoffe alleen, volstrekt onvolvoerbaar".

Twee uuren in 't midden van de Valei gerust, en eenige verkwikking genomen hebbende, onder het beschouwen van zo veele wonderen, „ werd het hoog tyd deeze plaats te verlaaten; wy keeken nog eens alle die wonderen, met eene nieuwe verrukking, aan; wy zagen ze ongetwyfeld voor de laatste reize; want het is met de schoonheden van dit Land niet gelegen als met die van andere Gewesten, welke men wederom met gemak kan gaan zien als de begeerte zich daar toe uitstrekt; doch waren wy hier toe niet gekomen dan met arbeid en moeite, de grootsheid der voorwerpen, door ons beschouwd, schonk ons eene ruime vergoeding. Wy hadden allen mogelyk voordeel op onzen Tocht; het weer bleef ons bestendig gunstig; en 't is maar in één jaargetyde dat men die reis met mogelykheid kan doen.

„ Wy begaven ons op den te rugtocht, en kwamen weder in de Valei van *Montanvert*; sterk doorstappende: eenige opkomende wolken deeden ons een vaardiger tred neemen; het leed niet lang, of zy verdikten, zo dat zy nu en dan de Zon geheel bedekten: de schielyke wederkeering van dit donkere tot het flikkerende licht op 't Ys, maakte het voorttreeden daar van gevaarlyk: wy konden dikwils niet zien waar best onze voeten neder te zetten.

„ *Montanvert* naderende, begonden wy op de Bergen rondsom ons eenige groene plekken ontwaar te worden, deeze schonken rust aan onze vermoeide oogen". Hier vondt een zyner Medereizigeren, een Liefhebber der Plantkunde, een byzonder soort van *Absynthium*, *Genepin* geheeten, een Plant die byzonder smaakt aan de *Wilde Geiten*, en die zy doorgaans van onder de Sneeuw moeten opzoeken. Geen Wilde Geiten troffen zy hieraan, maar veel tamme en geheele driften Rundvee, die in deeze plaatzen voor niets

te

Chamouni.

te dugten hebben, dan voor Stormwinden, Sneeuwstortingen; of andere soortgelyke rampen, bergagtige gewesten eigen.

Gaarne zouden wy onze Leezers, met BOURRIT, ook de vervaarlyke hoogten laaten beklimmen, van waar de heerlykste gezigten, straks gemeld, zich met de daad aan zyn oog opdeeden. Daar men, met ginds en weder te kyken, *Lapland* en de Grenzen van *Italie* aanschouwt, rype Oogsten en Ys ziet, als mede de wyd uitgestrekte verhardingen van water, in steen geworden aan den voet der bronnen van diezelfde Rivieren, welke vervolgens door vrolyke Landen stroomen; doch wy hebben geen plaats, en wyzen de Leezer tot het Werk zelve, 't welk in *Engeland* een zo gunstig onthaal ontmoette dat ettelyke honderden, en onder deezen veelen van naam in de Geleerde Wereld, daar op intekenden. De Wysgeer, op dat wy dit ten slot hier nog byvoegen, zal 'er gissingen, over het formeeren dier verbaazende Ys-gevaarten in ontdekken, welke zyne overweeging dubbel verdienen: gissingen niet gemaakt in het Boekvertrek, maar onder het herhaald zien der Voorwerpen zelve.

Vertrouwde Brieven over den tegenwoordigen Duitschen Oorlog. Alom te bekomen. In groot octavo 35 *bladz.*

Waarschijnlijke reden van den tegenwoordigen Duitschen Oorlog, dienende tot een bericht aan den Schryver der vertrouwde Brieven. Door L. V. L. M. Z. *Te Utrecht by* G. T. v. Paddenburg, 1778. *In groot octavo* 23 *bladz.*

Twee Staatkundige Schryvers, waarvan de eerste uit de hoogte spreekt, als iemand die kennis verkreegen heeft van geheime raadslagen met betrekking tot het toekomende, welken hy voorstelt als van zo veel gewigts, dat het zelfs niet raadzaam zy, die onbewimpeld te openbaaren. De laatere Schryver integendeel bepaalt zig tot het waarschynlyke, afgeleid uit het reeds voorgevallene en de omstandigheden van tyden en zaaken. Van den eersten Schryver hebben wy, volgens zyn voorgeeven, „ verdere *Ouver-* „ *ture* te wagten, wanneer het met de zaaken zo wyd is, dat hy „ niets te vreezen hebbe, om meer te ontdekken": maar als men de bedenkingen van den laatsten Schryver geleezen heeft, zal men niet veel van die *Ouverture* verwagten. ——— De eerste Schryver zou ons wel willen diets maaken, dat het noch den Koning noch den Keizer ernst is, om elkander te beoorlogen; dat zy hunne Legers slegts te velde brengen, en quanswyze oorlog voeren; maar dat het oogmerk is, zig eerstdaags te vereenigen, om dan, met eene onwederstaanbaare magt, geheel Duitschland enz. te overmeesteren, en onder zig te verdeelen. Men kan, onder 't leezen hier van, zig naauwlyks verbeelden dat het den Schryver

 ernst

ernst is; indien men egter, daar hy alles zo meesteragtig voorstelt, mogte overhellen om hem eenig gehoor te geeven; men leeze dan den Brief van den laatsten Schryver, om het herfenschimmige van dit Plan, en, zo 't spottery is, gelyk niet vreemd voorkomt, het onbetaamlyke dier spotternye te bemerken. Ten minsten zal men, het voorgevallene met deezen Schryver nagaande, het veel waarschynlyker vinden, dat de tegenwoordige Legermagten niet slegts Spiegelgevegten houden; dat het den Keizer ernst is zyne prætensien op Beieren met de wapenen te verdeedigen; dat het den Koning ernst is de Augmentatie van Magt, in 't Huis van Oostenryk, door de wapenen tegen te staan; dat hier in de oorzaak van de tegenwoordige Vyandlykheden te zoeken is; en dat men eindelyk, om reden te geeven, waarom het nog tot geen hoofdtreffen gekomen is, zyne toevlugt niet heeft te neemen, tot een onbestaanbaar geheim Plan; maar alleenlyk de tegenwoordige gesteldheid der zaaken met oplettendheid behoeft na te gaan.

Twee Brieven van een Zeeuwsch Heer aan zynen Vriend te Amsterdam. Te Amsterdam by A. v. d. Kroe, 1778. *In groot octavo* 29 *bladz.*

De Opsteller deezer Brieven komt in zyne schryfwyze voor, als een bescheiden Man, die 't 'er daadlyk op toelegt, om een echt en onzydig berigt te geeven, nopens de thans heerschende onlusten in Zeeland, en voornaamlyk wegens het bouwen eener Roomsche Kerke te Vlissingen. Ten beteren verstande van etlyke byzonderheden zyn 'er bygevoegd, het *Request* van eenige Burgers en Ingezetenen van Vlissingen, tegen het bouwen van eene Roomsche Kerk aldaar, door de Regeering van de hand geweezen; een Extract uit de *Resolutien der Rade*, waar by dezelve, op verzoek van eenige Burgers der Stad en Inwoonders ten platten Lande, toestaat, dat de Roomsche Kerkdienst geschort zal blyven, tot dat de uitspraak van zyne Hoogheid deswegens inkome; mitsgaders de *Publicatie* der Staaten van Zeeland, raakende het ontbod der Militie, ter beteugelinge van den moedwil der Landlieden te Westkapelle en elders op het Eiland Walcheren. ——— Onze Briefschryver, van het een en 't ander gewag maakende, doet ons opmerken, dat men die twee byzondere voorvallen, den gemelden opstand der Landlieden, en 't ongenoegen over de bouwing eener Roomsche Kerke te Vlissingen, niet met elkander moet verwarren, alzo ze geene gemeenschap met elkanderen hebben. Het eerste brengt hy tot eene kwaadaartige moedwilligheid, daar hun geen weezenlyke reden toe gegeeven is; en in 't laatste geval is hy van oor-

deel,

deel, dat alles wel dra in orde gekomen zou zyn, indien de Burgers zig ſtil gehouden hadden na de eclatante Satisfactie, welke zy, door de bovengenoemde Reſolutie, verkreegen hadden voor het weigeren van hun Request. Zyn Ed., die weigering niet billykende, maar hier door vergoed agtende, wraakt voorts het gedrag van zommige Burgers, die ook de Boeren deel hebben doen neemen, in iets het geen de Stad betrof, en geenszins de zaak der Boeren was. ——— De onpartydige manier van voorſtellen maakt dit berigt aanneemelyker, dan twee Dichtſtukken, welken ons deswegens ter hand gekomen zyn. Het eene getyteld, *de Vryheid aan den Raad en de Burgery der Stad Vlisſingen*; en het andere *Philopatriana*, *den Zeeuwſchen Burgervaderen toegewyd*; welke beide Stukken, ieder in hunne ſoort, zo ten opzigte van het weigeren, als van 't inleveren van 't Request, te ſterk uitgevoerd zyn.

Gedachten op het ongelukkig overlyden van een Jongeling te Leyden, in Octóber, 1778. *Te Leyden by* C. Heiligert, 1778. *In groot octavo* 10 *bladz.*

Baldaadige knaapen lokken een braaven Jongeling in hun gezelſchap, maaken hem overſtallig dronken, en verzuimen hem voorts; 't welk ten gevolge heeft, dat hy op den tweeden dag daarna den geest geeve. Dit haatlyke wangedrag is het onderwerp van een Dichtſtukje, waarin de Dichter den ongelukkigen Jongeling met een medelydend en verſchoonend oog beſchouwt, en den berokkenaaren van dit onheil het ſtrafwaardige van hunne verfoeielyke misdaad tragt te doen opmerken; terwyl hy tevens daar uit gelegenheid neemt, om de losbandigheid in 't algemeen te beſtraffen, en de Ouders tot eene omzigtige opvoeding te noopen; welk alles in een manlyken ſtyl en tevens vloeibaar voorgeſteld wordt. —— Zie hier zyne aanſpraak aan deeze onbezonnen Jeugd.

Dat graf wacht uwe komst, o ſlaafjes van de hel!
Die in uw beste jeugd, om wellust of om 't ſpel,
De ſlechte huizen zoekt, daar 't ongeoorloofd winnen,
Of 't ſtille hoerſerail op uwe ontſtelde zinnen
Den boozen meester ſpeelt; of 't kostbaar druivenzap
Uw edle ziel verpest, door ſtrafbre dronkenſchap.
Dat graf van uwen Vriend, indien gij 't durft bezoeken,
Zal niets doen ruiken dan ontzachelijke vloeken
Der Goddelijke wet, die uw bedrijven doemt,

Of schoon ge uw euveldaad geen moord of doodslag noemt.
Dat graf zal in uw hart de diepste wonden booren;
't Zal uw geweten steeds doen dondren in uwe ooren,
Of schoon ge, als Kain, *naar een zorglijke uitkomst ziet,*
En, ijdel, troostend zegt: „ ik was zijn hoeder niet."
Dat graf zal u nog eens, wanneer de dagen komen
Dat al uw vreugd, uw hoop, en kragten zijn ontnoomen,
Doen siddren, als gij denkt: „ ô Vriend! 'k ben haast als gij,
„ 'k Moet uit de waereld naar een duistre woestenij;
„ Daar zal ik nu alleen mijn snood geweeten vinden,
„ Of ook, behalven u, mijn duivels in mijn vrinden."
Ja, onbezonnen hoop, die uwen lentetijd
Gevoelloos voor 't gevolg, en ligt voor heden, slijt!
Indien de Godheid u met kindren wil beschenken,
Hoe zult gij dan aan 't graf van uwen Vriend gedenken?
Wat zult gij zeggen, als 't opmerkend kind uw vraagt:
„ Mijn Vader! om wat reên op deeze zerk geklaagd?"
Waar wend ge uw oogen als verstand, en meerder jaaren,
Na ernstig onderzoek, hem dit geheim verklaaren?
Hoe kunt gij wachten dat uw Kroost niet wordt verleidt,
Als zulk een Vader is verhuist naar de eeuwigheid?
Hoe kunt gij hoopen dat geen dood u zal doen beeven
Wanneer ge uw griize kruin zult in zijne armen geeven?
Of heeft uw vroege jeugd reeds al de vrucht geroofd,
Die zich de braave Man van zijnen Echt belooft?
En hebt gij, baardloos grijs, ontbloot van beste kragten,
Met waggelende knien, een vroegen dood te wachten?
Denk dan, o jonglingschap! dat gij, na zulk een tijd,
Hoe lang hij schijnen moog, hoe zorgeloos hij slijt,
Zult komen in 't Gericht, en, op uw' Vriend geweezen,
God weet met welk een oog, zult voor dien Rechter vreezen,
Die hier uw harten ziet, en uw bedrijven duld,
Tot eens de ruime maat der boosheid is gevuld.

Ver-

Vervolg der kleine Gedigten voor Kinderen van Mr. H. v. Alphen. *Te Utregt by de Wed.* Jan van ter Veen en Zoon, 1778. *Behalven het Voorberigt* 32 *bladz. in octavo.*

Nieuwe proeve van kleine Gedichten voor Kinderen, IIde en IIIde Stukje, door P. 'T HOEN. *Te Utrecht by* J. de Waal en G. v. d. Brink Jansz. *In octavo* 60 *bladz.*

Beide deeze Stukjes evenaaren de voorgaanden; en zo wel die van de eene als van de andere hand zyn zeer wel geschikt, om der vroege Jeugd dienst te doen. Men oordeele hier van eenigermaate uit de twee volgende Gedichten, welken in zeker opzigt een soortgelyk onderwerp hebben, dat op verschillende wyze leerzaam gekeerd wordt. Dat van den Heer *van Alphen* luidt, onder den tytel van *de Edelmoedige Wedergelding*, aldus.

Zou ik dan mijn zusje kwellen,
Om dat zij me niet bemint?
Zou ik kwaad van haar vertellen?
Neen, ik denk: zij is een kind!

'k Zal haar van mijn lekkers geeven,
Dan wat druiven, dan een peer,
Dan een hazelnoot zes zeven,
En, wanneer zij wil, nog meer.

'k Zal haar hart door liefde winnen,
Ze is tog geen kwaadaartig kind,
Zo lang zal ik haar beminnen,
Tot ze in 't eind mij ook bemint.

Het Gedichtje van den Schryver der *Nieuwe Proeve*, met naame *P. 't Heen*, dat ten opschrifte heeft *de Geduldige*, is op deeze wyze uitgevoerd.

Mijn zuster Ceetje mint mij niet;
Al heb ik niets misdreeven,
En wil haar alles geven,
Nog brouwt zij mij gestaag verdriet.

Zij doet mij niets dan plagen;
En wijl mijn moeder haar bemint,

Krijg

Krijg ik, wanneer zij mij begint
Te kwellen, nog wat slagen.

Ik zwijg maar, en beschrei mijn lot,
En schoon ik heel onschuldig
Gedrukt word, 'k ben geduldig,
En klaag mijn nood alleen aan God.

Ik zal zijn trouw herdenken;
En bidden dat hij, in mijn smart,
Mijn zusje Ceetje een beter hart,
En mij geduld wil schenken.

Historie van den tegenwoordigen toestand van den Godsdienst in Holland. Door A. FR. E. JACOBI. *Eerste Prediker, Superintendent en Consistoriaal-Raad te Crannichveld. Uit het Hoogduitsch vertaald. Met de noodige Aantekeningen vermeerderd. Te Hoorn by* T. Tjallingius 1779. *Behalven het Voorwerk* 146 *bladz. in gr. octavo.*

Met deze Historie is 't-gelegen, gelyk het maer al te veel gaet, met de berichten van Reizigers; dat ze redelyk voldoen aen Vreemden, maer of te oppervlakkig of te onnaeuwkeurig voorkomen, als ze in de bereisde Gewesten zelve gelezen worden. Het doet ons niet vreemd, dat men deze waerneemingen van den Eerw. *Jacobi* in Duitschland met genoegen heeft ontvangen; ze behelzen meer onderscheiden berichten, van etlyke byzonderheden nopens dit onderwerp, dan men tot nog in Duitschland bezat. Maer ze verdienden voor den Hollander geen Nederduitsche vertaling; daer ze niets behelzen, dan hier te Lande overbekende zaken, en die de opmerkzamen veel beter weten, dan ze hier beschreven zyn. Zo de Eerwaerde *Jacobi* hier te Lande geweest zy, is hy niet behoorelyk oplettend geweest; en zo hy zyne berichten aen Correspondenten verschuldigd zy, is hy niet gelukkig in zyne keuze geweest. Men heeft dit gebreklyke hier en daer door Nederduitsche Aentekeningen gezogt te verhelpen; doch men zou, als men 't geheele Werkje indiervoege behandeld had, dit Geschrift al merkelyk hebben doen uitdyen; en met dit alles zou deze Historie, in dien smack behandeld, nog oppervlakkig en onnaeuwkeurig gebleven zyn.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Geschiedenis der Israëliten vóór de tyden van JESUS. *Door* J. J. HESZ, *Bedienaar des Goddelyken Woords te Zurich. Uit het Hoogduitsch overgezet. Vierde Deel. Te Amsterdam by* P. Meijer, 1778. *In groot octavo* 442 *bladz.*

Het voorige gedeelte van dit Werk bragt de geschiedenis der Israëliten tot aen de Wetgeeving op Sinaï, benevens het voorgevallene by die gelegenheid; en in dit gedeelte agtervolgt de Eerwaerde *Hesz* dezelve tot op den dood van Mozes, met de aenstelling van Jozua. In de ontvouwinge hier van ontmoeten ons, buiten de ophelderende voordracht van 't geschiedkundige, ingevolge van 't Plan, dat de Autheur zich heeft voorgesteld, weder verscheiden oordeelkundige aenmerkingen; zo over het beloop der nadere ontwikkelinge van Gods oogmerk met dit Volk, en de trapswyze uitvoering van het zelve, als over deze en gene gewigtige byzonderheden, ter nadere verklaringe en verdediginge van den weg des Allerhoogsten. Tot een voorbeeld hiervan strekken 's Mans volgende bedenkingen, by gelegenheid van 't verschrikkelyke oordeel des HEEREN, over *Korah*, *Dathan* en *Abiram*, mitsgaders des anderen daegs over de morrende menigte, Num. XVI. gemeld.

,, Dus was, zegt hy, na den gestraften opstand van *Korah* met zynen aenhang beschreven te hebben, de goddelyke zending van Moses en het goddelyk priesterschap van Aäron geregtvaardigd, op eene gepaste wyze, evenredig aan deeze godsregeering. Jehova handelt volgens zyn karakter, als Heer — als Koning. De geheele inrigting moet eerlang vervallen, of zulk eene stoute inbreuk tegen de priester- en offerorde moet gestraft worden. Deeze orde met ernst voor te staan, en de godlyke zending van Moses te regtvaardigen, was één en het zelfde. Met het in stand blyven of vervallen der goddelyke instellingen stond of verviel de goddelyke zending

van Moses. Kon het straffeloos geschieden, dat men Aäron van het priesterschap verstiet, dan bleek het, dat Moses, die hem tot deeze waardigheid had ingehuldigd, zulks niet op goddelyk bevel gedaan had; en had hy dit uit zigzelve gedaan, waarom dan ook geene andere zaaken? —— Het waarste en natuurlykste denkbeeld van goddelyke zending ligt hier ten grondslag. Geene duistere, onnutte, geweldaadige ingeeving, geen voorgegeevene omgang met het ryk der geesten, geene raadzelagtige orakels, —— neen, maar klaare, bepaalde, naar tyd en plaats gepaste voorschriften en aanwyzingen van een hooger weezen, door verschyningen, droomen of andere zinnelyke middelen, —— maaken de goddelyke zending uit. Zy kan niet anders beweezen worden, dan door eene zinnelyke tusschenkomst der Godheid, welke op de bede of op de voorzegging van den goddelyken gezant volgt. Niemand, dan die de menschelyke natuur niet kent, kan de gevoegelykheid van zulk eene hoogere tusschenkomst en medewerking, in zulke gevallen als het beschreeven geval was, lochenen, of slegts in twyffel trekken. Men ziet hier geen afgebroken wonder, dat zonder doel, als 't ware, uit den hemel valt, (gelyk men voorgegeeven heeft, om zulke verhaalen verdagt te maaken,) geene duistere spiegeling van iets verschrikkelyks, waardoor slegts de zinnen des volks bedwelmd worden; —— maar een bedryf van God, kennelyk door gepastheid en waardigheid; een bedryf, welks goddelykheid niet slegts uit het verschrikkelyke, maar voornaamlyk uit de meer dan menschelyke kragt en zedelyke grootheid blykt. Men verwondere zig niet, dat ik aan deeze daad ook eene zedelyke grootheid toeschryf. 't Was de daad van een regter; eene beslissing, waardoor het regt voorgestaan, en onregt en vermeetelheid gestraft werd; eene verdeediging niet alleen van 't gezag en van de godlyke zending van Moses, maar van de stoutelyk aangerande onschuld (*). —— Die de strengheid der straf wil wraaken, onderzoeke eerst den aart deezer geheele inrigting, welke overal haar karakter behoudt. Hy gedenke aan de woeste zinnelykheid van een volk, dat op geene andere wyze te betoomen was; aan de volstrekte nood-

„ (*) Dus beschouwt Moses de zaak, daar hy zig zo sterk op eene onschuld en belangeloosheid beroept".

noodzaakelykheid van het ingestelde te handhaaven, op dat de geheele staat niet eerlang ten gronde zou gaan; — en hy zal bevinden, dat het niets minder was, dan overmaatige hardheid".

De Eerwaerde *Hess* hierop het verdere beloop der geschiedenisse, en 't gemor der oproerige menigte, benevens de schrikkelyke straf hun deswegens overgekomen, en derzelver afwending door Mozes en Aäron, ontvouwd hebbende, vervolgt wyders indeezervoege.

„ Wederom eene verdeediging, een bewys der goddelyke zending van Moses, schoon hy zelf, verre van dit te begeeren, gepoogd had de straf te verhoeden. Moses betoont zig overal als een werktuig van Jehova; al wat hy sprak en verrigtte, kwam uit onmiddelyke ingeeving voort. —— Ondertusschen leeren wy niet alleen Moses, maar ook de Israëliten, langs hoe meer kennen. Hunne weêrspannige gemoedsgesteltenis, uit ongeloof aan Jehova en zynen gezant geboren, maakt hen wel niet t'eenemaal onbekwaam, om het volk van Jehova, dat is, het byzonder voorwerp zyner beschikkingen, te zyn, maar onbekwaam om het op zulk eene wys te zyn, als het dienstigst was tot hun nationaal geluk. Over 't geheel genomen, kon het oogmerk van Jehova bereikt worden, schoon zy zelven het geluk, voor hun verordend, van zig stieten. Aan den eenen kant gevoelen zy den breidel, die hunne neiging tot afgodery en beeldendienst bedwingt; en alhoewel de Leviet'sche dienst hun dit zinnelyke vergoedt, zien zy zig egter met tegenzin geheel afgesneeden van de vermaaken der afgodische feesten, enz. Aan den anderen kant wordt de reis door de woesteny, het droevig vooruitzigt van veertig jaaren te moeten zwerven, hun langs hoe meer onverdraagelyk. Voeg hierby de strenge naauwkeurigheid, waarmede de instellingen van Jehova gehandhaafd werden, en den nyd, tegen Moses en Aäron opgevat; dan zullen de bronnen van zo veele beroerten zig ten klaarsten openbaaren; eenige derzelven lagen zo diep in 't karakter deezes volks, dat wy ze ook in 't land Kanaän steeds weder aantreffen.

„ De goddelyke beschikkingen waren evenredig aan hun gedrag. Met een steeds onvergenoegd en oproerig volk was niet op gelyke wyze om te gaan, als met het zartsvaderlyk huis. De goddelyke regeering, (zo wel

 in

in het kleine als in 't groote,) rigt zig altoos naar 's menschen geschiktheid of ongeschiktheid, neiging of tegenzin, om zig te laaten regeeren. Men doet niets af, wanneer men de verhaalde straffen slegts oppervlakkig beschouwt, en ze, uit het verband met de oorzaaken en gevolgen getrokken, aan eene despotieke strengheid, of zelfs aan willekeurige grilligheid, toeschryft. De zwaarigheden en tegenwerpingen moeten menigvuldig worden, zo dra men van 't regte oogpunt is afgedwaald. Maar de goddelyke geschiedenis regtvaardigt zigzelve. Jehova blyft zig daarin gelyk, en handelt overeenkomstig met zyne waardigheid, 't zy hy met zynen vriend Abraham, of met zynen knegt Moses, of met een verdorven volk handelt. Zyn plan of ontwerp gaat onäfgebroken voort. Het kwaad gedrag der Israëliten kan deezen voortgang niet verhinderen welke heillooze gevolgen het ook voor hen zelven moge hebben. Zy zyn toch het voorwerp zyner byzondere beschikkingen; zy zyn het in betrekkingen, die veel verder gaan, dan hun nationaal geluk; en zy blyven zo wel een voorwerp deezer wyze beschikkingen, wanneer zy zonder roem in de woesteny sterven, als wanneer zy triumfeerende het land betrekken; in 't eene zo wel als in 't andere geval werken zy mede tot het goddelyk onderwerp, gelyk ontegensprekelyk blykt, indien men de geschiedenis der goddelyke beschikkingen in 't groot beschouwt. Dit moest ik den leezer hier weder doen opmerken, dewyl men onder zo veele byzonderheden, die daarenboven nog door de ingebragte zwaarigheden der tegenparty, en door de valsche voorstellingen der verdeedigers, zeer uit haar verband getrokken worden, het groote beloop van 't goddelyk werk ligtelyk uit het oog verliest. Deeze en geene byzondere verhaalen zullen aan eene menigte van schynbaare zwaarigheden, inzonderheid aan den schyn van het al te menschelyke, blootgesteld blyven, en veele deezer zwaarigheden zullen ten deele onbeantwoord, en ten deele kwaalyk beantwoord blyven, tot dat men overeenkomt, omtrent het oogpunt, waaruit de geheele reeks deezer verhaalen beschouwd moet worden. Indien men van dit oogpunt afdwaalt, of met den bestryder hieromtrent niet éénig wordt, zal men hem, door byzondere antwoorden op byzondere tegenwerpingen, zelden voldoen. Ik heb my daarom by de laatstverhaalde

ge-

gebeurtenis, eene der gewigtigsten in de geschiedenis van Moses, niet opgehouden met het beantwoorden van byzondere tegenwerpingen, door 't geleerde en ongeleerde vernuft uitgebroed. Allen ontstaan ze uit het verkiezen van verkeerde oogpunten. Men beschouwt noch Jehova in deeze byzondere betrekking tot dit volk, noch het volk in deeze byzondere betrekking tot Jehova, noch Moses in zyne allerbyzonderste betrekking tot beiden. ——— Al wie zich ondertusschen niet, door zulke voorafgaande denkbeelden, tot een bepaald en zuiver oogpunt heeft laaten leiden, en, in plaats van dit, eene afgetrokkene bespiegeling volgt, dwaalt in de duisternis, waar hy de bybelsche geschiedenis ook opslaat".

Naauwkeurig onderzoek aangaande de waare zin en meening van de Gezigten van EZECHIEL, *voorkomende in deszelfs negen laatste Capittelen. Door een voornaam Godgeleerde. Te Utrecht by* J. v. Driel, 1778. *In groot octavo* 38 *bladz.*

Het hier medegedeelde onderzoek gaet bepaeldlyk over de vraeg, of de inhoud der bovengemelde Hoofdstukken van Ezechiels Godspraken letterlyk dan geestlyk te verstaen zyn; waeromtrent de Uitleggers der Prophetische Schriften, gelyk bekend is, verschillende gedachten voeden. Onze Godgeleerde is voor de geestlyke betekenis dier gezichten, zonder zich echter uit te laten in ene byzondere verklaring van dezelven; zynde zyn oogmerk hier alleenlyk, te toonen, dat de redenen voor die manier van uitleggen, in dit geval, gewigtiger zyn, dan die voor eene letterlyke aenduiding bygebragt worden. Zulks brengt hy ons op ene oordeelkundige wyze zeer beknopt onder 't oog, en zo, dat een oplettend Lezer de redenen voor het een en 't ander gevoelen gemaklyk kunne nagaen, om 'er voorts een onpartydig oordeel over te vellen; en zyne gedachten daeromtrent nader te bepalen. Ten dien einde meld hy eerst de redenen derzulken, „ die van oordeel zijn, dat deze Gezig„ ten van Ezechiel niet letterlyk verstaan moeten wor„ den; maar dat zy eene oneigentlyke en zinnebeeldige „ beduidinge hebben." Het voorstellen hiervan geeft hem, in 't slot van dit gedeelte, aenleiding, tot het we-

derleggen van 't gevoelen, dat deze voorspelling, niet vervuld zynde by den opbouw van den tweden Tempel, na de Babylonische gevangenis, naer de letter nog vervuld zal worden in 't laetste der dagen. Op het voordragen van de onbestaenbaerheid van dit gevoelen volgt, uit al het gezegde, zyn besluit, dat men hier moet denken op ene geestlyke beduiding, die nog niet vervuld is; en eerst in 't laetste der dagen hare vervulling zal eerlangen. Om echter de hoofdzaek niet te onzydig te behandelen, brengt hy voorts tevens te berde, de aenmerkingen, die dezulken, welken voor de letterlyke verklaring, althans in de eerste plaetze, zyn, maken, op de voorheen gemelde redenen van hun, die alleen op de zinnebeeldige beduiding zien. En deze aenmerkingen op ieder reden afzonderlyk voorgesteld, worden ook op zodanig ene wyze door hem weder beantwoord. Hiernevens voegt hy ten laetste nog de redenen, met welken zommigen hun gevoelen, dat men hier om ene letterlyke verklaring behoort te denken, trachten te staven; waertegen zyne nevensgaende beantwoordingen dienen, om aen te toonen, dat dezelven verre van voldoende zyn; des alles hem bevestige in zyn denkbeeld, dat men hier niet, op ene letterlyke verklaring, maer op ene zinnebeeldige beduiding, als het bedoelde van God in deze Prophetische gezichten, het oog heeft te vestigen; en dus derzelver vervulling, niet lichaemlyk, maer geestlyk moet verwachten.

De Lydensgeschiedenis van den Zaligmaker en zyner eerste Navolgeren; nevens een beknopt verhaal der latere Vervolgingen, byzonder ook den Protestanschen Belyderen aangedaan. Ingericht inzonderheid tot onderwys van de Vaderlandsche Jeugd, en door Prentverbeeldingen opgehelderd. Te Amsterdam by P. Conradi, 1778. *Behalven de Voorreden en den Bladwyzer*, 257 *bladz. in octavo.*

Overeenkomstig met den tytel is dit een tweeledig Stukje. —— Het eerste gedeelte gaet over het Lyden van Jezus Christus zelven, dat zyner Apostelen, en der zogenaemde Apostolische Mannen, tot op het afloopen der tweede Eeuwe. Men heeft zulks, by manier van

Vra-

Vragen en Antwoorden, behandeld. ten dienste van Kinderen van acht tot twaelf jaren, om hun te gemaklyker een bericht te geven van de eerste oprechting der Christelyke Kerke. Ten dien einde heeft men zich ook niet slechts bepaeld, tot het geen hun lyden betreft, maer 'er tevens ingevlochten het geen strekken kan, om het character en de bedryven der eerste Voorstanderen van 't Christendom te leeren kennen; dat ook dikwils etlyke zedekundige bedenkingen aen de hand geeft. —— Wanneer Ouders, Voogden of diergelyken een verstandig gebruik maken van dit gedeelte, door de oplettendheid der Kinderen, in een gemeenzaem onderhoud, op de gewigtigste byzonderheden te vestigen, kan zulks natuurlyk strekken, om hun een levendig denkbeeld van de bekwaemheid en oprechtheid der eerste Verkondigeren van 't Euangelie in te boezemen, dat een goeden grond legt ter verzekeringe van de Godlykheid der Euangelieleere. —— Het volgende gedeelte, geschikt voor Kinderen van meerder jaren, behelst een doorloopend verhael van de merkwaerdigste Vervolgingen der Christenen, door de Heidenen, in de derde en vierde Eeuw, mitsgaders in 't verdere verloop van tyd; en wel byzonder van de Vervolgingen der Protestanten door de Geestlykheid der Roomsche Kerke, vooral in de Nederlanden, in de zestiende en zeventiende Eeuw; met nevensgaende meldinge van andere Kerklyke geschiedenisssen hier te Lande. Ene oplettende lezing van 't zelve kan by uitstek dienen, om de Jeugd vroegtydig te leeren, hoe haetlyk de Vervolgzugt zy; en welk een geluk de Protestantsche Kerk, zo hier te Lande als elders, erlangd heeft, door die dappere Voorstanders, welken hare Vryheid, zelfs tot in den dood, verdedigd hebben. Een overtuigend bezef hiervan moet de Jeugd natuurlyk opleiden, om die Vryheid hoog te waerdeeren, en 'er, met inschiklykheid voor anderen, een ernstig gebruik van te maken. —— Langs dien weg kan dit Geschrift strekken, om de Jeugd, overtuigd van de Godlykheid der Euangelieleere, alleszins te noopen, om die Leer, zonder zig blindlings door Menschlyk Gezag te laten leiden, onpartydig te onderzoeken, en, naer den eisch van 't welonderricht geweeten, met yver te betrachten.

Aanspraak aan de Hoog-Eerwaardige Synodaale Vergadering, onlangs gehouden in eene voornaame Stad. Te Amsterdam by de Wed. van Esveldt *en* Holtrop, 1778. *Behalven het Voorbericht* 53 *bladz. in quarto.*

Deze Aenspraek, waer, en door wien, ze ook uitgesproken zou mogen zyn, doet den Hoog-Eerwaerdigen Opsteller eere aen; en ziet ze, gelyk het Voorbericht ons leere, buiten deszelfs byzondere vergunning het licht, hy behoeft zich, noch wegens het oogmerk, noch wegens de uitvoering, te schamen, daer ze het rechte doel treft, en leerzame onderrichtingen behelst. Zy verdient, buiten alle tegenspraek, de herhaelde lezing van genoegzaem alle de Leeraers, niet alleen die tot deze Synodale Vergadering behooren, maer die in Nederlands Kerk geschikt zyn, tot het waernemen der bedieninge des Woords. En, schoon ze wel inzonderheid dezulken rake, ze is echter op die wyze ingericht, dat ze ene reeks van aenmerkingen behelze, die insgelyks, den byzonderen Leden der Kerke te stade komen; des wy ook hun de lezing van dit Stuk wel ten ernstigste aenpryzen.

's Mans bedoelde is, den Leeraren der Kerke onder het oog te brengen, wat hun te doen staet, „ om zig „ tegen den schuurenden stroom des Ongeloofs aan te „ kanten, om zo wel die ongelukkige Zielen, welke in „ dien gevaarlijken maalstroom reeds vervallen zijn, te „ redden; als om hen, die nog het Godlijke en heilzaa„ me van den geopenbaarden Godsdienst voelen, voor „ de aansteekende Vrijgeesterij te bewaaren.". —— De hoofdplichten, welken hy desaengaende ter inachtneming voorstelt, zyn de volgende.

„ 1. Dat een Leeraar de zaak Gode aanbeveele, en Hem, in eene zo gewigtige gelegenheid, welke niets minder, dan Gods Eere, en 't heil der Zielen raakt, welke door Christus bloed verlost zijn, om wijsheid bidde.

„ 2. Dat hy eene grondige en uitgebreide kennis van den Godsdienst tragte te verkrygen; waer onder in dezen, buiten het algemeene, bovenal betrokken word, het kennen van 't leerstelzel der Vrygeesten, hunne tegenwer-

werpingen of uitvluchten, en derzelver beantwoording.

„ 3. Dat hij, bij 't tegenwoordig heerſchend Ongeloof, zijne aandagt, bij elk openbaar voorſtel, daarop veste, als op den voornaamſten vijand, tegen de waarneeminge zijnes Ampts." Hy moet, volgens de verdere uitbreiding hier van, naest de duidelyke verklaring der Geloofswaerheden, en derzelver aendrang ter betrachtinge, vooral zo 't Ongeloof ook in zyne Gemeente indringt, zyne Toehoorders met nadruk daertegen waerſchuwen, en hun toonen, welke droevige gevolgen het Ongeloof voor den Vrygeest, en welk een ſchadelyken invloed het zelve, wanneer het algemeen word, op het Gemenebest hebbe.

„ 4. Dat hij elke gelegenheid, zelfs buiten den omtrek zijner openbaare amptsbezigheid, waarneeme, om in de harten zijner toehoorderen eene waare, en bijblijvende, hoogagting voor den Godsdienst te verwekken en te bevestigen." Zulks raekt inzonderheid des Leeraers onderhoud in de gemeenzame verkering, en in gezelſchappen, wel met de noodige getrouwheid, maer ook met de vereischte kloek- en voorzichtigheid.

„ 5. Dat hij zig toelegge op een deugdzaamen, en met het Euangelium, het welk hij predikt, inſtemmenden wandel.

„ 6. Dat hij geene vlijt ſpaare omtrent de jeugd, en zoeke eene vaste kennis van den Godsdienst in haar hart te brengen, en naar dezelve haare Ziel te beſchaaven." By de nadere ontvouwing hiervan neemt zyn Hoogeerwaerdige de vryheid van op ene gepaste manier uit te weiden, over de manier van de opvoeding der Jeugd, welke, ten nadeele van den Godsdienst, maer al te veel plaets heeft. Verder toont hy aen, waer op een Leeraer zich, zo in zyne openbare als byzondere Catechizatien, voornaemlyk heeft toe te leggen; waeronder bovenal behoort, dat hy de bewyzen, voor die hoofdwaerheid, *dat de Bybel Gods Woord is*, met ongemene nyverheid aendringe. En dit leid hem ten laetſte ter beantwoordinge der Vrage; „ Hoe kan een Predikant de jeugd, „ op een bevattelijke en overtuigende wijze, nopens de „ de Waar- en Godlijkheid der Heilige Schrift onderreg- „ ten?" Waertoe hy een vry geſchikten weg aenwyst.

De Hoogeerwaerdige Opsteller dezer Aensprake heeft alle deze hoofdzaken, met de daer toe behoorende byzonderheden, oordeelkundig uitgebreid, en met den vereischten ernst aengedrongen.

Onderwys in de beoefenende Geneeskunde, opgesteld ten dienste der Leger- en Dorp-Chirurgyns, door den Heer A. Baron VAN STÖRCK. *Uit het Hoog- in 't Nederduitsch vertaald, door* G. TEN HAAFF. *Te Rotterdam by* R. Arrenberg, 1779, 571 *bladz. in gr.* 8vo.

De Genees- en Heelkunde zyn zo zeer met elkander verbonden, dat men in de eene niet kan uitmunten, zonder kennisse te hebben van de andere. Hier by komt nog, dat, in veele gelegenheden, de Heelmeester ook als Geneesmeester moet handelen. Op onze Schepen, en veelal ook ten platte lande, heeft dit plaats: 't is, derhalven, zeer dienstig voor 't algemeene welzyn, te zorgen, dat de Leerlingen in de Heelkunde gelegenheid gegeeven wordt, ter verkryging van eenige kennisse in de Geneeskunde, om ten minsten de algemeene regels, in 't behandelen der ziekten, te weeten. Ter bereiking van dit oogmerk, is 'er te Weenen een nieuw School opgericht, waarin den Heelkundigen de gronden der Geneeskunde, in hunne moedertaal geleerd wordt. Dog dewyl verscheiden Heelmeesters geene gelegenheid hebben, als te verre van de Hoofdstad af zynde, om hier van gebruik te maaken, zo heeft de Baron VAN STÖRCK dit Werk saamgesteld, zynde eene Verzameling van eenvoudige en duidelyke praktikaale regels. Hierby zyn gevoegd eenige korte Geneeskundige Voorschriften. Dit Werk is ons tot zyn oogmerk zeer geschikt voorgekomen, ook voor onze Heelkundigen; ja de Geneeskundigen zelfs zullen het met genoegen ontvangen. De beroemde Heer TEN HAAFF heeft daarom onze Vaderlandsche Kunstgenooten dienst gedaan, met dit Onderwys, in onze taal, over te zetten. —— Om onze Leezers eenig denkbeeld van de uitvoering van dit Werk te geeven, zullen wy hem de beschryving van eene ziekte mededeelen: wy kiezen daar toe die der Wormen, als

als zynde, wegens zyne kortheid, tot ons oogmerk best geschikt.

„ By menschen, die veel slym in de darmen hebben, zich met harde en slechte kost voeden, of onzuiver en stinkend water drinken, enz., neemt men zeer dikwyls Wormen waar. 'Er zyn onderscheidene soorten van Wormen: eenigen zyn zeer klein en kort, als Kaasmaden, anderen zyn klein, zeer dun, en iets langer; deeze twee soorten houden zich meest in den Endeldarm op. Anderen zyn lang, rond, en de Aardwormen zeer gelyk. Eindelyk, 'er zyn zeer lange, platte, breede, en deeze noemt men *Lindwormen.* —— Het is somtyds bezwaarlyk om te weeten, of een Zieke aan Wormen onderhevig is, dan niet; dog wanneer men eenige van de volgende tekenen in aanmerking neemt, dan kan men vermoedelyk besluiten, dat 'er Wormen tegenwoordig zyn. Deeze Zieken hebben gemeenlyk eenen dikken harden buik; zy zien 'er bleek en ingevallen uit, het witte van 't oog is blaauwagtig, en de oogappel is zeer verwyderd. Zy worden in de Neus eene aanhoudende lastige prikkeling gewaar; zy hebben eenen droogen kittelhoest en de Hik; zy klaagen over eene pynlyke knyping en snyding in den Buik, vooral wanneer zy nuchteren zyn; zulks houdt op, wanneer zy spys gebruikt hebben. Dikwyls hebben zy eenen onverzadelyken honger, eeten veel, en evenwel vermageren ze: dikwyls hebben ze eenen onaangenaamen reuk in den mond, en hebben eene walging van alle spyzen; dikwyls zyn ze walgachtig, hebben flaauwtens en draaijingen, of zy worden van hevige trekkingen en vallende ziekte geplaagd. Hun pols is gemeenlyk ongelyk, en niet zeldzaam tusschenpoozende: de pis is bleek en ongekookt. Somtyds hebben ze eenen aanhoudenden afgang; menigmaal is de afgang hardnekkig opgestopt. Hoe meer soortgelyke tekenen tegenwoordig zyn, hoe zekerder men voorzeggen kan, dat de Zieke van Wormen geplaagd wordt. Maar het zekerste teken is, als 'er Wormen, door braaken of door afgang, ontlast worden. De lange ronde Wormen worden het gemaklykst verdreven; de platte en Lindwormen, integendeel, weerstaan dikwyls alle geneesmiddelen. Dewyl de Wormen meerendeels in eenen taaijen slym ingenesteld zyn, en aan de darmen vast klee-

kleeven, zo moet men den Zieken dusdanige middelen toedienen, die den slym verdeelen, en daar de Wormen eenen tegenzin aan hebben, dezelve dooden, of uit het lichaam brengen. Het middel, No. 200, heeft zeer dikwyls, in alle soort van Wormen, de schoonste uitwerking gedaan, en veele Zieken volkomen gered. Bittere, kwalykriekende, zoutagtige en ontlastingbevorderende geneesmiddelen worden gemeenlyk in deeze ziekte, met het beste gevolg, toegediend".

Verhandeling over de Drenkelingen, met aanwyzinge der gereedste, vaerdigste, veiligste en zekerste geneesmiddelen, door ANTONY SCHRAGE. *Te Amsterdam by* J. v. Gulik 1778. *In groot octavo* 35 *bladz.*

Zedert de loflyke inrigtingen van de *Maatschappy ter redding van Drenkelingen*, is men natuurlyk meer dan te vooren bedagt geweest, op de geschiktste middelen, om dezulken als 't ware weder te doen herleeven; te meer, daar de tot nog gebruiklykste middelen menigwerf die gewenschte uitwerking niet hebben, welken men zig redelykerwyze scheen te mogen belooven. Hieraan is men grootlyks verschuldigd deeze Verhandeling van den Heer *Schrage;* die ten grondslage legt eene naspooring van de oorzaak van den dood des Drenkelings, en vervolgens zyne middelen, tot reddinge van denzelven, daarop vestigt; waar nevens hy ten besluite voegt zyne bedenkingen over de hedendaagsche gebruikelyke en verouderde ongebruikelyke middelen. 's Mans voorstellingen zyn vry aanneemelyk, en 't ontdekken zyner handgreep, die hy der verdere proefondervindinge aanbeveelt, kan in verscheiden gevallen van een weezenlyken dienst zyn. De grond waar op hy bouwt, en de redmiddelen, die hy in gevolge daar van bezigt, welken hier breeder omschreeven en beredeneerd worden, zyn kortlyk deezen.

De eerste oorzaak van den dood eens Drenkelings beschryft hy aldus. „ De beslooten Luchtpyp belet de

„ adem-

„ ademhaaling; de belette ademhaaling ſtremt den bloed„ loop, en de geſtremde bloedloop ontzenuwt de zenu„ wen". In zulk een ſtaat is de Drenkeling voor 't oog een dood lyk; en hy zal ſterven, zo hem de lugtpyp niet geopend, de bloedvloei niet herſteld, en de zenuwen niet ontwaakt worden; zelfs zullen alle poogingen, omtrent Vaat- en Zenuwgeſtel aangewend, dikwils vrugtloos zyn, zo niet eerst de lugtpyp geopend worde, om de ademhaaling te doen herleeven.

Ter bereikinge van dit eerſte ſtelt hy zig voor „ de „ luchtpyp met alle haare longtakken te vernaauwen, „ en tevens de inhoudende lugt uit te zetten; om dus al„ len aandrang der ingehoude Lucht opwaards tegen het „ Strotlapje te richten: waardoor het zelve dan tot zyn „ natuurlyken ſtand moet opſpringen, en buitenlucht „ ter ademhaaling verleenen". Om dit te wege te brengen, wil hy, „ dat men den buik opwaards zal binden; „ de uitzetting der borst door omwindingen beletten, „ en de luchtpyp zelve, van onder het borstbeen af, tot „ het ſtrottenhoofd toe, met de hand toenypen, of neder„ drukken"; terwyl men tevens, om de lucht in de luchtpyp te ſterker te doen uitzetten, „ dezelve derwyze uit„ wendig moet verwarmen, dat de warmte inwaards „ doordringe". ——— Dit middel, ter tydige ontſtikkinge van den Drenkeling, is veeltyds, zegt de Heer *Schrage*, genoegzaam, maar dikwerf wordt 'er eene agtervolgende werkzaamheid vereischt, om de vloeibaarheid van 't bloed, in de vaten van den buiten-omtrek des lichaams, te herſtellen. Hiertoe pryst hy bovenal aan „ de verwarmde wryving, en waſſching van 't geheele „ lichaam, met linnen of wollen doeken, in warm wa„ ter gedoopt, in een warm vertrek". Ook kan het, vervolgt hy, van dienst weezen, by dit water een gedeelte vlugge loogzoute geesten te mengen, als de *Sp. ſal. Ammon.*, *ſimplex*, *cum calce*, *Vinos.*, *Succin.* enz. die het bloed verdunnen en het zenuwſtel prikkelen. Verder komt hier eene ruime aderlaating, naar de omſtandigheden des perſoons te regelen, in aanmerking. Mislukt dit, zegt hy, dan is 't, zo men van de ontſtikking overtuigd zy, een bewys, dat het bloed in de Longvaten geſtolt is. In dat geval moet men volharden, „ met „ de borst, ſtrot en onderribzyden des lyders te betten,

„ en

„ en te verwarmen; terwyl een ander den Drenkeling „ beurtelings in den mond blaast; en weder een ander „ hem beurtelings den buik opwaards stouwt, indiervoe- „ ge als by de gewoone adembaaling geschiedt: om, „ ware 't mogelyk, door warmverdunnende middelen, „ en aanhoudende beweegingen, de longen van haare „ overtolligheden te ontlasten, die de beletzelen van „ de werking van 't hart zyn". —— Ten laatste komt hier nog in overweeging het ontwaaken der Zenuwen, door Zenuwtergende middelen. In 't geval van eene ligte Drenkelingschap, daar geen verstikking noch bloed-stremming te vermoeden is, plaatst hy het gebruik van zulke middelen in den eersten rang, als voldoende ter redding; maar in 't geval van eene zwaare Drenkelingschap komen ze, zyns agtens, niet te stade, voor dat de ontstikking te wege gebragt, en de vloeibaarheid van 't bloed bevorderd zy, des men in die omstandigheden eerst daarop moete werken, wanneer men vervolgens eene gunstige dienst van de zenuwprikkelende middelen kan verwagten. „ In soortgelyke gevallen, zegt hy, is het „ omzichtig gebruik van vluchtige loogzoute geesten „ van gewenschte uitwerking. De *Sp. sal. Ammon, cum* „ *ciner. Clavellat. seu, calce viva, paratus*, de *Sp. sal. Ammon. Succin.*, bekend onder den naam van *Eau de Luce*, „ op de dunst gevlieste en *zintuiglyke* deelen van 't hoofd „ toegediend, werken onmiddelyk op de herzenen, en „ zyn verre boven de ruggraatwryving en andere Mond- „ en Neusprikkelingen te achten".

Verslag van zekere behandeling, waardoor Glaze Schyven voor Electrizeer-Machines bekwaam worden gemaakt, om by vochtige luchtsgesteldheid Electrieke Kragt op te wekken; als mede van eene handelwyze, om zeer goede Kussens tot Vryvers te vervaardigen; en beschryving van eene verbeeterde Electrophore Perpetuel door C. CUYPERS. *In 's Gravenhage by* P. Fr. Gosse, 1778. *Behalven het Voorwerk* 37 *bladz. in gr. octavo.*

Brief aan den Heere C. CUYPERS *te Delft, waarin het vermogen der hedendaagse Electriceer-machines en Electrophores worden aan den dag gelegt, ten einde te doen zien, dat zyn*

Ed.

Ed. in zyn onlangs uitgegeeven Verslag, enz. omtrent de wyze van 'er verbetering aan te brengen, blykbaar hebbe misgetast. Door J. CUTHBERTSON, *Physisch Instrumentmaker te Amsteldam. Te Amsteldam by* P. Hayman. *In gr. octavo* 16 *bladz.*

Het verslag van den Heer *Cuypers* behelst verscheiden opmerkingen, wegens de genoemde stukken, die der nadere proefneemingen van kundige Electrizeerders wel waardig zyn; en 't welk zou kunnen dienen, om de Electrizeermachines te verbeteren. 't Is waar, dat de Brief van den Heer *Cuthbertson* strekt, om alles in een ongunstig licht te plaatzen; maar 't is tevens blykbaar, dat dezelve alleszins te versmaadende en zwetzende opgesteld is, om ingang te vinden by onpartydige onderzoekers. Zonder de voortreffelykheid der Electrizeer-machines van den Heer *Cuthbertson* te betwisten, welken zekerlyk boven allen van die soort aan te pryzen zyn, blyft dit over, dat de weg ter verdere verbeteringe niet gesllooten is; en dat de ondervinding, in deeze en geene mislukkende proefneemingen, by eene ongunstige lugtsgesteldheid, ons nog maar al te dikwils aanleiding geeft, om 'er naar te wenschen. 't Moeit ons eenigermaate, dat de Heer *Cuthbertson* dit stuk met geen meer bescheidenheid behandeld heeft: Kunstenaars behoorden, zelfs in gevallen van weezenlyke misvatting, edelmoedig te zyn. Herhaalde proefneemingen ter verbeteringe moeten of mislukken of slaagen; mislukken ze, de schade of het nadeel is voor den proefneemer; en slaagen ze, dan wint 'er de Kunst door; waarom wy 't altoos raadzaam oordeelen dezelven aan te moedigen, wanneer ze niet geheel buitenspoorig zyn; waarvoor wy die van den Heer *Cuypers* tot nog niet kunnen houden.

Ou-

Oude en Hedendaagsche Algemeene Wereldlyke Geschiedenis, gevolgd naar het Fransch van den Heer Abt MILLOT, *Lid van de Academien der Weetenschappen van Lions en Nanci. Tiende Deel. Hedendaagsche Geschiedenis. Te Amst. by* Yntema *en* Tieboel, 1778. *Behalven een Breedvoerigen Bladwyzer over alle de Deelen,* 174 *bladz. in gr.* 8*vo.*

De Heer Vertaaler van MOSHEIM's *Kerklyke Geschiedenis*, de Vervaardiger van de *Noodige Ophelderingen diens Werks*, heeft de taak, die hy zich hadt voorgesteld, afgewerkt, en geeft, met dit *Tiende Deel der Oude Hedendaagsche Algemeene Geschiedenisse*, als Naavolger van den Abt MILLOT, zynen Landgenooten eene keurige wederga tot die zo agtenswaardige als sterk gezogte *Kerklyke Geschiedenisse.* Wy zeggen hem dank, en wenschen 'er hem geluk mede. Het groot aantal Leézers in ons Land, wier keuze op het Geschiedkundige valt, wier omstandigheden hun doen opzien tegen zeer uitgebreide Werken, kan in de twee gemelde voldoening vinden, ten opzigte van het *Kerklyke* en *Wereldlyke* beide. Die het eene heeft zal het andere bezwaarlyk kunnen ontbreeken; zy lichten elkander toe.

Wy hebben, van tyd tot tyd, dit Werk aangekondigd, en, by elk deel, gelegenheid gehad om onze Letter-oefeningen met een gedeelte daar uit op te cieren. Dit Tiende Deel behelst het *Vyftiende Tydperk* der *Hedendaagsche Geschiedenisse*, en voorts ten Hoofdtytel ALGEMEENE STAAT DER ZAAKEN IN EUROPA, *zints den dood van* LODEWYK DEN XIV, *tot den Vrede te Aken in den Jaare* MDCCXLVIII. *Met de gevolgen van dien Vrede tot den Vrede in den Jaare* MDCCLXIII. 't Is nauwlyks noodig te melden, dat wy hier een verslag vinden van de Oorlogen en Staatsomwentelingen tot dat Tydsbestek voorgevallen: met het optellen daar van zouden wy zeker onze Leezers verveelen: alleen willen wy aanmerken, dat MILLOT's Naavolger, zoo verre de paalen eener *Algemeene Geschiedenisse* van die uitgestrektheid als dit Werk toelieten, de lotgevallen onzes Vaderlands, met eene genoegzaame breedvoerigheid, daar in gevlogten, en dus hier door, gelyk elders, het Werk van te meer aanbelangs voor zyne Landgenooten gemaakt heeft.

Ge-

Gelukkig slaagde MILLOT in 't schilderen van een Algemeen Tafereel des beschouwenden Tydperks; hy heeft zich, aan 't einde van 't tegenwoordig behandelde, daar weder toe gezet, en vertrouwende dat het onzen Leezeren niet ongevallig zal weezen, 't zelve in te zien, zullen wy 'er eene plaats aan inruimen. —— „ Behalven de teisterende geessel des Oorlogs, troffen, in dit Tydperk, het Menschdom, andere rampen, Onheilen der Natuur, Inlandsche Beroerten, en de plaag van heerschende Ondeugden. — Verschrikkelyke Aardbeevingen keerden, in 't Jaar MDCCXLVI, de ryke Stad *Lima*, en in 't Jaar MDCCLV, het Vorstlyk *Lissabon*, het onderst boven. Schaarsheid van gewas en slegte Oogsten bedroefden den Landman: de Weelde, die beuzelagtige bekwaamheden kweekt, nam nutte leden des Burgerstaats het brood uit den mond; de onbeteugelde begeerte tot rykdom en vermaak bragt bederf van Zeden onder de menigte te wege, gepaard met eenen aller moedbeneemendsten en besmetlyksten invloed; de dolle drift om te schitteren strekte ten hinderpaal, om zich met de daad agtenswaardig te maaken; de Geschillen over den Godsdienst teelden, op veele plaatzen, onheil, en lieten een wortel van bitterheid naa; de Twyfelaary, de Ongodsdienstigheid, allengskens stouter en vermeeteler geworden, durfde de groote Grondwaarheden van allen Godsdienst en Deugd aantasten, om ze uit de gemoederen der Menschen te verbannen. — Op de overweeging hier van, zou men veelligt overhellen om te gelooven, dat de vorderingen der Rede, hoe groot en merkbaar ook, den Menschdomme op verre na dat heil niet te wege brengen, 't geen met grond daar van verhoopt en verwagt mogt worden.

„ Maar stellen wy hier tegen over de schildery der vroegere Eeuwen, van die tyden, waar in de woeste Zeden nauwlyks voetstappen van Menschlykheid overlieten; waar in de onbeschaafde en woeste natuur zich, zonder eenig bedwang, allen misdryf veroorloofde; waar in men niets zag dan onmedoogende Dwingelanden, en kruipende Slaaven; waar in gedrogtlyke vooroordeelen geheele Volken beheerschten; waar in, onder eene bloedige Regeeringloosheid, het regt van den langsten Degen alleen goldt; waar in het Bygeloof, zo verwoestend uit eigen aart, het nog verderflyker vuur van Geestdryverye aan-

 stak,

ftak; waar in het geftort Burgerbloed fteeds tot zaad van nieuwe Burgeroorlogen ftrekte; met één woord, waar in alles bykans domheid, blindheid, onregt, barbaarschheid, verdrukking, fchelmery, en rampfpoed was; als dan zullen wy den rechten prys leeren zetten op de Kunften, de Weetenfchappen, de Gezelliger Zeden, de Menschlievende fchoon nog onvolkome Wetten, volgens welke een groot gedeelte van *Europa* beftuurd wordt; als dan zullen wy erkennen, dat, te midden van de verregaande misbruiken, en de befchreienswaardigfte ondeugden, de verlichte Rede den weg tot wysheid en geluk ten minften opent, en de rampen des leevens verzagt.

„ Het zou hier de plaats weezen, om de vorderingen van 't Menschlyk verftand, in dit Tydperk, te volgen, en de voortgangen daar van, in de Letterkunde en de Weetenfchappen, aan te wyzen. Maar, dit doende, zouden wy de paalen van ons Werk te buiten treeden, of geene dan zeer onvolkomene kundigheden opleveren over ftukken, van elders ten overvloede bekend. Ik agt het genoeg hier op te merken, dat de nayver van *Frankryk* en *Engeland* niet min leevendig en fterkwerkend is, in dit ftuk, dan in alles wat de ftaatkundige belangen raakt. De *Engelfchen* hebben, van vroeg af, in de Weetenfchappen uitgemunt, door een kloekheid van vernuft, welke niemand hun ooit zal betwisten: de *Franfchen* hebben, in de Fraaije Letteren, bevallige en verheevene bekwaamheden betoond, en een fmaak, waar door zy boven anderen uitftaken; gefchitterd door het betoverend vermogen der Dichtkunst: hun leevendige verbeeldingskragt, en zwier van taal, veréénigde het waare fchoon met den rykdom der Rede: de *Engelfchen* hebben, op hun beurt, en met een gelukkigen uitflag, een fterkte van geest laaten blyken, in ftaat om door te dringen tot alles wat het Menschlyk verftand kan bereiken. Indien zy den voorrang hebben, in ftrikt en gevolglyk te redenkavelen, en met eene onbezweeke aanwending der uiterfte poogingen eene zaak te doorgronden, waar toe het Volk-eigen character medewerkt; draagen de *Franfchen* den roem weg in fynheid van gevoel, in juistheid van Leerwyze, in klaarheid van ftyl; hoedanigheden, die hunne mededingers zomtyds fchynen te erkennen, door ze na te volgen. Met één woord, ik durf zeggen, dat zy beiden de eer deelen, om voorbeelden

aan

aan geheel *Europa* op te leveren, in 't zelve te verlichten, in stukken van 't hoogste belang voor 't Menschdom. Op den voet der *Franschen* en *Engelschen*, wordt de beschaafdheid, in andere Gewesten, voortgeplant. 't Is op hun voetspoor, dat men elders Geleerde en Kunst- en Weetenschap-kweekende Genootschappen heeft opgerigt; in onze Eeuwe, wel zo veelvuldig, dat ze niet ongegrond *de Eeuw der Genootschappen* mag heeten."

In 't beloop der *Hedendaagsche Geschiedenis* hadt MILLOT, op den Staat en de voornaamste Omwentelingen van *Asie*, in de laatste Eeuwen, niet dan van zeer verre, en wanneer zy eenigzins betrekking hadden tot die van *Europa*, agtgeslagen. Hy merkt daaromtrent op. „ De Hedendaagsche Geschiedenis van *Asie* is eigenlyk een geschikt onderwerp der noeste naspeuring voor Geletterden. Die van *Europa*, zo uitgestrekt en zo noodzaaklyk, levert allerlei soort van onderwys op: en wy kunnen, zonder ons des te bedroeven, onkundig weezen van 't geen ons veel minder raakt. Het is, ondertusschen, van eenig belang, een algemeen denkbeeld te hebben van deeze Volken, zeker de vroegst beschaafde: dit maakt een weezenlyk gedeelte uit van de Kennis des Menschlyken Geslagts. Ik zal my benaarstigen, om, met weinig woorden, de nieuwsgierigheid, die op nutte kundigheden gesteld is, te voldoen." In beantwoordinge hier van, geeft hy, in vier Hoofdstukken, de weetenswaardigste byzonderheden op van *China*, —— van *Japan*, ——— van *Persie*, en 't *Ryk van den Grooten Mogol*. MILLOT's Naavolger heeft dezelve grootlyks uitgebreid, en, wy durven het zeggen, dit Aanhangzel, gelyk het geheele Werk, verbeterd. Tot een staal hiervan, dienen de aanmerkingen over de Plegtigheid van het *Jesumi*, en hoe het den Bedienden der *Oost-Indische Maatschappye* nooit wordt afgevorderd. Wy kunnen niet naalaaten, zyne bedenking, over de Vervolgingen den *Christenen* in *China* en *Japan* aangedaan; als mede over de gelykvormigheid eeniger gebruiken en begrippen der *Japanneezers* met de begrippen en gebruiken des *Pausdoms* hier over te neemen.

„ Niettegenstaande de menigte van onderscheide Godsdienstige Aanhangen in *Japan*, heeft men 'er, mogen wy op het berigt van KEMPHER afgaan, nooit geschillen over den Godsdienst; dit levert een vry sterk blyk op, dat

dat men aldaar de *Christenen* niet vervolgd en verdelgd heeft, dan uit vreeze voor Oproer in den Staat; eene vrees, in TAYCO SAMA gaande gemaakt, door de taal des Stuurmans, in een *Castiliaansch Schip*, die aan de *Japanneezers*, op eene Wereldkaart, de wyduitgeſtrekte Landen, aan de *Spaanſche Heerſchappy* onderworpen, getoond hebbende, op de vraage, van welk een middel men zich bediend hadt, om zulk eene wyduitgeſtrekte Heerſchappy te verkrygen, antwoordde: „Niets is gemaklyker: „onze Koningen beginnen met het zenden van Geestlyken na de Landen, daar zy zich meester van willen „maaken; deeze haalen het Volk over, om onzen Godsdienst te omhelzen; en als die hier in merklyke vorderingen gemaakt hebben, zendt men het Krygsvolk, „dat zich by de nieuwe *Christenen* voegt, en weinig „moeite heeft, om het nog overige te volvoeren (*)". Noch de *Chineezen*, noch de *Japanneezers*, zouden tegen de *Christenen* het vuur der Vervolginge hebben doen blaaken, als deezen geene baat- en ſtaatzugtige oogmerken hadden laaten blyken, en deeze te ſchandelyk gemengd in de verkondiging van den Godsdienst. Moet men dan, om de ongeloovige Volken te bekeeren, de Staatsbeſtuuren ontrusten? de Godlyke Wysheid leert ons het tegendeel; dan, ongelukkig, zyn de meeste Zendingen, na Vreemde Landen, hier door jammerlyk afgeloopen.

„ De Japanſche Godsdienst was geene kwaade voorbereiding tot het *Pausdom*, of zulk eene gedaante van het *Christendom*, als de Pauslyke Zendelingen daar predikten. 'Er deedt zich eene overeenkomst op tusſchen 't zelve, en de gevoelens, als mede de gebruiken onder de Inwoonders van *Japan* heerſchende. Deeze *Indiaanen* vertrouwden, zo wegens hun tegenwoordig als toekomend heil, alleen op de verdienſten van XACA AMIDA, en andere hunner Godheden, die, naa veelvuldige Zelfskwellingen, uit eigene beweeging ondergaan, vrywillig een einde aan hun leeven gemaakt hadden. Zy hadden hunne Heiligen, wier nagedagtenis zy vereerden, om wier bemiddeling en gunst zy ſmeekten. Zy maakten gebruik van ſtaatlyke Ommegangen, Beelden, Kaarsſen, en Reukwerken in hunnen Eerdienst, als mede van Gebeden voor

(*) CHARLEVOIX, *Hist. du Japon.* L. X. Ch. 4.

voor de Dooden, en de Biegt; eene soort van Aflaaten was by hun in zwang: ook vondt men 'er Kloosters, gestigt voor Godsdienstige Persoonen van beiderlei Sexe, die, in den ongehuwden staat, in eenzaamheid en onthouding leefden; ook wil men dat zy het teken van 't Kruis bezigden; doch 't zelve in de gedaante van een X, of een *St. Andries Kruis*, maakten. —— Wie staat niet verwonderd over deeze verbaazende gelykvormigheid, tusschen den *Japanschen Eerdienst*, en den verbasterden *Christlyken Godsdienst?* En waar aan anders hebbe men deeze toe te schryven, dan aan eene reeds vroegtydige overneeming van de *Heidensche Plegtigheden*, onder de *Christenen* (*).

„ De Vyanden van het *Christendom* hebben geen grond altoos, om, uit deeze gelykvormigheid, iets ten nadeele van 't zelve te besluiten, of stoffe voor hun spottend vernuft te haalen. De rechtschapen *Christen*, die het *Euangelie* voor zyn eenig Leer- en Wetboek houdt, trekt zich geen deezer verkeerde begrippen, geen deezer jammerlyke byvoegzelen aan, dan in zo verre hy zich bedroeve, over het grof misvormen en onkennelyk maaken eener Hemelsche Openbaaringe, die ons de verheevenste en beminnenswaardigste denkbeelden geeft van het Opperweezen; de gewigtigste en troostrykste Waarheden bekend maakt; eene Zedekunde, zo eenvoudig als volmaakt, leeraart, en 't Menschdom den weg der waare Wysheid, Deugd en Gelukzaligheid, aanwyst".

't Geen wy aantreffen van de gehegtheid der *Gentoos* aan hunne eigene Godsdienstige Stellingen, en hunne Verdraagzaamheid, verdient onze optekening. „ Voor hunne vastgehegtheid aan eens omhelsde begrippen, kan men eene natuurlyke reden geeven, afgenomen van de tedere gesteltenis hunner Lichaamen, 't welk byzonder plaats heeft in de *Braminen* en *Banyans*, die enkel Ryst, Moeskruiden en Vrugten tot hunne spys, en zuiver Water tot hunnen drank, gebruiken, 't geen gevoegd by de hette der Lugtstreecke hun zo zagt en verwyfd maakt, dat zy niet in staat zyn, om vry en Manlyk door te redeneeren, en het langgedraagene juk der vooroordeelen af

(*) Men raadpleege deswegen den Kerkgeschiedkundigen MOSHEIM, in zyne *Kerklyke Geschiedenis*, I. Deel. bl. 274, enz.

af te schudden. Deeze zagtaartige gestelcenis, die eenen gelyken invloed heeft op de Burgerlyke en Godsdienstige begrippen der *Asiatische Volken*, mag ook onder de oorzaaken gerekend worden van hunne lydelyke onderwerping aan de slaaverny en de volstrekte willekeurige Regeering, die in 't geheele Oosten plaats heeft.

„ Wat de Verdraagzaamheid in den Godsdienst betreft, die, op een uitsteekende wyze, by de *Gentoos* gevonden wordt; deeze moet men ongetwyfeld toeschryven aan hunne grondstelling, dat de verscheidenheid van Godsdienstpleegingen blykbaar aangenaam is aan den GOD des Heeläls; dat de Gebeden, door de Menschen te hemwaards opgezonden, hem welgevallig en geheiligd zyn, door de opregtheid van het voorneemen des Bidders; dat de waare algemeene Godsdienst geen ander is dan de Godsdienst van het hart, dat de onderscheidene uitwendige gedaanten van Godsdienstpleeging enkel bykomende omstanheden, en in zichzelven onverschillig, zyn, alleen afhangende van tyd, plaats, geboorte of opvoeding; en dus, gevolglyk, alle verandering van Godsdienst, ten beste genomen, een noodloos werk is: dewyl, huns agtens, ieder eerlyk Man in zyn eigen Godsdienst kan behouden worden. Overeenkomstig met dit beginzel, willen zy, gelyk de Heer GROSE (*) aanmerkt, wel verre van anderen, ter zaake des Geloofs, te vuur en te zwaard te vervolgen, volstrekt geen vreemden tot Aankomelingen in hun Godsdienst aanneemen: en, schoon geheele Volken hunne voornaamste Stellingen omhelsd hebben, als by voorbeeld de *Chineezen*, laaten zy ze niet toe in hunne Gemeenschap, noch hebben met hun eenige verbintenis; zy zouden even gereed eeten, en zich door 't huwelyk vereenigen, met de *Christenen* en *Mooren*, als met hunne Geloofsgenooten in *China*. Wanneer iemand van hun Volk, zelf in die Landstreeken, waar zy volstrekt meester zyn, den Voorouderlyken Godsdienst laat vaaren, veronderstellen zy gansch liefderyk, dat het geschiedt op aandrang van 't Geweeten; nimmer vervolgen zy den Afvalligen; alleen vermyden zy alle gemeenschap met hem, en werpen hem, met een onherroepelyk besluit van hem nooit weder aan te neemen, uit den Stam,

waar

(*) GROSE's *Voyage to the East Indies.*

waar in hy gebooren werd: dit denken zy is straffs genoeg; verder zien zy de zodanigen met medelyden aan; zo veel belangs stellende in het zuiver bewaaren van hunne Belydenis, als toegeevenheids omtrent anderen gebruikende".

De overweeging der *Asiatische Volken* geeft onzen Geschiedschryver gelegenheid tot deeze gevolgtrekking, en dit besluit zyns Werks. „ Wanneer wy de *Asiatische Volken* beschouwen, over 't algemeen zeer ongelukkig, schoon te midden van alle de zegeningen der natuure woonende; als wy hunne geringe vorderingen in de loopbaane des verstands nagaan, niettegenstaande zy ons zo veel voor uit waren, als wy hooger dan de Zestiende Eeuwe opklimmen; indien wy boven al overweegen het lot der *Indiaanen*, wier grond hun, bykans zonder arbeid, de aangenaamste vrugten oplevert; doch wier Land bykans woest ligt, onder den drukkenden last der willekeurige Opperheerschappye; zo wy, eindelyk, bedenken hoe zeer alles verbastert in de schoonste Lugtstreek, en hoe de dapperheid der *Tartaaren* zelve in verwyfdheid en luiheid ontaart, zien wy den ganschen invloed der Lugtgesteltenisse, gepaard met dien der Zedelyke oorzaken: wy wenschen ons zelven geluk, een Vaderland te hebben, waar in de weezenlyke goederen des Menschdoms veel bestendiger en overvloediger gevonden worden, om dat ze de langzaam voortgebragte vrugten zyn van bedaard overleg, van arbeid, van dien scheppenden yver, door behoefte verwekt, en door vryheid aangekweekt, die den Mensch doet zegepraalen over alle hindernissen, en, in zekeren zin, de natuur beheerschen.

„ Ongelukkig weert de kragt der driften het geweld der dwaalingen en misbruiken; in veele opzigten, tot nog de uitwerkzels van het heilryk Licht over ons opgegaan. Buiten twyfel is de Menschlyke Maatschappy, als een Staatkundig Lichaam beschouwd, maar tot zekeren trap van volmaaktheid te brengen. De ondeugden zullen 'er altoos moeilykheden baaren, en het byzonder belang steeds met het algemeen belang in tweestryd zyn. ——— Maar dat een verlicht en gevestigd Staatsbestuur het onderneeme, om, indien niet alle misbruiken, (dit ware het onmogelyke gevorderd,) ten minsten de zodanige te weeren, die de voorzigtigheid toelaat te ver-

bannen: —— dat deeze het Algemeen welzyn vestige op eenvoudige, onpartydige Wetten, met de vereischte ſtrengheid en Menschliefde gehandhaafd; —— dat deeze de werkzaamheden, die het Volk voeden en nutte kundigheden inboezemen, aanmoedige, en den voorrang, zo gansch ten onregte dikwyls aangemaatigd door Middelen, aan bekwaamheid en goede Zeden ſchenke: —— dat de Opvoeding boven al Burgers vorme, geſchikt naar de onderſcheide kringen, waar in zy moeten werken, in ſtede van de Jeugd bezig te houden met het leeren van enkele klanken, en dezelve, door den dwang tot nutloozen arbeid, een wederzin van alle goede zaaken in te boezemen: wy durven, met vertrouwen, voorzeggen, dat zodanig eene verandering, valt ze immer voor, wonderen van geluk zal baaren, in dat gedeelte van *Europa*, 't welk dit Plan volvoert.

„ 't Is dwaaling (en bykans altoos ongerymde dwaaling,) die verkeerde Beginzels, verkeerde Inſtellingen, verkeerde Wetten, verkeerde Stelzels, voortbragt, waar uit de meeste rampen des Burgerſtaats ontſtonden. De Geſchiedkunde toont zulks, door een onnoembaar getal ſpreekende ſtukken. De Geſchiedenis behoort den Koningen, Prinsſen, en Staatsmannen te leeren, de misſlagen in het Staatsbeſtuur te verbeteren, en de rechte gronden van 't algemeen Welzyn te leggen. —— Zy moet den Bedienaaren van den Godsdienst eene les geeven, om hunne Bediening langs hoe eerwaardiger te maaken, door zich toe te leggen op 't geluk der Burgeren; hun de Waarheid en goede Zeden inprentende. —— Zy moet, eindelyk, elk hoofd voor hoofd onderrigten, dat 'er geen goed, zonder inmengzel van kwaad, op deeze Wereld, beſtaa, dat de volkmaaktheid hier eene harsſenſchim is; dat men zich ſchikke om te verdraagen, 't geen men niet kan veranderen; dat gematigdheid verſtand, en teffens ons geluk, is; en dat een ieder, om gelukkig met zyne Medemenſchen te leeven, vrede met zich zelven moet hebben; een onwaardeerlyk voordeel, aan verſtand en Deugd gehegt".

Een Werk van deezen aart, zo veele en zo verſcheide Voorvallen, en Zaaken behelzende; waar in zo groot

een

een aantal Perſoonen ten tooneele treedt, vordert een breedvoerigen en netten Bladwyzer, deeze maakt veel meer dan de helft van dit laatſte Deel uit. De Gebruiker zal dikmaal reden vinden om den naarſtigen en keurigen Opſteller van 't zelve te danken.

De pligten der Overheden, of Vertoog over de Rechtvaardigheid, als den grond van alle de Pligten van eenen Vorst. Door den Heer MOREAU, *Raad in 't Hof der Aides in Provence. enz. enz. Uit het Fransch vertaald. Zynde by deeze Vertaaling gevoegd eene Voorreden en eenige Aantekeningen van* Mr. E. LUZAC, Advt. *Te Leyden, by* Luzac *en* van Damme, 1778. *Behalven het Voorwerk,* 378 *bladz. in gr. octavo.*

Om een beknopt en geleidelyk denkbeeld van den Inhoud van dit voortreffelyk Geſchrift, en 't bedoelde van den Heer MOREAU, onder 't oog onzer Leezeren te brengen, hebben wy geoordeeld niet beter te kunnen doen, dan gebruik te maaken, van des Autheurs eigen opgave van zyn beſtek, zo als hy 't aan den toenmaaligen Dauphyn, den tegenwoordigen Koning van Frankryk, ontvouwd heeft.

I. „ Ik zal, zegt hy, beginnen met aan te toonen, dat 'er volſtrekte en onveranderlyke pligten zyn, voor alle menſchen; dat de regtvaardigheid ouder is dan alle overeenkomſten, en dat zy, ver van hare kragt van dezen te ontleenen, dezelven dermate ten regel dient, dat geene overeenkomst ons kan verpligten, wanneer zy tegen de wetten der regtvaardigheid aanloopt. Hier uit zal U blyken, dat de pligten van den Vorst en van het Volk geenszins afhanglyk zyn van derzelver wederzydſche nakominge, of verwaarloozinge, en dat de misſlagen van den eenen den anderen nooit grond kunnen geven, om zich van zyne verbintenisſe ontſlagen te agten.

II. „ Ik zal myn best doen om U de voordeelen van eene Regeeringe, welke door de Regtvaardigheid bezield wordt, af te malen, en het zal my weinig moeite kosten U te overtuigen, dat het geluk van Koningen en Onderdanen, het vermogen der eerſten en de vryheid der

laatſten, uit dezelfde bron voortvloeien; en door dezelfde wetten in ſtand gehouden worden.

III. „ De regtvaardigheid vervolgens beſchouwende als op den Troon gezeten, zal ik U doen zien, dat zy den Vorſten alle de pligten oplegt, door welken God gewild heeft, dat de menſchen onder elkanderen zouden verbonden zyn. Uit dit gezigtpunt zal de regtvaardigheid van den Vorst, oneindiglyk uitgeſtrekter door den aart en de meenigte zyner verbintenisſen, U ook oneindiglyk werkzamer voorkomen, door de aanhoudendheid van zyne pogingen. Dus zult gy, den Vorst als Stedehouder van Gods Almagt zelve, en als een werktuig van zyne goedheid aanmerkende, U een verheven denkbeeld vormen wegens zyne pligten, die allen zullen uitkomen op de poging, om het ryk der geregtigheid onder de de menſchen te vestigen. Hier zult gy het Volk, dat hem als Opperhoofd erkent, tegen de onregtvaardigheid van deszelfs naburen, door het verſchriklyk regt des oorlogs, zien beſchermen. Daar zult gy hem volgen, terwyl hy yvert om, door goede wetten, door eene wyze beſtiering, en door eene altyd werkzame regtsoefening, de onregtvaardigheden van zyne eigene onderdaanen te beteugelen, en hen tegen de gevolgen van hunne eigene losbandigheid te beveiligen, zonder hunne vryheid aan kluisters te liggen.

IV. „ De aart, het karakter en de werking van deze drie beweegraderen eener Regeeringe zullen U vervolgens onder het oog gebragt worden, als, in de handen van eenen regtvaardigen Vorst, niets anders zynde dan werktuigen, ter bevorderinge van het algemeene welzyn. Gy zult kennis krygen van de wezenlyke posten van alle de tusſchenkomende arbeiders der Opperheerſchappye, en gy zult zien, hoe, onder een' regtvaardig' Vorst, allen, die Stedehouders zyn van zyn gezag, naar het zelfde oogmerk ſtreeven, zonder dat de leiding van den eenen tegen die van den anderen aanloopt, zonder dat hunne werkingen elkanderen belemmeren, zonder dat 'er eenige verwarring plaats heeft in hunne onderſcheide pligten.

V. „ Om voor te komen dat deze eenſtemmigheid geſtoord worde, en tevens om dat de regtvaardigheid van den Vorst zich ſteeds bezig moet houden, met de eenparige werking van alle de ondergeſchikte vermogens te handhaven, zal het noodig zyn U zelfs als dan te waar-

schouwen, tegen de uitsporigheden, die ontstaan kunnen, uit dien loflyken yver, door welken de groote ziel van *een* Vorst tot de regtvaardigheid gedreven kan worden. Om dat in zyne wyze van handelen altyd koelzinnigheid en bedaardheid behooren te heerschen, moet gy de vaste palen kennen, buiten welken de zuiverheid van inzigten de onregelmatigheid der afdwalingen even zo weinig verschoont, als 't gevaar der voorbeelden wegneemt.

VI. „ Na dus, ô PRINS! uwe ziel door algemeene grondregelen te hebben voorbereid, zal ik eene ruimer loopbaan met U intreeden. Geen schroom zal my verhinderen om U den innerlyken aart van het Staatsbestuur te ontwikkelen, en U deszelfs natuur, voordeelen en samenhang te doen kennen. Gy zult onderscheid leeren maken, tusschen het natuurlyk vermogen van de kragt, die noodwendiglyk binnen zekere palen moet gehouden worden, en tusschen het zedelyk vermogen van 't gezag, het welk niet anders is, dan het regt om te gebieden, en alleenlyk bestaat, om dat het zelve de verpligting tot gehoorzaamheid vooronderstelt.

„ Dan zal het de gepaste tyd zyn, om U onder het oog te brengen de wezenlyke beginsels en de grondwetten, zoo van de Regeeringen in het algemeen, (want zy hebben alle dezelfde oogmerken te bereiken, en dezelfde verbintenissen te vervullen,) als van iedere Regeeringe in het byzonder: want geene is 'er, welker vorm niet behoort geëerbiedigd te worden; doch ik zal de eene en de andere zoeken, niet in de samenstelsels, die door den hoogmoed zyn uitgedagt; maar in de onveranderlyke orde en in de onverbreekbare wetgeving der Nature, den eenigsten regel, welken de Grondleggers van Ryken nimmer uit het oog moesten verloren hebben. Myne grondbeginselen zullen U ligtlyk doen opmerken, dat eene Alleenheersching, door goede wetten geregeld, onder alle Regeeringen die is, waarin het volstrekte gezag het grootste belang heeft om weldadig te zyn, het minste vermogen bezit om kwaad te doen, en het meest te verliezen heeft, wanneer het van de regtvaardigheid afwykt.

VII. „ Dewyl het oogmerk der Regeeringe is, den mensch het vast genot der regten, welke hem door de Natuur geschonken zyn, te doen hebben, zullen wy ver-

vervolgens die regten onderzoeken; en naar dien dezelven ouder zyn dan de instelling van eenige burgerlyke maatschappy, zal ik U aantoonen, dat een Monarch onder eene onschendbaare verbintenis ligt, om die regten te handhaven. In ieder van deze regten zult gy dan een voorwerp van nuttige overdenkingen vinden, en een vrugtbaar grondbeginzel, welks gevolgen allen zo vele regels voor U zyn zullen, naar welken gy en over de deugd der wetten, en over de wysheid van 't bewind, en over de regtmatigheid der regterlyke beslissingen, zult kunnen oordeelen.

VIII. „ Om die verwonderenswaardige orde, welke het geluk en de rust in de samenleving moet bevorderen, te handhaven, heeft ieder staat zyne byzondere inrigtingen. Welke van dezen zyn nu eigen aan de Fransche Monarchye? Hier moet ik U voor eerst de natuur onzer wetgevinge leeren kennen. Gy zult zien dat, in Frankryk, de Vorst alleen en den titel en de oefening der wetgeevende magt in zynen persoon vereenigt, en dat, ondertusschen, wanneer 'er geene wetten zyn, die zynen wil aankondigen, en van die aankondiginge de bekragtiging, welke tot gehoorzaamheid verbind, ontleenen, het in de natuur der zaken onmogelyk is, dat alle zyne willekeuren wetten kunnen zyn: gy zult de wet zien opkomen in de Raadsvergaderingen van den Vorst, door de medewerking van het meerder licht, dat zy aanbrengen; dat zy van hem alleen de verpligtende kragt ontleent, die haar wordt bygezet door zynen wil, waar van het Koninglyk Zegel een onwraakbaar getuigenis verschaft; dat zy vervolgens plegtiglyk wordt afgekondigd in de Regtbanken; wier gehoorzaamheid, altyd voorgegaan door een verstandig en ernstig onderzoek, de grondslag wordt van het vertrouwen des Volks, en de waarborge van deszelfs onderwerpinge.

IX. „ Na dit alles zal ik overgaan tot de beschouwing der inrigtingen van het staatsbewind, welke dienen om de hand aan de wetten te houden, en somtyds zelfs om het geen aan dezelven ontbreekt te vervullen. Gy zult zien, dat het gezag van den Vorst, door de regtvaardigheid bestierd, dan zelfs, wanneer het voor zich eenen weg moet banen, nooit willekeurig kan zyn; dewyl het altyd een oogmerk heeft, en vermits de reden in alle

le gevallen, waarin zy een einde aanwyst, ook de middelen voorschryft.

X. „ Eindelyk zal ik, de regels der regtvaardigheid, die de Overheden moeten betragten, toepassende op de hoogste geregtsoefening, U de orde en de ondergeschiktheid der regtbanken, stedehouders van het gezag en handhavers der wetten, afmalen; ik zal U onder het oog brengen den titel, waaruit hare pligten voortvloeien; tot welke maat hare regten te brengen zyn; en welke staatsgedaanten hare werking vertragen, om dezelven zekerer en kragtiger te doen zyn. Gy zult u volkomen overtuigd houden, MYN VORST! wegens de noodzaaklykheid van deze schikkingen, welke dienen om een gelyk vertrouwen in te boezemen, en aan de Overheid die het hoogste gebied voert, wier belang het is, dat haar vermogen nimmer tot verwoesting strekke, en aan de onderdanen, voor welken het van belang is, dat het zelve steeds eenen zegenryken invloed hebbe".

Alle deeze gewigtige Stukken ontvouwt de Heer *Moreau*, in tien Hoofddeelen, met de vereischte juistheid en nadruk, op zodanig eene wyze, dat hy ten overtuigendste doe zien, hoe het gezag der Vorsten en het geluk der Onderdaanen volstrekt steunt op, en afhangt van, 't handhaaven der Regtvaardigheid; terwyl hy de byzondere pligten der Vorsten op dien grondslag ten naauwkeurigste voordraagt. De Regtskundige *Luzac* heeft des, niet zonder reden, goedgevonden, dit Werk met eene aanpryzende Voorreden ook in 't Nederduitsch te voorschyn te doen komen, en 'er eenige aanmerkingen, betreffende onze Vaderlandsche constitutie en Vaderlandsche regten, by te voegen, welken den Leezeren hier te Lande byzonder te stade kunnen komen. ——— Men denkt veelligt, buiten die aanmerkingen, raakt dit Geschrift inzonderheid de Fransche Regeering; en doet dus, ten aanzien van ons Gemeenebest, niet veel ter zaake; dan daar de Heer *Moreau*, als uit het opgemelde te zien is, zyne redeneeringen gestadig vestigt op de onveranderlyke gronden van het Natuurlyke Regt, zyn ze meerendeels van die natuur, dat ze op alle regeeringsvormen slaan, of met eenig nadenken 'er op overgebragt kunnen worden. 't Is uit dien hoofde een Werk, dat ook in ons Gemeenebest met vrugt geleezen kan worden; vooral van dezulken die langs den eenen of anderen weg deel

heb-

hebben, of staan te erlangen, in de bestiering van onzen Staat; om een te dieper en leevendiger indruk te hebben, van den heilzaamen invloed van 't handhaaven der Regtvaardigheid op alle hunne pligten. En, schoon 't dus den zodanigen byzonder dienstig zy, is 't egter tevens een Werk van eene algemeene nuttigheid voor de Leden van ons Gemeenebest; die, onder het beschouwen van de pligten der Overheden, opgeleid worden, om zodanige Overheden hoog te schatten, en van hunne zyde ook hunnen pligt te betragten, naar eisch der Regtvaardigheid, buiten welker in agtneeming geen Land, hoe verstandig en regtmatig ook bestierd, bestendig gelukkig kan zyn.

Bedenkingen over het aanhoudend gebruik van de Pynbank in de Nederlanden; en van welke middelen men, by afschaffing en in plaatse van dezelve, zig zoude kunnen bedienen. Te Dordrecht by A. Blusfé en Zoon 1778. *In groot octavo* 43 *bladz.*

Men wil dat hun Ed. Groot Mog., de Heeren Staaten van Holland en Westvriesland, aan eenige deskundige Persoonen gelast hebben, eene nieuwe en geheel verbeterde Crimineele Ordonnantie, naar de tegenwoordige omstandigheden der tyden geschikt, te ontwerpen. Zulks brengt natuurlyk de verschillende gevoelens voor en tegen het gebruik van de Pynbank te berde, en heeft ook den Schryver van dit Stukje aangezet, om zyne gedagten deswegens gemeen te maaken. Hy behoort onder dat aantal van Schryvers, die 'er ten sterkste voor zyn, om derzelver gebruik geheel af te schaffen; men kan niet zeggen, dat hy, daaromtrent, iets nieuws bybrengt; maar intusschen is dit egter waar, dat hy de voornaamste reden, die tegen de Pynbank pleiten, beknoptlyk byeen verzameld, en, met oordeel, op eene bescheidene wyze, voorgesteld heeft. —— Dit gedaan hebbende laat hy zig verder uit over het middel, waarvan men zig, by afschaffing van de Pynbank, in derzelver plaatze zou kunnen bedienen: waarover hy zig in deezervoege uitlaat.

„ Waarom, by voorbeeld, zoude de Wetgeever niet kunnen besluiten en gelasten, dat voortaan alle Gevange-

genen, die van een *Hoofdmisdaad* beschuldigt waaren, en tot geen bekentenis van dezelve, door alle middelen van gewoon onderzoek, hadden kunnen gebragt worden, doch tegens welke nogthans eenige blykbaare bewyzen, 't zy in *één* of *meer getuigen*, 't zy in een *aaneenschakeling van klaare* en *duidelyke indicien* en *vermoedens* bestaande, wierden ingebragt, *ten kosten van 't Land*, in een ordinair Crimineel Proces ontfangen zouden moeten worden"?

Vraagt men verder, wat te doen, wanneer de bewyzen tegen beschuldigden zo verre gaan, dat 'er niets dan zyne belydenis schyne over te blyven, om hem te veroordeelen? zo is zyn antwoord. „ Men zou, myns oordeels, in dusdanige omstandigheden den beschuldigden, daar 'er zekerlyk geen *ordinaire straf* plaats kan hebben, een *extraordinaire straf* kunnen doen ondergaan: met hem, het zy te confineeren of te bannen voor veele of weinige jaaren, of hem tot beide deze straffen, de eene na de andere, kunnen veroordeelen: of ook wel met hem eenige openbaare lyfstraffe aan te doen, en dezelven vervolgens, zyn leeven lang geduurende, uit den Lande te bannen. In dit alles zou de Regter kunnen handelen, naar de gesteldheid van het bewys, de hoedanigheid van den beschuldigden, en den aart van de misdaad".

Brengt men hier tegen in, dat het niet redelyk, niet billyk zy, een aangeklaagden, die mooglyk onschuldig is, voor een tyd gevangen te zetten, uit zyn Vaderland te verbannen, of eene Lyfstraffe aan te doen: zo merkt hy aan, dat zulk eene strafoefening *by Provisie*, naar zyn inzien, minder af te keuren, en veel gepaster is, dan onze gewoone provisioneele strafoefening; en buiten twyfel, zegt hy, „ oneindig redelyker en billyker, dan een Gevangen, dien men niet weet of schuldig is, dan niet, op de Pynbank te leggen, en hem daardoor reeds eene straf aan te doen, *eer hy bekent heeft*; ja somtyds daarby nog onregtvaardig ter dood te brengen, indien dezelve, door de hevigheid van de pyn overwonnen, een misdaad belyd, waaraan hy zig nooit heeft schuldig gemaakt".

Onze schryver geeft deeze zyne verder uitgebreide bedenkingen ter nadere overweeginge over; terwyl hy hoopt dat een ernstig bezef van 't gewigt van dit stuk, het

het al of niet gebruiken van de Pynbank, dezulken, die daartoe bevoegd zyn, zal noopen, om alles, wat daartoe betrekking heeft, onpartydig te beoordeelen; of het ook raadzaam gevonden mogte worden derzelver gebruik hier te Lande te verbannen. —— Men mag zig zekerlyk daar omtrent ten veiligste op 's Lands Vaderen verlaaten; en verwagten dat het aan geene oplettendheid zal ontbreeken; nadien de Pynbank in onze Gewesten gemeenlyk niet dan met zeer veel omzigtigheid gebruikt wordt.

Gedachten over de Oorspronkelyke Zamenstelling, of vernuftige Eigenvinding. Door den Eerwaardigen Heer EDUARD YOUNG. *Uit het Engelsch vertaald, en met eenige Aanmerkingen vermeerderd. Te Dordrecht by* H. de Haas 1778. *Behalven de Voorreden* 125 *bladz. in gr. octavo.*

Een oorspronglyk Schryver als *Young*, in wiens Schriften alomme eene vernuftige Eigenvinding doorstraalt, is natuurlyk recht geschikt ter behandeling van het opgenoemde onderwerp. Zyn Eerwaarde behandelt het zelve op eene wyze zyns waardig; en toont, in vollen nadruk, hoe hoog een Oorspronglyk Schryver boven een enkelen Naarvolger, hoe uitmuntend ook in zyne soort, te schatten zy. Op dien grondslag geeft hy den hedendaagschen Schryveren de sterkste spooren, om zich niet te vergenoegen met de navolging van anderen; maar hunne eigen kragten te beproeven, die in 't werk te stellen, en zig daar door bekwaam te maaken, om met meerder roem, als Oorspronglyke Schryvers, voor den dag te komen. Ter sterker aanmoediginge hiervan brengt hy hun onder het oog een aantal van beroemde Mannen, van den laateren tyd, welken getoond hebben, dat de eer van oorspronglyk te zyn, den zogenaamde Ouden niet alleen eigen is; en hy doet zien dat het den tegenwoordigen Vernuften nog even moogelyk is, die eer te erlangen; ja dat we, in verscheide opzigten, veele voordeelen boven de Ouden bezitten, die daar toe aanleidelyk zyn. —— Men heeft dit Stukje, uit dien hoofde, niet ten onregte in 't Nederduitsch vertaald, of 't ook strekken mogte, om onze Vaderlanders te noopen, om hun Vernuft meer te werk

werk te ſtellen, dan gemeenlyk geſchiedt, en naar de eer, van Oorſpronglyke Schryvers te zyn, te dingen.

Buiten dit oogmerk heeft de Vertaaler tevens bedoeld Nederlands Jongelingſchap aanleiding te geeven, tot eene uitgebreider kennis van de beroemde vernuftige Britſche Schryvers. Ter dier gelegenheid heeft *hy* dit Geſchrift vermeerderd met ettelyke Aantekeningen, welken, behalven dat ze hier en daar ter opheldering, en aanſpooringe, dienen, ſtrekken, om de merkwaardigſte byzonderheden nopens die Mannen, welker Schriften de Autheur beoordeelt, voor te draagen. Onder deeze Mannen, welker lof de Eerwaarde *Young* vermeldt, is de hooggeagte *Addiſon* geen van de minſten, ſchoon hy eerst in 't ſlot van zyn Werkje van hem gewaage. Dan dit had zyne rede; dewyl zyn Eerwaarde ten doel had, hem niet ſlegts als een Oorſpronglyk Schryver, als een Man van Vernuft, maar te gelyk als een voorbeeldlyk Christen, inzonderheid op zyn Sterfbedde, te doen opmerken: daar *Addiſon*, met den dood op de lippen, tot een jongen Nabeſtaanden, dien hy tot zig geroepen had, zei: *Zie, in welk eene Vrede een Christen ſterven kan.* Zyn Eerwaarde beſluit met dit verhaal van 's Mans uiteinde, verknocht met treffende aanmerkingen over dit gewichtige onderwerp, zyn Geſchrift; 't welk hierdoor, buiten het verſtandlyke, nog eene zedelyke nuttigheid heeft. „ Dit ſtichtelyk voor„ beeld van den zo gerust ſtervenden *Addiſon* toch voert „ onze gedachten, gelyk de Vertaler zeer wel zegt, „ zelfs in tot een ander leeven: het ſpreidt ons de „ voortreffelykheid van onzen Godsdienst, en deszelfs „ heerlyke uitwerking, in dat alles beſliſſend tydſtip „ van onzen overgang in de Eeuwigheid, ten toon: „ eene byzonderheid, die de Braafſte der menſchen, „ vergun my zo den grooten *Gellert* te noemen, zoo „ dierbaar ſchatte, dat hy dezelve, na ze reeds eenige „ reizen in zyne Schriften te hebben ingelaſcht, ook „ als een uitmuntend middel ter bemoediging van zynen „ ſtervenden Vriend *Häſeler* waardig keurde te gebrui„ ken. Zie den 72 Brief in den Bondel, *bladz.* 135".

De roem en gedachtenis van den Heer C. F. GELLERT, *in leven buitengewoon Hoogleeraar op de Hooge School te Leipzig. Vereeuwigd door* J. A. ERNESTI. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Utrecht by* M. v. Loopik, 1778. *Behalven het Voorberigt* 48 *bladz. in gr. octavo.*

Het melden van *Gellert's* naam in 't voorige Artykel herinnerde ons deeze uitmuntende Lofspraak van den Hooggeagten *Ernesti*, ter vereeuwiginge der gedagtenisse van den voortreffelyken *Gellert;* welke, niet alleen als eene weluitgevoerde Lofspraak, maar tevens als een geschrift, by uitstek geschikt, om de Deugd, op den Godsdienst gevestigd, in te boezemen, aanpryzing verdient. Na eene voorafgaande leerzaame aanmerking over de uitersten van eene te gestrenge en te ruime Zedeleer, deelt ons de Hoogleeraar *Ernesti* zyne oordeelkundige gedagten mede, over dat soort van Schriften, die door schrandere vernuften opgesteld worden, om de Leezers te vermaaken, en, onder dat vermaak, liefde en eerbied voor de deugd, en haat tegen de ondeugd, te verwekken. De voor- en nadeelen van die schryfwyze opgemerkt, en tevens een oordeelkundig onderscheid gemaakt hebbende tusschen het gebruik en misbruik van dezelve, laat hy zig verder uit over den middelweg, dien men, zynes oordeels, in 't onderwyzen der zedenleere te houden heeft, tusschen een te lugtigen en te droogen schryftrant, waaromtrent hy dien, welken *Gellert* meestendeels in zyne Schriften in agt nam, ten sterkste aanpryst. —— Hierbenevens geeft hy ons eene korte beschryving van 't gansche beloop van 's Mans leeven, de soort van onderrigting, die hy ontvangen en gegeeven heeft, zyne talenten, zyn denktrant, zyne gevoelens, zyn character, zyne lotgevallen en zyn dood; dien hy, niet tegenstaande zyne voorheen meermaals betuigde onoverwinnelyke bangheid voor den dood, met moed en standvastigheid onderging. In deeze wel groote doch onopgesmukte lofspraak vertoont zig de beroemde *Gellert* alleszins der hoogste agtinge waardig; te meer daar zyn leevenswandel beantwoordde aan 't geen hy leerde en schreef. —— Zie hier de beschryving van zyn hart, godsdienstige neiging, en denkwyze over de Deugd.

„ Zyn hart was van Natuur zachtzinnig, toegeevend, verzoenend, behaagelyk, eenvoudig, oprecht en redelyk, gevoelyk en teder omtrent alle de aandoeningen van het goede en menschlievende, rondborstig zonder achterhouding en geveinsdheid, en vry van alle wangunst. —— Doch de heerschende neiging zyner ziel was vroomheid. Deeze beheerschte by hem alle de overige aandoeningen. Niet eene neiging vertoonde hy menigvuldiger, drukte hy levendiger uit, of volgde hy gestadiger op, 't zy in het spreeken of handelen. Echter was ook deeze aandoening in hem, gelyk de overigen, zacht en gelaaten, en van dien aart, gelyk zy door ee-

eene duidelyke en gewisse kennis voortgebragt word, die, met de misleiding der inbeelding niet vermengd, geheel geest en onligchaamelyk is.

„ De waare deugd leidde hy af van de eenige bron, den Godsdienst; doch alle deugd, die, door eenige andere oorzaak, hoe schynbaar of onschuldig ook, wierd voortgebragt, keurde hy maar in zo verre goed, als zy een soort van bezigheid, en voor de Maatschappy, of enkele persoonen, nuttig was. Hy hield ze niet voor een waare en volmaakte deugd, en geloofde, dat zy ligtelyk opgeblaazen maakte. Zo sterk hy derhalven aandrong om de schriften van welspreekendheid en geleerdheid der oude Grieken en Romeinen te leezen; zo min keurde hy goed, dat zy met betrekking tot de lessen en pligten aangepreezen wierden. Want hy meende, dat, hoe schoon zy ook waren, zy evenwel te veel aan de menschelyke vermogens toeschreeven, waar uit een verwaande deugd moest ontstaan. Misschien bedoelde hy hierby voornamelyk den Romeinschen *Stoïcyn* en den grootspreekenden *Seneka*. Echter was hem het onderscheid zeer wel bekend, tusschen een fraaije deugd, die alles van den hemel verwacht, en zich niets door eigenen arbeid en moeite wil bezorgen, en tusschen de deugd, die zodanig werkt, als of alles op haar alleen aankwam, en die tevens by een goed gevolg zo bescheiden is, dat zy alles aan God toeschryft."

Redevoering van een Hollander, over verscheiden gewigtige onderwerpen, byzonder over de Vryheid om Scheepsbehoeften na Frankryk te voeren, en over onze Verbintenissen met Engeland, In gr. octavo 45 bladz.

Onderhandeling van een getrouwen Ingezeeten deezer Republiek met zyne Mede-Vaderlanders, over de bovengemelde Redevoering In gr. octavo 16 bladz.

Redevoering als boven, met eenige wederleggende aanmerkingen. Uit het Fransch vertaald. In gr. octavo 74 bladz.

Onpartydige bedenkingen van een welmeenend Hollander, strekkende tot antwoord op het Fransche Vertoog van een zogenaamd goed Hollander aan zyne Landgenooten. Uit het Fransch vertaald. In gr. octavo 68 bladz. Alom te bekomen.

Volgens den inhoud der *Redenvoeringe*, zouden wy het gedrag der Engelschen jegens onzen Staat, met betrekking tot de Scheepsvaart en den Koophandel, moeten billyken; en 't zou, in de tegenwoordige omstandigheden, over 't geheel, onze zaak zyn, ons ten naauwste aan de zyde der Engelschen te houden, en ons

naar de maatregelen van 't Engelſche Hof te gedraagen. Dan men leeze hier tegen de andere Schriften, welken, by gelegenheid dier voorſtellinge, zo ſtrydig met de algemeene nationaale denkwyze in onze dagen, het licht zien. De *Onderhandeling* zelve, ſchoon ze wat oppervlakkig zy, en hier en daar in 't wilde ſcherme, is in zeker opzicht genoegzaam, om de verdeediging der Engelſche mishandeling onzer Scheepvaart te ontzenuwen. Meer beſchaafd en bepaalder ter zaake zyn de *Wederleggende Aanmerkingen*, byzonder ter aantooninge van de onregtvaardigheid der gedrongene verklaaringe van het geſchonden Artykel van 't Tractaat; en ter ontwikkelinge van het ſchynſchoone bewimpelen van het gedrag der Engelſchen omtrent onzen Staat, door alle tyden en ook heden. Dan met betrekkinge tot het geheele onderwerp vorderen de *Onpartydige Bedenkingen*, met regt, de oplettendheid van hun, die genegen zyn dit ſtuk opmerkzaam na te gaan. Ze zyn door derzelver Schryver geſchikt, tot een beredeneerd Tafereel van den tegenwoordigen ſtaat en magt der voornaamſte Christen-Mogendheden; mitsgaders tot een naauwkeurig onderzoek van de waare belangen onzer Republiek, en behelzen, na eenige voorafgaande overweeging over het ſtuk in 't algemeen, de volgende hoofdzaaken. (1.) Aanmerkingen over den opſtand der Amerikaanſche Volkplantingen, en over 't belang 't geen verſcheiden Staaten van Europa in deeze groote gebeurtenis hebben. (2.) Een betoog, dat onze vereenigde Provincien niets te vreezen hebben van den aanwas der zeemagt van Frankryk, door deszelfs verbindtenis met de Vereenigde Staaten van Amerika. (3.) Aanmerkingen op het gedrag van Engeland ten opzichte onzer Vereenigde Provincien, en op het onderling belang van het Volk deezer beide Staaten. (4.) Een betoog, dat het gedrag der Engelſchen, in het aanhouden der Schepen van Neutraale Mogendheden, tegen alle regten ſtrydt. En eindelyk (5.) eene wederlegging van de inboezeming, dat de Requesten en Aanſpraaken onzer Kooplieden, aan de Staaten, wegens de handelwyze der Engelſchen, overgegeeven, voortgeſprooten zyn, uit byzonder perſoneel belang, en uit eene onvoorzigtige Staatkunde; waartegen getoond wordt, dat zy in tegendeel op de billykheid, de liefde voor 't Vaderland, en eene goede Staatkunde, gegrond zyn. —— Onze Staatkundige Schryver behandelt deeze onderwerpen met eene manlyke taal, en tevens met een bedaard oordeel, dat hem eer aandoet.

Aan-

Aanspraaken gedaan op de eerste algemeene Vergadering des Oeconomischen Taks van de Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen te Haarlem op den 15 en 22 Sept. 1778.

En

Pryzen aangeboden door den Oeconomischen Tak. Te Haarlem by J. Bosch, 1778. *In gr. octavo.*

Mitsgaders een Stukje, getyteld:

Aan Myn Vaderland, by gelegenheid der oprechting van dien Tak. Te Leiden by C. v. Hoogeveen Junior, 1778. *In gr. octavo.*

Wanneer men de drie opgenoemde Stukjes voegt, by het voorheen alom gezonden en overbekende *Programma*, wegens deezen Oeconomischen Tak, heeft men, zo als ons, na het doorbladeren van verscheiden losse Papieren, nopens dit onderwerp, gebleeken is, by een verzameld, het geen by uitstek, ten deezen opzichte, bewaard verdiend te worden. 'Er is ons, buiten deezen, eene menigte van Papieren raakende dit Stuk ter hand gekomen; doch het heeft ons der moeite niet waardig geschcenen van dezelven melding te maaken; waarom wy van ons eerste oogmerk, om den Leezer een verslag van alle die Schriften te geeven, afgezien hebben. Men leeze het Geschrift *Aan Myn Vaderland*, ten einde aangemoedigd te worden, om mede te werken ter bevorderinge van 's Lands welweezen, en na te gaan hoe deeze inrigting van den Oeconomischen Tak daar toe kunne strekken. Men doorbladere de Vooraffpraak van den Eerwaarden *van der Aa*, en de Nareden van den Eerwaarden *Couperus*, op de eerste algemeene staatelyke byeenkomst der Leden van den Oeconomischen Tak, geduurende het tydverloop van den 15 tot den 22 Sept. 1778, ten einde aangemoedigd te worden, om 'er deel in te neemen. En men zie eindelyk, uit de aangebooden Pryzen, op de vereischte voltrekking der voorgestelde zaaken, welke heilzaame vrugten men van dien Tak hebbe te verwagten, wanneer deskundigen, op zulk eene aanmoediging, zig te sterker laaten uitlokken, om de hand aan 't werk te slaan, zo tot hun eigen eer en voordeel, als ten algemeenen nutte van het Vaderland; waartoe 't te wenschen is, dat alles moge strekken.

Zamenspraak wegens de oorzaaken van het bederf der Nederl. O. I. Compagnie. Alom te bekomen 70 bladz. in gr. octavo.

Een Patriot, die na de Indiën gegaan was, om zyn Fortuin te maaken, daarin ook redelyk wel geslaagd, doch naar 't Vaderland gekeerd was, om dat hy dugtte dat de Compagnie het zynen

tyd niet zou uithouden, komt hier voor als een gesprek houdende met den President Bewindhebber over den toestand der zaaken der O. I. Compagnie. Naar 't oordeel des Bewindhebbers stelt de Patriot denzelven in een al te ongunstig licht; dan deeze tragt te doen zien, dat de Compagnie niet tegenstaande de aangewende middelen van redres, steeds agteruitgaat, waaruit men dan de gevolgen kan afleiden. Dit zo zynde, moet een van beiden waar zyn, zegt Myn Heer de President, „ of de tot dus verre op 't „ papier gestelde Redresmiddelen deugen niet, of daar moet een „ oorzaak weezen, waardoor de uitwerking der voorgestelde mid„ delen van Redres wordt belet en tegengegaan". Het laatste is, volgens den Patriot, zeer waarschynlyk; en dit geeft hem, op verzoek van den President, aanleiding, om te melden, waar aan het, zyns oordeels, toegeschreeven moet worden, „ dat alle dus „ ver in 't werk gestelde Redresmiddelen de Comp. meer ruïneeren „ dan bevoordeelen?" De voornaamste oorzaak hiervan stelt hy, in 't bedoelde der geenen die naar O. Indiën gaan, te weeten, hun Fortuin te maaken; en 't gedrag dat veelen dier Fortuinzoekers in gevolge hier van maaken. Hierby komt het denkbeeld, 't welk men veelal schynt te voeden, dat men de Compagnie slegts als eene handeldryvende Maatschappy heeft te beschouwen; waaruit voortvloeit „ dat men de Compagnie thans in 't generaal en enkel door „ de Negotie wil doen bestaan". Zulks ziet de Patriot aan als ten uiterste verdervelyk, en hy beweert, „ dat de Compagnie of als „ Souverain Vorst, of als handeldryvend Koopman, en dus tweele„ dig geconsidereerd moet worden"; by welke gelegenheid hy voordraagt wat zulks in 't een en ander opzigt vereischt, met aanduidinge dat dit niet genoegzaam in agt genomen wordt. De President betuigt te begrypen, dat het deswegens voorgestelde zig hooren laat; en betoont zig verder nieuwsgierig, om te weeten, door welke middelen en wegen in Indiën het grootste Fortuin gemaakt wordt; waarvan hem de Patriot een zeer haatlyk verslag geeft; met aanwyzing van eene menigte van slinksche practyken en maatregelen, wier in 't werkstelling den ondergang der Compagnie zou moeten verhaasten. ——— Op de algemeene berigten af, voedt men gewoonlyk, nopens dit Stuk, zeer ongunstige denkbeelden; maar als men geloof moet geeven aan 't geen hier gemeld en aangeduid wordt, loopt alles, om zo te spreeken, in 't uiterste, tot zeer groot nadeel voor de Compagnie. En wat moet 'er, dit zo zynde, in 't werk gesteld worden, om het verdere verloop af te wenden; en de zaaken van de Compagnie in een beter staat te brengen? Hier over zal de Patriot zig, by eene nadere gelegenheid, verklaaren.

Brie-

Brieven over den Oorlog. Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam by d'Erve van F. Houttuyn 1779. *In groot octavo* 59 *bladz.*

Het hoofdbedoelde deezer Brieven is eene beantwoording der twyfelingen tegen de Godlyke Voorzienigheid, ontstaande uit eene gevoelige overweging der onheilen, welken de Oorlog met zig sleept; door aan de andere zyde het oog te slaan, op het goede dat de Oorlog te wege brengt. Daar onder telt deeze Briefschryver, dat de Oorlog dient ter inspanninge der menschlyke kragten en werkzaamheden; tot het opwekken en onderhouden van den Heldenmoed; tot het verleenen van gelegenheid ter betooninge van ongemeene daaden en verdiensten; en tot het bevorderen van de vlytigheid der Burgeren; ja hy gaat zelfs een stap verder; met te toonen, dat de Oorlog strekken kan, om een Volk te beschaaven, Kunsten en Weetenschappen met de vrugtbaare gevolgen daar van uit te breiden, mitsgaders de Burgerlyke en Godsdienstige Vryheid te vestigen, en het zedelyke character van een Volk te verbeteren. Langs deezen weg valt het, zyns oordeels, niet moeilyk den Oorlog overeen te brengen met Gods wyze en goeddoende Voorzienigheid, die deeze rampen, even als andere onheilen van dit leeven, bestiert. ——— Met dit alles egter twyfelt hy niet om den voorrang aan den Vrede te geeven; en het character van een Vorst, die enkel uit staatszugt den oorlog voert, te wraaken; terwyl hy nogtans het gedrag van een Vorst billykt, die dit gevaarlyk middel slegts in 't werk stelt, ter bescherming van de eer en rechten zyner Kroon, of ter verdeediginge van onderdrukte Bondgenooten. ——— De Brievenschryver ontvouwt dit alles op eene gepaste wyze aan zyn oogmerk, en besluit niet oneigen indeezervoege.

„ Dit ondertusschen, strekt ons tot onze aanhoudende geruststelling en troost, dat, wat 'er ook op de wereld gebeure, wy, ten allen tyde, door het waakzaam en nimmer sluimerend oog van Gods Voorzienigheid gade geslagen worden: en zo lang we de ons opgelegde plichten betrachten, en de post waar in wy gesteld zyn, in getrouwheid, volbrengen, zal de Hoogste goedheid niet nalaten, van ons te beschermen en te bewaren, terwyl als dan de tegenheden des levens zelve zullen medewerken, om ons geluk te volmaken".

In eene Nareden aan deeze Brieven gehegt wordt ons te kennen gegeeven, dat het oogmerk der Nederduitsche Uitgeevers is, op dezelven te laaten volgen, een gewigtig Stuk nopens de Beiersche opvolging, en verder eene geschiedkundige ontvouwing van het daaromtrent voorgevallene, zedert het overlyden van den Keurvorst *Maximiliaan Joseph van Beijeren*, op den 30sten December 1777. het laatste Manlyke Oir van de *Wilhelminische Linie*. Men schynt

hier in wat goeds te mogen verwagten: het eerste Stuk althans is van een weezenlyk belang; en de uitvoering van het geschiedkundige geschrift kan, naar het voorgestelde plan, haare nuttigheid hebben.

Aanmerkingen op E. M. ENGELBERTS, *Verdeediging van de Eer der Hollandsche Natie, en wel ten aanzien van de Muzyk en Tooneelpoezy in ons Vadeland. Alom te bekomen. In groot octavo, 40 bladz.*

Een groot Voorstander van de Muzyk is van oordeel, dat de Eerwaarde *Engelberts* te laag van deeze streelende kunst spreekt, dit heeft hem bewoogen om eenige aanmerkingen daaromtrent, ter wederlegginge van 't geen zyn Eerwaarde deswegens geschreeven heeft, en ter begunstiginge, byzonder, van de hedendaagsche Muzyk, op het papier te brengen. Men kan, uit de vergelyking deezer voorstellingen, al zeer waarschynlyk opmaaken; dat de Schryver dier aanmerkingen een grooter Liefhebber van de Muzyk is, dan de Eerwaarde *Engelberts*; doch tevens komt het ons vry duidelyk voor, dat hy de uitdrukkingen van zyn Eerwaarden in wat te sterken zin opvat, en gevolgtrekkingen maakt, om welke zyn Eerw. zeker nooit gedagt zal hebben. Hierbenevens keurt hy in zyn Eerwaardens opmerking over het Tooneel af, dat dezelve het veelvuldig vertaalen van vreemde Stukken, en 't gebrek aan Tooneelspelen van eigen vinding, toeschryft aan het *mistrouwen op eigen kragten.* Zyns oordeels heeft men hier ook te denken aan de moeilykheid, die 't in heeft, een recht voldoenend Stuk te vervaardigen, waardoor slegts weinige Dichters daar toe bekwaam zyn; en vooral aan gebrek van aanmoediging, in stede van welke dikwerf minagting en versmaading plaats neemt. Men zou zekerlyk deeze en meer andere byzondere oorzaaken hier van te berde kunnen brengen; dan daarover uit te weiden behoorde, mag men zeggen, niet tot het plan van zyn Eerwaarden: genoeg was het in zyn geval het oog te vestigen op de natuurlyke bekwaamheid der Natie, welke haar tot eer strekt; ten einde de Natie aan te spooren, om een stoutmoediger gebruik van haare vermogens te maaken, dan veelal geschiedt, om dat zy *maar al te dikwerf haare kragten mistrouwt.*

Beemster-Winter-Buitenleven. Twee Brieven door E. DEKKER. *Wed.* A. WOLFF. *Te Amsterdam by* J. Allart *en in 's Hage by* J. v. Cleeff 1778. *In groot octavo* 101 *bladz.*

In deeze brieven maalt de vernuftige Dichteres, met haare gewoone geestigheid, op het verzoek van eene haarer Vriendinnen, een tafereel van de manier, op welke zy haaren tyd, in 't Herfst-

en

en Winterfaifoen, wanneer ze het Gezelfchap, dat haar, in een zagter Jaargetyde, bezoekt, of door haar bezogt wordt, moet missen, over 't geheel met genoegen voor zig zelve, in de *Beemster* (*) doorbrengt. Onbedwongen fchryvende maakt zy, onder het vermelden van haare Huislyke bezigheden, leerzaame Oefeningen, Uitfpanningen en Vermaaken, een vry gebruik van veelerleie invallende gedagten, die ze uitneemend wel ter fnede weet te pas te brengen; en, 't zy ze ernftig of boertig zyn, op eene leevendige wyze voordraagt: ook zyn ze meerendeels leerzaam, 't zy de Dichteres op eene deftige manier de Deugd aanpryze, of op een lugtiger trant de Ondeugden en Dwaasheden, inzonderheid de Onkunde, Trotschheid, Gemaaktheid en dergelyken, hekele. —— Mejuffrouw *Wolff* vindt, volgens deeze befchryving, terwyl ze van alle *Buiten-Vrienden-Bezoeken* in haar *Doodeenzaambuitenleven* (†) verftooken is, haare bezigheden en vermaaken in de Huishouding, op haare Kamer, en, als 't wandelbaar Weer is, by de gulhartige gezellige Buurt: zy verwaarloost haar Huislyken pligt niet, door haare Oefenzugt; maar maakt zig voorts den overfchietenden tyd ten nutte om haaren Geest te verryken en te befchaaven: zy denkt, zy leest, over eene menigte van onderwerpen, die zig aan haar aanbieden, of tot welker overweeging zy zig geneigd gevoelt, vat de pen op en fchryft, 't zy op Maat of Maateloos, zo als haar best gevalt, waarin egter de Dichtkundige luim veelal de bovenhand fchynt te hebben. Tusfchen beiden neemt zy, ter uitfpanninge, een genoeglyk genot van alle de onzondige vermaaken, welken het Jaarfaifoen en de gemeenzaame vriendlyke Buurt haar uitleveren. Wyders volgt zy, daar zy de Waereld heeft leeren kennen, haare neiging op, om het verftandige toe te juichen, en het

(*) Deeze Brieven, fchoon ze thans, nu Mejuffrouw *Bekker* zig in de *Ryp* onthoudt, het licht zien; waren, volgens de jaartekening, gefchreeven *in de Beemster* 1775.

(†) Tot het gebruiken van dit koppelwoord *Buiten-Vrienden-Bezoeken* gaf ons aanleiding, het gebruik, dat Mejuffrouw *Bekker* maakt van *Doodeenzaambuitenleven*, waarover ze dus grappig uitweidt.

Verbrast! dat 's eerst een woord Vriendin!
'k Heb nooit zoo'n koppelwoord gefchreeven;
En 't viel my nog al fpoedig in.
Dat heet Syllaben faam verbinden
En 'k ben aan maat noch rym rebel.
Wat zeggen nu myn goeie Vrinden,
Die vrome Vaerzenmakers wel?
Gaan ze in die kunst my nog te boven?
Denk dat ik nog een Leerling ben;
Maar zullen ze eindlyk niet gelooven,
Dat ik 'er toch zoo iets van ken?
Ik wed zy fchaars de weêrgaê hoorden.
Ja, komt 'er nog één van dit flag,
Dan roep ik, „ fchrik van koppelwoorden'!

het dwaaze te belachen; terwyl ze, de ydelheid van al het tydlyke bezeffende, zig het najaagen van een onveranderlyk geluk in de eeuwigheid voorftelt. ——— Men ontmoet hier, uit deezen hoofde, eene groote verfcheidenheid van onderwerpen, van verfchillenden aart, die altoos, een ieder naar zyne foort, op eene gepaste wyze behandeld zynde, het leezen deezer Brieven aangenaam maaken; zelfs dan, wanneer ze ons zogenaamde kleinigheden melden. Kleinigheden, welken in een dor verhaal niets zouden betekenen, behaagen, en houden den Leezer met vermaak gaande, als ze, door de geestigheid onzer Dichteresfe bezield en verleevendigd, weezenlyk van eenig belang in 't ontwerp van 't Dichtftuk fchynen te worden. 't Lust ons, eene proeve deezer Brieven willende mededeelen, ons tot een ftukje van die natuur te bepaalen. Onze Dichteresfe gemeld hebbende, hoe veel vermaaks zy geniet, wanneer haare Vriendin, benevens anderen, haar, gedurende die eenzaamheid, met de pen bezoeken, en zy die heuschheid door zulk een fchriftlyk bezoek beantwoordt, vervolgt verder indeezervoege.

Zoo zit ik dan geheel gerust,
Van 't geen 'er omgaat onbewust.
Zoo ik 't aan de Courant niet zag,
Dan wist ik naauwlyks welk een dag
Door my ten avond was gebragt.
Ik ben dan weer aan 't werk met magt.
Lach om dit woord my uit, Vriendin,
Ik breng 't om 't rym alleen niet in;
'k Deel u de zaak eenvoudig mee:
'k Zeg dikwyls tegen Domine:
„ Wel kind! waar is die dag weêr heen"?
En fchoon ik my nu kon vertreên,
Onmooglyk had ik 't aan den tyd:
Dees ochtend ben ik ook al kwyt.
De klok flaat hallef twee; zoo waar!
Ik zie 't op myn Horlogie naar,
Ja 't is wel zoo; ik hoor ook dat
De tafel word gedekt, ei wat,
'k Moest dit nog hebben afgedaan.
Zie daar, dat moet nu blyven ftaan.
Men roept my al. „ Ja, ja! ik kom".
Wat vloog die voor den middag om!
Ik ben 'er waarlyk van verbaast.
'k Loop naar beneden met veel haast,

Daar

Daar my de goede man reeds wacht,
En om myn drukte eens smaaklyk lacht.
Daar zitten wy zeer wel te vreên
Dan aan den Tafel met ons tweên,
't Canarievogeltje aan myn' zy;
Patrysje aan 't vuur, wel dicht by my.
Het kan my somtyds moeien, dat
Ik doods benaauwt ben van een kat;
Me dunkt.... maar neen; dan was 't gedaan
Met Pietje; dat kon niet bestaan.
't Is eindelyk Eenvoudigheid,
Die 't sneeuwwit tafellaken spreidt.
Iets meer dan 't noodige; niets meer:
Dat is het al wat ik begeer.
'k Heb nooit naar overvloed gehaakt;
Gezonde spys, wèl toegemaakt,
Wèl opgedischt, is my genoeg.
Ontbreekt 'er echter iets? wel, voeg
'Er dan een vrolyk praatje by;
Dat draait gemeenlyk op voor my;
Nu, trouwens, ja, dat weet gy wel,
Myn man heeft graag, dat 'k iet vertel,
Al heeft het juist niet veel om 't lyf;
Ten minsten 't is voor tydverdryf,
Ik merk het ook niet anders aan.
't Is morsig weêr, waar zou ik gaan?
Het koolvuur brandt zoo lekker door.
'k Zeg tegen myn Patrysje: „ Hoor,
„ Van wandlen komt van daag niet in".
Ik geef hem evel ook zyn zin,
En til met moeit' hem op myn schoot,
En zeg: „ Patrys wat word je groot";
(Terwyl ik hem gemaklyk schik,)
„ Ik wed je weegt zoo zwaar als ik"!
Gy weet; 'k ben mal met myn Patrys.
Maar wie is altoos even wys?
Hy meent het ook zoo wel met my.
't Canarietje loopt los en vry,
Pikt in een appeltje of beschuit;
Wat is een kruimpje broods een buit!

Het

Het plaatst zich op myn borst, of hoofd;
De vryheid, die men 't heeft ontrooft,
Geef ik het zoetje diertje weêr
Zoo ver 't kan zyn. Hoe lief, hoe teêr,
Hoe fraai, hoe vlug, hoe vrolyk is 't!
Het kent den schat niet dien het mist.
't Speelt met een draadje, een stukje lint.
't Is al zyn gading wat het vindt.
Het brengt in 't Kooitje al 't geen het vondt;
Het eet en drinkt uit mynen mond.
'k Geef 't zachte kusjes, 'k spreek het aan.
Ik denk wel eens: „ zou 't my verstaan"?
Het lieve diertje merkt my niet,
Of daadlyk is het: „ pietje piet"!
De vriendlyke oogjes volgen my;
't Is altoos even lief en bly,
Ik vind het fraai al wat het doet,
En miste 't om geen waereldsgoed.
Spot met my, ongevoeligheid!
Ik hoor niet eens wat of gy zeit;
En waarlyk, zoo ik u voldeed,
Dat waar my onbedenklyk leed;
Dat u vermaakt is my te sterk.
Genoeg alweer —— —— ——

Vlugtige Gedagten over de Mode. Uit het Hoogduits vertaald. Te Amsteldam by A. E. Munnikhuisen 1779. *In octavo* 121 *bladz.*

Overeenkomstig met deezen tytel behelst dit Stukje vlugtige gedagten; de Schryver vliegt, om zo te spreeken, van den eenen tak op den anderen, zonder eenige schynbaare orde; waarom hy dit zyn Werkje ook niet oneigen eene Rhapsodie noemt. Men vindt 'er eene mengeling van gedachten in, nopens den invloed der Mode, niet alleen op genoegzaam alle standen des Menschlyken Leevens, maar ook op alle Weetenschappen; mitsgaders den wederkeerigen invloed van de Zeden en Moden eener Natie op elkander. Ze zyn zekerlyk niet allen van 't zelfde gewigt; doch meerendeels behelzen ze trekken van een opmerkzaam oordeel, die den Leezer aanleiding geeven, om met nut verder over dit onderwerp te denken; en uit dat grondbeginsel eenige verschynsels in de Menschlyke Maatschappyen te verklaaren.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Inleiding in de Godlyke Schriften van het N. V. *Door* J. D. MICHAELIS. *Uit het Hoogduitsch in 't Nederduitsch vertaald, onder het opzigt, en voorzien met eene Voorreden van* F. G. C. RUTZ, *Hoogd. Leeraar der Luth. Gem. in 's Hage. I. D. 2de St. In 's Gravenhage by* J. H. Munnikhuizen *en* C. Plaat in Comp. 1778. *Behalven het Voorwerk, geschikt voor 't eerste Stuk, 676 bladz. in gr. octavo.*

Met den aenvang van dit Deel, achtervolgt de Hoogleeraer zyne opmerkingen, nopens de oude Overzettingen, als één van de grondslagen ter beoordelinge van de verschillende lezingen der Schriften des Nieuwen Verbonds: waeromtrent, na de reeds beschouwde Aziatische en Africaensche, nog de vroege Europische Vertalingen in overweging komen. Verder deelt hy ons mede een naeuwkeurig uitgewerkt bericht van de Handschriften der Boeken des Nieuwen Verbonds, als de bronwellen der verschillende lezingen: en laet zich dan wyders uit, over de derde soort van getuigen, welken men voor of tegen ene lezing bybrengen kan, naemlyk de Schriften der oude Kerkvaderen, en anderen van dien vroegen tyd, in welke plaetzen des Nieuwen Testamentes aengehaeld worden. —— Hier mede die gronden ontvouwd, en derzelver rechte gebruik oordeelkundig voorgedragen hebbende, handelt hy vervolgens over de *Critische* en *Theologische Conjectuuren*, waerdoor men, op oordeelkundige of godgeleerde beginsels, naer de echte lezing gist, en de gegiste lezing aenneemt, zonder enigen steun te hebben, op de voorheen beschouwde gronden, en met ter zyde stelling van de lezingen, welken zy ons aen de hand geven. De Hoogleeraer verklaert zich ten sterkste tegen de *Theologische*, en toont, dat men, niet dan met de uiterste omzichtigheid, zulk ene toevlucht tot de *Critische Conjectuur* behoort te ne-

men. —— By dit voorgestelde komt verder een beknopt bericht van dezulken, die zich, door hunne verzameling en beoordeling van de verschillende lezingen, boven anderen beroemd gemaakt hebben, en daarbenevens een uitvoerig verslag van de voornaemste uitgaven van het Griekfche Nieuwe Testament, zedert het begin der zestiende Eeuwe, tot op den tegenwoordigen tyd. En hieraen heckt de Hoogleeraer nog, niet alleen zyne bedenkingen wegens de gewoone lezing; maer ook te gelyk zyne wenfchen, aengaende het vervaerdigen van ene nieuwe oordeelkundige uitgave van het Griekfche Nieuwe Testament, ter aenwyzinge van den weg, welken men hieromtrent, zynes oordeels, moest inslaen. —— Tot dus ver raekt al het voorgestelde de hulpmiddelen, ter ontdekkinge van de ware lezing, zo ver dezelve bepaeldlyk de woorden betreft; maer buiten dit zyn 'er nog etlyke byzonderheden, nopens de fchryfwyze, welken hier insgelyks opmerking vorderen. Daertoe behooren de zinsnydings tekenen, de klankmerken, enz. Hieromtrent valt de vraeg, of dezelven, zo als wy ze nu bezitten, van Apostolifche herkomst, dan of ze van later tyd zyn? In 't eerste geval zouden ze voor ons van een verbindend gezag wezen; maer in 't laetste geval mogen wy 'er onbefchroomd van afzien, en dezelven verplaetzen of veranderen, op zodanig ene wyze, als wy oordelen, dat best dient, ten rechten verstande van de mening des Schryvers. Onze Hoogleeraer twyfelt niet over de gegrondheid van 't laetste gevoelen, en staeft het zelve, ten aenzien van alle de byzonderheden, welken daertoe behooren, met overtuigelyke bewyzen: en voegt hier ten laetste nog by, ene beknopte melding van de verdeling der Schriften des Nieuwen Testamentes in Hoofdstukken en Verzen, zo als dezelve in vroeger tyd plaets gehad heeft, en zo als ze thans ingerigt is.

Alle deze opgenoemde hoofdzaken behandelt de oordeelkundige *Michaëlis* met veel naeuwkeurigheid; en zy, die zich op de beoefening van dat onderwerp toeleggen, mogen dit zyn Gefchrift, met het hoogste regt, als hun ten uiterste nuttig, in groote waerde houden. Vooral heeft dit plaets ten opzichte van de Nederduitfche Lezers, nadien 'er tot nog gene ontvouwing van dit

Stuk,

Stuk, die van enig aenmerkelyk gewigt is, in onze Tale het licht gezien heeft; ter welks naspooringe zy, door deze uitgave, in staet gesteld worden. —— Om van de menigvuldige leerzame byzonderheden, in dit Geschrift voorkomende, hier een voorbeeld te berde te brengen, zonder echter het merendeel onzer Lezeren met veel Grieksch te lastig te vallen, zullen wy ons bepalen tot het laetst opgenoemde, wegens de verdeling der Schriften des Nieuwen Testamentes, in Hoofdstukken en Verzen. Hieromtrent leert ons dit Werk, met aenhalinge der Schryveren, die dit Stuk breedvoerig behandeld hebben, (welken wy kortheidshalve zullen overslaen,) hoofdzaeklyk het volgende.

De Ouden hebben het Nieuwe Testament in twee soorten van langere en korte Hoofdstukken verdeeld; en deze manier van verdeling, die ongemeen oud is, had althans reeds plaets vóór den tyd van *Hieronymus*. Men had al vroeg verschillende zodanige verdelingen, en gene van dezelve is algemeen aengenomen geweest. Boven allen is ene dezer verdelingen vermaerd geworden, om dat *Euzebius* zyne zogenoemde *Canones* der vier Evangelisten naer dezelve ingerigt, en *Hieronymus* zich insgelyks van dezelve bediend heeft. Volgens deze verdeling had.

Matthæus	68 lange, en	355 korte Hoofdstukken.
Marcus	48	234
Lucas	83	342
Johannes	18	231
te zamen	217 lange, en	1162 korte Hoofdstukken.

„ Omtrent de Brieven der Apostelen, vervolgt de Hoogleeraar, welken in latere tijden verdeeld zijn, is alleen aan te merken, dat het getal der Hoofdstukken, door alle de Brieven van *Paulus*, onafgebroken voortgaat; dewijl dezelven voor één eenig Boek gehouden worden. Maar deeze gansche verdeeling is thans ongewoon geworden, en de Auteur der Hoofdstukken, waarvan wij ons thans in 't N. T. bedienen, is de Kardinaal *Hugo de St. Caro*. Dees, bij de uitlegging der Heil. Schrift, zeer waardige man leefde in de twaalfde eeuw en gaf *Biblia cum postillis* in 't licht. In deezen Bijbel is het eerst de verdeeling in Hoofdstukken te vinden; waarvan

hij een ieder wederom, door op den kant gezette letteren A. B. C. D. E. F. G. verdeelde, en voor 't aanhaalen en naslaan gemaklijk maakte". In zo verre heeft deeze verdeling hare nuttigheid; maer hy, die den Bybel naer de Hoofdstukken leest, staet zichzelven, gelyk de Hoogleeraer zeer wel aenmerkt, in den weg; en zal bezwaerlyk den waren zin der Heilige Schryveren vatten, om dat de Hoofdstukken zeer dikwerf de verdelingen maken, op zulke plaetzen, alwaer de naeuwkeurigste samenhang is. By voorb. Eph. V. 1. Col. IV. 1.

Wat voorts de kleinere verdeling in verzen betreft, desaengaende onderricht ons de Hoogleeraer, dat men oudtyds ene dubbelde soort van verzen had, στίχοι en ῥήματα geheten. De στίχοι waren niet anders dan regels, die een zeker getal van letteren behelsden, en, uit dien hoofde, dikwerf in 't midden van 't woord ophielden. ——— De Ouden naemlyk verdeelden hun blad zeer naeuwkeurig door streepjes, naer dewelke zy schreven; alle bladen hadden even veel regels, en elke regel even veel letters; zo dat het niet moeilyk viele de grootte der boeken te bepalen. ——— De ῥήματα zyn in tegendeel regels, die zich naer den zin richten. Te weten: men schreef zo vele woorden, welken maer enigzins saemgenomen een zin uitleveren, in énen regel, en noemde die allen saemgenomen ῥῆμα, dat wy een *Comma* of ene *stelling* zouden noemen. Voorts meld ons de Hoogleeraer, nopens de tegenwoordige verdeling in verzen het volgende.

„ De Verzen, waar naar thans het N. T. verdeeld wordt, zijn nieuwer, en eene vreemde navolging der verdeeling des O. T. (*). *Rob. Stephanus* heeft ze het eerst

(*) Onze thans gebruikelyke afgescheiden verdeeling van de Verzen der Hoofdstukken des Ouden Verbonds, om dit hier in 't voorbygaan aan te merken, schynt men verschuldigd te wezen aen een Joodschen Rabbi, met naame *Mardocheus Nathan*, die zynen arbeid hieraan, met het voltooien zyner *Concordantien*, voltrok in het jaer 1445; en dezelve is even zo min regelmaatig als die van het Nieuwe Testament. Zie *Charles le Cene*, *Projet d'une nouvelle Version* P. II. Ch. IV. p. 58—65. Vergelyk hier mede de klagte van *Calvinus* over deeze verdeeling, in zyne verklaaring van Jer. V. 3. „ Die onderscheiding van verzen, *zegt hy*, is toch van „ geen gewigt. Wie hy ook zyn moge, die deeze onderscheiding „ gemaakt heeft, hy heeft daardoor dikwils onverstandig den zin „ ver-

eerst uitgevonden, en bij zijne uitgave van 't jaar 1551 gevoegd. Hij heeft deeze verdeeling op de reize van *Lion* naar *Parijs* gemaakt, en wel (zoo als zijn zoon *Henr. Stephanus* in de Voorrede tot de *Concordantie* des N. T. fchrijft,) *inter equitandum*. Ik verfta dit zoo, dat hij, vermoeid van 't rijden, deezen arbeld in de herberg verricht hebbe. Deeze onrijpe en vluchtige uitvinding van den geleerden Boekdrukker werdt wel dra in alle uitgaven des N. T. ingevoerd; en men kan niet ontkennen, of de verdeeling in verzen hebbe, als men den Bijbel aanhaalen en naflaan wil, haare nuttigheid. Daar zou inzonderheid nooit eene *Concordantie* hebben tot ftand kunnen komen, bij aldien het N. T. niet in kleine deelen verdeeld ware. Maar deeze verdeeling heeft ook der uitlegging des N. T. geen gering nadeel toegebragt. Want om niet te gewaagen, dat *Stephanus* de verzen dikwerf op de verkeerde plaats en tegens den zin der rede geeindigd heeft, zoo is de verdeeling zelve ten eenemaal tegens den fchrijftrant in de Brieven der Apostelen, welke famenhangende was: de afzonderlijk geplaatfte verzen fchijnen in tegendeel aan het oog des Geleerden, en aan 't gemoed van den ongeleerden, even zoo veele van een gefcheurde ftellingen te zijn; en hier uit is het voortgekomen, dat men elk vers in 't bijzonder verklaart, en het zelve dikwerf den verkeerdften zin aanwrijft. *Rud. Wetftein* en *Chr. Fr. Sinner* hebben deeze gebreken in eigene Disfertaties, *de diftinctionibus N. T.* getoond: maar men kan 'er nog meer, die daarover insgelijks geklaagd hebben, in *Rumpaeus Commentatio Critica in N. T.* §. 37, vinden, waar onder inzonderheid *Locke*, in zijne *Proeve, om de Brieven van Paulus op de beste wijze te leeren verftaan*, moet geteld worden. Het ware te wenfchen, dat men verzen, waarin men niet op den zin, maar op 't getal der

„ verwrongen: men behoort derhalve hier voor de oogen te fluiten; dan alleen voor zo verre, als men ten wille van 't geheugen het getal der verzen gade flaat. Maar wat den zamenhang betreft, derzelver in achtneeming zal de Leezers dikwils belemmeren: want gantsch averechts worden hier gezegdens byeengevoegd die van elkanderen gefcheiden behooren te worden, en anderen weder van elkanderen gefcheurd, die zeer wel te famen hangen. Deeze aanmerking kwam my nu voor den geest, en 't heeft zyne nuttigheid zulks te melden".

der letteren, gelet had, gemaakt hadde: dan zouden ze niet in ſtaat geweest zijn, om den zin der rede te verwarren. Dan, men moet thans, bijaldien niet alle tot dus verre geſchreevene Boeken en Schriften onbruikbaar zullen worden, bij de verdeeling van *Stephanus* blijven, en zich in de uitgaven des N. T. maar in acht neemen, dat de regel niet met het vers geeindigd worde. Men kan de Verzen onafgebrooken laaten voortgaan, en enkel door de getallen der verzen op den kant gezet, den Bijbel tot het naſlaan gemakkelijk maaken; zoo als bij voorb. in het N. T. van den Heere *Bengelius* geſchied is".

H. VENEMA Opuscula. *Leov. apud J. A. de Chalmot* 1778. Absque brevi Præf. 512 pp. in quarto.

Enige kleine Stukjes, eertyds door den Hoogleeraer afzonderlyk uitgegeven, by een te zamelen, om ze hier door te beter voor verſtrooijing te bewaren, was het oogmerk van den Boekhandelaer, en zulks heeft den Autheur bewoogen, 'er nog enige tot nog onuitgegeven Schriften by te voegen; ten einde dus dezen bondel tot een geſchikt Boekdeel te brengen. Tot de hier eerstgemelde ſoort behooren, voor eerst, Vier Verhandelingen nopens de Godheid van Christus, of wegens de echte lezing en verklaring van Hand. XX. 28, 1 Tim. III. 16, 1. Joh. V. 20. en Col. I. 16, 17. Daeraen volgen drie wederleggende Schriften, tegen *Artemonius* ingericht, handelende over den waren zin van Rom. IX. 5; de vergelyking van 't begin van 't Euangelie van Johannes met het Zamenſtel van Cerinthus; mitsgaders over enige plaetzen uit Ignatius, rakende het voorbeſtaen van Christus, en wegens den ſchryftyd van den eerſten brief van Johannes. Hierby komt een drietal van Brieven aen de hooggeleerde Heren, *P. Wesſeling*, *T. Hemſterhuis* en *H. Cannegieter*, behelzende des Hoogleeraers twyfelingen over, en bedenkingen tegen de echtheid der twee zogenaemde Brieven van Clemens, door den Hoogleeraer *Wetſtein*, door den druk, gemeen gemaakt. —— Zyn Hoogeerwaerde heeft die Schriften, by deze gelegenheid, herlezen, ook hier en daer beſchaefd, en vermeerderd, dat inzonderheid plaets heeft, in den Brief

aen

aen den beroemden *Wesseling*. ——— By die Schriften, welken de oplettende lezing vorderen van hun, die zich in dit oordeelkundig Twistperk oefenen, heeft de Hoogleeraer nog gevoegd ene doorloopende Verklaring van Matth. XXIII. 1—12. en twee Academische Leerredenen over Matth. IX. 16 en 17: waerin onze beroemde Uitlegkundige den zin van 's Heillands voorstellingen, in die plaetzen, met oordeel ontvouwt, en tevens op latere tyden overbrengt, of, by manier van daer uit afgeleide leringen, toepast. —— Zyne Verklaring van Matth. XXIII. 1—12 geeft hem, onder 't voorstellen van den hoogmoed, de beheersching van 't gewisse, de geveinsdheid en andere ondeugden der Phariseen en Schriftgeleerden, waer tegen Christus zyne Leerlingen waerschouwt, en in tegenstelling van welk gedrag hy zyne vermaenlessen tot zyne Leerlingen inricht, aenleiding, om den Leeraren en Leden der Kerke, ook in onze dagen, onder 't oog te brengen, waerop zy, ten dezen aenzien, acht hebben te geven, om niet onder dezelfde verwytingen of beschuldigingen te vallen; maer in tegendeel de lessen van onzen Hemelschen Leermeester getrouw en standvastig ten richtsnoer van hunnen handel te houden. ——— En niet minder gepast bedient zich de Hoogleeeraer van 's Heillands gezegde Matth. IX. 16 en 17. Naer 's Mans verklaring duidt Jezus in de eerste gelykenis aen, dat de Pharizeen zig gedroegen, als een verstandelooze Kledermaker, *die een lap ongevold laken op een oud kleed zet*; door hunne overleveringen by de Wet te voegen, waerdoor ze de Wet, in stede van dezelve te versterken, gelyk ze voorgaven hun oogmerk te zyn, kragtloos maekten. En verder strekt de twede gelykenis, om het gedrag van Jezus te rechtvaerdigen, dat hy zyne Discipels nog niet geheel inleidde, in de nieuwe bedeling, welke door hem opgericht moest worden, om dat zy 'er tot nog niet recht toe geschikt waren; des hy, dit doende, zich zo onvoorzichtig zou gedragen, als iemand, *die nieuwen wyn in oude leder zakken deed*. Het een en 't ander doet den Hoogleeraer ons onder 't oog brengen, hoe gevaerlyk en verkeerd het zy menschlyke leringen en inzettingen by de Leer van Jezus te voegen, en die aen anderen op te dringen: hoe wy ons in tegendeel aen de Leer van Jezus hebben te houden; en wel byzonder toe te zien, dat het Christendom niet ver-

der van een gescheurd worde, door 't yveren voor deze en gene byvoegzels. Wyders, hoe men met reden een gewenschter voortgang van de Hervorming zou hebben mogen wachten, indien men het voorzichtig voorbeeld van Jezus gevolgd had; hoe men dat altoos in acht behoore te nemen, in 't behandelen van geschilstukken en 't stillen van onenigheden; mitsgaders in 't verkeren met zwakken, en in 't voordragen van waerheden, zo ver ze inderdaed, naer de vatbaerheid der Toehoorderen, van nut kunnen zyn: waerby men ten laetste nog heeft op te merken, dat men al wat ons nieuw voorkomt niet even daerom, om dat het nieuw is, behoort te verwerpen, en 't oude als oude beter te keuren; op dat men niet behoore onder de zulken, *die, ouden wyn drinkende, terstond geen nieuwen begeren; zeggende; de oude is beter*, Luc. V. 39; dat ons het character verbeeld van menschen, die hunne zinnelyke en strelende neigingen eniglyk opvolgen.

Viertal van Leerredenen, door J. K. LAVATER *Predikant te Zurich, op eene Reize in den Jaare* 1774 *uitgesprooken. Te Utrecht by* de Wed. J. v. Schoonhoven 1779. *In groot octavo* 85 *bladz.*

Uit het tydsverloop, geduurende het welke, en byzonder uit de inrichting der twede Leerreden, kan men enigzins afnemen, dat de Eerwaerde *Lavater* deze Leerredenen op verschillende plaetzen heeft uitgesprooken, by gelegenheid, dat hy, ter herstellinge zyner gezondheid, naer het Emscher-bad getrokken was. De eerste, gepredikt te Bockenheim by Frankfort, gaet over de voor den Zondaer onontbeerlyke algenoegzaemheid van Christus. In de twede, uitgesproken by de Baden van Ems, in het Vorstelyk Nassauwsch huis, stelt zyn Eerwaerde zich voor, de gemoederen der aenwezenden op te wekken, tot Godvruchtige gevoelens, by het gebruik van de Minerale Wateren. De derde Leerreden, gehouden in het Emscher-bad, behelst ene aenmaning tot Liefde, in navolging van 't liefderyk voorbeeld van 's Waerelds Heilland. En de vierde of laetste, gedaen in de Hervormde Kerk te *Neuwied*, stelt ons voor oogen de heerlykheid van 't Euangelie, by-

zonder ten aenzien van deszelfs heilzamen en zaligenden invloed op het harte der geloovigen, in alle toestanden des levens. Zyn Eerwaerde behandelt deze onderwerpen, op ene gemoedlyke wyze, met dat gewoone vuur, 't welk hem als eigen is, waer door zyne Leerredenen by uitstek geschikt zyn, om de harten te roeren.

Het Geloof in deszelfs aard en vrugt verklaard, enz. In eenige Leerredenen, nagelaaten, door wijlen den Wel Eerw. Heer J. DE LEEUW, *laatst Predikant te Rotterdam. Te Rotterdam by* J. Bosch 1778. *Behalven de Voorreden* 408 *bladz. in gr. octavo.*

In deze Leerredenen ontvouwt de Eerwaerde *de Leeuw* aenvanglyk de natuur des Geloofs, volgens de verklaring van den Heidelbergschen Catechismus, in de zevende Zondags-afdeeling; en vervolgens de vrugt van dat Geloof, als het waerachtig en enig middel ter Rechtvaerdiging. Hier by komt een drietal van Leerredenen, ter aenwyzinge van de betamelykheid en den grond van het Geloof; benevens nog tien anderen ter oplossinge der bedenkingen hier tegen ontleend, zo uit de verkiezing, als 's menschen onmagt, en de grootheid der zonden; welken beslooten worden, met ene Leerreden ter verheerlykinge van God over zyne Genade. Verder heeft men 'er, by manier van een Aenhangzel, nog by gevoegd drie Leerredenen over byzondere stoffen. De eerste gaet over de verplichting der Geloovigen, om zich aen den Euangelischen regel te houden, met het heilryke gevolg daervan, naer luid van Gal. VI. 16. Ene tweede Leerreden heeft ten onderwerp, Heb. XI. 39, 40; welker verklaring zyn Eerwaerde aenleiding geeft, tot ene verhandeling over de volkomen volmaking van Gods Kerk; waernevens hy tracht te doen zien, hoe men op goeden grond mag denken, dat Apostel Petrus, 2 Pet. III. 15, byzonderlyk het oog had op deze plaets uit den brief aen de Hebreeuwen; 't welk hem dan ook ter toepassinge gebruik doet maken van de Apostolische vermaning, *om de langmoedigheid onzes Heren voor zaligheid te achten, gelykerwyze ook Paulus, naer de wysheid die hem gegeven is, geschreven heeft.* Ten laetste levert ons deze

verzameling nog ene Leerreden over 1 Cor. XI. 27—29; welke, na de ontvouwing dier tekstwoorden, ene doorlopende opheldering van het in onze Kerke gebruikelyke Formulier des Avondmaels behelst, met daer uit voortvloeiende onderrichtingen, nopens het gebruik des Avondmaels. ——— Men vind in alle deze Leerredenen een welgeoefend Leeraer, die zyne gedachten op ene zeer geregelde wyze in orde schikt; doch men kan 'er tevens genoeg uit bemerken, dat hy gewoon was, in de uitvoeringe zelve, zeer veel voor den Predikstoel over te laten.

De beste wijze om de Godlijke Schriften te bestudeeren, met betrekking op den tegenwoordigen toestand des Christendoms; voorgesteld door JACOB HESZ, *Schrijver der Historie van* JESUS. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsterdam bij* de Wed. van Esveldt *en* Holtrop 1778. *Behalven de Voorreden 70 bladz. in gr. octavo.*

Welke is wel de beste Methode, naar welke een Euangelieleeraar de H. Schriften, ter regelinge en vermeerderinge zijner kundigheden, omtrent het Plan der Godlijke Openbaaringen, moet bestudeeren? Dus luid de vraeg, welke zig de Eerwaerde *Hesz* ter beantwoordinge voorstelt, en wel bepaeldlyk met betrekking, zo tot den *tegenwoordigen staet van 't Christendom*, als tot de *bediening der Leeraren.* ——— By 't eerste verstaet de Autheur „ dien toestand „ van Godsdienst, zo als hij door de, aan verscheide „ plaatzen, nog zeer verschillende wijze, van over den „ inhoud en het gezag der Openbaaringe te denken, te „ spreeken en te schrijven, *theoretisch* en *practicaal* bestemd word". ——— En met zyne laetste beperking bepaelt hy zich, om wel inzonderheid na te gaen, wat hieromtrent een Leeraer in acht te nemen heeft, wil hy zich in staet stellen, „ om den *wezenlijken inhoud* der „ Openbaringen, van den *minder wezenlijken*, zo wel wat „ aangaat de *geschiedenis* als de *leer*, en het verband van „ deze twee, met zekerheid, te kunnen onderscheiden, „ om voor zich zelv' tot eene voldoende kennis van den „ waaren inhoud der Openbaaring te geraaken, en anderen tot dezelve te kunnen opleiden".

Ter duidelyker voordragte hiervan toont hy eerst, hoe men zich een juist denkbeeld moet vormen, van den inhoud der Heilige Schriften, zo wel ten aenzien van 't geen ze met andere boeken *gemeen*, als met opzicht tot het geen ze *byzonder* en *onderscheidend* hebben. Door de ontvouwing hiervan het echte standpunt aengewezen hebbende, waerin de Bybelonderzoeker zich moet stellen, en by ene herhaelde lezing houden, om gelukkig te onderzoeken, neemt hy verder in opmerking, hoe dit byzonder soort van Schriften, overeenkomstig met derzelver characcter, gelezen en bestudeerd moet worden. Hieromtrent geeft hy wel byzonder de drie volgende hoofdregels aen de hand. ——— (1.) „ Men moet deze „ Schriften leezen, niet bij enkele gedeelten, maar, zo „ veel mogelijk is, in eens voort, met een aanhoudend „ letten op 't verband van derzelver groote deelen". En om hier in te veiliger te werk te gaen, met vermydinge van 't gevaer van 'er zyne eigen denkbeelden in te mengen is het (2.) noodzaeklyk, „ dat men zig de voornaamste denkbeelden, door het gansche beloop van deze schriften heerschende, wel bekend maake, en eene „ hebbelijkheid verkrijge, van alles, wat voorkomt, tot „ dezelve te rug te brengen". Daerbenevens pryst hy den onderzoekenden Lezer vooral aan, (3.) „ dat hij „ zodanige Schriften, welke wel geene Bijbelsche ge„ schiedenissen, maar wel aanmerkingen over dezelve, „ enz. behelzen, zo veel hem zijne taalkennis en het „ gebruik van goede uitleggers vergunnen, op eenmaal „ voort leeze, en, zonder zig, zo heel angstvallig, bij „ bijzondere plaetzen, wier Prophetische inhoud be„ twist wordt, op te houden, zig liever, den aart en „ de denkwijze dezer Schrijvers wel bekend maake, op „ dat hij, dus, de geheele Bijbelhistorie, waarop zij al„ lerwege zien, als met eigen oogen allengs leere in„ zien". ——— Onze Autheur zich in dit alles voornaemlyk bepaeld hebbende tot de Schriften des Ouden Verbonds, brengt dit nog kortlyk over tot die des Nieuwen Verbonds; en verwyst den Lezer verder, met opzicht tot de Euangelien, tot het gene hy deswegens gezegd heeft, in zyne Voorreden voor het derde Deel der *Historie van Jesus*.

Dit is het algemene beloop van dit klein doch leerzaem Geschrift; 't welk, voor 't overige, een aental van byzon-

dere oordeelkundige aenmerkingen over de gewigtigste byzonderheden van dit onderwerp behelst; welken meerendeels met uiterste nuttigheid gelezen en overwoogen kunnen worden, niet alleen van Leeraren, maer ook van alle byzondere Leden der Kerke, die moeds genoeg hebben, en met den rechten lust bezield zyn, om Gods Woord, zo veel mogelyk is, met aflegging van alle vooroordeelen, ter begunstiginge van deze of gene Godgeleerde samenstellen, onpartydig te onderzoeken.

ED. SANDIFORT, Medic. Anat. & Chir. in Acad. quæ Leidæ est, Professoris, Observationes Anatomico-Pathologicæ. Liber Secundus.

Ontleed- en Ziektekundige Waarneemingen. Te Leiden by P. v. d. Eyk *en* D. Vygh, 1778. *In gr. 4to.* 164 *bl.*

Wy hebben in 't laatste Deel der *Hedendaagsche Vaderlandsche Letteroefeningen*, met lof, melding gemaakt van dit Werk, en daarin verslag gegeeven van 't eerste Deel; thans hebben wy 't tweede voor ons; bevattende agt Hoofddeelen. In 't eerste Hoofdstuk deelt de Hooggeleerde Schryver ons mede, een nauwkeurige beschryving van een bezwangerde *uterus*, in deszelfs natuurlyke plaatsing en overeenkomst met de overige bygeleegene Deelen. 't Geen betrekking heeft tot de *uterus* in zodanig een staat; de vrugt, en de Deelen daartoe behoorende, wordt daarin duidelyk beschreeven, en in nauwkeurige Plaaten afgebeeld: men vindt 'er ook een zeer klaare beschryving van de *membrana decidua Hunteri.* Veele Natuurkundige vragen en verschillen, betrekking hebbende tot de Verloskunde, worden hier opgelost, en door een menigte bygebragte Waarneemingen, uit voornaame Schryvers getrokken, bevestigd. —— In 't tweede Hoofddeel wordt een Waarneeming medegedeeld van een schuinse ligging van een *uterus*, in een Vrouw, die niet bezwangerd was. De mond van de *uterus* was ook tegennatuurlyk gesteld, en de buizen van *Fallopius* geheel geslooten, zo dat in dit voorwerp verscheide redenen van onvrugtbaarheid samen liepen. —— In 't derde Hoofddeel wordt een Waarneeming ge-

gevonden van een *ovum humanum*, waarin geen bewys van de vrugt (*Foetus*) te vinden was. Ook heeft de Schryver waargenomen in een voorwerp, dat de Nageboorte in waterblaſen (*hydatides*) veranderd was. ——— In 't vierde Hoofddeel wordt gehandeld over een dubbele Nageboorte (*placenta*), een zeldzaame vereeniging van dezelve met de Navelſtreng, en over waare knoopen, in de ſtreng waargenomen. ——— De vyfde verdeeling bevat een waarneeming van veel belang voor de geenen die de Verloskunde oefenen, zynde eene beſchryving van eene ontſteeking van de *uterus*, veroorzaakt door eene te ruwe afhaaling der Nageboorte; welke ontſteeking door geene middelen te overwinnen was, en op den negenden dag, naa de verloſsing, de dood veroorzaakte. ——— In 't zesde Hoofddeel wordt ons een zonderlinge Waarneeming van eene verſtyving (*anchylosis*) van de Schaambeenderen medegedeeld. In de Kabinetten van RUISCH, HUNTER, CAMPER, HOVIUS en BONN, worden 'er geene voorbeelden van gevonden; ook niet in 't Koninglyk Kabinet te Parys. Behalven dat deeze verſtyving in 't bekken van een man plaats had, waren de Schaambeenderen evenwel van vooren van één geſcheiden, en van agteren of binnenwaards ſaam vereenigd; zynde al het kraakbeenige vernietigd. 't Blykt dan, dat men uit deeze byzonderheid niet ten nadeele kan beſluiten tegen eene Verloskundige Bewerking, die nu reeds verſcheide maalen, met goed gevolg, in 't werk geſteld is. ——— 't Zevende Hoofddeel handelt over eene ſpeeling van de natuur, waar door ſommige deelen in de lighaamen der menſchen en dieren, dubbel, of te veel, gevonden worden. ——— 't Laatſte Hoofddeel heeft zyne betrekking tot de Chylbuis, en toont deszelfs verſcheidenheid in onderſcheide voorwerpen, aan.

Natuurkundige beschouwing der Dieren, in hun inwendig zamenstel, eigenschappen, huishouding, enz. Door P. BODDAERT, *Med. Dr. Oud-Raad der Stad Vlissingen, Lid van de Keizerlyke Academie der Natuuronderzoekers, enz. enz. Eerste Deel. Te Utrecht by* J. v. Driel, 1778. *Behalven de Voorreden* 419 *bladz. in gr. octavo.*

Om deeze beschouwing der Dieren ten volledigste uit te voeren, heeft de arbeidzaame *Boddaert* geen moeite ontzien, met alles byeen te zamelen, 't geen hem eene oplettende leezing van geagte Schryvers over dit onderwerp aan de hand mogt geeven, en 't geen hy verder door eigene waarneemingen nagespeurd heeft. Dit alles is door zyn Ed. met oordeel in eene regelmaatige orde geschikt, en indiervoege behandeld, dat zy, die 't 'er op toe leggen, om zig in dit Ryk der Natuure te oefenen, een nuttig gebruik van deezen zynen arbeid kunnen maaken.

Het thans afgegeeven eerste Deel, dat, naar men ons berigt, eerlang van het tweede gevolgd staat te worden, behelst acht Hoofdstukken; waarvan het eerste, by manier van Inleiding, een verslag van den oorsprong en voortgang der Dierkunde verleent. Na een kort berigt van de algemeene nieuwsgierigheid, kundigheden, en poogingen der Ouden daaromtrent, geeft ons de Heer *Boddaert* hier eene lyst van de merkwaardigste Schriften, welken, zedert het begin der zestiende Eeuwe, tot op den tegenwoordigen tyd, nopens dit Stuk gemeen gemaakt zyn; met melding van de voornaamste verschillende rangschikkingen, welken, by die gelegenheid, door deezen en geenen in agt genomen wierden; waaronder die van den wydberoemden *Linnæus* in onze dagen veelal de voorkeuze heeft. —— Na deeze opgave, die ons eenigermaate de trapswyze vordering der Dierkunde ontvouwt, treedt onze Autheur bepaald ter zaake; hy beschouwt eerst de Dieren in 't algemeen; gaat voorts derzelver inwendig zamenstel na; handelt verder over het leeven, de zintuigen, de voeding, de voortteeling en de groeijing der Dieren. Hy beschouwt ieder deezer opgenoemde onderwerpen, in derzelver gewigtige byzonderheden, ten naauwkeurigste; met voorstelling van 't geen de geoefendste Schryvers over het Dierenryk des-

deswegens bygebragt hebben, welker Schriften hy telkens ſtiptlyk aanhaalt; waarnevens hy zyne eigene waarneemingen en verdere oordeelkundige aanmerkingen medeelt. —— Nadien het volgende Deel ons wel gelegenheid zal geeven; om des Schryvers manier van behandeling van zodanige onderwerpen voor te draagen, zullen wy ons thans met geene byzonderheden van die natuur ophouden; maar den Leezer liever melden, op hoedanig eene wyze de Heer *Boddaert* de Dieren in hunne natuurlyke agtereenvolging tragt te ſchetſen.

Na de gegeeven bepaaling van *een Dier*, als *een bewerktuigd wezen, begaafd met zintuigen, en vermogen van vrijwillige beweeging, vatbaar voor aanprikkeling, en levende door omloop van vochten*, vervolgt hy aldus.

„ Deze eigenſchappen van een Dier zyn het volkomenst in den *Mensch*, als het Meesterſtuk der werken des Almachtigen op deze Aarde; daarna in de viervoetigen, minder in de Vogelen, nog meer afneemende in de Visſchen, tweeſlagtigen, gekorvenen, zagtſchaligen, en eindelyk als het ware in de Plantdieren te niet loopende. —— Tot de eerſte Bende, die der *Viervoetigen*, behooren in den eerſten rang, „ het *Paard*, de *Ezel*, de *Zebra* en de *Muilezel*, alle graazende Dieren, maar niet herkaauwende.” —— „ Den tweeden rang beſlaan de dubbelgehoefde met holle hoornen, de *Os*, de *Buffel* met hunne verſcheidentheden: deeze grenzen aan de *Schaapen*, *Bokken*, *Hartebokken*, en die maaken dus den derden rang. De vierde beſtaat uit zulke, welke dichte hoornen hebben, die alle jaaren afvallen en vernieuwd worden, gelijk de *Eland*, het *Hart*, het *Rendier*, de *Rhee*, de *Axis*, enz. De vijfde rang bevat de twijffelagtige dubbelgehoefde, het *Varken*, met alle zijne ſoorten. De grooter ſlagtanden van het *Varken*, het verſlinden van zijn eigen jongen, doet hem overgaan tot de Roofdieren, ſchoon de gedaante zeer verſchillende is. Tot deze behooren, voor eerst zulke, die de nagels konnen intrekken, als de *Leeuw*, *Tijger*, *Panther*, *Once*, *Serval*, *Margaij*, *Caguoar*, enz. (*); ten tweeden zulke, die de klaauwen niet

„ (*) De Heer BUFFON onderſcheid deze ſchikking in Dieren van de *oude* en *nieuwe* Waereld, en die aan beiden gemeen zijn; doch in deze ſchets van aaneenſchakeling heb ik dezelve zaamen genoomen”.

niet konnen intrekken, de *Wolf*, *Vos*, *Isatis*, *Hond*, enz. De achtste rang bestaat uit Roofdieren, die een zak onder den staart hebben, de *Hyæna*, de *Civetkat*, de *Zibet*, de *Genet-Kat*, enz. De negende rang bevat de Roofdieren, met een lang lichaam, de duim van de andere vingeren afgescheiden, de *Putoor*, *Wezel*, *Fret*, *Spookdier*, enz. Den tienden rang beslaan die, welke twee groote Snijtanden in ieder kaakbeen hebben, en geen pennen op den rug, als de *Haazen*, *Konynen*, *Cavias*, *Eekhoorns*, *Katten*, enz.; welke de bende der knaagende Dieren maaken. Den elfden rang bevatten zulke, welke met stekels gedekt zijn, als het *Egel-Varken*, enz. De twaalfde, die met schubben gedekt zijn, als de *Schubhaagdisch*. De tweeslagtige maaken den dertienden rang, als de *Otter*, de *Bever*, de *Zeehond*. Den veertienden rang maaken de *Aapen*, en den vijftienden of laatsten, de vliegende genagelde, als de *Vledermuis*, met zijne soorten. Buiten deze heeft men alleenstaande geslagten, die geen verwantschap met anderen hebben: de *Olijphant*, de *Rhinoceres*, het *Rivierpaard*, de *Tapeti*, de *Giraffa*, de *Kemel*, de *Leeuw*, de *Tijger*, de *Beer* en de *Mol*."

„ De Bende der *Vogelen* word, door den *Struisvogel*, aan die der *Viervoetigen* gehegt, als die eer hair dan vederen heeft, niet vliegt, en, in zijn inwendig zamenstel, tusschen de Vogelen en Viervoetigen instaat (*); en van de andere zijde schijnen de vliegende *Eekhoorns*, *Vledermuizen* den overgang te maaken tusschen de Viervoetigen en de Vogelen. Men ziet ook in de Vogelen dezelve zedelijke overeenkomst. De *Arend*, trotsch en edelmoedig, is de *Leeuw*; de wreede onverzadelyke *Gier* is de *Tijger*; de *Wouw*, *Buizert*, *Raaye*, enz. die alleen verrot vleesch en Krengen eeten, zyn de *Hyæna*, *Wolf*, *Chacal*, enz.; de *Valken*, *Sperwers* en andere Jachtvogels zijn de *Honden*, *Oncen*, enz., de *Uilen* zijn de *Katten*; de *Reigers*, *Cormorans*, *Pellikaanen*, zijn de *Bevers* en *Otters*; de *Spechten* zijn de *Miereneeters*, wegens de gelijkheid van hun voedzel met het uitsteeken der tong te neemen; de *Paauwen*, *Hoenders*, *Duiven*, en de andere Vogelen, die een krop hebben, zijn de herkaauwende Dieren. Van den anderen

(*) BUFFON *Hist. Nat. des Oif.* T. II. p. 222. Ed. in 12.

ren kant zijn de Viervoetigen aan de Tweeslagtigen verbonden, door de *Schubhaagdisch*, welke in haar uiterlijke gedaante volmaakt eene *Haagdisch* vertoont. De *Walrus*, *Zeehond*, *Zeekalf*, welke, met hunne als vinnen zaamengegroeide agtervoeten, den overgang tot de *Walvisschen* maaken; en de *Schildvarkens* met eene harde schaal gedekt, die uit verscheiden banden bestaat, hebben hierin eenige gelijkheid met de *Kreeften*.

„ De Vogelen grenzen dus ter eener zijde aan de Viervoetigen, terwijl de *Watervogelen* hen aan de tweeslagtigen ter eener zijde, en aan de vliegende *Visschen* ter andere zijde bepaalen. De tweeslagtigen hebben wederom, door de *Schubhaagdisch*, hun verwantschap met de Viervoetigen, door de *Watervogelen* met de Vogelen, en door de *Visch-Haagdisch* met de Visschen (*). Ook hebben de tweeslagtige zulk eene naauwe verwandschap onder elkander, dat zij allen tot de *Haagdisschen* konnen gebragt worden: want ontbloot men eene *Schildpad* van haar schild, zoo zal zij een *Haagdisch* vertoonen; de *Kikvorsschen* koomen in hun zaamenstel en gedaante ook met dezelve overeen, en toonen de *Schenken*, twee (†) en viervoetige *Slangen* (§) mede hunne naverwantschap met de *Haagdisschen*. De *Visch-Haagdisch* maakt dus den overgang tot de Visschen, welke beslooten kiewdekken hebben. De Visschen zijn dus aan de Viervoetigen, de Vogelen en de Tweeslagtigen verbonden; terwijl het *Draakje* met zijne uitgespannen vleugelen en in ringen verdeeld agterlijf den overgang tot de gekorvenen maakt (§§). Deze volgen elkander in eene geregelde order; de tweevleugeligen volgen dan op het *Draakje*; deeze worden door de geheele bende van naakte viervleugelige gevolgt, die door de *Glaskapel* aan de schoone reij der *Capellen* gevoegt word. En zommige *Torren* hebben op hunne dekvleugelen even dezelve *veertjes* of schubbetjes, met welke de vleugelen der *Capellen* bedekt zijn; gelijk men in den grooten *Duinkever* (fullo LINN.) en in zommige *Olijphanten* en *Torretjes* ziet, welke dus de

„ (*) LINN. *Amæn. Acad.* VII. p. 311.

„ (†) SEBA Schatk. I. Tab. 53. fig. 8. Tab. 68. fig. 3".

„ (§) LINN. Syst. XII. Tom. I. p. 360".

„ (§§) GRONOV. Zoophyl. p. 115. Tab. XII. fig. 2, 3".

de onderlinge verwantschap aanduiden. Zommige *Aardtorren* (Carabi) en *Meeltorren* hebben niet alleen geene vleugels, maar in zommige zijn de vleugeldekken vereenigd, gelijk in die groote *Kaapsche Aardtor, met witte vlakken*, (10 guttatus LINN.) en in de *purper-zwarte*, (granulatus LINN.;) en de Heer LINNÆUS telt 21 soorten van ongevleugelde *Meeltorren* (*). Dus gaan deze tot de ongevleugelde over; welke door de *Zuikergast*, (Lepisma LINN.) de *Luis*, de *Vloo*, de *Watervloo*, de *Pissebed*, de *Krab*, de *Kreeft*, de *Scorpioen*, de *Kreeft-Spin*, de *Spin*, de *Mijt*, de *Duizendbeen*, tot *Zeeduizendbeenen*, *Zeemuizen*, enz. tot de zagtschaligen, en deze weder door de *Wormen*, tot de naakte *Slakken*, *Zeehaazen*, *Zeeblaazen*, *Kwallen*, enz. gebragt worden; terwijl de *Zeekatten* den overgang maaken tot de *Zeesterren* en *Zeeappels;* die weder aan de hardschaligen vermaagschapt zijn. Onder deze vind men de *Dentalia* of *Zeetanden*, die den overgang maaken tot de *Kokerwormen*, welke door den *Pijpemaaker*, (Sabella ringens LINN. Brachionus tubifex PALL.) tot de Plantdieren overgaan. Deze zijn of naakt en van plaats verwisselende, gelijk de *gemeene Polijpus;* of naakt, maar aan een plantaartig grondstuk vastgehecht, gelijk in de *Hoornwieren*, of in kokers, welke de takken der Planten, waarvan zij het merg zijn, uitmaaken, beslooten, gelijk in de *Blaas-Corallynen*, *Zeeheesters*, *Zeeschuimen* enz., of in kalkagtige kokers, gelijk *Milleporen*, *Sterre-Coraalen* enz. of in lederagtige, gelijk de *Tubularias* of *Pijp-Coraalen*".

De Heer *Boddaert* laat, op deeze voorgestelde aaneenschakeling der Dieren, ook die van andere beroemde rangschikkende Schryvers volgen, en voegt 'er ten laatste met zeer groot regt by. „ Ieder Leezer, die zich „ in de kennis der Natuurlijke Historie geoeffend heeft, „ zal zien, dat geene dezer schetzen proef houdt; en „ dat de natuur, die geen sprong maakt, maar door „ achtervolgende weezens voortgaat, zich niet alleen „ bindt aan de uitwendige gedaante, maar ook aan het „ inwendige zamenstel, de voeding, voortteeling en „ levenswijze der Dieren; en zoo lang wij nog nieuwe „ Dieren ontdekken, en de levenswije, voeding enz. „ van alle niet weten, konnen wij geene zekere ken-

„ nis-

(*) Linn. Syst. XII. Tom. I. p. 676—679.

,, merken der natuurlijke benden opmaaken. En wat
,, vernuft der ſtervelingen. is in ſtaat, om de werken
,, van een *almagtig en wijs Maker* te bevatten en te om-
,, ſchrijven"!

Bewys der mogelykheid, dat 'er menſchen levendig kunnen begraaven worden. Door J. P. BRINCKMANN. *Med. Dr. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amſterdam by* M. de Bruyn, 1778. *Behalven het Voorwerk* 196 *bladz. in gr. octavo.*

In dit Stukje levert ons de geneeskundige *Brinckmann*, eerst eene voorafgaande beſchouwing van het Leven des Menſchen, ter aantooninge waarin het beſtaat, wat tot deszelfs onderhouding vereischt wordt, en hoe deszelfs volduuring of einde van ontelbaar veel omſtandigheden afhangt, die grootlyks buiten ons bereik of beſtiering zyn. Voorts eene verhandeling over den Dood en deszelfs tekenen, met aanmerkingen over de onzekerheid van veele dier kenmerken; die zelfs in byzondere gevallen zo ver kan gaan, dat men geene volkomene zekerheid des Doods kunne hebben, voor dat men genoegzaame tekenen van verrotting beſpeure. Hieraan volgt, een nader berigt van zodanige gevallen; welken de Autheur beredeneert, en met een aantal van voorbeelden bevestigt. Daar aan hegt hy wyders eene opgave der middelen, waar door zulke onvolkomene dooden weder in 't leeven herſteld kunnen worden; die hy byzonderlyk op de voorheen gemelde gevallen toepast. En ten laatſte ſtelt hy nog voor, eenige openbaare ſchikkingen; welken de Overheid, zynes agtens, in 't werk behoorde te ſtellen, om zodanige ongelukkige gevallen voor te komen. —— Het onderwerp is gewigtig genoeg, om veeler aandagt tot zig te trekken; en de Heer. *Brinckmann* behandelt het zelve op zulk eene wyze; dat zyne onderrigtingen des aangaande meerendeels van eene weezenlyke nuttigheid zyn. Men vindt 'er, 't is waar, nu en dan eenige gewaagde gisſingen onder; dan in alle byzonderheden van die natuur geeft hy zulke bedenkingen niet hooger op, dan als gisſingen; die eene oplettende naſpooring vorderen, en waarvan men met omzichtigheid gebruik kan maaken.

A. KLUIT, *Inwijingsrede over den bijgeloovigen oorsprong en schadelijke gevolgen van 't begraven in Kerken en Steden. Uitgesprooken bij de plechtige aanvaardiging van zijnen post, als Hoogleeraar in de Welsprekendheid en Grieksche taal, in de doorluchtige Schoole te Middelburg. Uit het Latyn. Te Middelburg by* L. Moens. *Behalven de Voorrede* 124 *bladz. in gr. octavo.*

Het onderwerp deezer Redenvoeringe, het begraaven in Kerken en Steden, is een onderwerp, dat al by verscheiden Natien veel overdenkings gebaard heeft; en deszelfs overdenking is ook hier en daar, byzonder in Italie, Vrankryk, Duitschland en de Noorder Ryken, van dit heilzaame gevolg geweest, dat het of reeds geheel afgeschaft, of altans grootlyks afgenomen zy. Dan in ons Vaderland, daar dit Stuk niet minder dan elders, op veelerleie wyzen, den Inwoonderen onder 't oog gebragt is, hebben alle bedenkingen daartegen tot nog genoegzaam geenen invloed gehad; de oude gewoonte heeft hier, gelyk het meermaals gaat, eene sterker kragt dan de bondigste redeneering, en welspreekenste voorstelling. Kenden wy dat vermogen niet, wy zouden ons sterk maaken, dat de Schriften, welken deswegens in de laatste jaaren ook hier te Lande uitgegeeven zyn, de Landzaaten de oogen geopend zouden hebben, om samen te spannen, tot het beraamen van middelen, welken ter afschaffinge dier gewoonte kunnen dienen. En onder dit slag van Schriften, welken ter bevorderinge hiervan strekken, mogen wy ook, met het hoogste regt, deeze Redenvoering tellen; als waarin de welspreekende *Kluit* deeze zo laakenswaardige gewoonte op een treffende wyze tegengaat. Hy doet naamlyk ten overtuigendste zien, dat dezelve strydig met het algemeene gebruik van vroegere en laatere beschaafde Volkeren in 't algemeen, en van de oude Christenen in het byzonder, geen anderen oorsprong heeft, dan een redeloos bygeloof, en de schadelykste gevolgen met zig sleept; dat het bezef hiervan veele Mannen van naam opgewekt heeft om zig 'er tegen te kanten; ja reeds veele Mogendheden genoopt heeft, om de afschaffing hier van in hunne Landen te bevorderen;

en

en dat 'er voor de instandhouding van dit gebruik niets bygebragt wordt, dat den toets der rede eenigzins kan doorstaan. Men leeze deeze Redenvoering, en men zal, zoo het vooroordeel niet al te sterk zy, ligtlyk overgehaald worden, om met den Redenaar te zeggen: „ Indien de redenen van geen gewicht zijn, die men tot „ het behouden van dit gebruik te berde brengt; indien „ integendeel hier tegen aanloopen de zeden van alle vol- „ ken; indien de oudheid 'er tegen op komt; indien 't de „ oude Christen-wetten verbieden; indien 'er zo groote „ gevaren uit te wachten zijn; indien geheel Europa 'er „ tegen aandruischt; en de zaak te recht van dat gewicht „ geacht wordt, dat de machtigste Koningen ze verbe- „ teren, en geheele Volkeren dezelve ter harte nemen; „ waarom dan zouden wij, Nederlanders! langer zulk „ een schandvlek gedogen"!

Geschiedenis van America, door WILLIAM ROBERTSON, *D. D. Opperste der Edenburgsche Hoogeschoole en 's Konings Geschiedschryver van Schotland. Derde Deel, met Kaarten. Te Amst. by* Yntema *en* Tieboel 1778. *In gr. octavo* 439 *bladz.*

Ten slot onzer Aankondiginge van het Tweede Deel deezes begeerden Werks, hebben wy onze Leezers berigt, dat daar de Wysgeerige Leezer in 't zelve onthaald wierd, de Reisgezinden en Geschiedenislievenden, in het volgend Derde Deel, zich op nieuw zouden kunnen verlustigen (*). Dat dit deel aan deeze belofte beantwoord, blykt elk terstond, wanneer wy vermelden, dat de twee Boeken der Geschiedenis van *America*, daar in begreepen, ons een wydluftig verslag geeven, van de Vermeestering in *Nieuw Spanje* door CORTES; en van de bemagtiging van *Peru* door PIZARRO, van de twisten en burgeroorlogen der *Spanjaarden*, in 't laatstgemelde Ryk der Nieuwe Wereld, derzelver oorsprongen, voortgang, en uitwerkzels ontvouwende.

In het verhaalen van den loop der ontdekkingen in *Ame-*

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letteroeff.* VII. Deel. I. Stuk. bl. 465.

America, en het te boek ſtellen der bedryven van de Gelukzoekers in de Nieuwe Wereld, heeft een Hedendaagsch Geſchiedſchryver verſcheide zwaarigheden te boven te komen. Het onderwerp is zints langen tyd een hoofdſtof der Geſchigtkunde geweest. De Geſchiedenis zelve is bekend en in veele boeken te vinden: zommige gedeelten daar van zyn opgecierd met al den luister van dichterlyk optooizel; en men weet in 't algemeen, dat de *Europeaanen*, in dit Nieuw ontdekte Vasteland, zich ſchuldig gemaakt hebben aan bedryven, op welker aandenken de menschlykheid een gruwen vat. Ondanks deeze, onguͤnſtige omſtandigheden heeft ROBERTSON, door zyne bekwaame pen, het geluk gehad om dit Verhaal zodaniger wyze op te ſtellen, dat hy de aandagt gevangen houdt, en door een dieper onderzoek, gepaard met eene betere ſchikking, de *Americaanſche Geſchiedenis*, als 't ware, met de bevalligheden der Nieuwigheid omhangen.

De Vertaaler heeft, in een *Voorberigt*, voor elk der Boeken, in dit Deel bevat, de Aantekeningen van ROBERTSON geplaatst, waar in hy een oordeelkundig verſlag geeft van de bronnen, uit welke hy zyne kundigheden, ten aanzien van dit gedeelte de *Americaanſche Geſchiedenis*, putte. Hier in ſtraalt zyne welwikkende oordeelkunde door, en 't inzien daar van vervult den Leezer met vertrouwen, dat hy een verhaal zal vinden, op de beste beſcheiden gegrond.

Het zal niet oneigen aan den aart onzer Letter-Oeffeningen, en onze Leezeren niet ongevallig, weezen, dat wy de Perſoonen en Characters der Vermeesteraaren van de Nieuwe Wereld, zo als zy door Dr. ROBERTSON geſchetst worden, doen kennen. „ FERDINANDO CORTES werd, in den Jaare MCCCCLXXXV, gebooren te *Medellin*, eene kleine Stad in *Estremadura*, en ſtamde af van edelen bloede; doch zyn Geſlacht was ſchaars van middelen voorzien. Oorſpronglyk, door zyne Ouderen tot de Regtsgeleerdheid geſchikt, als het middel om in beteren doen te geraaken, werd hy, in zyne vroege jeugd, na de Hoogeſchool van *Salamanca* gezonden, daar hy eenigen voorraad van geleerdheid opdeedt. Dan welhaast had hy een afkeer van het leeven op de Hoogeſchool, niet ſtrookende met zyn vuurigen en woeligen aart, en keerde weder na *Medellin*, waar hy zich ge-

geheel en al overgaf aan werkzaame bezigheden en Krygsoefeningen. In deezen leeftyd was hy zo driftig, oploopend, en losbandig, dat zyn Vader hem gaarne zyn wil gaf, om buiten 's Lands zyn geluk in den Kryg te zoeken. Ten dien dage waren 'er twee uitmuntende Tooneelen, op welke de *Spaansche Jongelingen*, die na Krygsroem dongen, blyk van moed en dapperheid konden geeven: het een in *Italie* onder den Grooten Veldheer; het ander in de *Nieuwe Wereld*. CORTES verkoos het eerste; doch eene ongesteldheid belette hem scheep te gaan met eene versterking van Krygsmagt, na *Napels* gezonden. Hier in te leur gesteld, sloeg hy het oog op *America*, aangelokt door de voordeelen, die hy zou kunnen trekken van de bescherming van OVANDO (*), Bevelhebber op *Hispaniola*, zyn Bloedverwant. Wanneer hy, in den Jaare MDIV te *St. Domingo* landde, werdt hy daar overeenkomstig met zyne opgevatte hoope ontvangen, en door den Landvoogd gesteld in verscheide aanzienelyke en winstgeevende posten. Deeze konden, nogthans, zyne eerzugt niet verzadigen; en hy verwierf in den Jaare MDXI, verlof om DIEGO VELASQUEZ, op den Tocht na *Cuba*, te volgen. In deezen dienst gaf hy zo veele proeven van bekwaamheid, dat hy, ondanks eenige hoogloopende geschillen met VELASQUEZ, over niet meldenswaardige kleinigheden, eindelyk in gunst geraakte, en een ruime gifte van Landeryen en *Indiaanen* ontving, de algemeene belooning aan de Waaghalzen, in de Nieuwe Wereld, geschonken (†).

„ Hoewel CORTES, tot dus lange, geen hoog bevel voerde, hadt hy, in verscheide ontmoetingen, vol zwaarigheids en gevaars, betoon van zulke hoedanigheden gegeeven, als eene algemeene verwagting opwekten, en de oogen zyner Landsgenooten te hemwaards trokken;

(*) CORTES hadt zich voorgesteld met OVANDO te gaan, wanneer deeze, in den Jaare MDII na zyne Landvoogdye overstak; doch werd hier in, door een toeval, verhinderd. In een donkeren nagt bezig zynde, om na het venster te klimmen van de Slaapkamer eener Juffrouwe, met welke hy een heimlyke afspraak gemaakt hadt, begaf zich éen oude muur, op welke hy geklommen was, en hy werd dermaate, door den val, verzeerd, dat hy de Reis niet kon mede doen. GOMARA, *Chronica de la Nueva Espagna*, Cap. 1.

(†) GOMARA *Chron.* C. 1, 2, 3.

ken; in hem een' Man ziende, bekwaam om groote dingen uit te voeren. De ongeregeldheid zyner Jeugd bedaarde allengskens, zo ras hy voorwerpen aantrof, en bezigheden vondt, beantwoordende aan zyne vuurigheid van geest, en veranderde in eene gezette hebbelykheid, om geregeld en onvermoeid te arbeiden. De oploopenheid van zynen aart nam ongevoelig af, wanneer hy met zyns gelyken moest omgaan, dit bragt dezelve onder bedwang, en verkeerde die in eene rustige Krygsmans openhartigheid. Deeze hoedanigheden gingen vergezeld met eene bedaarde voorzigtigheid in het vormen zyner ontwerpen, met eene aanhoudende wakkerheid in het voortzetten daar van, als mede met de kunst om het vertrouwen der Menschen te winnen, en hunne harten te bestuuren, dat byzonder voorregt van een uitsteekend verstand. By dit alles mogen wy de mindere volmaaktheden voegen, die het gemeen treffen: bevalligheid van persoon, een inneemend voorkomen, eene buitengewoone bedreevenheid in den Wapenhandel, en een Lichaamsgestel zo sterk, dat het tegen alle vermoeienissen was opgewassen".

Deeze was de Man, die, met een hand vol Volks, het bestondt, het *Mexicaansche Ryk* aan de *Castiliaansche Kroon* te onderwerpen, en deeze onderneeming met eene stoutmoedigheid, en een geluk daar aan geëvenredigd, volvoerde. Byzonder trof ons het vernielen zyner eigene Vloote, toen hy eenige vastigheid in *Nieuw Spanje* gekreegen hadt, en eene zamenzweering, tegen zyn Persoon gesmeed, gelukkig ontdekt hadt. „ Die ontdekking", gelyk onze Geschiedschryver, deeze byzonderheid optekent, „ zette hem aan tot het volvoeren van een plan, reeds voor lang door hem beraamd. Hy bemerkte, dat een geest van ongenoegen onder zyne Krygsknegten begon te heerschen; dat, schoon dezelve, tot duslang, door het eenpaarig gelukken zyner ontwerpen, bedwongen, of, door de hand des gezags, te onder gehouden was, 'er verscheide gevallen konden ontstaan, strekkende om dit ongenoegen bet op te wekken, en openlyk te doen uitbarsten. Hy ontdekte, dat veelen zyns Volks, de vermoeienissen des diensts moede, verlangden na *Cuba* weder te keeren; en dat, by het ontstaan van eenig meer dan gemeen gevaar, of het keeren van den kans, het onmoogelyk zou zyn hun te wederhouden van scheep te

gaan,

gaan, en derwaards te ſtevenen. Hy wist, dat zyne Krygsmagt, reeds zo klein, geene vermindering kon lyden, en hoe de afval van een klein aantal zyner Tochtgenooten hem zou noodzaaken, de onderneeming geheel te laaten vaaren. Naa menigwerven, en met geen geringen kommer, alle deeze byzonderheden ryplyk overwoogen te hebben, zag hy geen' anderen weg open, om zich uit die verlegenheid te redden, dan hun alle mogelykheid van te vertrekken af te ſnyden, en zyn Volk in de volſtrekte noodzaaklykheid te brengen, om 't zelfde beſluit te neemen, 't geen hy genomen hadt; het beſluit om te overwinnen, of te ſneeven.

„ Met dit oogmerk beſloot hy zyne Vloot te vernielen; doch, dewyl hy, op zyn eigen gezag alleen, zulk een ſtout voorneemen niet durfde volvoeren, deedt hy zyn best om zyne Soldaaten over te haalen, tot het omhelzen zyner begrippen, wegens de voeglykheid van dit beſtaan. Zyne behendigheid om dit te wege te brengen, was geëvenredigd aan de hachlyke gelegenheid, waar in hy het te werk ſtelde. Hy beduidde eenigen, dat de Schepen, door zo langen tyd op Zee geweest te hebben, geheel onbekwaam waren om Zee te bouwen; anderen vertoonde hy, hoe rechtydig eene verſterking zy zouden verkrygen, door een honderd Mannen, nu als Matroozen van geen dienst, aan de Krygsmagt toe te voegen: en aan allen hieldt hy de noodzaaklykheid voor, om het oog en de wenſchen te vestigen op het geen hun nu te doen ſtondt, zonder het denkbeeld van weder te keeren eens in hunne gedagten te laaten opkomen. Met algemeene toeſtemming werden de Schepen op ſtrand gehaald, van zeilen, masten, wand, yzer-werk, en wat verder van dienst kon zyn, ontbloot, en voorts in ſtukken gebrooken. Dus gaven, door eene uiterſte pooging van manmoedigheid, waar van geene wedergade in de Geſchiedenisſen gevonden wordt, vyf honderd Man, vrywillig, hunne toeſtemming, om zich te laaten opſluiten, in een vyandlyk Land, vol magtige en onbekende Volken; en zich van alle middelen, om te ontkomen, verſtooken hebbende, moesten zy 't alleen op hunne eige dapperheid en volſtandigheid laaten aankomen" (*).

(*) *Relat. di* CORTES ap. RAMUS. III. 225. B. DIAZ, C. 57, 58. HERRERA, *Dec.* II. Lib. V. C. 14.

Wonder vreemd was het mengzel van Heerschzugt, Gierigheid en Godsdienst-yver in de Veroveraars der Nieuwe Wereld. „ Zy allen merkten zichzelven aan als werktuigen door den Hemel gebezigd om het *Christlyk Geloof* voort te planten, en hoe minder zy, door hunne Kundigheden of Zedelyk gedrag, tot zulk een werk geschikt waren, hoe greetiger zy het wilden volvoeren; dit zette CORTES aan, tot bedryven, geheel onbestaanbaar met de voorzigtigheid, die anders in zyn Characler zo zeer uitblinkt; hy geboodt zyne Soldaaten!, de Altaaren in den Hoofd-Tempel van *Zempoalla* om te keeren, de afgoden te verdelgen, en op de plaatzen, daar deeze gestaan hadden, een Kruis, en het Beeld van MARIA, op te richten. Hier uit ontstondt eene hevige beweegenis, die zonder bloedstorting gestild werd. Die zelfde yver vervoerde hem by de *Tlascalaanen* bykans tot een even onvoorzigtigen stap; dan Vader BARTHOLOMEUS DE OLMEDO, Kapellaan op den Tocht, bedwong zyne roekloosheid. „ Deeze," gelyk ROBERTSON, aantekent, „ toonde hem de onvoorzigtighéid van zulk een bestaan in eene groote nieuwlings bevredigde Stad, vol Volks, niet min bygeloovig dan krygshaftig: hy verklaarde, dat de handelwyze, te *Zempoalla* gehouden, hem altoos voorbaarig en onregtvaardig hadt toegescheenen; dat de Godsdienst niet met het Zwaard behoorde voortgeplant en de Ongeloovigen niet door geweld ter bekeeringe moesten gedrongen worden; dat men andere wapens in het werk dier bedieninge hadt te bezigen: geduldig onderwys moest het verstand verlichten, en een Godvrugtig voorbeeld het hart inneemen, eer de Menschen overgehaald konden worden tot het verzaaken der Dwaaling, en het omhelzen der Waarheid (*). Te midden van tooneelen, waar op bekrompen Godsdienst-yver zyne rol speelt, veréénigd met verdrukking en wreedheid, zo vrye en Menschlievende gevoelens te hooren uiten, schenkt een verrassend genoegen aan een welgesteld hart; en, op een' tyd, wanneer de regten van 't eeuwig vry gewisse weinig begreepen werden in de *Christen-Wereld*, wanneer de Verdraagzaamheid eene onbekende Deugd mogt heeten, staan wy versteld, eenen *Spaanschen Monnik*

(*) B. DIAZ, C. 77. p. 54. C. 83. p. 61.

nik van de Zestiende Eeuwe, onder de eerste Weder-
spreekers der Vervolginge, te zien, en hem voor vryheid in den Godsdienst te hooren pleiten. De tegenverklaaringen van eenen Geestlyken, niet min agtenswaardig van wegen zyne wysheid dan om zyne deugd, hadden by CORTES het vereischte gewigt."

Wy konden niet nalaaten, deeze staaltjes, die het Character van CORTES leevendig schetzen, op te haalen. Van wreedheid is hy geenzins vry te spreeken; de Inwoonders van *Cholula* ondervonden deeze. Zyn list stelde hem MONTEZUMA, den Vorst der *Mexicaanen*, in handen, en *Mexico* in zyne magt. Zyne Krygservaarenheid toonde hy aan NARVAEZ, door VELASQUEZ tegen hem gezonden; als mede aan GUATIMOZIN, dien hy *Mexico* ontweldigde, en deedt pynigen, vervolgens ophangen. Hy onderging, behalven dat hy veel gelds verzameld hadt, het zelfde lot als allen, die zich uitsteekend gemaakt hebben, in 't ontdekken of vermeesteren der *Nieuwe Wereld*. Benyd van zyne Tydgenooten, en slegt behandeld door het Hof, 't geen hy ten dienste stondt, hebben de volgende Eeuwen zich over hem verwonderd, en hem geroemd. Hy stierf in den Jaare MDXLVIII, het twee- en zestigste zyns leevens.

Tot een beter en volkomener begrip van zyne Reisen Krygstochten, ende vorderingen, door hem gemaakt, gaat dit Boek van eene keurlyke Kaart van *Mexico*, of *Nieuw Spanje*, vergezeld. De Leezer zal, deeze met het Verhaal vergelykende, zoer veel opheldering, daar in vinden.

Laat ons nu het *Zesde Boek* opslaan, en, naa een kort berigt van de ontwerpen om *Peru* te ontdekken, de Persoonen, die dit uitvoerden, en dat ryke Land aan de *Spaansche Kroon* hegtten, nader doen kennen. „ Zints den tyd dat NUGNEZ DE BALBOA den Grooten *Zuider Oceaan* ontdekte, en de eerste duistere leuze ontving wegens de ryke Landen, met welke dezelve gemeenschap kon hebben, strekten de wenschen van elk onderneemzugtigen, in de Volkplantingen van *Darien* en *Panama*, zich uit tot den rykdom dier onbekende Gewesten, en hunne ontwerpen hadden het verkrygen daar van ten doele. In eene Eeuwe, wanneer de geest om geluk te zoeken zo vuurig en brandend was, dat men groote inkomsten spilde, en de schriklykste gevaaren trotste, om

en-

enkel mogelyke ontdekkingen te doen, werd de flauwste straal van hoope met greetige verwagting gevolgd; het geringste en oppervlakkigste berigt was genoegzaam, om zulk een volkomen vertrouwen in te boezemen, dat het Menschen tot de hachlykste onderneemingen aanzette.

„ Diensvolgens werden 'er verscheide uitrustingen gedaan, om de Landen, ten Oosten van *Panama* geleegen, op te speuren en te vermeesteren; doch onder het opzigt van Hoofden, wier bekwaamheden en middelen dit bestaan geenzins evenaarden (*). Vermids hunne Tochten zich niet uitstrekten buiten de grenzen van het Landschap, door de *Spanjaarden* met den naam van *Tierra Firmé* bestempeld, een bergagtig Geweest, met bosschadien overdekt, schaars bewoond, en by uitstek ongezond, keerden zy te rugge met treurige verhaalen, van de ongelegenheden, waar aan zy zich blootgesteld vonden, en het weinig beloovend vertoon 't geen zy ter bezogte plaatzen gezien hadden. Door deeze tydingen afgeschrikt, verflaauwde de drift, om de naspeuringen, aan dien kant, voort te zetten, en men stelde in 't algemeen vast, dat BALBOA harssenschimmige hoope gekoesterd hadt, op het verhaal van eenen onkundigen *Indiaan*, door hem verkeerd begreepen, of ingerigt om hem te bedriegen.

„ Maar, in *Panama* bevonden zich drie Persoonen, op welken de omstandigheden, die anderen afschrikten, zo weinig indruks maakten, dat zy, ten zelfden tyde, wanneer allen de verwagting van BALBOA, om een ryk Land aan te treffen, met Oostwaards te stevenen, voor een harssenschim hielden, beslooten de volvoering van zyn Plan te onderneemen. Deeze drie Persoonen waren FRANCISCO PIZARRO, DIEGO DE ALMAGRO, en HERNANDO LUQUE.

„ PIZARRO was de natuurlyke Zoon, door een' aanzienlyk Edelman, by een Vrouwe van zeer laage afkomst verwekt; hy werd, volgens het algemeene harde lot der afstammelingen van onwettigen minnehandel, in zyne jeugd, dermaate verwaarloosd door zynen Vader, dat deeze hem scheen geschikt te hebben, om altoos in denzelfden laagen staat te blyven als zyne Moeder. Ten dien einde schikte hy hem, toen hy de jaaren eens Jonge-

(*) CALANCHA, *Chronica*. p. 110.

gelings bereikt hadt, tot Varkensdryver. Maar de moedige geest van den jongen PIZARRO, die laage bezigheid versmaadende, liet eensslags de Zwynen vaaren, en nam dienst voor Soldaat. Eenige jaaren, in *Italie*, den kryg gevolgd hebbende, ging hy scheep na *America*, 't welk, zulk een ruim tooneel voor lieden van eenen wakkeren aart openende, ieder Gelukzoeker, wiens staat niet geëvenredigd was aan zyne hoogere verbeelding, uitlokte. PIZARRO deedt zich daar reeds vroeg by uitsteekenheid kennen. Met eene stoutmoedige zielsgesteltenisse en een sterk lichaam, was hy de voorste in het tarten van allerlei gevaar, geduldig in het ondergaan van de uiterste moeilykheden, en in alles onvermoeid. Schoon zo weinig onderweezen, dat hy zelfs niet leezen kon, werd hy wel haast aangezien als een Man, bekwaam om het bevel te voeren. Elke onderneeming, aan zyn beleid toevertrouwd, slaagde naar wensch: dewyl hy, door eene gelukkige, doch zeldzaame, vereëniging, volstandigheid met drift paarde, en zo voorzigtig was in het volvoeren, als stout in het vormen, van zyne ontwerpen. Door zich vroeg aan een werkzaam leeven over te geeven, zonder eenig ander hulpmiddel dan 't geen zyne eigene bekwaamheden en vlyt hem verschaften, en door alleen aan zich zelven overgelaaten te zyn, om dien luisterloozen staat te ontworstelen, verkreeg hy zulk een diep inzien van Zaaken, en kennis van Menschen, dat hy bekwaam was een aanzienlyke post te bekleeden, in het uitvoeren der eerst- en het bestuuren der laatstgemelden (*).

,, ALMAGRO kon zo min, als PIZARRO, op zyne afkomst roemen. Deeze was een Bastaard, hy een Vondeling. Gelyk zyn Medgezel in 't Veld opgevoed, gaf hy hem niets toe in een der Krygsmans bekwaamheden van onbezweeken moed, onvermoeide werkzaamheid, en onverwinnelyke standvastigheid in 't verduuren der moeilykheden, altoos gepaard met den Krygsdienst in de Nieuwe Wereld. Maar in ALMAGRO gingen deeze hoedanigheden vergezeld met de openhartigheid, edelmoedigheid, en opregtheid, eigen aan Krygslieden; in PIZARRO waren zy vereenigd met de gesleepenheid, loos-

(*) HERRERA, *Dec.* I en II. *Dec.* IV. Lib. VI. C. 107. GOMARA, *Hist.* C. 144. ZARATE, Lib. IV. C. 9.

loosheid, en veinzery eens Staatkundigen, met de kunst om zyne eigene oogmerken te verbergen, en met de schranderheid om tot die van anderen door te dringen.

„ HERNANDO DE LUQUE was een Kerklyke, die, te *Panama*, de bediening van Priester en Schoolmeester waarnam; door middelen, waar van gelyktydige Schryvers geen berigt geeven, hadt hy rykdommen vergaderd, die hem het denkbeeld, om tot hooger staat op te klimmen, inboezemden.

„ Deeze drie waren Mannen, geschikt om een der uitgestrektste Ryken des Aardbodems te overweldigen. Hunne vereeniging, ten dien einde aangegaan, werd gewettigd door PEDRARIAS, Landvoogd van *Panama*. Elk verbondt zich, alles wat hy bezat, aan deeze onderneeming op te offeren. PIZARRO, de minstbemiddelde van allen, geene zo groote som als zyne Medegenooten kunnende toebrengen, verbondt zich om het moeilykste en gevaarlykste werk te onderneemen, en, in eigen persoon, 't bevel te voeren over de toerusting, die 't eerst ter ontdekking zou uitgaan. ALMAGRO boodt aan, den noodigen voorraad van Leevensmiddelen en Krygsvolk, dien PIZARRO mogt behoeven, hem toe te voeren. LUQUE zou te *Panama* blyven, om met den Landvoogd te handelen, en het oog te houden op alles wat ten algemeenen belange moest verrigt worden. Dewyl de drift der Geestdryverye, doorgaans, die van gelukzoeken in de Nieuwe Wereld vergezelde, en deeze beide, door dus eene zeldzaame vereéniging, meerder kragts kreegen, werd dit verbond, door Eerzugt en Gierigheid gevormd, door een allerstaatlykst Godsdienstig bedryf bekragtigd. LUQUE deedt de Mis, verdeelde een gewyde Ouwel in drie stukken; één gedeelte daar van voor zichzelven behoudende, gaf hy de twee andere aan zyne Medegenooten; zy gebruikten dit ieder, en bekragtigden dus, in den naam van den Vorst des Vredes, eene Verbintenis, die plunderen en bloedstorten ten oogmerk hadt" (*).

De bedryven deezer Persoonen, die wy onze Leezers hebben doen kennen, in het vermeesteren van het schatryk

(*) HERRERA, *Dec.* III. Lib. VI. C. 13. ZARATE, Lib. I. C. I.

ryk *Peru*, en wat voorts tusschen hun in een heftigen Burgerkryg voorviel, moeten in het Werk zelve geleezen worden, waar toe wy onze Leezers verzenden: die ook, in dit Deel, eene weluitgevoerde Kaart van de *Golf van Mexico, de Eilanden en de aangrenzende Landschappen*, aantreffen.

Het vierde Deel, is, zo men ons berigt, byna afgedrukt, en staat dus, eerstdaags, het licht te zien.

Beschryving van het Oosten en van eenige andere Landen, door den Heer R. POCOCKE, *Leeraar der Taalen en Lid van de Koningl. Maatschappy te London. I. Deel. II. Stuk. Met Plaaten. Uit het Engelsch overgezet, en met Aantekeningen voorzien, door* E. W. CRAMERUS. *Te Utrecht by* G. T. *en* A. v. Paddenburg, *te Rotterdam by* J. Bosch *en* R. Arrenberg, *en te Amsterdam by* M. de Bruin, 1778. *In groot 4to*, 272 *bladz.*

Toen het eerste Stuk van dit Werk in den jaare 1776 het licht zag, hebben wy 't zelve onzen Leezeren aangekondigd; en de waardy van 't zelve voor alle Liefhebbers van Reisbeschryvingen en Geschiedenisſen, en bovenal voor Geleerden en Oudheidkundigen, die zich op de oude en nieuwe Aardryksbeschryving, als mede op de Natuurlyke Historie, toeleggen, aangepreezen; met eene loflyke vermelding van den arbeid, door den kundigen Vertaaler daar aan besteed (*). Wy zullen dit, als onnoodig, niet herhaalen, maar slegts, na een kort verslag van den inhoud van dit Stuk, nog iets merkwaardigs uit zelve bybrengen.

Het eerste gedeelte behelst des Autheurs reize van *Groot-Kairo*, langs de *Roode Zee*, naar het *steenagtig Arabie*, den berg *Sinaï*, en te rug naar *Kairo*, *Rosetto* en *Alexandrie*: welke togt eene reeks van aantekeningen behelst, die de Aardrykskundigen en Oudheidkundigen met vrugt zullen leezen en herleezen. Een volgend gedeelte is geschikt ter ontvouwinge van de Regeering, de Gewoonten en de Natuurlyke Historie van Egypte; waaruit

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letter-Oef. V. D. bl.* 571.

uit men den toestand van dat Gewest, en 't geen daaromtrent bovenal merkwaardig is, leert kennen, dat zyne aangenaamheid en nuttigheid in het doorbladeren heeft. Daarby komt ten laatste eene verzameling van gemengde onderwerpen, die byzonder de Oudheden en de Natuurlyke Historie van Egypte betreffen; welken dienen ter opheldering van een aantal byzonderheden, wier melding niet gevoeglyk, in de beschryving der Reize en van 't Landgewest zelve, ingevlogten kon worden; en waarin een oplettend Leezer overvloedige stoffe zal vinden, om zynen onderzoeklust te verzaaden. —— In alles ziet men, dat de Heer *Pococke* met oordeel en oplettendheid gereisd, en een verstandig gebruik gemaakt heeft van de aanmerkingen van vroegere Schryveren; mitsgaders dat hy alles, wat van weezenlyk gewigt is, niet slegts ter loops aanroert, maar veelal met eene groote naauwkeurigheid beschryft. Ook heeft de Vertaaler, door de beste en nieuwste Reisbeschryvers van het Oosten, als *Shaw*, *Hasselquist*, *Niebuhr*, enz. te raadpleegen, en hunne berigten met die zynes Schryvers te vergelyken, het Werk nog naauwkeuriger en nutter gemaakt. Een aantal van Plaaten dienen ter opheldering veeler beschreevene voorwerpen; doch men zou, schoon men in een Werk van deezen aart juist geen Kunstplaaten verwagte, wel wenschen, dat zommigen van dezelven beter uitgevoerd waren. —— Laat ons, na dit beknopt verslag van den inhoud, tot een byzonder staal uit de veelvuldige waarneemingen, nog het oog slaan op het berigt, dat de Heer *Pococke* ons mededeelt, wegens de Christenen, inzonderheid de zogenaamde *Kopten*, de *Jooden* en *Mohammedaanen*, benevens de *Turken* in Egypte.

„ Wat aangaat den toestand der Religie in Egypte, merk ik aan, zegt hy, dat die der Egyptische Christenen de Koptische wordt genaamd. In Kairo en Damiate woonen veele, maar in Alexandrie en Rosetto zeer weinig Grieken, en, in de andere deelen van Egypte, alleenlyk eenige Grieksche Kooplieden in de voornaamste Steden. Schoon de Armeniers te Kairo zeer weinig in getal zyn, hebben zy 'er echter eene kerk, hun door de Kopten afgestaan voor eene kapel, welke zy aan deeze laatsten in de kerk des heiligen grafs te Jerusalem daar voor overgaven. Met den Christelyken godsdienst zou

het

het hier zeer flecht gefteld zyn, als de voornaame lieden het niet dienftig oordeelden Kopten tot hunne rentmeesters te neemen; doordien zy van allerhande zaaken kennis hebben, en in het boekhouden zeer ervaren zyn, doende dit laatfte in een foort van Koptifche karakters, welke niemand anders verftaat. Misfchien bedienen zy zich ook hierom van deeze lieden, op dat zy meer onder hun bevel ftaan, en ten einde zy, in geval van eenige onlusten, hen meer in hunne magt zouden hebben. Deeze rentmeesters zyn in ieder dorp eene foort van heeren, en teffens befchermers der Christenen.

„ Van alle de Oosterlingen zyn de Kopten (*), zo het, fchynt de oneerbiedigfte en flordigfte in hunne godsdienstoeffeningen. Den nacht voor de zon- en- feestdagen brengen zy in hunne Kerken, maar de dagen zelven in drentelen door, zittende des winters in hunne huizen en des zomers onder lommerryke boomen. Zy meenen waarfchynlyk dat in het opzeggen van hunne zeer lange formuliergebeden, zonder eenige aandacht, en in het ftreng onderhouden van hunne menigvuldige vasten, hun geheele godsdienst beftaat. Alle hunne kloosters, uitgenomen die in de woestynen van S. Makarius en S. Antonius, en een te Esne, worden alleenlyk door een' of twee gehuwde priesters bewoond; maar de patriarch mag niet getrouwd zyn, of geweest zyn, en wordt uit een dier kloosters genomen. Ze zyn allen, zo priesters als ledemaaten, zeer onkundig. De eerften verrichten den dienst in de Koptifche taal van buiten, en verftaan 'er gemeenlyk zeer weinig van; zy hebben echter boeken, daar hun kerkendienst, met eene Arabifche uitlegging,

[„ (*) Schoon men over 't algemeen van gedachten is, dat de Kopten, of Koptifche Christenen, zo genoemd worden naar Kopt of Kopten, eertyds eene voornaame Stad in Opper-Egypte, verklaaren echter de hedendaagfche Kopten hunnen naamsoorfprong anders. Volgens het verhaal van den Heer FORSKAL, een' van het Koninglyk Deensch reisgenootfchap naar Arabie, gelooven de Kopten; dat hun eerfte Koning KOPT heeft geheeten, en dat hunne natie naar hem haaren naam draagt. Zie C. NIEBUHR, *Befchryving van Arabie*, bl. 584. Als men ondertusfchen op de verregaande onkunde en domheid van die lieden, waarvan de reizigers eenpaarig getuigenis geeven, acht flaat, zal hunne verklaaring of overlevering niet veel geloof verdienen."]

ging, in ſtaat. Het zou een geheel boekdeel uitmaaken, als men van alle de byzondere plechtigheden der Alexandrynſche kerk bericht wilde geven (*). De Kopten voeden een' onverzoenbaaren haat tegen de Grieken, ſedert deeze hen gedwongen hebben, de Kerkvergadering van Chalcedon aan te neemen; te meer, dewyl de Grieken, de overhand krygende, hen, zo men zegt, zeer ſtreng behandelden. Over 't algemeen hebben zy ook weinig achting voor de Europeers, 't welk, grootdeels, een gevolg is van de poogingen der Roomschgezinden, om hen tot hunne kerkgemeenſchap te brengen. En zelden maaken zy onderſcheid tusſchen verſchillende gezindheden, maar beſluiten allen onder den naam van Franken." ——— Verder leert ons de Heer *Pococke* nog, raakende de beſnydenis der Kinderen, zo van 't manlyke als vrouwlyke geſlacht, omtrent den ouderdom van tien jaaren, onder de Koptiſche Christenen gebruikelyk, dat zulks geen godsdienſtige gewoonte is, en dat zy 'er eenige andere reden van geeven. Ook neemen, zegt hy, de Mohammedaanen in Opper-Egypte, buiten twyfel oorſpronglyke inboorlingen des lands, en bygevolg in hunne voorouderen Christenen, zulks in agt; zynde daardoor, naar 't ſchynt, onderſcheiden van hun, die geen Egyptenaars van afkomst zyn, onder welken dit gebruik, volgens STRABO, (*Lib.* XVII. *p.* 824.) van oudsher plaats had.

„ De Jooden, vervolgt onze Schryver, hebben hier eene byzondere gewoonte. Dewyl zy, in de tyden des heidendoms, vreesden, wyn, den afgoden geofferd, te zullen drinken, was het gebruiklyk, dat al de wyn, dien zy dronken, door hun eigen volk gemaakt, en verzegeld aan hun gezonden wierd; en deeze gewoonte onderhouden zy nog in alle de oosterſche landen. Zy hebben

(*) In 't laatſte Boek van dit Stuk, gemengde onderwerpen behelzende, maakt de Heer *Pococke* egter nog gewag van verſcheiden byzonderheden daar toe betrekkelyk, waaronder ook eenige aanmerkingen voorkomen, die het bovengezegde wegens de Kopten, zo ten aanzien van hunne herkomst, gevoelens, en haat tegen de Grieken, als ten opzigte van hunne onkunde en ſlordigheid in de openbaare Godsdienstoefening, ophelderen en bevestigen; doch wy zouden te breed uitweiden, wanneer wy ons in een byzonder verſlag hiervan inlieten.

ben ses- en dertig synagoogen in Kairo, en éene in Oud-Kairo, waarin, na hun voorgeeven, de propheet Jeremia heeft geleerd. Daar is eene byzondere gezindheid onder hen, die afgezonderd leeft, en eene eigene Synagoog bezit. Men heeft nu waargenomen, dat, gelyk de andere Jooden wegens hunne oogen, zo deeze wegens hunne groote neuzen, merkwaardig zyn. Zy zyn de oude Esseen, en heeten nu Charaims (*) van Mekra, den naam, waarmede zy de vyf boeken van Moses benoemen; welke zy naar de letter stipt onderhouden, zonder eenige geschreeven overleveringen aan te neemen. Men zegt, dat de anderen zich by hen wilden voegen; maar, dewyl zy de echte regels der Wet, ten aanzien der echtscheidingen, niet waargenomen hadden, meenen deeze, dat zy in overspel leeven.

,, De Mohammedaansche inwoonders van Egypte zyn of inboorlingen des lands, in de dorpen Filaws genaamd, of Arabiers van afkomst. De laatsten zyn van twee soorten. Die van het Oosten, meestal aan den oostkant der rivier woonende, en die van het Westen Mugoubi of Westerlingen

[,, (*) De Heer POCOCKE had niet *Charaims*, maar *Karaim* moeten schryven van קראים. De hedendaagsche Jooden worden onderscheiden in קראים en רבנים, of Karears en Rabbinisten. De eersten worden zo genoemd van מקרא *mikra*, dat is, de schrift, om dat zy zich alleen aan de geschreeven wet houden, en alle de overleveringen der rabbynen verwerpen. De overige Jooden houden hen voor ketters en afvalligen, en geeven hun allerleie scheldnaamen; onder anderen ook dien van Sadduceen; welk laatste ligtlyk aanleiding kan gegeeven hebben, dat JOH. BUXTORFIUS, de oude, en anderen, deeze lieden als een gebroedsel der oude Sadduceen hebben aangezien, met welken zy echter niets anders, dan het verwerpen der mondelyke overleveringen, gemeen hebben. Doch even zo min kan men ze voor de oude Esseen uitgeeven, gelyk onze Schryver doet. De geleerden zouden zich met reden verheugen, als de Heer POCOCKE een gemeente van Esseen in Egypte ontdekt had. Wat zou men van hun niet kunnen leeren? Hoe veele duisterheden, zo wel in de Joodsche als in de oude kerklyke geschiedenissen der Christenen, zouden door hen, en uit hunne oude Schriften, opgehelderd worden. Doch, gelyk ik gezegd heb, de geleerde man begaat hier in een' misslag. De Jooden, door hem voor Esseen gehouden, zyn de bekende Karaeërs, die, gelyk de geleerde WOLF, in zyne *Notit. Karaeorum*, pag. 72. toont, sedert onheugelyke tyden in Egypte hunne voorňaame zitplaats hebben gehad."]

gen genaamd, en uit de gewesten van Barbarye gekomen, zynde in hunne zeden en gewoonten van de eerſten onderſcheiden, en ſlechter dan die. In de dorpen, byzonder in Opper-Egypte, hebben zich veele Arabiers neergeſlaagen, en zyn eerlyke lieden. Zy, die onder tenten woonen, heeten Bedoui, en geneeren zich meest van hun vee, voornaamlyk kemelen en geiten. die op klein heestergewas graazen. Deeze houden zich grootdeels aan weerskanten der riviere in de Delta, en ook in menigte omtrent Mekka op."

„ Een ander ſlach van volk zyn die, welke men, in onderſcheiding van de inboorlingen des lands en de Arabieren, Turken noemt. Hier toe behooren die, welken de Sultan herwaard zendt, de ſlaaven, en die uit hun deel aan 't ſtaatsbeſtuur hebben, met hun kroost, en over 't algemeen allen van vreemde afkomst. Deeze zyn zo geldgierig als heerschzuchtig, en daarenboven ongemeen doorſleepen, om een zaak zo te beleggen, dat zy hun oogmerk bereiken. De verbaazendſte dingen zyn ten dien einde, te Kairo, door hen in 't werk geſteld met de verhevenſte ſtaatkunde en bedektheid. Deeze onderſcheiden zich van de anderen, door hunne echte Turkſche kleedy."

„ Onder de Mohammedaanen zyn de Dervis zeer byzondere lieden. Men kan ze in twee of drie ſoorten onderſcheiden. Zy, die in kloosters woonen, zyn, om zo te ſpreeken, eene geestelyke orde, en leeven eenzaam; ſchoon 'er van deezen, zo ik meen, ſommigen met verlof reizen, en naar hunne kloosters te rug keeren. Anderen maatigen zich dit karakter aan, leeven met hun huisgezin en dryven handel. Zodaanige zyn de danſende Dervis te Damascus, die eens of tweemaal ter weeke in een klein onbewoond klooster komen, en daar hunne zeldzaame oeffeningen verrichten. Deeze zyn ook, zo het ſchynt, goed ſlach van volk. Maar daar is nog een derde ſoort, beſtaande, zo men zegt, uit zeer ondeugende lieden. Zy zwerven het land door, en bedelen, of dwingen liever een ieder om hun iets te geeven: want als zy in hun hoorn blaazen, moet men hun achting bewyzen, en eene aalmoes brengen. De twee eerſte ſoorten, en, zo ik geloof, ook deeze, draagen een achtkant teken van wit albaster met eene groene invatting voor aan hunne gordels. Op hun hoofd hebben

zy

zy een hooge ſtyve muts zonder rand. De Turkomans draagen dezelve muts, maar een weinig ſpitſer en met een' witten rand. In Egypte zyn 'er weinig, uitgenomen welke zich in de kloosters ophouden, en van die is 'er maar één huis naby Kairo."

De waare oorſprong van Gelukſtaat eens Volks aangeweezen in de opvoeding der Kinderen, door PH. JOH. LOOFF. M. D. *Medelid van het Groninger Genootſchap* Pro excolendo Jure Patrio. *Te Groningen en Amſterdam by* L. Huiſingh *en* J. Döll. 1778. *Behalven de Voorreden* 212 *bladz. In gr. octavo.*

Zal een Volk gelukkig zyn, zo moet het deugdzaem wezen. Dit is een onbetwistbare Stelregel, welken de Heer *Looff* hier ten grondſlage legt; en waerop hy verder met rede zyne Stelling vestigt, dat men, ter bereikinge hier van, bovenal zyn Werk moet maken van de opvoeding der Jeugd; waervan hy, zo voor de Jeugd en ieder Huisgezin in 't byzonder, als voor den Volksſtaet in 't algemeen, op eenen vasten grond, de heilzaemſte gevolgen voorſpelt, indien dezelve van den hoogſten tot den laegſten ſtand behoorelyk werkſtellig gemaekt wierd. Maer, wat zegt het, *een Kind op te voeden?* Onze Autheur, de verkeerdheid eniger denk- en handelwyzen daeromtrent aengetoond hebbende, omſchryft dit in dezervoege. „ Een Kind wel op te voeden, aangaande zyn zedelyk geſtel, zegt, hem van jongs op te leeren, „ zyne driften te gebruiken en niet te misbruiken, en dezelve te „ beſtieren tot die oogmerken, tot welke de Schepper hem dezelve gegeven heeft, ten einde de waare deugd in hem te doen „ wortel ſchieten, en alle ondeugd en laster af te keren". —— Zulks heeft, gelyk een ieder met hem terſtond zal opmerken, zeer veel in; het vordert ongetwyfeld eene ſterke, en naeuwlyks minder dan oprechte Ouderliefde voor de Jeugd, en een verſtand dat vatbaer is voor de beste maetregelen, welken ten dien einde in acht genomen behooren te worden; mitsgaders ene volkomen bereidwilligheid, en een taei geduld, om die maetregels onvermoeid in 't werk te ſtellen. Dan voor hem, die deeze vereischten bezit, is 'er grond van hoop, dat hy, in ene mindere of meerdere mate gelukkig zal ſlagen. En denzulken geeft de Heer *Looff*, in dit Geſchrift, ene reeks van Lesſen aen de hand, welken natuurlyk geſchikt zyn, om ter bevorderinge daervan te dienen; en welker lezing wy allen den genen, dien de Opvoeding der Jeugd ter harte gaet, nevens andere Schriften over dit onderwerp, ten ernſtigſte aenpryzen. —— Na ene beknopte voorſtelling van algemene regelen, wegens de lichaemlyke gezondheid der Jeugd, ontvouwt hy meer byzonder het geen men, ter beſtieringe van der-

zelver Hart en Verstand, heeft gade te slaen. Dit afgehandeld hebbende, hecht hy daeraen zyne overwegingen, nopens het gedrag dat men te houden heeft, met enen dus ver wel opgevoeden Jongeling, die nu, geen Kind meer zynde, tot jaren van kennis en oordeel gekomen is; om hem, daer hy nu openlyk in de Waereld staet te verkeren, als een Vriend te geleiden, en alleszins met goeden raed behulpzaem te zyn. ——— In dit alles betoont de Heer *Looff* ene welgegronde kennis van de Menschlyke Natuur; en ene naeuwkeurige inachtneming van derzelver ongedwongen leiding; die, van de tederste jeugd af, zorgvuldig in 't werk gesteld, by uitstek geschikt is, om de allergewenschte gevolgen te wege te brengen.

Evangelische en Zedelyke Liederen, door den Schryver van de Zedelyke Uitspanningen. Te Amsterdam by F. de Kruyff 1779. *Behalven het Voorwerk en den Bladwyzer der Liederen,* 197 *bladz. in gr. octavo.*

Ernstige voorstanders van den by uitstek zo genoemden bevindelyken Godsdienst, die tevens gevoelig getroffen zyn van hunne verpligting ter najaaginge van waare Heiligmaaking (†), zullen, in 't ee-

(†) De bewustheid dat men veel op kan hebben met het eerste, en middelerwyl het laatste verwaarloozen, geeft onzen Schryver aanleiding, om zig, met betrekking tot het leezen zyner Liederen, in de Voorreden aldus te uiten. „ Ik heb ontdekt, dat 'er onder u gevonden worden, die, niet dan met afkeer, van het woord zedelyke deugd hooren gewaagen, en echter van geloovige werkzaamheden met God spreeken. Ik beklaag u, en voor u zullen myne liederen niet voldoende zyn. Daar zyn zaaken, die, zonder bewys, niet aanneemelyk zyn. Naar myn gevoelen is het kristelyk geloof eene derzelven. Indien wy door onzen deugdelyken wandel niet bewyzen, dat we gelooven, dan hebben wy even zo weinig geloof als bewys; en, zo ik geen verkeerd denkbeeld van Gods character, (mag ik my op dit stuk alzo uitdrukken) hebbe, God kan zich met geene zielen vereenigen, die zich niet toeleggen, om de deugd, door gedachten, woorden en werken, uit te oeffenen. Het geloof houdt zich bezig met zaaken, die men niet ziet; maar het moet zich, zo wel ten gevalle van God, als ten behoeve van andere menschen, bewyzen, door zaaken, die gezien worden, ——— door daaden, die spreeken. Ik wil gaerne toestaan, dat onze deugdelyke verrichtingen, die uit het geloof voortvloejen, gebrekkig ——— zeer gebrekkig zyn, en dat wy, zo ons God niet met ontferming in Kristus wilde beschouwen, geene verdiensten, om onzer deugden wille, zouden bezitten; maar ik word akelig op de bedenking, dat iemant, die zich een kristen laat noemen, flordig genoeg van hart is, om zich, ondanks zyn tytel, hebbelyker en gereeder voor gemoedelyke en daadelyke vergrypingen, dan voor eene volstrekte liefde en zucht tot heiligheid en deugd te dulden. Men moge zich, met de broeders van Joseph, vroom noemen, en 't hart vol hebben van zonden; vroom van hart en wandel zal de zaak zyn by den leevendigen God.... Ongelukkigen, wat doet gy onder de schaapen van onzen aertsherder? Leest myne liederen niet, of leestze, om verliefd te worden, op een geloof, dat werkzaam is door deugd".

„ Maar

't eene en 't andere opzigt, over 't geheel, voldoening in deeze Liederen vinden. En men zal, schoon men met des Schryvers denkwyze, in alles, niet moge instemmen, zyne Liederen nogt ns meerendeels met eene opwekkelyke stigting, (het groote oogmerk waartoe ze door hem uitgegeeven zyn,) kunnen doorbladeren. Tot eene proeve hiervan sla men het oog op het volgende Lied, 't welk ten opschrift heeft, *Al myn geluk berust in God alleen.*

Aan u, myn God, heb ik my opgedraagen;
Hoe vrolyk maakt die opdragt myn gemoed!
Het weet van zorg, van zuchten, noch van klaagen.
God heeft myn harte, en keurt myn' wandel goed!

Ik, in den kring der stervenden gezeten,
Zie nu in 't ronde, en weet van geen verdriet...
Die God behoort, zou die van droefheid weeten?
Myn harte althans gevoelt of voedt ze niet.

Die God betrouwt kan, te aller uure, zingen:
Diep in den nacht, heft hy een danklied aan.
De zanglust is de drift der hemellingen.
Zy zingen steeds; die voor Gods setel staan.

Die God behoort leeft veilig en te vreden
Hy wondt zich niet, schoon hy op doornen trapp'...
Zyn hart heeft smaak noch keure in ydelheden.
Hy houdt, op aard, geen tydlyk makkerschap.

Hy juicht van vreugde, al druischt hem alles tegen.
In wanspoed zingt hy zelfs, verrukt en vry...
En zeker, zo verrukte zielen zweegen,
Waar ging 'er dan een kristlyk zielsgety?

Noch tyd, noch dood, noch graf kan hem verschrikken.
Zyn harte is vol van hoope en van geloof.
Het voelt zich door Gods liefde alleen verkwikken.
En is voor al 't gewoel der waereld doof.

(Voor-

„ Maar u aangaande, deugdgezinde, kristelyke landgenooten, rechte zoonen en dochters van den heiligen en onzondigen JESUS, u aangaande verblyde Ik my. Leest gy myne liederen, wanneer gy geene beteren bezit, of wanneer u geene verhevener geschriften in de handen vallen! Houdt ze voor het geen ze zyn, en het hart van den opsteller voor zodanig het is. Myn hart is welmeenend, en alzo zyn myne liederen, daaruit voortgevloeid, uwe kristelyke aanneeming waerdig".

ô Voorrecht, nooit naar waarde of eisch te roemen!
Eenvouwig, groot en eenig zielsgeluk!
God mynen God, myn' wind, myn deel te noemen!
Dat my dit recht steeds byblyve en verrukk'!

Hoe welgemoed, hoe vry zal ik dan leeven,
Al leeve ik, schier vergeeten van elk een!
Ter goeder uur', heb ik me aan God gegeeven.
Al myn geluk berust in God alleen.

Spectatoriaale Schouwburg, behelzende eene verzameling der beste zedelyke Tooneelstukken, byeengebragt uit alle de verscheiden Taalen van Europa. Met nieuw geïnventeerde Konstplaaten versierd. Zesde Deel. Te Amsterdam by P. Meijer 1778. *In octavo* 320 *bladz.*

Behalven het Tooneelstuk, getyteld *de valsche Vriend*, waarvan wy reeds gewag gemaakt hebben, by gelegenheid, dat men het zelve, in den aanvang van 't tweede Deel van *'t Zedelyk Tooneel*, geplaatst had, behelst dit zesde Deel van den *Spectatoriaalen Schouwburg* nog twee Tooneelstukken, onder de opschriften, *Elfride* en *de Vrygeest.* ——— *Elfride*, eene dogter van den Graaf *Orgal*, is gehuwd met den Graaf *Atelwold*, een gunsteling van den Engelschen Vorst *Edgar*; dien *Atelwold* in den waan gebragt had, dat zyne Huisvrouw te afzigtelyk van voorkomen was, om aan het Hof te verschynen. Doch de Abt *Dunstan*, die *Atelwold*, om dat hy den Geestelyken niet gunstig was, een kwaad hart toedroeg, gaf den Vorst aanleiding tot andere gedagten; en maakte den Graaf *Orgal* op, om zelf de waare oorzaak na te speuren. Hy naamlyk wist, dat *Atelwold*, door den Koning gelast, om naar *Elfride* te verneemen, den Koning misleid had, en zelf met haar gehuwd was; dat de Graaf *Orgal* hier door versteeken was, van zyne Dogter tot den rang van Koningin verheven te zien; en hy twyfelde niet, of de ontdekking dier misleidinge zou den ondergang van *Atelwold* bewerken. De ontdekkinge hiervan, en het doodlyke gevolg voor *Atelwold*, die zig in een tweegevegt met den Koning van 't leeven laat berooven, benevens voor *Elfride*, die zig zelve eene doodlyke wonde toebrengt, en sterft, maaken voorts het hoofdonderwerp van dit stuk uit. In de ontwikkeling van 't zelve, leveren *Elfride* en *Atelwold* de aandoenlykste Tooneelen van eene onverbreekbaare zuivere Liefde; de Graaf *Orgal* schetst op 't leevendigste het character van een eerzugtig Mensch, die zyn doel mist, en alles aan zyne wraak opoffert: de Vorst zelf wordt eigenaartig ten Tooneel gevoerd, als iemand, in wiens gemoed strydige hartstogten hevig werkzaam zyn,

zyn, die hem ten laatfte, overeenkomftig met de denkbeelden van zynen tyd, tot een tweegevegt doen overflaan; en *Dunftan* fpeelt natuurlyk de rol van een fchynheiligen Geestelyken, dien 't om 't even is, langs welken weg hy zyn oogmerk bereikt, terwyl hy altoos den Godsdienst tot een dekmantel gebruikt. —— Wat voorts het andere Tooneelftuk betreft, *de Vrygeest* genoemd, het zelve gaat over een dubbeld Huwelyk van twee Minnaars met twee Zusters, die eene wederzydfche ruiling aangaan; dat, met voorafgaande en tusfchenkomende Tooneelen, vry wel uitgevoerd wordt. Maar het voornaame doelwit is, in 't character van *Theophan*, een jongen Geestlyken, één der Minnaaren, een braaven Geestelyken te fchetzen; en in 't character van *Adrast*, den anderen Minnaar, een Vrygeest af te maalen, die zyn goed hart aan zyn vernuft opoffert. Wel byzonder heeft *Adrast* het gelaaden op de Geestelyken, die hy alleszints voor flegte menfchen houdt, welken altoos flinkfche oogmerken voeden; van waar hy zelfs hunne fchoonfchynendfte daaden verdenkt: maar het gedrag van *Theophan* jegens hem brengt hem ten laatfte te regt; en deeze verheugt zig, in de waarheid van 't geen hy meermaals gezegd heeft bevestigd te zien; „ Adrast; gy zyt beter, dan gy denkt; beter dan gy tot hier hebt willen fchynen". — *Adrast* is zekerlyk niet de eenige Vrygeest van die foort; men vindt 'er meer, die hun goed hart onderdrukken, door zekere grootfchynende gevoelens, in welker voorftaan zy eer ftellen, om dat ze niet algemeen zyn: zo dat ze; wanneer ze hun hart recht uitfpraken, met *Adrast* zouden zeggen: „ Indien myne gevoelens te gemeen wierden, zou ik de „ eerfte zyn, die ze verliet, en tot de andere party overging".

KLEMENTINA, *of het Testament. Tooneelfpel in vyf bedryven. Gevolgd naar het Hoogduitsch. Te Amfterdam by* A. v. d. Kroe, 1778. *In octavo* 92 *bladz.*

In dit Tooneelfpel, waar mede het tweede Deel van het Zedelyk Tooneel voltrokken wordt, brengt men ons onder het oog, tot welk eene overmaat van boosheid het vuile eigenbelang en de wraakzugt den Mensch kan vervoeren. *Klementina* komt voor als eene jonge Juffer van onbekende afkomst, maar in 't Huis van den Baron *Belford*, met de uiterfte hoogagting en toegenegenheid, opgevoed. Men twyfelt niet, of *Klementina* is, op het overlyden van den Baron, een kinderloozen Weduwnaar, die geen nabloedverwanten heeft, de Erfgenaame van des Barons nalaatenfchap. Dan *Laura*, des Barons Huisbeftierfter, tragt dit te verydelen, en *Klementina* ongelukkig te maaken. *Laura* had reeds voor eenigen tyd de Baronnesfe heimlyk door vergif doen fneeven, zig vleiende met het denkbeeld, dat zy den Baron zou overhaalen; om

om met haar te huwen. Dit mislukt ziende, en waanende dat *Klementina* hier van geene geringe oorzaak was, zelfs den Baron van flinksche oogmerken verdenkende, besluit zy den Baron insgelyks van kant te helpen; en vervolgens *Klementina* regtlyk te beschuldigen van de gepleegde vergiftiging; na dat zy een valsch Testament had weeten te vervaardigen, door middel van *Bland*, een zogenaamden Nabestaanden van haar, met wien zy den buit zou deelen; die egter, buiten haar weeten, het valsche Testament tot zyn eigen voordeel ingerigt had. *Laura* slaagt, volgens het beloop van dit Spel, in zo verre, dat zy haare beschuldiging tegen *Klementina* weet te doen gelden, zo dat zy daadlyk in verdenking kome. Intusschen bevinden zig aan 't Huis van *Belford* de Graavin *Holdberg*, die haaren Gemaal verwagt, en de Graaf *Dalheim*, al vroeger een Minnaar van *Klementina*; waarby ten laatst ook komt de Graaf *Holdberg* zelve; met wiens komste ontdekt wordt, dat *Klementina* de eigen en eenige Dogter van deezen Graaf en Graavinne is; waarmede de zwaarigheid, tegen het aangaan van een ongelyk huwelyk, van den Graaf *Dalheim*, met *Klementina*, zo lang haare afkomst onbekend was, geheel vervalt. Middelerwyl is ook de onschuld van *Klementina*, en 't wanbedryf van *Laura*, mitsgaders van *Bland*, openbaar geworden; en *Klementina*, niet alleen Erfgenaame van den Baron *Belford*, maar ook eene Dame van geboorte, weigert niet meer haare hand met haar hart, op de toestemming haarer Ouderen, aan *Dalheim* te geeven. —— Dit veroorzaakt eene algemeene vreugderyke aandoening; maar dezelve wordt plotslyk gestoord, door de komst van *Laura*, die, by de bekentenis van haare misdaad, op eene hoonende wyze, het geluk van *Klementina* verheft, en te gelyk te kennen geeft, dat *Klementina* 'er geen genot van zal hebben, nadien zy haar een vergiftigden drank heeft doen inneemen, dewelke binnen kort zyne onvoorkomelyke uitwerking zal hebben. Zulks verwekt eene hevige woede in allen; terwyl *Laura* zig der openlyke strafoefeninge onttrekt, door 't inneemen van een op 't oogenblik werkend vergift. En kort hier op ontdekt men, dat 'er voor *Klementina* niet te vreezen zy; alzo het bekend wordt, dat *Bland*, die reeds met den dood worstelt, toevallig den wyn met water, dien *Laura* voor *Klementina* vergiftigd had, had uitgedronken; waarop haar geen andere drank dan zuiver wyn met water toegediend was; 't welk dit schrikbaarende Tooneel met blydschap doet afloopen. —— 'Er heerscht dus in dit Stuk eene hooggaande kwaadaartigheid, die de onschuld belaagt; maar de onschuld verschynt eerlang in vollen luister, en de kwaadaartigheid erlangt haar verdienden loon. Dit brengt eene groote verscheidenheid van characters, en afwisseling van bedryven ten Tooneele, waarin de Natuur vry wel in agt genomen is; 't welk dit Stuk, hoe overhaastlyk ook het character van *Laura* zy, ter leezinge aanpryst.

Die

De Vrymetzelaar, gevangene van Staat, Tooneelspel. In één bedryf. Uit het Fransch van den Baron ECKER VAN ECKHOFF. *Te Amsterdam by* H. Demter. *In octavo* 33 *bladz.*

Een Vrymetzelaar, een Man van aanzien, en Grootmeester van 't Genootschap, gevangen, en met een schandelyken dood gedreigd, ten einde hem te beweegen; om de geheimen der Broederschap te openbaaren, houdt zig standvastig aan zyn Eed van geheimhouding. Zyne beginzels van Eer en Deugd, die in zyne gesprekken en handel doorstraalen, doen hem eindelyk Genade verwerven; mits dat hy zig, naar den inhoud der Wet, voortaan onthoude van het doen byeenkomen, en bywoonen van de vergaderingen der Broederschap, 't zy in 't openbaar 't zy in 't geheim. De gansche inhoud dient, om de Broederschap te verdeedigen tegen de beschuldigingen, die men haar van onderscheiden zyde te laste legt, of de verdenkingen, die men tegen dezelve voedt; 't welk in zyne soort wel uitgevoerd wordt; doch niets byzonders behelst, boven andere zodanige verdeedigingen, die meermaals in 't licht gegeeven zyn.

Zedelyke Verhaalen, getrokken uit de werken van de Heeren D'ARNAUD, MERCIER, *en andere der beste hedendaagsche Schryveren. Met nieuw geïnventeerde Konstplaaten versierd. Derde Deel. Te Amsterdam by* A. Mens Jansz. *en* A. E. Munnikhuizen. *In octavo* 307 *bladz.*

Dit derde Deel behelst weder drie leerzaame geschiedenissen, die ons eene groote verscheidenheid van characters ontvouwen, en nutte leeringen aan de hand geeven. Het hoofdonderwerp is de Min, met onderscheiden gevolgen. *Clary*, een Landmeisje, ongelukkig misleid door een wellustigen Lord, zyne handen ontsnapt, en getroost in laage omstandigheden leevende, huwt ten laatste met een Baronnet, die, de vooroordeelen over 't hoofd ziende, haar met zyn hart en hand verwaardigt. —— *Aristus* en *Eleutheria* zyn ongelukkige gelieven, dien 't wangunstige lot met wederwaardigheden op wederwaardigheden tot aan den dood vervolgt; en hunne geschiedenis behoort onder die soort van waereldlyke voorvallen, welken ons opleiden tot de denkbeelden van het loon der Deugd, en de straf der Ondeugd, na dit leeven. —— *Makin* en *Helena* toonen ons wat de Liefde vermag, wanneer zy door de Ouders gedwarsboomd wordt; wat het Ouderlyke hart gevoelt, wanneer het begint te bezeffen, dat het daarin onregtmaatig gehandeld heeft; en hoe treffend de vreugde zy, wanneer zodanige Ouders, na verloop van etlyke jaaren, die Gelieven, naar derzelver omstandigheden, gelukkig vinden.

Geschiedenis van KAREL FERDINER, *door* J. J. DUSCH, *Schryver van de zedelyke Brieven tot verbetering van 't Hart. Uit het Hoogduitsch vertaald. Twee Deelen. Te Amsterdam by* M. Schalekamp, 1779.

Ferdiners geschiedenis, doorvlogten, gelyk het menigmaal in Schriften van die natuur gaat, met de geschiedenissen van verscheiden andere persoonen, zo in als buiten de Familie, bestaat uit eene aaneengeschakelde mengeling van minnehandelingen, die nu begunstigd dan tegengegaan, of nu voortgezet, dan afgebroken en weder hervat worden. De Heer *Dusch* heeft zig van deeze schryfwyze bediend, om allerleie soorten van hartstogten op eene ongedwongene wyze te laaten werken; waarin hy de Natuur zo naauwkeurig op haar voetspoor gevolgd is; dat deeze Geschiedenis met regt aangemerkt moge worden, als eene eigenaartige ontvouwing der voornaamste werkzaamheden van 't menschlyke hart, in 't gewoone beloop des leevens.

Verdeediging voor het Menschdom, of Verhandeling over de Gastvryheid van C. C. L. HIRSCHFELD. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Utrecht by* G. T. v. Paddenburg, 1778. *In octavo* 144 *bladz.*

In deeze Verhandeling over de Gastvryheid, beschouwd als eene deugd, niet slegts van byzondere persoonen, maar van een gansch Volk, in zig sluitende elk menschlievend onthaal, elke heusche, dienstvaardige en weldoende bejegening van een Volk omtrent de leden van een ander Volk, stelt de Schryver zig voor, het Menschdom te verdeedigen, tegen de haatlyke beschuldiging van den Heer *Home*. Die Wysgeer naamlyk beweert, „ dat 'er geen neiging in de menschlyke natuure algemeener is, *dan de haat tegen vreemden*." En die stelling, zo afzigtig voor 't Menschdom, wordt hier ten kragtigste wedersproken, door 't nasporen der oudheid, uitgebreidheid en instandhouding der Gastvryheid ook tot op den tegenwoordigen dag, onder alle Volken, zo beschaafden als onbeschaafden; by welken die gulhartige neiging niet uitgebluscht is, door onheusche of slegte behandelingen van vreemden; of ongevoelig afgenomen, door schikkingen die men, byzonder in Europa, gemaakt heeft, waardoor de uitoefening dier deugd minder te stade komt, en haare werkzaamheid dus zeldzaamer plaats heeft. De Heer *Hirschfeld* beroept zig hieromtrent zo op de oude als laatere geschiedenissen, en de berigten der Reizigeren door alle gewesten; die eenpaarig zamenloopen, om de ongegrondheid deezer beschuldiging van 't Menschdom ten kragtigste te toonen.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Het Godlyk Gezag van het Oude en Nieuwe Testament verder verdeedigd. Door J. LELAND. *Naar den tweeden druk uit het Engelsch vertaald, door* E. NOOTEBOOM. *Tweede Deels, Tweede stuk. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg 1778. *In groot octavo* 270 *bladz.*

Met dit Stuk voltooit de Heer *Leland* ene lastige taek, het beantwoorden naemlyk en wederleggen van een Boek, getiteld den *Zedenkundigen Filosoof*, welks Schryver zig voor een Verdeediger van *zedelyke waerheid en rede* uitgeeft; en intusschen zich schandelyk te buiten gaet in grove misduidingen en verkeerde voorstellingen, en zich bezig houdt met laffe spotterny, trotsche en tastbare leugentael. Niet ten onregte, zegt de Heer *Leland*, „ dat met zo iemand te doen te hebben eene van de „ laatste bezigheden is, welke men verkiezen zoude": en men vind, in 't doorbladeren van dit zyn Geschrift, menigwerf reden, om zich te verwonderen over het geduld, dat hy geoefend heeft, in 't wederleggen van de uitzinnigste stellingen van dezen Schryver. Een geduld, waeraen wy midlerwyl te danken hebben ene reeks van oordeelkundige ophelderingen, ter handhavinge van het Godlyke gezag der Mozaïsche en Christelyke Openbaring; waerover dit wel doorwrochte Werk van onzen Autheur een aental van leerzame aenmerkingen verleent. Om 'er een byzonder stael uit te kiezen, dat ons, zo des Filozoofs uitzinnigheid, als het geduld van den Heer *Leland*, doet bemerken, en tevens iets leerzaems behelst, zullen wy ons oog vestigen, op het geen hy wegens de gave der Talen, byzonder in de Corinthische Gemeente, heeft voorgesteld.

Volgens den Schryver, die zich *een Christen* noemt, *op*

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef. V. D. bl.* 513.

op den voet van het Nieuwe Testament, heeft men de Leden der Corinthische Gemeente te houden, voor ene party zotte *Enthusiasten*, die in hunne byeenkomsten zoo spraken, dat het van niemand, die 'er tegenwoordig was, „ in eenen goeden zin verstaan, of uitgelegd, kon- „ de worden; en die door de kracht en werking van de „ verbeelding zigzelven in zulke verrukkingen en ver- „ trekkingen van zinnen bragten", waardoor hun „ geen „ gebruik van verstand, of reeden, was overgelaaten". Hy beschryft de gave der talen als ene „ werktuigelyke „ kracht en werking van den Geest, eenen buitengewoo- „ nen krachtdaadigen en blinden Geest", en zegt „ dat „ zy, geduurende den tyd van die werking, buiten hunne „ zinnen waaren". ——— Naer luid van dit onoprecht en schandelyk bericht, zou de gave der tale niet meer geweest zyn, dan ene behendigheid, om enige woorden van onverstaenbare brabbeltael te spreken: en onze zogenaemde Filosoof zou gaerne, dat niet minder slecht is, den Apostel Paulus als een getuige daervan willen invoeren. „ Deeze Apostel, zegt hy, drukt zig aangaan- „ de deeze gave uit, niet zoo als of het spreeken met „ andere taalen geweest is, maar als of het bestaan „ hebbe in een *voortbrengen van verscheidene klanken en stem-* „ *men*; want hy vergelykt *het zelve liever by het gerommel,* „ *gebrom en gepiep van harpen en trompetten, dan by een* „ *spreeken van eene welgeregelde taal*". ——— Wat moet men denken van de oprechtheid en eerlykheid van zulk een Schryver, die zodanig een buitenspoorig voorstel durft doen, en zich, ter kwanswyze verdeediging van 't zelve, bedient van ene boosaertige verdraeijing en valsche uitlegging van de woorden van Paulus, dien hy, by ene andere gelegenheid noemt, *den grootsten Vrydenker van zynen tyd, een vrymoedigen en braaven Verdeediger van de reede tegen het gezag?* Men zou waerlyk, niet zonder reden, ligtlyk bewoogen worden, om zodanig een Schryver veeleer met de uiterste verachting te behandelen, dan hem behoorlyk te wederleggen. Doch de Heer *Leland* getroost zich de moeite, van de onbestaenbaerheid dezer gedachten te toonen, en by die gelegenheid des Apostels schryven over dit onderwerp, byzonder 1 Cor. XIV, in een duidelyk daglicht te plaetzen; ten ontegenzeglyken bewyze, van des Schryvers verkeerde afbeelding van dit alles. ——— De gehele behandeling van

dit

dit onderwerp mede te deelen, zou te veel plaets vorderen; maer zie hier zyne wederlegging van des Schryvers voorgeven, dat zy, die deze buitengewoone gave der talen bezaten, zelven niet *verstonden* wat zy zeiden, en dat zy van hun verstand, of rede, ontbloot waren, zo lang, als zy die gaven gebruikten. Om de valschheid van dit voorgeven te zien, heeft men alleenlyk het oog te slaen op het bericht, het welk Paulus van deze zaek geeft.

„ Want de Apostel, (dus gaet de Heer *Leland* voort,) zegt uitdrukkelyk (*): *Die eene* [vreemde] *taal spreekt, die sticht zig zelven; maar die profeteert, die sticht de Gemeinte.* Alwaar het blykt, dat Hy dit onderscheid stelt tusschen het spreeken in eene openbaare vergaadering in eene vreemde taal, en het profeteeren, of het geeven van leeringen en vermaaningen, in eene taal, welke van de hoorders verstaan wierd: Dat in het eerste geval iemand *alleen zig zelven stichtte*, om dat hy alleen verstond, wat hy zeide, maar anderen niet *stichtte*, om dat anderen hem niet verstonden (†). Daar hy nochthans in het laatste geval anderen, zoo wel als zigzelven, *stichtte*. En daarom zegt Hy (§): *Indien ik in eene* [vreemde] *taal bidde, mynen geest bidt* [wel,] *maar myn verstand is vruchtloos;* dat is, het brengt geene vruchten voort, en het is van geen voordeel voor anderen. Daarom verklaart Hy: *Ik zal met den geest bidden, en ik zal ook met den verstande bidden;* dat is, ik zal zoo met den geest bidden, dat myne meening door anderen kan verstaan worden. En dienvolgens doet Hy 'er by (§§): *Ik wille* [liever] *in de gemeinte vyf woorden spreeken met myn verstand,* ——— *dan tienduizend woorden in eene* [vreemde] *taal.* En wat Hy verstaat door het *spreeken van zyn verstand*, verklaart Hy met de woorden, die daar op onmiddelyk volgen,

(*) Men zie 1 *Cor.* XIV. 4.

(†) De Apostel gaet hier mede, gelyk de Heer *Leland* vroeger opgemerkt heeft, tegen, een bestraffenswaerdig misbruik dier gave, bestaende in ene onzydige beroeming op dezelve; door 'er gebruik van te maken in de openbare vergaderingen, in 't byzyn van menschen, welke die vreemde talen niet kenden, en welken geen voordeel konden trekken uit het gene dat 'er gesproken werd.

(§) 1 *Cor.* XIV. 14, 15.

(§§) 1 *Cor.* XIV. 19.

gen, *op dat ik ook andere mag onderwyzen.* En daarom schryft Hy het voor als eenen reegel, dat hy, die de gave der taalen hadde, *in de gemeinte zwygen* zoude, zoo 'er niemand was, die het uitleide; en, zegt Hy: *Dat hy tot zigzelven spreeke, en tot God;* dat is, hy naadere in stilheid tot God, Hem aanroepende en dankende, tot stichting van zichzelven. Alwaar Hy weederom stelt, dat hy het gebruik van zyne reeden hadde, en dat hy zelve zeer wel verstond wat hy zeide; hoewel het Hem aangaande, wanneer anderen Hem niet verstaan konden, beeter was in de gemeinte te zwygen, en het in het verborgen in zyne herte, te overleggen.

Maar onze Schryver geeft te kennen, dat indien iemand de taal verstond, hy dezelve mogte uitleggen; daar eevenwel de Apostel de gave van *het spreeken* en van *het uitleggen* der taalen meldt, als *twee onderscheidene gaven.* En daar op maakt Hy deeze aanmerking: Dat „ iemand „ eene taal sprak, welke hy niet verstond en niet uitleg- „ gen konde; en dat een ander eene taal uitleide, wel- „ ke Hy niet konde spreeken". Het is waarschynelyk, dat Hy dit voor eene zeer schrandere aanmerking houdt. Doch ik hebbe de valschheid van het eerste gedeelte van dezelve alreede beweezen. Want de Apostel stelt hier duidelyk, dat de genen, die de gave der taalen hadden, zelve verstonden, wat zy spraken. En het blykt eeven zo duidelyk, dat zy, die uitleggers waaren van het gene, dat 'er gesprooken was, verstonden het gene zy uitleiden. Doch het is wel te begrypen, dat iemand eene vreemde taal zeer wel kan spreeken, en echter geene bekwaamheid heeft om dezelve vaardig en eigenlyk in de gemeene taal over te brengen. En in teegendeel, dat iemand, die eene vreemde taal niet vaardig en vloeibaar spreekt, dezelve zoo verstaan zal, dat hy in staat is om den zin van dezelve vaardig en gelukkig op te geeven in zyne eigene taal. Deeze dingen zyn weezenlyk onderscheiden, en het onderscheid tusschen dezelve kan op eene natuurlyke wyze zeer gemakkelyk begreepen worden. Het is ook wel te begrypen, onderstellende, dat deeze gaven op eene buitengewoone en boovennatuurlyke wyze meedegedeeld wierden, dat God het zoo heeft konnen beschikken, dat zommigen de gave konden hebben van vaardig en vloeibaar te spreeken in eene taal, welke zy nooit geleerd hadden, en dat zy eeven-

wel niet in ſtaat waaren om dezelve vaardig en aanſtonds ten nutte van anderen in de gemeene taal te verklaaren en uitleggen. En dat, in tegendeel, anderen, die de gave niet hadden van zoo vaardig in deeze vreemde taalen te ſpreeken, eene goede gave konde meedegedeeld zyn, om, in gepaste en eigenlyke bewoordingen, den zin van het gene in zulke vreemde taalen geſprooken was, vaardig uit te leggen. Deeze twee gaven wierden ook dikwyls in dezelfde perſoonen gevonden, gelyk uit het *vyfde vers* van het reeds aangehaalde *Hoofdſtuk* blykt: *Want die Profeteert is meerder*; dat is, nuttiger voor de gemeinte, *dan die* [vreemde] *taalen ſpreekt, ten zy, dat hy het uitlegge, op dat de gemeinte ſtichting mag ontfangen.* Alwaar duidelyk te kennen gegeeven word, dat de genen, die met vreemde taalen ſpraken, zomtyds dezelve ook uitleiden. En daarom vermaant Hy in het dertiende *vers*, den genen, *die in eene* [vreemde] *taal* ſpreekt, dat *hy bidde, dat hy het mag uitleggen*; dat is, hy bidde God, dat hy hem ook de gave ſchenke van in de gemeene taal vaardig te konnen uitleggen het gene hy geſprooken heeft, op dat het voor allen nuttig mooge zyn: het welk duidelyk onderſtelt, dat deeze gaaven in dezelfde perſoonen, dikwyls te gelyk plaats hadden. Hoewel het kennelyk is, dat zulks niet altoos vast ging, maar dat deeze gaven aan byzondere perſoonen uitgedeeld wierden (*). En daar voor konnen wyze reedenen geweest zyn, welke het misſchien dienſtig gemaakt hebben, dat dezelve zomtyds afgezonderd bleeven; hoewel wy op deezen afſtand des tyds niet weeten te zeggen, welke reedenen daar voor geweest zyn, om dat wy aangaande alle de omſtandigheeden der zaaken geene genoegzaame kennis hebben. Het is uit het bericht, het welk ons de Apostel *Paulus* geeft (†), klaar, dat het God in die eerſte tyd behaagde, deeze buitengewoone gaven in eene groote verſcheidenheid uit te deelen, geevende *een ieder in het byzonder*, gelykerwys *Hy wilt*. En het kan mooglyk gediend hebben om zorg te draagen, dat zy op deeze buitengewoone gaven niet hoogmoedig wierden; eene zonde waar voor den mensch, in

(*) Men zie 1 *Cor.* XII. 10. 30. XIV. 28.
(†) 1 *Cor.* XII.

in deezen verdorvenen ſtaat, en zelfs Godzalige menſchen, bloot liggen; en op dat zy een des te gevoeliger bezef van hunne geduurige afhangelykheid van God zouden hebben, wiens welbehaagen het was, dat zy van malkanderen zouden verſchillen; op dat zy ieder in hun post voor malkanderen en voor de Kerk noodzaakelyk en nuttig zouden zyn, en zoo hunne onderlinge eendragt mogt beſtendig gemaakt worden. De Apostel verklaart dit met opzigt tot het geval van geestlyke gaven, welke aan byzondere perſoonen meedegedeeld wierden, door eene ſierlyke gelykenis, genoomen van de verſchillende gebruiken en werkingen van de leeden van het menschlyke lighaam (*)".

De Huis Uitlegger des N. T. Door PH. DODDRIDGE, *Dr. en Prof. der H. Godgel. te Northampton. Uit het Engelsch in 't Neerlandsch overgezet. Vierde Deel. Eerſte en Tweede Stuk. Te Amſterdam by* P. Meijer, 1778. *Behalven het Voorwerk* 375 *bladz. in gr. octavo.*

In deze twee Stukken ontvouwt ons de Hoogleeraer *Doddridge* den brief van den Apostel *Paulus* aen de Romeinen, op de eigenſte manier als hy de voorige Evangeliſche Schriften behandelt; te weten door ene uitbreidende omſchryving van zyne vertaling, welke hier en daer met enige aentekeningen vergezeld gaet. Tot ene nieuwe proeve van dit meermaels aengeprezen Werk, diene in dezen 's Mans uitbreiding van 's Apostels tael, Rom. VIII. 19—23, *Het Schepzel, als met opgeſtoken hoofde verwacht de openbaring van Gods kinderen*, enz. Deze woorden, die, gelyk bekend is, aen zeer verſchillende verklaringen onderhevig zyn, breid onze uitlegkundige Schryver indezervoege uit.

„ Als ik den afnemenden en elendigen ſtaet onzer wereld van rondſomme beſchouw, ſchynt het my als of de gantſche natuur, als 't ware, met eene beweeglyke tael, luidkeels riep, om die gezegende verandering, die het Euangelie eens wil te voorſchyn brengen.

De

(*) 1 *Cor.* XII. 14—31.

De ernstige verwagting der geheele Schepping (a), zo ver zy nu voor ons gezigt bloot ligt, *is gevestigd op de Openbaaring der Zoonen van* GOD, op den zaligen tyd, wanneer Hy meer openbaer blyken zal, hen daer voor te erkennen, en die smaed en tegenheden zal doen verdwynen, waeronder zy nu verborgen en onkenbaer gemaekt zyn.

„ *Want de Schepping* verloor welhaest haere oorspronglyke schoonheit en gelukzaligheit, de mensch en zyn verblyf ondergingen eene deerlyke verandering, de geheele zigtbaere natuur *werd onderworpen gemaekt aen de ydelheit* en elende in veelerleie opzigten; en dit *niet gewillig*, niet door het persooneel wangedrag van hun, die 'er allersterkst door getroffen worden, *maer door hem, die* [*haer*] *onderwierp*, te weten, Adam, toen deze het hoofd van ons geslagt zynde, als een hoofdpersonagie, ons door zyne overtreding in dezen jammerlyken staet gebragt heeft.

„ Jam-

„ (a) *De ernstige verwagting der Schepping* enz. Dit en de volgende verzen zyn vry algemeen, en niet zonder reden, zoo moeilyk aengezien, als eenig deel van dezen brief. Mogelyk is deze moeilykheid vergroot, door Κτίσις in den eenen volzin door *schepping*, en in den anderen door *het schepsel*, te vertalen. Dit te verklaren als voornaemlyk ziende op de redenlooze of levenlooze schepping, kan niet door den beugel; naer dien de dag der herstelling onzer lichaemen met die verbranding verzeld zal gaen, die hier een einde van zal maken. De Uitlegging derhalven, volgens welke Dr. WHITBY en Mr. GROVE dit doen slaen op de *Heidensche werelt*, is veel verkiesbaerder dan deze. Maer, over 't geheel, denke ik, geeft het een veel verhevener en uitmuntender zin, dit op te vatten als eene *sterke persoons-verbeelding* [*Prosopopœia*], waer door de schepping, uit hoofde van den rampspoed en zonde, op de geheele *niet door het Euangelie verlichte* werelt gebragt en duurzaem gemaekt, (schoon weinig van derzelver Inwoonders zoo veel van hunne elende zagen, dat ze dadelyk nae een middel tot herstel haekten,) wordt voorgesteld als *ziende met een vaurig verlangen*, (gelyk het woord ἀποκαραδοκία strikt genomen betekent,) nae zoodanig een middel en verlossing uit, als het *Euangelie* aenbrengt, door welks groot vermogen de menschlyke natuur verlost zou worden van ydelheit en bederf, en de mindere schepsels van geweldenary en mishandeling. Niets is gemeener, dan *een land* voor te stellen, als *klagende*, of *zich verblydende*, als *roepende om regen*, enz. En zoo deze zin aen deze drie verzen gegeven goedgekeurd wordt, zal de opklimming in het 23 vers verstaenbaerder zyn, dan volgens eenige andere verklaring, die ik kenne. Zie *Aent.* (b) in 't vervolg."

„ Jammerlyk inderdaed! maer GODE zy dank, niet geheel onherstelbaer; naerdien zy nog *in hope* is, dat de Behoudenis, zoo gelukkig begonnen, eindelyk al verder en verder zal worden uitgebreid; *dat de schepping*, ten minste in de toekomende eeuwen, *vry gemaekt zal worden van de dienstbaerheit der verderfenisse*, waerdoor de menschen nu zichzelven en de laegere schepsels misbruiken; en dat zy zelfs gebragt zal worden *tot de heerlyke vryheit*, waer *van* wy Christenen bezitters zyn, in gevolge van onze verheffing tot *de* waerdigheit van *zoonen van God*; daer het zeker is, dat de schepping onbegrypelyk gelukkiger gemaekt zou worden, dan zy is, zoo die gezegende bedeeling, waer door wy in GODS geslagt zyn ingeleid, en geleerd worden ons best te doen, om overal rondsom ons het goede te verspreiden, algemeen de overhand kreeg.

„ Intusschen is de staet der geheele werelt zoodanig, dat zy op de nadruklykste wyze schynt te roepen, om deze groote tusschenkomst der Godlyke magt, en genade, ten haeren voordeele; *immers* ten dien aenzien mag ik zeggen; *wy weten*, *dat de geheele schepping*, van den eersten afval onzer natuur van GOD af aen, *te samen zucht en tot heden in baerensnood is*; zy is als met sterke vlagen in arbeid, om deze gewigtige geboorte van zoonen en dochteren voor den ALLERHOOGSTEN voort te brengen (*b*).

En

„ (*b* Om deze gewigtige geboorte enz.] Het is wel waer, dat *in weeën te zyn gelyk een vrouw in barensnood* somtyds alleen betekent in grooten angst te zyn, zonder dat 'er eenige bedoeling is op eene verwagte geboorte; maer het schynt my zeer waerschynlyk dat de Apostel in de *zinspelingen* het oog heeft op het geen te voren gezegd was; *vers* 14-17. 19, 21. In alle welke plaetsen hy de Christenen beschryft als *kinderen van* GOD, en dus drukt hy hier de algemeene overmagt van het *Euangelie* uit, door de geboorte van nog veelen, waermede de Natuur bezwangerd was, en waer van zy verlangde verlost te worden: vertoonende hier door zeer gelukkig den slegten toestand der zulken, die, terwyl zy vermogens hadden, die hen in staet stelden, om in zoo eene betrekking tot GOD, als zyne kinderen, te komen, in ydelheit en duisternis verloren geraken, terwyl zy onkundig zyn van GOD en den weg ter behoudenis; en zy intusschen gepynigd worden, door de voortreflykheit hunner Natuur, als die geen gepast voorwerp heeft, om op te werken. En deze is de zeer gepaste, maer in 't gemeen onopgemerkte opklimming, waer-

op

En 't is *niet alleen* de geheele fchepping, die [*dus*] rondfom ons in weeën en barensnood fchynt te zyn, als wy het oog flaen op die gewesten, daer het Euangelie nog onbekend is, *maer zelfs wy* Christenen *zelve*, *die de eerfte vruchten van den geest ontvangen*, en daerdoor geen onaenzienlyken trap van vryheit en verlosfing bekomen hebben, ook *wy zuchten in ons zelven* onder veele overgebleevene onvolmaektheden en lasten, terwyl wy nog met fterke begeerte *wagtende* zyn *op de* zoo groote gebeurdtenis, die, als by uitftekendheit, onze *aenneeming der kinderen* genoemd mag worden (*c*), daer zy de openbaere verklaring hiervan zyn zal, wanneer onze Hemelfche VADER ons voor de oogen der geheele werelt gekleed en opgefierd zal doen voortkomen, zoo als zynen kinderen betaemt. Gy begrypt ligt, dat ik nu het oog hebbe, op *de verlosfing onzer lichaemen*, hun volkomen bevryding van het geweld des grafs by de algemeene opftanding, (*d*) die ons tot eene gelukzaligheit zal inleiden, onvergelyklyk verheven boven den vryften en luisterrykften ftaet, in welken de aerde, zelfs door den grootften zegeprael en overmagt des Euangeliums, ooit gebragt zal worden."

Ver-

op ik te voren doelde. (Aentekening (*a*)). De werelt fchynt te wagten, te roepen, en te zuchten om de uitbreiding van 't *Euangelie;* en zy, onder wien het de overhand heeft, zyn fteeds in barensnood, als 't ware, van hope op, en verlangen na, een nog verhevener ftaet na de Opftanding."

„ (*c*) *De aenneming* enz.] Ik kom volkomen overeen met Mr. HOWE (Works, Vol. I. pag. 680 en 681.) dat hier eene zinfpeling is op de *twee foorten van aenneming tot kinderen* onder de *Romeinen*, waer van de eene *in 't verborgene*, de andere *in 't openbaer op* de *markt* gefchiedde. In welk laetfte geval de *aengenomene* plegtig verklaerd en erkend werd, de zoon te zyn van den *Aennemer*. Vergelykt *Lukas* XX. 36."

„ (*d*) Bevryding enz.] Dat verlosfing fomtyds bevryding betekent, is zeer zeker. Vergelykt *Lukas* XXI. 28. Efezen I. 14. *Hebreen* XI. 35."

Verklaaring van PAULUS *Brief aan de Hebreeuwen, door* J. A. CRAMER, *Koninglyk Deenschen Hofprediker. Uit het Hoogduitsch overgezet. Tweede Deel. Eerste Stuk. Te Utregt by* A. v. Paddenburg, 1778. *In-quarto* 438 *bladz.*

Behalven de achtervolgende verklaring van dezen Brief, welken de Eerwaerde *Cramer* hier brengt tot op het veertiende vers van het negende Hoofdstuk, behelst dit tweede, even als het eerste Deel, aenvanglyk enige voorafgaende Verhandelingen, die tot den algemenen inhoud van dezen Brief betrekkelyk zyn. De eerste strekt ter stavinge van de Godlyke ingeving, en het Canonyk gezag dezes Briefs. Ene volgende is geschikt ter ontvouwinge van den tyd, wanneer de aenleiding by welke, en de plaets van waer dezelve geschreven is. Verder verledigt zich de Autheur, in twee daerbygevoegde Verhandelingen, ter wederlegginge van het gevoelen van Dr. *Sykes*, „ dat de Mozaïsche Godsdienst „ geene voorbeelden van 't groote en algemeene zoen„ offer, door 't bloed van Jesus Christus, vervat heb„ be:" mitsgaders, dat de reiniging van zonden door Jezus Christus, in de Euangelische Schriften zo duidelyk verkondigd, geene betrekking heeft, tot zonden na de omhelzing der Christelyke Leere, maer bepaeld moet worden, „ tot het reinigen van alle die zonden, waar„ aan de waereld, dat is, de joodsche en heidensche „ waereld schuldig was, vóór dat ze de voorwaarden „ der verzoeninge met God had aangenomen." Ten laetste deelt hy nog mede een oordeelkundig berigt van de voornaemste Uitleggers dezes Briefs, uit onderscheiden Geloofsgezinten. In ieder dezer Verhandelingen, gelyk ook in de verdere verklaring van den Brief zelven, levert onze Luthersche Godgeleerde, naer zyne denkwyze, verscheiden leerzame aenmerkingen, die deze zyne ophelderingen waerdig maken, om nevens andere Schriften over dezen Brief nagegaen te worden. —— Zie hier wat, naer het oordeel van den Eerwaerden *Cramer*, aenleiding gegeven hebbe, tot het schryven van dezen Brief, welken, gelyk hy voorheen beweerd heeft, niet gerigt is aen de Christenen te Jerusalem, of in Pales-

lestina, in 't byzonder, maer, met insluitinge van dezen, bovenal aen de bekeerde Hebreeuwen in de Asiatische Gemeenten. Uit dien hoofde kan hy zich niet verenigen met hun, die, het eerste gevoelen toegedaen zynde, de aenleiding zoeken in de byzondere omstandigheden der Christenen in Palestina; maer oordeelt, dat men het oog liever moet vestigen, op algemener omstandigheden, die betrekking hadden tot alle de Asiatische Gemeenten; waerover hy zich dan indezervoege uitlaat.

„ De meeste Geloovigen uit 't Joodendom, niet tegenstaande zij Christus voor den waaren Messias hielden, waren ijverige aanhangers en onderhouders der *Mozaïsche* Wet. Hoewel op de vergaderinge der Apostelen te *Jerusalem*, het plegtige besluit genomen was, dat de Christenen van 't jok derzelve zouden zijn ontslagen, Hand. XX. 21, 22; *Paulus* moest egter nog agt of negen Jaaren daarna bevinden, dat de veele duizenden, die het geloof hadden aangenomen, alle heftige ijveraars der Wet waren. Zij hielden de onderhouding derzelve voor even zo noodzaaklijk, als de Belijdenis des Euangeliums; ook zogten zij hunne dwaaling buiten *Palestina*, in de *Asiatische* Gemeenten, uit te breiden. Hoe ver kunnen niet overmaatige neigingen tot zijn vaderland en tot zijn vaderlijke zeden verleiden! Veelen lieten zig in de war brengen, en alle dwaalingen in den Godsdienst hebben gevaarlijke gevolgen. Hadden niet de valsche Apostelen bijna alle *Galatiers* verleid? *Paulus* weersprak hen deswegen, overal en altijd; want bijkans in alle Gemeenten waren 'er zulke dwaalende Leeraaren. Nademaal lang gewende en diep ingewortelde vooroordeelen, bezwaarlijk, kunnen uitgeroeid worden; zo was het te duchten, toen nu de tijd kwam, wanneer de *Jooden* tegen de *Romeinen* opstonden (*), dat veelen der bekeerde *Hebreeuwen*, in de valsche verbeelding, als zoude nu de verlossing hunnes volks van de magt der Romeinen, en hunne eige heer-

(*) Deze Brief naemlyk is, volgens het algemene gevoelen, dat de Eerwaerde *Cramer* ook omhelst, en met aennemelyke bewyzen staeft, geschreven in het 63ste jaer na de gemene telling, en dus ongeveer drie jaren voor den oorlog der Jooden met de Romeinen, als welke in den jare 66 in de maend Mai openlyk uitborst.

heerschappij over de aarde beginnen, zig in dien opstand mogten laaten inwikkelen. Hoe ligt konden zij als dan tot afval worden verleid? Hunne overmaatige aankleeving aan de *Mozaïsche* Wet hadt hen juist verhinderd, de waare oogmerken derzelve, en de eigenlijke bestemming van den *Levitischen* Godsdienst en deszelfs offerhanden te begrijpen. Zij waren *traag, om te hooren, geworden*, en *hadden wederom van nooden, dat men hen leerde, welke de eerste beginzels van 't Euangelium waren.* Zij waren *kinderen geworden, die weder melk van nooden hadden, en geen vaste spijze* konden *verdraagen.* Wat hadden zij niet te duchten, wanneer ze bezogt wierden met droevenissen en vervolgingen? Hoe kon dit voor een *Paulus* onverschillig zijn, wien hunne haglijke en gevaarlijke omstandigheden in het geestlijke bekend waren; hem, die eertijds had gewenscht voor zijne broeders naar het vleesch verbannen te zijn van Christus; hem, die zo ernstig en ijverig tragtte, ook eenigen van zijn vleesch zalig te maaken? Tot dat einde besteedde hij de *wijsheid, die hem gegeeven was*, tot hun beste; hij zogt hen in het Euangelium te bevestigen; hij tragtte hen waare, verheven, en levendige denkbeelden nopens hunnen Verlosser in te boezemen; hij verklaarde hen de wet en haare Euangelische Geheimen; hij toonde hen 't voormaalig nut van den *Levitischen* Godsdienst met deszelfs offerhanden, en te gelijk de tegenwoordige nutteloosheid van deze; hij kondigde hen de nabijheid van Gods oordeelen over Jerusalem aan, en de geene, die alle moedwillige afvalligen van 't Euangelium zouden verderven; moedigende hen aan, door het voorstel der heerlijkste voorbeelden des geloofs en hunner belooninge, tot standvastig- en getrouwheid in de belijdenis des Euangeliums. Was niet de begeerte, alle deze gedagten in zijne vadsige, agtelooze, en den afval nabijzijnde broeders te verwekken, aanleiding en oorzaak genoeg?"

Zes

Zes Leerredenen ten dienste van zwaarmoedige Christenen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsterdam by J. Döll en M. de Bruin, 1779. *Behalven het Voorbericht* 108. *bladz. in gr. octavo.*

De onderwerpen dezer Leerredenen zyn, de Eenzaemheid, het Wandelen, de geneugten der Christenen, de Vreugde van Elizabeth en hare Vrienden by de geboorte van Johannes, het liefdeloos Oordeelen over andere menschen, en de Treurigheid van een Christen over zyne Zonden. In 't behandelen dier onderwerpen maekt de Leeraer gebruik van ene levendige manier van voorstellen, die zeer wel geschikt is, om invloed te hebben op het hart zyner Toehoorders; om hen op te leiden, tot ene wel ernstige, maer niet nedergeslagen Godsvrucht; waertoe hy hun verscheiden leerzame bedenkingen aen de hand geeft, met aenwyzinge van het rechte gebruik der middelen, welken daertoe strekken. —— Zie hier, tot ene proeve, het slot zyner Leerreden over de Eenzaemheid, welke hy, na 't optellen van de voor- en nadeelen der Eenzaemheid, met de volgende vermaenlessen doet afloopen.

„ Wanneer wy nu, myne Vrienden! dit alles te saamen neemen, 't geen ik thans van 't gezellige leven, van de eenzaamheid gezegd heb, volgt daaruit niets anders dan dit: een Christen kan niet geheelyk zonder gezelschap, en niet geheelyk zonder eenzaamheid zyn. In de eenzaamheid moeten wy ons door het gebed, door het leezen van de heilige Schrift en van andere goede boeken, en door eene naauwkeurige beproeving van ons zelven, tot de verkeering met de menschen voorbereiden, en de kwaade indrukselen, welke ons hart somtyds in gezelschappen ontvangen heeft, weder uitwisschen. En in gezelschappen moeten wy de goede voornemens ter uitvoer brengen, welke wy in onzen binnenkamer opgevat hebben, en van anderen zoeken te leeren, wat goed, wat loffelyk is, wat wel luidt. Ten minsten moet 'er één uur des daags aan de eenzaamheid, aan de afzondering van de waereld, aan het gebed, aan de verkeering met God toegewyd worden. Wat heb ik heden te doen? Welke plichten eischt

eischt myn ampt, myn staat van my? Welke verzoekingen heb ik te vreezen? Hoe zal ik ze overwinnen? Hoe kan ik heden iets goeds verrichten? Goede God! sterk my! bewaar my voor afwyking, voor buitenspoorigheid! Help my, dat ik een goed ongekwetst geweeten met my te bedde neem! Dit zy dagelyks onze eerste gedachte. —— Hoe heb ik heden geleefd! Hoedanig heb ik mynen tyd besteed? Hoe heb ik God, hoe heb ik mynen evenmensch gediend? Welke verzoeking heb ik overwonnen? Welke feilen heb ik begaan? Welke deugd heb ik geoeffend? O barmhartige Vader! vergeef my alle deze misslagen, waarvan myn geweeten my beschuldigt, om Jesus wille? Dit zy dagelyks onze laatste gedachte. —— Vlied de eenzaamheid zo dikwyls zy voor u gevaarlyk wordt; zo dikwils 'er snoode, verdrietige, treurige gedachten in dezelve aangekweekt worden.

„ Maakt met verstand gebruik van de verkeering met de menschen. Vind gy iemand, in wiens gezelschap gy aardschgezind, ligtvaardig, boosaardig wordt; —— tracht u daarvan te ontdoen; en, wanneer gy met denzelven te naauw verknocht zyt, wapen u dan tegen deszelfs tegenwoordigheid door het gebed, en door de vernieuwing van die goede gedachten, die u op den weg der deugd tot wegwyzers dienen! Vind gy iemand, die God en de deugd bemint; acht denzelven hoog; —— stelt zyne vriendschap op eenen hoogen prys, gelyk een kleinood, —— verdraag zyne fouten met zachtmoedigheid, —— want gy zelf zyt niet zonder feilen.

„ Deeze korte overdenking over de eenzaamheid zy in 't byzonder den geenen aangepreezen, die kinderen hebben. Goede God! hoe beeft ons hart, wanneer wy de kinderen, wier deugd een groot gedeelte van onze aardsche welvaart uitmaakt, aan de verkeering met anderen zullen overlaaten, nadien zy zo ligtelyk alle de goede lessen, welke wy hun inboezemden, vergeeten en kwaade gewoontens aanneemen kunnen! maar behoorden wy niet even zo zeer voor hunne eenzaamheid te beeven? Kunnen wy wel van hen verwachten, dat zy altyd met u, hunnen Vader, spreeken, altyd zich zelven beproeven, of ten minsten hunne gedachten op de bezigheden, welke hun opgedraagen zyn, vestigen zullen? Moeten wy niet vreezen, dat zy, door de geduurige eenzaamheid, gemelyk, onverdraagzaam, hoofdig worden?

den? dat zy hunne onzuivere gedachten te zeer den vrygel vieren? Zekerlyk kunnen wy hen met een goed geweeten niet alle verkeering verbieden? Wy moeten hen veroorlooven, zich met hunne jonge vrienden of vriendinnen te vermaaken. Niets blyft 'er voor ons over, dan dat wy hen van kwaad gezelschap te rug houden, hen door goede vermaningen van hunne afwykingen weder trachten te rug te brengen, en het overige gerust aan u overlaaten, die de rechte Vader zyt over al wat kinderen heet in den Hemel en op de Aarde.

„ Op de aarde zullen wy nooit een volkomen goed gezelschap vinden. Maar verblyd u, dat wy in het toekomende een gezelschap zullen aantreffen, waaruit de nyd, de valschheid en de zondige schertsery gebannen zyn; alwaar de zuiverste geneuchten op ons wachten, het gezelschap van veele duizenden Engelen en Heiligen, wier naamen in den Hemel aangeschreeven zyn. —— Gave God, dat wy allen hier toe verwaardigd wierden! Amen."

Geschiedverhaalen des O. en N. T. inzonderheid voor de Jeugd geschikt. In 't Hoogduitsch beschreeven, door een gezelschap in Zurich, onder het bestuur van J. J. HESZ, *Predikant te Zurich. In 't Nederduitsch vertaald door* J. W. V. HAAR. *In 's Gravenhage by* J. v. Cleef, 1778. *Behalven het Voorwerk* 610 *bladz. in gr. octavo.*

Het hoofdoogmerk der Opstelleren van dit Geschrift is, der Jeugd in handen te geven, ene ontvouwing van de Bybelsche geschiedverhalen, op zodanig ene wyze ingericht, dat dezelve voor haer onderrichtend en opwekkelyk zy. Hiertoe heeft men zich bepaeld, om, in de manier van behandeling, acht te geven, op de volgende eigenschappen of hoedanigheden: op ene gepaste keuze der geschiedenisfen; op de juistheid in 't verhaelen; op de vatbaerheid en eenvoudigheid; op het interesfante en het leerzame. In de uitvoeringe hier, van is men over 't geheel zo wel geslaegd, dat dit Geschrift, met het hoogste regt, ter bereikinge van het bedoelde nut, ten opzichte der Jeugd, aengeprezen mag worden. Tot een voorbeeld hiervan slae men 't

oog

oog op de volgende voordragt van Abrams broederlyke toegevendheid jegens Loth.

„ Na dat Abram met zynen neef Loth eenigen tyd te samen geleefd had, vermeerderden beider kudden zo zeer, dat het weiland niet toereiken kon. Dit veroorzaakte veeltyds verschil tusschen de herdersknaapen van Abram, en die van zynen neeve. Elk was getrouw voor zynen meester, en bezorgde de beste weide en waterwellen voor zyn vee, zoekende de anderen daarvan te verdringen.

„ Abram zou dit gaarne anders gezien hebben; en vreezende dat deeze onaangenaamheden meerder en grooter mogten worden, was hy bedacht op middelen, om daarin te voorzien. En vermits hy zeer wel begreep, dat zy by zulke talryke kudden, die nog dagelyks meerder wierden; niet altoos zo naby den anderen konden blyven woonen, zo deed hy aan Loth eenen zeer onbaatzuchtigen voorslag. Lieve neef! zeide hy, wy zyn te samen bloedverwanten; tot hier toe hebben wy met elkander in vreede en vriendschap geleefd; ik weet dat de twist en tweedragt tusschen de knaapen, zo wel aan u, als aan my, verdrietelyk vallen; doch wy kunnen daarin niet voorzien, ten zy wy met onze groote kudden van een scheiden. Zie daar, het land is meestendeels nog onbewoond: kiest voor u naar goedvinden, en trekt met uwe haave derwaards: wilt gy ter rechterzyde gaan; dan zal ik my ter flinkerzyde begeeven; of verkiest gy deezen; ik zal den anderen weg inslaan.

„ Dus broederlyk handelde Abram. Indien Loth mede zo onbaatzuchtig geweest ware, dan zoude hy de keuze overgelaaten hebben aan zynen Oom, die het zo wel met hem meende: maar hy zag meer, dan Abram, op zyn voordeel; evenwel mishaagden hem de geduurige verschillen: hy bezag dan de landstreek van rondsomme, en bespeurde, dat de eene zyde ongelyk beter scheen, en schier naar eenen hof geleek: deeze landstreek verkoos hy voor zich, nam afscheid van Abram, en begaf zich met zyne haave en vee derwaards. Abram liet zich dit alles welgevallen, alleenlyk op dat de goede verstandhouding wederom mogt hersteld worden. Dit was hem veel aangenaamer, dan of zyn neef aan hem het beter gedeelte des lands overgelaaten had.

„ Zulk een inschikkelyk en broederlyk gedrag behaagde

de aan God: Hy herhaalde by deeze gelegenheid, aan Abram, de beloftenisſen aan hem gedaan. En offchoon het land, het welk hem te beurt viel, ſlegter was dan dat van Loth; evenwel maakte God hem van dag tot dag ryker en gelukkiger, meerder dan zynen neeve Loth."

Scheikundige Proeven en Natuurkundige Verhandelingen, ter nadere kennisſe der ongebluschte Kalk enz. Door den Heer J. F. MEIJER, *Apotheker. Volgens den laatſten Druk uit het Hoogduitsch vertaald en met eenige Aantekeningen vermeerdert. Door* P. J. KASTELEIJN, *Apotheker te Amſteldam. Twee Deelen. Te Amſteldam by* A. Borchers, *behalven het Voorwerk en den Bladwyzer*, 670 *bladz. in gr. octavo.*

Het is den Liefhebberen der Scheikunde overbekend, hoe veel moeite het onderzoek der Kalk allen den geenen, die 'er zig immer op toeleiden, gebaard hebbe. Dit heeft, naar allen ſchyn, by veelen ten gevolge gehad, dat ze 'er genoegzaam van afzagen; dan midlerwyl vond men 'er egter nu en dan nog, die zig der moeite getroostten om dit Stuk weder op te vatten; en te beproeven, of zy 't, op goeden grond, verder konden brengen, dan hunne Voorgangers gedaan hadden. Zulks heeft ook, voor eenige jaaren, de Scheikundige *Meijer* ondernomen, en wel met oogmerk, om, met ter zydeſtellinge van alle de dus ver gevormde begrippen des aangaande, de Kalk onbevooroordeeld te beſchouwen, als een voor hem nog geheel onbekend Weezen, het welk hy eerst, uit deszelfs allerduidelykſte eigenſchappen en verhoudingen, moet leeren kennen. „ Ik wil, zegt hij „ daarom, het onderzoek beginnen, van den eerſten „ oorſprong af, en, voor eerst, den raauwen Kalk- „ ſteen, zoo naauwkeurig, als 't mij mooglijk is, onder- „ zoeken; op dat ik weeten mooge, welke ſtoffen hij al „ of niet onthoudt, en of dat Wezen, dat dezelve naa „ zijne branding bezit, van zoodanige beſtaandeelen af- „ komſtig is, welken zich bereids voor de branding „ daarin bevonden. Vervolgens wil ik de verhoudingen „ van den gebranden Kalkſteen, met alle oplettendheid, „ be-

„ beschouwen, en, zo veel mij mooglijk is, met wel-
„ beproefde gedachten 'er over oordeelen". —— Den uitslag deezer poogingen vermeldt ons dit Geschrift; 't welk de Heer *Kasteleijn* met reden der moeite waardig geagt heeft in onze Taale over te brengen, en, met eenigen zyner aanmerkingen vermeerderd, den Nederduitschen Leezer ter nadere onderzoekinge aan te bieden.

De Heer *Meijer* verleent ons hier een naauwkeurig verslag van zyne proefneemingen, die aan elkanderen als verknogt zyn, en trapswyze voortgaan, om zyne gedagten, uit de genomen proeven afgeleid, op te helderen, en zyne daar uit opgemaakte Theorie te bevestigen. Hy beschryft zyne naauwkeurig in 't werk gestelde proefneemingen, met zo veel onderscheiding, dat ze door kundigen ligtlyk getoetst en nagedaan kunnen worden; en brengt tevens duidelyk onder 't oog, wat ieder proefneeming bewyst, en welke gevolgen 'er natuurlyk uit voortvloeien. Men ziet, alles nagaande, zo juist eene overeenstemming in alle de byzondere proeven, en de daar uit afgeleide kundigheden, dat ze elkander ondersteunen; en te samen loopen ter versterkinge van 's Mans denkwyze over dit onderwerp, of der Theorie, welke hy daarop vestigt. Zyne voortgaande onderzoekingen nopens dit stuk hebben hem als onmerkbaar geleid, om, langs dien weg, niet alleen de eigenschappen en verhoudingen der Kalk te ontvouwen, maar te gelyk ook die van andere Zelfstandigheden na te gaan. Hierdoor opent zig in dit Werk een ruim veld van nasporing voor de beoefenaars der Natuur- en Scheikunde, met betrekking tot eene geheele reeks van natuurlyke verschynselen; te meer daar de Heer *Meijer*, in gevolge zyner proefneemingen, wel byzonder beweert, dat het Oorspronglyk Zuur niet bestaat, in *Zout- Salpeter-* noch *Vitriool-Zuur*, maar in een *Vettig-Zuur*; dat een doorloopenden invloed heeft op alle Lichaamen: weshalve deszelfs nadere onderzoeking, gelyk die van andere onderwerpen alhier behandeld, met regt ten uiterste gewigtig gerekend moge worden.

In de uitvoeringe van dit Stuk bepaalt de Autheur zig, overeenkomstig met het bovengezegde, aanvanglyk, tot eene beknopte beschryving en uitvoeriger ontleding van den raauwen Kalksteen, door Salpetergeest,

mits-

mitsgaders tot een nader onderzoek van dien, door deszelfs uitkooking met Water. Dit leert hem, buiten de ontdekkingen van 't geen 'er in te vinden is, wel byzonder, 't geen hier bovenal opmerking verdient, ,,dat ,, de raauwe Kalkfteen alle 't geene niet bezit, wat men ,, anderen Kalkfteenen gewoonlijk toefchrijft; en waar- ,, van men de zoute en fcherpe ftoffe der ongebluschte ,, Kalk tracht af te leiden". Zulks doet hem dan overgaan om de verandering van den Kalkfteen na te fpeuren; 't geen 'er door branding en blusfching in te wege gebragt wordt; 't geen men ontdekt, wanneer men de ongebluschte Kalk met water ontbindt; 't geen ons de verhouding van het Kalkwater by zyne vervlieging leert; en wat men ontdekt, wanneer de zuivere Kalkaarde, door de nederploffing met een Loogzout, uit het Kalkwater afgefcheiden wordt. Het nagaan van dit alles levert hem eene menigte van byzonderheden; waar uit hier grootlyks in agt te neemen ftaat, dat men, by deeze laatfte nederploffing, gewaar wordt, ,, hoe zich de ,, Kalk in twee Hoofdbeftaandeelen of zelfftandigheden ,, ontleed, naamlijk in zuivere Kalkaarde, en in eene ,, zoutachtige brandende ftoffe"; welke de Autheur, tot op een nader onderzoek, by voorraad het *Causticum*, zo veel als een vuurig en bytend weezen, noemt. — Ter nafpooringe nu van dit *Causticum*, het welk voorkomt als eene weezenlyke en op zigzelve beftaanbaare ftoffe, of eene werklyke zelfftandigheid, verledigt de Heer *Meijer* zig, tot het doen van eene menigte van fcheikundige proeven op onderfcheidene wyzen, die hem allengskens meerder lichts deswegens verleenen. Wy zullen ons, om niet te uitvoerig te worden, met derzelver byzondere melding niet ophouden: genoeg zy het te zeggen, dat ze een aantal van proeven behelzen, welken ter verklaaringe van veele verfchynfelen ftrekken, en den Autheur, daar 't in dit geval voornaamlyk op aan komt, ten grondflage ftrekken, om te beweeren, *dat het Causticum, als een mengzel van de eerfte zoort, eene fubtiele vlugge Zoutftoffe zij; dewelke uit een Zuur beftaat, dat, met de allerreinfte Vuurftoffe op het naauwfte vereenigt is.* Dat men 't te houden heeft, *voor zoodanig een zwavelachtig mengzel, dat, van alle andere Ligchaamen in de Waereld, is onderfcheiden; dat onfcheidbaar en onvernielbaar is; en 't welke men, in een volkomen zin*

van het woord, een VETTIG ZUUR *noemen kan.* ——— Onze Scheikundige deeze omschryving breeder ontvouwd, en in derzelver byzondere deelen verklaard hebbende, slaat verder het oog op het ontstaan en den oorsprong van dit Zuur; waaromtrent hy van gedagten is, dat het te houden zy voor eene grondstoffe, welke de Wyze Schepper, ter voortbrenging, inrigting en onderhouding van al het geschapene, reeds in den beginne daar gesteld heeft. „ Het treedt, zegt hij, uit de lucht reeds vaar„ dig en zaamgezet in de ligchaamen in, en gaat, bij „ derzelver vernieling, 'er ook weder ongescheiden „ uit". En hierop hegt hy, ter nadere ophelderinge, aan dit alles, nog een samentrekkend berigt van zyn begrip nopens dit Vettig-Zuur, en deszelfs eigenschappen, met eene nevensgaande ontvouwing van de nuttigheid der kennisse van dit Zuur; gemerkt het in alle lichaamen voor handen is, en derzelver aanwending zig over de geheele Natuur uitstrekt.

Hier mede had de Heer *Meijer* zig voorgesteld zyn Werk te besluiten; dan het denkbeeld, dat een Scheikundige, de opgegeeven beschryving der eigenschappen en werkingen deezer stoffe nagaande, ligtlyk op de gedagten zou kunnen vallen, „ dat deeze stoffe wel de „ reine Brandstoffe en de eigenlijke stoffe des Vuurs „ zijn moet", deed hem besluiten zulks nader ter proeve te brengen; en even zo gaven andere bykomende omstandigheden hem aanleiding tot andere onderzoekingen, die de Heer Vertaaler, in onderscheiding van de voorige *Scheikundige Proeven*, onder den naam van *Natuurkundige Verhandelingen*, met het Besluit van dit Werk, en een Aanhangzel op het zelve, als tot een tweede Deel geschikt heeft.

In het zelve ontmoeten wy eerstlyk een onderzoek, of, en in hoe verre, het Vettig Zuur voor de stoffe des Vuurs aan te neemen zy? En dit leert ons; „ dat de „ stoffe des Lichts ofte der Zonnestraalen, de eigenlijke stoffe des Vuurs is; maar het Vettig-Zuur de naaste stoffe van het zelve, die, nevens de eerste, altoos „ met het Keukenvuur tegenwoordig is". Hier by komt vervolgens in overweeging, of niet het Vettig-Zuur de Elastike stoffe der Lucht zy? Onze Autheur, door de elastike of veerkragtige stoffe der Lucht, dat elastike Weezen bedoelende, het welk in den, onzen

Aard-

Aard- en Waterbol omvattenden, Dampkring voor handen is, het welk van eenigen *Lucht*, van anderen *Æther* genaamd wordt, twyfelt niet om deeze Vraag met Ja te beantwoorden; en te ftellen, „ dat de *Æther*, of de „ Elaftike ftoffe der Lucht, het elaftike *Vettig-Zuur*, de „ *bytende zelfftandigheid der Kalk*, en het *Gas Helmontii* „ eenerlije ftoffe en wezen zy". En hier uit ziet men, vervolgt hy, „ dat de zoodanige Natuurkenners, die, „ door het onderricht der luchtpomp en veele andere „ ondervindingen overtuigt, het daar zijn eener biezondere Elaftike ftoffe, die zij *Æther* noemden, erkenden, en ook deeze ftoffe ter opheldering veeler Scheikundige dingen en ontdekkingen ten gronde leiden, „ gantsch niet gedwaalt hebben. Alleen ontbrak hieraan eene naauwkeuriger kennis deezer ftoffe, en daardoor bleef alles aan veel twijfelingen en tegenfpreekingen onderworpen. Dan nu wordt uit de Scheikunde „ beweezen, het geene de Natuurkunde reeds lang bekragtigd heeft; en deeze ontdekt nu door de Scheikunst, het geene ze van het eigenlijke Wezen deezer „ ftoffe niet duidlijk zeggen kon". Op eene foortgelyke wyze beantwoordt de Heer *Meijer* eene derde Vraag, of, en in hoe verre het Vettig-Zuur de Elektrike Stoffe kunne zyn? erkennende, „ dat hij, daar hij reeds eenige maalen zijne gedachten hebbe bloot gelegt, dat „ het Vettig-Zuur niet ver van de Elektrike ftoffe moet „ verwijdert zijn, langs zoo meer overtuigt wordt, dat „ het voorzeker de Hoofdftoffe bij de Elektriciteit is". ——— Met de nafpooring deezer onderwerpen deelt de oplettende *Meijer* eene reeks van Natuur- en Scheikundige befchouwingen en proeven mede over de Vuur-Elaftike- en Elektrike-Stoffe, die van eene uitgebreide nuttigheid zyn. ——— Eindelyk komt hier nog in overweeging, of niet het Vettig-Zuur het eerstoorfpronglyke of algemeene Zuur zy? En het algemeene antwoord van onzen Scheikundigen, die ter deezer gelegenheid zig breeder uitlaat over de verwekking der Zuuren, luid aldus: „ Aangaande den tijd, zoo moet het Vettig-Zuur „ het oudfte, en reeds aanvanglijk, bij de Schepping, „ zijn daar geweest, als Planten en Dieren ontftaan, en „ Menfchen en Dieren leeven zouden. De groote „ SCHEPPER fchiep eene *zoutige ftoffe*: HIJ fchiep een „ *zuur*. Dit moest zich met een deel van de ftoffe des

„ lichts op 't innigste vereenigen, en zoo is, naar alle „ waarschijnlijkheid, het Vettig-Zuur, of de *Elastike* stoffe „ ontstaan. Deeze stoffe moest noodwendig daar zijn, in- „ dien zich, uit de overige hoofdstoffen, ligchaamen ver- „ wekken en zamenzetten zouden; indien voedzaame en „ brandbaare lichaamen ontstaan zouden; want daar toe is „ zij het eerste en eenige verbindmiddel. 'Er moest eene „ stoffe voor handen zijn, die de stoffe des lichts, met „ aarde en water, zaamenzetten en verbinden kon. Eene „ stoffe, die zich met water vermengen kon, het zelve, „ als zij verwarmt werdt, met zich uitzetten, en aldus „ de verwekking van veelerlije zappen, door derzelver „ kringbeweeging, in millioenen werktuigen van wer- „ kende ligchaamen bevorderen kan. Eene stoffe, wel- „ ke veelerleije toezetten verdraagen, tot zich nee- „ men, zich daarmede innig vereenigen, en waaruit al- „ lerhande andere zouten ontstaan konden". ——— De Heer *Meijer* hierop ten besluite van zyn Werk, dat hy der verdere onderzoekinge aanbeveelt, getreeden zynde, had onder anderen opgemerkt; dat hy niet beschuldigd kon worden van de Natuurleer, zonder nood, met nieuw verdichte stoffen verrykt te hebben; daar alles veeleer op de oude denkbeelden gegrond is, dat naamlyk de stoffe des Vuurs, en de Elastike stoffe der Lugt, of, gelyk hy ze Vervolgens bepaaldlyk noemt, de stoffe des Lichts, die de stoffe des Vuurs is, en het Vettig-Zuur, die de hoofdstoffe der Lugt of des Dampkrings is, met het Water en de Aarde, de eenigste waare beginsels en Hoofdstoffen aller dingen zyn. Zulks geeft hem ten laatste aanleiding, om 'er nog by te voegen eene Verhandeling over de Hoofdstoffen; waarin hy zig voorstelt na te gaan, wat men door eene Hoofdstof te verstaan hebbe, hoe groot haar getal zy; waar ze in haare reinheid gevonden worden; door welke kentekenen ze zig van elkanderen onderscheiden, en waaruit haare tegenwoordigheid in een ligchaam erkend kan worden. Verder toont hy, hoe 't onmogelyk zy, dat de eene Hoofdstoffe, door Natuur of Kunst, in de andere veranderd zou kunnen worden; en hoe geschikt deeze Hoofdstoffen zyn, om zig onder elkander te verbinden, en tot gemengde lichaamen te kunnen zamenzetten; waarin zig de Goedheid, Wysheid en Magt van den grooten Schepper op het duidelykste vertoont. Het een en 't ander dient

ter

ter opbelderinge van het alvoorens verhandelde, en de Autheur heeft 'er verscheiden leerzaame aanmerkingen in gevlogten, over deeze en geene byzondere onderwerpen, welken daar toe betrekkelyk zyn.

Men kan uit dit beloop deezes Werks, 't welk wy om deszelfs gewigtige byzonderheid, en den uitgebreiden invloed van de daar in beweerde kundigheden, wat breeder voorgesteld hebben, afneemen, dat het over een onderwerp gaat, 't welk zig niet ter loops laat beschouwen, maar eene gezette overweeging vordert; en dat de manier van uitvoering zeer wel geschikt is, om den Leezer allengskens verder op te leiden. 'Er blyven zekerlyk, na alles wat de Heer *Meijer* desaangaande gezegd, en door zyne proeven onder 't oog gebragt heeft, nog veele duisterheden in over; dan 's Mans onderzoekingen kunnen veelligt den weg baanen tot nadere ontdekkingen, nopens het *Acidum Universale* of *Algemeen Zuur*, dat buiten tegenspraak, van hoedanig een aart het ook zy, in de geheele Natuur heerscht. Wel byzonder komt dit Stuk te meer in overdenking, daar men in de laatste dagen veel werks gemaakt heeft, van het onderzoeken der verschillende soorten van Lugt, en boven al van 't naspooren van de eigenschappen en werkzaamheden der vaste Lugt, waar in zig, volgens een vry algemeen gevoelen, een fyn ontbonden Zuur onthoudt, schoon men nog zeer verschillend denke over den aart van dat Zuur. Wy zyn althans tot nog niet vreemd van te denken, dat deeze wederzydsche onderzoekingen elkanderen de behulpzaame hand kunnen bieden, en dus ter nadere opbelderinge zo van 't eene als 't andere onderwerp, dat nog zyne duistere zyde heeft, strekken.

Nederlandsche Insecten, beschreeven en afgebeeld, door C. SEPP. *II. Stuk. III. Verhandeling.*

Met de spoediger afgifte van dit Blad, dan men gemeenlyk verwagt had, verrascht de Heer *Sepp* eenigermaate de Liefhebbers; 't welk hun des te gevalliger is, om dat het hen versterkt in de hoop, die zy opgevat hebben, dat hy zynen kunstryken arbeid met yver zal vervorderen. De Vlinder, in deezen beschreeven en afgebeeld, is de schoone en zeldzaame Vlinder, wel-

ke bekend ſtaat, onder den naam van *Page de la Reine*; die als Rups, Pop en Vlinder in verſcheiden opzichten merkwaardig is, naar uitwyzen der hier gegeeven beſchryvinge en afbeeldinge; waarin de Heer *Sepp* de Natuur ten uiterſte naauwkeurig gevolgd heeft.

Afbeelding van zeldzaame Gewasſen, door N. MEERBURGH, *Hortulanus van de Kruidtuin van 's Lands Univerſiteit te Leiden.*

Een nieuw tiental van Plaaten vermeerdert deeze verzameling, en toont dat de arbeidzaame *Meerburgh* geen moeite ontziet, om den Liefhebberen genoegen te geeven.

Gedenkſchriften, dienende tot de geſchiedenis van LODEWYK XIV *en* XV. *Door den Heer Abt* MILLOT, *Lid van de Academien der Weetenſchappen van Lions en Nanci. Eerſte Deel. Te Amſterdam by* Yntema *en* Tieboel, 1779. *Behalven het Voorwerk* 303 *bladz. in gr. octavo.*

Tot een grondſlag deezer Gedenkſchriften dienen oorſpronglyke Stukken, welken byeenverzameld zyn door ADRIEN MAURICE, *Hertog van* NOAILLES, *Maarſchalk van Frankryk, en Staatsdienaar*, één der grootſte Franſche Staatkundigen. Hiervan heeft de beroemde Historicſchryver, de Heer *Abt* MILLOT, een oordeelkundig gebruik gemaakt, ter ontvouwinge van het voorgevallene, geduurende de regeering van LODEWYK XIV en XV; zints het jaar 1682 tot het jaar 1755; een tydperk, dat in de Franſche Geſchiedenis by uitſtek opmerking verdient; zo wegens de gewigtige gebeurtenisſen van dien tyd, als wegens de uitmuntende Mannen, die 'er deel in hadden (*). —— Zulks maakt deeze Gedenkſchriften op zigzelven reeds van een weezenlyk aanbelang; en de manier,

(*) De Autheur handelt dit tydperk af in drie Deelen: het eerſte, zyn aanvang neemende met het jaar 1682, brengt deeze geſchiedenis tot op het jaar 1700: het tweede agtervolgt dezelve tot op den dood van *Lodewyk XIV*, en het laatſte ontvouwt ons het voor-

nier, op welke de Heer *Millot* zig van de oorspronglyke Stukken bediend heeft, om het daaringemelde in eene geschiedkundige orde te brengen, maakt dit Werk zo wel gevalliger als leerzaamer voor den Leezer. „ Ik heb „ gedacht, *zegt hy*, my aan eene nieuwe schryfwyze te „ moeten verbinden, welke hier in bestaat; dat ik de stuk- „ ken, waar uit ik de voornaamste gebeurtenissen ont- „ leene, of ten minsten derzelver zaaklyken inhoud, door „ myn verhaal verspreide. Dus zal men eenigermaate elke „ persoonaadje hooren spreeken; men zal derzelver denk- „ beelden en inzichten uit haare eigen Brieven ontdekken; „ men zal zonder moeite derzelver gevoelens op hunnen „ juisten prys leeren schatten, de uitwerksels opmer- „ ken, welke zy voortgebracht hebben, en, eindelyk, „ 'er over oordeelen uit de ondervinding." Door deeze manier van voorstellen en aaneenschakelen deezer Stukken, vindt men hier, zo als hy zig over 't beloop van dit zyn Geschrift met regt uitdrukt, „ de oorzaaken en „ uitwerksels zonder konstenaarye ontvouwd, gelyk ook „ de gedachten en gesprekken der Persoonen, die op „ het tooneel hebben uitgeblonken; de inzichten en „ grondregels der Koningen, der Staatsdienaaren, der „ Veldoversten; de streeken van het Hof en de gehei- „ men der Staatkunde; de raadgeevingen der voorzich- „ tigheid, en de dwaalingen der Staatsbestuurderen; met „ één woord, al het keurigste, 't welk een oneindig „ aantal van oorspronglyke stukken bevat, welker ver- „ zameling alleen eene Boekery uitmaakt." In de ontvouwing van alle de gewigtige voorvallen van dien tyd, ontdekt men een Schryver, die 't 'er op toelegt, om met alle onpartydigheid een getrouw verhaal te geeven, dat met alle klaarheid en nadruk op het papier te brengen; en het zelve te doorvlegten met oordeelkundige aanmerkingen, welken hy, op eene ongedwongen wyze, in zyn verhaal voegt, en met het zelve vereenigt. Hier benevens kunnen we niet naalaaten aan te merken, dat 'er in zyne denkwyze een menschlievend hart doorstraalt, dat afkeerig is van alle vervolgzugt ter zaake van den Godsdienst, 't welk zig telkens openbaart als hy van de haatlyke vervolgingen, en gewelddaadige behan-

voorgevallen onder de regeering van *Lodewyk XV*, tot op het jaar 1755.

handelingen der Hervormden gewag maakt; schoon het tevens ten duidelykste blyke, dat hy geene gegronde kennis van derzelver Leer en byzondere omstandigheden bezeten hebbe. Uit dien hoofde is hy ten deezen opzigte wel eens aan misvattingen bloot gesteld; doch een ieder, die weet hoedanig een sterken invloed de opvoeding en de leerwyze der Jeugd, mitsgaders de heerschende denkwyze van een Volk, zelfs op een Man van verstand hebben, zal zulks in den Abt *Millot* te gereeder over 't hoofd zien, daar hy, niet tegenstaande deeze zyne ongunstige denkbeelden van de Hervormden, egter, gelyk de Nederduitsche Vertaaler, na eene ophelderende aanmerking over eene byzonderheid van die natuur, in zyne Voorreden op goeden grond zegt, „ zig ten uitersten afkeerig toont van allen geweetensdwang, en „ voor 't overige zo onpartydig, als men ooit verwachten kan van iemand, die belydenis doet van eenen „ Godsdienst, wiens beginsels veel verschillen van dien „ des Hervormden."

Het eerste Deel van dit Werk, dat thans in 't Nederduitsch het licht ziet, beginnende met het jaar 1682, en voortgaande tot het afloopen der zeventiende Eeuwe, behelst, naar de opgave van onzen Schryver, de volgende byzonderheden, die het heldere daglicht waardig zyn.

„ De voorbereidzels der herroepinge van het Edict van Nantes; de uitvoering en gevolgen van het Edict, waardoor het eerste herroepen werd; de poogingen des Koninglyken gezags, om eenen talryken en van yver brandenden aanhang te vernietigen; valsche bekeeringen aangemerkt als eene zegepraal des geloofs; terwyl zy alleen dienden, om te toonen, hoe weinig gebied het geweld over de geweetens hebbe; de aanhangers van den hervormden Godsdienst, welke de macht van LODEWYK XIV tartten, opstaande tegen de strenge wetten, welke hy hun opleide; aangezet tot ongehoorzaamheid, door de harde behandelinge zelve der Staatsdienaaren; vluchtende uit een vermaakelyk Vaderland, 't geen men hun tot eenen kerker schynt te maaken; om, zo ras men ophoudt hen als burgers te behandelen, niets ademende dan haat of dweepery; een deugdzaam Bevelhebber, die deeze noodlottige gestrengheden uitvoert, maar ze tracht te verzachten, zo wel uit beginsel van Godsdienst, als uit

uit gevoelens van menschlievendheid, die vervolgens belast met den Oorlog tegen Spanje, (eenen last zynen yver beter waardig,) zich doet vreezen in Catalonie, in weerwil van de zwakheid en den elendigen staat zyner legermacht; die eenen veldslag wint, van welken het gevolg is het inneemen van Girone, alwaar zo veele Veldoversten het hoofd gestooten hadden, die by deeze verovering drie andere gewichtige plaatzen voegt, zonder evenwel het Hof genoegen te kunnen geeven; die door den Koning gedrongen wordt eene onmogelyke onderneeming uit te voeren; die zich door redenen verzet tegen onvoorzichtige en gevaarlyke bevelen; die gereed is om alle gevaaren te ondergaan, wanneer men zyn stuk hardnekkig blyft vasthouden, maar die eindelyk door de kracht der klaarblykelykheid zegepraalt over de vooroordeelen. —— Dit Deel raakt in het byzonder den eersten Maarschalk van NOAILLES, ANNE-JULES, den Vader van hem, dien men den arbeid van eenen Staatsdienaar heeft zien vereenigen met dien van eenen Veldoversten; maar het loopt over onderwerpen, die voor het Volk niet onverschillig kunnen weezen". Van dien aart is, buiten twyfel, voor onze Leezers, inzonderheid het *herroepen van 't Edict van Nantes*, en 't gebeurde by die gelegenheid, waarvan ons in deezen een uitvoerig verslag gegeeven wordt. Wy zouden te breed uitweiden, wanneer we op het geheele beloop van dit gewigtige voorval staan bleeven, en ons te veel moeten ophouden met eene menigte van byzonderheden, welken in derzelver zamenhang dienen beschouwd te worden; waarom wy ons slegts zullen bepaalen ter mededeelinge van 't geen *Millot* ons nopens de *herroeping van dat Edict* zelve meldt. —— Een verslag gegeeven hebbende van de uitwerking, die de inlegering des Krygsvolks by de Protestanten had, waardoor veele bewoogen wierden, om hunnen Godsdienst af te zweeren, en zig aan de Roomsche Kerkleer te onderwerpen, vervolgt onze Schryver aldus:

„ Deeze Soldaatenbekeeringen, indien men zo mag spreeken, welke, niettegenstaande het verbaazende onderscheid van zeden, maar al te veel geleeken naar die der Saxen ten tyde van CAREL DEN GROOTEN, waren gegrond op het algemeen gevoelen, dat LODEWYK DE XIV geene Calvinisten langer in zyn ryk zoude dulden, en dat zy de plaag der inlegeringen niet anders dan

door

door eene vaardige afzweeringe konden ontkoomen. De Hertog geloofde het, en deed het gelooven. Hy verheugde zich over eenen onverhoopten uitslag, die even voordeelig voor den Godsdienst was als voor den Staat; hy geloofde, dat de tyd, meerder kundigheid, de gewoonte, en bovennatuurlyke middelen alles zouden vervullen, wat in deeze eerste veranderinge duidelyk gebrekkig en zwak was.

„ Het beruchte Bevelschrift, waardoor dat van Nantes herroepen werd, verdreef welhaast zyne dwaaling. Het behelsde elf punten.

1. De Herroepinge van alle Bevelschriften en Vergunningen, welke ten voordeele der zogenoemde Hervormden gegeven waren: gevolglyk moesten alle Protestantsche Kerken, zonder uitstel, afgebroken worden.

2. Een verbod aan dezelven van op eenige plaats of in eenig byzonder huis te vergaderen ter verrichtinge van hunnen Godsdienst, onder welk voorwendsel het ook wezen mogte.

3. Een verbod aan alle Heeren, van dien Godsdienst te doen verrichten in hunne huizen of op hunne leengoederen, *alles by straffe van lyf en goed te verbeuren.*

4. Een bevel aan de Leeraaren, die den Catholieken Godsdienst niet willen omhelzen, om binnen veertien dagen, na de afkondiginge van dit Bevelschrift, het Koningryk te ruimen.

5. De bekeerde Leeraars zullen een Jaargeld genieten, een derde grooter dan hunne oude wedde, en, na hunnen dood, zullen hunne Vrouwen het eveneens genieten, zo lang zy weduwen blyven.

6. Ingevalle deeze Leeraars Advocaaten willen worden, of zich tot Leeraaren in de Rechten doen bevorderen, zullen zy ontslagen worden van de drie Leerjaaren, welke de Keuren vorderen.

7. Alle byzondere Schoolen, voor de Kinderen van deezen Godsdienst, worden volstrekt verboden, en in het algemeen alles, wat eenige vergunning tot derzelver voordeel mag aanduiden.

8. De Kinders zullen in het vervolg door de Priesters der Kerspelen gedoopt worden: en den Vaderen en Moederen wordt bevolen dezelve ten dien einde na de Kerk te zenden, op straffe van ten minste vyf honderd Livres boete.

9. De

9. De Koning, *om zyne goedertierenheid te toonen* aan zulken der Protestanten, die het Ryk verlaaten hebben, staat denzelven toe weder te keeren in de bezitting hunner goederen, indien zy binnen vier Maanden te rug koomen: indien niet, worden de goederen verbeurd verklaard volgens de Keur van den 20sten van Oogstmaand.

10. Allen wordt, by herhaalinge, verboden het Ryk te verlaaten, zo Mannen als Vrouwen en Kinderen, op straffe der Galeien voor de Mannen, en verbeurd verklaringe van lyf en goed voor de Vrouwen.

11. De Keuren tegen de wederafvalligen zullen uitgevoerd worden. *Voor het overige zullen de gemelde persoonen van den zogenoemden Hervormden Godsdienst, tot dat het Gode behaage hen, gelyk de overigen, te verlichten, kunnen blyven woonen in de Steden en Plaatzen onder onze gehoorzaamheid staande, daar hunnen handel vervolgen en hunne goederen gebruiken, zonder daarin, onder voorwendsel van den gemelden zogenoemden Hervormden Godsdienst, te mogen ontrust of belemmerd worden, op voorwaarde van geene Godsdienstverrichting te pleegen, nog te vergaderen onder voorwendsel van Gebed of Godsdienstoeffeninge, van welken aart dezelve ook zoude moogen zyn: alles op bovengemelde verbeurte van lyf en goederen.*

„ Hoe gestreng dit Bevelschrift, wiens gevolgen men niet genoegzaam voorzag, ook zyn mogte, strookte het egter kwalyk, met de nog sterkere bedreigingen, welke de standvastigheid der Protestanten hadden ter nedergeslagen. Naauwelyks had de Hertog van NOAILLES het ontvangen, of eene meenigte van zwaarigheden kwam hem voor den geest; hy schreef 'er over aan den Markgraave van CHATEAUNEUF, en zond des anderendaags een Bericht om den Koning te worden aangeboden. Onder andere vraagen stelt hy deeze voor: of men, wanneer een Vader, na zynen Zoon in de (Catholike) Kerke te hebben doen doopen, den zelven niet zal opvoeden in den Catholieken Godsdienst, hem zynen Zoon in handen moet laaten, dan ontneemen: en of men, indien men denzelven hem ontneemt, den Vader moet noodzaaken zyn onderhoud te betaalen? Of het punt van het Bevelschrift, welk verbiedt de Protestanten te ontrusten, ook moet beletten het inlegeren van Krygsvolk by dezelven, *dat hun meer ontrust dan eenig ander*

ding ter waereld? Of men voor Godsdienstoeffeninge mag rekenen de gebeden, welke een Protestant in zyn huis in het byzonder zal doen met zyn gezin en huisbedienden: *'t welk van ieder byzonder huis eene Protestantsche Kerk zal maaken* (*h*)? ——— Zyn Bericht is keurig: ik zal het geheel naschryven.

BERICHT VOOR DEN KONING.

„ Het Bevelschrift van Wynmaand 1685, ter herroe-„ pinge van dat van Nantes, verbiedt wel de openbaare „ Oeffening van den zogenoemden Hervormden Gods-„ dienst; maar het laat hun, die denzelven toegedaan „ zyn, de vryheid van 'er by te blyven, mits 'er gee-„ ne openbaare belydenis van doende. Het gerucht van „ deeze herroepinge, dat door verscheiden gedrukte „ Afschriften verspreid is, heeft de gesteltenis des „ volks byster veranderd. Zy waren in het geloof ge-„ raakt, dat de Koning niet meer dan éénen Godsdienst „ in zyne Staaten wilde dulden; en deeze verbeelding „ alleen, *welke ontelbaare bekeeringen had veroorzaakt*, haal-„ de dagelyks de hardnekkigsten over, terwyl zy ge-„ loofden, dat 'er voor hen geen hoop meer was; zo dat „ in weinig tyds niet een eenig Protestant in Languedoc „ zoude overig geweest zyn. Maar zedert zy kennis „ gekregen hebben van de vryheid, welke hun by het „ Bevelschrift is toegestaan, hoore ik, dat zy van be-„ sluit veranderen, en het blyven by hunnen Gods-„ dienst, zonder openbaare Oeffeninge, de voorkeur „ geeven boven de party, welke zy op het punt wa-„ ren van te omhelzen.

„ Zy die tot de afzweering bewogen zyn *door de inle-„ gering van het Krygsvolk*, en om te gehoorzaamen aan „ het geene men hun zeide des Konings wil te zyn, en „ die verder op niets anders dachten, dan om zich te „ doen onderwyzen in de waarheden, *welke zy moesten „ gelooven*, schynen nu verslagen door droefheid en be-„ rouw, het gemis van hunnen eersten staat te beklaa-„ gen, en zullen *in hunne harten zo veele weder afvalligen „ zyn*, die niet ter Kerke zullen gaan, of, indien zy „ daartoe genoodzaakt worden, de verbondstekenen al-

„ leen

(*h*) Brief van den 24 Octob.

„ len zullen gebruiken om ze te ontheiligen. Men behoeft niet te twyfelen, dat een Vader, die den zogenoemden Hervormden Godsdienst is toegedaan, zyne Kinderen niet in de gevoelens van den Catholieken Godsdienst zal opbrengen. Deeze zullen zig verplicht zien belydenis te doen van eenen *Godsdienst, welken zy zullen vervloeken*, en beroofd van de Oeffeninge van dien Godsdienst, welken zy wenschten te omhelzen: *het welk aanleiding moet geeven tot eene Ongodsdienstigheid, die erger is dan de Kettery.*

„ Het is zeker, dat het laatste punt des Bevelschrifts, welk verbiedt de luiden van den zogenoemden Hervormden Godsdienst te ontrusten, eene groote wanorde moet veroorzaaken, door den voortgang der bekeeringen te stremmen, of den Koning te verplichten tot het verbreeken van zyn woord, zo onlangs gegeven door het plechtigste Bevelschrift, welk hy maaken konde".

„ De Hertog deelde deeze aanmerkingen mede aan LOUVOIS, door eenen Brief, in welken hy 'er nog byvoegde. „ Voor het overige verplicht my het belang van den Godsdienst, en dat van den dienst des Konings, welk 'er mede gemengd is, u te zeggen, dat, indien het geld, geschikt ter bezorginge der zendingen, den Heeren Bisschoppen in handen gesteld worde, en men 'er hun naar welgevallen mede laat omspringen, ik u wel vast wil verzekeren dat de zaaken kwalyk zullen gaan: en de Koning kan niet beter doen, dan den Heer DE BASVILLE te belasten met het algemeen opzicht over de Zendingen, en met het uitdeelen der gelden naarmaate men ze noodig zal hebben. De Zendelingen zullen niet nalaaten van de geestelyke zaaken rekenschap te geeven aan de Bisschoppen, in welker stichten zy zullen gebruikt worden. Ik geloove, dat dezelfde voorzorg noodig is ten opzichte van het herbouwen der Kerken (*i*)".

„ Indien de Bisschoppen van het Languedocsche, in het algemeen, zo deugdzaam geweest waren, als hun staat vereischte, zoude men misschien aan hunne bezorginge over-

(*i*) Brief van den Hertoge van NOAILLES, aan den Markgraave van LOUVOIS, 27 Octob.

overgelaaten hebben, het geene voornaamlyk tot hunne bediening behoorde, de zorg, naamelyk om dat gedeelte hunner kudde, welk men *onze dwaalende broeders* noemde, te verlichten en te bekeeren; misschien zoude men aan het Hof het onbegrypelyke ontwerp van die bekeeringen *door inlegeringe*, waarby de Krygsknechten de plaats van Apostelen bekleeden, niet gevormd hebben. Een ondeugend ontwerp moet zichzelven vernietigen: de Hertog van NOAILLES schryft aan het weinigje vryheids, welk het Bevelschrift den Calvinisten laat, eene verandering toe, welke een noodzaaklyk gevolg was der tegen dezelven gebruikte gewelddaadigheid. Zyn eigen Bericht toont, dat hunne afzweeringen, voor het grootste gedeelte, niets anders waren, dan gedwongen meineedigheid; dat zy den Godsdienst *vervloekten*, welks dienst zy veinsden te omhelzen, en dat zy, wanneer zy met ongeduld tot hunnen aanhang wederkeerden, wel verre van *weder afvalligen in hunne harten* te zyn, niets anders deeden dan herroepen het geene zy aanmerkten als eene afvalligheid, het voorwerp van hun berouw zedert het oogenblik, waarin zy dezelve getekend hadden. De Dragonders hadden alles gedaan: wanneer deeze molik eens werd weggenomen, was alles weder verloren.

„ Het gedrag der Staatsdienaaren, ik bekenne het, zoude beter aan een gehangen hebben, indien zy, gelyk de Hertog dit verwachtte, den Calvinisten geheel geene hoop, van in het Ryk te leven, hadden overgelaaten. Maar van den eenen kant zoude dit de gestrengheid ten hoogsten top gevoerd hebben, zonder eenig weezenlyk voordeel voor de Kerk; van de andere zyde zou het de wonden van den Staat veel verzwaard hebben, zonder dat men 'er hulpmiddelen tegen konde gebruiken. Men liet den Protestanten toe in het Ryk te blyven, men verbood hun gestrenglyk 'er uit te vertrekken, evenwel deeden hunne verhuizingen het Ryk eene verschrikkelyke en onherstelbaare schade. Wat zoude het dan geweest zyn, indien men hen genoodzaakt had Catholiek te worden, of hun Vaderland te verlaaten? Niemand is onbekend hoe veel Spanje verloren hebbe door het verbannen der Jooden en Mooren. Moest Frankryk zo veele Franschen verbannen, die even nuttig waren in zyne Legers, als noodig in zyne Handwerken, en in zynen Landbouw?

„ Deo-

„ Deeze bedenkingen, die op de ondervinding steunen, zouden in het jaar 1685 meer dan vermetel geschenen hebben. Men zwaaide LODEWYK XIV-den wierook toe als eene nieuwen CONSTANTINUS. Vroome en zelfs kundige luiden zagen, in de gewelddaadigheden der Regeeringe, niets anders dan de zegepraal van den Godsdienst. Maar het geringe goed en de rampen, welke die gewelddaadigheden veroorzaakt hebben, rechtvaardigen ten minsten in onze dagen de vryheid van zyn gevoelen 'er over te zeggen. De nuttige waarheden te doen kennen is het doel, naar welk de Geschiedenis altoos moet trachten".

De Wijsgeer voor de Wereld. In het Hoogduitsch uitgegeven, door J. J. ENGEL. *Voor rekening van den Vertaler*, 1778. *Behalven de Voorrede* 262 *bladz. in octavo.*

Onder deezen Tytel levert dit Stukje een aantal van Wysgeerige overdenkingen, betreffende onderwerpen van verschillenden aart, op onderscheiden wyzen behandeld; nu eens by manier van geschiedverhaalen, en dan eens met eene gezette redeneering. Doch welken weg de Autheur ook inslaa, zyne keuze van onderwerpen is altoos leerzaam, en de manier van voorstellen zeer wel geschikt, om des Leezers aandagt gaande te houden, en hem tot verder nadenken aan te spooren. Hy leert hier, in zyn gedrag genoegzaam alle uitersten te vermyden; ontmoet waarschouwingen tegen verscheiden doolingen en gebreken; vindt zig opgeleid tot eene rechte waardeering en handhaaving der Weetenschappen; en wordt meermaals bepaald, om zyn oog te vestigen op de wegen der Voorzienigheid, en derzelver rechtmaatigheid te erkennen; des hy dit Geschrift niet zonder vrugt kunne doorbladeren, zo hy 't met eenige oplettendheid verrigte. ——— Tot eene proeve hiervan strekken de volgende bedenkingen des Schryvers over de evenredigheid van de grootte der Menschen.

„ De Natuur, zegt hij, gaet in alle hare schikkingen met de verwonderenswaerdigste wijsheid te werk. Aen elke plant, aen ieder dier stemt alles op het wonderbaerst overeen; alle krachten, neigingen, ingeplantte vaerdigheden, overeenkomsten, evenredigheden. De Natuurkunde is een eindeloos oeffenperk; maer zelfs zou de geschiedenis van elk bijzonder voortbrengzel der Natuur, hadden wij zintuigen en ondervinding genoeg, niet minder eindeloos zijn. ——— Ik houde zeer veel van het onderzoeken der eindoorzaken, en verlustig er mij, bij elke verschij-

ning, elke eigenschap, die ik ergens aen gewaer worde, gaerne toe. Kan ik 'er in één geval niet mede te recht raken, dan kan ik het toch in het ander; kan ik 't niet volkomen, zoo kan ik het toch gedeeltelijk: en deze nasporingen zijn altoos ene buitengemeen nuttige oeffening van het verstand.

„Elk soort van dingen heeft zijne eige maet van grootte of lengte; elke plant, elk soort van dieren: en deze maet van grootte zelfs, als wij die met de bekende oogmerken en krachten en eigenschappen van elk soort vergeleeken, zou ons met de grootste wijsheid uitgezocht schijnen. Zoo veel ik mij herinneren kan, is mij nog geen bijzonder onderzoek van dezen aert voorgekomen. Laet ik eens een kleine proef met den mensch maken.

„De mensch heeft ook zijne eige bestemde maet van grootte: reuzen en dwergen behoren tot de zeldzame afwijkingen in de Natuur; en met dat al is een reus zoo ongemeen veel groter niet, noch een dwerg zoo ongemeen veel kleiner, dan de gewone mensch. Mogelijk wenschte de mensch wel dat zijn lighaem groter was, en dat hij toch koning over de dieren zijnde, hen tegelijk ook in lighamelijken omtrek en krachten even zoo zeer overtrof, als in kennis en verstand. Goed! gesteld, de mensch hebbe de grootte van een olijfant. Nu schijnt hij ongetwijffeld enige voorrechten te verkrijgen, die hem bij zijne tegenwoordige kleinheid ontbreken: maer zou hij 'er daerentegen gene anderen verliezen, die nog gewichtiger zijn? —— Beschouwen wij den mensch op zichzelven, zo verliest hij mogelijk oneindig veel aen fijnheid van zintuigen, die thans zelfs de kleine voorwerpen, de zwakkere zamenweefsels onderscheiden; gevolgelijk verliest hij een zeer gewichtig deel van het gebied zijner kennisse. In zo verre was deze overmatige grootte dus reeds tegen de bestemming zijner natuur. Zo als hij tegenwoordig is, staet hij tusschen de grotere en kleinere schepselen midden in, en kan met zijnen geest nae alle kanten heen werken; kan het kleine en het grote, het tedere en het grove even goed kennen. Om van de overige voordeelen, die het lighaem bij al te logge leeden mist, en die ook voor den geest met betrekking tot desselfs oogmerken en gewrochten zoo gewichtig zijn, niet te spreeken. —— Beschouwen wij het gantsche menschelijk geslacht: zoo zien wij, dat 'er met die maet van grootte veel minder vernuftige wezens zouden kunnen aenwezig zijn. Van het kleine is altijd meer, als van het grote; dit vinden wij door alle de Rijken der Natuur bevestigd. 'Er zijn meer kruiden, dan bomen; meer keisteenen, dan rotsen; meer konijnen dan olijfanten; meer kraeljen dan arenden. En deze wet is niet bloot willekeurig; zij is op de natuur der dingen zelf gegrond. Het ene vordert meer plaets, als het andere; het eene meer voedsel dan het andere. Waer derhalven tegenwoordig duizenden van menschen leven, zouden als dan gene honderden kunnen leven. Dat is te zeggen, waer duizend menschen gelukkig zijn,

zou-

zouden 'er geen honderd gelukkig zijn. En hoe gebrekkig zou ons deze schikking der Natuur niet moeten voorkomen, daer gelukzaligheid zekerlijk het gantsche doel der Schepping is, en wel gelukzaligheid van zulk een wezen, 't geen voor dezelve 't meest vatbaer is, wijl het de voortreffelijkste vermogens heeft; met één woord, wijl de gelukzaligheid van den denkenden mensch onder alle overige deel-eindens het hoogste is? ———

„ Stellen wij nu eens het andere uiterste: laet de mensch eens zo klein zijn als een mier. Hier schijnt een buitengemeen voordeel voor het gantsche geslacht uit te ontstaen; want waer 'er thans honderden leven, konden dan milioenen leven. Zelfs voor ieder mensch, op zichzelven beschouwd, schijnt deze schikking van een zekeren kant voordeelig: zijne zintuigen zouden buiten twijffel fijner, doordringender kunnen zijn. Maer, dan vraeg ik terstond: zou de mensch dan nog even geschikt zijn om de grotere voorwerpen binnen zijn bereik te hebben? Het geheel der schepping te overzien? Het verband van alle hare deelen, grotere en kleinere, in overweeging te nemen? Zou hij, gelijk thans, over zee en gebergten, door alle gewesten der aerde, heen kunnen? Ik beweer als nog, dat de middelbare evenredigheid voor de vorming en de gansche natuur zijnes geestes de voordeeligste is. Men neem' daerbij in aenmerking, dat de mensch in die kleinheid, als ik hier gesteld heb, zijne heerschappij over de dieren, dat voorrecht van een vernuftig wezen, ten eenemale verliezen zoude. Bij zijne tegenwoordige grootte kan hij alles onder zijne macht brengen, het grote zoo wel als het kleine; het laetste kan hij vatten, wijl zijne lighamelijke werktuigen niet te grof, zijne ledematen niet te log zijn; het eerste kan hij, wanneer natuurlijke hulpmiddelen niet toereikend zijn, of, om duidelijker, te sprecken, wanneer hij, kracht tegen kracht gesteld, zou moeten onderdoen, door kunstmiddelen temmen, of 'er zich ten minste tegen beveiligen. Dit zou hij niet kunnen, indien hij de grootte van ene mier had. Alles, wat zulk een schepseltje, of hele duizenden van zulke schepseltjes, tot stand konden brengen, zou de enkele hoefslag van een paerd, de enkele greep van een leeuwen-klaeuw vernielen. Thans kan hij strikken bereiden, die geen leeuw verscheurt; grachten graven, waer alles voor stuit. Kortom, als mier zou de mensch zoo weinig Heer over de dieren zijn, dat hij veel eer aen hun geweld volkomen onderworpen zijn zoude. ——— Deze beschouwingen konden nog veel verder voortgezet worden. Men ziet derhalven, dat wanneer het menschelijk geslacht, bij zulk ene kleinheid, in getal en uitbreiding, oneindig zou winnen, het daerentegen met opzicht tot zijne wichtigste voordeelen en voorrechten oneindig verliezen zou.

„ Ik heb tweemael het uiterste gesteld; de grootte des olifants en de kleinheid der mier. Beschouwingen van dit soort, worden op gene andere, als deze wijze, klaerblijkelijk. Men gae nu van

deze uiterftens voort, breide de voordeelen uit; en doe de nadeelen verdwijnen; zoo zal men juist die mate van grootte aentreffen, welke naer de wezenlijke fchikking der Natuur het menfchelijk geflacht eigen is".

De Oeconomist. Eene byeenzameling van Vertogen, Gefprekken, Voorflagen en Proeven, tot welzyn van het Vaderland. Behalven de Voorreden 112 bladz. in gr. octavo.

Mede te werken ten nutte van het Vaderland, ter bevorderinge van alle heilzaame Oeconomifche inzigten, met betrekking tot den Landbouw, de Fabryken en alle nutte Kunften, is het hoofdbedoelde deezer byeenzamelinge. Het eerfte thans uitgegeeven Stukje, 't welk verder van andere Schriften, daar toe behoorende, gevolgd ftaat te worden, behelst, behalven eene voorafgaande ontvouwing van 't oogmerk van dit Gefchrift, eene Verhandeling over de beftemming, den aart en gefteldheid der Oeconomie, en derzelver verdeeling en foorten. Verder een Gefchiedkundig verflag van den oorfprong, den voortgang en de vorderingen der Oeconomie tot op den tegenwoordigen tyd. Vervolgens een Zamenfpraak betreklyk tot de oprigting van den Oeconomifchen Tak van de Hollandfche Maatfchappy der Weetenfchappen, en deszelfs aankweeking en voortplanting in de voornaamfte Provincien en Steden van ons Vaderland; waarin onze Schryver, gelyk veele anderen, zeer groote gebreken ontdekt; dog waaromtrent men, op de aanftaande algemeene Vergadering, middelen van redres verwagt; wanneer men veelligt beter in ftaat zal zyn, om over het al of niet mogelyke der uitvoeringe van het Project, zo als het dan hervormd zal zyn, te kunnen oordeelen. Hier by komt een Tafereel van het hedendaagfche Patriotismus, dat het algemeene character van de Natie, zo ten aanzien der opvoedinge als leevens- en handelwyze, wel wat met al te fterke kouleuren haatlyk fchetst; egter ook tevens maar al te veel waarheids maalt; dat een echt Liefhebber van zyn Vaderland te meerder fpyt, om dat het zo bezwaarlyk valt, middelen uit te denken, en in practyk te brengen, die gefchikt zyn om vooreerst de nadeelige gevolgen af te wenden, en vervolgens trapswyze de hoofdoorzaaken uit te rooien. Ten befluite is 'er nog aangehegt een Lofdicht, ter eere van den hooggeleerden Heer *Petrus Camper*, befchouwd als een goed Patriot en een waar Oeconomist; als iemand van wien met regt gezeid mag worden, dat hy zyne uitgebreide kundigheden allezins ten nutte van zyn Vaderland poogt te doen ftrekken. —— Zie daar den hoofdzaaklyken inhoud van dit Stukje, 't welk men als een Voorlooper heeft afgegeeven; en daar men in de Voorreden den Leezer verzoekt, „ dat hy zyn oordeel „ gelieve op te fchorten, tot de Uitgeevers nog drie a vier

„ Stuk-

„ Stukjes verder zyn, om dat hy 'er als dan eerst de vrugt van „ zal kunnen zien;" vinden wy 't niet raadzaam 'er voor eerst meer van te zeggen. Alleen zouden wy den Schryver of de Schryvers raaden min omslagtig en min ingewikkeld te schryven; een Oeconomist moet de Oeconomie in zyne schryfwyze in agt neemen; en een Patriot zo duidelyk schryven, dat men zig niet behoeve te pynigen, om zyne meening te vatten, en de aaneenschakeling zyner denkbeelden na te gaan. Het komt ons voor, dat dit Stukje, in verscheiden opzigten, den Leezer maar al te veel reden geeft om hieromtrent klagtig te vallen; dan veelligt zal een of ander volgend Stukje nader ontdekken, waarom men juist zulk eene schryfwyze verkooren heeft.

Onpartydige raadgevinge tot Eensgezindheid en Moderatie, van BATAVUS, *aan alle waare Liefhebberen des Vaderlands. Te Utrecht by* P. Wild, 1779. *In groot octavo 32 bladz.*

Schoon wy 't niet raadzaam, en eer verveelend dan nuttig voor den Leezer oordeelen, een verslag te geeven van de menigte van kleine Stukjes, die, in de tegenwoordige tydsomstandigheden, met betrekking tot ons Vaderland, ten aanzien van 't gedrag zo der Engelschen als der Franschen jegens onzen Staat, gemeen gemaakt worden, en 'er daarom meerendeels van afzien, zo kunnen wy niet naalaaten deeze *Onpartydige Raadgevinge* van dien grooten hoop af te zonderen, en derzelver overweeging den Leezer aan te pryzen.

Batavus houdt met reden voor toegestaan, dat de Neutraliteit onze Commercie en Navigatie ten sterkste moest bevoordeelen, wanneer de Engelschen zig, gelyk ze verpligt zyn, aan de tractaaten hielden. —— Hy erkent, dat onze Staat, de Engelschen dit niet doende, maar 'er tegen aangaande, geregtigd is, om geweld met geweld te keeren. —— Dan dit zo zynde, valt de Vraag; „ zyn wy in de mooglykheid, van ons, met eenigen „ hoop van goeden uitslag, daadlyk tegen dat geweld te verzet„ ten?" Zonder zig in te laaten in eene naauwkeurige beschouwing onzer Zeemagt, vooronderstelt hy voor een oogenblik dat dezelve gedugt genoeg zy; dan hy beweert daar op, „ dat „ het ons, des niet tegenstaande, op den duur onmogelyk „ zou zyn, om aan de Commercie die protectie te verleenen, „ welke de natuur van onze Navigatie vereischt." Zyne redenen hier voor te berde gebragt hebbende, gaat hy een stap verder. Genomen, het ware ons mogelyk, de Engelschen te dwingen, om zig by de tractaaten te houden; zo zal het niet vreemd zyn, te vraagen; „ Zoude het dan ons interest zyn „ om de vryheid van scheepsbehoeftens te vervoeren, te behou'

„ den, ons uiterlyk met Engeland te brouilleeren?" Ter beantwoordinge hiervan onderzoekt hy vooraf, wat men te denken hebbe van de winst in dien gevalle, en van de schade daarentegen voor het algemeen. Het nagaan van den toestand der zaaken ten deezen opzigte brengt hem tot die gedagten, dat het voor ons interest beter is, „ eenigen tyd ongelyk te lyden, dan onze ge„ heele Commercie geruineerd te zien;" welk laatste, zyns oordeels, indien men geweldaadige middels in 't werk stelt, zo niet onvermydelyk te verwagten, ten minste zeer te dugten is. Het komt hem daarbenevens voor, dat verscheiden omstandigheden zamenloopen, om duidelyk te toonen, dat het belang van onze Commercie eischt, „ de neutraliteit te behouden, al is het met eenig„ zins van ons uiterste regt te glisseeren." —— Ja maar, zegt men, hoe 't dan te schikken met Frankryk! —— Onze Autheur erkent, dat dit geen geringe moeilykheid baart; doch hy wil, dat men ten deezen opzigte in de eerste plaats onderzoeke, „ wie „ van die twee Mogendheden het meeste geinteresseerd is, om „ 'er een breuk van vriendschap met de Republyk aan te waagen." Naar zyn inzien hebben wy het meest van de zyde van Engeland te vreezen: en reden van te hoopen, dat men Vrankryk overtuigelyk onder het oog zal kunnen brengen, dat het belang van Frankryk, zo min als dat van den Staat, geen geweldigen stap vordert, maar integendeel eischt, dat wy ons bevlytigen, om de neutraliteit te behouden. Midlerwyl is hy van oordeel, dat men onze Zeemagt in een gedugten staat van defensie behoort te stellen, en voorts zulke maatregelen te neemen, welken, als 't 'er op aan mogte komen, ons tegen den overmoed der Engelschen te kunnen beschermen. Verder besluit hy zynen Brief, staatkundig en gematigd opgesteld, met aanmaaning tot eensgezindheid en bedaardheid, ter handhaavinge van 's Lands welvaart. —— Op het afdrukken van den Brief berigt ontvangende van de publicatie der Fransche Edicten, ten nadeele van onze Commercie en Navigatie, met uitzondering van de Schepen en Goederen toebehoorende aan de ingezetenen van Amsterdam en Haarlem, zo bewoog zulks den Opsteller deezes Briefs 'er nog een Ps. desaangaande by te voegen, in het welke hy de Bondgenooten ten ernstigste waarschuwt, om zig door geenerleie lokaazen te laaten misleiden, om de eensgezindheid van den Staat te verzwakken; om, „ hoe meer men „ buiten tracht het zaad van verdeeldheid onder ons te strooijen, „ des te meer bedacht te zijn, om die dierbaare banden, welken „ ons vereenigen, naauwer toe te halen." Tevens tragt hy een ieder te doen opmerken, hoe deeze handelwyze zyn voorheen gezegde bevestigt, dat naamlyk Vrankryk de Hollandsche Scheepvaart geduurende deezen oorlog niet kan misfen; en dat gevolglyk de tyd nu gebooren schynt, om Frankryk te overreeden, dat het onze zaak niet is, zo ten onzen als ten zynen opzigte, ons met Engeland te brouilleeren.

Edipus, *Koning van Thebe; Treurspel. Het oorspronglijk van* SOFOKLES *nagevolgd. Door* WILLEM BILDERDIJK. *Te Amsterdam, bij* A. v. d. Kroe, 1779. *Behalven het Voorwerk* 156 *bladz. In gr. octavo.*

Men heeft dit Treurspel, door alle tyden heen, bestendig voor een uitsteekend Meesterstuk der Kunst gehouden; en 't kan dus den Nederduitschen Leezer, die smaak in de Tooneelpoëzy heeft, niet anders dan gevallig zyn, dat men hem eene getrouwe en wel uitgevoerde navolging van dit Stuk, in onze taale, in handen geeft. Het is, ruim vierhonderd jaaren, voor onze gemeene telling, door den beroemden *Sophocles*, in 't Grieksch opgesteld; en behelst het jammerlyke lotgeval van *Edipus*; die, zyner geboorte onbewust, zyn Vader *Laius* ombragt, met zyne Moeder *Jokaste*, (welke waande dat hy reeds in zyne vroegste jeugd van 't leeven beroofd was,) huwde, en kinderen by haar gewan; doch ten laatsten het geheim zyner geboorte ontdekte; 't welk *Jokaste* zigzelve van kant doet helpen, en *Edipus* zigzelven van 't gezigt doet berooven; waarop hy zig voorts in ballingschap begeeft. Dit laatste gedeelte, de ontdekking van het geheim, met het geen 'er aanleiding toe gaf, en de gevolgen die 'er uit voortvloeiden, maken de hoofdzaak van dit Tooneelstuk; het welk, overeenkomstig met de natuur der geschiedenisse, eene reeks van aandoenlyke Tooneelen vervat. De Heer *Bilderdyk* heeft zig voorgesteld het oorspronglyke Grieksch in 't Nederduitsch over te brengen, en den geest van *Sophocles*, zo veel hem mogelyk was, in zyne navolging in agt te neemen; waarin hy ook zo wel geslaagd is, dat hy by alle des kundigen, die bekwaam zyn om deeze vergelyking te kunnen maaken, een algemeenen roem verwerve. Ook heeft hy er, zo ter billykinge van zyne vertaaling, en ter opheldering van eenige byzonderheden, als anderzins, eenige nutte aanmerkingen bygevoegd. Hier mede brengt hy gevolglyk den Nederlander onder 't oog, eene getrouwe navolging van een, door verscheiden Eeuwen, boven anderen by uitneemendheid goedgekeurd Tooneelstuk, tot een treffend voorbeeld der oude Tooneelkunde; welke zekerlyk meer opmerking verdient, dan haar in onze dagen gewoonlyk te beurt valt. —— Om de Natie hier toe eenigzins op te wekken heeft de Heer *Bilderdyk*, voor dit Stuk, eene Voorafspraak geplaatst, welke, buiten het verslag van dit Treurspel en zyne behandeling in deszelfs vertolking, behelst eenige bedenkingen over den hedendaagschen Tooneelsmaak, en wel inzonderheid eene vergelyking van het gewoone Fransche Treurspel, (den trant van *Corneille* en *Racine*,) met het Treurspel der Oudheid; mitsgaders eenige aanmerkingen over de thans zo sterk in zwang zynde Zedelyke of Burgerlyke Spelen, en ten laatste over de wyze van het opzeggen

der rollen. In 't een en 't ander straalt oordeelkunde door; en de hoogagting des Schryvers voor de Oudheid vervoert hem egter zo sterk niet, dat hy daarom het Nieuwere in alle deelen wraake; integendeel hy erkent ook deszelfs verdienste in wel uitgevoerde Stukken; staat toe dat 'er onderwerpen zyn, die beter in den Franschen trant behandeld kunnen worden; maar beweert tevens dat andere onderwerpen zig beter naar den trant der Ouden schikken. Over 't geheel is hy van gedagten, dat men de Oudheid te veel verwaarloost; dat men dezelve leevendig behoorde te houden; en dat eene regte beoefening van dezelve, schoon men ze niet rechtstreeks navolgde, geschikt zou zyn om den Tooneelsmaak te verbeteren, en de Stukken, die op eene nieuwere leest geschoeid zyn, regelmaatiger te bewerken. Zy die dit onderwerp onpartydig en oordeelkundig overweegen, zullen hem, zo we vertrouwen, over 't algemeen, hoewel ze in deeze en geene byzonderheden, vooral in het op nieuw invoeren der oude Reien, van hem mogen verschillen, vry gereed toevallen: dan 't heeft veel in, den heerschenden smaak eener Natie tegen te gaan. — Intusschen is deeze uitgave zyner vertolkinge van den *Edipus* van *Sophocles* by uitstek wel geschikt, om den weg eenigzins te baanen, door der Natie een Treurspel van die natuur op zodanig eene wyze onder het oog te brengen, dat het in staat zy derzelver oplettendheid tot zig te trekken. —— Wy zouden dit Artykel te breedvoerig maaken, wanneer wy verder over dit onderwerp wilden uitweiden; waarom wy 'er van afzien, en ons bepaalen, om slegts nog mede te deelen eene proeve van des Autheurs schryfwyze in dicht, uit welke men genoegzaam kan afneemen, dat de Heer *Bilderdijk*, ook ten deezen aanziene, wel geschikt is voor de taak, die hy op zig genomen heeft. Men hoore ten dien einde *Edipus*, daar hy de vraag der Reie

Bedrukte! Uw eigen hand heeft nog uw leed verzwaard.
Waar toe u 't licht ontroofd, of 't leven u gespaard?

indeezervoege beantwoordt,

Ach! wraakt een wreedheid niet, die billijk is te keuren;
Noch poogt mij langer door uw troostreên op te beuren:
Onthoudt, onthoudt me uw' raad. Want, met wat oogen zal
Ik mijnen Vader in het aaklig schimmendal,
Of droeve Moeder, mijn verwijt en schuld, aanschouwen.
Wien beiden mijn bestaan meer jammers heeft gebrouwen
Dan door de straf des doods genoegzaam wordt geboet?
Of zoude ik 't aanzien van de uit mijn' misdadig bloed

Ge-

Geteelde spruiten nog in staat zijn te gedogen?
Neen, neen; dit voorwerp ware ondraaglijk aan mijne oogen.
Zij; dees geliefde stad; de Koningklijke throon;
En 't heilig kerkgebaar, met d'outerdienst der Gôon;
Waarvan, (o rampspoed!) ik mij zelven heb verstoken,
Wen mijn gestreng bevel, onachtzaam uitgesproken,
Den vloekbren Vorstenbeul, met Laius bloed besmet,
Van alle heul en troost mêedoogloos heeft ontzet; (†)
't Is me al een gruwel. En, van 's Hemels vloek geslagen,
Hoe hieve ik de oogen op voor die mijn smaadheid zagen?
Ach! wist ik van 't gehoor dier schandvlek mij te ontslaan,
Ik zou geen enkel uur, geen' oogwenk mij beraân,
Om beiden oor en oog, voor eeuwig toegesloten,
Van alle kennis' van mijn jammerstaat te ontbloten:
Want in den druk is 't zoet, zo 't zintuig ons begeeft,
En 't hart geen vol gevoel van al zijn lijden heeft.
Helaas! Cithêron, die mijn kindsheid hield in 't leven,
Waarom niet ijlings mij den dood ten prooi gegeven?
Waarom mij niet verdelgd, op dat ik niet, misschien,
Den oirsprong van mijn bloed tot aller ramp mogt zien?
ô Polybus, Korinthe! en Vorstelijke hoven,
Mijn Vaderlijk Paleis, gelijk men deed gelooven!
Wat hebt ge in schijn van goed een vreeslijk kwaad gekweekt,
Daar 't lot uw weldâan op uws kweeklings schedel wreekt!
ô Driesprog! eikenbosch! o engte! en bergspelonken!
Gij, die mijn hartebloed hebt van mijn hand gedronken,

Her-

(†) Overeenkomstig naamlijk met de Godspraake van *Apollo*, nopens den moordenaar van *Laius*, had *Edipus* zig aldus uitgedrukt:

'k Gebiede op 't allerstrengst, in de uitgestrekte Staten,
Zo verr' mijn scepter reikt, aan al mijne onderzaten:
Dat elk den snode ontwijk en zijn gemeenschap schuuw;
Zijn disch en huis vervloeke en van zijn offer gruuw;
Ja dat hij, naar den last, door 't Godlijk woord gegeven,
Alom, gelijk een pest en landsmet, zij verdreven!

Herdenkt ge nog aan mij, en aan mijn Vaderslacht?
Weet gij wat ijslijkheên ik sedert hebb' volbragt?
ô Echt! ô heilloze Echt! Gij, de oorzaak van mijn leven,
Gij hebt mij tot mijn smart het haatlijk licht gegeven,
En stortte 't zelfde bloed, waar uit ik ben gewrocht,
Op nieuw in d'eigen' schoot, die mij heeft voortgebrogt:
Uit u zijn Vaders, Zoons, en Broeders; Echtgenoten,
En Moeders; ja wat ooit afschuuwlijk was, gesproten!
Maar ach! waartoe die reeks van gruuwlen opgeteld?
Een schandlijke euveldaad wraakt zelv te zijn gemeld.
Wel dan, om 's Hemels wil, drijft me uit, of doet mij sterven;
Laat mij dees jongste beê van uwe gunst' verwerven!
De dood is 't, dien ik smeek. Helaas! hoe droef een beê!
Spoelt, spoelt dees landsmet af in d'afgrond van de zee.
Wat mart gy? Koomt, schiet toe, en doet mijn plagen enden.
Of schroomt ge uw handen aan dit vloekbaar lijf te schenden?
ô Toppunt van mijn druk! ——— Wat sterveling, buiten mij,
Bezweek niet voor 't gewigt der rampen die ik lij'?

Proeve van Gedichten voor de Jeugd, ontleend uit de Natuur. In 's Gravenhage by J. en G. du Mee. *In octavo 34 bladz.*

De wel verdiende goedkeuring, aan verscheiden dichtstukjes voor kleine kinderen, gegeeven, heeft den Opsteller van dit Werkje genoopt, om te beproeven, of hy niet insgelyks met vrugt eenige gedichtjes konde vervaardigen, voor de Jeugd, die tot wat meerder jaaren gekomen is; om dezelve op te leiden tot eene aandagtige beschouwing van de Natuur, ter verheerlykinge des grooten Maakers van 't Heelal. Ten dien einde heeft elk Dichtstukje deezer Proeve een voorwerp uit het Ryk der Natuure tot deszelfs onderwerp, en 't strekt telkens om de Jeugd opmerkzaam te maaken, inzonderheid op Gods goedheid en wysheid, in de schikking, onderhouding en bestiering van dat alles. Het bedoelde einde, en de weg, welken men ter bereikinge van 't zelve heeft ingeslaagen, verdient goedkeuring; des het te hoopen zy, dat de Autheur dezelve in die maate zal erlangen, dat het hem aanspoore, om zynen arbeid voort te zetten.

Op dat de Leezer 'er eenigermaate zelve over kunne oordeelen, zullen wy hem twee deezer dichtstukjes voordraagen.

DE ZON.

Deez bron van warmte en licht beschynt met blyde straalen,
Al wat op 't aardryk leeft.
Zy voert de vruchtbaarheid langs heuvels, berg en dalen,
Terwyl haar koestrend vuur tot in den afgrond zweeft.
Als de aardbol haaren gloed, haar vruchtbaar vuur moest derven,
Dan wierd hy binnen kort een ramppoel van geween:
De vorst deed ras al 't schepzlen heir in smarten sterven,
Deese aarde, ons bleed, bevroor zoo hard als marmersteen.
Maar als haar straalen t'zaamgevoegd op de aardkloot vielen,
Gelyk ons 't brandglas duidlyk leert,
Dan zou een woedend vuur ons wereldstel vernielen,
En 't wierd eerlang tot asch verteerd.
Zo toont natuur allom, wat spreekende bewyzen,
De wysheid van haar Heer.
By 't klimmen van de Zon wil ik Gods goedheên pryzen,
Ook als ze in 't zuiden gloort, of daalt in 't westen neêr.

DE KORENHALM.

Deez plant, waarin de nutste spyze ligt besloten
Ryst uit één tarwenzaad.
Zoo ras haar dunne steng zoo hoog is opgeschoten,
Dat ze op haar lengte staat,
Verdort het loof; en, door 't verwelken van haar bladen,
Wordt 't graan te meer gevoed:
Tot dat de halm is met het rype koorn beladen,
En 't hoofd neêr buigen moet.
De scherpe spitzen, die uit de aire staan naar boven,
Zyn wapens van het graan,
Zoo dat de vogels 't in hun vlucht niet kunnen roven,
Noch op de halmen staan.

Dus

Dus heeft de Algoedheid voor ons voedsel willen waaken.
Ach! mogt de erkentenis,
In ieder beete broods, den mensch recht dankbaar maaken,
Wyl God de gever is.
By ieder graanveld moest men, in zyn wandelingen,
Gods goedhêen in die plant
Eerbiedigen; zy geeft ons veel bespiegelingen
Tot godvrucht aan de hand.

„ 'Er komen, gelyk de Autheur met regt aanmerkt, in zodani-
„ ge Gedichten zaaken voor, welke de Jeugd, zonder een bree-
„ der ontvouwing niet in den grond zal begrypen; maar zoo zy
„ door deeze bespiegelingen tot opmerkzaamheid, tot weetlust,
„ of navraagen wordt opgewekt, kan men haar tot zulke boeken
„ wyzen, die eene Godleerende Natuurkunde bevatten, en in
„ onze taal genoeg voor handen zyn".

Lofreden op den Heer DE VOLTAIRE, *opgesteld door zyne Maj. den Koning van Pruissen, en op deszelfs bevel voorgeleezen in eene openbaare vergadering van de Academie der Weetenschappen te Berlyn. Uit het Fransch vertaald. Alom te bekomen. In groot octavo 34 bladz.*

Veelligt mag men, met het hoogste regt, zeggen, dat *Voltaire*, zo uitsteekend mogelyk als eenig mensch ter Waereld, zyne goede en kwaade zyde had; des men zyn character in 't een en 't ander opzigt zeer sterk zoude kunnen maalen; en het ten uiterste moeilyk zoude vallen, op eene onpartydige wyze, dat gemengde character voldoende te schetzen. Zyne Majesteit heeft hem, als Lofredenaar, van de beste zyde beschouwd, en die als een oordeelkundig vernuft in het gunstigste licht geplaatst. Zy, die 's Mans Schriften doorleezen hebben, zullen ongetwyffeld den Koninglyken Redenaar meerendeels toevallen, wanneer zyne Maj. *Voltaire* beschouwt als Dichter, als een Vernuftig Schryver en als een Man vol medelyden omtrent ongelukkigen, die hy met raad en daad de behulpzaame hand wilde bieden; dan hem, niet alleen als Geschiedschryver, ook als Natuurkundigen, ja tevens als Bovennatuurkundigen, tot den hoogsten trap te verheffen, en hem uit welgegronde Godsdienstige beginzelen te laaten werken, luidt wat sterk: dit is meer op den toon van een Lofredenaar, dan op dien van een welwikkend Wysgeer; en dus overeenkomstig met het eerste character, dat zyne Majesteit in deezen aangenoomen heeft.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Geschiedenissen en Schriften der Apostelen des HEEREN, *in de eerste voortplanting van het Euangelium: door* J. J. HESZ. *Bedienaar des Godlyken Woords te Zurich. Uit het Hoogduitsch vertaald. Eerste stuk. Te Haarlem by* J. Bosch, 1779. *behalven de Voorrede enz.* 250. *bladz. in gr. octavo.*

Op ene zo leerzame wyze als de Eerwaerde *Hesz.* het leven van *Jezus Christus* ontvouwd heeft, maekt hy met dit stuk een aenvang van het behandelen van de Geschiedenissen en Schriften van deszelfs Apostelen, in de eerste verkondiging der Euangelieleere. Het eerste thans afgegeven stuk begint met het terstond voorgevallen op 's Heillands Hemelvaert, en loopt tot aen den tyd, dat *Paulus* en *Barnabas* de Aelmoessen van Antiochie naer Jeruzalem brengen, en weder te rug keeren; behelzende dus den inhoud van de twaelf eerste Hoofdstukken van het Boek, genaemd de Handelingen der Apostelen. —— Zyn Eerwaerde geeft een zeer wel aeneengeschakeld verslag van 't beloop der Geschiedenissen, met ene ongedwongen invlechtinge zo van leerzame bedenkingen ter stichtinge, als van oordeelkundige aenmerkingen, welken ter opholderinge van deze en gene byzonderheden dienen. Dan wel byzonder houd hy, eenstemmig met zyn oogmerk, bestendig in 't oog, deze Geschiedenissen voor te dragen, als door God tot een zeker bepaeld einde bestierd; die gevolglyk niet slechts op zichzelven, maer in hare betrekking tot het geheel, nagegaen moeten worden; ten einde het Godlyk plan in te zien, het welk alle de deelen van dit werk, op de verwonderenswaerdigste wyze, verenigt. —— Langs dien weg behelst dit Geschrift ene ophelderende en stichtende ontvouwing, van de eerste oprichting der Christelyke Kerke; en 't is tevens geschikt ter verdeediginge van den Godlyken oorsprong der verbreidinge der Euangelieleere; als ten duidelykste zichtbaer in de-

ze zamenhangende reeks van gebeurtenisfen, allen te zamenloopende, ter verbreidinge van 't Koningryk van *Jezus Christus*, niet alleen onder de Jooden, maer ook onder de Heidenen, naer de uitgeftrektheid van het Godlyk plan, in de zending van den Mesfias. —— De Eerwaerde *Hesz*, dit ftuk boven al bedoelende, vestigt meermaels onze aendacht, op de Godlyke beftiering van byzondere gevallen desaengaende; en verleent ons daeromtrent, by gelegenheid van het openbaren der Euangelieleere aen den Heidenfchen Hoofdman *Cornelius*, enige bedenkingen, die dit onderwerp over 't geheel ophelderen. En nadien dezelven, in de befchouwing van het geheele beloop der Apostolifche bedryven, met betrekking tot het voorige, en nu afgeloopen onderfcheid tusfchen Jooden en Heidenen, van een algemeen nut zyn, zo achten wy dezelven wel waerdig hier plaets te geven.

„ Van de tyden van *Abraham* en *Mofes*, (dus vangt hy aan,) was dit volk reeds in een byzonderen zin *het volk van Jehova*, wiens leidingen en openbaaringen, volgens een allerverftandigst plan, gedaurende zoo veele eeuwen achtervolgd, nu eindelyk voor eene volmaaktere fchikking, waartoe al het voorgaande ter voorbereidinge gediend hadt, plaats maakten; voor eene fchikking, die zich nu niet meer tot het volk van Israël bepaalen, maar over het geheele menfchelyk geflacht uitftrekken zoude. Ik vooronderftel dit, *als eene zaak, die uit de oudfte gefchiedenisfen van dit volk kan beweezen worden.* Dan die zelfde leidingen en fchikkingen, die tot de tegenwoordige den weg moesten baanen, behelsden verfcheidene byzonderheden, die het volk van Israël alleen, met uitfluitinge van anderen, aangingen; voordeelen, openbaaringen, inftellingen, (ook wel moeijelykheden,) zoo naauw met de gefchiedenisfe en de ftaatsgefteldheid der Israëliten verbonden, dat men, om 'er deel aan te hebben, een Israëliet moest worden (*a*), of 'er ten éénemaale van verftoken blyven."

„ Indien dit *Hoofd-bogmerk*, de openbaaring van God door den *Mesfias*, (door middel van den geheelen loop Zyner lotgevallen, in het byzonder van Zyne verhoogin-

(*a*) En dit werdt men door de *befnyding*, en de aanneeming van de Mofaïfche Wet.

ginge,) ook wederom van dien zelfden aart geweest ware, als de voorgaande leidingen, voorschriften en openbaaringen; indien deeze *nieuwe* schikking van de Godlyke regeeringe ook wederom, op zulk eene uitsluitende wyze, op de gesteldheid, de behoeftens, den aart der regeeringe enz. van *Israël*, betreklyk geweest ware; indien zy wederom alleen zoodanige beloften en vorderingen hadt ingesloten, die, gelyk die van *Moses*, de nakomelingschap van Israël, met uitsluitinge van alle overige volken, betroffen; dan hadt zekerlyk de groote leere van den *Messias*, en het geen daar mede verbonden was, geenen Vreemdling, geenen Romein of Griek, kunnen voorgesteld worden, dan alleen in het geval wanneer hy het besluit nam, om, in den strengsten zin, een *Proselyt* van het Joodendom te worden; dat is, zich te laaten besnyden, en zich aan het geheele Mosaisch Recht te onderwerpen.

„ Daarentegen, by aldien deeze *hoofdzaaklyk bedoelde schikking door den Messias*, deeze betere (*b*) Godlyke regeering, niet zoo uitsluitend, niet zoo aan één volk bepaald was, in haare voorwaarden en beloften, indien zy in haaren aart eenen zegen insloot, dien het geheele mensdom verkrygen konde; —— dan was het in der daad even noodloos, andere volken eerst door de besnyding tot Jooden, en dan naderhand tot Leden der Gemeente van den *Messias* te maaken, als het noodloos is, iemand, dien men het burgerrecht van zekere plaatze wil schenken, eerst de lasten en plichten van eenige byzondere persoonen, die, ten opzichte van het geheele volk, niet in aanmerkinge komen, op te leggen."

„ Ondertusschen zoude evenwel ook in dit geval de goede orde kunnen vorderen, dat deeze schikking, hoe weinig zy ook by één volk bepaald ware, *in de eerste plaatze* aan dat volk bekend gemaakt en voorgedraagen wierdt, het welk het voorwerp van die eerste leidingen geweest was; en niemand, dan hy, die het geheele plan bestierde, konde weeten, wanneer het tyd ware, om aan het zelve die uitgestrektheid voor het menschdom te geeven, die men van de eigenaartige gesteldheid dier schikkinge verwachten konde.

„ En

(*b*) *Beter* in vergelykinge met de oude Gods-regeeringe.

„ En zoo was het in der daad gesteld met deeze nieuwe leidingen. Geduurende eenige jaaren hadden de Apostelen van Jezus *aan* Israël en *voor* Israël gearbeid, onkundig, dat die zelfde Godlyke schikking, van dewelke zy tot heil des volks gebruik maakten, insgelyks de overige Waereld bedoelde; het geen evenwel, zoo als naderhand bleek, werklyk in het plan van God lag opgesloten. Thans was de tyd gekomen, waar op de God van Israël zyn werk, het geen Hy zoo lang hadt voorbereid, verder wilde uitstrekken. De *Messias* van Israël, in de geheele grootte, waar toe Hem zyn lyden verheven hadt; ——— *de Zoon van God* ——— moest ook aan vreemde volken bekend gemaakt worden. En deeze kennis moest hen ook tot den eenigen waaren God, dien zy zoo lange verloochend hadden, doen wederkeeren. Dan, het konde niet wel anders zyn, of de Israëliet, trots op zyne voorrechten, moest zich verbeelden, dat dit op geene andere wyze geschieden konde, dan wanneer de Romeinen en Grieken tot het Joodendom overgingen, zich lieten besnyden, enz. Want, dit, konden zy denken, was het gebruik van de tyden van *Abraham* af geweest, wanneer iemand aan de voorrechten van Israël deel wilde hebben.

„ Dergelyke denkbeelden waren ook by de Apostelen zelve noch zoo vast geworteld, dat zy, sedert zy de Gaaven van den Heiligen Geest ontvingen, noch niet eens geleerd hadden, zich zelven eenen vryen omgang met anderen te veroorlooven. Noch altoos beschouwden zy de voordeelen van deeze nieuwe huishouding als omtrent even bepaald en byzonder, als die van de voorgaande geweest waren; en daar deeze een gevolg waren der zorgvuldigste afzondering van andere volken, dachten zy, dat deeze afzondering noch onder de dagen van het Evangelie moest stand houden; en dat zy op geene andere wyze konden weggenomen worden, dan wanneer een Heiden zich onder de Jooden als burger liet aanneemen.

„ Uit eige beweeginge derhalven zoude *Petrus* nooit na Cæsarea by *Cornelius* gegaan zyn; niet slechts uit vreeze, dat het hem van de Jooden kwaalyk zoude genomen worden, maar ook uit eige naauwgezetheid en gehechtheid aan de Joodsche Wetten, waar van hy noch niet genoeg los gemaakt was.

„ Ten aanziene der vraage, of het geoorloofd ware, met de Heidenen om te gaan, waren de Leden der Gemeente van den *Messias* toen noch niet meer verlicht; dan de ongeloovige Jooden. Christenen zoo wel als Jooden dachten, dat de *Messias* en zyn Koningryk *voor Israël* was, en maar alleenlyk in zoo verre voor andere volken, als zy zich, door de besnyding, in de Gemeente van Israël lieten aanneemen. Alhoewel nu een gedeelte der Jooden 'er niets van wilde hooren, dat *Jezus* hun *Messias* zyn zoude; het geen de anderen wel uitdruklyk beweerden; zoude een Apostel zich evenwel by de eene en andere party ten uitersten verdacht gemaakt hebben, indien hy met lieden van een ander volk omgang gehad hadt. De Jongeren van den *Messias*, die toen noch allen *Jooden* waren, zouden dit op dien tyd, zoo wel als de overige Jooden, die aan den *Messias* niet geloofden, als eenen hoon, den Israëliten aangedaan, beschouwd hebben.

„ En deeze volks-hoogmoed ging by de éene en andere party zoo verre, dat zy niet slechts allen gemeenzaamen omgang met Afgodische vreemdelingen onbetaamlyk oordeelden, maar zelfs met hun, die van hunne afgodery reeds afstand gedaan, en het geloof van Israël aangenomen hadden, wanneer zy noch niet besneeden, en dus geheel tot Jooden gemaakt waren. Ook deeze oordeelde een Israëliet zynes omgangs en zyner tafelgemeenschap onwaardig. Ja men kan wel zeggen, dat in dien tyd genoegzaam geene wetten by de Jooden stipter werden nagekomen, dan die hunne afzondering van andere volken ten oogmerke hadden; te meer, dewyl hunne volks-hoogmoed daar toe van zelf medewerkte; in dier voege, dat, zo zy al niet uit achting voor de Wet, dewelke de besnyding en onthouding van zekere spyzen (*c*) geboodt, den gemeenzaamen omgang met vreemdelingen schuwden, zy dit uit beginselen van hoogmoed, hun aangebooren, deeden.

„ Dan zo *de geschiedenis van den Messias* ook onder vreemdelingen bekend zoude worden, en deeze insgelyks aan het voornaamst en gewichtigst geluk van Israël deel heb-

„ (*c*) Deeze waren de voornaamste wetten, om die afzondering te bevorderen."

hebben, dan *moesten* de Herauten van die blyde boodschap vooral overtuigd worden, dat deeze afzondering niet langer behoefde plaats te vinden: *eene Godlyke tusschenkomst* moest de gemeenschap tusschen hen en de onbesneedene *Proselyten*, en dit niet alleen, maar ook tusschen *hen* en *de afgodische vreemdelingen*, herstellen. Ja het opneemen der vreemdelingen in de Gemeente van den *Messias*, en het affchaffen van dat onderscheid tusschen Jooden en Heidenen, was in den grond één en het zelfde Godlyk werk. Zonder het een, konde het ander geen plaats vinden. Want daar de verkondiging van het Euangelium aan de afgezanten van den *Messias*; (die, gelyk Hy zelf, alle Israëliten waren,) was toevertrouwd, en wel zoo, dat de waarheid der gebeurtenissen, waarop het zelve rustte, door niemand dan hen, als *Ooggetuigen*, konde beweezen worden; moesten zekerlyk of de vreemdelingen van dit heil uitgesloten blyven, of 'er moest, voor alle dingen, tusschen hen en de Apostelen eene grootere gemeenschap bevorderd worden. Hierby kwam nog, dat dit geluk zelf, waar aan de Heidenen insgelyk deel zouden hebben, van dien aart was, dat volken, die het gemeenschaplyk bezaten, onmooglyk verder op die wyze van elkanderen konden afgezonderd blyven, als de Jooden en Heidenen tot hier toe geweest waren. —— Deeze *Godlyke tusschenkomst* nu waar door het begin tot deeze vereeniging, (zoo wel in *omgang* als *geloof*,) gemaakt werdt," greep stand met de aenneming van den Heidenschen Hoofdman *Cornelius* in de Gemeente der Christenen, Hand. X; welk geval, met de daer op gevolgde verdeediging van *Petrus*, wegens zyn gehouden gedrag in die omstandigheden, de Eerwaerde *Hesz* verder ontvouwt, ter aentooninge van Gods overtuigende wyze bestiering in dat alles.

Ze-

Zedige Bedenkingen over de algemeene welmeenende Aanbieding, in het Euangelium, zo als het zelve in onze dagen doorgaans voorgesteld, en verdedigt word. Door J. v. Woensel. *Lidmaat der Gereformeerde Gemeente te Amsteldam. Te Amsteldam by* J. van Woensel Junior, 1779. *Behalven het Voorwerk 376 bladz. in gr. octavo.*

'T Is, uit een aental van vroegere schriften, overbekend, dat de Leer der algemene welmenende Aenbieding, door sommigen sterk voorgestaen, maer ook door anderen sterk tegengesprooken is. Dan 't heeft ons toegeschenen, dat de gemoederen der partyen, trapswyze, tot meerder bezadigdheid gekomen waren; ziende, dat 'er ter wederzyde, (daer de ene party zo wel als de andere de vastgestelde Leer onzer Nederlandsche Kerke bleef aenkleven,) in sommige opzichten geen gering misverstand, of woordenstryd, plaets had; en dat men elkander, het stuk uit een onderscheiden oogpunt beschouwende, in die verschillende denkwyze zeer wel broederlyk kon verdragen. Met dit alles was het echter zeker, dat 'er ook anderen waren, en nog zyn, die daeromtrent anders bestaen. Onder dezulken behoort, naer uitwyzen van dit Geschrift, de Opsteller dezer *Zedige Bedenkingen*, voor zo verre hy de Leer der algemene Aenbiedinge niet alleen wraekt, als ongegrond en strydig met de Leere van Gods Woord, maer ook beschouwt als gevaerlyk voor de Leer van Nederlands Kerk. Zulks heeft hem bewoogen zyne gedachten deswegens op het papier te brengen, en eindelyk ter drukperse te geven; na dat ze ruim twee jaren by hem afgeschreven hadden gelegen, en door hem by herhaling herlezen en overdacht waren.

Het Geschrift zelve is tweeledig. —— Het eerste gedeelte behelst drie Hoofdbedenkingen, omtrent de algemene welmenende Aenbieding, zo als dezelve thans doorgaens word voorgesteld. De eerste gaet over die algemene welmenende Aenbieding zelve, en de wyze zo als ze doorgaens word voorgedragen. De tweede over de stelling, dat de Leeraers verplicht zyn, zulk ene algemene Aenbieding in Gods naem te doen. En de derde over de stelling, op die Leer gebouwd, dat in die wyze van prediken het rechte Euangelie-prediken bestaet. ——

 On-

Onze Autheur, het zyne hier tegen te berde gebragt hebbende, schikt het tweede gedeelte van zyn Geschrift, ter toetsinge van enige der voornaemste bewyzen, voor dat stelzel van ene algemene welmenende Aenbieding. Hieromtrent bepaelt hy zich tot een onderzoek van den zin der vyf volgende plaetzen uit de Heilige Schriften, welken bovenal, ter bevestiginge van het opgenoemd Leerstelsel, gebezigd worden; Jez. XLV. 22. 2 Cor. V. 20. Openb. XXII. 17. Matth. XXIII. 37. en Joh. VI. 32. Ieder dezer plaetsen nagaende tracht hy te doen zien, dat ze dit Leerstelsel geenzins begunstigen; nademael alle voorstellingen van die natuur alleen betrekkelyk zyn, „ tot die genen, welken God, naer zynen „ souvereinen wil uitverkooren heeft; terwyl God die „ genen, welken naer zynen souvereinen wil verwor„ pen zyn, in 't geheel niet bedoelt, in 't geen Hy van „ Christus en zyn Heil laet prediken." Met de oplossing dezer plaetzen laet de Autheur dit zyn Geschrift afloopen, zo om datze de voornaemsten zyn, die in dit verschil in aenmerking komen, als om dat hy zyn gezegde deswegens genoegzaem acht, tot ene handleiding ter wegneminge van alle andere tegenbedenkingen.——— Alles toont, dat hy op dit stuk zeer wel gevat is, en 't verschil ter harte neemt, doch de wyze op welke hy 't uitvoert is by uitstrek langdradig, dat te meer verveelt; om dat 'er niets wezenlyks in voorkomt, 't welk van de ene zyde niet al voorlange gezegd, en van de andere zyde, zo als dezelve oordeelt, reeds meermalen wederleid is.

Praktikaal Vertoog aangaande de uitneemendheid van de Leere der Verzoeninge; vervat in eene Verhandeling over den XXXII Psalm. Door G. de Haas, *Dr. der H. Godgeleerdheid en Predikant te Middelburg. Te Middelburg by* P. Gillissen, 1778. *Behalven de Voorreden 546 bladz. in gr. octavo.*

De Eerwaerde *de Haas*, dezen Psalm beschouwende als een Boetpsalm, door David opgesteld, by gelegenheid van zyn door God gestraft misbedryf, 't welk hy door de Volkstelling begaen had, gebruikt dezelve, ter aenleidinge van een practicael Vertoog aengaende de uit-

uitnemendheid van de Leer der Verzoening. Met dat oogmerk legt hy 't niet zo zeer toe, op ene uitgebreide Letterkundige Verklaring van dit Zangstuk, als wel op het in acht nemen van de Leeringen en onderwyzingen, die men 'er, zynes oordeels, uit af te leiden heeft; waer van hy dan gebruik maekt, ter ontvouwinge van de Leer der Verzoeninge door Jezus Christus, zo als hy dezelve in hare uitmuntendheid in de Euangelieleere voorgedragen oordeelt. Ter dezer oorzake geeft zyn Eerwaerde gemeenlyk eerst een beknopte uitlegkundige verklaring van ieder gedeelte, met aentooninge van de hoofdbyzonderheden, welken daer in begrepen zyn; en dezen uitgebreid hebbende, leid hy uit dezelven zyne onderwyzingen af, die hy ter bemoediginge en verdere betrachtinge aendringt. Naer 's Mans denkwyze is alles regelmatig behandeld, en gemoedlyk voorgesteld, waer van wy onderscheiden voorbeelden zouden kunnen melden; maer zo even gewag gemaekt hebbende, van de Leer der algemene welmenende aenbieding, worden wy enigzins bepaeld, om den Eerwaerden *de Haas* hier desaengaende te laten hooren, daer hy zich uitdruklyk voor dezelve verklaert, by gelegenheid van een en ander gezegde daer toe betrekkelyk. Onder andere laet hy zich, wegens den stryd van sommigen op den verzoeningsweg, met opzicht tot hunne betrekking, in dezer voege uit.

„ In dit geval verslyten zy, die den verzoeningsweg bewandelen, hunnen tyd niet met kenmerken van genade in zig zelven te gaan zoeken, wel weetende, dat zy nooit minder kans hebben, om die, die tot hunne ziele zeggen, *gy hebt geen heil by God*, den mond te stoppen, dan, wanneer zy zulks willen doen door redenkavelingen over de regte kenmerken der genade, en derzelver toepassinge op hunne perzoonen. Door de ondervinding geleeraard, dat zulks wel goed gaat, wanneer men in het licht is; maar niet, wanneer men zig in het duistere, en onder vyandlyke aanvallen, bevindt, tragten zy liever ter vastmaaking van hunne betrekkinge, werkzaam te zyn met *genade*, dan wel met *kenmerken der genade*. Zy neemen den schild des geloofs aan, door op Gods onfaalbaar getuigenis te erkennen, dat alle zondaaren, die onder de bediening van het Euangelie leeven, in het Euangelie aanhoudend van God geroepen worden, tot deszelfs gemeenschap in CHRISTUS. Deeze geloofs erken-

kentenis doet hen zeggen: „ Hoe het ook met my mooge gesteld zyn, ik worde toch geroepen. Ik worde
„ geroepen, zoo als ik ben. Alware ik nog geheel ge-
„ nadeloos, ja al muntte ik boven myne onbekeerde na-
„ tuurgenooten in slegtigheid, verstandeloosheid en god-
„ loosheid uit, evenwel ben ik begreepen in de liefde-
„ volle roepinge van God, om dat dezelve algemeen en
„ onbepaald is. Wat behoeve ik dan angstig naa ken-
„ merken van genade in my zelven te zoeken? Laat ik
„ liever een pad betreden, dat korter, dat te gelyk
„ aangenaamer is, dat ook veel veiliger is, en door
„ welks betreeding ook veel meer eer aan de genade ge-
„ schiedt. Laat ik inwilligen in de liefde volle roepinge
„ van God, zoo als ze zonder eenige bepaalinge aan
„ zondaaren geschiedt. Doe ik dit op dit oogenblik,
„ dan leeren my Gods onfaalbaare getuigenissen, dat ik
„ op dit zelfde oogenblik deel aan Christus mag, ja
„ moet rekenen, al had ik tot nu toe nooit deel aan den-
„ zelven gehad. Uit dit inzigt neig ik het oor myner
„ ziele, tot die roepstem van God, waar door Hy tot
„ mynen perzoon, in hoedanigheid van *zondaar*, in het
„ Euangelie zegt; *zie hier ben ik! zie hier ben ik! om uit*
„ *genade uwen Verbonds-God in* CHRISTUS *te zyn*. En op
„ deeze roepstemme van God is de weerklank van myn
„ harte: *Zie hier ben ik, o God! zie hier ben ik! om uit*
„ *genade uwen bondgenoot in* CHRISTUS *te zyn*." (*) Door
tel-

„ (*) Niemand zegge, dat dit voorstel tot het *nieuwe* behoort. Men bevindt, dat sommige menschen, meermaalen, door onkunde, het geen *nieuw* is *oud*, en het geen *oud* is *nieuw* noemen; om dat ze naamelyk de schriften van onze *oude* Godgeleerden of *nooit* geleezen, of ten minsten nooit met *behoorlyke* aandagt geleezen hebben. Ik zal hier daarom de woorden byvoegen van twee uit dezelve, die gezegt worden pylaaren te zyn. De eerste is de Heer J. Koelman, die dus schryft in zynen *toeëigenings-brief*, gesteld voor het III Deel der brieven van Rhetorfort.
„ Dit, en dit alleen is de eigen grond, waarop men Christus
„ mag en moet aangrypen, ——— om dat 'er van God door
„ zyn woord en dienaars is eene *aanbieding* van Hem aan zon-
„ daars, aan *allerleie* zondaars, *in wat staat zy ook zyn*. ———
„ Deeze grond blyft altyd dezelfde; en vermindert nog veran-
„ dert niet, hoedanig ook onze verandering zy. ——— Voo-
„ rige en tegenwoordige genade legt geenen nieuwen grond,
„ ——— dien wy niet hadden, eer wy die genade hadden ont-
„ van-

telken reize op zulk eene manier werkzaam te zyn, wanneer zy zig door twyffelmoedige gedagten nopens hun

„ vangen." De ander Godsgeleerde, dien ik bedoele, is de Heer W. Brakel, die, na dat hy in zynen *Redelyken Godsdienst*, eerste deel, Kap. XXX. § 12,13. Kap. XXXII. § 46. Kap. XLII. § 24,25. en elders, zig voor de *algemeene aanbiedinge der genade* met de *duidelykste* en *sterkste* bewoordingen heeft verklaard, vervolgens in het laatstgenoemde Kap. § 26. zig uitlaat op deeze wyze: „ zy willen Jesus bewegen, daar ze moesten weten en gelooven, „ dat Jesus gewillig was, ——— zigzelven *aanbood*. ——— „ Treedt maar toe op de *aanbiedinge*, ——— en gy zult vaster „ gangen maaken." Al het voorgestelde is begrepen in de weinige woorden van Paulus, Col. II. 6.

Vraegt men, gelyk zyn Eerwaerde, by ene andere gelegenheid, gesproken hebbende van *eene allerruimste* aanbieding, *waarvan niemand worde uitgesloten*, vooronderstelt, dat ligtlyk gedaen zou worden, hoe hy dit gevoelen kunne beweren, daer hy elders stelt, *dat de genade van God aan zommige bepaalde perzoonen voor de tyden der eeuwen gegeeven is in* JEZUS CHRISTUS? zo is zyn antwoord, dat deze bedenking niet zó zeer tegen hem gemaekt word, al wel tegen den Bybel; dat de wil van Gods besluit behoort onder de verborgenheden des geloofs; maer de wil van Gods bevel onder de geopenbaerde dingen, die ter onzer betragtinge dienen. Zyn Eerwaerde, dit breeder uitgebreid voorgesteld hebbende, vervolgt aldus.

„ Misschien zal hier iemand zeggen, dat hy dit alles niet kan noch wil tegenspreeken, maar dat hy alleen eenige aanmerking heeft over het woord *aanbieding*, in bedenking gevende, of het niet beter zou zyn, dat ik daar voor het woord *roeping* gebruikte, terwyl het zelve Schriftuurlyker is. Ik antwoord, dat ik in het gebruik van het woord *aanbieding* geen byzonder oogmerk hebbe, en dat ik de kundigheden van *roepinge* en *aanbiedinge* als zelfs betekelingen met elkanderen verwisfele, gelyk dezelve, zo veel ik zien kan, in der waarheid zyn. Kunnen wy niemand ter maaltyd nodigen, ja *roepen*, zonder hem even daar door *aan te bieden* de spyze en drank, waarop wy hem noodigen. Het zy dan zoo, dat het Euangelie, aan al wat maar den naam van creatuur draagt, te verkondigen, nergens in de H. S. wordt voorgesteld onder de benaaming van *aanbiedinge*, het woord is toch, wat de zaak betreft, die daar door betekend wordt, alzints Schriftuurlyk. Niet alleen dit, maar het zelve is ook alzins gebruikelyk in onze hervormde Kerke. Zelfs is het woord *aanbieding* eene begunstigde uitdrukking van onze voortreffelyke Taalsmannen, uitwyzens hunne uitmuntende randtekeningen, die meer moesten geleezen worden, dan doorgaans geschiedt. Men zie hunne randtekeningen op Jes. LV. 6. 2 Cor. VI. 1. 2 Cor. XIII. 5. en veele andere plaatzen. Men vergelyke hunne verklaaring over Jes. LXV. 1. Ik schryf dit met een hart, dat eene ge-

voe-

hun deelgenootschap aan de genade besprongen voelen, worden ze vaster en vaster in hunne genade staat. Daar door wordt te gelyk hun hart volkoomener in opzigte tot de leere der *verzoeninge*. Het gevolg is, dat zy den weg der *verzoeninge* met blydschap en God verheerlykende dankzeggingen, bewandelen, en dat hun pad is als een schynend licht, voortgaande en lichtende tot den vollen dag; tot dat de dag aanlichte, en de morgenstere opgaa in hunne harten".

CHRISTUS *het einde des Gezichts, voorgesteld in eene Verhandeling over* Hab. II. 3, 4. *Vooraf gaat eene Kerklyke Redenvoering over* Mal. II. 5, 6, 7. *Door* P. RIETVELD, *Predikant te Delft. Te Delft by* E. v. d. Smout, 1778. *Behalven de Voorreden enz.* 296 *bladz. in gr. octavo.*

Tweetal van plegtige Kerkredenen, door J. V. STENDEL, *Predikant te Delft. Te Delft by* E. v. d. Smout, 1778. *Behalven de Voorreden* 80 *bladz. in quarto.*

Aenleiding tot het opstellen der Redenvoeringe van den Eerwaerden *Rietveld* gaf, het ontslaen der Eerwaerde Heren *P. Onderdewyngaert*, en *S. G. Manger*, van het werk des Dienstes, na dat zy het zelve, tot in een hooggevorderden ouderdom, met lof behartigd hadden; mitsgaders de inzegening van derzelver Opvolger, den Eerwaerden *B. v. d. Feen*. En even zo zyn de twee Kerkredenen van den Eerwaerden *van Stendel* betrekkelyk tot

voelige bewustheid draagt van opregte liefde tot waarheid en vrede. Waarom ik aan ieder belyder van onzen hervormden Godsdienst volkomene vryheid geeve, om overal, daar hy in deeze bladeren het woord *aanbieding* ontmoet, het woord *roeping* of *uitwendige roeping*, of wat woord hy ook verkiezen mooge, in deszelfs plaats te stellen; mits dat hy zig met myhoude, en in opregten gemoede zig betoone te houden, aan deeze Schriftuurlyke bepaalingen van onze Dordtsche Vaderen. „ Zoo veelen als 'er door het Euangelium geroepen worden, „ die worden *ernstelyk* geroepen. Want God betoont *ernstelyk* „ en *waarachtelyk* in zyn woord wat hem *aangenaam* zy, naamelyk, dat de *geroepenen* tot hem *komen*, enz. Zie de *Canones* H. III en IV. Art. 8, 9, 10.

tot byzondere omstandigheden; zynde de eerste ene Lykreden, op het afsterven van den Eerwaerden *J. Bertling*; en de tweede ene Gedachtenisrede van den Eerwaerden *van Stendel*, by de vervulling van zynen vyfentwintigjarigen Predikdienst in de Delftsche, en van zynen vyftigjarigen Predikdienst, in die en in voorgaende Gemeente. Die zamenloop van omstandigheden in de Delftsche Gemeente maekt deze Leerredenen te opmerkenswaerdiger; en ieder derzelver beantwoord zeer wel aen het voorgestelde oogmerk. —— In de Verhandeling, welke de Eerwaerde *Rietveld* by zyne Redenvoering geplaetst heeft, verleent hy ons wyders ene oordeelkundige ontvouwing der Godsprake Hab. II. 3, 4; als betrekkelyk tot de komst van den Messias, en de openbaring van deszelfs Koningryk; mitsgaders tot de verschillende uitwerking hier van, voor hun die hem zouden verwerpen, en voor de zulken, die hem geloovig zouden aennemen. —— Zyn Eerwaerde behandelt dit stuk met alle oplettendheid, zo ten aanzien van het Letterkundig verklaren, als ten opzichte van de zaeklyke voordragt, met aenwyzinge der vervullinge, en aendrang ter versterkinge van ons geloof; dat zyn Eerwaerde byzonder doet dienen, om ons op te wekken, tot ene soortgelyke geloovige verbreiding van 's Heillands tweede komst in zyne Heerlykheid; wanneer hy, volgens 2 Th. I. 7-10, zal komen, *om wrake te doen over de genen, die het Euangelie niet gehoorzaam zyn*, en tevens, *om verheerlykt te worden, in zyne heiligen, en wonderbaer te worden in allen die gelooven.* —— Zie hier, hoe de Eerwaerde *Rietveld* den zin dezer Godsprake van *Habakuk*, achtervolgens de door hem gegeven verklaring, beknoptlyk omschryft.

„ Dus luid dan, (zegt hy,) het Gezicht, [of het Profetisch Voorstel,] 't welk de Profeet gelast was op tafelen te stellen, in zulke duidelyke en diep ingegraveerde Letters, dat een yder, zelv voorby loopende, het zoude kunnen leezen. „ Voorzeker! de Profeetsye, „ hoe zeer ook, in deeze dagen van ongeloov en Godtloosheid, een voorwerp van verachting der boozen, „ die onophoudelyk derzelver vervulling spottende durven uitdaagen, zal niet altoos onvervuld blyven; de „ *Tydt* der onvervulde Profeetsye is *bestemd*, en op de „ maat bepaald. Die bestemde tyd *hygt* reeds, als *in* „ *arbeid gaande* om het *einde te baaren*. Zy zal gewisse-

„ lyk

„ lyk baaren, en *geene misgeboorte voortbrengen.* Indien „ *Hy, die te koomen staat*, om het Gezicht en den Profeet te verzegelen, *niet haastelyk komt*, *verwacht Hem* „ echter, want *Hy zal zekerlyk komen* op zynen tydt, en „ *Hy zal* zyne komst *niet vertraagen. By aldien iemands* „ *begeerte zich niet tot hem uitstrekt*, maar hy, van Hem „ afkeerig en van een vyandig bestaan omtrent Hem, 't „ zy in de verwachting van zyne komst, 't zy by zyne „ komst zelve, zich ongeloovig omtrent Hem gedraagt, „ *die zal met versmaading verworpen* en verstooten worden. „ Maar, *wie in Hem gelooft*, Hem, zo lang Hy nog vertoeft te koomen, met lydzaam vertrouwen verwachtende, en wanneer Hy komt, Hem in den Geloove „ erkennende, en zich in gewillige gehoorzaamheid des „ geloofs aan Hem onderwerpende, die zal, *door het* „ *Geloove in Hem rechtvaerdigd*, ontkoomen, en de behoudenis zyner ziele verkrygen; *hy zal leeven.*"

Verhandelingen uitgegeeven door de Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen te Haarlem, XVIII. Deel. Te Haarlem by J. Bosch, 1778. *in groot 8vo. 846. bladz.*

De Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen heeft, in 't jaar 1770, tot eene vraage voorgesteld, om ze te beantwoorden voor 't begin van 't jaar 1772: *Welken zyn de Ziekten onder de Menschen, die uit de Natuurlyke gesteldheid van ons Vaderland voortvloeijen? Hoe kan men zich tegen dezelve behoeden en door welke middelen kunnen zy geneezen worden?* De Maatschappy heeft goed gevonden, in 't jaar 1772, deeze Vraag weder op te geeven, met byvoeginge, dat, hoe zeer de Maatschappye erkenne, dat, onder de toenmaals ingekomene Antwoorden, eenigen zyn, dewelke blyken geeven van de kundigheid hunner Schryveren, zy, nogtans, oordeelden, dat aan geen van die allen de prys door haar kon toegeweezen worden, om dat zy allen, in zeker opzicht, de Vraag niet voldeeden. Eenigen waren overtollig in 't beschryven van Ziekten, die in ons land voorvallen; zonder zich te bepaalen aan die, welken, uit de Natuurlyke gesteldheid van ons Land, voor het grootste gedeelte, voortvloeijende, veelmaalen voorkomen. Ande-

deren gingen verfcheide van onze Landëigene ziekten geheel voorby, of roerden dezelve maar even aan. Tegen de methode van fommigen was vry veel te zeggen, voornaamlyk omtrent het bepaalen, zoo van de oorzaaken, als van de Geneeswyze der Ziekten. Men bouwde zeer veel op willekeurige onderftellingen, zonder zyn zeggen te ftaaven door Schriften of eigene Waarneemingen, zelfs zonder daar van te fpreeken; en was te wydloopig, en kwam tot byzonderheden, die men alom by de beste Schryvers vind. Sommigen waren in alle deeze opzichten te gelyk gebrekkig. Om alle deeze redenen heeft de Maatfchappy deeze Vraag nog eens opgegeeven, met verzoek, om op de voorgemelde herinneringen, by het antwoorden, te letten, en die antwoorden, voor 't begin van 't jaar 1775, haar te doen toekoomen. Zy vindt nogtans noodig, te melden, dat de Maatfchappy door ons Vaderland verftaat, de Zeven vereenigde Provincien, en Geasfocieerde Landfchappen, en dat zy den Schryveren de vryheid geeft, om by hun fpreeken van de Ziekten, die uit de natuurlyke gefteldheid van ons Land vloeijen, 'er zo veel (doch niet meerder) van de Levenswyze by te voegen, als zy noodig denken, om de Ziekten uit het verband der natuurlyke gefteldheid des Lands, met de Levenswyze, op te maaken.

De Vraage is groot, en van eenen meer dan gewoonen inhoud; en, om in alle haare byzonderheden volkomen te behandelen, naar het oordeel van voornaame Geneeskundigen, eerder het werk van eenen gantfchen leeftyd, en der vereende Waarneemingen van alle de Geneesheeren in ons Vaderland, dan van een enkeld Mensch. —— En dus veel eer de voltooijing van veele zwaare Boekdeelen, dan van eene enkelde bepaalde Verhandeling. —— Hoe groot en uitgebreid dezelve ook zy, zoo nuttig is zy echter voor de gemeene Maatfchappy der Nederlanderen. Want offchoon dezelve, in haaren eerften aanleg, die rype volkomenheid niet erlangen moge, zoo is het nogtans te hoopen, dat dezelve, door welgedaane en agtereen volgende Waarneemingen, eenmaal aan die begeerte zal kunnen voldoen, welke men in de voorftelling van deeze vraage daar mede beoogde; te weeten, *de bewaaring der Gezondheid van onze Medeburgers*, en *de afweering van veele on-*

hei-

heilen, welken hen thans drukken. —— Op deeze wyze begint, met regt, de zeer Geleerde Heer J. J. VAN DEN BOSCH, zyne doorwrogte Verhandeling, zynde een antwoord op de voorgeſtelde Vraag, welke de Maatſchappy waardig geoordeeld heeft om met den prys bekroond te worden.

De Auteur merkt eerst aan, dat ieder Land, nevens zyne algemeene, ook zyne byzondere kwaalen, welke, naar de byzondere geſteldheid van het zelve en de onderſcheide levenswyze, daarin plaats hebbende, van een verſchillenden aart zyn: door welke toevalligheden, de Ziekten, ſchoon in geſlagt veelal overeenkomende, nogthans in ſoort merkelyk van den anderen onderſcheiden zyn. Tot bewys van 't bovengeſtelde brengt hy by, dat dergelyke byzonderheid in Ziekten in onderſcheidene Landen waargenoomen wordt. Want zoo zyn de Inwoonders van *Japan* aan een zonderling *Colyk*, en een byzonder ſoort van Kinderpokjes, onderhevig; die van *Surinamen* aan een byzondere Zie[illegible]e, *Beillac* genaamd; als mede aan eene andere, de *Ko*[illegible]n *Klem*, geheeten, onderworpen. Die van de *Berbices* aan een eigenaartig ſoort van *Pokken*. De *Zwitſers* aan *Kropgezwellen* en *Breuken*; enz. welke Ziekten, ſchoon aan die Landen eigen zynde, nogtans haaren voornaamen grondſlag hebben, in de byzondere geſteldheid der Lucht en derzelver verhevelingen, benevens de voortbrengſels van het Land, en de levenswyze der Inwoonders. —— Wy zullen hier nevens plaatſen een kort uittrekſel behelſende 't verſchil der Ziekten, in onderſcheidene Steden en Landen van ons Vaderland. —— Volgens de medegedeelde berigten, beſpeurt men weinige of geene voorjaars koortſen te *Dordrecht*; minder dan elders te *Schiedam*; en men vindt die zeer zagtzinnig te *Maasſluis*; dezelve zouden, in het jaar 1770, 1771, en 1772, genoegzaam in het *Schermer Eiland* niet vernomen zyn; insgelyks minder te *Deventer* en in *Overyſſel* wezen, dan elders. —— Te *Groningen* kan men, in tegendeel, weinig onderſcheid ontdekken tusſchen de afgaande Voorjaars-koortſen, en die van den Herfst. —— En te *Nymegen* heeft men, ſedert jaaren, weinige of geene *Febres tertianæ* of *quartanæ*, op haare byzondere en bepaalde tyden, vernomen. —— Daarentegen worden die te *Rotterdam* gemeenzaamer gehouden, dan op andere plaatſen;

en

en gezegd zeer gemeen te zyn te *Weesp*, te *Naarden*, te *Edam*, aan de zuidelyke zyde van *Friesland*, te *Campen*, enz. —— Zoo gemeen de Najaars-Koortsen, in *Zeeland*, *Vlaanderen*, in de *Overmaasche Eilanden*, en in *Friesland* zyn, zoo spaarzaam bespeurt men die, buiten overstroomingen, in de *Betuwe*, en andere van de Zee verwyderde Landen: daar die intusschen dikwerf gewoon zyn te *Geertruidenberg*; langwylig somtyds te *Dordrecht*, te *Maassluis*, enz. aanhouden. —— Zeldzaam zyn de Teeringen in *Zeeland*, en in de *Eilanden*, door den *Helius*, of den gemeenen *Maas*- en *Rhyn-mond*, gemaakt; ten minsten zo niet, dat men die voor eene hoofdziekte aanmerken kan; daar zy het meerendeel van *Holland* aandoen, en het voornaamste aantal dooden op de gegeevene lysten van *'s Hage* en *Rotterdam* beslaan, en veelen in *Friesland* en *Overyssel* wegsleepen. —— De Rotkoortsen, die den eenen tyd meer, den anderen tyd minder, voorkomen, zeldzaam te *Dordrecht*, en minder gemeen te *Rotterdam*, dan in *Amsterdam*, *Haarlem*, *Leiden* en *'s Hage* zyn; insgelyks zeldzaamer te *Hoorn*, *Monnikkendam*, en *Edam*, dan te *Alkmaar*, zig vertoonen, houden, zedert 1757, te *Nymegen* niet op, schoon door dezelfde voorbystroomende rivier, als de gemelde Maas Steden, bewaterd. Zy zyn gemeen in het Land van *Altena*, in *Friesland*, *Groningen*, en *Overyssel*; dikwyls aldaar met Petechien verzeld. —— Zy zyn boven dien in *Friesland* zeer gevreesd, en, met den naam van *nieuwe* ziekte, en in *Overyssel* met dien van *Brand*-ziekte bestempeld, welke men in *Zeeland* byna niet kent; en alleen maar zeer spaarzaam vernomen wordt. In *Staats-Vlaanderen* ontdekt men die meest in de *Militairen*, en zy worden gezegd ten minsten niet *epidemice* te grasseeren. —— Dusdanig is het ook gelegen met de *belette doorzwelgingen*, die in *Zeeland*, *Vlaanderen*, en te *Nymegen* zeldzaam zyn; doch zeer gemeen bevonden worden te *Maassluis*, in *Friesland*, *Groningen*, en *Overyssel*. Ja zo gemeen in *Noord-Holland*, dat, volgens de Waarneemingen van wylen Doctor GRASHUIS, de derde zieke in *Noord-Holland* daaraan overleedt. —— Door 't bovengemelde 't voorgegeeven onderscheid der ziekten bewezen zynde, toont de Autheur de moeijelykheid aan, die in 't opmaaken van de ziekten, ons Vaderland eigen, geleegen is. Hy heeft hiertoe, zo veel 't in zyn vermoogen

was, gebruik gemaakt van de Waarneemingen der Geneeskundigen in verscheide plaatsen van 't Vaderland; doch van sommige plaatsen heeft hy geen, en van andere slegts een min, volkomen en nauwkeurig berigt kunnen krygen. Nauwkeurige sterflysten, meldende tevens de ziekten en 't jaargetal der Overleedenen, zouden hierin van groot nut zyn. In den *Haag* en te *Rotterdam* worden jaarlyks de sterflysten algemeen bekend gemaakt; maar zulks geschied niet in de overige Steden, zelfs niet ('t geen te verwonderen is) in de grootste en volkrykste Koopstad van ons Gemeenebest, daar andere nog grootere Steden reeds een Eeuw lang dezelve hierin zyn voorgegaan. —— De Vraage zelfs word bekwaamelyk in vier voornaame Hoofddeelen afgedeeld. De eerste is: *Welke de ziekten zyn, die uit de natuurlyke gesteldheid des Vaderlands voortvloeijen?* De lucht, de winden, verheevelingen, 't water, en de grond, moeten nauwkeurig waargenomen worden om de ziekten te verklaaren die uit de natuurlyke gesteldheid van 't Land voorkomen, waarom ook de Schryver te regt de meeste moeite tot de nauwkeurige verklaaring van 't eerste Hoofddeel aangewend heeft. —— 't tweede *Hoofddeel vervat 't onderlinge Verband, welke de Ziekten tot de natuurlyke gesteldheid van 't Vaderland hebben?* —— 't derde, *welke de wyze zy, hoedanig zich voor dezelve te behoeden.* En ten laatsten, *door welke middelen zy kunnen geneezen worden?*

Ons kort bestek laat niet toe, ons verder in te laaten in de verklaaring van ieder Hoofddeel; hiertoe beveelen wy onze Leezers 't Werk zelve aan: 't welk ook onder een byzonderen tytel, niet aangemerkt als een Deel van de Verhandelingen der Maatschappy, ('t welk een groot en kostbaar Werk is) uitgegeeven wordt; om daardoor ieder meer gelegenheid te geeven van uit de Beknopte Verhandeling nut te haalen, ter bewaaring en herstelling van de gezondheid der Inwoonders van 't Vaderland; dat het tot dit heilzaam oogmerk dienstig mag bevonden worden, is onze Wensch!

Meet-

onbestaanbaar, waren. Hij was daarom bedagt, om de zoo zeer verschillende Gewoonten, ware het moogelijk, op een' eenpaarigen voet te brengen; en zulken die Hem onredelijk voorkwamen, en laat ik 'er bijvoegen aan zijne heerschzugtige begrippen in den weg stonden, als *Corrupteelen*, gelijk Hij ze elders benoemt (1), te doen doorgaan en vernietigen. Om hier in wel te kunnen slaagen, was het vooraf noodig, dat de *Costumen* van de Nederlanden in 't gemeen, en derzelver Steden in 't bijzonder, bijéén en in geschrift gebragt wierden. Ten dien einde deed Hij, den 15den Junij van het jaar 1526, aan de Staaten van Holland een voorstel (2), 't welk de Steden, toen ter tijd, in beraad namen; dog dat, kort daar na, voor zoo ver zulks ten kosten van den Lande geschieden zou', eenpaarig afgeslagen werd (3). Egter liet men aan den Keizer over, om, daar op aanhoudende, dit voor zijne rekening te mogen doen. Waarschijnlijk zogt men, langs dien weg, het bijeenbrengen der *Costumen*, op eene beleefde wijze tegen te gaan; wijl, zoo als wij zien zullen, de Steden daar toe weinig zin hadden. Ook bleef de zaak bij voorraad hier bij, zijnde, zoo veel ons bewust is, door den Keizer, daartoe geen nader aanzoek gedaan; ten minsten, daar vielen, toen ter tijd, bij de Staaten (4), geene verdere raadpleegingen daarover. Karel zag nogtans van zijn voorneemen geenszins af; maar, gebruik maakende van zijn souverein gezag, gaf Hij, in 't jaar 1531, openlijk bevel, dat de Costumen van alle zijne Landen van Herwaardsover, (waardoor, naar den stijl van dien tijd, de Nederlandsche Provincien worden aangeduid,) derzelver Kwartieren, Steden en Heerlijkheden, binnen den tijd van zes maanden, schriftelijk zouden worden bijééngebragt, en aan Hem, of, bij zijne afweezigheid, aan de Landvoogdes over-

„ (1) Onder anderen in het VIII. Art. van de Instructie voor het Hof van 't jaar 1531."

„ (2) Register der Dagvaarten van AERT van der GOES, bl. 28.

„ (3) *Uts. bl.* 27."

„ (4) Wy zeggen *toen ter tyd*, om dat. onder de Regeering van zynen Zoon PHILIPS, uitwyzends. de Resolutie van den 27 December des jaars 1563, dit punt, by de Staaten, van nieuws in overweeging werd genomen."

overgeleverd; ten einde, na ingenomen berigt van de Provinciaale Gerigtshoven, daarop te besluiten; zoo als in de meeste regtvaardigheid en redelijkheid, ten beste van het Land, zoude geoordeeld worden te behooren (5). Aan deezen last werd slegts door weinigen voldaan (6). Weshalve Zijne Keizerlijke Majesteit, den 4den October van het jaar 1540, dit Bevel andermaal vernieuwen liet, lastende een' ieder', om, binnen den tijd, welken de Landvoogdes bepaalen zou', daaraan te gehoorzaamen (7). Dan dit Gebod vond geen meerder ingang, dan het eerste, althands niet in Holland. De Keizer, hier over te onvrede, gelastte daarom het Hof, van aan alle de Steden en Vlekken, welken in gebreke gebleven waren, eene nadere aanschrijving te doen. Hieraan voldeed het het zelve, één en andermaal, gelijk de voorhanden zynde Brieven van 't jaar 1548 en 1551 uitwijzen (8). Karel bereikte, langs dien weg, eenigermaate zijn oogmerk; ten minste sommige Steden, waaronder deeze Stad [Dordrecht], nevens Schoonhoven en 's Gravenhage geteld worden, zonden haare Costumen over (9). De meesten egter toonden zig, bij aanhoudendheid, daartoe ongeneegen; zoo als uit een Brief van den Hertog van Alva, ten dien einde, aan het Hof van Utrecht (10), en aan de Gerigtshoven der andere Landschap-

„ (5) Zie het IIIde Art. van 't Edict van den 7 October des Jaars 1531. in VAN DE WATER, Placaatb. van Utrecht, I. D. bl. 414."

„ (6) Wy zeggen *door weinigen*; waar onder Mechelen te tellen is, wiens *Costumen* reeds in de Maand van July des jaars 1535 werden goedgekeurd. De Stad Utrecht behoorde waarschynlyk ook onder dat getal; want, schoon haare *Costumen*, niet eerder, dan in het 1550, bevestigd zyn geworden, schynt egter het Hoofd derzelven aan te wyzen, dat de byéénzameling, ingevolge het Edict van 't jaar 1531, geschied zy. Onder de Vlaamsche Plaatsen was de Kasselrery van Yperen de eenigste, wier Costumen, ten tyde van Keizer Karel, bevestigd werden. Zie KNOBBAERT *ad Jus Civ. Gand. Observ. Prologom. III en IV. pag. 6.*"

(7) „ *Placaatb. van Utrecht, I. D. bl.* 423. *van Holland, I. D. bl.* 317."

(8) „ Te vinden by de RIEMER, *Beschryv. van 's Haage, II. D. II. St. bl.* 4 *en* 9."

(9) „ DE RIEMER *l. l.* VAN BERKUM *Beschryv. van Schoonhoven, bl.* 118."

(10) „ *Utrechtsch Placaatboek, I. D. bl.* 425."

schappen, in 't jaar 1569, afgezonden, duidelyk te te zien is. Deeze onwilligheid lei', buiten twijfel, den grond, dat, in het volgend jaar, bij de bekende *Ordonnantie* op de *Crimineele Justitie*, alle *Usantien* en *Costumen*, zoo lang ze niet in geschrift gesteld, overzien, en van nieuws bevestigd waren, geschorst wierden (11). Dan niet tegenstaande deeze verklaaring bleeven egter verscheiden Plaatsen in haare wijze van denken volharden. Ook was deeze Ordonnantie, bij het *vijfde* Artijkel van de Gentsche Bevrediging, tot nader orde, buiten gebruik gesteld. Men hield zig vervolgends, op den duur, bij de aaloude Costumen en Gewoonten. De Landschappen, welken zig der Heerschappij van Koning Philips onttrokken, geraakten daardoor van deeze Bevelen ontslaagen. De overigen, die onder zijne magt bleeven, draalden daar mede by aanhoudendheid. Dit gaf aanleiding, dat, jaaren daar na, de Aertshertogen Aelbregt en Isabella dit werk weder aanvingen, en, bij hun bekend Edict van den twaalfden Julij des jaars 1611 (12), aan derzelver onderhoorige Steden en Plaatsen, welken, sederd het jaar 1540, in gebreke waren gebleeven, tot het overbrengen der *Costumen*, van nieuws bevel gaven. De meeste, zoo niet alle, de Brabandsche en Vlaamsche Plaatsen voldeeden toen, van tijd tot tijd, daaraan gereedelijk, gelijk; uit derzelver Costumen, door CHRISTYN en VAN DEN HANE, in het licht gebragt, kan gezien worden. Dan, om tot Holland weêr te keeren, daar waren egter Steden, welken aan de Bevelen van den Hertog van Alva gehoorzaamden, waaronder deeze Stad, om van geene andere te spreeken, mede behoorde.

„ Of onze *Costumen*, door den Landsheer bevestigd zijn geworden, is ons tot hiertoe niet gebleeken. Wij hebben egter veel reden, om daar aan te twyfelen. Want, behalven dat aan ons geene goedkeurig van dien aart

(11) „ Zie de Inleiding van de Ordonnantie op de Crimineele Justitie van 't jaar 1570."

(12) „ *Placaatboek van Vlaanderen*, *II. D. bl.* 740. Dit Placaat, bekend met den naam van het *Eeuwig Edict*, is, door ANTHONIUS ANSELMUS, ook afzonderlyk, en met eene Latynsche Verklaaring, in het licht gegeeven."

aart, met betrekking tot ééne der Hollandsche Steden, immer voorgekomen zij, zoo waren de opkomende Beroerten aan den éénen, en de zwaarigheden, die zig in derzelver hervorming opdeeden (13), aan den anderen kant, waarschijnlijk oorzaak, dat deeze Bevestiging agter bleef.

„ Hier uit rijst derhalve eene gegronde bedenking, of deeze *Costumen*, uit dien hoofde, thands ter tijd, wel van eene verbindende kragt kunnen gereekend worden? Om hierop onderscheidenlyk te antwoorden, het schynt ons toe, dat zij, voor zoo veel ze, noch door laatere wetten van den souverein, noch door bijzondere Keuren van den Magistraat, vernietigd of veranderd werden, ook nu nog behooren te gelden. 't Is bekend, dat de Landsaaten van ouds aan de Costumen geen minder gezag, dan aan de Graaflijke Privilegien, toekenden. De vroegere Graaven niet alleen maar Karel en zijn zoon Philips hadden ze daarbij, ook uitdruklijk en met naame, bezwooren. De Staaten en derzelver bezondere Leden hebben, te meermaals, 't gezag daar van opendlijk erkend en gewettigd. Wij zouden der kundigheid van onzen Leezer te kort doen, indien wij daar van uit de Unie van Holland en Zeeland van 't jaar 1576, de bekende Utrechtsche Vereeniging en andere Gedenkstukken van dien tijd, bewijzen wilden opzaamelen.

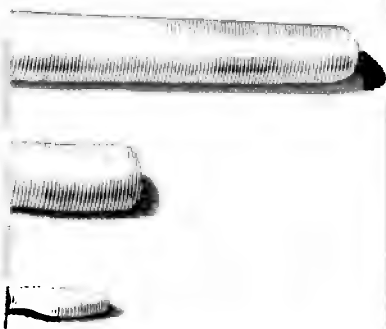
„ De Magistraat van Utrecht stond, wel is waar, in 't jaar 1592, ten aanzien van de *Costumen*, overgezonden aan Alva, in een ander begrip, en hield die Verzaameling slegts voor een bloot Ontwerp, 't welk, nooit bekragtigd zijnde, in Regten geenzins gelden kan (14). Dog wie merkt niet, dat dit alleen het oordeel van eene bezondere Stads Regeering zij, die welligt gewigtige redenen had om op zulk een wijze te denken. Daarenboven was het, met de geheele zaak, bij haar ook eenigzins anders gelegen. Die Stad had haare Costumen aan Ka-

(13) „ De Schryver van 't *Grondig Berigt van 't Nederlandsch Oproer*, waarvan de beroemde VIGLIUS verkeerdelyk voor den Maaker gehouden wordt, spreekende van het overbrengen der Costumen, zegt, dat de *Leden van den Raad der Beroerte het werk zoo woest vonden, dat zy 'er de handen niet aan derfden slaan.*"

(14) Zie *Placaatb. van Utrecht, III. D. bl.* 369.

Fig. 3.

C. Bogerts, sculps. 1779

...pus Narium ,

Karel den V overgebragt. Zij waren ook, door dien Vorst, gelijk wij met een woord zeiden, in 't jaar 1550 bekragtigd. Deeze derhalve alleen, en geene anderen, konden aldaar in aanmerking komen; te minder, daar, bij die bevestiging, alle andere Gebruiken en *Usantien* uitdruklyk vernietigd waren. Dog in Holland wist men niets van zulk eene goedkeuring. De in schrift gebragte *Costumen* steunden op een langduurig gebruik; daarbij warenze opgezogt door kundige en ervaaren *Costumiers*, by de Regeerders voor wettig erkend, jaa zelfs door Koning Philips, wat de zaaken zelven betreft, bezwooren. Zij behielden derhalve die zelfde kragt, die ze voorheen bezeeten hadden; en moeten dus onder de gemaakte bepaalingen, gelijk elders (15) als wettig erkend en behoorlyk in agt genomen worden. Trouwens de Stad [Dordrecht] ging, in 't jaar 1572, aan der Staaten zijde over, niet anders dan onder uitdruklijk beding, dat zij zoude gehouden ende bewaard blijven in alle haare Privilegien en Regten, zonder eenige verandering ofte vermindering derzelven (16); onder welke Regten, gelijk niemand kan twijfelen, de *Costumen* medebehoorden. Maar moogelijk zal een kundige ons tegenwerpen het Negenendertigst Artijkel van de bekende Politijke Ordonnantie van 't jaar 1580 (17), waarbij het overleveren en in geschrift brengen der *Costumen* en *Usantien* nader bevolen wordt; en wel onder bedreiging, dat ze, by gebreke van dien, anderzins, na verloop van zes maanden, zullen worden gehouden voor *Corruptelen*. Dog, wanneer men dat Artijkel met de vereischte naauwkeurigheid inziet, blijkt het, dat die *Costumen*, van welken wij spreeken, aldaar niet bedoeld zyn (18). Het zelve heeft alleen het oog op zulken, uit wier hoofde de Steden en anderen, eenige *Jurisdictie* hebbende, zig een regt aanmaatigden tot het invorderen van verscheiden *Emolumenten*, *Baten* en *Profijten*,

ge-

(15) By voorbeeld te Amsteldam. WAGENAAR *Beschr. der Stad*, *III. D. bl.* 22.

(16) Zie *Verdrag waarby Dordrecht aan de zyde der Staaten overgaat*, 25 *Juny* 1572, in deeze verzameling, *bl.* 1371.

(17) *Hollandsch Placaatb.*, *I. D. bl.* 330.

(18) De Advocaat DE RIEMER schijnt egter van die gedagten te weezen, in zyne *Beschryv. van 's Hage*, *II. D. II. St. bl.* 4.

gelijk ze genaamd worden, welken tot bezwaar der Onderdaanen ſtrekten. Het geheel beloop van dat Artijkel en de byzondere benoeming der bedoelde *Costumen* toonen dat duidelijk. Trouwens, bij het laatst Artijkel, waren de *Costumen*, welken tegen deeze Ordonnantie ſtrijdig waren, alleen vernietigd. Een duidelijk bewijs, dat de Staaten het verbindend gezag van anderen erkenden: En wie, die bedagtzaam handelt, kan zig verbeelden, dat Steden, na dat zij reeds vrij en onafhangelijk begonden te regeeren, tot het overbrengen der *Costumen* zig zelven zouden verbonden hebben, daar ze zelfs, gelijk wij zagen, onder de Graaflijke heerſchappy, zig meer dan eens daar tegen poogden te verzetten."

Aanmerkingen over de Verklaaring der Unie van Utrecht, van Mr. P. PAULUS, *in drie Brieven, door* E. H. J. *in gr. octavo* 126 *bladz.*

Toen wy van het beroemde Werk van den Heer en Mr. PAULUS, over de Unie van Utrecht, verſlag gedaan hebben, gaven wy niet duister te kennen, dat het van veel nut zyn zoude, als iemand, omtrent sommige punten met dezen Schryver niet inſtemmende, goedvondt zyne gedagten deswegens, op eene bedaarde en leerzaame wyze, aan het publicq mede te deelen; en langs deezen weg, dezelfde zaak uit verſcheiden oogpunten ziende, in veele opzigten over ons Staatsregt des te grondiger te leeren oordeelen. 't Kwam ons zelfs ter dier tyd voor, dat verſcheiden poincten op tweederlei wyze konden worden uitgelegd, of dat ze ten minſten wel verdienden van beide zyden oplettend beſchouwd te worden. Vooral, naardien wy met den Schryver dezer *Aanmerkingen* erkennen moeten, dat de Heer en Mr. PAULUS, door zynen ongedwongen en aangenaamen ſchryfſtyl, ons niet zelden zoodanig wegvoert, dat men ſchier in zyne begrippen heeft toegeſtemd, alvoorens men zig den tyd gegund hebbe, om dezelven met naauwgezetheid te overdenken. —— Eene aanmerking, welken wy egter geenzins maaken, om daarmede den Heere PAULUS in 't minſte te betigten; maar alleen, om onze Leezers de nuttigheid en noodzaaklykheid, van het leezen

en

en nagaan van aanmerkingen, welke met zulk een oogmerk, als wy zoo aanstonds zeiden, schynen gemaakt te zyn, onder 't oog te brengen.

Na deeze inleiding zullen onze Leezers ligtlyk bemerken, hoe wy omtrent deeze drie Brieven, waarvan wy thans spreeken, en welken deeze aanmerkingen, over de Verklaaring der Unie van Utr. van den Heere en Mr. PAULUS behelzen, denken. 't Komt ons, namentlyk, voor, dat zy op zulk eene wyze geschreeven zyn, dat men dezelven alleszins met nut kan leezen, en 'er door in staat gesteld wordt, om over zommige zaaken van ons algemeen Staatsregt, uit een tweederlei oogpunt, te redeneeren; vooral, daar dezelve gaan over de aanmerkelykste *quastien*, die in de *Verklaaring der Unie* van den Heer en Mr. PAULUS voorkomen. In den *eersten* Brief handelt onze Schryver, over de gronden, waarop de *Militaire Jurisdictie*, zoo in 't *civile* als *crimineele*, door den oordeelkundigen Verklaarder der Unie gebouwd was; en daar hy meent, dat dezelve, in beide deeze opzigten door den Heer en Mr. PAULUS te breed is uitgemeeten; geeft hy ons teffens op, hoedanig hy oordeelt, dat dezelve *alleen* wezen moet, en *naar regten* niet anders plaats kan hebben. Hy doet dit op eene wyze, waardoor deeze Brief inzonderheid, en vooral in onze dagen, overwaardig is, om geleezen te worden. Wy moeten egter hieromtrent gelooven, dat alle de gevolgen, welke deeze Schryver uit de woorden van den Heer en Mr. PAULUS trekt, 'er juist altyd even zeker uit voortvloeien. Veelen, inzonderheid nopens de *Crimineele Jurisdictie*, zal de Heer en Mr. PAULUS, als in zyne leer niet opgeslooten leggende, voorzeker zelfs wraaken. En de bekwaame Schryver deezer Aanmerkingen had de Stellingen van den Verklaarder der Unie somtyds niet moeten verwarren, met die van anderen, welke de *Militaire Jurisdictie* oneindig verder uitbreiden, dan door hem gedaan is.

In den *tweeden* Brief handelt onze Schryver over het geschil, op het negende Artykel der Unie by den Heer en Mr. PAULUS voorkomende; *hoe verre de vryheid of verpligting der Bondgenoten gaat in 't inwilligen der eens vastgestelde Quote.* —— De Heer en Mr. PAULUS beweert, gelyk bekend is, dat elke Provincie haare *Quote* zoo lang draagen moet, tot dat zy aantoone daar toe langer onver-

vermoogend te zyn. De Schryver deezer Aanmerkingen daarentegen is van gedagten, dat dit slegts zoo lang duuren moet, als de Quote van alle de Gewesten aan die van elkanderen geëvenredigd is. Dat eene Provincie, die in vermoogen toeneemt, zoo wel moet *vermeerderd* worden in haare Quote, als eene Provincie, die in vermogen afneemt, daarin moet *verminderd* worden. Iets, dat, onzes oordeels, niet geheel onredelyk is; en hier zoo wel wordt voorgesteld en aangedrongen, dat veelen onzen Schryver ligtlyk daarin zullen toevallen. Althans men is hierdoor volkomen in staat gesteld, om dit geschil, 't welk onze opmerking ten hoogste verdient, uit verschillende oogpunten te beschouwen. — Voor 't overige spreekt onze Schryver, in den tweeden Brief ook nog, van dat gedeelte van het *Zestiende* Artykel der Unie, alwaar de Heer en Mr. PAULUS eenige gevallen opgeeft, waarin de Staaten Generaal, in geschillen tusschen twee of meer Provincien, zonder *Compromis* of *delegatie* der twistende partyen, zig gemengd hebben; beweerende, dat de Heer en Mr. PAULUS zig in die gevallen, welke hy tot bewys daarvan aanhaalt, merkelyk heeft bedrogen. Doch wy twyfelen sterk, of onze Schryver, in het tegenbewys daarvan, wel zoo gelukkig geslaagd zy, als in de behandeling der eerste *quastie*, welke in deezen Brief voorkomt.

In den *derden* Brief wederlegt onze Schryver de gedagte van den Heer en Mr. PAULUS, op het *Negentiende* Artykel der Unie, in zyn onderzoek, *of de Algemeene Staten kunnen kennis neemen van misdaaden, begaan in 't stuk van hun Ampt, door persoonen, wezende in eed of dienst van de Generaliteit: wanneer die persoonen zig bevinden op het Grondgebied van de byzondere Provincien.*

Verder maakt hy ook nog eenige aanmerkingen op het geen, door den Heer en Mr. PAULUS, zoo op het *negende* als *negentiende* Artikel der Unie, *omtrent het verminderen van onze Krygsmagt*, gezegd is. En voorts wordt deeze *derde* of *laatste* Brief besloten, met aanmerkingen over het geene de Heer en Mr. PAULUS, zoo in het *tweede* als *derde* Deel, nopens het beslissen van geschillen, over *Oorlog*, *Bestand*, *Vrede* of *Contributien* gezegd heeft. Doch hieromtrent komt het ons, na het beredeneerde door den Heer PAULUS nogmaals nagezien te hebben, voor, dat de Schryver deezer aanmerkingen

den Heer en Mr. PAULUS deswegens iets doet zeggen, het geen zyn Ed. zelve zeer zorgvuldig heeft tegengesproken. Het beslissen van geschillen door den Heer Erfstadhouder; of onpartydige Regtsmannen, wordt, door den Verklaarder der Unie, met veel naauwkeurigheid bepaald, tot geschillen *over de Quote in de gemeene lasten*, zonder dat dit door hem tot *Oorlog*, *Vrede* of *Contributien* wordt uitgestrekt. Men leeze hem, om daar van overtuigd te zyn, met oplettendheid, ter zelfder plaatze, door den Schryver der Aanmerkingen aangehaald.

Over 't geheel hebben wy deeze Aanmerkingen, die alleszins blyken draagen van de kundigheid des Brievenschryvers, met genoegen doorbladerd. Hy had, naar ons inzien, uit dien hoofde geene zwaarigheid moeten maaken, van zynen naam te melden; vooral, daar de Heer en Mr. PAULUS verklaard heeft, zig geene naamlooze Schriften te zullen aantrekken. En hiertoe had hy nog te meer reden, daar hy, den beroemden Verklaarder der Unie overal den welverdienden lof geevende, toont, dat hy geen voorneemen gehad heeft, om denzelven in 't minst te beledigen; des hy ook in geenen deele, voor 't onaangenaame en vuilaartige van een twistschrift, behoeve bevreesd te zyn. Hy kan, op die manier schryvende, van den Heer en Mr. PAULUS billyk verwagt hebben, dat zyn Ed. zig, op zyne beurt, ook van geene andere Wapens, dan die van overtuiging zoude zoeken te bedienen: te minder daar de Verklaarder der Unie zig geenszins bevindt onder het getal der zulken, die zig, by mangel van betere bewyzen, van schelden en *chicanes* behoeven te bedienen.

Wysgeerige en Staatkundige Geschiedenis van de Bezittingen en den Koophandel der Europeaanen in de beide Indiën. Uit het Fransch vertaald. Zevende Deel. Te Amsterdam by M. Schalekamp, 1778. *Behalven het Voorwerk en den Bladwyzer, 438 bl. in gr. octavo.*

In gevolge van de beschouwing der Engelsche bezittingen op de vaste kust van Noord-Amerika, in 't voorige Deel aangevangen, behelst dit tegenwoordige een verslag van die bezittingen, welken nog te melden waren; te weeten Pennsylvanie, Vir-

Virginie, Maryland, Karolina, Georgie en Florida. Aan 't be, rigt doezer Volkplantigen begt de Schryver voorts zyne aanmerkingen wegens de bezittingen der Engelschen in Noord-Amerika in 't algemeen, hun handel op of met hunne Volkplantingen, en derzelver verschillenden regeeringsvorm, met de gevolgen van dit alles. En dit leidt hem ter overweeginge van de laatst ontstaane onlusten tusschen eenigen dier Volkplantingen en het Moederland; welken, zynes oordeels, nogtans zo sterk niet voortgezet behooren te worden, dat zy alle verbindtenissen met het Moederland verbreeken: ook tragt hy aan te toonen, dat het voor de Europische Natiën niet raadzaam zy, mede te werken om de Engelsche Volkplantingen onafhangelyk van het Moederland te doen worden.

Hier mede voltrekt de Abt *Reynal* zyne beschryving van de Bezittingen en den Koophandel der Europeaanen in de beide Indiën; en schikt wyders het laatste Boek, tot een slot van dit zyn Werk, om in 't zelve na te gaan, welken invloed de verbintenissen met de nieuwe Waereld op de oude gehad hebben; en langs dien weg zyne aanmerkingen mede te deelen, over verscheiden onderwerpen, die de Maatschappy in 't algemeen, of hunnen onderscheiden invloed op dezelve, naar gerade der verschillende omstandigheden, betreffen. Daartoe behooren in deezen, de Godsdienst, Regeeringsvorm, Staatkunde, Oorlog, Zeemagt, Koophandel, Landbouw, Handwerken, Bevolking, Belasting, Openbaar Crediet, Fraaije Kunsten en Letter-Oefeningen, mitsgaders Wysbegeerte en Zedekunde; over welke byzonderheden de Autheur zyne Wysgeerige en Staatkundige bedenkingen, ten besluite van alles, voordraagt. ——— Onder dit Slag van bedenkingen, hoedanigen men ook hier en daar in 't geheele beloop van dit Werk ingevlogten vindt, zyn 'er veelen, schoon ze op verre na allen niet even bondig zyn, welken men gantsch niet verwerpelyk heeft te agten. Dan men ontmoet 'er maar al te veel onder, met betrekkinge tot het Godsdienstige, die een ongunstig denkbeeld van des Schryvers Character ten deezen opzigte inboezemen: 't welk ons gedrongen heeft om den Leezer des aangaande, reeds by de aanvangelyke afgifte deezer Nederduitsche uitgave, daartegen te waarschouwen: (*) 't welk wy niet ondienstig geoordeeld hebben, met het afloopen van dit laatste Deel nogmaals te herinneren. Voor 't overige is de uitvoering van dit laatste Deel gelyk aan die der voorigen; en het geheele Werk is byzonder wel geschikt, om een onderscheiden denkbeeld te geeven van den Europischen handel op de Indiën, en 't geen daar toe betrekkelyk is; uit welken hoofde wy dit Werk meermaals bovenal aangepreezen hebben; te meer daar ons Vaderland geen gering aandeel aan denzelven heeft. En dit noopt ons, tot een slot van dit onderwerp, nog een staal uit dit Werk willende opgeeven, den Leezer onder 't oog te brengen, het

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef. V. Dl.* 320. en *VI D. bl.* 35.

het geen de Autheur beknoptelyk, wegens den spoedigen voortgang van den Hollandschen Koophandel, meld. Gewag gemaakt hebbende van de veroveringen en groote vorderingen van de Portugeeschen en Spanjaarden in de Indiën, vervolgt hy in deezer voege:

„ Midlerwyl verwaarloosden die twee Natiën, meesteressen der beide Indiën, de kunsten en den landbouw. Van oordeel zynde, dat het goud haar alles moest geeven, zonder zich te laaten gelegen zyn aan den arbeid, die alleen het geld lokt, leerden zy, een weinig te laat, maar ten haaren eigen koste, dat de nyverheid, die zy verlooren, meer waardig was, dan de rykdommen, welken zy verkreegen; en 't was Holland welk haar deeze harde les leerde.

„ Met al het goud der waereld, wierden of bleeven de Spanjaards arm; zonder mynen en zonder landeryen wierden de Hollanderen wel dra ryk. Dit is eene Natie, die alle anderen ten dienste staat, maar zich zelve zeer duur verhuurt. Zo ras zy de toevlugt hadt genomen in het hart der Zee, met de nyverheid en vryheid, die haare beschermgoden zyn, ontdekte zy, dat zy geen lands genoeg hadt om het zesde gedeelte der Inwoonderen te voeden. Toen wierp zy het oog op het oppervlak des aardkloots, en zeide tot zich zelve: „ Myn eigendom is de geheele waereld; ik zal haar genie-
„ ten door myne Scheepvaart en Koophandel. Alle landen zullen
„ het hunne toebrengen tot myn bestaan; alle volken tot myn ge-
„ ryf." Tusschen het Noorden en Zuiden van Europa verkoos zy die plaats in Vlaanderen, waarvan zy zich had afgescheurd, om niemand dan haar zelve toe te behooren. Brugge en Antwerpen hadden Italie en Duitschland in hunne havens gelokt; Holland wierdt, op zyne beurt, de stapelplaats van alle, 't zy ryke of arme, maar handeldryvende, Mogendheden. Niet te vrede met de andere Natiën te haarent te lokken, kogt zy by de eene 't geen de andere ontbrak; bragt ze na 't Noorden de geryflykheden van het Zuiden; verkogt zy aan de Spanjaarden scheepen voor laadingen, en ruilde, in de Oostzee, hout tegen wyn. Zy volgde de pagters en opzieners van groote Huizen na, die, door den winst en de voordeelen, welke zy aldaar behaalen, zich in staat stellen, om ze vroeg of laat te koopen. Het was, om zo te spreeken, ten koste van Spanje en Portugal, dat het Holland gelukte, deeze Mogendheden afhandig te maaken, een gedeelte haarer veroveringen in de beide Indiën, en bykans al het voordeel haarer Volkplantingen. Holland wist de luiheid deezer trotsche veroveraaren in slaap te wiegen, en door zyne werkzaamheid en waakzaamheid hun de sleutel hunner schatten afhandig te maaken, van welke het hun slegts de ledige kist liet behouden, welke het telkens ledig maakte, naar gelang zy dezelve opvulden. Aldus deed een burger-Volk Adelyke volken te gronde gaan, maar door de eerlykste en wettigste middelen, die in de kanswisselingen des geluks kunnen plaats hebben."

 „ Al-

„ Alles begunstigde de opkomst en den voortgang van den koophandel van het Gemeenebest: deszelfs ligging aan den oever der Zee; aan den mond van verscheiden groote rivieren; in de nabuurschap der vrugtbaarste of best bebouwde landen van Europa; deszelfs natuurlyke verbintenissen met Engeland en Duitschland, die het tegen Frankryk beschermden; de geringe uitgebreidheid en vrugtbaarheid van den grond, die de Inwooners noodzaakte, om visschers, zeelieden, makelaars, bankiers en commissarissen te worden; in één woord, om, by gebrek van grondeigendom, van de nyverheid te leeven. Met de gesteldheid van den grond en het klimaat paarden zich de zedelyke oorzaaken, om den voorspoed vast te stellen en te verhaasten. De vryheid van Regeeringsvorm, die eene vryplaats opende voor alle vreemdelingen, die over hun eigen Vaderland onvoldaan waren; de vryheid van zynen Godsdienst, die aan alle de andere overliet een openbaaren en ongestoorden Eerdienst; dat wil zeggen, de overeenstemming van de stemme des geweetens met die van den Godsdienst, de belangen met de pligten, in één woord, de verdraagzaamheid, dien algemeenen Godsdienst van alle eerlyke en verlichte geesten, vriendinnen des hemels en der aarde, van God als hunnen Vader, en der menschen als hunne broeders. Om kort te gaan, het koophandeldryvend Gemeenebest wist ten zynen voordeele te doen gedyen alle de gebeurtenissen, en rampen en gebreken van andere Natiën; de burgeroorlogen, welken de Geestdryvery ontstak onder een hardhoofdig Volk, welke de liefde tot het Vaderland onder een vry Volk verwekte; de onkunde en werkeloosheid, welke de kwezelaary voedde onder Volken, aan de heerschappy der verbeeldinge onderworpen."

Onze Autheur voorts opgemerkt hebbende, hoe eerlang ook Engeland en Frankryk zig ter voorzettinge van den Koophandel bevlytigden; en welk eene uitwerking de Koophandel op de Staatkunde hebbe; laat zig wyders, na de voortreffelykheid van den Koophandel en de uitsteekendheid der voorwerpen, welken in het beroep des Koopmans vallen, afgemaald te hebben, nog wel inzonderheid uit over de vryheid van den Koophandel; dat hem natuurlyk aanleiding geeft, om zig over de oorlogen om den Koophandel op zodanig eene manier te laaten hooren, dat wy 't der moeite waardig agten zyne taal deswegens hier nog over te neemen.

„ Dat een Volk, binnen de Ysbergen van het Noorden beslooten, het yzer opdelve uit de ingewanden der aarde, welke aan het zelve lyftocht weigert; en dat het, met het zwaard in de vuist, de oogsten van een ander Volk maaie; de honger, die, geene wet hebbende, geene wet kan schenden, schynt zyne vyandlykheden te ontschuldigen. Het moet wel van moord en roof leeven, dewyl het geen koorn heeft. Maar wanneer eene Natie in 't bezit is van een uitgebreiden Koophandel, en veele Staaten kan doen

be-

bestaan van 't overtollige haarer voortbrengzelen, wat belang kan haar dan noopen om den oorlog te verklaaren aan andere nyvere Natiën, om haar het zeevaaren en arbeiden te beletten; in één woord, haar verbieden te leeven op straffe des doods? Waarom maatigt zy zich een uitsluitenden tak van Koophandel aan, een regt om te visschen, en ter zee te vaaren by wyze van eigendom, even als of de Zee, gelyk het Land, in roeden moest verdeeld worden? In 't oog loopende is de beweegreden deezer oorlogen: het blykt, dat de jaloersheid van Koophandel niet anders dan eene jaloersheid van magt is. Maar heeft eene Natie het regt om den arbeid te verbieden, dien zy zelve niet kan dryven, en om eene andere tot ledigheid te veroordeelen, om dat zy zelve zich daar aan overgeeft?"

„ Oorlogen om den Koophandel, welk een onnatuurlyk woord! De Koophandel voedt, en de Oorlog verdelgt. De Koophandel kan den Oorlog wel voortbrengen en voeden; maar de Oorlog snydt den Koophandel de hartader af. Alles, wat de eene Natie op de andere in den Koophandel wint, is voor beiden een zaad van arbeid en nayver: in den Oorlog is het nadeel voor beiden: want menschen noch landeryen worden door plondering, staal en yzer gemest. Te heilloozer zyn de Oorlogen om den Koophandel, naar maate, door den daadlyken invloed der Zee op de Aarde, en van Europa op de drie andere waerelddeelen, de Oorlogsvlam algemeen wordt; en de oneenigheid van twee Zeevolken den tweedragt verspreit onder alle hunne nabuuren, en de werkeloosheid zelfs onder de onzydigen."

„ Alle kusten en alle Zeeën met bloed geverst, en met lyken bedekt; de Oorlogsblixem schietende van het eene Aspunt na het andere, tusschen Afrika, Asie en Amerika, op den Oceaan, die ons van de nieuwe waereld scheidt, op de onmeetelyke uitgestrektheid der stille Zee: zie daar het schouwspel der twee laatste Oorlogen, in welke alle Mogendheden van Europa beurtelings hevige schokken geleeden en zwaare slagen toegebragt hebben. Midlerwyl wierdt de aarde van soldaaten ontvolkt, en de Koophandel bevolkte haar niet van nieuws; de velden droogden uit door de belastingen, en de bevaarbaare kanaalen besproeiden den landbouw niet. De geldleeningen van den Staat bedorven by voorraad den staat der burgeren door woekerende voordeelen, voorboden van bankbreuken. De zegepraalende Natiën zelven bezweeken onder den last der veroveringen; en meer landen vermeesterende, dan zy konden bewaaren, of bearbeiden, gingen zy, om zo te spreeken, te niete in den ondergang haarer vyanden. De onzydige Natiën, die zich in vrede wilden verryken te midden van deezen brand, ontmoeten hoonender bejegeningen, dan de nederlaagen van een openbaaren Oorlog."

„ Wat uitzinniger ontwerp, dan die Oorlogen om den Koophandel, nadeelig voor de Mogendheden die dezelve voeren, zon-

der voordeel te doen aan de Staaten, die in dezelve niet begreepen zyn! dan die Oorlogen, in welke de matroozen veranderd worden in soldaaten, en de Koopvaardyschepen in Kaapers; in welke de Moederlanden en de Volkplantingen nadeel lyden, by den stilstand van hunnen wederzydschen handel, en van de wederkeerige duurte hunner Koopgoederen!"

Reizen, door verscheiden Landen van Europa, in de Jaaren, 1774, 1775 *en* 1776, *of Brieven, geschreeven uit Duitschland, Zwitzerland Italie, en Parys. Uit het Fransch vertaald. 's Gravenhage by* J. H. Munnikhuizen, *en* C. Plaat in Comp. *Twee Deelen, in gr. 8vo. zamen* 672 *bl.*

Wanneer het oorspronglyke der Vertaalinge, die wy hier aankundigen, in den Jaare 1777, het licht zag, hebben wy onzen Leezeren des verslag gedaan, en getoond, waar in deeze *Reizen* van de gewoone Reisverhaalen onderscheiden waren (*). Wy verzenden hun derwaards. Wat de Vertaaling betreft: deeze is zeer wel uitgevoerd. —— Hier by zouden wy het, ten opzigte van dit Werk, kunnen laaten berusten: doch het valt ons altoos aangenaam, wanneer eenig Stuk ons stoffe verschaft om een nutte of aangenaame proeve daar van op te disschen. —— Veele kwamen 'er ons, in het doorbladeren, onder 't oog, door welke wy dank zouden behaalen: en de verscheidenheid deedt onze keus lang in twyfel hangen. In 't einde, bepaalde deeze zich tot het geen onze Reiziger ons, in zynen laatsten brieve, gedagtekend Parys den 18. Sep. 1776, berigt wegens de *Huwelyken der Protestanten* in *Frankryk*, en eenige andere byzonderheden, tot deezen Aanhang betrekkelyk.

„ Het Parlement van Toulouse, hetzelfde dat, voor eenige jaren, met zo veel strengheid tegen de ongelukkige Huisgezinnen van CALAS en SIRVEN gewoed heeft, kondigde korts een besluit af, 't welk de Huwelyken der Protestanten, in het heimlyk ingezegend, voor zo veel de burgerlyke goederen betreft, van waarde verklaart. Gy, weet, myn Heer, dat, sedert de vernietiging van het *Edict* of Gebod van *Nantes*, de Protestantsche Onderdanen des Konings verpligt zyn hunne Huwelyken in het gezigt der Katholike Kerke te vieren, en dat de Regeering, als zy dit verzuimen, hun Huwelyk als een Byzitschap beschouwt, zo dat de eerste Katholike bloedverwanten de nalatenschap der heimlyk getrouwde persoonen, met uitsluiting van de Kinderen, uit deze vereenigingen gesprooten, kunnen naesten. De Parlementen van eenige Landschappen hebben, sedert korten tyd, de zwarigheden dezer verschriklyke regtsgeleerdheid beginnen te bespeuren. Dus ondernam het Parlement van Bourdeaux, in het voorleden jaer, te beslissen, dat de Huwelyken, heimelyk ingezegend, ten op-

(*) Zie *Ned. Vaderl. Letter-oef.* VII. Deel. 1 Stuk. bl. 500. enz.

opzigte van de burgerlyke goederen, van waerde waren: de Katholyke aenhang, die in 't begin den Kinderen, uit een dergelyk Huwelyk gesprooten, de nalatenschap hunner Vaderen betwist hadt, berustte in dit vonnis, en de zaek bleef in stand. Het Parlement van Toulouse heeft in dit jaer, ter gelegenheid van een regtsgeding van dezelfde natuur, het voorbeeld van het Parlement van Bourdeaux gevolgd; maer de Katholyke aenhang handelde niet op dezelfde wys; hy beriep zich op den Raed des Konings, en deze Raed heeft uitspraek gedaen dat deze Huwelyken, in alle opzigten, van geene waerde zyn, en dat de Kinders, daer uit gesproten, niet anders zyn dan aterlingen, die geen het minste regt tot de nalatenschap hunner Ouderen hebben. Het is dus het noodlot des Parlements van *Toulouse*, dat zyne vonnisfen, over de zaken der Protestanten, altoos door den Raed des Konings vernietigd worden, het zy deze vonnisfen den Protestanten voor- of nadeelig zyn.

„ Het lot der Protestanten is wel droevig in dit land: altoos zyn zy geweest en zyn heden nog het naerstigste, rykste en gevolglyk het nuttigste gedeelte van de Onderdanen des Konings; en nogthans hebben meer dan twee millioenen van de noodzakelykste Onderdaenen des Koningryks in 't geheel geen' burgerlyken staet in hetzelve, terwyl menigvuldige Monniken, die openbaerlyk verklaren dat zy niets voor het welzyn der burgerlyke samenleeving willen doen, en dat dit hunne roeping is, alle de voordeelen van den Staet, boven alle anderen, genieten. De arme Protestanten, die daerenboven het beste gedrag, 't welk in een diergelyk land mogelyk is, en eene uitmuntende zedekunde hebben, zyn hier in den nooddwang van niet wettig te kunnen trouwen, dan door middel van eenig bedrog. Sommigen winnen, door kragt van geld, den Kerspelpriester hunner wyk, om een valsch getuigschrift van denzelven te krygen, dat zy hun Huwelyk in het gezigt der Kerke gevierd hebben, terwyl een hunner Leeraeren het heimelyk in een afgelegen oord vereenigd heeft, 't geen men hier noemt, in de woesteny trouwen. De anderen poogen hun geweeten, voor eenigen tyd, onder het juk te brengen, door het bezoeken van de Katholyke Kerken, waer zy de plegtigheden, welke zy versoeijen, bywoonen; den Kathechismus en de boetpredikaetsien, waer mede zy spotten, aenhooren; Zonden, welke zy naer hun goeddunken versieren, aen den Priester biegten, en, door het ontvangen van het Nachtmael, betuigenis doen van de gemeenschap, welke zy van voorneemens zyn, wel rasch te verlaten, en in de daed verlaten zoo dra zy getrouwd zyn, verloochende den Priester, en alle de huichelaryen, waertoe hy hun genoodzaekt heeft.

„ Een verlicht en verstandig Lid der wereldlyke Geestlykheid van Frankryk heeft korts twee Werkjes uitgegeven, waerin hy klaerblyklyk heeft doen zien, dat 'er den Godsdienst en den Staet

tevens aen gelegen is, de Huwelyken der Protestanten te wettigen, en hun een burgerlyken Staet te verzekeren: een groot gedeelte zyner Medebroederen is van hetzelfde gevoelen. De Regeering zelve schynt zeer geschikt om deze groote zwarigheid weg te neemen; maer de Monniken, de huichelaers en hunne bygeloovige aenhangers schreeuwen uit alle hunne magt, om te beletten dat men dit heil aen den Staet bezorge. Zy wanen den Koning gekluisterd te houden, door den eed, dien men hem by zyne zalving heeft laten doen, om zich tegen de ketteryen te kanten, en de ketters, (let op de zagtheid der uitdrukkinge,) te verdelgen. Dit deed korts een Jacobyner Monnik in een Werkje, 't welk zoo flecht geschreven is, zoo flecht redenkavelt, en waerin de brandklok zoo sterk geklept wordt, als men van een' Monnik kan verwachten. Het voorschrift van den eed, zoo even gemeld, is de voornaemste grond der beginzelen van onverdraegzaemheid, welken hy 'er in opwarmt, tegen de grondbeginzels van verdraegzaemheid, welken zyn tegenstreever, met zoo veel billykheid en wysheid, vastgesteld heeft. Deze Monnik dacht misschien, dat den wereldlyken Overheden niet bewust is, dat de Godgeleerden duizend middelen bedacht hebben, om de eeden te leur te stellen, en dus de wet der Natuure, sterker dan alle hunne Godgeleerdheid, alle de eeden, strydig tegen het algemeene welzyn, vernietigt. Men heeft van dezen eed andere voorschriften en hoofdstukken afgeknipt; waerom zoude men 'er niet insgelyks het geene de Ketters raekt kunnen afknippen? En waerom moet men 'er het woord *exterminare* in laten? De Koning en de Staetsdienaers denken, in dit opzigt, wel anders dan de Monniken. Eene valsche Godgeleerdheid heeft de gevoelens der Natuure in hunne harten niet uitgedoofd noch bedorven. De harde wetten der voorgaende tyden worden niet meer zoo naeuwkeurig in acht genomen. De Koning heeft korts een treffend voorbeeld daer van gegeven door het verkiezen van den Heer NECKER, Genevenaer van landaert, en gevolglyk Protestant, tot Raed van zyne geldmiddelen en Bestuurder der Koningklyke Schatkiste, eene verkiezing, welke bewyst dat de Koning meer werk maekt van het welzyn van zyn Ryk, dan van het geschreeuw der bygeloovigen.

„ Indien men volhardt met den Protestanten een' burgerlyken Staet te weigeren, om dat men zich verbeeldt dat de tegenwoordige omstandigheden niet toelaten anders daer in te handelen, laet men hen ten minsten, byna algemeen, in eene soort van rust. Ik zeg byna algemeen, om dat nogthans hier en daer eenige Kerspelpriesters, eenige Bisschoppen, en eenige Opzigters niet nalaten hen moeite te verwekken, en hen zelfs te kwellen, zonder hen naer alle de gestrengheid der wetten te vervolgen.

„ In het doorkruissen van de naestliggende landschappen dezer Hoofdstad, vernam ik, dat de Opzigter van een derzelven de

de Marschalksbende in een dorp gezonden hadt, met bevel om de Protestanten, die 'er op een Zondag vergaderd waren, om in een huis hunne gewoone gebeden te doen, van daer te verjagen, en dat hy den Leeraer met de galei, en alle de anderen met de gevangenisse had doen dreigen, in gevalle zy hunne vergaderingen, het zy in de huizen, of in de open lucht in afgelegen oorden, vervolgden. Op anderen plaetzen laten hen de Kerspelpriesters zelfs niet in vrede sterven: want zy onthouden zich geduurig ter zyde van derzelver bedden, waer zy hen gestadig dringen om te biegten en het Nachtmael te gebruiken: en zy verlaten de zieken niet, voor dat zy afgelost worden door hunne Kapellanen, die op hunne beurt by de kranken blyven, tot op de wederkomst van den Priester. Indien de zieken goed vindt de kamer te doen sluiten, het zy om zyne zaken in stilte te kunnen beschikken, het zy om te rusten, het zy om voedzel of artsenyen te nuttigen, het zy eindelyk om eenige andere oorzaken, eischt de Priester, op eene meesterachtige wys, dat men dezelve voor hem opene, en doet, ingevalle van weigeringe, de deur oplopen. Daerenboven hebt gy gezien, door het geen ik de eer had u hier vooren te melden, dat de Protestanten, niettegenstaende alle de toegevendheid, welke men voor hun heeft, evenwel geen' den minsten burgerlyken Staet genieten, en dat yder Protestant, in de oogen der Regeeringe, niets anders is dan een aterling, die noch Vader, noch Moeder, noch Bloedverwanten heeft.

„ Zoudt gy, na het geene ik u wegens de Protestanten gezegd heb, gelooven dat de Jooden byna alle de voordeelen, waervan de wetten de eersten beroofd hebben, kunnen genieten? De Huwelyken der Jooden zyn hier volkomen van waerde, hunne Kinders wettig, hunne uiterste willen en wetten op de nalatenschappen voor allen aenval beveiligd. Niets belet hun in dit Koningryk alle de voorregten der Katholyke Onderdanen te genieten, mits dat de Koning hun brieven van Inboorlingschap wil vergunnen. De heerlykheid van Picquigny, die eertyds den Hertog van Chaulnes toebehoorde, en een der aenzienlykste landgoederen van Frankryk is, door de voorregten, die daeraen verknocht zyn, door het getal der Inwoonderen, welken zy bevat, en door de menigvuldige Kerspellen en leengoederen, die 'er van afhangen, behoort tegenwoordig aen een Hoogduitschen Jood, die uit Holland gekomen is, en de Heer CALMER, (dus is de naem van deezen gelukkigen Hebreeuwer,) oefent 'er alle de regten, welken de Hertog van Chaulnes voor hem geoefend hadt: hy geeft de Pastoryen, die 'er van afhangen, aen wien het hem behaegt, en verkiest Kanunniken in de Bisschoplyke Kerk van Amiens, waervan hy Burggraef is.

„ Voorleden Zondag", vervolgt onze Reiziger, wy willen deeze opmerkenswaardige byzonderheid nog overneemen, om dat de Pro-

Protestanten daar in ook hun aandeel hebben, „ woonde ik eene Kerklyke plegtigheid by, welke ik nog nergens buiten Frankryk gezien hadt, namelyk, het Gewyde Brood aen te bieden. Alle de Inwoonders van Frankryk zyn verpligt, yder op zyne beurt, het Gewyde Brood in hunne kerspellen te leveren. Men wil hier dat het Gewyde Brood gevolgd is op de aloude Inzegeningen, zynde een gedeelte van de Inwyding, 't welk de Bisschop, ten teken van eenigheid, aen de Kerspelpriesters zond. In den beginne was dit Brood eene vrywillige offerande; maer in het vervolg heeft men dezelve noodzakelyk gemaekt, door eene gestrenge handelwys tegen alle de geenen, die weigerden het zelve aen te bieden. Sedert deze nieuwe schikking, heeft men van deze plegtigheid een schouspel van ydele glorie en een voorwerp van belang gemaekt. De Kerspelpriesters en Kerkmeesters vergenoegden zich niet meer met Brood: men moest hun ook geld geeven; en uit vreeze dat men hun te weinig zou geeven, ondernamen zy de geloovigen, wier yver hun verdagt was, zelfs te schatten. Behalve dit, moeten deze offeranden nog door Zwitzers met witte handschoenen, in plegtige staetsie gedragen, en de pracht van het schouwspel met wasschen Kaersen verlicht worden. Op de gewone Zondagen willen de Priesters wel gedoogen dat verscheiden hunner leeken zich vereenigen, om deze kostbare plegtigheid te samen te verrichten, waerdoor dan de armen door de welgegoedsten verlicht worden; maer op de groote feestdagen moeten zy ryke ledematen hebben, wien zy de pracht, welke dezelve 'er ten toon' moeten spreiden, voorschryven, ten zy ze te vooren weeten dat hun Kerkgenoot uit zich zelven genoeg geschikt is, om 'er zich edelmoedig en luisterryk in te betoonen. De groote Heeren en rykste Kooplieden verkwisten 'er somtyds honderd louizen, en zelfs meer. Op den dag dat ik deze plegtigheid beschouwde, waren het drie ledenmaten van aenzien, die te samen het Gewyde Brood leverden: ik zag de lyst der onkosten, waerop de Kerkmeesters hen geschat hadden; zy bestond in de volgende zaken; zes Gewyde Brooden, yder van vyftien ponden; zeven- en dertig ponden wasch, voor de offerande van yder twee- en dertig Fransche guldens aen geld; voor de dragers vyftien guldens; voor de dienaren en Zwitzeren der Kerk vyftien guldens; de onkosten van de handschoenen waren 'er niet in begreepen; maer deze Heeren voorzagen uit zichzelven daer in. Kortom, alle de onkosten beliepen op meer dan driehonderd Fransche guldens. De Protestanten zyn verpligt, zoo wel als de Katholyken, het Gewyde Brood te leveren: want het is een grondregel, in Frankryk aengenomen, dat yder Franschman geacht wordt Katholyk te wezen".

Ge-

Gesprekken tusschen een Vader en zyn tienjaarig Zoontje; of de eerste beginsels eener goede opvoedinge. Te Amsterdam, by J. v. Gulik, 1779. *In octavo* 39 *bladz.*

Na een voorafgaand onderhoud over het vereischte onderwys der Kinderen, wanneer zy tot die jaaren komen, in welken zy vatbaar worden, voor de onderscheiding van goed en kwaad, behelst dit stukje nog drie Gesprekken, gaande over de Liefde en de Eerbied tot God; den pligt der Kinderen tot hunne Ouders en Leermeesters, en het gedrag der Kinderen omtrent anderen. Het slot deezer Gesprekken doet ons denken, dat het oogmerk is, om dit onderwerp verder te agtervolgen; en de leerzaame uitvoering van dit gedeelte, zynde zeer wel ingerigt naar de vatbaarheid der Kinderen, maakt dat deeze onderneeming aanmoediging verdient; zo tot leering van de Jeugd, als tot eene handleiding veeler Ouderen, om den Kinderen op die manier eene onderwyzing te verleenen, van welke men verwagten mag, dat zy een gunstigen invloed kan hebben.

Entretiens, Drames & Contes Moraux, à l'usage des Enfans par Madame DE LA FITE. A la Haye chez *Detune*, 1779. Sans la Preface 453 pp. in octavo.

Madame *de la Fite* heeft eene aanvallige inneemende leerwyze der Jeugd; haare Gesprekken zyn leevendig en uitlokkende; haare Zedelyke Vertellingen en Tooneelen, 't zy door haar zelve uitgedagt, of met oordeel uit andere Schryvers overgenomen, zyn leerzaam, en het daar mede verknogte onderhoud is zeer wel geschikt, om 'er de Jeugd een opmerkzaam gebruik van te leeren maaken. Uit dien hoofde mag men ook dit Werk tellen, onder de Schriften, welken men ter nuttige onderwyzinge van de Jeugd mag aanpryzen; en waar van men zig, by aldien Madame *la Fite* indiervoege vervolgt, verder een goeden uitslag mag belooven.

Mengeldichten van 't Genootschap, Volmaakter door den tyd. *Tweede Deel. Te Utrecht by* S. de Waal, 1779. *Behalven het Voorbericht* 199 *bladz.*

Het Genootschap, *Volmaakter door den tyd*, beantwoordt, in dit tweede Deel, zeer wel aan de verwagting, die wy 'er met de uitgave van het eerste Deel van opgevat hebben (*); des het toen gezegde ook hier stand houde. Tot eene proeve hier van strek-

(*) Zie *Ned. Vad. Letter-Oef.* VII. D. bl. 226.

ſtrekke in deezen het volgende Dichtſtukje, getyteld, *de Geloovige by zyn Graf.*

Dit graf zal my ter rustplaats ſtrekken.
Hier woont eerlang myn zielloos lyf,
Als in een vreedzaam ſlaap verblyf,
Tot God het weder op zal wekken,
In dien gewenschten morgenſtond,
Wanneer het gantsche weereldrond,
Voor zyn geduchten ſtoel, ten oordeel zal verſchynen;
Daar hem myn oog zal zien omringt van Cherubynen.

Ontzachlyk denkbeeld! ſtervelingen,
Die nog op de ydelheden bouwt,
Hoe moet, wanneer ge uw graf beſchouwt,
De ſchrik en vrees uw ziel beſpringen!
't Voorſpelt u niets dan ach! en wee!
Gy landt nooit aan een zaalge ree!
Zoo God uw leevenskiel niet nog in tyds doet wenden,
Zinkt ge in een jammerzee van eindelooze ellenden.

Voor my 'k heb graf noch dood te ſchroomen:
Hy, die en dood en hel verwon,
Myn Jezus is myn leevens bron,
Hy heeft den prikkel hen benomen.
Zou ik dit doodsdal dan ontvliên!
Neen, 't doet me in 't zoetst vooruitzigt zien,
Hoe hy, die over 't ſtof, dit nietig ſlyk, zal waaken,
Eens in een beter oord myn heilſtaat zal volmaaken.

'k Wil dan gerust myn graf bezoeken,
Dan wordt de Dood my tot een vrind,
Schoon 't veeg gewormt dit vleesch verſlindt,
De heldraak my bedreigt met vloeken,
Geen nood: 'k ſtap echter rustig voort,
'k Verlaat my op 't onfeilbaar woord.
'k Bie willig 't lyf aan 't graf, de ziel verbeidt het boven,
Om daar, op nieuw veréénd, oneindig God te loven.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Leerredenen van G. J. ZOLLIKOFER, *Predikant der Evangeliesch Hervormde Gemeente te Leipzig. Naar den tweeden druk in het Nederduitsch overgezet. Vierde Stuk. Te Amsterdam by* P. Meijer 1778. *In groot octavo* 293 *bladz.*

Een aental van negen Leerredenen, niet min opwekkelyk dan de voorgaenden uitgevoerd, vervat dit gedeelte dezer verzamelinge. De eerste strekt om ons onder het oog te brengen, hoe men van den Godsdienst zyne hoofdzaek kan en moet maken, en hoe voordeelig het zy zulks te doen. Ene tweede is geschikt ter aenmoediginge tot den plicht der weldadigheid, met beantwoordinge eniger tegenredenen. De twee volgenden stellen ons de zonde voor als de voornaemste oorzaek van alle menschlyke ellende; waervan de Eerwaerde *Zollikofer* de overtuigelykste bewyzen te berde brengt, onder ene betogende ontvouwing van de vier volgende stellingen.

„ 1. De zonde brengt zeer veel kwaad over den mensch, van 't welk hy, indien hy deugdzaam ware, geheel bevryd zoude zyn. —— 2. De zonde stelt den mensch buiten staat, om zich dat kwaad, 't welk niet geheel vermyd kan worden, verdraaglyk en ligt te maaken. —— 3. De zonde verhindert hem het goede, ('t welk het kwaad, dat in de waereld is, niet alleen opweegt, maar het zelve ver overtreft,) recht te genieten, of in de genieting daarvan die gelukzaligheid te vinden, die hy, indien hy deugdzaam ware, daarin vinden konde, en die hem dan het ontbreken van veele andere dingen vergoeden, en hem voor veele rampen en bezwaaren schadeloos houden zoude. —— 4. De zonde maakt de mensch onvatbaar voor den staat der zuivere en volmaakte gelukzaligheid, die in de toekomende waereld op de rechtvaardigen wacht,

en tegen welke al het lyden en bezwaar van deezen tyd in 't geheel in geene vergelyking komt".

Na deezen ontmoeten we ene Leerreden, waerin zyn Eerwaerde zich bevlytigt, om zynen toehoorderen aenleiding te geven, om *uit het harte*, dat is, zonder voorgeschreven of van buitengeleerd formulier, met hunne eigene gedachten en woorden, te leeren bidden: waertoe hy hun in de eerste plaets verklaert, den aert en de wyze, hoe men dit moete leeren en zich daeraen gewennen; en hun vervolgens nog enige regels van Christelyk beleid, tot verligting dezer bezigheid, aen de hand geeft. Hieraen volgen twee Leerredenen, die de Liefde tot God ten onderwerpe hebben, ter bevorderinge van welke zyn Eerwaerde eerstlyk aenwyst de gezindheden en handelingen, door welken de liefde Gods zich laet blyken, en in welke zy hoofdzaeklyk bestaet. Vervolgens verklaert hy hoe onze liefde tot God gesteld moet wezen, of welke eigenschappen zy moet bezitten, wanneer zy van de rechte geaertheid zal zyn: en na dit alles dringt hy ten laetste de redenen, die ons tot het lief hebben van God verplichten, ten ernstigste aen. Op dezen komt ons ene Leerreden voor, over de voorzichtigheid der Waereldlingen tot beschaming der Christenen, naer luid van 's Heillands tael, *Luk.* XVI. 8. *De Kinderen deezer waereld zyn voorzichtiger dan de Kinderen des lichts in hun geslachte*, of, in hunnen aert, te weten in hunnen aert van denken en handelen: welk voorstel onze Leeraer indezervoege opheldert en bepaelt.

„ De eersten zyn opmerkzaamer, voorzigtiger en geschikter in de behandeling hunner bezigheden en belangen dan de laatsten: de eersten vertoonen een verstand, eene schranderheid, eene vlyt, eene overeenstemming van oogmerk en gedrag, een yver en eene bestendigheid in de uitvoering hunner ontwerpen, die men niet ligt by de laatsten ontdekt. De kinderen des lichts begaan dikwils zulke feilen, en maaken zich aan zulke verzuimen schuldig, die de Kinderen deezer waereld zich nooit vergeeven zouden. Gy kunt ligtelyk afmeeten, dat deeze stelling, of schoon dezelve in algemeene uitdrukkingen vervat is, zich niet zonder onderscheid op alle enkele persoonen, die tot deeze twee klassen van menschen behooren, toepassen laat, maar dat men, ten aanzien van beiden, veele uitzonderingen op den regel vind. Want, ge-

gelyk 'er, aan de eene zyde, waereldlingen genoeg zyn, die zo wel hunnen aardschen en tydelyken, als hunnen geestelyken en eeuwigen welstand, gantschelyk veronachtzaamen, en door een onverstandig en dwaas gedrag ten zelfden tyde hun uiterlyke geluk, hunne gezondheid, hun leven en ziel bederven: zo zyn 'er ook zekerlyk, aan de andere zyde, vroome menschen, die zich even zo werkzaam, even zo yverig en standvastig bemoeijen om hunne pligten te volbrengen, hunne zaligheid te werken, gestadig wyzer en heiliger te worden, den schat hunner goede werken op te hoopen, en de heerschappy van den Godsdienst en de waereld uit te breiden, als zich de waereldling bevlytigen kan, om de ontwerpen van zyn hoogmoed of van zyne gierigheid gelukkig uit te voeren. Wy moeten derhalven de stelling in onzen tekst omtrent dat geene begrypen plaats te hebben, dat gewoonlykst en dikwyls onder de menschen geschied; en in deezen zin is het maar al te waar, dat de Kinderen deezer waereld voorzichtiger in hunnen aart zyn, dan de Kinderen des lichts". —— Ter aentooninge hiervan bepaelt zich onze Leeraer, tot de vyf volgende hoofdtrekken van het character der waereldlingen.

„ 1. Zy trachten met de grootste zorgvuldigheid kennis van de dingen deeezer waereld te verkrygen, en van de wegen, die met moet inslaan, om in dezelve tot zyne oogmerken te geraaken. 2. Zy stellen zich zeker vast doelwit voor, op het welk alle hunne poogingen ingericht zyn, en het welk zy nooit uit het oog verliezen. 3. Zy slaan daadlyk den weg in, die hen derwaart brengen kan. 4. Zy zyn standvastig in het naspooren van het geene zy zoeken. En eindelyk 5. Zy onderzoeken den staat hunner bezigheden en belangen, en zy doen zulks met alle de naauwkeurigheid, die in hun vermoogen is".

Met dit gewoone gedrag der Waereldlingen vergelykt zyn Eerwaerde het gewoone gedrag der Christenen, die onder het licht van 't Euangelie leven, en doet ons daer uit opmerken, dat de stelling van Christus in den tekst, niet dan al te gegrond is, en dat ons eigen gedrag de droevigste bewyzen van derzelver waerheid en juistheid aen de hand geeft. Ten laetste grond hy hierop een ernstigen aendrang onzer verplichtinge, om dit

in demoede en boetvaerdigheid te erkennen; om daerdoor genoopt te worden tot een meerder oplettendheid op onzen wandel, ten einde wy, als rechte Kinderen des lichts, „ voorzichtiglyk wandelen, nooit zorgeloos „ worden, steeds waaken, steeds bidden, en by aan„ houding naar grooter volmaaktheid streeven". —— Eindelyk geeft ons dit Deel nog in handen ene Leerreden over de verheerlyking van God, in de menschwording en geboorte zynes Zoons, ter aentooninge, hoe God zich door deze gebeurtenis verheerlykt heeft, en hoe wy hem, ten aenzien dezer gebeurtenisse, moeten verheerlyken; welk een en ander de Eerwaerde *Zollikofer*, met zeer veel nadruk, ten opwekkelykste voordraegt.

De Rechtvaardiging uit het Geloof, door de toerekening van Christus Gerechtigheid verklaard, bevestigd en verdeedigd, door J. OWEN, *Dr. der H. Godgel. Uit het Engelsch vertaald, door* M. V. WERKHOVEN. *Met eene Voorreden van* G. J. NAHUIS, *Predikant te Amsterdam. Behelzende eenige Aanmerkingen over het Werkverbond en de onmiddelyke Toerekening. Te Amsterdam, by* M. de Bruyn, 1779. *Behalven het Voorwerk* 499 *bladz. in quarto.*

Zy die begerig zyn ene gegronde kennis te erlangen van de onderscheiden denkbeelden, die in de Christenkerke, nopens de Leer der Rechtvaerdiginge des Zondaers, beweerd worden; en op welke gronden het gevoelen der Gereformeerden, tegen de daer van verschillende Leerstellingen, te verdeedigen zy, vinden, in dit doorwrogte Werk van den geleerden en oordeelkundigen *Owen*, de noodige onderrichting. En daer benevens leert hen de Voorreden van den Eerwaerden *Nahuys*, hoe men, overeenkomstig daer mede, het Werkverbond en de onmiddelyke Toerekening hebbe te beschouwen, ter wegneminge van alle zwarigheden; welk een en ander dit Werk van veel belang maekt, voor hun, die zich op de *Theologica Polemica* toeleggen.

De Doopsgezinden verdeedigd, door A. BOOTH, *Dienaar van het Euangelie binnen Londen. Uit het Engelsch vertaald. Te Amsterdam by* M. de Bruyn, 1779. *Behalven de Voorreden* 242 *bladz. in gr. octavo.*

Uit dit Gefchrift kan men afnemen, dat de Doopsgezinden in Engeland verfchillende gedachten voeden, over de noodzaaklykheid des bejaarden Doops, met betrekkinge tot de onderhouding des Avondmaels; uit hoofde van welk verfchillend gevoelen zommigen zo wel jonggedoopte belyders als anderen tot het Avondmael toelaten; waertegen 'er gevonden worden, die beweren, dat men gene anderen, dan zulken, die in hunne bejaerdheid gedoopt zyn, tot het Avondmael moet laten komen. De Eerwaerde *Booth*, tot de laetfte party behoorende, verdedigt zich en zynen aenhang deswegens manlyk, en tevens befcheiden: doch dit onderwerp, nopens de min of meer vrye gemeenfchap aen 's Heeren Tafel, fchynt thans onder de Doopsgezinden in Engeland van meer gewigt te zyn, dan hier te Lande; daer dit gefchil, voorheen vry hevig behandeld, nu al in ftilte fchynt gebragt te wezen.

Lykrede ter gedachtenis van den Wel Eerw. en zeer Gel. Heer L. REEDER, *in zyn leeven Leeraar der Evang. Luth. Gem. te Culenborg, en, voor zyn overlyden, beroepen te Amsterdam; door* J. D. DEIMAN, *Leeraar der Euang. Luth. Gem. te Utrecht, en des Overledenens beroepen Opvolger te Amsterdam. Te Utrecht, by* B. Wild, 1779. *In quarto* 44 *bladz.*

Merendeels verdienen de Lykredenen flechts ene algemene melding; dan van dit gewoone flag van Lykredenen mag deze van den Eerwaerden *Deiman*, ter gedachtenisfe van den Eerwaerden *Reeder*, met het hoogfte regt uitgezonderd worden: als ene wel uitgewerkte Redenvoering, die op zichzelve der lezinge wel waerdig is. Het hoofdoogmerk des Leeraers is, zynen Toehoorderen aen te bevelen, *de noodige Befcheidenheid in het oordeelen over afgeftorvene perfonen*, als een plicht, *welken beiden Rede en Chris-*

tendom ons sterk aanpryzen en gebieden. Dit doet hem, na een beknopt voorstel van den inhoud der Apostolische vermaninge, Rom. XIV. 4, en derzelver aendrang in 't algemeen, ter zake treden. Ter ontvouwinge van den bedoelden plicht toont hy, dat deze Bescheidenheid ons duidelyk de volgende algemene regels voorschryft: „ 1. Over afgestorvene Persoonen in 't geheel niet te oordeelen, ten zy wy dezelven genoegzaam gekend, en tevens verstands genoeg hebben, om over hen te kunnen oordeelen. 2. Over niets verder te oordeelen, dan wat eenigzins voor onze regtbank getrokken kan worden. En 4. in alle gevallen, waarin wy meenen te mogen en moeten oordeelen, altoos zo omzigtig te zyn, dat wy noch de Waarheid noch der Liefde te kort doen." Zyn Eerwaerde breid deze regels, met veel naeuwkeurigheid, onderscheidenlyk uit, met invlechtinge van eenige aenmerkingen over, of bestraffinge van verscheiden byzonderheden daertoe betrekkelyk of daer tegen aenloopende; waerin de Lykredenen naer den gewoonen slenter ook hun aendeel hebben. Den plicht hier mede ontvouwd zynde, dringt hy voorts deszelfs ernstige betrachting ten bondigste aen; en gaet daer op over tot dat gedeelte zyner Leerreden, 't welk bepaeldlyk geschikt is, ter plechtige gedachtenisse aen den overleden Leeraer; waerin hy de voorheen ontvouwde regels der Bescheidenheid, in 't oordeelen over afgestorven personen, zeer wel in acht neemt. Ten laetste schikt onze Leeraer die gedachtenis ten toepasselyken gebruike; en daer het onverwacht en spoedig sterfgeval van den Eerwaerden *Reeder* in dezen bovenal opmerkzaem was (*), is de toepassing ook inzonderheid hier naer ingericht. Na ene voorafgaende aenmerking over het verkeerde en rechte gebruik van de bedenking des doods, en dus wel byzonder over het leerzame van het afsterven van den Eerwaerden *Reeder* in 't algemeen; bepaelt hy zich tot den in-

(*) Zyn Eerwaerde naemlyk had Zondag, den 10. van Louwmaend dezes jaers, nog tweemael gepredikt, en Maendag zyne beroeping te Amsterdam aengenomen; ook was hy Dingsdag, zo veel men weet, gezond en wel opgestaen, ——— en werd dienzelfden dag, nog in den Ogtendstond, tusschen 10 en 11 uur, door een schielyk toeval, plotselyk, uit deze sterflykheid weggerukt.

indruk, die zulk een haestige en onverwagte dood op de levenden moet maken. Het ontroerende hier van wrackt zyn Eerwaerde niet in alle deelen, maer hy scherpt zynen Toehoorderen tevens in, dat zy 't 'er meer op moeten toeleggen, om het vreeselyke van dat denkbeeld te overwinnen, en 'er zo over te denken, dat zy daer door in hunne gemoedsrust niet gestoord worden. Het komt 'er, gelyk hy met korte woorden toont, niet op aen, dat wy het akelige denkbeeld des doods altyd voor den geest hebben; maer de groote zaek is hier, dat wy, door een voorzichtig en Christelyk levensgedrag, toonen, dat wy in ons harte waerlyk overtuigd zyn van de onzekerheid onzes levens. Dit doende zal de onzekerheid des doods ons niet ontrusten, en wy zullen, door Gods genade, altoos geschikt zyn, om wel en zalig te sterven.

De Zedeleer der H. S. van den Hoogleeraar. J. L. V. MOSHEIM, *agtervolgd door* J. P. MILLER, *Hoogleeraar in de H. Godgeleerdheid te Gottingen, IXde Deel. Vertaald door* A. A. V. MOERBEEK, *Leeraar der Doopsgezinden te Dordrecht. Te Utrecht by* G. T. en A. v. Paddenburg, 1778. *Behalven de Voorreden en de Bladwyzers* 552 *bladz. in quarto.*

In dit negende Deel voltrekt de Hoogleeraer *Miller* dit Zedekundige Werk, met de verdere ontvouwing van de plichten der Overheden en Onderdanen, mitsgaders die der Leeraren en der Toehoorderen; waermede dit laetste gedeelte der Zedekunde, betreffende de plichten, *welken de Christenen in zekere Maetschappyen en Staten moeten waernemen*, zyn volkomen beslag verkrygt. Herhaelde proeven van de wyze der uitvoeringe dezer zedeleere, zo door den beroemden *Mosheim*, als vervolgens door den geachten *Miller*, van tyd tot tyd, met de uitgave van ieder Deel, door ons verleend, hebben ten overvloede kunnen dienen, om dit Werk den beoefenaren der Zedekunde aen te pryzen: des wy 't niet noodig achten hier nogmaels op staen te blyven. Alleenlyk komt het ons, ten slot, nog dienstig voor, alle dezulken, die zich van dit Werk bedienen, te raden, dat ze tevens gebruik maken van het *Volledig Uittrekzel dezer*

Zedeleere door den Hoogleeraer *Miller* opgesteld, in den jare 1766, in 't Nederduitsch vertaeld, te Utrecht uitgegeven by *R. de Meyere* en *J. v. Schoonhoven.* De aeneengeschakelde ontvouwing der hoofdstellingen van dit uitgebreide Werk, aldaer in ene geregelde schikking voorgedragen, verleent den Lezer ene zeer goede handleiding, om den zamenhang dezer Zedeleere gereedlyk na te gaen; en brengt hem onder 't oog, welke byzonderheden hy, des begerig zynde, daarin breeder uitgewerkt kan naspeuren.

Museum Haganum, Historico Philologico-Theologicum exstructum a NICOLAO BARKEY, S. S. Th. Doctore ejusdemque Facultatis Professore et Ecclesiaste Hagana, ut et Societatis Scientiarum Zelandicæ, quæ Flessingæ est Sodáli. Hagæ Comitum apud *J. H. Munnikhuizen et C. Plaat.* II Tomi in octavo. Absque Præff. etc. 1200 pp. nec non T. III, P. I. absq. præf. 284 pp.

Symbolæ Litterariæ Haganæ ad incrementum Scientiarum omne genus, a variis amicis collatæ: editore N. BARKEY, D. Classis primæ Fasciculus primus, secundus et tertius. Hagæ Comitum apud *J. H. Munnikhuizen et C. Plaat.* In octavo. Absq. Præf. 672 pp.

Van deze twee Verzamelingen van geleerde Schriften, die, aenvanglyk, reeds voor enigen tyd uitgegeven zyn, en welken, daer ze ene vry algemene goedkeuring ontvangen, nog verder staen achtervolgd te worden, hebben wy voorheen geen gewag gemaekt; om dat ze enigermate buiten ons plan waren; dan, by uitbreiding van 't zelve, hebben wy 't thans wel der moeite waerdig geacht, dezelven daer in te betrekken. ——— Het eerste, het *Museum Haganum* of de Haegsche Oefenzael, behelst ene verzameling van kleine in druk uitgegeven Verhandelingen, en Stukken, die zeldzaem voorkomen, over Historische, Philologische en Theologische onderwerpen. En het tweede geschrift, getyteld *Symbolæ Litterariæ Haganæ* &c., zo veel als, Haegsche Letterkundige Dischgerechten, door verscheiden goede Vrienden byeengebragt, verleent ons ene soortgelyke verzame-

meling van Verhandelingen en Stukken, welken niet gedrukt, maer den Hoogleeraer BARKEY in geschrift medegedeeld zyn; om dezelven, zo ze, zyns oordeels, van enige nuttigheid mogten wezen, met anderen byeengevoegd, door den druk gemeen te maken. Men vind des, in het een en 't ander Geschrift te zamen gebragt, ene reeks van leerzame ontvouwingen over ene groote verscheidenheid van onderwerpen; waerin oefengrage Lezers, een ieder naer zynen smaek, in de opgenoemde oefeningen, zich kunnen verlustigen. De Hoogleeraer BARKEY doet 'er alleszins ene oordeelkundige keuze in doorstralen, met die onpartydigheid van geest, welke hem eigen is; waerdoor hy zig niet bepaelt tot Stukken van zynen byzonderen smaek; maer alles, zonder onderscheid, aen de hand geeft, 't welk hy oordeelt, dat, by nader onderzoek van het voor en tegen, ter naspooringe der waerheid, en ter bevorderinge van nutte kundigheden kan dienen. In 't vervolg van tyd is ons oogmerk deze Geschriften naeuwkeuriger gade te slaen; en den Lezer 'er nu en dan enige merkwaerdigheden uit mede te deelen; voor tegenwoordig zy 't genoeg beknoptlyk te melden, welke onderwerpen 'er tot dus verre in verhandeld, of welke Stukken daerby medegedeeld zyn; waer uit men de nuttigheid dezer Verzamelingen kan afneemen. Ze zyn de volgenden:

Onderzoek naer de natuur van het Moabitische Verbond, Deut. XXIX. 1; en wel, in hoe verre het al of niet onderscheiden zy van het Sinaïtische Verbond.

Twee onderscheiden Verklaringen van Gen. XLIX. 10, en ene over het geheele beloop van Jacobs Zegenspraek, Gen. XLIX.

Aenmerkingen over het geen men in acht heeft te nemen, by 't verzamelen der verschillende lezingen des Ouden Testaments.

Verhandeling over den Zondvloed.

Opspooring van 't afloopen der buitengewoone gaven, met de bereikingen van derzelver oogmerk, door Paulus aengeduid. Eph. IV. 12,13.

Aenwyzing van het nut der beoefeninge van de Oostersche Dialecten, byzonder van het Arabische Dialect, in 't verklaren van den Hebreeuwschen Tekst.

Berigt van de Jooden in China, of de Chinesche Jooden,

Bewys, dat de Hervormde Leeraers 's Heillands woorden niet figuurlyk noch overdragtlyk verklaren, maer zich in hunne verklaring aan de letterlyke betekenis van 's Heilands uitdrukking houden, bewerende, dat τῦτό ἐςι τὸ σῶμά μυ zo veel zegt als, *Dit betekent myn lichaem.*

Verhandeling, ten betooge, dat een gematigde yver, om Profelyten te maken, niet aenloopt tegen de natuur van den Joodfchen Godsdienst.

Verflag van een Canael, ter vereeniginge van de Middelandfche en Roode Zee, waerfchynlyk door Koning *Sefostris*, voor den Trojaenfchen Oorlog, gemaekt.

Onderzoek naer de tael der Goden en der Menfchen, door *Homerus* bedoeld, vermoedelyk de Griekfche en de Scytifche Tael.

Verhandeling ten betooge, dat de loflyke benamingen van *geroepenen*, *heilige*, *uitverkoren*, enz., in de Apostolifche groetenisfen, niet bepaeld betrekkelyk zyn tot waerlyk wedergebooren Christenen, maer tot de Gemeente in 't algemeen, aen welke de Brief gezonden werd.

Nafpooring van den oorfprong van de Kettery der Valentinianen in de Egyptifche Godgeleerdheid.

Oudheidkundige Aenmerkingen betreffende de Gefchiedenis van Groot-Brittannie.

Onderzoek naer de woonplaets der *Lingæ*, door *Ptolemæus* by de *Semnones* gefteld; welke geweest fchynt te zyn, in het tegenwoordige Meklenburgfche; alwaer ze veelligt hunnen naem ontleend hebben, van een Dorp genoemd *Linaga*, liggende oudtyds op de grenzen van het Havelbergfche; van daer dan *Linagi*, *Lingæ*, *Lini* of *Linones*.

De geloofwaerdigheid van 't getuigenis van *Procopius*, wegens de Colommen te *Tingis*, (nu *Tanger;*) als behelzende ten zynen tyde een merkwaerdig opfchrift, welk zou dienen ter bevestiginge van het Bybelfche verhael, wegens de overwinningen van *Jozua* in Canaan.

Verhandeling, ten bewyze, dat de Secte der Gnostiken in de dagen der Apostelen niet beftond, maer eerst in de II Eeuw in Egypte opgekomen is, met aenmerking over derzelver gevoelens. —— En eene andere, ftrekkende, om te toonen, dat het voorftel, Joh. I. 14—18, bepaeldlyk gefchreven is, ter wederlegginge van den grondflag der Leere van de Gnostiken, nopens het inzien in de Godheid.

Ge-

Geschiedkundig verslag der uitgaven van het Nieuwe Testament in 't Grieksch, byzonder, om te toonen, dat het oprechte oogmerk, om de gewoone en meestgebruiklyke uitgave van misslagen te zuiveren, wel verre van te berispen, integendeel sterk aen te moedigen is.

Etlyke narichten, nopens een bitschen trotschen Dweeper, met name *Rupertus a Mosham*, die zich, met versmadinge van genoegzaem alle anderen, in het eerste gedeelte der zestiende Eeuwe, op de hervorming der Kerke toelei; waervan tot nog geen geschikt verhael gemeen gemaekt was.

Aengewende poogingen om de Engelsche Kerkformulieren in Pruisfen en Hanover in te voeren, ter bevorderinge ener Vereniginge tusschen de Engelsche Kerk, en de Kerken in Duitschland, zo Lutherschen als Gereformeerden.

Onderzoek naer het blanketsel der Ouden, en 't gebruik, dat men 'er van maekte.

Opspooring van den tyd van 's Heillands geboorte, van den aenvang zyner bedieninge en van zynen dood.

Verklaring der Godspraken van Bileam, Num. XXIII en XXIV.

Ontvouwing van Gen. IV. 7, mitsgaders nadere aenmerkingen over dezelve.

Uitlegkundige waerneeming over Matth. III. 16.

Oordeel- en Letterkundige Brieven van *J. L. Mosheim* aen *G. van Maastricht*, als ook van *G. G. Leibnitz* aen *G. Meier*.

Onderzoek, van waer de Egyptische Tooveraers, na 't reeds voltrokken wonderwerk van Mozes en Aäron, water haelden, om het zelve in bloed te veranderen, naer luid van Exod. VII. 15—25.

Letterkundige aenmerkingen over Ps. CXX. 5.

Verklaring van 1 Cor. XV. 29.

Uitlegkundige waerneeming over 2 Cor. X. 5.

Opheldering van Joh. XIV: 2, 3.

En wyders meer dan ene verzameling van beknopte ophelderingen van verscheiden duistere plaetzen der Heilige Schrift, te veel om ze allen afzonderlyk op te noemen; waeronder ook zulken, die door 't Ongeloof, 't zy moedwillig, 't zy uit onkunde, misduid worden.

Voorts behelst ieder *Fasciculus* van de *Symbolæ* nog ettelyke korte Letterkundige berichten, inzonderheid van zulke Schriften, die boven anderen opmerking verdienen. *Ver-*

Verhandelingen over het Oosten, of zaaklyke verklaaring der Schriftuurplaatzen, op het Oosten betrekkelyk, volgens zekere meest al eigen waarneemingen, geschreeven, door D. CH. W. LUDEKE, *eersten Predikant der Duitsche Kerke, Byzitter in den Kerkenraad en Schoolvoogd te Stokholm. Te Leyden by* de Wed. A. Honkoop en Zoon, 1779. *Behalven de Voorreden* 82 *bladz. in gr. octavo.*

Men vind hier in een klein bestek by een gebragt ene gansche reeks van aenmerkingen over het Oostersche; strekkende ter ophelderinge veler plaetzen, in welken de Heilige Schryvers uitdruklyk gewagen van 't geen den Oosterlingen byzonder eigen is, of zinspelen op het geen onder hén byzonder plaets heeft. De Eerwaerde *Ludeke*, die negen jaren in Kleen Azie gesleten heeft, betoont gemeenlyk in zyne waernemingen ene oordeelkundige oplettendheid, die dezelven, schoon ze wat te oppervlakkig en te weinig uitgewerkt voorgesteld zyn, echter nuttig maekt ter opRelderinge der Bybelbladen. Ze gaen over het Klimaet en Landschap van Palestina; over den Landbouw en 't geen daer toe betrekking heeft; over de Dieren; de Gewoonten en Gebruiken; de Kleederdragt; de Reizen en den Koophandel; de gesteldheid der Steden en 't geen daer toe behoort; mitsgaders over de Staet- en Krygskunde der Oosterlingen, waer by ten besluite ene beschouwing van enige Godsdienstige plechtigheden, thans nog gebruikelyk. Zie hier een en ander stael uit zyne waernemingen over de Kleederdragt.

„ Dat de Oosterschen alleen byna lange kleederen draagen, tot de voeten toe afhangende, is allen overbekend. Des kunnen hunne zwaarden, best, onder dezelve verborgen worden. *Recht.* III. 16. Daar ze lang en ruim zyn, en geene plooijen hebben; zo dienen ze, in plaats van zittekussens, zeer gevoeglyk, om 'er op te gaan zitten. 2. Kon. IX. 13. Matth. XXI. 7. en moeten om het lyf met eenen gordel vast gemaakt worden. 2 Kon. IV. 29. De Europeërs, in Asia leevende, worden, om hunne korte kleederen, doorgaans uitgelagchen, en over 't algemeen mogen zy ze niet gebruiken, willen zy den hoon en smaad deswegens ontgaan. —— Hier van daan, dat de behandeling omtrent Davids Ge-

zan-

kanten, by het half affnyden hunner kleederen, als een zeer vuile en eerlooze daad, niet ongeftraft gelaaten wierdt. 2 Sam. X. 4. enz." —— Voeg hier by, dat, gelyk onze Autheur wat lager aentekent, „ een groote en lange *Baard* zeer hoog geagt, maar een gekorte voor een teken van fchande, gehouden wordt. Zoo was het, ten tyde van David. 2 Sam. X. 4, 5. zo is het thans nog by de Oosterlingen gelegen. De Christen-Bisfchoppen, wanneer zy eenen Priester zyn ampt, of een Kerklyken in 't algemeen het Priesterfchap ontneemen, geeven last, dat men hem den baard zal korten. —— Zy pleegen hem anders te wasfchen, te kammen, met aangeftoken reukwerk te berooken, en met welriekende zalven te befmeeren. *Pf.* CXXXIII. 2." —— Nopens den *gordel* bovengemeld, waar *Luc.* XII. 35, en elders gefproken word, merkt zyn Eerwaerde nog wel byzonder aen," dat dezelve, behalven de nuttigheid, om 'er de kleederen rondom het lyf meê toe te haalen, hen ook voor een beurs dient; en hierom wilde Christus, dat zyne Apostelen noch goud noch zilver, noch koper geld in hunne *gordels* zouden verkrygen; *Matth.* X. 9. of zy fteken de beurs, even als den *inktkooker* in denzelven. *Ezech.* IX. 2. enz. —— Om te fchryven gebruiken zy een dun riet, als eene pen, wordende dezelve daarom, *Recht.* V. 14. genoemd *een ftaf des Schryvers.*"

De aenhaeling van Ezechiel IX. 2. doet ons hier nog ftaen blyven, op des Autheurs waerneming wegens het zegelen met ringen. —— „ Onder de fieraaden aan de handen, zegt hy, moet ook de *Zegelring* gefteld worden. Deze is by de Oosterfchen zeer waardig. *Jer.* XXII. 24. *Hagg.* II. 24. en op denzelven zyn geene figuuren, maar naamen of zinfpreuken, op eene verkorte wyze, gefneeden. Het welk de rede is, dat het *Zegel*, 2 *Tim.* II. 19. voor een *opfchrift* genomen wordt. By den opperften Staatsdienaar van het Turkfche Ryk (den *Vizier*) hangt 's Keizers Zegel, aan een lind vast, van den hals tot op de borst. *Hoogl.* VII. 6. Wanneer dit om zyn hals gehangen wordt, dan wordt hem het bewind opgedraagen; maar wordt het hem ontnomen, dan wordt ook dit vernietigd. *Esth.* VIII. 2. De ftof, waarop de *Zegelringen*, by voorbeeld, om brieven te verzegelen, gedrukt worden, is Was van verfcheiden koleuren, uit een verfcheiden zagt, maar wel dra hard worden,

dend., mengzel bestaande (*). *Dan.* VI. 18. —— Wanneer deze *Zegelringen* met dikken inkt, als de Boekdrukkers gebruiken, op Stads-schriften of ondertekeningen gedrukt worden, om ze te bevestigen; dan is het dat de uitdrukkingen, welke *Ezech.* IX. 4. en *Openb.* VII. 3. gevonden worden, niemant vreemd kunnen voorkomen."

Ten laetste zullen we hier nog byvoegen ene aenmerking, wegens de veelvuldigheid van kleederen en *wisselkleederen*, of verwisseling der kleederen, onder de Oosterlingen. „ De Voornaamsten, zegt de Eerwaerde *Ludeke*, hebben niet alleen een langen en ligten onderrok aan, en boven denzelven een Tabberd of rok met bont, met of zonder mouwen; maar neemen 'er ook meerdere op hunne wandelingen en reizen mede, ten einde zy, gemaks of pragts halve, daaromtrent kunnen verwisselen: weshalven onze Zaligmaaker den Apostelen, ten einde zy de zeden der anderen hieromtrent niet mogten schynen na te volgen, bevel gaf, éénen rok alleen mede van huis te neemen. *Matth.* X. 10. —— Ook trekken de Voornaamsten van beide geslagten, by plegtige gelegenheden, dikwils *wisselkleederen* aan, Gen. XLV. 22. Recht. XIV. 12. enz., (†) en dit doen de Vrouwen inzonderheid in de badstooven. Doch zy, wien de toegang tot de Keizers vergund wordt, moeten daarenboven een byzonderen Rok, dien ze den *Caftan* noemen, en welke hem, die binnen komen zal, door den Keizer geschonken wordt, aan hebben; waardoor dan de plaats, *Matth.* XXII. 11, 12, by uitstek, opgehelderd kan worden. En *Zephanja* maakt H. I. 8. gewag van *vremde kledinge*, dat is, zodanige, die ze van God niet

„ (*) De Schryver van de *Algemeene Duitsche Bibliotheek* 27. D. 1. St. *de waarneemingen van* HARMAR beoordeelende, ontkent dit wel, doch ten onrechte: gezegeld (staat daar) wordt in het *Oosten* niet met Was, Lak, enz., maar eeniglyk met Inkt enz. Hoe kan 't wezen, dat de brieven, poorten enz., met inkt kunnen verzegeld worden? Alles zal, door 't geen ik hier boven vervolgens gezegd heb, klaar genoeg worden. Tot zulke misslagen vervallen zy nogtans heel ligt, die zelve in deze Landen niet geweest zyn."

„ (†) Niet te onpasse merkt FABER aan, dat de plaats *Heb.* I. 12. op deze wys uitgebragt moet worden, even als een Vorst van kleederen verandert, zo zult gy (God) de Hemelen veranderen."

niet hadden ontvangen. Maar die tot een gesprek met de Opperſten des Ryks worden toegelaaten, by voorbeeld met de *Viziers* enz., worden, weinig tyds, voor dat zy weder heenen gaan, daar meê bekleed. De Voornaamſten hebben, over het algemeen, een groot getal van zulke *Caftans*, of bovenkleederen in voorraad klaar, zo dat het dus niet nodig is dezelve dan eerst te laaten maaken. 2 *Kon.* V. 22."

Verdediging van de Collegien der Haagſche Doctoren en Chirurgyns, tegen des Heeren P. LYONET's *Geſchrift, ten tytel voerende: Verklaaring der Geneezingen, in 's Hage gedaan, door* JAQUES RAYNAUD, *&c. in 's Gravenhage by* J. H. Munnikhuizen *en* C. Plaat in Comp. 1779, *in groot 8vo.* 154 *bladz.*

'tVolgende geval heeft deeze Verdeediging der Haagſche Doctoren en Chirurgyns noodzaakelyk gemaakt: *Jaques Raynaud* heeft zig, den 25 Aug. 1777, by requeste, geaddresſeerd aan de Ed. Agtb. Heeren Burgemeesteren in 's Hage; waarin hy vermelt, dat hy, ſchoon der Chirurgie onkundig, een geheim bezit, 't welk hy van zyn Vader zoude geleerd hebben, waar mede hy den Kanker, als mede alle cancreuſe en kwaadaartige ulceratien, met alle haare takken, binnen weinig dagen, zonder ſnyden, radicaal en veilig zoude kunnen geneezen; weshalven hy verzoekt, tot het geneezen dier kwaalen te mogen worden toegelaaten. De Heeren Burgemeesteren beſlooten over deeze zaak behoorlyk onderzoek te doen, en ſtelden, ten dien einde, zyn request in handen van 't Collegie der Chirurgyns om berigt hier over te geeven. Het *Collegium Chirurgicum* heeft niets verzuimd, om alles, wat omtrent deeze gewigtige zaak ter hunner kennisſe kwam, met de grootſte naauwkeurigheid en onpartydigheid, te onderzoeken; dog heeft geen geval kunnen vinden, dat aan de groote beloften van deezen Kwakzalver voldeed. Het vond, integendeel, dat alle de faiten, in *Raynaud's* Requeste gepoſeerd, geheel onbeweezen, en ten hoogſten onwaarſchynlyk waren, zo als in deeze Verdeediging voldoenend aangetoond wordt. —— 't Collegie beſloot daar op eenpaarig, hun Ed.

Ed. Agtb. te berigten, dat het geenzins raadzaam scheen, den voorn. *Raynaud* toe te laaten, zyne gepretendeerde Konst te oefenen; dewyl het aan 't Collegie voorkwam, dat hy geen goed en veel kwaad zoude doen; weshalven Hun Ed. Agtb. ook beslooten hebben, op *Raynaud's* Request te verleenen *Nihil.* —— Schoon *Raynaud* daarom niet ophield, zyne schadelyke middelen in 't werk te stellen, zo dikwyls hy maar ongelukkigen konde opspeuren, die zig aan hem wilden vertrouwen: zo werd hierop verder geen agt geslaagen, tot dat die gelukzoeker een groot voorstander vondt in den Heer LYONET, die verhaalde, groote wonderen van dien *Raynaud* gezien te hebben; en verzekerde, dat zyn middel overheerlyk was. Hierop vonden de Heeren Burgemeesteren goed, mondeling last te geeven aan de twee oudste Stads Doctoren, de voorgewende geneezingen van *Raynaud*, en hem zelven, te onderzoeken, en voorts Hunne Ed. Agtb. van 't geen zy zouden vernomen hebben, berigt te geeven. *Raynaud* wierd daarop door die Heeren ontbooden, en gevraagd: Of hy den Kanker geneezen konde? Waarop hy, volmondig, *Ja*, geantwoord heeft. De tweede vraag der Stads Doctoren was: of hy dan ook wel den Kanker kende? Waarop hy antwoordde: *Neen.* Ten derden, wierd hem gevraagd, hoe zyn middel werkte? of zulks door wegvreeting, of door verzagting en rypmaaking, den Kanker deed uitvallen? *Raynaud* antwoordde, zulks niet te weeten: want dat hy van zyne remedie, noch van Chirurgie, geen kennis had; maar dat hy attestatien van Doctoren en Chirurgyns, ten voordeele van zyne cuuren, krygen konde, en nam die aan des anderen daags te bezorgen; waarop hem geantwoord wierd, *dat zulks volstaan zoude.* —— Hy kwam zyne belofte niet na. 's Ander daags by den oudsten Stads Doctor komende, zeide hy, dat die Doctoren en Chirurgyns hem geene attestatien wilden of konden geeven, waarop de gecommitteerde Doctoren zich zelfs vervoegd hebben by de Heeren welke hy opgenoemd had, om de waarheid zyner gezegdens te onderzoeken, en verder hebben die Heeren onderzoek gedaan by alle kundige lieden, die iets van *Raynaud*, of zyne ondernoomene geneezingen, wisten. Dog 't bleek dat alle de voorgewende geneezingen van *Jaques Raynaud* onwaar bevonden wierden, en dat zyn lyders deels elendig gebleeven, deels ongeluk-

kig

kig gestorven zyn. Door 't ingeleverd berigt der twee Stads Doctoren werdt 't voorig rapport van 't Chirurgyns Collegie ten vollen bevestigd, en uit beiden bleek dat Raynaud één onkundig bedrieger was: weshalven Heeren Burgemeesteren denzelven 't gedaane verbod nadrukkelyk herhaalden, waarna hy den Haag geruimd heeft, dog evenwel digt by genoeg gebleeven is, om de Haagsche ingezetenen te kunnen bedriegen en mishandelen. Waartoe zyn Voorstander, de Heer LYONET, hem de gelegenheid bezorgde, die hierop herhaalde reizen, kort na dit tweede verbod, in de Haagsche Courant, Raynaud, en zyn middel, op de sterkste wyze aanprees. Op dit stout bestaan vonden de Collegien met regt goed een Contra Advertentie te geeven, en het Publiek te waarschuwen tegens de onheilen, uit dit middel te wagten. De Hr. LYONET, door drift vervoerd, herhaalde hierop zyne voorige bekendmaaking; daarby voegende, dat hy, binnen kort, de bewyzen van zyne gezegden, uit belangloze menschlievenheid, waereldkundig zoude maaken. De Hr. LYONET komt met zyn geschrift te voorschyn, waarin de reputatie der Collegien op een verregaande wyze aangetast, en hunne eer en goeden naem geschonden wordt: 't is onbedagtzaam, dus in 't openbaar Mannen van Eer, Kunde, en Ondervinding, aan te randen! de Schryver poogt daarin, door vyf geattesteerde gevallen, 't geheim van Raynaud als heilzaam te bevestigen; dog daar is niet veel doorzicht noodig om te zien dat dezelve niet voldoende zyn; ten minsten ze zyn ons op de eerste Leezing als onvoldoende voorgekomen. —— De Collegien der Haagsche Doctoren en Chirurgyns dus zwaar gehoond zynde, konden niet nalaaten hunne eer en goeden naam te verdeedigen, 't geen in dit geschrift geschied met die gevoeligheid welke eigen is aan de onschuld. Wy vinden dat de Collegien hunne zaak onwederspreekelyk verdeedigd hebben: en dat de vyf geattesteerde gevallen, door den Hr. LYONET bygebragt, alle kracht van bewys verliezen, en zelfs de schadelykheid van 't middel van Raynaud aantoonen. —— In deeze verdeediging worden nog verscheide voorbeelden van rampen en elenden, door 't bytend middel van Raynaud verwekt, aan den dag gebragt. —— De Heer LYONET, volgens zyne getuigenisse, uit belanglooze Menschenliefde gehandeld hebbende, strekt tot een bewys wat na-

nadeel men 't menschdom niet kan doen, wanneer deeze, anderzins pryzenswaardige, drift niet door de vereischte voorzichtigheid, met kunde gepaard, bestierd word!

Natuurlyke Historie van Holland. *Door* J. LE FRANCQ VAN BERKHEY, M. D. *Vierde Deels*, *Eerste Stuk.* *Met noodige Afbeeldingen.* *Te Amsterdam*, *by* Yntema en Tieboel, 1779. *In gr. octavo* 314 *bladz.*

In gevolge der voorheen vastgestelde Rangschikkinge, maakt de Heer *van Berkhey*, in dit Stuk, een aanvang van zyne ontvouwing der tweede Afdeelinge van het Ryk der Dieren, behelzende *de onderworpen Dieren*, in tien *Classen* verdeeld; welker *eerste* zig bepaalt, tot de *viervoetige gehairde Dieren*, of de *Landdieren.* Na eenige voorafgaande aanmerkingen, ter opheldering van 't geen men omtrent deeze *eerste Classe* in 't algemeen in agt te neemen heeft, schikt hy dit thans afgegeeven gedeelte, ter beschryvinge van de eerste *Geslachtaartige* Dieren van den eersten *Rang*, naamlyk de *Eénhoevigen*; waar onder zig de twee Geslachten, die van het *Paard* en den *Ezel* bevinden. ——— Men telt, gelyk hy in 't slot van dit Stuk, dat wy hier gevoegelykst oordeelen te melden, aantekent, onder het *eerste Geslacht*, te weeten dat der *Paarden*, niet meer dan twee of ten sterkste drie *Soorten;* naamlyk, het Natuurlyk Hollandsch *Paard*, de *Ketten* en de *Hitten;* welke laatsten egter aan dit Land niet natuurlyk zyn, maar uit Hitland tot ons overgebragt, en alhier genaturalizeerd worden. En wat het *tweede Geslacht*, dat der *Ezelen*, betreft, het is ook, zegt hy, hoewel het hier en daar in ons Land voortteele, in geenen deele natuureigen aan dit Gewest. Van hier is het, dat zyn Ed., zig inzonderheid toeleggende op de beschryving van het ons natuureigen Gedierte, slegts een beknopt berigt geeft van 't geen den *Ezel* betreft; terwyl hy in tegendeel ten naauwkeurigste meldt, 't geen omtrent onze inlandsche Paarden opmerking vordert. Men ziet ten duidelykste in dit zyn verslag van één onzer voortreffelykste Landdieren, dat hy zig geene moeite ontzien heeft, om alles daaromtrent met vlyt na te spooren; en hy verleent ons ook, ter dier oorzaake,

een

een geregelder berigt nopens onze Paarden, en derzelver dienst of gebruik hier te Lande, dan tot nog immer was voorgedraagen; waar door het den Liefhebberen der Natuurlyke Historie van ons Vaderland ongetwyfeld aangenaam zal weezen.

De Heer *van Berkhey* geeft ons hier in, na eene kortbondige natuurlyke beschryving van onze Paarden, met nevensgaande aanmerkingen over de voornaamste byzonderheden daar toe betrekkelyk, een juist verslag raakende het aanfokken en dresseeren of afregten der Paarden; 't welk hem verscheiden Landsgebruiken daaromtrent doet ontvouwen. Verder verleent hy ons eene ophelderende verklaaring van de Volkseigen benaamingen der uitwendige deelen van een Paard, mitsgaders van de daartoe gebruikelyke Konstwoorden; dat in 't algemeen zyne nuttigheid heeft, en hier byzonder zeer dienstig is; daar hy zich voorts verledigt, tot eene verhandeling over de vereischten van een goed Hollandsch Paard, het welk hem tevens aanleiding geeft, tot het mededeelen van leerzaame onderrigtingen, wegens de kentekenen van den ouderdom der Paarden. Hieraan hegt hy vervolgens natuurlyk eene onderscheiden beschouwing van de waare schoonheid en meetkundige proportie van een Paard, mitsgaders van de uitwendige en eenige inwendige gebreken der Paarden. Ten beteren verstande van dit alles gaan daar nevens vier Plaaten, op welken de aangeduide byzonderheden nagegaan kunnen worden. —— Na het afhandelen van dit alles gaat onze Schryver ten laatste over, om gewag te maaken van het Nationaale gebruik, het nut en den dienst der Paarden. By die gelegenheid deelt hy eene reeks van waarneemingen mede, over het gebruik der Paarden, zo ten weezenlyken dienst als tot vermaak; 't welk ter opheldering van verscheiden byzonderheden van dien aart strekt. Bovenal maakt hy in dit Hoofdstuk zyn werk, van eene gezette beschryving te geeven van de Harddraavery, met het geene daartoe betrekking heeft; welke ook, benevens andere Afbeeldingen, in eene uitvoerige *Plaat*, in 't koper gebragt door den beroemden S. *Fokke*, den Liefhebberen onder 't oog gebragt wordt. —— In deeze alleszins wel uitgevoerde beschryving van eene Liefhebbery, die den Hollanderen en Vriezen by uitstek eigen is, komt wel inzonderheid

voor, een naauwkeurig berigt van den Harddraavers-Tred onzer Paarden. Volgens den Heer van Berkhey weeten onze Vaderlanders de Paarden daaromtrent in-diervoegen te dresseeren, dat ze hierin alle andere Natiën overtreffen; zulks heeft hem bewoogen dit stuk afzonderlyk na te gaan, en, met byvoeginge van eene daartoe geschikte *Plaat*, breeder te ontvouwen. Wy zullen ook uit dien hoofde, alle andere byzonderheden daar laatende, deeze beschryving, als bovenal opmerkelyk, tot een staal uit dit gedeelte, alhier plaats geeven. ——— Zyn Ed. heeft desaangaande, om 'er ten volle van onderrigt te weezen, ten oplettendste geraadpleegd met meer dan éénen deskundigen; en erkent, dat hy hieromtrent by uitneemendheid veel verpligting heeft, aan den Heer *Jan Ruth van Andringa*, voornaam Stalhouder te Leiden; van waar hy ook in de eerste plaatse gebruik maakt van deszelfs schriftlyke opgave nopens deeze byzonderheid, welke aldus luidt:

„ De draf van een Paard, zegt de Heer *van Andringa*, is een tred, dien zy met de Beenen over 't Kruis doen; welverstaande met het opligten van het rechter Voorbeen, en het linker Agterbeen; en dus ook met het linker Voorbeen en het rechter Agterbeen; die beurtlings, en genoegzaam gelyktydig, twee en twee, worden opgeligt en neergezet; welke nederzetting men duidelyk en eensluidende moet hooren, by elken stap, dien het Paard doet, als het zuiver draaft. In het harddraaven behoud het Paard dienzelfden Tred, maar de stap word, door de force, die een Harddraaver doet, verlengd. Sommige en verre de meeste Harddraavers zetten den agtersten voet over den Stap of Tred van den Voorvoet; zoo dat het Voorbeen reeds geheel opgeligt zy, eer het Agterbeen, of deszelfs voet, zig nederzet. *Malle Jan* liep, in zyn besten tyd, zes voeten over. Dit, als mede nog zeker beroemd Paard, alhier bekend geweest onder den naam van *de Ruin van de Hoogelind*, zyn voor de vermaardste, zuiverste en bestendigste Harddraavers gehouden, welken men in vyf en twintig jaaren in Holland gevonden heeft. Ze liepen twee honderd roeden binnen ééne minute af; en ik heb verscheiden maalen, met eenige Liefhebbers, derzelver treden, op zes voeten, afgemeeten. Ik reken het, in dit geval, niet, als een Paard zig verzet, of wanneer

een

een Paard, zo als men 't noemt, uit malkaar vliegt; want dan zyn 'er eenige tempos, dat het Paard, in éénen sprong, met alle de vier pooten van den grond is; en in zulk eene vlugt ongeloovelyke stappen doet (*). Maar in deeze twee genoemde, en meer eerste Harddraavers, welken door een kundigen Beryder vierkant van onderen op gereeden wierden, heb ik meerendeels opgemerkt, dat dezelven, met een vierkanten stap van de Agtervoeten, in den Tred van de Voorvoeten begonden te draaven, en eindelyk tot zes voeten overliepen. 't Is 'er midlerwyl zoo mede gelegen, dat dit overloopen in 't harddraaven niet geschied door alle Paarden, schoon zy zuiver en hard kunnen draaven: neen; 'er zyn verscheiden Harddraavers welken niet dan van tred op tred, of met den Agtervoet in den stap van den Voorvoet komen. Dit overloopen hangt grootlyks af van den natuurlyken stap, of den draf, die het Paard daar toe eigen is; en voorts van de hand des Beryders, die het Paard op deeze wyze geleerd, en 'er de fundamenten van het Harddraaven in geleid heeft. Tot den waaren en zwierigen loop van een Harddraaver word vereischt, dat het Paard een staanden kop en nek hebbe; los en vierkant in de Schouders en in de kniën; mitsgaders gerekt in het Lyf zy; als mede dat het de Hakken opgehaald en gesloten hebbe, zoo dat de Beenen elkaar als Molenwieken volgen. De voornaamste gebreken, welken een Paard veelal in 't harddraaven heeft, zyn het springen en het in malkaar loopen. Het springen bestaat daarin, dat het Paard zig schielyk agter en voor uit op den grond op en neder geeft, in de manier, welke de Franschen in de kunsttermen *Terre a Terre* noemen. Het andere is als de *Galop*; het in malkaar loopen als de Tel, *l'amble*; de gebroken gang, als *le Fraquenard*, het draaven en agtergaloppeeren als *l'Aubin* der Franschen. Maar dit alles wraakt men; in het zuiver draaven houd men slegts één stap of tred voor goed; zoo dat.

(*) De ervaaren Stalmeester LUBEK, te Amsterdam, heeft my getuigd, Draavers gezien en gekend te hebben, die agt voeten overstapten. Dog de Heer VAN ANDRINGA meent, dat dit in de gevallen is, als het Paard, zoo men zegt, *uit malkaar vliegt*, dat is, een ongemeenen tred doet.

dat alle tusschentreden, die buiten het zuiver en gelyktydig nederzetten, en het hooren der twee klanken geschieden, voor gebreken in het harddraaven gehouden worden."

Onze Natuurlyke Historieschryver dit berigt van den Heer *van Andringa*, door zyne verdere opmerkingen en verklaaringen, voorts ophelderende, vervolgt indeezervoege.

„ Het staat, zegt hy, vast, dat 'er in een zuiveren draf niet dan twee klanken gehoord moeten worden; schoon 'er zig telkens twee voeten, als 't ware, te gelyk nederzetten: daar men in tegendeel in de Galop meerder klanken hoort; en byzonder in den natuurlyken stap, of den langzaamen gang, zeer onderscheiden den hoefslag van elken voet hoort. Dit onderscheid toont, dat 'er een zeer aanmerkelyk verschil van beweegingen in den stap en den draf plaats heeft; het welk men, schoon een onoplettende zig verbeelde, dat het Paard in den draf dezelfde beweeging heeft, en de voeten of de hoefslag, (dus zal ik dit in 't vervolg benoemen,) dezelfde klanken geeft als in den stap, in het draaven klaar bespeurd. In den eenvoudigen stap hoort men in tegendeel den hoefslag verdubbeld. Zoo laaten byzonder de Sleepers Paarden te Amsterdam, en elders, daar de Paarden zig aan een dagelykschen stap gewennen, zeer duidelyk de vier onderscheiden klanken en tempos, by 't nederzetten der voeten, op de steenen hooren, 't welk dus een zeer kennelyk onderscheid tusschen den stap en den draf maakt; even als in den galop den drieklank; 't welk VIRGILIUS reeds nagevolgd heeft, in 't bekende Versje:

Quadrupedante putrem sonitu quatet ungula campum.

Maar in den draf beweegen zig de voeten spoediger over 't kruis. Als een Paard draaft, beweegt het niet de twee voorsten, of twee agtersten; noch ook de twee zylingsche, de rechtsche voor- en agter- of de tweelingsche voeten, zoo als in den tel; zy beweegen zig integendeel beurtlings, de een na den anderen, by wyze van Moolenwieken, welker einden nu boven en dan onder zyn, zonder eenige andere tusschenpoozing van op en neêr te zyn dan die het tempo noodwendig bepaalt.

Ter

Ter dier oorzaake noemt men deeze beweeging in den draf eene krŭis-wyze beweeging; om dat de beenen zig beurtlings rechts en lings overkruisen. ——— Om den Leezer hier van, zoo veel 't ons doenlyk zy, een klaar begrip te geeven, zullen wy dit, door eenige Figuuren, in de nevensgaande *Plaat* tragten op te helderen. Laaten ten dien einde, volgens deeze voetmaat in *Plaat* VI 28 voeten, de twee horizontaale lynen *A B* de lynen zyn, naar welken een Paard recht doorstapt en doordraaft, en waar op de hoefslagen neêrkomen. Op deeze lynen nu stel ik de vier hoefslagen, of de rust van een stilstaand Paard, op vyf voeten; zoo als het van een welgemaakt Paard doorgaans gesteld word: en deszelfs hoefslagen worden aangeduid met R. V. Rechter Voorvoet; R. A. Rechter Agtervoet; L. V. Linker Voorvoet; L. A. Linker Agtervoet. Het Paard, dus in eene natuurlyke rust staande, begint zig te beweegen; het ligt eerst één der Voorvoeten, kortstondig, met één der overkruis staande Agtervoeten, op; by voorbeeld: eerst ligt het op den Rechter Voorvoet by R. V.; brengt dien, in den natuurlyken stap, zagter voort, tot twee voeten by *A*; en maakt, in 't neêrzetten, den eersten klank, aangeduid met nommer 1. Oogenbliklyk, en schier gelykstondig, is ook opgeligt de Linker Agtervoet L. A.; deeze zet zig insgelyks neder op twee voeten afstands van den stand des agtersten hoefslags, van L. A. tot by *B*; en geeft, in het nederzetten, een tweeden klank; die aangeduid is met 2. Nu zyn deeze twee voeten, schoon ze, door dien stap, op den platten grond kruiswyze staan, elkander nog niet kruiswyze gepasseerd; dat is de Rechter Voorvoet en de Linker Agtervoet hebben nog niet voor by den Linker Voorvoet en den Rechter Agtervoet gestapt, om dat 'er slegts maar eene beweeging voorwaards geschied is. Dan daarop helt het lichaam van 't Paard over, als nog steunende op den Linker Voorvoet, en den Rechter Agtervoet, geduurende die eerste overhelling, of stap, van de twee voeten 1—2; tot dat de Rechter Voor- en de Linker Agtervoet op den grond rusten. Voorts bevorderen de Linker Voor- en Rechter Agtervoet; die zig agtervolgende opligten, de tweede overhelling op dezelfde wyze als de twee eersten; met dit onderscheid, dat de overhelling, te gelyk met de Stappen, eenpaari-

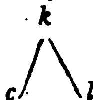
ger en wyder worde; om dat de tred van den Linker Voorvoet nu volstrekt voorby den stap van den Rechter Voorvoet treeden moet, zal het Paard voortgaan. Dus dan kruist de Linker Voorvoet voorby den Rechter Voorvoet, en plaatst zig twee voeten voorby *A* by *C*; en door dien de overhelling van den Linker Voorvoet verdubbeld is, op den afstand van vier voeten, uit zyn hoefslag by L. V., dat de derde nedertrede is, zo geeft deeze Linker Voorvoet den derden klank, aangeduid met 3; terwyl de Rechter Agtervoet R. A. zig insgelyks voortzet; en vermits hy dien afstand der trede volgen moet, kruisende voorby den reeds voortgetreden Linker Agtervoet by *B*, zoo valt hy mede, met eene verdubbelde overhelling, treedt néér by *D*, en geeft dus den vierden klank, aangeweezen met 4. Hier uit blykt nu, dat, doordien deeze treden onderscheidenlyk gehoord worden, 'er altyd vier voeten in eene successive beweeging zyn, en beurtlings vast op den grond staan, daar in tegendeel, in den draf, wanneer men slegts twee klanken hoort, 'er successivelyk twee beenen omtrent te gelyk zig beweegen en neder treeden, waar van daadelyk nader. Laat ons nu zien hoe wy verder deezen stap, en het geene men kruisen der beenen noemt, kunnen verklaaren. Om dit, door een tweede voorbeeld, in den waaren stap van een Paard te toonen, heb ik, naar de tekenwyze van den beroemden DE LAIRESSE, boven op dezelfde voetmaat, by manier van lynen en gewrigtstekenen, gesteld de waare verdeelingen van het rif en de gewrigten van een Paard, zoo als die by den stap op den platten grond staan. Het Paard staat in *Fig*. 2, boven de voetmaat, in de zelfde voetmaat, als in den platten grond, by de lynen van *Fig*. 1, aangeweezen is. De Rechter Voorvoet *a*, en de Linker Agtervoet *b* staat hier reeds opgeligt, en in het tempo van den val, om neder te treeden, op den hoefslag, die, naar uitwyzen der stippen, loodrecht overeenstemt met *A B* op den platten grond van *Fig* 1. Terwyl nu deeze Rechter Voor- en Linker Agtervoet in hunnen val of nedertred zyn, helt het lichaam van 't Paard, op de rust van den Linker Voorvoet *c*, en dien van den Rechter Agtervoet *d* over: zo dat de Linker Voorvoet *c*, en de Rechter Agtervoet *d*, waarop als nog de rust van het Paard is, in dit tempo overhellende van stand veranderen, en dien

der

der aangestipte lynen aanneemen. Dat is, de Rechter Agtervoet helt over, in de lynen *d*, *e*, *b*, en de Linker Voorvoet in de lynen *c*, *f*, *g*: zoo dat de romp van 't Paard tusschen *e* en *f* vooruit geschooven zy. In dien stand is de eerste stap der twee opgeligte en mede voorttredende voeten, te weeten, die van den Rechter Voorvoet *a* en van den Linker Agtervoet *b*, in beweeging van overhelling; als wanneer de voeten elkander staan voorby te kruisen. Dezelven dus nederzettende by *c* en *d*, hebben deeze stappen, voorby den Linker Agter- en Rechter Voorvoet de lynen

met den Rechter Agtervoet, en de lynen

met de Linker Voorvoet geformeerd. Hier mede is de volle stap van twee schreden volbragt, en de beenen hebben, gelyk de gestippelde lynen *k*, *k* (kruis) aanwyzen, twee en twee voorbygekruist, en dus is de romp van 't Paard vooruit geschooven tusschen *h* en *k*. Uit deeze *Figuur* ziet men ten klaarste, wat de Liefhebbers door het kruisen verstaan; en ze toont tevens hoe men de schreden of stappen van een Paard, het zy in den stap of draf, best kan aanduiden met de *Figuur* van de samengestelde Letters ΛΛΛ; 't welk ook by de Liefhebbers gemeen is. Deeze *Figuur* nu voldoende agtende, met betrekking tot den zagten stap, of het begin van 't beweegen van een Paard tot den draf, zoo hebben wy hier niet by te voegen, dan alleen dit; dat een Paard, wanneer het zig tot den stap of den draf begint te beweegen, doorgaans het hoofd zal beweegen, en den hals eenigzins vooruitsteeken, om het overhellende evenwigt voorwaards te bevorderen, 't welk eene moedige Harddraaver byzonder cierlyk doet; geevende zelfs voor den stap een zagten sprong; dan hier van vervolgens nader. Dog laat ons zien, hoe nu het Paard, uit den stap, in den draf, en vervolgens in den Harddraavers overstap komt.

Om dit duidelyk te begrypen, volgt men beide de reeds verklaarde *Figuuren*. Men stelle, dat het Paard gelyk in een sterken draf geschied, de Agtervoeten brengt even agter, of in den hoefslag van de Voorvoeten, of ook wel daar over; terwyl de Voorvoeten zig dus juist ook zoo veel verder voortzetten, en het lyf, in de overhelling, gerekter en ook laager valt. Want, en dit dient vooraf wel opgemerkt te worden, de Voorvoeten stappen zelden wyder, dan de stand die het Paard natuurlyk heeft, dat is vyf voeten; maar, wanneer de Agtervoet overtreed, dan word de Voorvoet juist zoo verre vooruit gebragt, als zulk een Agtervoet na en van zynen overstap in den natuurlyken stand van den Voorvoet geeft. En dit kan ook nooit anders zyn; want de gewrigten en kniën van den Voorvoet, zig binnenwaards buigende of liever vouwende, kunnen geen voorwaardschen overstap maaken, zoo als de buiging van den Agtervoet, die den arm voorwaards beweegt. Intusschen is de kragt van den Voorvoet zeer sterk, in 't houden van 't evenwigt, in 't overhellen, en vooral in de kragt, om den Agtervoet voort te trekken. Evenwel kan een Paard de Voorvoeten sterk voor uit zetten, gelyk in den Renloop, en het agter uit slaan, te zien is; als wanneer het de Voorvoeten zeer sterk vooruit zet. Maar in het draaven, en byzonder het harddraaven, alhoewel een weinig niet schaade, zou het evenwel den agtertred benadeelen; waarom de Liefhebbers liever zien, dat ze de Voorvoeten fraai en zuiver opligten, en stout nederstappen, zoo dat de Voorvoeten, in den draf, de Hoeven, als 't ware, tegens de armen omwenden; 't welk de Paarden ongeloovelyk digt aan den Elleboog kunnen doen. Men telt het gevolglyk, alhoewel 't kunne geschieden en ook werklyk geschied, dat een Paard den Voorvoet verder dan gemeen voorzet, egter niet onder de fraaie en meest natuurlyke beweegingen. Dog keeren wy weder bepaaldlyk tot ons onderwerp."

„ Het Paard ligt nu, naar de Aftekening op den platten grond in *Fig.* 1., weder op, den Rechter Voorvoet by A, en te gelyk den Agter Linkervoet by B, met dit onderscheid, dat, daar ze in den stap met vier onderscheide tempos opligten, zy nu als beiden te gelyk opligten. Het Paard hier door sterker overheliende,

zoo

zoo valt de Rechter Voorvoet A nu neder na den gevormden hoefslag van den Linkervoet C by E; en de Linker Agtervoet B juist in den opgeligten hoefslag van den Linker Voorvoet, by L. V. dat een goeden draf is. Maar, vermits deeze Voeten gelykstondig nederkomen, zoo hoort men niet dan éénen klank, ten minsten in den zuiveren draf: hierom tekenen wy die klanken, om niet in de nommers te dwaalen, aan, met E 3 en L. V 3. Daarbenevens ligten zy nu ook, in het zelfde tempo, dat deeze Rechter Voorvoet A en E, en de Linker Agtervoet B, in den hoefslag L. V. vallen, de andere Voeten op; zoo dat, terwyl A en B, in den val of nederdaaling, zig op den grond staan neder te zetten, de Linker Voorvoet C, en de Rechter Agtervoet D, alreede in beweeging zyn, en oogenbliklyk de opligting der gemelde Voeten volgen. De Rechter Agtervoet D valt als dan in den hoefslag van den Rechter Voorvoet by R. V. en de Linker Agtervoet B in den geweezen hoefslag van den Linker Voorvoet C. Gemerkt nu deeze Linker Voorvoet zig schielyk, en onmiddelyk te gelyk met den Rechter Agtervoet opheft, zoo valt de tweede stap van den Linker Voorvoet neder by F; en de Rechter Agtervoet in den hoefslag A; waarmede het Paard in den draf loopt. Dus is, volgens de Lynstreeken, die zig in *Fig.* 3 als halve Cirkels vertoonen, de kruising der Beenen tweemaal geschied: eerst is de Rechter Voorvoet en de Linker Agtervoet in den draf gekruist, voorby den Linker Voor- en den Rechter Agtervoet, en zo vervolgens over en weder; 't welk by de Letters *k*, *k* nagegaan kan worden. En nademaal de hoefslagen der agtervoeten treeden in die der voorvoeten, zoo is derzelver stap nu een voet meer voorwaards; als blykt in de twee agterste halve Cirkels, en de voorste wydte van dien stap met de voorvoeten. Maar nu stapt de Harddraaver van drie tot zes voeten over; eene wydte, welke schier alle denkbeelden te boven gaat. Dan laat ons, om by onze *Figuur* te blyven, het Paard nu eens in den Harddraavers overstap beschouwen. Wy kiezen de middelmaat van drie voeten, voor by de voorvoeten kruisende. Ik stel des dat het Paard, in den Harddraavers draf schietende, nu wederom den Rechter Voorvoet E, en den Linker Agtervoet C, zoo schielyk opligt en over doet vallen, dat hy die beiden nederzet in het tempo, dat de an-

de-

deren reeds opgeligt zyn; 't welk men noodwendig aldus moet begrypen. Want doordien het Linker Agterbeen verder treeden moet, dan het Linker Voorbeen staat, zoo moet het Linker Voorbeen, zal het Linker Agterbeen van drie tot zes voeten over dien hoefslag overstappen, in het tempo deezer snelle beweeging al mede in beweeging zyn, en dus over en weder. En dit tempo, hoe onnagaanbaar, is dat, waar in de overstap geschied; en waarin het Paard, door zyne kragt en draavers oeffening, zoo lang, als 't ware, in de lugt hangende, zonder eenigen der vier voeten op den grond te zetten, zyn overstap verrigt, en te gelyk weder in zyn draf voortvliegt. Men kan hier uit afneemen, dat, schoon wy, daar wy om ons uit te drukken niet anders kunnen doen, gewag maaken van eene beurtlingsche optilling der voeten, dat egter die beurtlingsche optilling der voeten zoo ongeloovelyk spoedig geschied, dat het ons niet mogelyk zy de juiste tydstippen daar van te bepaalen; ook zal het 'er voor als nog niet zeer op aankomen. Ingevolge hier van zoo helt het Paard dan over, op de rust van den Linker Voorvoet F, en den Rechter Achtervoet A; als waarin de hoefslag van den voorgemelden draf staat. Maar nu, in den tyd dat de Linker Voorvoet F zig spoedig opligt, met den Rechter Agtervoet, de wydte van drie voeten overstappende, zoo is de val van den hoef, over den hoefslag van den nu opgetilden en reeds voorgeschooten linker Voorvoet F, juist by G; en het Paard heeft, in deeze twee schreden, voortgedraafd elf voeten wydte, daar onder vier voet overstap; terwyl de Rechter Voorvoet alreede verplaatst is. Hier op stapt het Paard wederom, met den Rechter Agtervoet, vier voeten over, of voorby den hoefslag van den Linker Voorvoet F; en dus valt de hoefslag van den Rechter Agtervoet neder by H; en de Linker Voorvoet F, op deeze wyze overgeheld zynde, valt neder by I; zoo dat het Paard nu, in twee schreden, voortgedraafd hebbe, 16 voeten, waaronder zes voeten overstap in de twee schreden. Indien onze Aftekening het niet klaar bewees, zou men ligtlyk, in den eersten opslag, rekenen, dat, als ieder Agtervoet 4 voeten voor by den overkruisten Voorvoet overstapte, dat dan het Paard tweemaal vier, dat is agt voeten gronds overstapte, en voortzette in de twee schreden. Dan men gelieve in agt te neemen, dat juist de beide

over-

overstappen; wel te verstaan die der Agtervoeten, al schoon ieder Agtervoet op zig zelven vier voeten overstappe, elkander zoo kruisen, dat zy beiden twee voeten gronds, in een gelyken stand, houden. De Voorvoeten tog, die nimmer wyder stappen, dan het uitgerekte stel van een draavend Paard overstapt, tekenen den hoefslag op twee voeten afstands van elkander. Zoo staat, by voorbeeld, in de voetmaat onder aan by M, den overstap van den Linker Agtervoet in G, vier voet voorby den hoefslag van den Rechter Voorvoet E gevallen zynde, de hoefslag van den Linker Voorvoet F dan, op een afstand van twee voeten van den hoefslag van den Rechter Voorvoet E. Gevolglyk is de overstap, ten opzichte van den hoefslag van den Linker Agtervoet in G en Rechter Voorvoet E, vier voeten wyd; maar dezelve is slegts twee voeten, ten opzichte van den hoefslag van den Linker Voorvoet F. Dus blyft dan ook de hoefslag van den Linker Agtervoet dezelfde, in opzicht van den overstap, van vier voeten, door den Rechter Agtervoet by H; waar in wederom dezelfde afstanden zyn. Zy vullen dus, in de kruising der hoefslagen, juist de wydte van twee voeten; en hier door komt het, dat, schoon ieder stap wel vier voeten wyd zy, die waare tusschenwydte van vier en vier zig nogtans op een zuiveren afstand van zes voeten bepaalt."

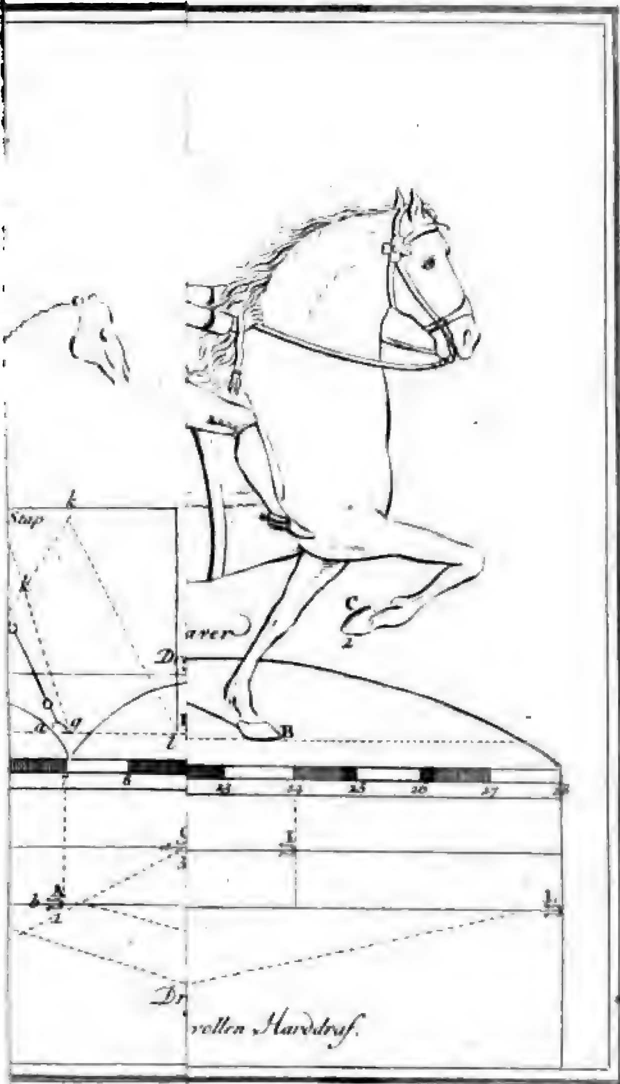
,, Nadien elke onderscheiden tred twee voeten op dezelfde plaats inneemt, zoo worden deeze vier voeten maar twee voeten; en gevolglyk is de geheele winst der beide overstappen 6 voeten gronds. Het valt zeer moeilyk om dit door eene *Figuur* te verklaaren; en zonder dezelve is het in 't schryven onmogelyk te doen; dan de Leezer, vertrouwen we, zal het nu gemaklyk begrypen, als hy maar met oplettendheid naar de voorgestelde *Figuuren* en *Letters* te werk gaat. Om hier in beter te slaagen stelle men zig den gang van een Paard duidelyk voor: men neeme vier stukken gelds, of anders, om 't nog klaarder te hebben, vier papiertjes, getekend L A. R A. L V. en R V.; en legge die in zulk een stand, naar de betekenis der Letters, in de linker- en rechter hoefslagen, als het Paard staat, stapt, of draaft. Men verlegge telkens ieder van dezelven naar den stand, stap, of draf, langs twee getrokken lynen van voet tot voet, met kryt op een tafel of lei; en tekene vervolgens, by 't verleggen

van

van ieder, als zynde een ſtap of tred, den hoefſlag. Dit doende zal men zig een duidelyk begrip vormen van het harddraaven: eene recht Vaderlandſche liefhebbery en kunstbehandeling. Hierom hebben wy ook, ter betere voorſtellinge van dezelve, in deeze *Plaat*, boven de gemelde Voetmaat, en in denzelfden ſtand, in *Fig.* 4. nog voorgedraagen een netten omtrek van de waare en zuivere houding van een welgemaakten Harddraaver en deszelfs Ryder."

„ De Rechter Agtervoet A, gelyk ook de Linker Voorvoet B, ſtaan in den ſtand van draaven; terwyl de Rechter Voorvoet C, en de Linker Agtervoet D, in den val zyn. Op dit zelfde tempo is de Rechter Voorvoorvoet en de Linker Agtervoet alrede opgeligt, om neder te ſtappen in den hoefſlag L; 't welk dus vallen moet; nademaal, om den anderen ſtap, nu de Rechter Voor- en Agter-, en dan de Linker Voor- en Agtervoet elkander beurtlings volgen, waarom ook in onze Aftekening deeze ſtap dus valt. Dat is, om tog klaar te zyn, de eerſte ſtap of liever halve ſchred in *Fig.* 1. was, met den Rechter Voor- en Linker Agtervoet, in A en B; de tweede was die met den Linker Voor- en Rechter Agtervoet in C D; de derde en vierde in den draf insgelyks van A in E; van B in L. V. van C in F en van D in A; zoo dat by A de eerſte te doene drafſtap ſtonde: de Agtervoet D trad des uit A over tot H; 't welk de eerſte Harddraavers ſtap was, vervolgens trad C tot G; 't welk de tweede Harddraavers ſtap was; en eindelyk, vooronderſteld dat die Rechter Voorvoet buiten het perk der tekening in beweeging zy, ſtapt de Linker Agtervoet voor den vierden keer neder, en valt in den overſtap van den Harddraf. Dat is, eens in den ſtap van R. A. tot D; eens in den draf van D tot in den hoefſlag van den Voorvoet A; eens in den Harddraf van A tot H; ten laatſten in den Harddraavers overſtap van H tot L, en dus viermaalen. De kruiſing valt hier insgelyks in de aanwyzing by K, onder *Fig.* 4. en de beenen hebben ieder, van den ſtap tot den draf, nu tweemaal gekruist, of ſamen vyfmaal met de halve ſchred: dat is, tweemaal met elken Rechter Voor- en Linker Agtervoet; en tweemaal met den Linker Voor- en Rechter Agtervoet; en eens met den Rechter Agter- en Linker Voorvoet, waar op onze Harddraaver afgebeeld ſtaat.

Re-

hoe en op weDDRAAVER, van den STAP,

Redenvoering, betogende dat de ſtelling van Ptolemæus aangaande het lopen der Zonne, ſtrydig is met de H. Schrift. Door R. OUWENS, *Rustend Rector in 's Gravenhage en Lector in de Litteratuur aldaar. Uit het Latyn vertaald. In 's Gravenhage by* J. Munnikhuizen en C. Plaat, 1779. *In groot octavo* 45 *bladz.*

Men weet dat de Voorſtanders voor de ſtelling van *Ptolemaus*, nopens het ſtilſtaan der Aarde en het omloopen der Zonne, dikwerf wederhouden zyn van hunne toeſtemming te geeven aan 't gevoelen van *Copernicus*, die beweert, dat niet de Zon om de Aarde, maar de Aarde om de Zon wentelt, om dat de laatſte ſtelling, hunnes oordeels, aanloopt tegen de uitdrukkelyke ſpreekwyzen der Heilige Schryveren. En 't is bekend, dat de Voorſtanders voor die ſtelling van *Copernicus*, hun meermaals beweezen hebben, dat 'er gegronde reden zyn, om, zonder eenige de minſte kwetzing van 't Godlyke gezag der Openbaaringe, te ſtellen, dat de Heilige Schryvers, in dit geval, gelyk ook in verſcheiden andere gevallen, oneigenlyk ſpreeken; ſpreekende van de zaaken, niet zodanig als ze zyn, maar zodanig als zy zig aan de oogen der aanſchouweren vertoonen, en zodanig als zy, door middel der uiterlyke zinnen, allergemaklykst begreepen worden. Deeze gedagten, ter oplosſinge van die zwaarigheid ſtrekkende, draagt de Heer *Ouwens* ook in deezen voor; en dezelve wordt zeer wel uitgewerkt door hem aangedrongen. Maar 't geen in zyne Redenvoering bovenal byzonder aanmerkenswaardig is, en 't geen zyn Ed. by uitſtek op 't oog gehad heeft, raakt *het ſtil ſtaan der Zonne op het gebod van Joſua*, naar luid van *Joz.* X. 12, 13. Terwyl de navolgers van *Ptolemaus* waanen, dat *Copernicus* en zyn aanhang, in dit verhaal, eene onoplosſelyke zwaarigheid ontmoeten, beweert de Heer *Ouwens* in tegendeel, dat hier de opgemelde oneigenlyke ſpreekwyze volſtrekt noodzaaklyk plaats moet hebben; en dat zelfs zy, die de ſtelling van *Ptolemæus* willen handhaaven, zulks moeten erkennen; ja dat zy, dit niet doende, zig in eene onknoopbaare zwaarigheid verwarren: weshalven dit verhaal, in ſtede van hun gevoelen te bevestigen, hen veel

eer

eer belemmere; gelyk onze Redenaar ten overtuigelykste aantoont.

Ten bewyze hiervan doet hy ons vooraf opmerken, dat het Gode niet onbetaamlyk zy, de menschen eenigen tyd lang in onkunde of dwaalingen te laaten, en trapswyze tot meerder kennis te brengen, en in dien tusschentyd, overeenkomstig met dien toestand, tot de menschen te spreeken. Dit overbrengende tot het voorgevallene in de dagen van *Jozua*, doet hy kortlyk zien, dat het stelsel van *Copernicus*, redelykerwyze, veel aanneemelyker is, dan dat van *Ptolemæus*; 't welk den grond geeft, om dit verhaal, op de gezegde manier, oneigenlyk uit te leggen. Maar, om alle toegeevendheid te gebruiken, zo laat hy party zig op de Godlyke Almagt beroepen, als magtig om aan 't geschapene zodanig eene beweeging te verleenen, als dezelve goedvindt. Alleenlyk eischt hy, dat men zulks zo verre niet trekke, dat men de Godlyke Wysheid dwinge, ongerymdheden en tegenstrydigheden te spreeken; „ dat zekerlyk, *zegt hy*, „ geschieden zal, indien wy onverzetrelyk blyven eischen, dat alle de woorden in een eigentlyke beteekenisse worden opgevat." Om dit te duidelyker voor te draagen, ontvouwt hy eerst de stelling van *Ptolemæus*, volgens welke de Zon, op zig zelve, van 't *Westen* naar 't *Oosten* loopt (*); maar, door de snelle omwenteling van het Firmament, met alle de overige Hemelsche Lichaamen, van 't *Oosten* naar 't *Westen* weggesleept, en uit haar eigen loop gewrongen wordt. Het ongerymde dier stellinge aan eene zyde laatende, houdt hy zig alleen op met te onderzoeken, wat nu eigenlyk *waarlyk de loop der Zonne* geheeten moet worden, of die beweeging op zig zelve van 't *Westen* naar 't *Oosten*, of die beweeging met het Firmament van 't *Oosten* naar 't *Westen*? Daaruit blykt, dat men zig deerlyk zou verwarren, wanneer men 't laatste wilde beweeren, en dat zekerlyk de eerste, in die stelling, *waarlyk de loop der Zonne* moet zyn. Onze Redenaar dit, buiten tegenspraak, gesteld hebbende, vervolgt daarop in deezervoege.

„ Indien 'er nu by geval iemand mogt zyn, die meende dat

(*) Vorderende dagelyks byna één graad, waardoor zy dan in een jaar den geheelen Dierenkring, of 360 graaden, afloopt.

dat hy zig uit deze zwarigheid zou kunnen redden, indien hy zeide, dat men de beweging der Zonne, die de stelling van *Ptolemaeus* haar geefd na 't *Westen*, haaren loop kan noemen, volgens de gemene manier van spreken; dan zal hy zig zelven in die engte brengen, dat hy, om 'er zig uit te redden, genoodzaakt worde, het zelfde middel te gebruiken, waarvan hy ons 't gebruik weigerd toe te laten; bevestigende alzo door zyne eigene belydenisse dat gene, dat reeds bewezen is; en bekennende dat de H. Schrift somtyds, en vooral in dat wonderwerk van *Josua*, figuurlyk en oneigentlyk spreekt, volgens dat gene het welk zig aan de uiterlyke zinnen der menschen vertoond: dewyl die gemene manier van spreken niet anders is, dan een spreekwyze na de uiterlyke zinnen der menschen ingerigt: welke de H. Schrift hier volgd."

„ Verder nu, om eindelyk tot een slot te komen, indien die beweging, waardoor de Sonne gezegd word haar best te doen, om te komen in 't *Oosten*, in de stelling van *Ptolemaeus* zal moeten gehouden worden voor *den waren en eenigsten loop der Sonne*, het geen reeds overvloedig is bewezen, zo zal God, indien hy 't gebed van *Josua* verhoord, en den loop der Sonne wêerhoud, den dag voor een gedeelte, dat wel klein is, en naauwlyks noemenswaardig zou zyn, maar evenwel voor een gedeelte, korter maken, als hy geweest zou zyn, indien die loop niet was gestuit geweest. —— Maar *Josua* wenschte, dat de dag langer mogt zyn, en God, zyn gebed genadig verhorende, heeft 'er hem zo een gegeven; dat getuigd de H. Schrift met klaar uitgedrukte woorden. En daarom; indien iemand nog al wilde blyven aandringen, dat de Schriftuur hier eigentlyk spreekt, volgens de stelling van *Ptolemaeus*, wanneer zy zegd, *dat de Sonne stil bleef staan, en dat de Zon stil stond in 't midden des Hemels, en niet haaste onder te gaan, omtrent enen volkomen dag*, die moet verkiezen, wat van beiden hy liefst wil; te weten, of hy eindelyk wil toestaan, dat de H. Schrift somtyds, en vooral in deze zelfde plaats van *Josua*, figuurlyk en oneigenlyk spreekt, niet, zo als de zaken waarlyk zyn, maar zodanig, als zy aan de uiterlyke zinnen der menschen voorkomen; of ook zodanig, als zy door die genen, die door een

quaad begrip bedrogen zyn, geloofd worden te zyn; dan of hy wil ftellen, dat God ongerymde en ftrydige dingen fpreekt, zo dat Hy, daar Hy den Dag korter maakte, 't geen *Jofua* zeker niet wenfchte, zegd, dat Hy hem, gelyk *Jofua* ernftig bad, langer gemaakt had."

Aanmerking over het geftelde van COPERNICUS, *wegens de jaarlykfche beweeging van den Aardkloot om de Zon, door eenen beminnaar der Weetenfchappen. Te Middelburg by* J. de Winter, 1778. *Behalven de Voorreden 10 bladz. in gr. octavo.*

De Autheur van dit Gefchrift meent eene tweeledige zwaarigheid gevonden te hebben, in de thans algemeen aangenomen Copernicaanfche ftelling, nopens de omwenteling der Aarde in eene helling van haaren As, van omtrent 23½ graad op de Ecliptica. Naar zyn inzien is deeze beweeging onmogelyk, als ftrydig met de wetten der beweeging; en daar benevens kan het, die beweeging mogelyk en daadlyk gefteld zynde, dan niet waar weezen, dat de Zon onder de Linie perpendiculair zou op- en ondergaan. Om deeze zwaarigheid te ontwyken, ftelt hy, dat de Aarde zig niet op een plattan, maar rond een fchuinfchen cirkel beweegt; wentelende met eene fchroefagtige beweeging van het Westen naar 't Oosten; als mede dat men dan aan den cirkel van de Ecliptica eene verheffing moet geeven van 23½ graad uit zyn middelpunt, in plaats van aan den As der Aarde eene helling van 23½ graad, op de Ecliptica. Hy verwacht dat zyne aanmerkingen *mooglyk by de Astronomici eenige opmerking zullen verdienen:* 't zou kunnen zyn; maar 't komt ons tot nog voor, dat de Autheur dezelven niet gemaakt zou hebben, indien hy de wetten der beweeging, met betrekking tot omwentelende rondloopende lichaamen, behoorlyk gadegeflagen; en de omwenteling der Aarde op een beweeglyk Copernicaansch Planetarium recht oplettend nagegaan had.

Brie-

Brieven over de Noord-Americaansche onlusten; Door Jonkheer LODEWYK THEODORUS, *Grave van Nassau la Leck. Te Utrecht by* G. T. v. Paddenburg, 1779. *Vyfde en Zesde Drietal*, 110 *bladz. in groot octavo.*

Om van den inhoud deezer twee laatst gemeen gemaakte Drietallen nog eenig verslag te geeven, en egter dit Artykel niet te uitvoerig te maaken, zullen wy de voornaamste hoofdzaaken, daarin behandeld, slegts kortlyk melden; uit welker beloop een ieder genoegzaam zal kunnen afleiden, dat ze over onderwerpen gaan, die nadenken verdienen; en welken de Leezer met te meer genoegen zal overweegen, om dat de Briefschryver alles, niet met eene vermetele stoutheid, beslist, maar met opmerkzaamheid en voorzigtigheid nagaat.

De zo zigtbaare daaling van Engelands magt, en deszelfs zwakken toestand, in vergelyking van den staat van dat Ryk voor weinige jaaren, schryven veelen toe aan de Americaansche onlusten en derzelver gevolgen. Jonkheer *Lodewyk Theodorus* ontkent ook geenszins derzelver invloed, maar men heeft ze, zyns oordeels, niet aan te merken als de onmiddelyke oorzaak; 'er zyn, gelyk hy tragt te doen zien, voorbereidende oorzaaken van vroeger tyd, welker uitwerkzelen zig by deeze gelegenheid ten duidelykste openbaaren. Hierop valt dan de vraag, wat zal 'er van Engeland worden? Zommigen oordeelen, dat Engeland nog magts genoeg heeft om zynen Vyanden te staan; en dat 'er geen zwaarigheid is voor Engelands Finantien; waartegen anderen dat Ryk beschouwen als geheel ten gronde gaande, en volstrekt in de noodzaaklykheid gesteld, om in ééns de pen door alle zyne schulden te haalen: maar beiden deeze uitersten komen hem even onwaarschynlyk voor. Hy beschouwt den toestand van dat Ryk, zo in 't eene als andere opzicht, wel als bachlyk, dan hy oordeelt het zeer ongerymd, dien als hoopeloos en onherstelbaar te beschryven: het welk hem zig verder doet uitlaaten over de middelen van redres. By die gelegenheid handelt hy ook wel byzonder over het belang der Nederlanders in de Engelsche Fondsen; en toont dat 'er gegronde reden zyn om te vreezen, niet voor eene trouwlooze doorschrabbing der Capitaalen, maar wel voor eene opschorting der Intresfen; des hy 't voorzigtigst oordeele, geen geld meer te schieten, of in deeze omstandigheden Engeland op nieuw credit te verleenen. ——— Verder verledigt hy zig, in den laatsten Brief van het vyfde Drietal, nog ter beantwoordinge van eenige vraagen, nopens het geen men te denken heeft, raakende het gedrag der Spaanschen, Rusfen en Portugeezen in deeze omstandigheden; en wat men, naar de meeste waarschynlykheid, van die Hoven zou mogen verwagten, indien de Oorlog tusschen Vrankryk en Engeland blyft aanhouden. En even zo zyn de twee eerste Brieven van het zesde Drietal geschikt, tot het mededeelen zyner be-

denkingen, wegens het onderlinge gedrag der Franschen en Americaanen; inzonderheid ter oplossinge van eenige zwaarigheden en twyfelingen over de bondigheid zyner voorige redeneeringe desaangaande, welke hy hier nader verdeedigt. ——— De achttiende Brief eindelyk gaat over de aangelegenheid van het verlies dat Engeland aan zyne Noord-Americaansche Colonien doen zal, indien deezen zig niet wederom met het Moederland verzoenen, 't geen, zo als zyn Ed. zegt, niet waarschynlyk is. Aan deezen Brief is gehegt eene Memorie over den Engelschen Koophandel, welke aan Lord *Germaine* ter hand gesteld is, die des Schryvers redeneering, betreffende den Koophandel, staaft. En in den Brief zelven is ingevlogten eene aanspraak aan de Americaanen, die aan *Dr. Cooper* toegeeigend wordt; waar van zyn Ed. gebruik maakt, ter bevestiginge zyner gedagten, dat de Americaanen niet geschikt zyn om zig met het Moederland te verzoenen, dan op voorwaarde van onafhanglykheid. Ten laatste overweegt hy nog in deezen Brief, of men geen grond hebbe, om, uit de tegenwoordige omstandigheden, af te leiden, dat 'er nu egter kans voor Engeland zy, om de Americaanen te onder te brengen? En hy tragt te doen zien, dat de hoogste waarschynlykheid aan de ontkennende zyde is: betuigende egter ten besluite. „ Ik zeg nogthans, gelyk ik altyd gezegd heb; het lot der wapenen is wisselturig, en alles hangt af van de eensgezindheid der Americanen. Raken zy in tweespalt met elkander, dan zyn zy verloren; maar tot nog toe laat het zich niet aanzien, dat zy aan dit euvel laboreren. Ik beschouw die kwaal, en dat heb ik elders in het breede ontvouwd, als onvermydelyk voor hen, maar nogthans zich niet eerder zullende openbaren, dan na dat zy eenige jaren op hun zelvs zullen bestaan hebben. Ik ben evenwel geen Propheet, en kan my dus lomp bedriegen. De uitslag zal het leeren."

De geplaagde Hollander, of de lastige Nabuur, vertoond in vier Bedryven door J. A. SCHASZ, M. D. *Te Utrecht, by* G. T. v. Paddenburg, 1779. *In groot octavo*, 131 *bladz.*

Een welgezeten Hollands Rentenier, met naame GERARD, weigert zyn ledigliggend geld, aan zyne Broederen, op te schieten, om hen in hunnen Koophandel te onderfteunen; maar geeft het gereedlyk aan Mr. *Brodding*, een naabuurig Engelschman. Deeze, bemerkende dat *Gerards* Broeders hunnen Koophandel uitbreiden, tragt hen daarin te belemmeren, en slaat zelfs geweldige wegen in, om hen van hunne Koopwaaren te berooven, onder voorwendzel, dat zy een verbooden handel dryven. De Vader des Huisgezins, de Heer *Stuurman*, met regt moeilyk over de balddaadige verongelykingen zynen Kinderen aangedaan, is op het punt van zig aan Mr. *Brodding* te wreeken; maar *Gerard* poogt hem te beweegen, om daar van af te zien; gemerkt hy, in zyn

zyn bestaan van Mr. *Brodding* afhangende; als dan gevaar loopt van geruïneerd te worden. In die omstandigheden weet een Engelschman *Grammond* te bewerken, dat de Heer *Stuurman*, die het noodzaaklyk oordeelt den weg van vriendlykheid, zo lang het mogelyk zy, in te slaan, bewilligt in zekere gemaakte schikkingen nopens den handel; waarin Mr. *Bredding*, hoewel onwillig, toestemt; dan, dit geschied zynde, ontbreekt het Mr. *Brodding* nogtans aan geene geweldadige middelen, waar door hy een lastige Nabuur blyft voor het Huisgezin van den Heer *Stuurman*. —— Het gantsche beloop van dit alles is zeer natuurlyk voorgesteld, en met gepaste tusschenkomende Tooneelen verlevendigd; byzonder speelt *de Patriot* een goeden rol, in 't mededeelen van raadgeevingen en bedenkingen, welker overweeging in 't Huisgezin van den Heer *Stuurman* haare nuttigheid kan hebben.

HOLDWICH. *Of de Mof Commis door bedrog. In drie Bedryven. Door* J. A. SCHASZ, M. D. *Te Utrecht by* G. T. v. Paddenburg, 1779. *In groot octavo* 71 *bladz.*

„ Ik heb, zegt de Heer *Schasz*, dit stukje zo geschikt, dat het een gevoeglijk Contrast op het voorgaande is: in het eerste, [te weeten *Jurjen Lankbein*] wordt een domme *Lankbein* vernederd, en een eerlijk burger in zijn plaats gesteld; in dit wordt een eerlijk burger door de boosaardigheid van eenen doorslepen *Holdwich* ter neder geworpen, en verplicht zyn ampt aan den schelm, die hem doet tuimelen, in te ruimen." Het is in zyne soort zo wel uitgevoerd als het eerste, en behelst even als dat eene geestige hekeling van de al te groote begunstiging van Vreemdelingen; maar het heeft ook even dat zelfde algemeene gebrek, 't welk maar al te dikwils in die soort van Schriften plaats heeft, dat het wat te sterk gekleurd zy. Men doet de Hollanders geen eer aan, als men hen, op zulk eene lompe wyze, door de Moffen laat misleiden. —— Tot dus ver heeft de Autheur ons gewoonlyk vermaakt, door zyne schertseryen; dan we verwagten nu, volgens zyne beloften, eerlang een zedelyk Tooneelstuk; waarin hy beproeven zal, hoe verre zyne kragten in het ernstige strekken; 't welk wy met verlangen uit die penne te gemoet zien.

De door PATRICIUS *verlichte Vaderlanders, of het Ryk der Moffen uit. Tooneelspel in vier Bedryven. Te Nymegen by* J. v. Campen, 1779. *In groot octavo* 78. *bladz.*

Al voorlang liep *Patricius*, met zyne Kykkast op den rug, en zyn Pot met Oogenzalf in de hand vrugteloos op en neer: hy mogt vast roepen, *Oogenzalf*, *Oogenzalf! Rarekiek voor de Vaderlanders! Rarekiek! Oogenzalf!* 't was vrugteloos: niemand wil-

wilde zyne Oogenzalf gebruiken, noch in zyne Rarekiekkast kyken. Eindelyk evenwel gelukte het hem, deels door list, deels door de nieuwsgierigheid gaande te maaken, *Donator* en deszelfs Dochter *Adelziek* te beweegen, om zig de oogen te laaten zalven, en te zien wat zyn Rarekiek vertoonde. Naar maate dat hun gezigt helderer wordt, en zy opletttender toezien, worden ze duidelyker gewaar, hoe verkeerdlyk zy gehandeld hebben. *Donator* met zig niet alleen van Vreemdelingen te laaten bedienen, (dat op zig zelven niet schaadde;) maar ook met zulke Vreemdelingen met Officien te begiftigen; terwyl hy de Inlanders van de hand wees. En zyne Dogter *Adelziek* met een Huwelyk met een vreemden Baron te stellen boven dat met een braaven Burgerszoon, of een Inlander van haars gelyken rang. Het gevolg hier van is, dat de snorkende Baron *Bierkan* moet afzien van zyne gewenschte Egtverbintenis met Juffrouw *Adelziek*; dat *Heinrich Schraapdarm*, verstaande dat 'er geen Officie meer voor hem opzit, den dienst van Heer *Donator* verlaat, en zyn Neef *Hans Spekzwoord* beduidt, dat hun de weg nu afgesneeden is, om *grosse Herre te worden.* ——— In 't gantsche beloop van dit Stukje, dat, naar den aart van 't onderwerp, op een grappigen trant, vry wel uitgevoerd is, houdt de Opsteller eene omzigtige bescheidenheid nopens de Vreemden in 't oog. Hy erkent de weezenlyke waarde veeler Vreemdelingen, die ons Land dienst gedaan hebben en nog doen: dan hy wraakt het misbruik, het welk maar al te veel plaats heeft, dat men meer op heeft met Vreemdelingen, dan met Inlanders; en bovenal, dat men zig in 't Burgerlyke van Vreemdelingen laat bedienen; welken men dan een gering loon geeft, om hun ter gelegener tyd te begiftigen met een Officie, daar een Inlander eerder toe geregtigd was.

Het loon der standvastige Liefde. Tooneelspel, in vyf Bedryven. In 's Gravenhage by J. du Mee, 1779. *In octavo* 108. *bladz.*

Lodewyk, een jong Koopman, door tegenheden tot het uiterste gebragt, en door zyne Schuldeischers overvallen, mitsgaders *Lisimon* een ryk bejaard Man, zyn medevryers van *Lisette*. De Ouders, en wel inzonderheid de Moeder, zyn voor *Lisimon*, maar *Lisette* blyft *Lodewyk*, in 't midden van zyne ongunstige omstandigheden, getrouw. Buiten een Oom *Pius*, die, hoe vermogend ook, *Lodewyk* alle hulp weigert, zo om dat hy hem verdenkt van een ongeregeld gedrag, als om dat hy zyne Minnary met *Lisette* wraakt; heeft *Lodewyk* een valschen Vriend aan *Hendrik*. Deeze, op wien *Lodewyk* vertrouwt, begunstigt, terwyl hy zig als een Vriend omtrent *Lodewyk* gedraagt, de zyde van *Lisimon*; en neemt de Ouders van *Lisette* ten sterkste in tegen *Lodewyk*; dan *Lisette* blyft onwrikbaar standvastig. Ten laatste komt het verraad aan den dag; en *Lisimon* staat niet alleen

ken af van *Lisette*, maar stelt zig nog daar en boven borg, voor den ongelukkigen, doch braaven, *Lodewyk*, en verleent hem eene genoegzaame somme om zynen Koophandel op nieuw voort te zetten. Dit haalt de Ouders van *Lisette* over, en *Pius*, van alles beter onderregt, zyne toestemming insgelyks tot het Huwelyk geevende; verklaart *Lodewyk* voor zynen Erfgenaam. Schoon dit Tooneelspel juist niet zeer treffende uitgevoerd zy, is egter de de schikking wel geregeld, en het onderscheid der characters behoorlyk in acht genomen.

SOFONISBA, als mede DON PEDRO, *Koning van Castilje.* Twee Treurspellen. *Het Fransche van den Heer* A. de VOLTAIRE *vry nagevolgd. En,* ODINDO *en* SOFRONIA, *Treurspel. Het Fransche van den Heer* MERCIER *vry nagevolgd.* Mitsgaders WILLEM TELL *of de herstelling der Zwitschersche Vryheid, Treurspel. Het Fransche van den Heer* LE MIERRE *vry nagevolgd. Te Leyden by* C. v. Hoogeveen. 1779. *In gr. octavo.*

Dit viertal van Treurspellen, door des bekwaame Mannen oorspronglyk gemaakt, heeft de Heer en Mr. *C. A. de Wetstein*, Lid van het Taal- en Dichtlievend Genootschap, onder de Spreuk, *Kunst word door Arbeid verkreegen*, te Leyden, op een vryen trant in 't Nederduitsch zo wel gevolgd; dat ze daadlyk den Liefhebberen der Nederduitsche Tooneelpoëzye genoegen kunnen geeven. Ieder Stuk op zig zelve is, naar den aart van het onderwerp, behoorelyk uitgevoerd; en 't navolgen van zodanige Meesterstukken, mitsgaders het oordeelkundige leezen van zodanige navolgingen, kan men als een geschikt middel gebruiken, om door den tyd bekwaamer te worden, tot het opstellen van Oorspronglyke Stukken.

Dichtlievende Uitspanningen, door J. MACQUET. *Lid van de Maatschappye der Nederlandsche Letterkunde te Leyden. Derde Deel. Te Zierikzee, by* J. de Kanter en Zoon, 1779. *In gr. octavo* 267 *bladz.*

By de één en andermaal opgegeeven voorbeelden, welken toonen dat de Heer *Macquet* onder de agtenswaardige Dichters behoort, (*) voege men uit dit derde Deel, dat vooral niet minder is dan de voorigen, zyne volgende voorstelling van den Mensch, *als een verheven en laag weezen.*

Wat is de mensch een edel, heerlyk Wezen,
Wanneer wy HUIGENS *zien, daar hy de starren meet,*

Den

(*) Zie *Nederl. Vad. Letter-Oef.* I. D. bl. 612. IV. D. bl. 421.

Den loop en ring ontdekt van een Planeet,
Zoo ver van ons, en op de vlerken
Van zyn gedagten zweeft door de onbepaelde perken;
Wanneer wy 't werk van LEEUWENHOEK,
Van 's GRAVEZANDE *en* MUSSCHENBROEK,
Met aendagt lezen;
Daer elk natuergeheimen in ontdekt;
Hoe 't een het ander vliedt, het een naer 't ander trekt,
Wat kragten 't menschdom weet in eenig ding te vinden,
Door draien, hysfen, heffen, winden.
Wanneer wy zien uw goddelyk verstand,
BOERHAVE, *ô eeuwige eer van 't vrye Nederland,*
Daar gy lucht, aerde, water, vuer,
Al de elementen der natuer
Ontsluit; ontvouwt wat ziekte en smarten ons bestryden,
Wat hulp verschaft voor 's menschen lyden,
Dikwerf den dood zyn prooi ontzet,
Hoe scherp hy zyne zeissen wet.
Dan roepen we uit, verwonderd, opgetoogen,
Gewis de mensch heeft iets van 't goddelyk vermogen;
In zyn verwarmden boezem leeft
Een kragt, die iets van 't hemelsch heeft.
Ach! waarom of dit heerlyk dier
Die kennis, dat vernuft, dien zwier,
Zo dwaes misbruikt, dat hy, gebonden
Aen 't aerdsch, zich zelf besmet door vuile zonden,
Zyn hemelsche afkomst gansch vergeet,
Den besten levenstyd aen ydelheid besteedt?
Daer ziet men hem de hand met eerlyk bloed bevlekken,
Eens anders goed met kragt of listen naer zich trekken;
Hier rooft de tong des naestens faem;
Gints wordt het oog verleid,
Door vuigen wellust, door de wulpsche dartelheid.
Hy kruipt in 't stof, en wordt een dier van lagen naem.
Men kan niets meer van dat verheven schepzel merken;
Al wat hy toont zyn helsche werken.
De Aeloudheid zing van Cerberus.
Meduza, van Enceladus,
Harpyen, Gerions, Chimeeren;
De menschen, van het pad der deugd gedwaeld,
Van wysheid wars, verkeeren
In snooder monsters dan 't vernuft heeft afgemaeld.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Opuscula Societatis, cui tessera, *Tendimus ad idem.* Traj. ad Rhenum apud *A. v. Paddenburg* 1778. *Absq. Præf.* 326 *pp. in octavo f. maj.*

Dit Stuk behelst de aenvanglyke vruchten van een Letterkundig Genootschap, welks Leden zich vereenigd hebben, om, gezamenlyk het zelfde doelwit beoogende, elkander nuttig te zyn, vooral ter beschavinge en uitbreidinge hunner Godsdienstige kundigheden. Indien deze proeve van hunnen leerzamen arbeid gunstig ontvangen worde, staen zy de openbare mededeeling hunner onderzoekingen verder te achtervolgen; waertoe zich een vry gunstig vooruitzicht schynt op te doen. Het tegenwoordig afgegeven is althans van dien aert, dat het zeer wel geschikt zy, om oefengrage Lezers, vooral dezulken, die zich op het rechte verstand der Bybelbladen toeleggen, genoegén te geven. Zy vinden hier naemlyk, buiten twee beknopte Verhandelingen, geschikt om te toonen, wat men te verstaen hebbe door de Wet van God in der menschen harten geschreven; mitsgaders om na te spooren de natuur dier werkinge van 't Menschelyke verstand, welke men het Oordeel noemt, een aental van weloverdachte uitleggingen veler plaetzen der Heilige Schriften; aen welken de Leden van dit Genootschap enig nader licht trachten by te zetten. Acht een oordeelkundig Lezer niet alles voldoende; men zal 'er zich niet over hebben te verwonderen; want de hier voorgestelde bedenkingen gaen meerendeels over plaetsen, die hare duistere zyde hebben: midlerwyl zal men echter genoegzaem ieder Verhandeling, in zyne soort, zo wel uitgewerkt vinden, dat men ze der nadere overdenkingen waerdig keure. Het zou te verdrietig vallen alle de menigvuldige plaetzen, die, door Tael- Oudheid- en Oordeelkundige aenmerkingen, in deze verzameling kortlyk of breedvoerig opgehelderd worden,

te berde te brengen, en de Lezer zou 'er te weinig aen hebben, indien wy deze en gene ophelderingen slechts met een kort woord als aenstipten. Liever willen wy den hoofdzaeklyken inhoud van enig byzonder stuk mededeelen; waertoe ons vry gepast voorkomt, het onderzoek of des Heillands tael, Matth. XXII. 23—30; wel van enige kracht zy, om de Sadduceeuwen te wederleggen, als men niet vooronderstelt, dat de Engelen Lichamen hebben?

De vraeg is hier niet, of de Engelen daedlyk Lichamen hebben? de Schryver laet dit in 't midden; maer hy bepaelt zich om na te gaen, of deze plaets, op die vooronderstelling, niet krachtiger, dan anders, diene, ter wederlegginge der Sadduceeuwen (*)? Om dit te duidelyker te toonen, gaet onze Schryver vooraf na, welke gedachten de Sadduceeuwen voedden, van de opstanding der Lichamen en Geesten. Dat zy de opstanding der dooden lochenden is te overbekend, om 'er op staen te blyven: men zie *Joseph. Oudh.* B. XVIII. H. I. §. 4. Bepaelder overweging vordert hier de vraeg, of zy het bestaen van Engelen en Geesten volstrekt ontkenden?

Ik zou, zegt onze Schryver ter beantwoordinge dier vrage, uit de overblyfzelen, welken wy van hun Leerstelzel hebben, veeleer afleiden, dat ze ontkenden, dat de Geesten op zichzelven bestonden: want een Geest kon, naer hunne gedachten, volstrekt niet bestaen, zonder een lichaemlyk bekleedzel: van daer beweerden zy, dat de ziel te gelyk met 't lichaem stierf, en langs dien weg ontkenden zy eindelyk de opstanding der dooden. Gemerkt het ons in dit geval aen voldingende getuigenissen mangelt, moeten wy hier alleen op de waerschynlykheid afgaen. En 't is tog aen de andere zyde van alle waerschynlykheid ontbloot, dat de Sadduceeuwen, gelyk zommigen willen, het bestaan der Engelen volstrekt gelochend zouden hebben; daer derzelver bestaen ten overvloede geleerd word in de Heilige Schrift, aen welke de Sadduceen zich onverzettelyk hielden: want ik vooronderstel het genoegzaem

(*) Men zie, hoe de Hoogleeraer *P. Janssen* een sterker gebruik maekt, van deze voorstelling, ten volstrekten bewyze, dat de Engelen daedlyk Lichamen hebben, in 't bericht, dat wy van zyne Verhandeling deswegens gegeven hebben, in de *Nieuwe Vad. Letter-Oef.* III. D. bl. 54.

zaem beweezen te zyn, dat de Sadduceeuwen de geheele Heilige Schrift erkenden. Geleerde Mannen hebben dit overtuigelyk aengetoond, en 't blykt ten klaerste, uit het getuigenis van *Josephus* in de *Oudh.* B. XIII. H. X. § 6. Alleenlyk heeft het gezegde *Hand.* XXIII. 8, *de Sadduceen zeggen dat 'er geen opstanding is, noch Engel, noch Geest*, enigen aenleiding gegeven, om die stelling te beweren: maer 't valt niet moeilyk te bewyzen, dat daer ter plaetze slechts gesproken word, van het afzonderlyke bestaen der Engelen en Geesten, zonder enige stoflykheid. Rakende het getuigenis van *Josephus*, ter eerst aengehaelder plaetse, *dat de zielen, volgens het gevoelen der Sadduceen, te gelyk met de lichamen vergaen*; hieromtrent zou ik, met den beroemden *Brucker*, in zyne *Historia Philosophiæ pag.* 725. *T. II*, gissen, „dat zy „het leven der ziele in 't lichaem gezogt hebben; inge„volge waervan zy dan ook de ziel stoflyk moesten stel„len". Doch wat hier van zy, men kan uit alles gewislyk afnemen, dat de Sadduceen zich geen denkbeeld hebben kunnen vormen van het bestaen der Geesten, zonder ene stoflyke verbindtenis. En hiertoe gaf hun ongetwyfeld aenleiding hunne Cabbalistische Godgeleerdheid, welke zy verschuldigd waren aen de Pythagorische-Platonische Wysgeerte. Alle de Jooden toch, die vervolgens gebruik gemaekt hebben van de Cabbalistische leerwyze, stellen eenparig vast, dat de Engelen Lichamen hebben. Tot ene proeve dier denkwyze strekke hunne voornaemste grondstelling in de Geestkunde; de ziel is niet afzonderbaer met het lichaem; maer ze zouden, indien ze naeuwkeurig hadden willen spreken, gezegd hebben; het lichaem is in de ziel, terwyl de uitwerkzels zich alleszins naer buiten openbaren. —— Het dus ver gezegde doet onzen Schryver besluiten, dat de bestaenlykheid der Geesten, het zy dan der Engelen of van andere wezens, volgens de stelling der Sadduceen, op zichzelve mogelyk was, 't geen hunne vooronderstelling van de uitvloeijinge ten overvloede leert; maer, gemerkt derzelver daedlyk bestaen in de Heilige Schrift, uit hunne werkingen, voldingend bewezen word, zo zyn ze, om alle die werkingen behoorelyk te verklaren, op de gedachten gevallen, dat men dezelven heeft toe te schryven aen zielen, welken met lichamen verenigd zyn. En verder hebben zy, 't geen hun Leerstel-

ſtelzel van de uitvloeijingen mede doet zien, geſteld, dat die Geesten, hunne werkingen ophoudende, wederkeerden tot den oorſprong uit welken zy uitgevloeid waren; waarmede zy derzelver werkende kracht en daedlyk beſtaen lochenden. Men moet dan, zegt hy, erkennen, dat de Sadduceen geſteld hebben, dat 'er Engelen zyn; doch ſlechts voor enigen tyd met ſtof verenigd (*); en op dien grondſlag verklaert hy de beantwoording van de tegenwerping der Sadduceen in den tekst, indezervoege.

Het hoofdverſchil tuſſchen Jezus en de Sadduceen betrof de opſtanding der dooden. Om nu de ongerymdheid dier ſtellinge aen te toonen, ſtellen zy een geval voor, dat mogelyk was, als gegrond op de Wet van Mozes, nopens de verpligting des broeders, om zynen overleden broeder zaed te verwekken; en richten hun geſprek aldus in. „ Wy weten, Rabbi! dat gy een „ Voorſtander zyt van de leer der opſtandinge der doo-„ den; dan 't zy ons geoorloofd ene zwarigheid daerte-„ gen te opperen. Vooronderſtel dat 'er onder ons ene „ Vrouw geweest zy, die getrouwd was met een Man, „ welke zes broeders had; deeze Man nu overleed, „ zonder enig kroost na te laten; hierop nam één der „ broederen haer, volgens de wet van Mozes, ter vrou-„ we, om zynen broeder zaed te verwekken; deze ſtierf „ insgelyks kinderloos; en even zo ging het met allen, „ tot

(*) Uit hunne erkentenis van de Godlykheid der Schriften des Ouden Verbonds, ten minſte van de Boeken van Mozes, ſchynt te volgen, dat zy, althans op de ene of andere wyze, het beſtaen der Engelen erkend hebben. Vooronderſtellende dan, dat zy geloofden, dat Geesten, die van alle ſoort van lichaemlykheid ontbloot waren, niet beſtaen konden, zo zullen zy waerſchynlyk het aenblyvend beſtaen der Engelen gelochend hebben, even op dezelfde wyze als zy over het beſtaen der menschlyke ziele, van 't lichaem afgeſcheiden, na den dood dachten, ſtellende dat dezelve te gelyk met het lichaem ſtierf. Ze ontkenden des niet, dat 'er nu en dan zogenoemde Engelen geweest waren, dit moesten zo op het gezag der Boeken van Mozes gelooven, maer ze lochenden zodanig een beſtaen der Engelen, als wy beweren; ſtaende houdende. dat die Engelen, daer de Heilige Schrift gewag van maekt, door God, ſlegts voor dien tyd, op welken zy zich vertoonden, voortgebragt, en vervolgens weder vernield waren. [*Aant. van een Lid van het Genootſchap.*]

„ tot den laetsten toe; eindelyk is ook de Vrouw over-
„ leden. Nu kunnen we op generleie wyze bevroeden,
„ wiens Vrouw zy wezen zal by de opstanding. Met
„ den eersten kan zy niet huwen, daer de anderen even
„ zo geregtigd zyn, om haer ter Vrouwe te nemen; en
„ met allen kan zy gene Echtverbintenis aengaen, ge-
„ merkt dit stryden zou met de wet van Mozes; dit
„ stellende, zyt gy genoodzaekt ene stelling te bewe-
„ ren, die ten uiterste ongerymd voorkomt; gy moet
„ toch stellen, dat die Vrouw huwen moet; want gy
„ leert ene opstanding, niet alleen der zielen, maer ook
„ der lichamen.

Onze Zaligmaker beantwoord dit voorstel met nauw-keurigheid; en wel zo, dat hy eerst de tegenwerping tegen zyne leerstelling oplost, v. 30; waerop hy dan voorts zyne leerstelling zelve bewyst, v. 31, 32. Hy brengt hun onder 't oog, dat hunne tegenwerping ontstaet uit een misverstand van de Heilige Schrift. Hoe zeer gy ook, zegt hy, de Heilige Schrift onderzogt moogt hebben, gy verstaet dezelve niet recht, daer ze van de opstanding spreekt; want zy beschryft den staet der opstandinge nergens, als dien dezes levens. Uwe dooling hier in is des te grooter, nadien gy de Godlyke Almagt in zulke enge perken besluit, als konde God de lichamen zo niet voortbrengen en bewaren, dat ze niets van dit alles behoeven. En op dat ik niet schyne dit zonder grond te vooronderstellen, zie daer uwe dooling: in de opstanding zal geen huwelyks vereniging plaets hebben, noch plaets kunnen hebben: de reden is, om dat de opgewekten zullen zyn als Engelen van God in den Hemel.

I. Deze redenering van Christus zou van geen de minste kracht geweest zyn, indien de Sadduceen het bestaen der Engelen volstrekt gelochend hadden: dan toch zou Christus zyne leerstelling, nopens den staet der opgewekten, bevestigd hebben, met een voorbeeld, 't welk de Sadduceen volmondig ontkenden plaets te hebben. Ik zwyge nu nog, dat de Sadduceen dan hier uit ongetwyfeld begrepen zouden hebben, dat Christus alleenlyk ene opstanding der zielen stelde; om dat hy ene vergelyking maekt tusschen de Engelen, zuivere geesten, en tusschen de opgewekte Menschen.

II. Het schynt my toe dat Christus hier enigfyk be-

 doeld

doeld heeft, de tegenwerping tegen de mogelykheid der lichaemlyke opstandinge te beantwoorden; want de voornaemste kracht van de tegenwerping der Sadduceen was tegen de opstanding der lichamen. Indien my dit, dus redeneert Christus, indien my dit niet toegestaen worde, dan weet gy niet wat de Heilige Schrift leert, nopens den staet der opgewekten, vooral betreffende de eigenschappen van derzelver lichamen. (Men merke hier tusschen beiden aen, dat dezelfde lichamen, in alle derzelver deelen, volgens het gemene gevoelen der Jooden, zullen opstaen.) Denkt gy, vervolgt Christus, dat men Gode de magt niet moge toeschryven, van de uit de dooden opstaende lichamen met andere eigenschappen te bedeelen, dan zy in dit leven bezitten? Noch hun staet, noch de voornaemste hoedanigheden van de opgewekte lichamen, vorderen als dan, dat zy huwen of ten huwelyke gegeven worden. En hierin ligt niets vreemds opgesloten; want zy zullen zyn als Engelen in den Hemel; welken gy een lichaemlyk bekleedzel toekent; hoewel een geheel ander en veel fyner dan dat der menschen; 't welk ook verscheiden plaetsen in de boeken van Mozes, die van hunne verschyningen gewag maken, overvloedig leeren, indien gy dezelven maer behoorelyk gadeslaet: dus toont gy, dat gy Gods magt niet kent. Dit bewyst de Zaligmaker in de gelykluidende plaets Luc. XX. 36, zeggende: Hun staet zal zodanig zyn, dat zy niet meer zullen kunnen sterven, want zy zullen gelyk zyn aen de Engelen, die door ene onmiddelyke voortbrenging geschapen zyn; en zo zullen zy ook door de opstanding kinderen van God genoemd worden; de deelen hunner lichamen, door ene onmiddelyke voortbrenging, weder vereenigd zynde, zullen zy, uit hoofde van die onmiddelyke voortbrenging, kinderen van God genoemd kunnen worden. ——— Hier by komt nog, dat de vergelyking, in de aengehaelde plaets uit Lucas eniglyk bepaeld word, tot de geloovigen, nadien 'er staet; *die waerdig geacht zullen worden, die eeuw te verwerven, en de opstanding uit de dooden.* Men zal hieraen geen verstaenbaren zin kunnen hechten, indien men de vergelyking niet maekt tusschen de lichamen der Gezaligden en die der Engelen. Christus toch bepaelt dezelve in deze plaets eniglyk tot de geloovigen; en ondertusschen is het zeker, dat het derde der vergelykinge, 't welk

tus-

tusschen de Engelen en de Vrouw plaets heeft, naer het algemene gevoelen der Uitleggeren, even zo veel plaets heeft tusschen de Verdoemden als tusschen de zalige Engelen. Volgens het gemene gevoelen eindelyk zou Christus alleen hebben behoeven te ontkennen, dat de menschen in het toekomende leven huwelyken zullen aengaen; dewyl niemand, die stelt dat ze zuivere Geesten zyn, ooit enigzins over hun huwelyk zelfs denken kan.

Het staet, derhalve, zegt onze Schryver, by ons vast, dat des Zaligmakers woorden in den tekst de grootste kracht hebben, als men vooronderstelt, dat de Sadduceen van gevoelen waren, dat de Geesten niet bestaan konden zonder lichamen, 't welk hunne Wysgeerte hun leerde. Anders toch moesten de Sadduceen geloofd hebben, dat Christus alleenlyk ene Opstanding der Zielen stelde, dewyl hy ene vergelyking maekt tusschen zuivere geesten en menschen. En intusschen betrof de staet des geschils in dit voorbeeld wel byzonder de opstanding der lichamen; welke Christus ophelderd door dit voorbeeld der Engelen, die, terwyl zy andere lichamen bezitten, ook andere werkingen te verrichten hebben.

De Characterkunde van den Bybel, door A. H. NIEMEIJER, *Leeraar der Wysbegeerte enz., te Halle. Uit het Hoogduitsch vertaald. Eerste Deels, Eerste Stuk. Te Amsteldam by* J. Doll, 1779. *Behalven het Voorwerk* 355. *bladz. in gr. octavo.*

Ten rechten verstande van dezen Titel dient, dat de Schryver, door het woord *Characterkunde*, verstaet, „ de beoefenende weetenschap, om over het Character „ der menschen en hunne daaden, redenen en schriften, „ die zich daartoe bepaalen, recht te kunnen oordeelen, „ en de waare hoedanigheid van dezelven vast te stellen. „ En hy heet dit zyn werk, de *Characterkunde van den* „ *Bybel*, voor zo verre hy zich in het zelve bepaalt tot „ de Persoonen in den Bybel." Overeenkomstig hier mede is dit Werk geschikt tot ene leerzame ontvouwing van de characters der Persoonen, die in den Bybel voorkomen; om dezelven onpartydig van alle zyden, van

welken zy zich vertoonen, te beschouwen, en daer door hun gedrag in 't klaerste daglicht te stellen; 't welk tevens het geheele beloop der Bybelsche Geschiedenissen ophelderd. Het thans afgegeven gedeelte behelst, na twee voorafgaende Verhandelingen, ene over de characterkunde van den Bybel, en ene over de Geschiedenis van het Oude Testament, voor eerst Fragmenten der characterkunde in den eersten ouderdom der waereld; vervolgens de geschiedenis en het character van Abraham, en van sommigen zyner Tyd genooten; en ten laetste, de characterkunde van Abrahams kinderen en kindskinderen. — De Heer *Niemeijer* behandelt deze stukken met een zeer welwikkend oordeel, schiftende het goede en het kwade: waer door hy zich aen de ene zyde bewaert van de deugdzame characters te zeer te verheffen; en aen de andere zyde het ongeloof, dat 'er steeds op uit is, om de minste gebreken of misslagen in zulke persoonen ten haetlykste voor te stellen, op ene redelyke en overtuigende wyze tegengaet. By de afgifte van een volgend Stuk zullen wy wel gelegenheid hebben, om hier van ene proeve mede te deelen; zie hier, voor tegenwoordig, het hoodzaeklyke van zyne aenmerkingen deswegens, in de tweede opgenoemde Verhandeling; welker inachtneming hem van veel dienst geweest is, en een ieder Lezer, in 't beoordeelen van de characters der Bybelsche Persoonen, van veel dienst kan zyn.

Men behoort, zegt hy, in de eerste plaets, de geheele Oude Geschiedenis in haer verband te beschouwen; behalven dat zulks de Geschiedenis zelve opheldert, dient het grootlyks om een aenmerklyk licht over 't geheel van menig character te verspreiden. —— „ In „ 't verzuim van deezen gewigtigen regel alleen ligt de „ grond, dat men zoo meenige geschiedenis, zoo mee„ nig character van het Oude Testament geweld aange„ daan, en dezelven of op de onredelykste wyze ge„ loogchend, of op de verkeerdste wyze gehandeld „ heeft."

Niet minder is het ten tweede noodig, de zeden van de Oostersche Landen opmerkzaem na te spooren, en na te gaen al wat in het Oosten charactermatig is. Hier heeft men gade te slaen, in hoe verre zulks invloed hebben konde op de in dit land levende persoonen, op hunne begrippen, op hunne wyze van denken, en op hunne

han-

handelingen; al 't gene het warme klimaet zelfs op hun lichaem werkt, en dit weder op de ziel; eindelyk al 't geen de wetten en de gesteldheid van het land noodzaeklyk maekten. Dit alles toch staet in het naeuwste verband met de characterkunde des Volks; en buiten het zelve is de beoordeeling der bybelsche persoonen niets, dan ene oppervlakkige redenering zonder wezenlyken grond. „ Daer onze zeden zo veel van de hunnen ver-
„ schillen; daar wy zeer ligt in gevaar zyn, om een
„ besluit van ons op hen te maaken, en uit dien hoofde
„ byna alles in een valsch licht te zien; kunnen wy on-
„ mogelyk recht oordeelen van Charakters, waarby het
„ fyne nog veel meer plaats heeft, dan by enkele ge-
„ beurtenissen." —— De Heer *Niemeijer* erkent gereedlyk, dat wy dit spoor niet altyd zullen vinden; maer hy wyst ons echter tevens aen, dat wy genoeg hulpmiddels hebben, om ons een groot end wegs henen op een goed spoor te brengen (1). Kundige Reizigers, die opzetlyk door 't Oosten gereisd zyn, om een klarer licht te verspreiden, over den Godsdienst, de Zeden, de Gebruiken en Denkwyzen der Oostersche Volkeren. (2) Opmerkzame Schryvers, die gedeeltlyk reeds uit deze bronnen geschept, en den Bybel daerdoor opgehelderd hebben. Mitsgaders (3) zulke Mannen, die het geheele Oude Testament, of byzondere deelen van het zelve, op ene nieuwe, van de gewoone meer verschillende, meer wysgerige wyze, beschouwd hebben.

„ Dan, by alle deeze byzondere hulpmiddelen, (dus vervolgt onze Schryver,) moeten wy evenwel niet vergeeten, met wien wy te doen hebben. Hoe zeer die persoonen met opzicht tot hun land, tot hun klimaat, tot hunne uiterlyke omstandigheden, tot hunne innerlyke denkwyze, ook van ons verschillen; zy zyn echter niet uit eene andere Waereld, zy zyn altyd menschen, die, over het geheel beschouwd, met ons ééne natuur hebben, waarby dus de algemeene waarneemingen over de menschelyke natuur niet onbruikbaar zyn zullen. Want de mensch bleef zich, over 't algemeen beschouwd, in alle eeuwen gelyk; en in 't algemeen kan altyd het besluit van den eenen op den anderen waar zyn, hoe veel onderscheid de byzondere omstandigheden in enkele gevallen moogen veroorzaaken. Hoe algemeener derhalve onze kennis en ons doorzicht aan-

gaande den mensch over 't algemeen wordt, hoe waarachtiger ook ons oordeel in byzondere gevallen zyn zal."

„ Maar vooral moet 'er by dit onderzoek bedaardheid en onzydigheid, en eene, zo veel als 't mogelyk is, van vooroordeelen vrye ziel, plaats hebben. In de hitte van de gemoedsdrift, —— wat ziet men dan niet? Hoe ligt loopt men dan over omstandigheden heen, die by eene koeler bloed zeer aanstootelyk geweest zouden zyn! Hoe ligt veroordeelt men dan veel, 't geen de zachtzinnige geest der liefde zoude verschoond hebben! Zal ons onderzoek wel gelukken, dan moeten wy voor eenen tyd lang by het Oude Testament de denkbeelden vergeeten, die wy gehad hebben; dan moeten wy eens 't oog vestigen op de bybelsche persoonen, *buiten* de betrekking tot den Godsdienst; nadien toch de Godsdienst de natuur volstrekt niet verandert, dan moeten wy eindelyk hunne redenen en daaden zodanig onderzoeken, als of wy *nooit* onze gedachten over dezelven hadden laaten gaan, als of wy die *nooit* gehoord hadden. Ik zeg dit alleen aan die Leezers, die tot dus verre den Bybel nooit uit het oogpunt der Charakterkunde beschouwd hebben, terwyl de overigen dit reeds zelf uit de ondervinding weeten. —— Maar zo dra men aan het leezen wil gaan met dit vooroordeel: „ De persoonen zyn uit den Bybel; hunne feilen zyn derhalven niet dan zwakheden, en alle hunne deugden zyn buitengewoon."—— Dan verzoek ik dat men my niet tot eenen Leidsman verkieze, vermits wy 't, in dit geval, van den rechten weg zeer oneens zyn: hoewel ik ook met zekerheid vooraf kan verzekeren, dat de Bybel by al dit vrye onderzoek niet verliezen, maar winnen zal, indien zulk een verheven Boek, 't welk de gedenkwaardigste blyken van Goddelykheid bezit, door de poogingen van een Mensch iets winnen kan."

Uit-

Uitzigten in de Eeuwigheid van J. C. LAVATER, *Predikant te Zurich. In brieven aan* J. G. ZIMMERMAN. *Naar den derden druk uit het Hoogduitsch vertaald, door* J. W. V. HAAR. *Vier Deelen. Te Amsterdam by* J. Allart *en in 's Gravenhage by* J. v. Cleef 1779. *In groot octavo.*

Het hoofdonderwerp van dit Geschrift, de Eeuwigheid, is buiten alle tegenspraek een onderwerp van het hoogste aenbelang; maer tevens een onderwerp, waervan wy, buiten de voorlichting der Openbaringe, genoegzaem gene, en vooral niet anders dan zeer flauwe kundigheden bezitten. Dit heeft onze Godgeleerde Schryvers gemeenlyk met rede behoedzaem gemaekt, om uit te weiden over byzonderheden daer toe betrekkelyk; tevens oordeelende, dat wy, van een algemeen overtuigend denkbeeld van een toekomenden volmaekten geluksftaet, in alle deelen, ongelyk meer nuts hebben; dan van een groot aental van byzondere bespiegelingen daeromtrent, die of op enkele verbeeldingskracht, of op gewaegde gissingen, of ten beste op zeer wankelbare gronden, steunen. In dit denkbeeld, kunnen we by deze gelegenheid zeggen, zyn we op nieuw nog sterker bevestigd, door 't lezen dezer *Uitzigten in de Eeuwigheid*, waer in de Eerwaerde *Lavater* zyne bespiegelingen deswegens een verste uitbreidt. Hy viert, om zo te spreken, zyner verbeeldingskrachte den vollen teugel; alles wat hem de Natuur- en Bovennatuurkunde aen de hand geeft, (dat nog ver is van alles even bondig en zeker te zyn,) grypt hy gretig aen, om zyne verbeeldingskracht te ondersteunen; en daer dit alles te kort schiet, gebruikt hy gewaerwordingen en bevindingen, die hem zo hoog ene vlugt doen nemen, dat geen mensch, die gewaerwordingen en bevindingen niet hebbende, hem kunne naoogen. Een Geschrift van die natuur, over dat onderwerp, is ons voorgekomen den geest meer te belemmeren en te verwarren, dan de aendacht Godsdienstig te vestigen; men schift dan kundigheden, men vergelykt de denkbeelden onderling, men zoekt naer bondigheid, men pynigt den geest; en 't einde van alles is dikwerf, de gantsche arbeid is vruchtloos; men heeft niets gevonden, dat daedlyk overtuiging medebrengt. 'Er schiet niets overtuigends over, dat de Godsdienstige

aen-

endacht wezenlyk werkzaem doet zyn, dan de onwankelbare verzekering van Gods Woord, dat alles zal medewerken, om ons geluk tot den hoogsten trap van volmaektheid, waer voor wy vatbaer zullen zyn, op te voeren. Ongetwyfeld schreef de Eerwaerde *Lavater* dit alles met een goed oogmerk; maer zyne verbeeldingskracht, die, gelyk men uit alle zyne andere Schriften weet, zeer groot is, heeft hem, naer 't schynt, te sterk vervoerd; en zyne Natuur- en Bovennatuurkunde hebben hem in staet gesteld, om zyne denkbeelden met een redenerend betoog voor te dragen. En even hier door is zyn Werk te minder geschikt voor twee hoofdsoorten van Lezers. Hy heeft, volgens zyn zeggen, eigenlyk geschreven *voor denkende Leezers*, want *in 't gemeen is het hem, volgens zijne dagelykſche omstandigheden, bijkans onmogelijk, voor andere, dan denkende, Leezers, te schryven.* Dan denkende Lezers zullen maer al te dikwerf aenleiding vinden, om te wenschen, dat hy meer bedaerd gedacht, en zyner verbeeldinge minder toegegeven mogte hebben. Terwyl Lezers, die niet zo zeer denken, als hunner verbeeldingskrachte speling geven, liever zouden wenschen, dat hy zyn redenerend betoogen achter gelaten had, om hunne verbeelding bestendig levendig te houden: dat ook veelligt aen zulk ene soort van behandeling van dit onderwerp, daer de verbeelding zo veel krachts oefent, wel zo eigen geweest zou zyn.

XXX *Predikatien over gewigtige Stoffen, nagelaaten door den Eerw.* P. BEETS, *laatst Leeraar der Mennoniten te Hamburg en Altona. Tweede Deel. Met eene Voorreden over 't charakter van den Autheur, door den Eerw.* C. RIS *Leeraar der Mennoniten te Hoorn. Te Hoorn by* T. Tjallingius 1779. *Behalven de Voorreden enz.* 371 *bladz. in gr. octavo.*

In de Voorreden, voor deze Predikatien geplaetst, beantwoordt de Eerwaerde *Ris* enigermate onze aenmerkingen, by de afgifte van 't eerste Deel voorgesteld (*); wy zouden ligtlyk hierop een welgegrond Re-

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef. VII. D. bl.* 383, 384.

Replicq te berde kunnen brengen; dan 't was nooit onze gewoonte ons Maendwerk tot zulk een soort van Gedingschrift te maken: onpartydige Lezers, die het der moeite waerdig achten, oordeelen over het gene ter wederzyde gezegd is. Intusschen geeft het ons genoegen te verstaen, dat wy geen grond van vreze hebben, dat de Eerwaerde *Ris* zulk enen zeldzamen smaek zou willen aenmoedigen, als dien voor welken wy enigzins duchten; dat men naemlyk aentekeningen van Gemoedswerkzaemheden, zo in geschriften als op den Predikstoel, voor betere middelen van stichting zou houden, dan wel uitgewerkte Leerredenen.

Wat verder de Leerredenen van den Eerwaerden *Beets*, in dit tweede Deel vervat, betreft; ze zyn, even als die van 't eerste Deel, naer 's Mans denkwyze, regelmatig opgesteld, en gaen over de volgende onderwerpen. Het wezenlyk onderscheid tusschen Naem-Christenen, en ware Geloovigen. Matth. XXV. 1—5. Het verbazend onderscheid tusschen dien die God dient, en dien die hem niet dient. Matth. XXV. 6—12. De onmooglykheid om Gode en de Waereld te gelyk te dienen. Matth. VI. 24ª. De Liefde van God tot den Zondaer. 1 Joh. IV. 16ª. De Liefde des Verlossers tot Zondaren. Eph. III. 19. De verplichting tot Liefde jegens Christus. Joh. XIV. 23ª. De verplichting tot Liefde jegens den Naesten. Matth. XII. 31. De Geestelyke Besnydenis der Geloovigen. Col. II. 11, 12. De overwinning der Waereld door het Geloof. 1 Joh. V. 4,5. Het doodlyk nadeel in het haten der bestraffinge. Spr. XV. 10. Des Christens Godsdienstige waerneming van zyn tydlyk beroep. 1 Cor. VII. 24. De ontzachelyke verschyninge der Ziele voor God, onmidlyk na den Dood. Pred. XII. 7. De troost, die God bereid heeft voor zyne Gunstgenooten. Openb. VII. 17. De blydschap van een Bondgenoot van God. Jez. LXI. 10. Het betrachten van de Waerheid in de Liefde. Efez. IV. 15ª. En de Dood van Dorcas. Hand. IX. 36,37.

De

De gekruisigde CHRISTUS *ofte XXV Texten van 't Lyden en Sterven van* JESUS CHRISTUS, *zo verre het jaarlyks in de Gereformeerde Nederlandsche Kerke gepredikt werd, door* J. MARTINUS, *in leven Dienaer des gekruisigden Christus te Groningen. Sesde Druk. Te Utrecht by* G. T. v. Paddenburg 1779. *Behalven het Voorwerk, 606 bladz. in octavo.*

Ter handleidinge voor min geoefenden heeft de Eerwaerde *Martinus* dit Stukje grootlyks opgesteld, in den jare 1649; en 't is zints dien tyd met ene algemene graegte in onze Nederlandsche Kerk ontvangen; in zo verre dat 'er reeds vyf Drukken gansch uitverkocht zyn; 't welk aenleiding gegeven heeft, om het zelve op nieuw, door ene zesde uitgave, gemeen te maken. Het behelst, met opzicht tot ieder Text, eerst ene voorafgaende beknopte ontleding, vervolgens ene catechetische ontvouwing van de voornaemste zaken; verder ene betrachtende beschouwing van dat gedeelte van 's Heilands lyden; en ten laetste een Gebed hiertoe betreklyk. Daerbenevens gaen nog vier Aenhangsels, behelzende (1.) Ene aenwyzing der voornaemste Schriftuurplaetzen, die van 't Lyden en 't Sterven van Christus spreken (2.) Ene dubbele catechisatie over 's Heilands lyden, eerst voor kleine kinderen, en vervolgens voor verder gevorderden. (3.) Gebeden, slaende op het geheele Lyden van Christus. En (4.) ene geschikte verdeeling der Lydensgeschiedenisse in acht of veertien Texten. —— In de geheele behandeling komt het alleszins voor, als een leerzaem Huisboek, waer van zich de Leden onzer Nederlandsche Kerke met stichtinge kunnen bedienen.

Rekenkundige Byzonderheden door MARTEN JELLES, *Organist en Schoolmeester te Bonda, Lid van 't Hamburger Genootschap der Weetenschappen, en van 't Amsterdamsche, onder de spreuk:* Een onvermoeide arbeid komt alles te boven. *Te Amsterdam by* de Erven van F. Houttuyn, *en te Groningen by* L. Huizingh, 1779. *Behalven het Voorwerk* 182 *bladz. in octavo.*

Zy, die vermaak scheppen in de beoefening der Rekenkunde, vinden hier een aantal van ruim twee-

hon-

honderd Voorstellen, met het nagaan van dewelken zy een ledig uur met genoegen zullen kunnen slyten. Dezelve zyn ten deele uit oude en uitverkogte Rekenkundige Werken, ten deele ook uit nieuwere en grootere Werken, die niet in aller handen zyn, by een verzameld; ook zyn 'er ettelyken uit het Hoogduitsch vertaald, en een aanmerkelyk getal der Voorstellen is door den Autheur zelven uitgedagt. Ze zyn zekerlyk niet allen van 't zelfde gewigt; maar ze zyn of aangenaam of nuttig voor rekenkundige Liefhebbers; sommigen zyn ligt, anderen zyn moeilyk; eenigen zyn opgelost, anderen zyn onbeantwoord gelaaten; en men heeft zig, in het byeenvergaderen, over 't geheel, aan geene regelmaatige schikkinge der Voorstellen gebonden; welk alles deeze verzameling niet ongevallig maakt, voor hun, die dezelve, uit smaak voor de Rekenkunde, in een uur van uitspanning gelieven te gebruiken. ——— By het doorbladeren van dit Werkje kwamen ook onder ons oog eenige Voorstellen, betreffende de manier van rekenen, met minder cyfergetallen, dan wy in onze gewoone *Arithmetica Denaria*, of Rekenkunst met tien Cyfergetallen, gebruiken; van welke manier van rekenen wy onlangs gewag maakten, toen wy een berigt gaven van de weluitgevoerde *Verhandeling over de Rekenkunsten, door* J. B. DE LA FAILLE (*). Diestyds zagen we, dat de *Arithmetica Binaria*, of Rekenkunst met twee Cyfergetallen, onder deezen bovenal in aanmerking kwam; doch wy hebben 'er toen geen voorbeeld van gegeeven. Zulks noopt ons, nu we dat onderwerp weder aantreffen, ter nadere opheldering hier van, twee Voorstellen, daar toe betrekkelyk, uit deeze verzameling over te neemen.

I. VOORSTEL.

„ Wanneer men, in plaats van onze gewoone 10 Cyffergetallen, maar 2 gebruikte, als 1 en 0; hoe zoude zich dan zulk een Numeratie vertoonen? Antw. aldus:

1

(*) Zie *Hedend. Vad. Letteroef. VII D. bl.* 601. *en verv.*

1 = 1
10 = 2
11 = 3 = 1 + 2
100 = 4
101 = 5 = 4 + 1
110 = 6 = 4 + 2
111 = 7 = 4 + 2 + 1
1000 = 8
1001 = 9 = 8 + 1
1010 = 10 = 8 + 2
1011 = 11 = 8 + 2 + 1
1100 = 12 = 8 + 4
1101 = 13 = 8 + 4 + 1
1110 = 14 = 8 + 4 + 2
1111 = 15 = 8 + 4 + 2 + 1
10000 = 16
10001 = 17 = 16 + 1
10010 = 18 = 16 + 2
10011 = 19 = 16 + 2 + 1
10100 = 20 = 16 + 4

en zoo vervolgens".

II. VOORSTEL.

„ Indien men aangetekend vondt, den 10100 December, A°. 11011101000, in het gebruik van 2 Cyffers; hoe zoude men het waare Jaargetal en Datum, door onze gewoone 10 Cyffers uitgedrukt, kunnen ontdekken? Antw. Door dezen

ALGEMEENEN REGEL.

Een gegeven Getal, van vooren af, het eerste Getal, met het Getal der Cyfferen gemult, en telkens de volgende Cyffer 'er by getrokken; dit zoo lang voortgezet, tot dat 'er geene Cyffers meer overig zyn, dan is de laatste Uitkomst het begeerde; als volgt:

De gegeevene Datum, is 10100
× 2 + 0

2
× 2 + 1

5

5
× 2 + 0
———
10
× 2 + 0
———

Antw. den 20 December.

En het Jaargetal, is 11011101000
× 2 + 1
———
3
× 2 + 0
———
6
× 2 + 1
———
13
× 2 + 1
———
27
× 2 + 1
———
55
× 2 + 0
———
110
× 2 + 1
———
221
× 2 + 0
———
442
× 2 + 0
———
884
× 2 + 0
———

Antw. Anno 1768.

Anders kan men ze ook tot onze gewoone getallen reduceeren, door dezen

ALGEMEENEN REGEL.

Men zet het gegeevene Getal, van achteren, in eene ne-

nedergaande Ry, en mult. de Getallen met eene Geometrische Progressie, beginnende met 1, en voortgaande met de Proportie van het Getal der Cyfferletteren; vervolgens alle de Producten geaddeerd, komt het begeerde; aldus:

0 × 1	0
0 .. 2	0
1 .. 4	4
0 .. 8	0
1 .. 16	16

Antw. den 20 December.

0 × 1	0
0 .. 2	0
0 .. 4	0
1 .. 8	8
0 .. 16	0
1 .. 32	32
1 .. 64	64
1 .. 128	128
0 .. 256	0
1 .. 512	512
1 . 1024	1024

Komt Anno 1768.

AANMERKING.

„ Deze manier, om met 2 Cyfferen te rekenen, heeft de groote *Leibnitz* in voorslag gebragt, en aangepreezen: maar tot een algemeen gebruik zal 'er wel geen verandering in ons tiental Cyfferen noodig zyn. (*)

„ Het

„ (*) Dat *Leibnitz* niet gewild heeft, dat zyne nieuwe Rekenkunst tot het gemeen gebruik zou aangenomen worden; maar dat hy alleenlyk in 't gevoelen geweest is, dat dezelve in moeijelyke nasceuringen veel voordeelen boven onze gewoone telling zoude hebben, en tot verhevener bespiegelingen konde opleiden, getuigen zyne eigene woorden (*Mem. de l'Acad. royale des Sciences, année* 1703, *p.* 107): „ Je ne recommande point cette maniere de „ compter, pour la faire introduire à la place de la pratique ordi- „ naire par dix. Car outre qu'on est accoutumé à celle-ci, on „ n'y a point besoin de chercher ce qu'on a déja appris par cœur: „ ainsi

„ Het heeft echter aanleiding gegeeven tot veele byzonderheden over de eigenschappen der getallen; die buiten dat misschien nooit zouden ten voorschyn zyn gekomen."

Transporteur met Minuuten. Gedrukt voor den Autheur, en te bekomen te Amsteldam by A. E. Munnikhuisen 1779. *In groot octavo 8 bladz.*

Eene naauwkeurige beschryving, met eene nevensgaande juiste aftekening, van een in Minuuten verdeelden Transporteur, ten dienste van de beoefenaars der Wiskunde, door welks behulp zy hunne, door het *Astrolabium*, of door een in Minuuten verdeelden Quadrant opgenomen hoeken, zonder eene moeilyke berekening, op het papier kunnen brengen. De Autheur heeft dit Werktuig gemaklyker en onkostlyker gemaakt, dan 'er tot nog iets ten dien einde in gebruik was; geeft, met de byvoeging van de twee daar toe noodige Tafelen, een duidelyk berigt van de wyze, op welke men zig, met weinig moeite, van het zelve bedient. Zo zyne uitvinding maar eenigzins gunstig ontvangen wordt, gelyk wy, gemerkt derzelver nut en gemak, verwagten, staat hy niet alleen desaangaande meer te melden, maar ook een in Minuuten verdeeld compendieus Astrolabium te beschryven, dat zeer gemaklyk en van veel dienst zou kunnen weezen.

„ ainsi la pratique par dix est plus abregée, & les nombres y sont
„ moins longs. ——— Mais le calcul par deux, c'est a dire par 0
„ et par 1, en récompense de sa longueur, est le plus fondamen-
„ tal pour la Science, & donne de nouvelles découvertes, qui se
„ trouvent utiles ensuite, même pour la pratique des nombres, &
„ sur tout pour la Géometrie." A. B. S."

De gronden van eenen Koopman, of de gronden van het Italiaansch Boekhouden. *Door* G. BRENDER a BRANDIS. *Leermeester der Wiskunde te Amsterdam. Gedrukt voor den Autheur* 1778. *Behalven het Voorbericht* 26 *bladz. in gr. octavo.*

Eene Verhandeling, welke de Heer *a Brandis*, ten nutte zyner Leerlingen, opgesteld, en tot een grondslag zyner Collegien in de Koopmans Rekenkunde en Boekhouden geleid heeft; die gevolglyk niet zo zeer strekt, om iemand daar in te onderwyzen, als wel, om hem de eerste voorafgaande kundigheden in te boezemen; waartoe dit Stukje zeer wel ingerigt is. Hy stelt zig een Koopman voor, in wien alles zig vereenigt, wat tot den Koophandel betrekking heeft; en ontvouwt, by die gelegenheid, beknoptlyk den aart en het gebruik der Boeken; die, in den uitgebreidsten Handel, te stade komen; zo dat de Leerling alles gereedlyk kunne nagaan: 't welk der Jeugd van nut is, en den Onderwyzer, die 'er zig vervolgens maar op heeft te beroepen, gemak geeft.

Gedenkschriften, dienende tot de Geschiedenis van LODEWYK XIV *en* XV. *Door den Heer Abt* MILLOT, *Lid van de Academien der Weetenschappen van Lions en Nanci. Tweede Deel. Te Amsterdam by* Yntema en Tieboel, 1779. *In groot octavo* 340 *bladz.*

Van de wyze, op welke deeze Gedenkschriften verzameld en in orde gebragt zyn, mitsgaders van derzelver nuttigheid, ter gegronder kennisse der maatregelen van het Fransche Hof, en der gewigtigste gebeurtenissen, in een by uitstek merkwaardig tydperk der Fransche Geschiedenissen, hebben wy den Leezer reeds verslag gegeeven; (*) des het overbodig zoude zyn hier over uit te weiden. Intusschen kunnen wy egter, ten aanzien der nuttigheid, niet nalaaten, nog kortlyk te melden, dat opmerkzaame Leezers dit bovenal zullen ondervinden in 't doorbladeren van het tegenwoordige Deel, en 't verdere vervolg deezer Gedenkschriften; als gaande over

(*) Zie boven, *bl.* 152.

over gebeurtenisſen, waarin ook ons Vaderland geen gering aandeel gehad heeft, en welken hier, met betrekking tot verſcheiden byzonderheden, opgehelderd worden. ——— 't Raakt naamlyk, in dit Deel en vervolgens, inzonderheid de poogingen van het Franſche Hof, om den Hertog *van Anjou*, onder den naam van *Philippus den V*, voor Koning van Spanje uitgeroepen, op den Spaanſchen Throon te vestigen, en hem in dat Bewind te handhaaven, tegen alle zo buiten- als binnenlandſche onlusten, die geſchikt waren om hem deeze Opperheerſchappye te ontzetten. Het algemeene beloop deezer Geſchiedenisſe is overbekend; ook blyft de Heer *Millot* hierop niet zo zeer ſtaan; maar hy ontvouwt, 't geen minder bekend was, uit echte oorſpronglyke Stukken, de byzondere geſteldheid van 't Hof en 't Staatsbeſtuur van Spanje in die dagen; benevens de Staatkundige verrigtingen van het Franſche Hof en derzelver gevolgen, met alle de listen en ſtreeken, zo openbaar als heimlyk in 't werk geſteld, en de verſchillende uitwerkingen van dit alles. Zyn Geſchrift verleent des een Staatkundig Geſchiedverhaal, dat dienen kan om Geſchiedkundigen, nopens verſcheiden min bekende byzonheden, te onderrigten, en Staatkundigen leerzaame lesſen in te boezemen.

Het tweede Deel, dat wy tegenwoordig vertaald in handen hebben, neemt een aanvang met het vertrek van *Philippus den V*, naar Spanje, in 't begin van Wintermaand des jaars 1700, om bezit van den Spaanſchen Throon te neemen; en loopt af met de overkomst van den Cardinaal *d'Estrées*, als Gezant van Frankryk aan 't Spaanſche Hof. In de ontvouwing van 't voorgevallen, geduurende dien tyd, ziet men wat moeite het in had, om *Philippus* recht op dien Throon te vestigen. Behalven den Oorlog, dien men met het Groote Bondgenootſchap moest voeren, kwam het 'er op aan, om de inzigten der Franſchen en die der Spaanſchen te verenigen; of liever, naar 't oogmerk van 't Franſche Hof en deszelfs Staatdienaaren, om de zaken indiervoege in te richten, dat de party voor Frankryk ver de overhand kreege, boven die welke nog in Spanje de zaak van 't Oostenrykſche Huis begunſtigde. Zulks vorderde in die tyden eene zeer omzigtige Staatkunde, welke de listigſte ſtreeken en ſchranderſte kuiperyen vereischte; te moei-

lyker in 't werk te ſtellen, daar men te doen had, met Staatkundigen, dien 't ook in dit ſtuk aan geene bekwaamheid mangelde; en dat onder eene Natie, die, buiten de byzondere inzigten, zo hemelsbreed verſchilde van de Franſchen, in aart, zeden, gewoonten, enz. Onder het voorſtellen hier van ontvouwt ons de Heer *Millot* de characters der verſchillende Perſoonen, die boven andere de hand aan 't werk hadden, naar uitwyzen der verrigtingen, welken hy met zeer veel oordeel uit de oorſpronglyke ſtukken by een verzameld, en in eene geſchiedkundige orde gebragt heeft. —— Wy zouden, wanneer wy op een of ander byzonder voorval van die ſoort, tot eene proeve van dit gedeelte deezer Geſchiedenisſe, ſtaan bleeven, ligtlyk te breed uitweiden; vermids zulke voorvallen hier gemeenlyk te zeer in elkanderen gevlogten zyn, om op zigzelve verhaald te worden, zo dat men de omwegen duidelyk bezeffe. Om deeze reden daar van afziende, zullen wy, om 'er egter nog iets uit mede te deelen, ſlegts gewag maaken van een zeer ſlegten ſtap van den Franſchen Vorst, die ons leert, hoe een Vorst, door nood geperst, kan overſlaan tot maatregels, welken hy zelf, als ten hoogſte onregtvaardig, wraakt. Het geval, waarop wy het oog hebben, meldt ons de Heer *Millot*, na een beknopt berigt van een mislukten aanſlag der Engelſche en Staatſche Vloot op Cadix, terwyl *Philippus*, den veldtogt in Italie bygewoond hebbende, zich op zyne terugreize naar Spanje bevond, aldus.

„ Eenige dagen vroeger waren de Gallioenen van Mexico gelukkiglyk aangekomen, onder geleide van drieëntwintig Franſche Oorlogſchepen, waarover de Graaf van CHATEAU-RENAUD het bevel voerde. Men verwachtte ze met het uiterſte ongeduld, als het voornaamſte hulpmiddel van den Staat. LODEWYK DE XIV, in het byzonder, die, in weerwil van zichzelven, zyn eigen Ryk in den grond hielp om Spanje te beſchermen, vleide zich, dat hy voor een gedeelte van deezen onguur grooten last zoude ontſlagen worden. Hy haastte zich om over een zo gewichtig ſtuk zynen last en bevelen te zenden."

„ Hy wilde, dat de laadingen der Vloote niet zouden ontſcheept worden, voor des Konings te rug komst; dat, indien dit reeds geſchied ware, men verbood ze te vervoeren, of 'er iets van af te leveren; met één woord,

dat

dat alles opgeſchort bleeve, tot dat de Koning zelve, te Madrid, zulke ſchikkingen zoude gemaakt hebben, als voor het welzyn des Ryks de dienſtigſte waren. Zyn oogmerk was, dat PHILIPPUS als dan alles verbeurd zoude verklaaren, wat op de Vloot gevonden wierd te zyn voor rekening der Engelſchen en der Hollanderen, als zyne vyanden zynde, en de aanvangers van eenen onrechtvaardigen Oorlog (†); dat hy ter zelfder tyd verklaarde, dat de overige Eigenaars geheel geene ſchade zouden lyden; maar dat hy, verplicht zynde tot het doen van onmaatig groote kosten, en tot de gedeeltelyke wederbetaalinge der kosten, welke Frankryk reeds om zynentwille gemaakt had, de goederen, welke zynen onderdaanen, zynen bondgenooten, en den onzydigen Volken toebehoorden, wilde ter leen neemen; dat hy, geduurende den Oorlog, hun eene rente van zes ten honderd zoude betaalen, en dat de hoofdſom hun zoude weder gegeven worden binnen den tyd van drie of vier jaaren na het eindigen des Oorlogs.

„ Ik weete wel", ſchreef LODEWYK DE XIV aan den Cardinaal D'ESTRÉES, „ dat dit ontwerp niet zonder „ zwaarigheden is, en dat men ſterke redenen kan ge- „ bruiken om het te beſtryden; maar men moet deszelfs „ uitvoering aanmerken als een buitengewoon hulpmid- „ del om den Oorlog te kunnen voortzetten. De ſcha- „ de zal alleenlyk op eenige byzondere perſoonen val- „ len. Men kan zelfs zeggen, dat dit niet zo zeer een „ verlies voor de zulken zal weezen, als wel het mis- „ ſen eener gelegenheid om al het voordeel te doen, „ waarop zy konden hoopen (§)". De goede trouw des koophandels ſchreeuwde tegen zulke maatregels: de uiterſte noodzaaklykheid alleen konde ze verſchoonbaar maaken; en het ſcheen daarenboven den Spanjaarden onmogelyk met zekerheid te weeten, wat eigenlyk den vyanden toebehoorde.

„ De Prinſes van URSINS zelve vond geenen ſmaak in dit ontwerp. „ Ik vinde daarin", zeide zy, „ twee „ verſchrikkelyke zwaarigheden. De eerſte is, dat 'er „ niemand zyn zal, die zyne hoofdſom niet verloren „ zal rekenen, uit hoofde der geringe waarſchynelyk- „ heid,

(†) Men bedenke, dat de Schryver een Franschman is.

(§) Brief des Konings aan den Cardinaal D'ESTRÉES, 10 Oct. (1702.)

„ heid, welke 'er is, dat de Koning van Spanje eene zo
„ aanzienlyke fom ooit zal kunnen te rug geeven: men
„ zal zelfs de renten voor zeer flecht verzekerd hou-
„ den, uit hoofde van zo veele voorbeelden, welke
„ men heeft van de kwaade trouwe van den Raad der
„ geldmiddelen: dus zullen, behalven de bankbreuken,
„ welke het te rug houden van dit geld overal in den
„ koophandel zal veroorzaaken, al de belang hebbenden
„ 'er tegen fchreeuwen, dewyl men deeze renten ner-
„ gens zal kunnen verkoopen; en ik weete niet; of
„ Frankryk 'er niet zo veel en meer by zoude lyden dan
„ eenig ander volk. De tweede zwaarigheid is, dat
„ men bekent, dat bykans een vierde gedeelte van de
„ laadinge der Vloote gefchikt is tot godvruchtige wer-
„ ken, of toebehoort aan byzondere perfoonen, die
„ hunne goederen hebben in de Indiën, en zedert vyf
„ jaaren wachten op hunne inkomften, om hunne fchuld-
„ eifchers te kunnen betaalen. Deeze luiden zullen veel
„ gerucht maaken, en men mag zeggen, dat half Span-
„ je 'er rechtftreeks, of van ter zyde, belang by zal
„ hebben (*)". Men moet zich niet verwonderen, dat de Prinfes van tyd tot tyd meer deel verkreeg in het beftuuren der zaaken: zy was de eenige, of ten minften de beste Raadgeever der Koninginne, en het Hof van Frankryk keurde haar gedrag goed (†). Zy deed eenen anderen voorflag, die goedgekeurd wierd.

„ Ter-

(*) Brief der Prinfesfe van URSINS, aan den Heere van TORCI, 27 Sept.

(†) Deeze Prinfes van URSINS, welke in dit tydperk eene zo moeilyke als luisterryke rol aan 't Hof van Spanje gefpeeld heeft, was, volgens de berigten in dit Werk voorkomende, eene Franfche Vrouw, uit het doorlugtige Huis van LA TREMOUILLE. Vóór den dood van CAREL DEN II, woonde zy te Rome. Met veel verftand, ftaatzugt en behendigheid had zy zig gewend aan de ftreeken der knipperye, in dat Land, alwaar dezelven, doorgaans meer dan op eenige andere plaatzen ter waereld, geoefend worden. Wylen de Hertog VAN BRACCIONA, haar Man, Hoofd van 't Huis van URSINS, was Grande van Spanje, waardoor zy ook den rang van Grande bezat; zy verftond het Spaansch, kende de Spaanfche gebruiken, was in Spanje bemind en geagt, en had 'er een aantal van goede vrienden: by alle deeze voordeelen bezat zy ook veel geest en befchaafdheid. Na het voltrekken van 't Huwelyk van Koning PHILIPPUS, met

MARIA

„ Terwyl men dus bezig was met over de Vloot te raadpleegen, was het te vreezen, dat dezelve den vyanden ter prooie wierd. De Spanjaarden wilden dat zy in hunne havenen zoude ontlaaden worden. CHATEAU-RENAUD had ze geleid na Vigos in Gallicie. Schoon deeze haven slecht versterkt was, en geene andere verdedigers had dan gewapend landvolk, geloofde hy ze echter in veiligheid gebragt te hebben. Men ontscheepte het goud en zilver, en voerde het na Lugo; de koopmanschappen bleeven in de Gallioenen; het Fransche Vlootdeel wierp het anker in den mond der haven. Maar de Engelschen en de Hollanders kwamen, onder de bevelen des Hertogen van ORMOND (*), zich wreeken van den ongelukkigen uitslag hunner onderneeminge tegen Cadix. De dapperheid der Franschen en der Spanjaarden konde deeze ontzachlyke Vloot niet wederstaan. De haven werd met geweld vermeesterd: men stak de Schepen in brand: en Frankryk verloor 'er vyftien. Een groot gedeelte der koopmansgoederen werd in Zee geworpen; de vlammen verteerden veele derzelve, de vyanden begrootten evenwel hunnen buit op vier millioenen ryksdaalers.

„ Deeze verschrikkelyke tyding kwam te Madrid op den 29sten van Wynmaand. De Koningin deed terstond de *Junta* vergaderen. Men nam 'er geen ander besluit dan brieven te zenden aan den Raad van Staat en van Oorlog. De Koningin vertoonde, dat deeze langwyligheden schadelyk waren, in eenen tyd, waarin ieder oogenblik kostelyk was: men antwoorde haar eendrachtig-

lyk

MARIA LOUISA, Dogter des Hertogs van Savoie, bekleedde zy de waardigheid van *Camaréra-Major*, of eerste Staat-Juffer; en zy wist zig in die bediening, ter bevorderinge van de Fransche belangen, zo wel te kwyten, dat zy zig eerlang, met de uiterste behendigheid, noodzaaklyk maakte by de Koningin; die, ongelyk schranderer en voortvaarender dan de Koning, volstrekt meesteresse was van des Konings geest. Ter oorzaake hiervan mag men deeze Prinses van URSINS wel aanmerken, als een der voornaamste beweegraderen van 't Fransche Hof, in die dagen, aan 't Hof van Spanje.

(*) De Hertog van ORMOND had het bevel over de Landmacht; maar de Admiraal ROOK was eigenlyk het Hoofd der Vloote.

lyk, *dat de zaak geenen haast had* (*). Het ongeluk was daaruit ontstaan, dat men de noodige voorzorgen te laat genomen had: maar de ondervinding verbetert geene menschen, die ingenomen zyn met hunne vooroordeelen, en met hunne gebruiken.

„ LODEWYK DE XIV, wiens standvastigheid nog wel andere proeven stond te ondergaan, schreef aan de Koninginne van Spanje (†), over het ongeluk der Vloote overgekomen: *de gebeurtenissen zyn in* GODS *hand: dikwyls doet hy het goede voortkomen uit het geene wy als ongeluk beschouwen. Men moet trachten de gevolgen voor te komen van het geene onlangs gebeurd is. Uw Majesteit is ze reeds voorgekomen.* Eveneens moedigde hy PHILIPPUS aan, en zocht van zynen kant de beste middelen van reddinge. Hy hervatte zyne eerste uitzichten op de schatten, met welke de Gallioenen gelaaden waren: hy oordeelde het volstrekt noodzaaklyk, dat de Koning van Spanje dezelve in handen hield, de helft 'er van voor zich zelven bewaarde tot wervinge van krygsvolk, en hem de andere helft overzond ter betaalinge van een gedeelte der gemaakte onkosten, en ter vergoedinge van die, welke men nog zoude moeten doen; alles onder verbindtenisse van den Eigenaaren behoorelyke rente te betaalen. Hy bekent in eenen Brieve, dat de aanmerkingen der Prinsesse van URSINS hem bewogen hadden dit ontwerp ter zyde te stellen, maar dat hy geene andere middelen van herstellinge zag (§).

Briev van Jonkheer LODEWYK THEODORUS *Grave van Nassau la Leck &c. &c. aan den Heer Advocaat* LINGUET. *Op een vrijen trant na het oorspronklyke Fransche afschrift, door gemelden Jonkheer zelven in het Nederduitsch overgebragt. Te Utrecht by* G. T. v. Paddenburg 1779. *In groot octavo 46 bladz.*

'S Lands Eer, en vooral die der Vaderen des Vaderlands, met opzigt tot de tegenwoordige omstandig-

(*) Brief der Prinsesse van URSINS, aan den Heere van TORCI, 31 Oct.

(†) In eenen brieve van 10. Nov.

(§) Brief des Konings, aan den Cardinaal D'ESTRÉES, 11 Nov.

digheden en maatregelen, wordt hier manlyk gehandhaafd door Jonkheer *Lodewyk*, tegen de laage verwytingen van den Heer *Linguet*. Die Heer naamlyk heeft in zyne *Annales Politiques*, *Civiles et Litteraires*, op het Artykel, betreffende *Holland*, kunnen goedvinden, zig, wegens den Staat van ons Gemeenebest, en deszelfs bestiering, niet alleen averechts, maar ook beleedigend uit te laaten. Volgens zyn schryven „ staan de Hollanders, als Rebel„ len, gelyk met de Amerikaanen; zy weeten zig niet „ te doen eerbiedigen, zwygen, of smeeken en zugten; „ zyn besluiteloos; ja gelyk aan hongerige Slaaven, die „ voorby een ryklyk opgedischten tafel gaan, maar door „ een opgeheven zweep belet worden, om 'er zelfs de „ oogen naar te wenden; zy schynen geen gronden van „ eer of edelmoedigheid te kennen, en de oude dapper„ heid verlooren te hebben; hunne magt, hun aanzien, „ zo in als buiten Europa, is van geen betekenis; hun „ gedrag in de Indiën is ten deele vernederend, ten „ deele tyrannisch; zy weeten geen gebruik van hun „ geld binnens Lands te maaken; zy worden, in de tegen„ woordige omstandigheden, met eene doodlyke Apo„ plexie gedreigd, en 't eenige middel ter hunner reddin„ ge zou weezen, de onafhanglykheid der Amerikaanen „ te erkennen, en Engeland den oorlog te verklaaren; „ dan ziet, ze zyn wel goede Zeelieden maar slegte Oor„ logslieden, en ze hebben byna geen Schepen, die men „ Oorlogschepen kan noemen". —— Ondraagelyke verwytingen zekerlyk voor een rechtgeaarten Nederlander! Verwytingen tevens zo ongegrond en plomp gedaan, dat men ze van een anders schranderen Schryver, van een welleevenden Franschman, gewislyk niet verwagt zou hebben! Maar, als de partyzugt eene sterke rol speelt, zwygt het verstand, en verhuist de welleevendheid. — Dat zulks in dit geval plaats heeft toont zyn Hoog Ed. de Graaf van Nassau la Lecq ten allerduidelykste in deezen Brief; welke eene gegronde wederlegging van al het hoonende, in die voorstellingen vervat, behelst. Zyn Hoog Ed. doet daarin, met betrekking tot ieder opmerkenswaardige byzonderheid, ten klaarste zien, dat de Heer *Linguet* (zo men niets ergers hebbe te denken (*)) voorkomt, als iemand die onkundig is van

de

(*) 't Is bekend, dat 'er maar al te veel reden zyn, om hem

te

de gesteldheid en de bestiering van ons Gemeenebest; en die ons, zonder een recht Staatkundig gezigt van het beloop der zaaken te hebben, tot een verhaast besluit tegen Engeland zou willen overhaalen. —— Men leeze deezen Brief, om de eer der Natie te leeren staande houden, en de maatregelen van 's Lands Vaderen met een onpartydig oog te beschouwen. —— Wy kunnen van dit Geschrift van Jonkheer *Lodewyk* niet wel afstappen, zonder den Leezer mede te deelen, 't geen hy meldt wegens de Scheepsmagt van onzen Staat, daar veelen, by mangel van behoorelyke kunde, maar al te laage gedagten van voeden. —— Zegt de Heer *Linguet* dat *de Staaten Generaal byna geene Schepen hebben, die men Oorlogschepen kan noemen*; zyn Hoog Ed. houdt dit voor de taal van een vreemdeling, die 'er onkundig van is; om dat hy op alle onze Admiraliteitswerven niet geweest is: hy twyffelt 'er ten minste hard aan, ten opzigte van den Advocaat; nadien hy zekerlyk, zelfs zonder bril, geheel iets anders gezien zoude hebben. En begeert gy, zegt hy, bewys? wel aan.

„ Zie hier eene kleine schets van die zo verachtelyke Zeemacht, van die kleine Vaartuigen, die men nauwlyks Oorlogschepen kan noemen, zodanig dezelve was drie jaaren geleden, namentlyk in 1776.

By de Maas.

	Canons.		Canons.
De Maas . .	74.	De Castor . .	36.
Prins Willem . .	74.	De Thetis . .	36.
Mars . . .	64.	De Jazon . .	36.
Delft . . .	54.	's Lands Welvaren .	22.
Dordrecht . .	54.	d'Oranje Zaal . .	21.
Schiedam . .	52.	De Bellona . .	24.
De Princesse Carolina .	52.	De Arend . .	24.
Rotterdam . .	52.	De Zephier . .	12.

Voor

te verdenken, dat hy onder dat slegte soort van Advocaaten behoort, dien 't om 't even is wat zaak zy bepleiten, of ze regt dan onregt voorstaan.

Voor Amfterdam.

	Canons.
De Princesfe Royaal	76.
d'Admiraal Generaal	76.
De Eendragt	68.
Nasfau	68.
Holland	68.
Amfterdam	68.
Nasfau Weilburg	56.
De Frederica Sophia Wilhelmina	56.
De Princesfe Louifa	56.
De Erfprinfe	56.
Leeuwenhorst	54.
Rhynland	54.
Schieland	54.
Glindhorst	54.
Maarfen	44.
Het Loo	44.
De Phænix	44.
Zuileveld	44.
Blois	44.
Landskroon	44.
Zwieten	44.
d'Argo	44.
d'Amazone	36.
De Hector	36.
Het Hof Souburg	36.
De Zephier	36.
Beverwyk	36.
Mars	36.
Bellone	36.
d'Amphitrite	36.
Jazon	36.
De Thetis	26.
Venus	26.
De Waakzaamheid	26.
De Valk	26.
De Raaf	24.
De Triton	24.
Het Zeepaard	24.
Westftellingwerf	24.
De Dankbaarheid	24.
De Boreas	24.
De Zwaluw	10.

Voor Zeeland.

Zierikzee	64.
Zuid-Beverland	64.
Brunswyk	36.
St. Maertensdyk	26.
Walcheren	24.

Voor het Noorder-Quartier.

Dieren	36.
West-Friesland	22.

Voor Friesland.

De Princesfe Maria Louifa	54.
De Prins Willem	36.
De Eendracht	24.

Zie daar, myn Heer, de namen en de Calibers onzer Schepen. Ik had my kunnen onthouden 'er de omftandige Lyst van te geven, maar die dient om te bevestigen,

gen, dat dezelve in weezen zyn. Gy ziet hieruit, dat in 1776 onze Zeemacht bestond, uit

4	Schepen	boven de 70.
7	. . . .	van 60 tot 70.
14	. . . . . .	50 tot 60.
8	. . . . . .	40 tot 50.
15	. . . . . .	30 tot 40.
18	. . . . . .	20 tot 30.
2	. . . . . .	10 tot 20.

Te samen uitmakende acht- en zestig Schepen ten Oorlog uitgerust.

Een Schip van 40, of boven de 40, stukken geschut voerende, wordt een Oorlogschip genoemd, en al wat 'er beneden is draagt den naam van Fregat. Wy hadden dus drie jaren geleden

33 Oorlogschepen.
35 Fregatten.

Zederd zyn 'er ten minsten tien of twaalf Schepen van verschillende grootte bygebouwd, en anderen staan reeds wederom op stapel. Ik vergroot dan niet met te zeggen, dat wy thans 40 Oorlogschepen en 40 Fregatten hebben; allen in staat om dienst te doen. Want verbeeld u niet, dat het maar opgepronkte namen zouden zyn, die men aan eenige oude, en op de Werven verrottende, Wrakken laat behouden. Gy zoudt groot ongelyk hebben, myn Heer; want alle die Schepen zyn aanwezig en in goeden staat; men behoeft ze maar te takelen, om 'er al den dienst van te genieten, dien men zoude kunnen verlangen. Men zegt van de Franschen en Engelschen; dat zy op de lyst hunner Schepen 'er veelen plaatsen, die buiten staat zyn, om ooit dienst te kunnen doen. By gebrek aan zekere berichten, kan ik niet zeggen, of zulks waar is of niet; maar zeker althans is het, dat het geen ik u koom te zeggen van onze Marine de zuivere waarheid is.

Nu vraag ik u, myn Heer, of de Staten Generaal wel in het geval zyn, *van byna geene Schepen te hebben, die den naam van Oorlogschepen verdienen?* Indien gy, gelyk ik 'er niet aan twyffel, oprecht wilt handelen, zo zult gy ongetwyffeld nu zeggen, dat wy Oorlogschepen, dat wy eene Marine hebben. Gy zult ook bekennen, dat gy te haastig geschreeven hebt, en dat het geen gy ter neder stelde, eene weezenlyke beleediging voor myne Overheden is.

Ik

Ik beken, onze Zeemacht was voorheen aanzienlyker, en kon zelfs tegenwoordig wel wat grooter zyn; maar indien evenwel alle onze Schepen eens in Zee kwamen, zouden die genoeg in ſtaat zyn, om de Vlag van den Staat te doen eerbiedigen. Wy hebben boven dien in onze Havenen veele Koopvaardyſchepen, die ſchielyk voor Fregatten ten oorlog kunnen uitgerust worden: twee van dezelven zouden even veel dienst doen, als een Schip van 40 of 50 ſtukken.

---

*De voordeelen van den Oeconomiſchen Tak voorgeſteld en aangedrongen, door *** In 's Gravenhage by* J. A. Bouvink, 1779. *In groot octavo* 59 *bladz.*

In den Schryver van dit Stukje heeft de Oeconomiſche Tak een bekwaame Voorſpraak, die alles wat deeze onderneeming ſchynt te begunſtigen in het ſterkſte licht ſtelt, en de tegenbedenkingen met veel yver beantwoordt. Wat 'er ook van de zaak zy, die zeker tot nog zyne Voor- en Tegenſpraak heeft, het Geſchrift is in zyne ſoort wel opgeſteld, ter bevorderinge van het bedoelde oogmerk, om naamlyk het handhaaven van den Oeconomiſchen Tak aan te moedigen. Doch de gunſtige uitſlag der aanſtaande algemeene Vergadering, zo dezelve plaats heeft, zal ongetwyfeld eene ſterker aanmoediging zyn, dan alle voorſtellingen van die natuur. Men kan, naar 't ons voorkomt, uit den aart der zaake genoegzaam afneemen, dat de als dan gemaakte ſchikkingen, nu alles ryper overwoogen is, dan voorheen geſchied was, opletttenden beter in ſtaat zullen ſtellen, om 'er over te kunnen oordeelen; en met grond te bepaalen, of de onderneeming al of niet geſchikt zy, om van een algemeen beſtendig nut te weezen.

De Oeconomist. Tweede Stuk. In groot octavo, 139 *bladz. Alom te bekomen.*

Het vervolg deezer byeenzamelinge van Stukken, betrekkelyk tot de Oeconomie, van welker bedoelde wy onlangs verſlag gegeeven hebben (*), levert ons in de eerſte plaatſe een Vertoog over de *Oeconomie van Moſes*, als het oudſte gedenkteken van gemengde Huishoudkunde; 't welk toont, dat Israëls Leidsman alles, (den tyd in welken hy leefde, en het Volk, dat hy beſtierde, in aanmerking genoomen zynde,) zeer wyslyk ten nutte van dat Gemeenebest ingericht heeft. Hier by komt vervolgens, dat bepaalder ter onzer zaake dient, eene beſchouwing van

(*) Zie boven *bl.* 164.

van het Fabrykwezen, en 't geen tot deszelfs herstelling kan dienen. Het deswegens medegedeeld Stuk is eene Verhandeling, ingeleverd, ter beantwoordinge van het voorstel, der Ed. Gr. Achtb. Regeering der Stad Deventer, in den jaare 1775, om naamlyk, „ het beste Plan te geeven van een *Fabryk van Wolle Stoffen*, „ of anderen aart, waardoor Arme Lieden en Kinderen aan den „ arbeid geholpen kunnen worden, mits het zelve met gegronde „ hoop van goed succes werkstellig gemaakt kan worden, enz." Dit Opstel heeft, gelyk de Schryver meldt, de goedkeuring niet weggedraagen; en men heeft, zo als bekend is veel eer gehoor gegeeven aan de aanraading tot het oprigten eener *Katoenmanufactüre*, waar in men vervolgens ongelukkig geslaagd is. Onze Oeconomist, dit Stuk nu openlyk uitgeevende, voegt 'er eenige aanmerkingen by, nopens de verwerping van zyn Plan, en de voorkeuze aan een ander gegeeven, waarover hy zig eenigzins moeilyk toont. ——— Wy laaten dit aan zyne plaatze; 't kan zyn dat de Regeering van Deventer 'er onoverkomelyke zwaarigheden voor haare Stad in gevonden hebbe, 't kan weezen dat zy daadlyk misgetast hebbe; doch wat hier van ook zy; deeze Verhandeling, schoon diestyds byzonder ten gevalle van *Deventer* geschreven, is van die natuur, dat zy de aandagtige leezing van alle *Nederlanders*, die over ons Fabrykweezen kunnen oordeelen, verdiene. Ze behelst oordeelkundige aanmerkingen over den staat van ons Fabrykweezen in 't algemeen, over de gesteldheid van deeze en geene Fabryken in 't byzonder, waaromtrent men met nut zou kunnen werken, of van welken men geene by uitstek groote verwagting zou kunnen voeden; en voorts een Plan van een algemeen Fabrykhuis enz., met de verdere schikkingen daartoe behoorende; welk alles de Autheur ten duidelykste voordraagt, en tegen alle zwaarigheden of bedenkingen ter in 't werk stellinge aanpryst. Wy twyfelen niet, of de Autheur zal veelen dienst doen met deeze gemeenmaaking van zyne Verhandeling, daar ze natuurlyk strekken kan, om dit gewigtig onderwerp van 's Lands welzyn des te oplettender na te speuren.

Middelen, om in het vervolg de faillissementen onder Cassiers voor te komen, tot behoud, en ten beste van onzen Vaderlandschen Koophandel. In groot octavo 32 bladz.

Vermoedelyk heeft de Schryver van dit Geschrift den tytel eerst geschreeven, met oogmerk om die middelen van redres te melden; maar 't zal hem veelligt, onder de uitvoering, te moeilyk gevallen zyn, 't welk hem dan bewoogen zal hebben, om 'er zig, zo goed als hy kon, van af te helpen. De uitvoering is althans van die natuur; ze bestaat in een gesprek tusschen een Koopman, Rentenier en een ouwerwetsch Burger; men klaagt

over

Over 't verval van 't Crediet, de handel en leevenswyze veeler Casfiers; men komt voorts over een dat de Casfiers egter, als noodzaaklyk voor de Negotie, niet wel gemist kunnen worden; maar als 't 'er op aankomt, om de middelen van redres te overweegen, zit men met de handen in 't hair; en 'er wordt niets te berde gebragt, dat iets weezenlyks uitdoet. 't Slot der zaake zou nog zyn, dat een Negotiant een Casfier zogt, die zig nooit op eenigerleie wyze in eenig verschot inliet, en dat hy dan nog steeds een wantrouwend oog op zulk een Casfier hield. Dit is de taal van een *Rentenier*; en 't is in een *Rentenier* over 't hoofd te zien; maar vreemd klinkt het, in een Geschrift, dat naar den tytel geschikt is, om middelen van redres by te brengen, een *Koopman* dit te hooren beamen, en te zeggen: „ Och zy doen het allen; „ daar is geen help voor. Anders is die raad niet van de slegt- „ ste, en *provisioneel* dunkt my was dit middel goed."

Het Leeven van F. M. A. VAN VOLTAIRE, *Marquis van Ferney*, *enz. Te Utrecht by* H. v. Emenes, 1779. *Behalven de Voorreden* 175 *bladz. In octavo.*

Men kan dit Stukje niet zo zeer houden voor eene gezette leevensbeschryving van den Heer *de Voltaire*, als wel voor eene verzameling van berigten hem aangaande, welken hem van de gunstigste zyde vertoonen.

EDWIN EN JULIA, *in eene reeks van Brieven. Twee Deelen. Te Leyden by* J. v. Tiffelen en B. Onnekink, 1779. *Behalven het Voorwerk* 561 *bladz. in octavo.*

Eene aaneenschakeling van veelerleie lotgevallen van verschillende persoonen, van onderscheiden character, zet aan deeze Brieven eene verscheidenheid by, die derzelver leezing aangenaam maakt; en de manier der uitvoeringe is verder van die natuur, dat ze tevens leerzaam genoemd mogen worden. Ze behelzen een aantal van vertooningen, welken met smaak en oordeel uitgekoozen zyn, uit dezulken, welken ons daadlyk in het gewoone leevensbedryf der menschen voorkomen; doch welken men, als ze ons dus niet in geschrifte voorgesteld worden, gemeenlyk niet zo oplettend ter leeringe gade slaat. De daarin ontvouwde gevallen leveren, zonder de waarschynlykheid of het mogelyke te overschreeden, (waartoe men maar al te dikwils in de Romans vervalt,) eene reeks van aandoenlyke tooneelen, die, terwyl ze den Leezer gevallig bezig houden, en hem gestadig noopen om zyne leezing te vervolgen, hem te gelyk op zodanig eene wyze treffen, dat hy 'er weezenlyk deel in neeme. Ze zyn niet zo zeer geschikt om te verbaazen of te verrukken, als wel om die tedere aandoenlykheid gaande te maaken, welke gevoelige harten, op het zien vertoonen of leezen van mogelyke, zelfs versierde, ongelukkige toestanden, gelukkige uitkomsten of heuchelyke gebeurtenissen, niet kunnen nalaaten te gevoelen. Nu en dan mogen de om-

omstandigheden wat ingewikkeld zyn, zo dat men den uitslag in geenen deele durve gissen; echter loopen de geschetste geschiedenissen ten laatste natuurlyk en ongedwongen ten einde. Wyders zyn de daarin voorkomende characters stout en wel getroffen; maakende een aangenaam contrast met elkanderen, dat gemeenlyk wel staande gehouden wordt. Inzonderheid heeft de Opsteller bestendig in agt genomen, dat hy de Deugd met alle leevendigheid schetst; terwyl hy de Ondeugd slegts, als van ter zyde, in zyn Tafereel laat verschynen; alleenlyk zo veel als noodig is, om de Deugd te doen afsteeken, en haar meer luister by te zetten. —— Men mag des wel zeggen, dat dit Geschrift onder de beste soort van Romans behoore.

HENDRIK DE IVde *of de slag van Ivry, Tooneelspel in drie Bedryven, met Zang. Gevolgt naar het Fransche van den Heere* DE ROZOY. *Te Amsterdam by* A. v. d. Kroe 1778. *Met de daarbygevoegde Historische aantekeningen*, 80 *bladz. in octavo.*

De inrigting van dit Tooneelstuk heeft haare gevalligheid, zo door de verscheidenheid der characters, als door den zamenloop der omstandigheden, die derzelver werkzaamheid interessant maakt; en 't edelmoedige character van den Franschen Vorst wordt hier in een treffend licht geplaatst. Het hoofdzaaklyke bestaat hier in. De Ridder *de Lenoncourt*, Zoon van den Marquis van dien naam, bemint *Eugenia* Dogter van *Roger*, een oud Koopman, en wordt van haar bemind; maar de Marquis *de Lenoncourt* is aan de zyde der *Ligeurs*, en *Roger* houdt zig aan die des Konings. De Marquis, hoewel door de middelen van den Koopman op de been gehouden, had de vereeniging der twee Gelieven tot nog wederstreefd; eindelyk, van 't verschil van rang afziende, geeft hy zyne toestemming, onder voorbeding, dat zyn Zoon zig by het Leger der *Ligeurs* zal voegen. Maar *Eugenia*, hoewel door haaren Vader op zig zelve gelaaten, en schoon niet ongevoelig voor des Ridders liefde, kan niet besluiten haare hand te geeven aan iemand, die een vyand des Konings is, of zig tegen hem verbindt. De Ridder vertrekt; maar, op het hooren van 't geen men in 't Leger tot lof des Konings vermeldt, slaat hy over, om van de zyde der *Ligeurs* af te zien, en zig aan den Koning te verbinden. Wat gebeurt 'er? 'Er wordt slag geleverd op de vlakte van Ivry: de Koning behaalt de overwinning, met de volkomen nederlaag van 't Leger der *Ligeurs*. De Marquis getroffen, door het gedrag van den Koning, in 't afwenden van 't moorddaadige bloedvergieten, valt den Vorst te voet, en smeekt hem vergiffenis, terwyl hy zig voor hem verklaart. Intusschen komt de Ridder met een degen in de hand, die hy een gevangen Officier, welken hy op zyn woord van eer had los gelaaten, ontnomen had; en ziet deeze Officier is de Marquis zelve. De Koning handigt hem den degen over, met deeze woorden: „ Marquis, gy zyt thans myn gevangene: zo myne weldaden u ech-

„ ter-

„ ter gene vryheid geven om myne party te kiezen, dan staa ik u „ toe dezen degen, dien ik u weder geef, verder te gebruiken, „ om het Genootschap te verdeedigen". Het gevolg van alles is, dat de Ridder *de Lenoncourt* en *Eugenia* ter Echtverbintenisse geschikt worden; terwyl de Koning den Koopman *Roger*, die hem by zekere gelegenheid, onbekend, een uitsteekenden dienst gedaan had, tot den Adelstand verheft, ten einde *Eugenia* een tytel te doen erlangen, overeenkomstig met haare verbintenis aan den Ridder *de Lenoncourt*. Gepaste tusschenkomende Tooneelen verleevendigen dit stuk; en voor hun die in de Fransche Geschiedenissen min ervaren zyn, is aan 't einde van 't zelve geplaatst, ene beknopte leevensgeschiedenis van Hendrik den IV, benevens een kort berigt van den slag van Ivry.

Mengelpoëzy van het Kunstgenootschap, onder de spreuk: Natuur begaaft, oefening beschaaft. *Te Amsteldam by* A. Borchers. *Behalven de Voorreden* 212, *bladz.*

Uit deeze eerstelingen van dit Genootschap kan men genoegzaam afleiden, dat het zelve, met de meeste andere Dichtkundige Genootschappen, zeer wel hand aan hand kunne gaan. De Leden van het zelve, schoon niet allen even bekwaam, betoonen zig alleszins oplettend op het regelmaatige der Dicht- en Taalkunde, en houden gemeenlyk eene vloeibaare voordragt in 't oog. Hunne Mengelpoëzy gaat, gelyk het woord zelve aanduidt, over allerleie soorten van onderwerpen; doch de heerschende smaak van 't Genootschap valt in het ernstige; egter zo niet, of 'er loopt ook het een en ander boertig dichtstukje onder. Wy zullen van de eerste soort, daar onze Dichtminnaars, inzonderheid als ze oorspronglyk werken, best in slaagen, een voorbeeld bybrengen, en daar de *Rondeelen* thans zeer zeldzaam voorkomen, heeft het ons goedgedagt een *Rondeel* met deszelfs *Wederklank* te plaatzen. Wy zouden juist geen Dichter raaden zynen geest dikwerf zo naauw te beperken, maar voor eene enkele reis is nogtans die schikking niet geheel te wraaken; en de Opsteller der twee volgende Rondeelen is 'er in dit geval vry gelukkig in geslaagd. —— Het onderwerp van het eerste is, de by zig zelven geregtvaardigde Zondaar, geschetst naar Lucas XVIII. 11,12, welke zig indeezervoege uit.

U dank ik, U ô God! Geen twijfling doet mij smeeken,
 Neen, wroeging doet mijn hart niet zidd'ren voor uw' haat.
Gij zijt Rechtvaardig, Gij moet U op misdaân wreeken;
 De deugd, die ik bemin, maakt op belooning staat.

 De Godvrucht spreidt haar' glans op myn vernoegt gelaat,
Zij doet mij van uw gunst steeds bij bevinding spreeken;
 Zij wekt mijn blijdschap; 'k zoek bij traanen troost noch baat,
U dank ik, U ô God! Geen twyfling doet mij smeeken.

Ik ben van pligt noch deugd strafwaardig afgeweeken;
'k Ben niet als andren, die, de menschlykheid ten smaad,
Door tergende euveldaân, U als naar de oogen steeken;
Neen, wroeging doet mijn hart niet ziddren voor uw' haat.

Mijn leeven lang had ik een afschuw voor het kwaad;
'k Was steeds voor 't goede, en nooit zal ik die neiging breeken;
Mijn ziel leeft des gerust; uw trouw strekt haar tot raad,
Gy zijt Rechtvaardig, Gij moet U op misdaân wreeken.

Tweemaal vaste ik ter week; dit houde ik onbezweeken.
Ik geef, dewijl gij zelfs ook de armoê gadeslaat,
De tienden van mijn goed, 't welk U steeds is gebleeken:
De deugd, die ik bemin, maakt op belooning staat.

't Voorbeeldig leeven streelt mijn hart op elke daad;
Hierdoor poog ik alom den Godsdienst aan te kweeken:
'k Beschouw met liefde en vreugd de vruchten van zijn zaad,
Als een geschenk van U, aan mij ten heilrijk teken.
U dank ik, U ô God!

De Weêrklank hier op is deeze taal van den Boetvaardigen Zondaar, geschetst naar Lucas XVIII. 13.

Algoedheid! red mijn ziel! Ai! hoor mijn zugtend smeeken!
Ik heb gezondigd, ik verdiene uw' vloek en haat;
'k Voorzie een eindloos weê zoo ge U op mij wilt wreeken!
Ontferm U over mij! zie op mijn jammerstaat!

Een mengeling van schrik en vrees dekt mijn gelaat;
De schaamte sluit mijn mond; en, schoon mijn traanen spreeken,
't Geprangt gemoed vindt hy het schreien troost noch baat.
Algoedheid! red mijn ziel! Ai hoor mijn zugtend smeeken!

Onachtzaam op mijn' pligt ben ik de deugd ontweeken;
'k Heb, tergende, uw geduld en goedheid steeds gesmaad,
Zelfs mijn vermetelheid dorst U naar de oogen steeken;
Ik heb gezondigd, ik verdiene uw' vloek en haat.

'k Verfoei mijn roekloosheid, 't bedryf van zoo veel kwaad.
Och! dat ge in mij de kragt dier wroeging wilde breeken!
Mijn bange geest bezwykt... Wat uitzicht..! Ach! wat raad.!
'k Voorzie een eindloos weê, zoo ge U op mij wilt wreeken!

Genaê! ô God! Genaê!... Myn hart, door angst bezweeken,
Zucht; dat uw oog ook mij met deernis gade slaat;
Uw liefde, uw menschenmin, is in uw' Zoon gebleeken;
Ontferm U over mij! zie op mijn jammerstaat!

Om Jezus heilverdienst' schenk mij deez' liefdedaad!
Leer mij de Godvrucht, U behaaglyk, aan te kweeken!
Paar met uw woord uw' Geest; ja! stort dit Godlyk zaad
Van 't rein geloove in 't hart; geef mij dit troostryk teken.
Algoedheid! red mijn ziel!

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

J. CH. BIEL Novus Thesaurus Philologicus, sive Lexicon in LXX et alios Interpretes et Scriptores Apocryphos V. T. Ex B. Autoris MS. edidit ac præfatus est E. H. MUTZENBECHER. V. D. M. Eccl. Luth. Haganæ. Pars prima. A—E. Hagæ Comitum sumtibus *J. A. Bouvink* 1779. Absq. Prœf. &c. 690 pp. in octavo f. maj.

Het is allen den genen, die zich op het letterkundige verklaren der Heilige Bybelbladen toeleggen, overbekend, van hoe uitgebreid ene nuttigheid het ten dezen opzichte zy, ene recht gegronde kennis te bezitten van het taeleigen der zogenaemde LXX, of der Griekfche Overzetteren van den Hebreeuwschen Bybel, mitsgaders zo van andere Griekfche Taelmannen, als van de Griekfche Schryveren dier Boeken, welken onder den naem van Apocryphen bekend staen. Ter oorzake hiervan is al voorlang veler wensch geweest, dat men den oefengragen in dit Stuk wat meer te gemoete kwame; dat 'er iemand gevonden mogte worden, die een gereeder weg baende, dan tot nog geopend was, om groote vorderingen in die Studie te maken. Van daer was het denzulken ten uiterste aengenaem in den jare 1740 te vernemen, dat de Brunswykfche Leeraer *Biel*, (beroemd van wegen zyne Geleerdheid in 't algemeen, en byzonder van wegen zyne bedrevenheid in de Griekfche Tael,) hiertoe de hand aen 't werk had geslagen: Zyn Eerwaerde gaf 'er, toen, by gelegenheid, bericht van, en deelde ook enige proeven van zynen omtrent voltrokken arbeid mede. De goedkeuring der geleerde Waereld spoorde dien Letterheld aen, om verder voort te streven; hy voltrok het *Woordenboek*, dat hy voorgenomen had ten dien einde op te stellen, en getroostte zich der moeite van alles nogmaels te beschaven: het gelukte hem dien arbeid af te doen; maer in dat zelfde jaer 1745 maekte de Dood tevens een

einde aen 's Mans verdere arbeidzaemheid. Van dien tyd af is dat Werk, hoe vaek ook deszelfs openbare uitgave begeerd wierd, in Duitschland in geschrifte blyven liggen; voornaemlyk om dat men aldaer tegen het uitschieten der Drukkosten opzage. De oordeelkundige Abt *Jerusalem*, niet minder dan de geleerde *Michaëlis*, van de nuttigheid dezes Werks overtuigd zynde, floeg ten laetste, onder dit dralen, aen den Eerwaerden *Mutzenbecher*, (op zyn vertrek staende, om zyn beroep in de Lutherse Gemeente in 's Hage te aenvaerden,) voor, om in Holland te vernemen, of 'er geen Boekverkooper te vinden ware, die zulks wilde onderstaen. Het voorstel hiervan behaegde den geoefenden Haegschen Hoog-Leeraar *Barkey* dermate, dat hy wel drà den Boekverkooper *Bouvink* in 's Hage bewooge, om der Geleerde Waereld den dienst te doen, van de openbare uitgave dezes Werks op zich te nemen. En de Eerwaerde *Mutzenbecher*, het oorspronglyk Geschrift uit handen van des Autheurs achtenswaerdigen Zoon bezittende, heeft zich den lastigen arbeid niet onttrokken, van toe te zien, dat dit *Woordenboek*, welks afgifte zeer veel oplettendheid vereischte, met de uiterste naeuwkeurigheid, overeenkomstig met de Copy, ten zinlykste te voorschyn mogte komen; 't welk ook, onder het opzicht van den Boekverkooper *Bouvink*, by uitstek wel uitgevoerd is geworden.

Langs dezen weg ziet thans het licht een Werk, waer aen de Eerwaerde *Biel* het meerendeel van den ledigen tyd, welke hem van zyn dienstwerk overschoot, geduurende den tyd van ongeveer dertien jaren, genoegzaem opgeofferd heeft. Een Woordenboek, dat eene volledige opgave behelst van alle de Grieksche woorden, en byzonderste Woordschikkingen, die in de bovenopgenoemde Schriften voorkomen; met aenwyzing van derzelver verschillende betekenis en gebruik, op de telkens aengewezen plaetzen; mitsgaders van de Hebreeuwsche en Chaldeeuwsche woorden, ter welker vertolking zy, zo verre zulks geschied, gebezigd worden; als mede met aanhalinge der plaetzen uit de Schriften des Nieuwen Testamentes, in welken ook die Schryvers het zelfde gebruik van die woorden en spreekwyzen maken. Dit alles gaet, daer 't vereischt word, of dienst kan doen, vergezeld van nadere aenmerkingen, zo ter opheldering als

als bevestiginge van de aengeduide betekenissen, door 't bybrengen van 't geen de Griekfche Glossarien, en andere Griekfche Schryvers, deswegens aen de hand geven; mitsgaders 't geen de Autheur onder het doorbladeren van Oudheid- en Tael-Oordeelkundigen, daer toe betreklyk ontmoet heeft. Het is des een Werk, dat in dit Stuk van de uiterste nuttigheid is voor allen, en inzonderheid niet wel gemist kan worden van Jonge Beoefenaeren, die in dezen tak van Oefening behagen scheppen; waerom de Eerwaerde *Mutzenbecher*, met het hoogste recht, de Hoogleeraers dezer Wetenschap mogt noopen, om hunne Leerlingen het regte gebruik van dit hun onontbeerlyk Geschrift in te boezemen. — Volgens openbare Advertentie staet het tweede Deel van dit Werk nog in dit, en het derde of laetste Deel in 't aenstaende jaer uit te komen.

Wolke van Getuigen voor de oude Gereformeerde Leer der algemeene welmeenende Aanbieding enz., verzameld en in 't licht gebragt, door een Lidmaat der Gereformeerde Gemeente te Amsteldam, beminnaar van Waarheid en Vreede. Te Amsteldam by M. de Bruin, 1779. *Behalven de Voorreden* 146 *bladz. in gr. octavo.*

Tegen het denkbeeld, dat de Leer der algemene welmenende Aenbieding, in de Gereformeerde Kerk, ene nieuwe Leer zou zyn, stelt ons dit Stukje, een aental van plaetzen, uit Godgeleerde Schryvers van verschillende tyden, voor oogen, welken toonen, dat die Leer van ouds her in de Gereformeerde Kerk verkondigd is, en dat 'er voorts door alle tyden heen geachte Mannen in de Kerk geweest zyn, die dezelve voorgestaen hebben. In den aenvang der Hervorminge, ten dage der Dortsche Kerkvergaderinge, in den later tyd, was deze Leer, naer uitwyzen dier getuigenissen, in genen deele vreemd. —— De verzamelaer dezer Getuigen heeft het niet noodig geoordeeld de *Zedige Bedenkingen* van den Heer *Woensel* tegens deze Leer, waer van wy onlangs gewag maekten (*), te wederleggen;

(*) Zie boven, *bl.* 179. 180.

gen; gemerkt 'er reeds genoeg, zo niet te veel over dit onderwerp in 't openbaer geredentwist zy; maer 't kwam hem niet ondienstig voor, langs dezen weg te toonen, dat 'er geen grond zy, om die Leer, onder de benaming van eene Nieuwe Leer, een haetlyk voorkomen te geeven. En zulks kan zyne nuttigheid hebben, ter wegneminge of althans verzwakkinge van een factiegeest, over ene leerwyze, of manier van beschouwing, waerin men verschillend kan denken; zonder zich, noch aen de eene noch aan de andere zyde, verdacht te maken, aen 't geen de Nederlandsche Kerk als onrechtzinnig wraekt.

Het Leven van Magister ULRICH ZWINGLI, *geschetst door den Heere* F. NUSCHELER, *Professor in het Carolinum te Zurig; en ten dienste der Nederlanderen vertaald, en voorzien met eene Voorrede, door* N. BARKEY, *In 's Gravenhage by* J. H. Munnikhuizen en C. Plaat, in Comp. *Behalven het Voorwerk* 172 *bladz. in gr. octavo.*

Nadien Magister *Ulrich Zwingli*, in 't voorgevallene ten dage der Hervorminge, niet minder dan andere beroemde Hervormers, in aenmerking komt, zo verdiende zyn levensloop nog wel ene naeuwkeuriger beschryving, dan tot nog het licht gezien had. En hiertoe voldoet de Hoogleeraer *Nuscheler* in dezen op zo gepast ene wyze, dat het den Hoogleeraer *Barkey* bewoogen hebbe, om dit Geschrift ook in de Nederduitsche Tale gemeen te maken.. Het behelst een Oordeelkundig verslag van 's Mans voornaemste verrichtingen, met nevensgaende aenmerkingen over het voorgevallen in die dagen, zo ver hy 'er deel in had. Men ziet hier de opkomst en den voortgang zyner poogingen, met derzelver gunstigen uitslag, ter hervorminge van den Godsdienst in Zwitzerland; tot bevordering van ene Godsdienstige kennis, die zich eniglyk grond op Gods Woord; waertoe hy zich al vroeg bevlytigde, en ter welker verbreidinge hy standvastig alles aenwendde, wat in zyn vermogen was; terwyl hy tevens, als een rechtaertig Patriot, het zyne toebragt, om de Burgerlyke Vryheid en het welwezen van zyn Vaderland te helpen handhaven. Het geschiedkundige berigt is op zichzelve, ter kennisneminge van den aenvang der Hervorminge in Zwit-

Zwitzerland; van aenbelang; en de byzondere voorvallen zyn meermaels leerzaem, om ons onder 't oog te brengen, op welke gronden en wyze de Hervorming aldaer gevestigd is, hoe de Overheid van Zurich, hoe *Zwingli* zich daer in gedragen hebbe, en welke maetregelen 'er diestyds genomen zyn, om 't bygeloof te fnuiken, vooroordeelen te overwinnen, en de vrye beoefening van Gods Woord te bevorderen. Zulks levert hier dikwerf lessen en voorbeelden, die ook nog heden niet te veel ingeboezemd kunnen worden. Dit doet den Hoogleeraer *Barkey* met reden de lezing van dit Stukje, in 't een en 't ander opzicht, in zyne Voorreden aenpryzen: waernevens hy te gelyk deze en gene ongunstige denkbeelden, nopens eenige byzondere voorvallen, tegengaet; 't zy om ze volstrekt te wederleggen, of ten minste van derzelver grootste sterkte te berooven. Voor 't overige heeft men, ten dezen aenzien, het gedrag van *Zwingli*, even als dat van andere Hervormers, te beoordeelen, naer de toenmalige omstandigheden van zaken; wanneer men vry gereed zal overhellen, om die en deze misslagen, welken ons in hunne handelwyzen mogten voorkomen, enigermate te verschoonen; te gereeder, daer de ondervinding van later tyden maer al te veel geleerd heeft; dat een vuurige yver, zelfs in minder verschoonende omstandigheden, den Mensch ligtlyk vervoert; 't welk ten minste kan strekken, om bovenal op onze hoede te zyn, wanneer wy met deze en gene denkbeelden of inzigten sterk ingenomen zyn.

Afscheid van de Classis van Walcheren en de Gemeente van Ter Veere, nevens de eerste Leerrede op het Oostindisch Compagnie-Schip Europa, door J. V. IPEREN, *Meester der Vrye Konsten, enz. Te Amsterdam by* J. Allart. *In groot octavo 140 bladz.*

Zo ooit de byzonderheid der omstandigheden deze en gene openbare Aenspraken bovenal opmerkelyk doet voorkomen, dan heeft zulks in dit geval by uitstek plaets. De Eerwaerde *van Iperen*, waerdig en zeer geacht Predikant in des Heilands Gemeente te Veere, onder de Classis van Walcheren, had, na een herhaeld over-

overleg van 't gewigt der zake, het besluit genomen, om zich, op gunstige despectie der Wel Ed. Achtb. Vergadering van Zeventienen, en daer op gevolgde wettige beroeping naer Batavia, aen den dienst van Gods Kerke in Oostindie, inzonderheid van Batavia, over te geven. Ingevolge hier van stond hy eerstdaegs, *uit ene stemhebbende Stad van Zeeland*, uit de Gemeente van *Veere*, te vertrekken; om, by zyne klimmende jaren, in den ouderdom van *ruim twee en vyftig jaren*, over den Atlantischen Oceaen, de roepstemme naer *Batavia* op te volgen, en een allergevaerlykften tocht, *met zyne Vrouw en vyf Kinderen*, te onderneemen. —— In die omstandigheden las hy, duchtende dat hy zich anders niet naer behooren zou kunnen uitdrukken, den vierden Juny 1778, zyn *Vaert wel* voor, aen de Leden der *Eerwaerde Classis van Walcheren*; die hem een in alle opzichten losfyk getuigschrift verleende, met toewenschinge van des Heren zegen. —— En tien dagen later sprak hy zyne *Afscheidsrede* van de Gemeente te *Veere* uit, in de Groote Kerk aldaer, diestyds gestampt vol van menschen. —— Vervolgens te scheep gegaen zynde, om met den eersten gunstigen wind uit het Vaderland naer Batavia te stevenen, deed hy, den vyfden July, op het Oostindisch Compagnie-Schip Europa, op de Reede voor Rammekens liggende, zyne *Eerste Leerreden* op dien bodem, ten aenhooren, niet alleen van zyne Medeschepelingen, maer ook van etlyke Middelburgers en Veerenaers diestyds aldaer tegenwoordig. —— In 't ene en 't andere geval spreekt zyn Eerwaerde als iemand, dien zyne onderneming recht ernstig ter harte gaet; dit voert hy treffende uit in ieder Aenspraek, en bovenal in zyne Afscheidsrede te Veere, waervan een aenmerkelyk gedeelte geschikt is, om de redenen te melden, waerdoor hy, tot het doen van dezen stap, bewoogen zy. By die gelegenheid gaet hy, onder anderen, ten ernstigste tegen, het denkbeeld van schande, dat men veelal aen 't Predikants-beroep in de Oostindien hecht; 't welk niet weinig toebrengt, om velen te wederhouden, van zich tot zodanig een Beroep te schikken. Zyne tael deswegens verdient opmerking, en 't is te wenschen, dat ze steeds door de ondervinding nog meer bekrachtigd moge worden.

„ Wat? zegt hy; Wat? Toehoorders, zou het by Ulie-

Ulieden nog schande getekend worden, dat een ervaren Leeraar; die, buiten opspraak, zynen dienst, lange jaaren, in het Vaderland, heeft waargenomen, en; by zyne Gemeinte, waarlyk bemind is, met een goed oogmerk en uit een edelmoedig beginzel, naar de Oostersche Waereld vertrekken wilde? Waarom trokken dan PAULUS, SILVANUS, TIMOTHEUS en LUCAS naar Macedonien? Waarom bleeven zy niet in Asia? Waarom niet te Jerusalem? (*) Ja myne Broeders! dit vooroordeel heeft, helaas! in de Indische Kerkhistorie, zynen grond. 't Is eene schande, men moet 'er over bloozen en schaamrood worden, indien men slegts de helft gelooven mag, van het geen, doorgaans, den Krankbezoekeren op de Schepen, en den Predikanten in de Indiën, voormaals, wierd te last gelegd. Die schandelyke Chronyk zal ik niet ophaalen. Maar is de lasterzucht niet gewoon, is de ongodsdienstigheid niet gewoon, zulke schandelykheden magtig te vergrooten? en 'er een besluit uit te trekken, ten nadeele der Opzieners, die zich op de deftigste, op de vroomste wyze, te Batavia en elders, gedroegen? Dan gesteld zynde het was eens zoo; moeten dan de Nederlandsche Kerken en Synoden daarom niet des te meer, des te eerder, zorge dragen, dat 'er, voortaan, meer ervarene meer godvruchtige mannen derwaards worden afgezonden, om alle die verregaande ergernissen, onder het oog der Oosterlingen, weg te ruimen: en aan onzen heerlyken Godsdienst haaren ouden luister weder te geeven? Moeten dan de braafste, de deugzaamste, de god-

(*) Dit slaet op den text door zyn Eerwaerden verhandeld, te weten Hand. XVI. 9—12, behelzende het gezicht van een Macedonisch Man, waerdoor *Paulus* bewoogen werd, om, met zyne opgenoemde Medgezellen, naer Macedonie te reizen, ten einde aldaer het Euangelie te verkondigen. In de zaeklyke opheldering der voornaemste byzonderheden van dit verhael, die zeer wel uitgevoerd is, legt de Eerwaerde *van Iperen* het 'er bovenal op toe, om te toonen, dat de Apostel met zyne reisgenooten niet op een lossen grond, noch als dweepers, deze reis aenvaerden; en dat 'er in 't gehele geval ene wysheid en schrandere voorzichtigheid uitblinkt, die aen de leidingen des Geestes, en aen het bestuur van den verheerlykten Koning zyner Kerke, groote eer aendoet.

godvruchtigste Kerkleeraars deezer gewesten zich daar niet toe aanbieden? Zou hun dit niet tot eer voor God, voor Engelen en Menschen verstrekken? Welk eene schande steekt toch daarin, dat men, ten minsten by voorraad, een smaak van fraaije letteren, van wysgeerte, en andere wetenschappen, ter opheldéringe en aanpryzinge van het Eeuwig Euangelium, en ter verzwakkinge der Heidensche en Turksche dwaasheden, in vreemde Gewesten wil dóen medewerken, om de eer van onzen grooten God en Zaligmaker, en het eeuwig heil onzer blinde en ongelukkige medemenschen, eenigzins ten minsten, en allengskens, te helpen bevorderen?

„ Ik voor my, Aandachtigen, durve, by deeze gelegenheid, nog wel eenen stap verder doen: Waarom, vraagen sommigen, gaan 'er nu minder Leeraars in getal naar onze Colonien, dan weleer? Daarom, Toehoorders, om dat men, in de Colonien, thans meerder begint te letten op de vermogens, op de zedelyke hoedanigheden der Leeraars, dan wel te voren. De Doorluchtige Hoofden, de Edele Raaden bezitten thans meer geleerdheid, meer beleezenheid, meer wysgeerte, dan wel in oude dagen. De Godsvrucht der VAN DE PARRA's, de deugd der DE KLERKEN, de geleerdheid der FALKEN, der ALTINGS, der BRETONS, der VOSSEN, der KRANCKEN, der RADERMAAKERS, der VAN DER BEEKEN; in één woord, het licht der waarheid en de beminnelykheid eener mannelyke deugd beginnen eenen sterker invloed op het Kerkbestuur, en op alle Indische zaaken, vooral op Java en Ceylon, te verwerven, dan wel voor deezen. Leest toch, bidde ik Ulieden, leest toch de voortreffelyke Lykredenen van den welspreekenden VERMEER, op het afsterven van den Doorluchtigen Gouverneur VAN DE PARRA, en van twee zyner Eerwaarde Amptgenooten, den hooggeleerden MOHR, en den beminnenswaardigen TEERING; en het zal Ulieden blyken, dat 'er, te Batavia, Christenen woonen, yverige, waare Christenen; en dat die Christenen wel geregeerd, en op de beste wyze onderweezen worden, snakkende zy naar de zuivere Euangelieleer, als een Visch naar het water. Neen! Geliefden; geene onervaarene, geene breekebeenen, geene uilen, welke hier in het Vaderland het hoofd stooten, behoeven

ven het meer te waagen, om naar de Indiën als in ballingschap te gaan, en aldaar bevorderaars en beschermers aan te treffen. De Macedonische Man van het gezichte te TROAS verkoor PAULUS om over te komen. PAULUS was een der voortreffelykste Apostelen, en hy verkoos den uitmuntenden SILAS, den voortreffelyken TIMOTHEUS, en onzen LUCAS tot reisgezellen. In de Oost- en Westindische Coloniën kunnen geene halfgeleerde, geene onzinnige, geene onstichtelyke van zeden, eenige vrucht meer doen. De eere van God en zyn dienst lydt 'er afbreuk by: en zulke ellendige zendelingen staan thans ten doele der verguizinge, en der aanfluitinge van Turken, van Barbaaren, van Menschenvreeters".

GUILIELMI CULLENI, M. D. Archiatri Britannici et in Academia Edinburgensi Med. Pract. Prof. O. primae Lineae Medic. Praxeos. Ex Anglico idiomate Latino vertit A. B. BEERENBROEK, Med. Doct.

Eerste Beginzels der beoefenende Geneeskunde, *door* W^M. CULLEN, enz. *te Leiden by* Luzac en van Damme, 1779. 248 *blad. in groot* 8vo.

Wy deelen onze Geneeskundige Leezers mede, een kort verslag van een samenstel, zynde een inleiding tot de beoefenende Geneeskunde: de Schryver van dit Werk is de Heer CULLEN, beroemd Hoogleeraar te Edenburg. Dit Eerste Deel, 't geen wy nu verhandelen, is in twee boeken verdeeld, waar van ieder uit verscheide Hoofdstukken bestaat. —— De Auteur volgt de beschryving der Ziekten, welke hy in zyne *Synopsis Nosologiae Methodicae* voorgesteld heeft, en begint dienvolgens met de Koortsen; geevende een algemeene beschryving der Koortsen, derzelven toevallen, oorzaak en geneeswyze. 't Tweede Boek bevat de Ontsteekingen, deszelfs algemeene en naaste oorzaak, Geneeswyze, en vervolgens een beschryving der ontsteekende Ziekten in de onderscheidene deelen des lighaams, en de verschillende toevallen, hier uit ontstaande. —— 't Voorneemen van den Hooggeleerden Schryver is, om de

de overige Geslagten en Soorten der Ziekten, op dezelfde wyze uit te voeren, als, in dit Eerste Deel, ten opzichte van de Koortsen en Ontsteekingen, geschied is. Dit zal een voortreffelyk Werk zyn, 't zelve zal de beschryving van meer Ziekten behelzen, dan 'er tot nog toe in een samenstel gevonden worden. ——— De Verklaaringen der Ziekten, en de Geneeswyze, is zeer nauwkeurig, en verdient te meer vertrouwen, om dat dezelve steunt op de ondervinding en proeven, die een Man, van een schrander oordeel, geduurende veertig jaaren dat hy de Geneeskunde geoefend heeft, genoomen heeft. ——— In 't verklaaren van de naaste oorzaak der Ziekten volgt de Hooggeleerde Schryver meest 't licht der Hedendaagsche ontdekkingen, wegens 't Levensbeginsel. In 't verklaaren van de naaste oorzaak der Koortsen, schynt hy evenwel zyne oude stelling met een nieuwe samengevoegd te hebben; hy meent, namentlyk, dat de oorzaak van de koude van de Koorts is, een algemeene zwakte, ontstaande uit eene verminderde werking der hersenen en 't zenuwgestel; vervolgens voegt hy 'er als een medeoorzaak by, een krampagtige saamtrekking van de uitwendige vaten en deelen van 't lighaam, welke 't hart en de slagaders prikkelen, en tot hevige beweegingen aanzetten: 't geen uit een nieuw leerstelsel overgenomen is. Wy zien geen middel deeze beide oorzaaken samen te vereenigen. ——— Over de naaste oorzaak der ontsteekingen handelende, verwerpt hy mede 't leerstelsel der verstoppingen, en leidt dezelve van een krampagtige gesteldheid der vaten voornaamlyk af. De Auteur verschilt van de meeste Uitleggers, ten opzichte van de oorzaak van 't Voeteuvel; hy ontkent de Podagreuse stoffe als oorzaak, en leidt de Ziekte af van een byzonder samenstel van 't lighaam. De redenen, die hy voor zyn gevoelen geeft, zyn aanneemelyk; dog wy kunnen ons niet verder hier inlaaten, en wyzen onze Leezers tot 't Werk zelfs, die hunnen tyd, aan 't doorleezen van 't zelve besteed, niet zullen beklaagen. Van de overzetting kunnen wy niet verder zeggen, dan dat 't ons voorgekomen is dat ze wel uitgevoerd is: dewyl wy geene gelegenheid gehad hebben om dezelve met 't oorspronglyke te vergelyken.

Hand-

Handleiding tot de kennis van den Sterrenhemel, *door* J. E. BODE, *Astron. van de Koninglyke Pruisfische Academie der Weetenschappen*, *enz. Na de derde vermeerderde druk, uit het Hoogduitsch vertaald. Derde Stuk. Te Haarlem by* J. Bosch, 1779. *In groot octavo.* 231 *bladz.*

Ter voltrekkinge deezer Handleidinge, van welker nuttige geschiktheid, tot het bedoelde oogmerk, wy voor eenigen tyd verslag gegeeven hebben (*), dient deeze derde Afdeeling. Derzelver twee eerste Hoofdstukken strekken voornaamlyk, om den Leezer te toonen, op hoedanig eene wyze hy, in alle omstandigheden, het uitgebreidste gebruik kan maaken, van de voorheen medegedeelde kundigheden en tafelen; mitsgaders om hem te leeren, hoe hy zyne verdere waarneemingen en berekeningen, wegens den loop, schyngestalte, enz. der Hemelsche Lichaamen, hebbe in te richten. Het daaraan volgende Hoofdstuk levert wyders eene opheldering van eenelyke byzonderheden, zo omtrent de vertooning der Hemelsche Lichaamen, als met betrekking tot de Lugtverschynzels, en dergelyken; die, het zy voor 't bloote oog, 't zy door middel van Verrekykers, onder de opmerking der Waarneemers vallen. Eindelyk verledigt zig de Hemelloopkundige *Bode*, in 't vierde of laatste Hoofdstuk, nog, tot eene algemeene beschouwing over de grootheid van het Heelal; niet alleen van ons Stelzel, dat ons reeds met verwondering vervult; maar te gelyk van alle die Stelzels, welken het Heelal uitmaaken, waar door deszelfs uitgestrektheid onze verbeeldingskragt te boven gaat. Hy beschouwt naamlyk het gansch Heelal, als bestaande uit eene ontelbaare menigte van Stelzels; welken allen, ten regelmaatigste verordend, en op behoorelyke afstanden van elkander geplaatst, een onderling gemeen middelpunt hebben; waar door zy gezamenlyk dat Stelzel uitmaaken, 't welk wy het Heelal noemen. De Heer *Bode* stelt dit gevoelen, het welk trapswyze meer ingang gevonden heeft, en 't welk den beschouwer de verhevenste denkbeelden van Gods Magt, Wysheid en Goedheid, in de voortbrenging, onderhouding

(*) Zie *Hedend. Vad. Letteroef. VII D. bl.* 539.

ding en bestiering van dit voor ons onbeperkbaare Stelzel, of verzameling en vereeniging van byzondere Stelzels, inboezemt, op eene zeer wel geregelde manier, zo aanneemlyk voor, dat hy den Leezer zyner beschouwinge al vry sterk inneeme. —— Zie hier, om op deeze byzonderheid, als bovenal opmerkelyk, staan te blyven, hoe hy zig, zelfs van den schynbaar verwarden staat der Sterren, bedient, om dit gevoelen te onderschraagen, en daar door opgeleid wordt, tot een eenigzins bepaalend denkbeeld der plaatzinge van het algemeene Middelpunt van 't Stelzel des Heelals.

„ Naar welke Wetten, (dus vervolgt hy, na gewag gemaakt te hebben van de uitgebreidheid dier Stelzelen,) naar welke wetten heeft de Groote Schepper deeze ontelbaare Zonne-heiren met derzelver Planeeten, in het oneindig ruim des Geheel-Als, heenen geworpen? Zoude hierin ook overeenstemming en orde de Wysheid van den Oneindigen verheerlyken? Wie kan daar aan twyfelen! Wanneer wy ondertusschen den Sterrenhemel by eenen helderen nagt beschouwen, welke schynbaare onregelmaatigheid worden wy niet in den stand der vaste Sterren gewaar? Onder deeze verhevene schoonheden schynt niet de geringste orde in acht genoomen; en de Sterren vertoonen zich, zonder eenige meetkundige regels, verstrooid, zo wel met betrekking tot haare grootte, als in het aantal derzelve. In eenige streeken ziet men 'er weinigen, en in anderen schynen zy als 't ware opéëngestapeld, en vertoonen zich zo kort op een, dat de glans van de eene de andere verbergt.

Van waar deeze schynbaare wanorde? Zwakke sterveling! Is dan uwe kleine Aardkloot, die zonder twyffel een punt van het Geheelal uitmaakt, het eigentlyke gezichtspunt, uit welke gy de orde, welke in de groote Werken van den Almachtigen heerscht, kunt beoordeelen? Zonder twyffel moet de eeuwige Bouwmeester der Waereld zyne Zonnen naar geheel andere wetten gesteld hebben, als die u van deeze Aarde beschouwende bekend zyn.

Het schynt als of het menschelyk verstand, by de beschouwing van de orde, welke in het geheele Stelzel van vaste Sterren heerst, haare bepaaldheid gevoelt; dan eene zekere verschyning aan den Hemel dient haar tot leidraaden, om het geheim verder na te spooren, en geeft

geeft gelegenheid, om met vry wat waarschynlykheid hier het besluit te kunnen opmaaken.

Merkwaardig, hoogst merkwaardig, is die lichtende boog, welke den geheelen Sterrenhemel, genoegzaam in deszelfs grootsten cirkel, in eenen onafgebrookenen zamenhang omloopt. Thans vestig ik byzonder myn oog op den zogenaamden *Melkweg*. Deeze band, welke zo veel pracht en majesteit vertoont, is gewisselyk eene der grootste voorwerpen, die onze eerbiedige en verwonderings waardige opmerkzaamheid verdient. „Gelyk wy „van de Aarde in de Regenboogen ons in ontallyke „droppen het beeld van de Zon voorstellen; zo schynt „de Groote Schepper het licht, in het welk hy woont, „in kringen aan den Hemel te hebben uitgebreid." Vanwaar zyn de Sterren in deezen *Gordel* zo onbegrypelyk dicht op elkanderen gestapeld, en in een zo ontelbaare menigte op een gehoopt, dat de overige streeken des Hemels, in vergelyking van haar, van Sterren schynen ontbloot te weezen? Waarom trekken zy zich als in eenen kring genoegzaam om het midden van het Hemelrond? Hier uit kan men zeer gemaklyk het volgende besluit opmaaken. De Sterren in den *Melkweg* zyn, in vergelyking met de overige streeken, weezenlyk niet nader by een, maar zy liggen in onafmeetelyke ryen, in de ondoorgrondelyke dieptens des Hemels, achter malkander, en daarvan schynen zy ons daar meer op een gehoopt als in de overige streeken, daar wy de Sterren van ter zyde of volgens het vlak heen kunnen zien (*). Volgens deeze verklaaring heeft men zich het Heelal, met al deszelfs Zonnen en byzondere Planeetstelzels, niet kegelvormig voor te stellen, maar als in een kringvormig vlak, welk in het midden eene groote breedte, of in 't algemeen eene afgeronde gedaante heeft. Midden onder deeze gezamentlyke stelzels en Sterren-heiren van den *Melkweg* tintelt ook onze Zon als eene Ster; van waar alle Sterren, die wy loodrecht of langs het groote vlak derzelve naar alle zyden heen zien, onzen zogenaamden *Melkweg* uitmaaken; doch de overige ter zyde staande Sterren moeten ons als los verspreid verschynen.

Wy

„(*) Even zo gelyk wy in een bosch, de in lange ryen achter elkander staande boomen korter by elkander zien, als of wy die ter zyde nevens ons hebben."

Wy leggen verder met ons Stelzel iets zydwaarts, buiten het vlak van den grooten Cirkel, waar van de algemeene vaste Sterren of *Melkweg-ftelzels* het middelpunt uitmaaken; terwyl de fchynbaare gedaante van den *Melkweg* niet volkoomen den grootften Cirkel der Sphere is; en eindelyk fchynen wy niet in het midden, maar naar den rand van dezelve geplaatst te zyn, en waarfchynelyk zelf nader aan dat gedeelte, daar wy den *Arend*, enz. zien; als aan dat, waarin wy den *Orion* befchouwen, terwyl de *Melkweg* in de eerstgemelde ftreek veel breeder en helderder is, en daar ook de Sterren meer verftrooid fchynen, als in de laatfte. Uit het tot hier toe gezegde volgt dan, dat, na onze veronderftelling, alle Stelzels van vaste Sterren op eene foortgelyke wyze betrekking tot den *Melkweg* hebben, zo gelyk de Planeeten van ons Zonneftelzel tot den Dierenriem.

Deeze verklaaring koomt zeer natuurlyk uit het gezegde voort, en het is te verwonderen, dat de Sterrenkundigen niet reeds overlang uit de merkwaardige en fchynbaare gedaante van den *Melkweg*, dergelyke befluiten over de verdeeling der vaste Sterren hebben opgemaakt, te meer daar dezelve daar toe veel aanleiding geeft, en 'er zelfs zeer duidelyke merktekenen in te onderkennen zyn. Zoude eindlyk de gegeevene ftelling niet waarfchynlyk de waare zyn kunnen, daar zy te gelyk de onderftelling bevestigt, dat op het groote Tooneel der Waereld overal harmonie en order, zo wel in het grootfte als in het kleine heerscht; overal wordt de Magt en Wysheid van den Schepper verheerlykt. Wie zoude het de bewooners van deeze Aarde als eene ongeoorloofde ftoutheid kunnen aanreekenen, over de gezamentlyke Stelzels van Vaste Sterren na te denken, daar hen zelfs de zinnelyke befchouwing van den Sterrenhemel hier toe aanleiding geeft.

De laatere Sterrenkundigen hebben waargenomen, dat de vaste Sterren, welke men te vooren voor onbeweegelyk gehouden had, weezenlyk eene beweeging hebben, maar die, door haare verbaazende afftanden, van ons niet dan na het verloop van veele Eeuwen bemerkt kan worden. Het geheele heir van vaste Sterren, welke, volgens onze voorgaande onderftelling, den *Melkweg* uitmaaken, zullen derhalven, volgens alle waarfchynlykheid, in gemeenfchaplyke kringen om een nog grooteren

ten kloot draajen, of om een in het middelpunt van den geheelen *Melkweg* leggende grooten Zonnekloot beweegen. Deeze middelpuntige (Centrale) Zon moet, volgens de voorgaande onderstelling, een weinig ter zyde af te vinden zyn, en wel daar, waar wy den *Melkweg* op het smalste zien: en terwyl onze Aardkloot niet in het middelpunt van het vlak legt, zo moeten wy ook aan den Hemel deeze middelpuntige Zon een weinig buiten den *Melkweg* vinden. Daar nu dit punt net by de *Groote Hond-Ster*, (die zig als de grootste van alle Sterren vertoont,) te ontdekken is, zo leiden de Sterrenkundigen hieruit af, dat men deeze *Hond-Ster* voor die Centrale Zon mag aanneemen. Op deeze wyze zoude het geheele Stelzel der vaste Sterren van den *Melkweg* in het groot dat zyn, wat onze en alle andere Zonnestelzels in het klein zyn. Welk denkbeeld hebben wy ons dan van deeze middelpuntige Zon te maaken, wanneer daarop zulk een ontelbaare menigte van andere Zonnen, met al derzelver Planeeten, zulk eene betrekking hebben! Zoude dan ook haare grootte niet overeenkomstig aan haare heerschappye zyn? Zoude de voortreffelyke glans, waarmede zich *Sirius* vertoont, niet geschikt zyn, om zynen uitsteekenden invloed te kennen te geeven?

Wat verbeelding moet men zich dan van het ruim des Geheel-Als maaken, wanneer niet alleen Planeeten om haare Zonnen wentelen, maar geheele Zonnestelzels den invloed van eenen nog grooteren Zon ondervinden, en in het oneindig ruim des Hemels, met een gevolg van Aardklooten, in onafmeetbaare kringen omdraajen, en dat 'er zelfs Eeuwen vereischt worden, eer haare voortgang van de bewooners deezer kleine Aarde bemerkt kan worden! Is 'er dan geen enkele kloot in de schepping in rust! Alles is in beweeging. Men zoude zonder waarneemingen ten grootsten deele hebben kunnen vermoeden, dat 'er geene Waereldklooten in eene volstrekte rust zyn konden: want de beweeging schynt eene weezentlyke Eigenschap der Waereld te zyn; zonder beweeging zoude dezelve een onnut werktuig; een onwerkzaamen en dooden klomp gelyken; en het plan der Schepping, het welk bestendig nieuwe veranderingen en afwisselingen vereischt; zoude dan niet vervuld worden. Kennen wy echter de algemeene wet, naar welke dit Zonnestelzel zich beweegt of nog niet, en ontbreekt het ons nog om

in

in die weetenſchap getal en maate ter bepaaling te vinden, en dus te kunnen opgeeven, hoe veel en welke eeuwen 'er nodig zullen zyn, om de beweeging der vaste Sterren van de Aarde af merkbaar te kunnen onderſcheiden, zo is het toch hoogwaarſchynlyk, dat onze naakomelingſchap, door meerdere en naaukeurige waarneemingen, tot meerder kennis hierin trapswyze naderen zal.

Dan wat is het, dat deeze ontelbaare Zonneſtelzels in haare geregelde orde bewaart? Welke macht verbindt zulke lichaamen als aan eenen keeten zamen, wat is hier toe in de Natuur? Wy kennen hiertoe geene andere kracht, als die wy *Zwaartekracht* noemen; ſchoon het geheel niet onmooglyk is, dat de Groote Schepper van het Heelal andere krachten in de natuur van deeze lichaamen gelegd kan hebben, die ons tot nog toe onbekend zyn, en welke het menschlyk verſtand niet uitdenken kan. 't Staat by ons vast, dat door de Zwaartekracht de Planeeten van ons Zonneſtelzel om de Zon, als om haar middelpunt, in onderſcheidene kringen wentelen, en daarin beſtendig bewaard blyven. Even zo breidt zich waarſchynlyk deeze onveranderbaare wet door het geheele ruim des Hemels uit, bepaalt aan elke Zon haaren byzonderen ſtand, en geeft aan deezen, naar evenredigheid van haare maaten, en daaruit voortkoomende grootere of mindere aantrekkracht van haare Planeeten, de behoorlyke afſtanden. Om deeze zelfde rede moeten die verbaazende tusſchenruimtes van de eene tot de andere Zon blyven; op dat de invloed, welke yder byzonder ſtelzel van Planeeten om haare byzondere Hoofdplaneet (of Zon) doen wentelen, niet in malkander warren, en overal wanorde veroorzaaken zou. De zwaartekracht omringt verder het Geheelal als eene groote keeten, en verbindt het tot een geheel. Zy is eindlyk de werkende oorzaak, die de gezamentlyke Zonneſtelzels, welke, na onze voorafgaande onderſtelling, den *Melkweg* uitmaaken, tot het lichaam, het welk wy als, in het middelpunt van deezen *Melkweg* leggende hebben aangenoomen, eene betrekking doet hebben, en haar noodzaakt in kringen om dezelve te draaijen, enz. Op deeze wyze zyn dan alle Planeet- of Zonneſtelzels, nauwkeurig omtrent malkander afgemeeten, en voor alle verwarringe beveiligd; zo hangt dan eindelyk de ſchaal van alle deeze Waerelden, in de hand des Almachtigen, in volkoomen evenwicht".

On-

Onderrigtingen, hoe zig te gedragen by 't opkomen van Onweder, en te beveiligen tegen de nadeelige uitwerkzelen van den Blixem. Na den derden vermeerderden druk uit het Hoogduitsch vertaald. Met een Plaat. In 's Gravenhage by J. v. Cleef. *In groot octavo* 102 *bladz.*

By den aanvang verledigt zig de Schryver tot een beknopt verslag van de wyze, op welke het Onweder doorgaans voortgebragt wordt, 't welk hy, niet ongegrond, uit de verschynzelen in de Electrische proeven afleidt. Men heeft, volgens hem, het onweder te houden voor eene uitwerking van de natuurlyke Electriciteit, en deeze voor eene, in den hoogsten graad, plaats hebbende, opwekking van die, overal verbreide, stoffe: weshalve het Onweder eene pooging der Electryke stoffe zy; waardoor zy zig, na dat haar evenwigt te vooren vernietigd was, met een geweldigen voortgang, in het zelve tragt te herstellen. In zulk een geval brengt de sterke schudding dier voortloopende en ten sterkste voortgedreeven stoffe, niet alleen voort een helder licht, maar te gelyk een vuur, dat brandbaare lichaamen aansteekt, 't welk men *Blixem* noemt. En dewyl deeze stoffe zo geweldig niet bewoogen kan worden, zonder dat de lugt geweldig bewoogen, en zeer sterk geschud wordt, zo ontstaat daaruit een vreeslyk geraas, 't welk men *Donder* noemt. —— Deeze verklaaring ten grondslage van zyne verdere onderrigting, ter voorkominge of afwendinge van onheil, gelegd hebbende, geeft hy vervolgens op, de tekenen, uit welke men de hoegrootheid van het gevaar, by gelegenheid van een Onweder, kan beoordeelen. Hierop gaat hy, na eene beknopte beantwoording van het denkbeeld, dat het onmogelyk is, het buitengemeen groot geweld van den Blixem af te keeren, of deszelfs rigting te veranderen, en van eene zekere plaats af te wenden, over, tot het aanwyzen der middelen, waar van men zig bedienen, en der regelen, naar welken men zig gedraagen moet, om voor zyne veiligheid te zorgen. In de voorstelling hier van slaat hy afzonderlyk agt, op 't geen ter beveiliging kan dienen, voor geheele streeken, by voorbeeld, steden en dorpen; voor een enkel gebouw; voor eenig deel van het

het zelve; en voor een enkel mensch, of een meerder aantal van menſchen, zo in eene kamer als in de open lugt. Onder deeze behoedmiddelen, byzonder in de eerstaangeduide gevallen, komen bovenal in opmerking, verſchillende ſoorten van afleiders; welker inrigting, gebruik en heilzaame uitwerking, de Autheur in 't breede ontvouwt. Hierop komen, ten aanzien van de laatstbedoelde omſtandigheden, verſcheide byzondere raadgeevingen van voorzigtigheid, ſtrekkende grootlyks ter vermydinge van alles, waardoor 't menschlyk lichaam gemeenſchap zou kunnen hebben met zodanige ſtoffen, die by uitſtek geleiders van 't Electrisch vuur zyn; en ter aanwendinge van 't geen dienen kan, om de Electriſche ſtoffe in tegendeel af te leiden. ——— Wy zouden, wanneer wy hier op ſtaan wilden blyven, ons met te veel byzonderheden moeten ophouden; waar van sommigen van minder, en anderen van meer belang zyn: zynde egter over 't geheel van dien aart, dat de voorzigtigheid derzelver inagtneeming niet kunne afkeuren. ——— Zie hier alleenlyk nog een goed onkostbaar behoedmiddel, waar van Landlieden, die zig dikwils op het Land moeten ophouden, tot hunne veiligheid gebruik zouden kunnen maaken. De Autheur beſchryft het aldus.

„ Men maake boven aan een ſtaaf, die omtrent vyf en twintig of dertig voeten lang moet zyn, vast, een fyn yzeren punt, ter lengte van omtrent een voet. Ter plaatze, daar deeze punt op den ſtaaf gezet is, hegte men onmiddelyk een yzeren draad aan denzelven, en laate denzelven tot het onderſte einde van den ſtaaf voortloopen. Aan het onderſte einde van den ſtaaf moet men laaten vastmaaken een yzer, dat twee voeten lang, en vry ſterk is; ten einde men den ſtaaf, hoe dieper hoe beter, in den grond zoude kunnen ſtooten. ——— Zulk eenen ſtaaf zou elke troep menſchen, die by elkander behoorden, op dagen, op welke men voor Onweder te vreezen had, by zich op het veld, daar zy werken moeten, kunnen neemen. Indien 'er dan een Onweder opkwam, zoude men den ſtaaf met zynen onderſten punt in den grond kunnen ſteeken, en het einde van den, naar beneden hangenden, draad, welken men, even als in de groote Afleiders geſchiedt, in verſcheiden ſtukken zou kunnen verdeelen, in de Aarde verſpreiden. —— Op eenen

nen afftand van twintig schreeden zouden de menschen by deezen staaf veilig kunnen komen; want de Blixemstraal, die naar deeze plaats schoot, zoude voorzeeker den staaf treffen, en zich, zonder de menschen te beledigen, in de aarde verspreiden".

Voorts geeft de Autheur hier, in een Aanhangzel, nog eene naauwkeurige beschryving van den toestel en het gebruik van een Onweerswyzer, misgaders van een Vlieger ter afleiding van de Onweersstoffe; strekkende ter ophelderinge van 't geen hy desaangaande voorheen gezegd had; waartoe ook eene nevensgaande *Plaat* dient.

Reize door Griekenland, ondernomen op kosten van het Genootschap van Dilettanti, *door* R. CHANDLER, *Dr. der Godgel., enz. Uit het Engelsch vertaald, en met eenige aantekeningen vermeerderd, door* O. WINKELMANN. *Te Utrecht by* G. v. d. Brink Jansz. 1779. *Behalven het Voorwerk 457 bladz. in gr. octavo.*

Van het oogmerk en de inrigting deezer Reize hebben wy reeds verslag gegeeven, toen wy voorheen gewag maakten van het eerste gedeelte deezes Werks, behelzende de Reize door *Klein Azie* (*); des het, daar de uitvoering van dit laatste van denzelfden aart is, genoeg zy te melden, dat het alleszins eene menigte van weetenswaardige byzonderheden ontvouwt. Diestyds gaven wy tot eene proeve, eene beschryving van 't Eiland *Chyos*, thans *Scio* geheeten; nu zullen wy een onderwerp van eene andere natuur verkiezen, dat tot de Oudheidkunde behoort; en den Leezer mededeelen het merkwaardigste van 't geen ons de Heer *Chandler* berigt, wegens de *Eleusinische verborgenheden*, die door alle tyden zo veel gerugts gemaakt hebben.

Eleusis, tusschen *Athene* en *Megara*, aan de golf van *Saron*, tegen over het Eiland *Salamis*, nu *Keluri* geheeten, was, schoon thans geen plaats van eenig belang, oudtyds eene Stad van aanzien, ter oorzaake van de *ver-*

bor-

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-oef. VII. D. bl.* 129.

borgenheden van Ceres, ook *de groote verborgenheden* (*) genoemd, welken aldaar gevierd werden; dat *Eleusis*, gelyk de Hoogleeraar opmerkt, verrykt, en tot eene Stad had doen aangroeien; waarop hy aldus vervolgt.

,, De Atheners vernederden het tot den rang hunner *demoi* of vlekken, doch de roem der godin bleef onbezwalkt. Haare verborgenheden waren nog steeds verhevener in heiligheid, en werden zo hoog boven de andere godsdienstplegtigheden gesteld, als de godin boven de helden verheven was. Zelfs de klederen, welken op dit feest gedragen waren, werden geagt eenigzins haare werking deelagtig te worden, en men geloofde, dat men met dezelven byzondere deugden aantoog. Men hield ze

(*) „ De *kleiner verborgenheden*, of die van *Proserpina*, zegt onze Reiziger, als hy het omliggende land van *Athene* beschryft, werden jaarlijks in de maand *Anthesterion*, of Februarij, in het gewest *Agra* genoemd, aan gene zijde van den *Ilissus*, plegtig gevierd. De genen welken begeerden tot dezelven toegelaten te worden, werden vooraf gewaarschouwd, met zuivere harten en handen, en kennis van de Grieksche taalen, te verschijnen, en daarenboven met eene eerbiedige aandoening voor de groote heiligheid der aaloude dingen, van de welken zy nu kennis zouden krygen. De heraut gebood alle moordenaars, tovenaars, ondeugende en godlooze menschen, dat zij zig zouden verwijderen. De vergadering werd door eene plegtige reiniging aan de verborgen oevers van den *Ilissus*, in gewijd. Een gebed, en een offer, zynde een big, verzelden de plegtigheid. Wanneer alles verrigt was, werden zij, waarschynlyk, tropswijze in het *Eleusinium*, (of den tempel aan *Ceres* en *Proserpina* toegewijd, waar van men nog de overblijfzels aantoont,) gelaten; wijl het gebouw, volgens de beschryving, klein was. Daar na noemde men ze *Mystæ*, en zij werden tot het waarnemen van zekere geboden verpligt; onder anderen van geen roode barbeelen (*red mullet*) te eten; eene lekkernij aan *Ceres* geheiligd. 'Er moest ten minsten een jaar verloopen, voor dat zij tot de *groote verborgenheden* konden toegelaten worden, tot dewelken dezen als de voorbereiding aangemerkt werden. Alles, wat bij dezen geschiedde, werd door ondringbaar geheim en nagt besluijerd. Het volk hield deze toelating, of inwijing, van geen gering gewigt. Het verwaarlozen van dezelven word onder de gebreken geteld, met dewelken *Socrates* beschuldigd werd. Grieken, Romeinen, en lieden uit verre afgelegen landen, van beiderlei geslagt, begeerden 'er deel aan te hebben; en Athene was in dien tyd vervuld met godsdienstigen, en men nam 'er jaarlyks meer menschen in het *Eleusinium* aan, dan 'er naar menige andere steden kwamen."

ze gemeenlyk tot dat zy geheel versleten waren, en wydde ze dan in den tempel der godin, of men bewaarde dezelven om eerstgebooren kinderen daarin te winden.

„ De tempel der verborgenheden, gelijk men hem noemde, dien *Perikles* voor deze plegtigheid geschikt had, vervulde de harten door zijne heiligheid met eenen eerbied zo groot als de verwondering welke zijne schoonheid en grootte verwekte. Den onheiligen en ongewijden was het verboden, denzelven, onder wat voorwendzel ook, te betreden. Twee jonge Akarnaniërs waren onbedagtlijk, ten tijde der verborgenheden, onder het gedrang geraakt, en mede in den tempel gekomen; doch de vragen, die zij uit onwetendheid deden, verrieden hen op de plaats, en zij werden met den dood gestraft. De opperpriester *Hierophant*, of *Mijstagog*, werd uit de *Eumolpiden* gekozen, zijnde een heilig geslagt, te Athenen, dat van *Eumolpus*, eenen herder en lieveling van *Ceres*, afstamde. Hij mogt niet trouwen, en droeg eene *Stola*, of lange kleding, zijn hair en een mijrtenkrans. Tot zijn karakter werd bovenal vereischt eene sterke en zoetluidende stem, een staatlijk gedrag, pragt en waardigheid. Behalven veele andere onderdienaaren stond onder hem de *Daduchus* of *fakkeldrager*, die insgelijks zijn hair onder eene huif droeg; de priester, die aan het altaar diende; en de *Hierokerijx* of heilige heraut; allen gewigtige persoonen. De laatste was uit een geslagt, dat van den god *Merkurius* en *Aglauros*, de dogter van *Cecrops*, afstamde.

„ De geheimhouding, die bij de verborgenheden in agt genomen werd, diende om het denkbeeld van derzelver gewigt te verhogen, en de begeerte om ze deelagtig te worden te vergroten. Zij ging zo verre, dat niemand geoorlofd werd, den naam des *Hierophants* te melden, die hem ingewijd had. Veragting en versoeijing van het volk had de snapper te wagten, en de wet bevool zijnen dood. *Augustus Cæsar* liet zijne raadsvergadering scheiden, wanneer eene zaak, die de regten der priesters van *Ceres* betrof, voor zijnen regterstoel te Rome kwam. *Pausanius* verklaart, dat hem in den droom verboden werd, te schrijven het geen in de heilige muuren bevat was; en voegt 'er bij, dat het den ongewijden niet alleen ongeoorlofd was, bij de ver-

borgenheden tegenwoordig te zijn, maar zelfs toe te luisteren, wanneer iemand dezelven wilde ontdekken. De schending van dit aaloud geheim, en het scheuren des voorhangzels, bleef voor eene laatere eeuwe bewaard; wanneer eendragt uit den godsdienst week, en de waereldlijke magt of te zwak of in twistende partijen verdeeld was; en verscheiden sekten zig poogden te versterken, en met elkander over de heerschappij twistten. De donkere gebruiken van het eertijds ondoordringbaar geheim werden nu ontzwagteld; en indien de berigten, die daarvan tot ons zijn gekomen, niet voldoende mogten zijn voor eene strikte nieuwsgierigheid, zeggen dezelven nogthans meer, dan men nodig heeft te weten.

„ Men heeft voorgegeven, dat de verborgenheden als een middel tot hooge kennis waren bestemd geweest, en hadden voorgesteld in een soort van tooneelstuk van de geschiedenis van *Ceres*; „ den oorsprong en „ de vestiging der burgerlijke maatschappij, de leer „ van de toekomende beloningen en straffen, de dwa„ ling van het veelgodendom, en de stelling van de een„ heid, waarin eigenlijk hun geheim bestond". Maar dit gewigtig gebouw is niet gegrond op den vasten grondsteun der aaloudheid. Het is bewezen, dat de geschiedenis van *Ceres*, welke bij deze verborgenheden ten grond lag, niet alleen ongerijmd, maar ook spotagtig en onbetaamlijk was. Laat *Orpheus* en *Baubo* den verdediger haarer waardigheid en zuiverheid wederleggen (*). De *Autheur* dezer onderstelling, [te weeten WARBURTON] bedoelde misschien bij zijne verhandeling over het zesde

(*) „ Zie eene verhandeling van den geleerden *Meursius*, waar van de titel is *Eleusinia*, p. 137, in de verzameling van *Gravius*, en zyne *Atticæ lectiones*. p. 1786." Het was ook, zegt de Hoogleeraar *Tydeman*, in zyne leezenswaardige Voorreden aan 't hoofd van dit Werk geplaatst, „ den regtsgeleerden *Bachius* waarschijnlijk voorgekomen, en in eene byzondere verhandeling door denzelven beweerd (*a*); doch is, breeder, wederlegd door den godgeleerden *Leland* (*b*)."

„ (*a*) In zyne *Opuscula* door *Klotz* uitgegeeven. Zie ook *Hed. Vad. Letter. Oef.*. V. D, Mengelw. bl. 581-588."

„ (*b*) Over de Noodzaaklykheid der Godlyke Openbaring."

de boek van de *Aeneis* eene soort van statige spotternij, en heeft denkelijk om den goeden uitslag gelachen.

„ De groote verborgenheden werden om de vijf jaaren gevierd. Wanneer de tijd naderde, begaven zig de *Mystæ*, of de geenen, die alleen in de kleiner verborgenheden ingewijd waren, naar *Eleusis*, om zig in de plegtigheden te laten onderwijzen. De opening des tempels geschiedde met een morgen offer. Als dan werd het wetboek uit het heiligdom ten voorschijn gebragt. In het zelve stonden figuurlijke beelden van dieren, welke verkorte woorden betekenden, verders letters met zamenbindings-trekken, door elkander gemengd, met de hoofden te zamen verward, of als een rad in de rondte geplaatst; en alles was voor de ongewijden ten hoogsten onverstaanbaar. De kas, *Petroma* genoemd, bestond uit twee naauwkeurig passende steenen. Na het voorleezen der geheimnissen werd de rol weêr weggelegd, en tot een volgend feest bewaard. Het feest begon den vijfden dag der maand *boëdromion* [of September,] en eindigde den 23sten. De voornaamste plegtigheid geschiedde des nagts in en bij den tempel. De *Mystæ* wagtten buiten, vol vrees en met ongeduld. Men hoorde weeklagen en een zeldzaam geluid. Het donderde. Lichtstraalen en schitterende blikzems maakten de dikke donkerheid, die daarop volgde, nog vreeslijker. Zij werden geslagen, en wisten niet van waar de slagen kwamen. Zij zagen ijslijke verschijnzels, monsters en spooken, in gedaante van honden. Eene verdovende schrik bevong hen, zij werden verslagen en onmagtig. Eensklaps veranderde dit toneel in een glansrijk en aangenaam. De *propylea's*, of voorhoven des tempels, werden geopend, de voorhangzels opgehaald, en de verborgen dingen hun geopenbaard. Zy werden door den *hierophant* en *daduchus* in geleid, en de eerste toonde hun de geheimnissen. De glans der verlichting, de glorij des tempels, en der beelden, de gezangen en dansen, die onder het aannemen, of de voordraaging, plaats hadden, dat alles vereenigde zig, om den geest van de laatste ontroering te doen bedaren, en den bewonderenden leerling gerust te stellen en vrolijk te maken. Na deze bezigtiging, of, gelijk zij het noemden, *autopsia*, gingen zij weg, en anderen traden toe. De volgende dagen werden met offeren, pragtige optogten of omgangen en schouwspelen doorgebragt, waar-

 bij

bij zij mijrten kransen droegen (*). Op den 23sten wierden 'er twee vaten met koorn gevuld, en tegen het oosten en westen geplaatst. Men sprak eenige geheimzinnige woorden (†), stortte de vaten om, en besloot de plegtigheid. De *archont* welke de *koning* werd genoemd, offerde en herhaalde het gebed voor het volk van Athene, en nam kennis van de wanordens en misdrijven, die gedurende het feest begaan waren. De taal der verborgenheden (*) was, even als het geschrift in het wetboek, voor de ongewijden onverstaanbaar. De sleutel ter inwijing was een geheim formulier, dat men alleen in de kleiner verborgenheden kon leeren; en de toeroeping (†) by het besluit, indien de woorden eenige betekenis hadden, alleen voor de vergadering verstaanbaar.

„De geschiedenis van *Ceres* en *Proserpina*, als de grond van de Eleusinische verborgenheden was, ten deele plaatslijk. Zij werd zo wel met woorden verhaald, als door bijspreukige beelden vertoond. *Proserpina* verzamelde bloemen, als zij door *Pluto* geroofd werd. Van daar de optogt met de heilige korf, die op eenen wagen, voor welken ossen gespannen waren, gevoerd, en door eene rij vrouwspersoonen gevolgd werd, van dewelken sommigen de verborgen koffers droegen, en riepen: *Heil zij u Ceres!* Des nagts ging de optogt, of ommegang met brandende fakkels, ter gedagtenis, dat de godin hare dogter zogt. Eene maat gerst, welk koorn men zegt,

(*) In een volgend hoofdstuk meldt ons de Hoogleeraar nog den ommegang van *Jacchus* van Athene. „De zesde dag der verborgenheden, zegt hy, werd *Jacchus* genoemd, naar eenen zoon van *Jupiter*, die, naar men zegt, zyne moeder *Ceres* verzelde, als zy *Proserpina* zogt. Eene beeldnis van hem, dat met myrten gekroond was en eene fakkel droeg, werd van den *binnensten Keramicus* te Athenen, in een plegtigen ommegang naar Eleusis gebragt, als ware het om *Ceres* en zijne zuster te bezoeken. Eene menigte volks verzelde deeze staatsie, sommigen met offerhanden, anderen juichende, zingende en dansende, en op cijmbaalen, pooken en andere speeltuigen spelende. De weg, dien de processie nam, werd de *heilige* genaamd;" welken onze Reiziger verder beschryft.

(†) Ὑε Τοκυε.

(*) De verborgen naam der Godin was Αχθεια.

(†) Κογξ ὀμπαξ.

zegt, dat zij geschonken heeft, was de beloning des overwinnaars in de worstelspelen; en de verrigting in den tempel had betrekking op de fabel. In de kennis van deze dingen en plaatzen, waarvan de ongewijden uitgesloten was, bestond de inwijing, en de gebruiken daarvan, verzonnen door de list, waren verstandig geschikt voor het heerschend bijgeloof. De werking was sterk, en haare vrugt niet minder. Hoe meer de godsdienstigheid toenam, hoe meer de priesterschap bloeide. Het middel was bedorven, maar deszelfs oogmerk niet kwaad. Zij bragt heiligheid der zeden te weeg, en eene zekere oplettendheid op de pligten der maatschappij, eene begeerte, om zig door eene gewaande deugd, zo wel als door stilzwijgen, te onderscheiden!"

Volgens het geen de Hoogleeraar *Chandler* verder nog aanmerkt, hebben deeze plegtigheden, die van overoude herkomst zyn, genoegzaam onverhinderd stand gehouden, tot den tyd van Keizer *Valentinianus*; die, in 't jaar onzes Heeren 364, eene wet gaf, door welke alle nagtplegtigheden verbooden werden. „ Doch *Praetextatus*, vervolgt hy, dien *Juliaan* tot landvoogd van *Achaja* aangesteld had, bewerkte bij hem, dat deze wet herroepen werd; doordien hij voorstelde, dat men de Grieken het leven allerbitterst zou maken, indien men hun deze heiligste en verborgenste plegtigheden wilde ontroven. De vernietiging daarvan bleef voor eenen uitheemschen vijand over; en dit noodlottig tijdstip genaakte nu. *Alarik* brak onverwagt met zijn heir door de engte bij *Thermopylae*, en eene algemeene verwoesting van gantsch Griekenland verzelde het treurig einde van *Ceres* en haar heilig Eleusis", dat voorviel omtrent het jaar onzes Heeren 400.

Vervolg van het redenkundig berigt des Indiaanschen Patriots, in betrekking der waare oorzaak van 't bederf, mitsgaders de middelen van redres der Nederlandsche Oostindische Compagnie. Alom te bekomen, in groot octavo.

Op de eerste samenspraak, of den aanvang van dit redenkundig berigt des Indiaanschen Patriots, zig tot de oorzaaken van het bederf der Nederl. O. I. Compagnie

nie bepaalende (*), stelt de Patriot zig in deeze tweede de zamenspraak, of het vervolg van zyn berigt, voor, het vervullen van zyne beloften; om, de oorzaak van het kwaad getoond hebbende, de middelen van redres, die zynes oordeels in 't werk gesteld behooren te worden, ter speculatie voor te draagen. ——— Hy behandelt dit Stuk even vrymoedig als het voorgaande; en spreekt als iemand die der Indische zaaken kundig is; 't welk zyne voorstellingen kragt schynt by te zetten. ——— Zyne redres middelen moeten, volgens zyn bedoelde, dienen.

(1.) Om de kwaade Fortuinzoekers te toonen, en te noodzaaken zig langzaam te haasten, om schatten te vergaderen. (2.) Om de Regeering door gansch Indiën paal en perk te stellen, ten einde voor te komen, dat niet ligt, in derzelver Vergadering, het eigenbelang het roerzel en groote beweegrad van alles zy; en dezelve te noodzaaken, om het eigen- met het algemeen-belang gepaard te laaten gaan. En (3.) Om de Maatschappy, die hy als één der voornaamste en noodzaaklykste Steunpilaaren der Vereenigde Nederlanden beschouwt, duurzaam te doen zyn.

Ter bereikinge hier van verdeelt hy den voornaamen inhoud, van 't geen hy desaangaande te melden heeft, in vyf deelen; zeggende: „ Om dieswegen, schoon niet geleerd, dat myne zaak niet is, egter duidelyk, en zo veel mogelyk kort en zakelyk te spreeken, zal ik in de volgende vyf deelen kortelyk toonen, waarin eigentlyk, myns bedunkens, noodig is redres gemaakt te worden.

1. In 't eerste Deel word de Regering te Batavia derwyze geschikt en ingerigt, dat de Indise Regenten het ware belang en intrest van de Comp., als van Land en Volk haar bestier toevertrouwd, noodwendig moeten betragten en handhaven.

2. De Burgerlyke voorregten en vryheden te Batavia derwyze geschikt, en voorgesteld, dat wanneer het tot stand word gebragt, in dat geval zulks voor één der voornaamste Steunpilaren van 't Gemeenebest der Comp. in Indiën is te houden en aan te merken.

3. De despotique en willekeurige handelwyze der Comp.

(*) Zie boven *bl.* 77.

Comp. Hoofdregenten op de buiten Comptoiren belet en tegengegaan.

4. Het alverslindend Ambagts Quartier te Batavia, als een ruineusen Lastpost voor de Comp., den bodem ingeslagen en vernietigd.

5. Eindelyk dient het laatste Deel, om te toonen, hoe de Comp. in Indiën, als handeldryvend Koopman, ter plaatse waarze volstrekt heerst en gezag voert, moet handelen en te werk gaan."

De Patriot deeze zyne voorslagen, met beantwoording van eenige bedenkingen van den Heer President Bewindhebber, onderscheidenlyk ontvouwd hebbende, geeft te kennen, dat 'er ook nog eenige byzondere Articulen zyn, die redres vorderen; maar, om niet te breedvoerig te worden, stipt hy ze slegts kortlyk aldus aan.

„ (1.) De particuliere vervoer van Lynwaaten in de gepermitteerde Kisten voor die repatrieeren is voor de Comp. bederfelyk. (2.) Het particulier geld te Batavia op assignatie in Comp. Cassa te tellen, en te accepteeren, gelyk thans geschied, is oneigen en schadelyk. (3.) De natuurlyke oorzaak wegens de menigvuldige zieken, en dooden, der uitvarende schepen na Batavia, als door eigen ondervinding, voor 't meerder gedeelte, te toonen en aan te wyzen. (4.) Dat de prezente directie van de Hospitalen te Batavia niet deugt, en mits dien noodzaaklyk moet veranderd worden. (5.) Ingevolge myne lange jarige observantie, voor 't meerder gedeelte, de ware oorzaak van Batavias ongezondheid, waar dus lang vergeefs na gezogt en geraden is, aan te wyzen. En laatstlyk (6.) de middelen van redres der prezente Scheeps-Oeconomie, als in 't generaal schadelyk en pernicieus voor de Comp. zynde, aan te toonen." By aldien het gerequireerd mogte worden, zou de Patriot dit breeder willen deduceeren.

Geschiedenis van America, door WILLIAM ROBERTSON *D. D. Opperste der Edenburgsche Hoogeschoole, en 's Konings Geschiedschryver van Schotland. IVde Deel, met Kaarten. Te Amst. by* Yntema en Tieboel, 1779. *In gr. octavo. Behalven een breedvoerigen Bladwyzer, 322 bladz.*

Wel ras wordt de begeerte der greetige Leezeren van dit dierbaar Geschiedkundig Werk voldaan: binnen zo weinig tyds als eene nauwkeurige en vloeibaare vertaaling, en eene zindlyke uitvoering in 't drukken toelaaten, ontvangen zy dit Vierde en laatste Deel, nevens de keurlyke Kaarten tot de Geschiedenis behoorende. Wy marren ook niet om 't zelve aan te kondigen, en onze Leezers te verzekeren, dat zy in 't zelve de verwagte voldoening hunner weetlust en nieuwsgierigheid zullen vinden; en, het uitgeleezen hebbende, nevens ons, wenschen, dat de Hooggeleerde Schryver voortvaare met de andere Stukken tot de Geschiedenis van dat Werelddeel behoorende, af te werken, en in 't licht te geeven: want, schoon deeze Vier Deelen, op zich zelven, een volkomen Werk uitmaaken, en daarom ook met een Bladwyzer beslooten worden, kan geen Geschiedenislievende nalaaten, te hoopen, dat ROBERTSON zyn geheele plan voltrekke, door de Geschiedenis van *Noord-America*, van het *Portugeesche America*, en van de vastigheden, door verscheide Volken van *Europa* op de *West-Indische Eilanden* gemaakt, te boek te stellen, en mede te deelen. Wagt hy, in deezen zynen arbeid, waar van hy reeds een gedeelte afheeft, „ met de bekommerdheid eens goeden „ Burgers tot dat de gisting in *Noord-America* bedaare, en de on„ gelukkige Kryg, daar ontstoken, een einde neeme", wy wagten met het verlangen na Geschiedkundige waarheid, in eenen bevalligen styl voorgedraagen, op dit heuchlyk tydstip. En kunnen, tot aanpryzing van het dus verre uitgegeevene Werk, zeggen, dat men noch in *Schotland*, noch in *Engeland*, daar tegen iets van eenig aanbelang in 't licht gegeeven heeft: deeze en geene handlanger in een Maandwerk moge, op de eene en andere byzonderheid, gevallen zyn; doch 't geen ons daar van onder 't oog gekomen is draagt zulke duidelyke kenmerken van Nyd, dat de lidtekens van dit zielsgebrek allerwegen doorsteeken: en zulk tegenschryven veel meer strekt tot eer dan schande des aangevallen Schryvers: een blyk opleverende, dat de scherpziende vitlust geene leemten heeft weeten te ontdekken, en, om egter iets te zeggen, verdraaijingen te baat neemt, of plaatzen, uit het verband gerukt, en daar door ontzenuwd, aanvoert.

Doch, wat houden wy onzen *Nederduitschen Leezer* op met iets 't geen meer in *Engeland* dan hier t'huis hoort. Hy verlangt reeds den Inhoud van het VII en VIIIste Boek, in het tegenwoordig Deel

Deel begreepen, te weeten. Deeze komt hier op uit — VII Boek. ——— *Beschouwing van de Instellingen en Zeden der Mexicaanen en Peruviaanen. ——— Beschaafde Staaten in vergelyking met de andere Americaanen. — Laate oorsprong der Mexicaanen. — Bewysstukken, dienende om hunne vordering in beschaafdheid te toonen. ——— Hunne Staatkunde in onderscheide takken beschouwd. ——— Hunne Kunsten. ——— Bewysstukken, strekkende om hunne geringe vordering in beschaafdheid aan te wyzen. ——— Wat begrip men uit de vergelyking van deeze tegen elkander overstaande bewysstukken hebbe op te maaken. ——— Aart van hunnen Godsdienst. ——— De Peruviaansche Monarchy veel ouder. ——— De Staatkunde aldaar gegrondvest op den Godsdienst. ——— Zonderlinge uitwerkzels hier van. ——— Byzondere staat des eigendoms onder de Peruviaanen. ——— Hunne openbaare Werken en Kunsten. ——— Wegen. ——— Bruggen. ——— Gebouwen. ——— Onkrygshaftige geestgesteltenis. ——— Beschouwing van de andere Landen onder de Spaansche Heerschappy in America. ——— Cinaloa, en Sinora. ——— California. ——— Yucatan en Honduras. ——— Chili. ——— Tucuman. ——— 't Koningryk van Tierra Firma. ——— 't Nieuw Koningryk van Granada.*

Het VIII Boek. *Beschouwing van het inwendig Staatsbestuur, den Koophandel, enz. der Spaansche Volkplantingen. ——— De Ontvolking van America, het eerste uitwerkzel van hunne Vastigheden in dat Wereld deel. ——— Deeze was het gevolg niet van eenig Staatkundig plan, en moet geenzins aan den Godsdienst toegeschreeven worden. ——— 't Getal der nog overgebleevene Indiaanen. ——— Grondregels, waar op het Spaansche Stelzel der Volkplantingen gebouwd is. — Toestand der onderscheide rangen van Menschen in hunne Volkplantingen. ——— Chapetones, Creoles, Negers, Indiaanen. ——— Kerklyke Staat en Staatkunde. ——— Character van de Wereldlyke en Geestlyke Kerklyken. — Geringe vorderingen des Christendoms onder de Inboorelingen. — De Mynen, het hoofdvoorwerp van de aandagt der Spanjaarden. — Wyze van die te bewerken. ——— Derzelver voortbrengzels. ——— Uitwerkzels van het aanmoedigen van het bewerken der Mynen. — Andere voortbrengzels van Spaansch America. — Eerste uitwerkzels van deezen nieuwen Koophandel op Spanje. — Waarom de Spaansche Volkplantingen zo heilzaam niet geweest zyn voor het Moederland als die van andere Volken. ——— Misslagen in hun Stelzel, om deezen Koophandel te regelen. ——— Bepaald tot ééne Haven. ——— Gedreeven, door jaarlyksche Vlooten. ——— Sluikhandel. ——— Verval van Spanje in Volkrykheid en Rykdom. ——— Middelen tot herstel. ——— Beschouwing van de verstandige schikkingen der Vorsten uit het Huis van Bourbon. ——— Een nieuw en vryer stelzel ingevoerd. ——— Heilzaame uitwerkzels hier van. ——— Waarschynlyke gevolgen. ——— Handel tusschen Mexico en de Philippines. ——— Inkomsten, die Spanje uit America trekt. ——— Waar uit dezelve ontstaat — hoe veel zy beloopen.*

Dit

Dit is de hoofdinhoud van alles wat in de twee Boeken, die het tegenwoordig Deel uitmaaken, verhandeld wordt. Heeft de Wysgeerige Leezer met veel smaaks het Tweede Deel deezes Werks geleezen, en daar in den staat der *Wilde Americaanen* met de echtste en leevendigste trekken afgeschilderd gezien: hy zal in dit Deel, op nieuw, genoegen vinden met het overweegen van de vorderingen ter Beschaafdheid onder de *Mexicaanen* en *Peruviaanen*; door het welwikkend oordeel van den schranderen ROBERTSON op 't onderscheidenst nagegaan. —— De Aardrykskundige treft hier berigten aan van de weezenlyke gesteltenis der onderscheide Landen aan de *Spaansche Heerschappy*, in de Nieuwe Wereld, onderworpen. —— De Staatkundige ontmoet veele voorwerpen, zyner aandagtige overweeginge waardig. —— De Koopman, en allen die betrekking hebben op den Handel, kunnen hier de lessen der Ondervinding hooren. —— En de Weetgierigen in 't algemeen worden onthaald op onderrigtingen, strekkende tot het vermeerderen van hunnen voorraad van Kundigheden, of het verbeteren der reeds verkreegene.

Van de Kunsten der *Mexicaanen* spreekende, laat zich onze Geschiedschryver in deezer voege hooren. „ De voortgangen door de *Mexicaanen* gemaakt in verscheide Kunsten, worden aangemerkt als de beslissendste proeve van hunne groote Beschaafdheid. CORTES, en de vroegste *Spaansche Schryvers*, spreeken 'er van met verrukking, en beweeren, dat de beroemdste *Europische Kunstenaaren* de *Mexicaansche* in vindingryk- en netheid van werk niet konden evenaaren. Zy verbeelden Menschen, Dieren, en andere voorwerpen, door zulk eene schikking van verschillend gekleurde vederen, dat ze, zo men wil, alle de uitwerkzelen van licht en donker voortbrengen, de natuur keurlyk en eigenaartig uitdrukken. -- Hunne cieraaden van Goud en Zilver worden beschreeven als van geen min kunstig maakzel. —— Doch wy dwaalen zeer gereed in 't vormen onzer begrippen, wegens den staat der Kunsten onder gebrekkig beschaafde Volken, als wy op algemeene beschryvingen afgaan. In het beschouwen der Werkstukken eens Volks, met ons bykans tot eene en dezelfde hoogte van voredring opgeklommen, gebruiken wy een nauwziftend en dikwyls een jaloers oog; terwyl wy, van onze meerderheid bewust, de kunststukken van Volken, in vergelyking met ons ruw, verbaasd staan over 't geen zy uitvoeren, in weerwil van de ongunstige omstandigheden, waar in zy zich bevonden: en wy zyn gereed, om, in het vuur onzer verrukking, ze af te maalen als veel keurlyker dan ze met de daad zyn. Aan den invloed deezer begoogelingen, mogen wy, zonder eenig oogmerk van misleiding daar nevens te voegen, de vergrooting toekennen, waar mede eenige *Spaansche Schryvers* van de Konsten der *Mexicaanen* gewaagen.

„ 't Is niet uit deeze beschryvingen; maar uit zulke bewysstuk-

stukken hunner Kunsten, als nog voor handen zyn, dat wy over de maate hunner verdienften hebben te oordeelen. Naardemaal het Schip, waar in CORTES aan CAREL DEN V, de keurlykste voortbrengzels der *Mexicaansche Kunstenaaren*, door de *Spanjaarden* verzameld, wanneer zy eerst het Ryk plunderden, zondt, genomen werd door een' *Franschen Kaaper* (*). zyn de overblyfzels hunner Kunststukken veel min talryk dan die der *Peruviaanen*. Of er iets van hun Werk, uit vederen bestaande, op de wyze van eene Schildery geschikt, nog in *Spanje* voor handen zy, heb ik niet kunnen ontdekken; doch veele hunner Gouden en Zilveren vercierzelen, als mede eene menigte hunner dagelyksche gereedschappen, berusten in de uitmuntende verzamelplaats van Natuur en Kunst, onlangs door den Koning van *Spanje* opengezet: Perfoonen, op wier smaak en oordeel ik my durf verlaaten, betigten my, dat deeze zo hoog opgehemelde gedenkstukken hunner Kunste onvolkomene afbeeldingen zyn van gemeene voorwerpen, of ruwe beeldtenissen van Menschen en Dieren, ontbloot van bevalligheid en juistheid. De gegrondheid deezer aanmerkinge wordt bevestigd, als wy de houtsneeden of koperen plaatdrukken, door verscheide Schryvers van der *Mexicaanen Schilderyen* in 't licht gegeeven, beschouwen. In deeze zyn de tekeningen van Menschen, Viervoetige Dieren, of Vogelen, zo wel als de afbeeldingen van leevenlooze voorwerpen, zeer ruw en gebreklyk. De slegte *Europische Tekening*, hoe styf en onvolkomen ook, is fraaijer; de krabbelingen van Kinderen, als zy het ter hand neemen iets af te beelden, zyn ruim zo nauwkeurig.

„ Maar, hoe laag men de *Mexicaansche Schilderyen* ook moge stellen, wanneer men ze alleen als werken van kunst beschouwt, komt aan dezelve eenen geheel anderen rang toe; indien men ze aanmerkt als de verhaalen huns Lands, als geschiedkundige gedenkstukken van hunne Staatkunde en Verrigtingen, dan worden ze keurige voorwerpen, onzer aandagt waardig. De edelste en heilzaamste uitvinding, waar op de Menschlyke schranderheid roem mag draagen, is de Schryfkunst. Dan de eerste proeven deezer Kunste, die meer dan eenige andere toegebragt heeft tot het beschaaven des Menschdoms, waren zeer ruw, en dezelve naderde traaglyk en allengskens ter volmaaktheid. Wanneer de Krygsheld, na krygsroem haakende, eenige kundschap zyner Oorlogsverrigtingen aan volgende geslachten wilde mededeelen; wanneer de dankbaarheid eens Volks aan hunnen Vorst hun aanspoorde, om een verhaal van zyne weldaadigheden der naakomelingschappe ter hand te stellen, schynt de eerste wyze om deeze oogmerken te bereiken, die hun voor den geest kwam, geweest te zyn, zo goed zy konden, de daaden, welker gedagtenis zy wilden bewaaren, af te beelden. Hier van, 't welk zeer eigenaartig Schil-

(*) *Relac. de Cort.* ap. RAMUS. III. 294. F.

Schilderschrift (*) mag heeten, vinden wy voetstappen by eenigen der woestste Stammen in *America*. Wanneer een Aanvoerder zyner Stamgenooten uit het Veld wederkeerde, nam hy den bast van een boom af, en maakte daar op eenige trekken met roode verf; deeze duidden de orde van zyn optocht, en het getal zyner volgeren, aan, als mede den vyand dien hy aanviel, de hairige schedels en de gevangenen door hem t'huis gebragt. Op die eenvoudige aantekeningen liet hy zyne vernaamdheid rusten, en streelde zich met de hoope, om, door dit middel, den lof der Oorlogshelden van volgende tyden te zullen wegdraagen (†).

„ De Schilderyen der *Mexicaanen* mogen, met deeze jammerhartige proeven hunner woeste Landgenooten vergeleeken, voor Werken van overleg en tekening gehouden worden. Zy waren, men moet het bekennen, niet bedreeven in eene andere wyze, om de voorvallen, die zy in gedagtenis wilden houden, te vermelden, dan dezelve af te tekenen. Doch zy konden een zamengestelder reeks van gebeurtenissen agter elkander opgeeven, en, door eene gepaste plaatzing der Figuuren, de gevallen van de Regeering eens Konings, zints zyne komst tot den Throon, tot zynen dood, en de voortgangen van eens Kinds Opvoeding, van zyne geboorte af tot Manlyke jaaren, beschryven; als mede de onderscheide belooningen, en merktekens van onderscheiding, den Oorlogshelden toegevoegd, naar gelange van de Krygstochten, door hun volvoerd. Eenige zonderlinge gedenkstukken van dit *Schilderschryven* heeft men bewaard, en ze worden, met vollen regt, aangemerkt als de zeldzaamste voortbrengzels der Kunst uit de Nieuwe-Wereld. *Zy verbeelden zaaken*, geen *woorden*. Zy verschaffen beelden aan het oog, geene denkbeelden voor 't verstand. Men mag ze, diensvolgens, aanmerken als de eerste en onvolmaaktste poogingen der Menschen, op den weg om de Schryf-kunst te ontdekken.

„ De gebreken in deeze wyze van de voorvallen te verhaalen, moet men ras gevoeld hebben. Elke ontmoeting te schilderen was, uit den aart der zaake, een zeer verdrietige arbeid; ook moesten, wanneer de bedryven ingewikkelder, en de gevallen eener Maatschappye veelvuldiger wierden, de aantekeningschilderyen van eene verbaazende dikte worden. Daarenboven konden 'er geene voorwerpen, dan die de zinnen troffen, stoffe ter optekening verschaffen; de verstands-bevattingen hadden geene lichaamlyke gedaante, en zo lang als het *Schilder-schrift* geen denkbeeld daar van kon opleveren, kon het niets anders dan eene zeer gebrekkige kunst weezen. De noodzaaklykheid, om dit gebrek te verhelpen, moest de vinding opwekken en scherpen; en 't Menschlyk vernuft, denzelfden koers houdende in

(*) *Divine Legation of Moses*. III. 73.

(†) Sir W. JOHNSON, *Phil. Transact*. Vol. LXIII. p. 143. *Mem. de la* HONTAN, II. 191. LAFITAU, *Moeurs de Sauv*. II. 43.

de *Nieuwe Wereld* als in de *Oude*, zou misschien, door dezelfde agtereenvolgende stappen, eerst van daadlyk schilderen tot eenvoudige Beeldspraak, voorts tot Leenspreukige Tekens, dan tot willekeurige Characters, gekomen weezen, tot het eindelyk een A. B. C. ontdekte, bekwaam om alle de verscheidenheden van klankvormingen, in 't spreeken gebruiklyk, uit te drukken.

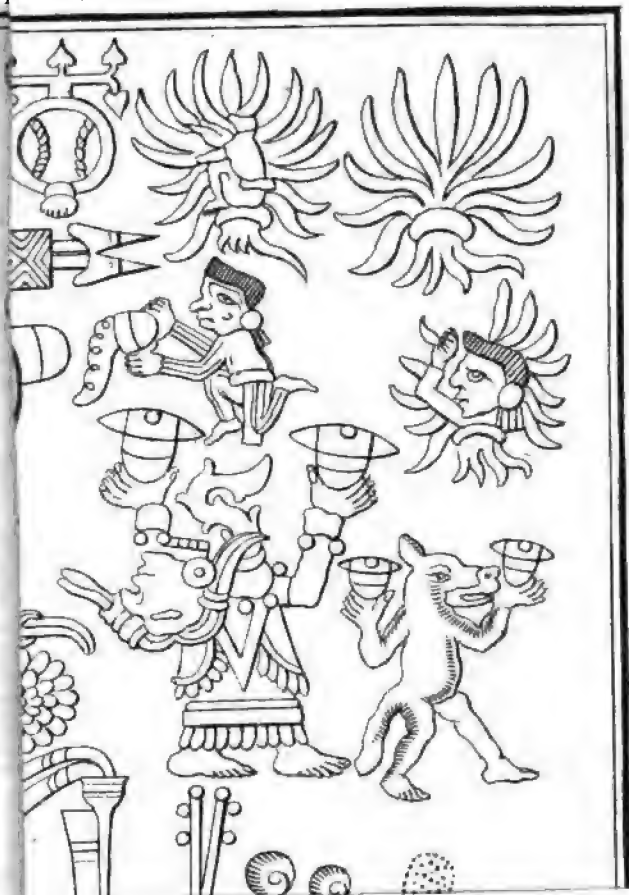
„ In de Schilderyen der *Mexicaanen* bespeuren wy ook, dat deeze vordering reeds onder hun een' aanvang hadt genomen. De Plaaten, daar van uitgegeven, (*), nauwkeurig inziende, kunnen wy eene nadering tot het eenvoudig beeldspraakige ontdekken; wanneer eenig voornaam deel of gewigtige omstandigheid, in stede van 't geheel, gesteld wordt. In de Jaarboeken der *Mexicaansche Koningen*, door PURCHAS uitgegeeven, worden de Steden, door elk hunner bemagtigd, steeds op dezelfde wyze afgebeeld, door de ruwe tekening van een Huis: dan om de byzondere Steden, die voor hunne overwinnende Wapenen bukten, aan te wyzen, bedienden zy zich van onderscheide zinnebeelden, nu eens van natuurlyke voorwerpen ontleend, dan van kunstig bedagte figuuren. In de Schattingrol, door den Aardsbisschop van *Toledo* het Gemeen medegedeeld, is het Huis, 't geen eigenlyk de Stad afbeeldde, agter wege gelaaten, en het zinnebeeld alleen ten dien einde gebezigd. Zy schynen zelfs eenigzins verder, en tot het gebruik van verbeeldingryker beeldspraak gekomen te weezen. Om een

[(*) Van deeze Plaaten geeft ROBERTSON een breedvoerig verslag, 't geen wy agter wege laaten; ook heeft hy ten dienste zyner Leezeren, die dit stuk hunner aandagt mogten waardig keuren, te voldoen, een dier *Mexicaansche Schilderyen* in Plaat laaten brengen; die wy van onze Boekhandelaars voor onze Letter-Oefeningen verzogt hebben. Hy zegt 'er, in eene Aantekening, het volgende van: ware het eene zaak van genoegzaam aanbelang, het zou mogelyk zyn, met het toebrengen van eenige oplettenheid, de Plaaten van PURCHAS, en des Bisschops van *Toledo*, ten sleutel gebruikende, waarschynlyke gissingen te maaken, over de beduidenis deezer Schilderyen. Veele der Figuuren zyn oogschynlyk gelyk. A. A. zyn Schilden en Pylen, bykans van dezelfde gedaante als die PURCHAS heeft uitgegeeven p. 1070, 1071. —— B B. zyn Afbeeldingen van Tempels zeer gelykende naar die by PURCHAS voorkomen, p. 1109, 1113, en in LORENZANA Pl. II. —— C is een stapel Mantels of Kattoenen Kleederen: deeze Figuur, ontmoeten wy op bykans elke Plaat van PURCHAS en LORENZANA. —— E. E. E schynen *Mexicaansche Legerhoofden*, in hunne Krygsrusting: de grillige cieraaden, met welke zy omhangen zyn, gelyken naar de Aftekeningen van PURCHAS p. 1110. 1111. en 1113. —— Ik zou voor 't naast denken, dat deeze Schildery een schattingrol is: dewyl der *Mexicaanen* wyze van getallen zamen te voegen 'er zo dikwyls op voorkomt als D. D. D enz. Volgens BOTURINI, was de wyze, om naa het getal der Knoopen te rekenen by de *Mexicaanen* zo wel als by de *Peruviaanen* bekend p. 85. En de wyze waar op het getal der eenheden verbeeld wordt in de *Mexicaansche Schilderyen*, die ik bezit, schynt dit denkbeeld te bekragtigen. Zy gelyken volmaakt naar een' streng knoopen, in een koord of touw gelegd.]

een Monarch te beschryven, die de grenzen zyner heerschappye, door kragt van Wapenen, uitgebreid hadt, schilderden zy een Schild, met Py'en vercierd, en plaatsten 't zelve tusschen hem en de Steden, door hem te ondergebragt. Dan het is enkel in één stuk, het tekenen van Getallen naamlyk, waar in wy eene pooging ontdekken, om denkbeelden op te leveren, die geene lichaamlyke gedaante hadden. Ten dien einde waren door hun Kunst-merken, of Tekens, waar omtrent men overeen kwam, uitgevonden. Door derzelver behulp rekenden zy de Regeeringsjaaren hunner Koningen, als mede de som der schatting, die in 's Vorsten Schatkist moest gebragt worden. Een cirkel verbeeldde een éénheid, en, in kleine getallen, maakte men de telling door die te herhaalen. Grooter getallen werden door een byzonder merk uitgedrukt, en zy hadden 'er, om alle de geheele getallen van twintig tot acht duizend te verstaan te geeven. De korte duur huns Ryks belette de *Mexicaanen*, om verder voort te gaan op dien langen weg, welke de Menschen van den arbeid, om weezenlyke voorwerpen af te tekenen, brengt tot het eenvoudig en gemaklyk Letterschrift. ——— Hunne verhaalen kunnen, schoon 'er zich eenige flikkeringen in opdoen van zodanige denkbeelden, als hun tot een volkomener schryfstyl zouden hebben kunnen brengen, niet hooger aangezien worden dan eene soort van *Schilder-schrift*, zo verre gevorderd, dat het hunne meerderheid boven de Wilde Stammen van *America* aanduidt; maar tevens zo gebrekkig, dat het ten bewyze strekke, hoe zy niet verre geklommen waren boven den eersten trap op die hoogte, welke bereikt moet worden, eer eenig Volk onder de beschaafde Volken te tellen zy" (*).

Om nog iets van eenen anderen aart, uit dit Deel, op te leveren. De schrandere ROBERTSON, de weezenlyke oorzaaken der ontvolkinge van *America* opgegeeven hebbende, voegt 'er deeze bedenkingen neven, „ Zonder hier op behoorelyk te letten, hebben veele Schryvers, verbaasd over de schielykheid der ontvolkinge, deeze gebeurtenis, die geene wedergade heeft, aan een stelzel van Staatkunde, niet min diep doordagt dan snood van aart, toegeschreeven. De *Spanjaarden*, gelyk zy voorgeeven, bewust van hunne eigene onbekwaamheid, om de uitgestrekte Land-

(*) De geleerde Leezer zal ligt bemerken, hoe veel ik, in dit gedeelte myns Werks, verschuldigd ben aan 't geleide des Bisschops van *Gloucester*, die met veel geleerdheids, en niet minder schranderheids, de opeenvolgende stappen, waar mede het Menschlyk vernuft op deeze loopbaane gevorderd is, uitgemerkt heeft. Hy is, zo verre ik weet, de eerste, die eene redelyk en bestaanbaar bespiegelend stelzel opgegeeven heeft, wegens de onderscheide Schryfwyzen, by de Volken in gebruik, naar derzelver verschillende graaden van vordering. *Div. Legation of Moses*. III. 69. &c. Eenige gewigtige aanmerkingen zyn 'er by gevoegd, door den geleerden en kundigen Schryver van een Werk onder den tytel, *Traité de la Formation Mechanique des Langues*. Tom. I. p. 295. &c.

ou
pl
w

te
Gr
Ry
Kr
he
ko

ilte
er,
ide
ls,
ren
ide
len
in-
ran
ies.

Landschappen, door hun ontdekt in bezit te neemen, en de onmogelykheid voorziende, om hun gezag staande te houden onder een Volk, hun in menigte verre overtreffende, besloten, ten einde zy *America* mogten behouden, de Inwoonders te verdelgen, en, door het Land in eene Woestyne te veranderen, zich van hunne heerschappy over 't zelve te verzekeren. Maar zelden strekken de Volken hunne inzigten uit tot zo verre afgelegene voorwerpen, of hebben een zo diep doordagt plan; en, ter eere van het Menschdom, mogen wy aanmerken, dat geen Volk ooit, voordagtlyk, zulk een vervloekt Stelzel vormde.

„ De *Spaansche Vorsten*, wel verre van naar zulk een ontwerp van verwoesting te werk te gaan, waren éénpaarig bezorgd voor de behoudenis hunner nieuwe Onderdaanen. By ISABELLA, was de yver tot voortplanting van het *Christlyk Geloof*, en 't verlangen om de kennis der Waarheid, met de vertroostingen van den Godsdienst, te schenken, aan Volken van 't licht vervreemd, meer dan een enkel voorgewende beweegreden, om COLUMBUS aan te moedigen tot het onderneemen zyner ontdekkingen. Toen hy daar in slaagde, poogde zy haare Godvrugtige oogmerken te vervullen, en betoonde de tederste bezorgdheid, om niet alleen Godsdienstig onderwys, maar ook eene zagte behandeling, aan dat onschuldig deel des Menschdoms, haare Kroon onderworpen, te bezorgen. Haare Opvolgers omhelsden dezelfde begrippen; en, by veele gelegenheden, door ons in den loop der Geschiedenisse vermeld, betoonden zy hun Koninglyk gezag, op het klemmendst, om de *Americaanen* te beschermen tegen de verdrukking hunner *Spaansche Onderdaanen*. Hunne bepaalingen ten dien einde waren veele, en werden dikwyls herhaald. Wysheid badt ze opgesteld, Menschliefde ze voorgeschreeven. Naa dat hunne bezittingen in de Nieuwe-Wereld eene uitgebreidheid kreegen, die de vrees, van ze bezwaarlyk te kunnen bestuuren, kon doen ontstaan, was de aart hunner beschikkingen zo zagt, als toen hunne Vastigheden zich alleen tot de Eilanden bepaalden. Hunne voorzorge, om de *Indiaanen* te beschermen, schynt met den aanwas der heerschappye veel eer toe- dan afgenomen. Uit yver, om dit stuk te behartigen, maakten zy Wetten, en poogden het volvoeren daar van door te dringen, die eén' vreeslyken opstand in een hunner Volkplantingen veroorzaakten, onrust en onmin in alle de overige verwekten.

„ Maar de inhaalige gierigheid van byzondere Persoonen was te groot, om bedwongen te worden door 't gezag der Wetten. Gretige en stoutmoedige waaghalzen, verre van den Zetel des Ryksbestuurs verwyderd, weinig gewoon aan de bepaalingen van Krygstugt, terwyl zy in dienst waren, en nog min geschikt, om het zwakke Regtsgebied van Burgerlyke magt, in eene eerstopkomende Volkplanting te erkennen, versmaadden alle beschikkin-

 gen,

gen, ingerigt om paal en perk te zetten aan hunne schraapzugtige afpersingen en dwinglandy. Het Moeder-land gaf, by aanhoudenheid, Bevelschriften uit, om de verdrukking der *Indiaanen* voor te komen: de Volkplantingen, deeze in den wind slaande, of denkende straffoos te zullen weezen op zulk een afstand, bleeven hun als Slaaven aanmerken en behandelen. De Landvoogden zelve, en andere Bevelhebbers in de Volkplantingen aangesteld, van welken 'er verscheide zo arm en inhaalig waren als de Gelukzoekers, over welken zy het bevel voerden, helden maar al te zeer over, om hunne laage en versmaadende denkbeelden, ten opzigte van het vermeesterde Volk, te omhelzen: en, in stede van hunne buitenspoorigheden te bedwingen, moedigden zy ze aan, of zagen dezelve door de vingeren. De verwoesting der Nieuwe Wereld moet, derhalven, het Hof van *Spanje* niet ten laste gelegd, of aangemerkt worden als het uitwerkzel eens Staatkundigen Stelzels, daar omhelsd. Men hebbe dezelve te eenemaal toe te schryven aan de Vermeesteraars, en eerste Planters in *America*, die, door maatregelen, zo onbedagtzaam als onregtvaardig, de Bevelschriften hunner Vorsten tegengingen, en hun Land eene schandvlekke aanwreeven.

„ Met nog grooter onregt, hebben veele Schryvers den onverdraagzaamen geest van den *Roomsch-Catholyken Godsdienst* afgebeeld als de oorzaak van het uitrooijen der *Americaanen*; en de *Spaansche Geestlyken* beschuldigd, dat zy hunne Landgenooten aanhitsten tot het slachten van dat onschuldig Volk, als Afgodendienaars en Vyanden van GOD. Maar de eerste Zendelingen, die *America* bezogten, waren, schoon gering en ongeletterd, vroome Mannen. Reeds vroeg namen zy de verdeediging der Inboorelingen op zich, en zuiverden hun Character van de schande, door de Overweldigers hun ten laste gelegd, die, hun beschryvende als onbekwaam, om tot het volvoeren van de pligten des Burgerlyken Leevens geschikt te worden, of de leerstellingen van den Godsdienst te begrypen, beweerden, dat zy eene mindere soort van Menschen uitmaakten, op welken de hand der Natuure het merkteken van slaavernye gedrukt hadt. Uit de verhaalen, door my opgegeeven van den Menschlievenden en volstandigen yver der *Spaansche Zendelingen*, in het beschermen van de hulplooze kudde, hunner zorge aanbevolen, vertoonen zy zich in een licht, 't welk een luisterryken glans op hunne bediening te rug kaatst. Zy waren Dienaars des Vredes, die de harde roede der geweldenaarye, uit de vuist der Onderdrukkeren, poogden te wringen. Aan hunne veelvermogende tusschenspraak, waren de *Americaanen* alle schikkingen verschuldigd, die tot verzagting van de hardheid huns lots dienden. De Kerklyken in de *Spaansche Vastigheden*, zo Wereldlyke als Geestlyke, worden nog door de *Indiaanen* aangemerkt als hunne natuurlyke Beschermheiligen, tot welken zy de toevlugt neemen, te midden van de verdrukkingen en knevelaryen, waar aan zy maar al te dikwyls zyn bloot gesteld."

De

De Vriend der Kinderen. Naar den tweeden Hoogduitschen Druk vertaald. Twee Deelen. Te Haarlem by C. H. Bohn, 1779. *Behalven het Voorwerk* 407 *bladz. in octavo.*

Men mag deezen *Vriend der Kinderen*, met het hoogste regt, wel tellen, onder het nuttigste slag dier Schriften, welken men den Kinderen in de hand geeft, om hen, op eene gemeenzaame wyze, naar hunne vatbaarheid geschikt, tot nutte kundigheden op te leiden. Hy komt voor als de Vader van een Huisgezin met vier Kinderen, van zeer onderscheiden characters; welker opvoeding hy yverig ter harte neemt; en waarin hy geholpen wordt door een viertal van Vrienden; welken zig ieder op eene byzondere wyze bekwaam gemaakt hebben, in verschillende soorten van oefeningen. Deeze Vader gedraagt zig hier als een Vriend van alle Kinderen, door een leerzaam geschrift voor hun te schryven, waarin hy hun verslag geeft van 't gedrag en de gesprekken zyner Kinderen; van de manier zyner opvoedinge; hoe zyne Kinderen daar aan beantwoorden; en van 't onderhoud, waar mede zyne Vrienden aan die Kinderen nuttig tragten te zyn; mitsgaders den invloed, die het zelve op hen heeft. Zyn voornaame doelwit stelt hy te weezen, allen Kinderen hier door dat zelfde nut toe te brengen, 't welk hy als een Vader des Huisgezins voor zyne Kinderen beoogt. —— Overeenkomstig met dit aangenomen character, heeft de Schryver zyn Werkje ingerigt, en 't zelve op zodanig eene manier uitgevoerd, dat het natuurlyk gevallig zy voor Kinderen; die hem, als 't ware, hooren vertellen, wat 'er in zyn Huisgezin onder zyne Kinderen voorgevallen zy. Om deeze manier van onderwyzen te leevendiger te houden, komen hem, buiten het verschil van 't character der Kinderen, benevens de Vaderlyke onderrigting en bestiering daar op gegrond, by uitstek te stade, de onderscheiden begaafdheden der vier opgemelde Vrienden. *Philoteknus*, een braaf Man over 't geheel, heeft inzonderheid het character van een Kindergek, die zig met het spelen der Kinderen kan inlaaten, en wiens voornaamste sterkte bestaat in klugtige sprookjes en vertellingen voort te brengen. *Chronicus* is een ervaren Geschiedkundige: *Papilio* heeft zig op de Natuurkunde benevens de Natuurlyke Historie toegeleid, en de vierde of laatste Vriend *Spiritus* is een vernuftig Heer, die de fraaie Weetenschappen beoefent. Voorts hebben zy allen dit met elkander gemeen, dat zy een goed zedelyk character bezitten, en 't hart der Kinderen ook op die wyze poogen te vormen. Deeze verscheidenheid brengt eene gestadige verandering van onderhoud, of een gemengd onderhoud te wege, dat zyne aangenaamheid voor de Kinderen heeft: hier is kortswyl; daar is eene leerzaame geschiedenis; nu worden deeze en geene byzonderheden der Natuure voorgedraagen; en op een anderen tyd worden de Kinderen

door vernuftiger middelen gescherpt. Geduurende dit onderhoud zyn ook de verschillende characters der Kinderen werkzaam; 't welk aan het zelve meerder leevendigheid byzet; waarby nog komt, dat die Kinderen ook wel eens in eene verkeering, of in eene briefwisseling, met andere ingewikkeld worden. —— De Schryver bedient zig van alle soorten van voorvallen, die aanleiding kunnen geeven tot nutte en leerzaame gesprekken; daarbenevens doet hy zynen Vriend *Spiritus*, behalven eenige Dichtstukjes, wel byzonder nu en dan een geestig Tooneelstukje vervaardigen, 't welk dient om hen deeze of geene bedoelde leering des te sterker in te boezemen: en voorts deelt hy zomtyds eenige raadzels mede, welker uitlegging niet terstond gegeeven, maar eerst wat laater medegedeeld wordt. —— In deeze schikking vereenigt zig het aangenaame en nuttige voor de Kinderen dermaate wel; en de Schryver houdt de vatbaarheid der Kinderen in alles op zodanig eene wyze in 't oog; dat dit Geschrift, onder de zogenaamde Kinderboeken, aanpryzing verdiene. Op deeze twee thans uitgegeeven Deelen staat eerlang een derde Deel te volgen; wanneer wy wel gelegenheid zullen hebben, om een of ander staal van des Autheurs schryfwyze te berde te brengen; waartoe het ons thans aan ruimte ontbreekt.

SIEGWART; *een Kloostergeschiedenis. Uit het Hoogduitsch vertaald. Drie Deelen, met Plaaten. Te Amsteldam by* J. DÖLL, 1779. *Behalven de Voorrede* 145 *bladz. in octavo.*

Hoewel deeze Roman, voor zo veel het Kloosterlyke betreft, dat het geheele Stuk door 'er ingevlogten is, beter voor de Duitschers dan voor onze Nederlanders in 't algemeen geschikt zy, is egter deszelfs inhoud, met betrekking tot de overige lotgevallen van *Siegwart*, van die natuur, dat dit Geschrift onder de leerzaame Romans behoore, welken men, in een uur van uitspanning, met een nuttig vermaak kan doorbladeren. *Siegwart* is en blyft, door zynen geheelen leevensloop, een mensch van eene natuurlyk goede geteldheid, maar zeer hartstogtlyk; van waar hy door alles, wat hem aandoet, ten sterkste getroffen wordt, en overeenkomstig hier mede vuurig werkzaam is. Dit maakt hem tot dweepery verzot op het Kloosterleven; maar de liefde tot *Mariane* neemt zyne Ziel eerlang in, en hy voedt wel dra andere denkbeelden. Het stuiten zyner Minnary, met de vervoering van *Mariane* naar een Klooster, en 't mislukken zyner poogingen om haar uit het zelve te verlossen, doet hem wederkeeren tot zyne dweeperyen; hy verbindt zig aan 't klooster; ontdekt vervolgens, by toeval, *Mariane*, als eene Non, welke hy als Biegtvader in haar uiterste zou bystaan.

Dit overweldigt hem geheel, en al en stort hem in 't ziekbedde; hy sluipt heimelyk uit zyne kamer, gaat naar 't graf van *Mariane*, bezwymt aldaar, en geeft den geest, eer men hem de vereischte hulp kan toebrengen. Zyne Mingevallen met *Mariane* en de gevolgen hier van zyn treffende ontvouwd; voor 't overige heerscht 'er, in 't gansche beloop van verdere tusschenkomende gebeurtenissen, en 't afmaalen van verscheiden welgetroffen characters, eene schryfwyze, die haare bevalligheid heeft, voor Schriften van die natuur.

Echt berigt wegens eenige naaste Bloedverwanten van den Eerwaarden Heer S. NOTHANKER. *Getrokken uit ongedrukte Familiebe-richten. Uit het Hoogduitsch van den Heer* NICOLAI. *In groot octavo 25 bladz.*

Voor allen, die 'er belang in stellen, is dit Stukje van dienst, om hen nader kennis te doen verkrygen aan twee Broeders van *Sebaldus*, te weeten, *Erasmus* en *Elardus*, mitsgaders aan *Cyriacus*, den eenigen Zoon van *Erasmus Nothanker*; welker character, als zeer verschillend van dat van *Sebaldus*, opgegeeven wordt. Het mededeelen van dit berigt strekt wel inzonderheid om te toonen, dat de Redenvoeringen, welken op den naam van *Sebaldus* gaan, veel waarschynlyker opstellen van *Erasmus*, *Elardus*, en *Cyriacus* zyn. Wyders behelst dit Geschrift eene waarschouwing nopens verscheiden Schriften, die men vooronderstelt, dat sommigen vervaardigen, met betrekking tot *Sebaldus*; waaraan egter *Sebaldus* geen het minste aandeel heeft: als mede eene aankondiging dat een Vervolg op het *Leven en de Gevoelens van Sebaldus* te Hamburg, by de Wed. *Hamburg*, verkogt, een onecht Stuk is: met eene nevensgaande verzekering, op dat men zig niet laate misleiden door onegte Schriften, dat de Eerwaarde *Sebaldus* het geen, wat hy misschien de Waereld wil mededeelen, zelf op zyn tyd wel zal uitgeeven. —— Men behandelt hier beuzelingen als ernstige zaaken, zonder eenige geestigheid; zelfs zyn de characters der naastbestaanden van *Sebaldus* zo zeldzaam niet, noch in zulk een licht geplaatst, dat ze des Leezers oplettendheid sterk tot zig trekken.

Sentimenteele Wandelingen, naar het Hoogduitsch van den Heere J. C. BLUM. *Twee Deelen. Te Amsteldam by* A. E. Munnikhuizen, 1778. *In octavo.*

Onder deezen Tytel komt de Opsteller van dit Geschrift voor, als een groot liefhebber van wandelen, doch die niet wandelt als

als een ledigganger, maar als een redelyk denkend Weezen, dat vermaak schept, om zyne gedagten, onder de wandeling, op min of meer leerzaame onderwerpen te vestigen. Een gevolg hiervan zyn dan, om zo te spreeken, deeze zyne hiermede gemeen gemaakte overdenkingen, zo omtrent zig zelven, als omtrent zynen evenmensch; of de menschlyke bedryven en verpligtingen, in verschillende soorten van betrekkingen; waartoe hy zigzelven opzetlyk verledigt, of waartoe hem zyne wandelingen, als 't ware, aanleiding geeven. Ze gaan over onderscheiden onderwerpen; doch bepaalen zig inzonderheid tot het zedelyke; dat ons eene reeks van langer of korter Vertoogen uitlevert, die nu eens ernstiger dan eens boertiger opgesteld, maar altoos leerzaam en ten goede aanleidelyk zyn. Men leeze, tot eene proeve, zyne volgende gedagten over het kwaaddenken, en het daaruit voortvloeiende kwaadspreeken; een bedryf, dat maar al te veel plaats heeft, en dikwils strekken kan, ter bezwalkinge van het allerzuiverste character.

„ De goede en slechte daaden van een' anderen, zonder onderscheid, te verhaalen, zoude nog kunnen doorgaan; maar dat men die, of zelf, aan slechte beweegredenen toeschryft, of aan een' derden gelegenheid geeft, om die daar aan toe te schryven, geeft eene onuitspreekelyke verwaandheid en kwaadaartigheid te kennen. Onze bevatting is, in dit geval, zo naauw bepaald, en het gevaar van te dwaalen zo groot, dat wy, zelfs wanneer wy niet kunnen nalaaten ons oordeel daar over te vellen, veeleer, schoon 'er zich ook eenige waarschynlykheid voor het tegendeel opdeed, behoorden te besluiten, dat dezelve uit een goed oogmerk ontstaan zyn. De ondervinding leert ons, dat veele daaden, die voor het uiterlyke slecht schynen, met een goed oogmerk ondernomen zyn. En zouden wy dan de stoutheid hebben van vlekken te zoeken, daar alles zuiver schynt? of zouden wy de kwaadaartigheid hebben om hiertoe ons geheel verstand te besteeden? Waarlyk! wanneer 'er eenige kentekenen van een bedorven hart te vinden zyn, moeten het deezen zyn. Wat kan men hier tegen inbrengen? —— Dat men het zo kwaalyk niet gemeend heeft. —— Ik geef het toe; men zoekt daardoor alleen het gezelschap te vermaaken; men schikt het eenvoudig verhaal met geestige aanmerkingen op; men tracht alleen een onschuldig onderhoud en een' vrolyken lach te verwekken. Hierin is juist geen kwaad, maar ook waarlyk niet veel goed gelegen! In het eerst doet men het uit losheid; vervolgens gewent men zich zulks te doen, en eindelyk loopen losheid en kwaadaartigheid zodanig te zaamen, dat men de grenspaalen, daar de eene eindigt en de andere begint, niet meer kan onderscheiden. En behoorde men zich niet te schaamen, den goeden naam van zynen evenmensch, al was het slechts voor ééne keer, uit losheid in de waagschaal te stellen? Wie kan ons met zekerheid zeggen, welk een' indruk onze geestige invallen zullen maaken? Men brengt die alleenlyk voort om

het

het gezelschap te vermaaken, om een' kleinen kring van vrienden daar mede te onderhouden. Maar zoude het daar by blyven? — Hieraan twyfel ik ten hoogste. Deeze opgeschikte vertelling is morgen '*l'histoire du jour*; en in dien tusschentyd zyn 'er zo veel nieuwe omstandigheden bygevoegd, dat het onmoogelyk is het waare van het valsche te onderscheiden.

KLEANTH bezoekt dikwyls een huis, daar veele jonge Juffers zyn. Dit is de wezentlyke zaak, en het enkel geraamte der vertelling. KLEANTH moet zyne redenen daar voor hebben. —— Zekerlyk ja! Die meisjes zyn niet onaartig; en hy is een levendig jongman; het zou al heel vreemd zyn zo hy niet verliefd wierd. (Hoe klein is de overgang van het waarschynlyke tot het stellige!) Niets is zekerder; KLEANTH is verliefd. Hy heeft van daag met CHLOË aan het venster gestaan; zy hebben elkander geduurig aangekeeken; zy hebben met elkanderen staan praaten; KLEANTH is zekerlyk verliefd op CHLOË. KLEANTH zend zyn' knecht naar het huis van CHLOË. Naar wien zou hy toch den knecht zenden? —— ô! Het bloed kruipt daar het niet gaan kan; zekerlyk naar CHLOË. De knecht kan honderd andere boodschappen hebben, inderdaad, KLEANTH heeft hem uitgezonden om de Zedelessen van GELLERT aan CHLOË's Tante te bezorgen. Maar neen! hy moet een' minnebrief bezorgen. KLEANTH en CHLOË ontmoeten elkanderen toevallig op de algemeene wandelplaats; dat is gewis afgesproken. Dus spreekt men van daag. Morgen weet men nog daarby; dat zy elkanderen al vry wat nader kennen dan men wel denken zoude; dat zy elkanderen dikwyls onder vier oogen zien; men heeft hen by elkanderen gevonden, en CHLOË zal welhaast, — men durft het niet zeggen; maar alle omstandigheden bevestigen dit, en zelfs het uiterlyk gezicht toont dit aan. —— Met dit alles is KLEANTH de braafste man van de waereld, en CHLOË zo zuiver en onschuldig als een' eerstgeboren kind.

Dit is slechts één voorbeeld uit duizend. Onze fraaije vertelseltjes maaken altoos opgang. Eene heerlyke belooning voor ons vindingryk vernuft! Waarlyk een schoon tydverdryf, waarby een dozyn menschen, die beter zyn dan wy, hunnen goeden naam verliezen! Gy, fraaije galante Heertjes! En gy, geheimbeduidende Spreekeresfen van onze saletten, éér ik u eene bekwaamheid van dien aart benyde, éér ik over uwen alom bekenden roem yverzuchtig worde, wil ik my zelven liever tot eene eeuwigduurende eenzaamheid verwyzen. Of stom en onbeweegelyk in uwe gezelschappen zitten als een houten beeld, met open' mond en de beenen over elkanderen, en van allen voor een' domoor gehouden worden! Behoort dit tot eene fatzoenlyke manier van leven, of tot een' geestigen omgang met eene verlichte waereld, dan wil ik liever van het een of ander vroome besje van Toverheksfen en Spooken, en van Struikroovers en Regtspleegingen hooren vertellen; of met een' goeden buurman om peperneuten met de kaarten, of op het ganzebord, gaan zitten speelen".

Henriette, *of de Husaaren-Buit. Uit het Hoogduitsch vertaald, in den styl der Husaaren. Te Amsterdam by* J. v. Gulik, 1779. *In octavo.*

Leopold van Volkmar, een Overste Wachtmeester der Pruissische Husaaren, ontdekt eerst zyne Dogter, *Henriette*, en vervolgens zyne Huisvrouw, *Louise*, die hy waande al voor jaaren omgekomen te zyn, by het afbranden van een Stadje, onder deszelfs plondering door de Keizerlyke Husaaren. Deeze ontdekking, vermengd met tusschenkomende gevallen, wordt hier in eene agtervolgende briefwisseling ontvouwd; welke op zodanig eene wyze ingerigt is, dat zig dit Stukje, zonder kwetzing der goede zeden, voor eene aartigheid laate leezen.

Hekeldichten, Fabelen en Vertelsels, door E. J. B. SCHONCK. *J. U. D. en Rector der Latynsche Schoolen te Gorinchem enz. Tweede Deel. Te Nymegen by* A. v. Goor, 1779. *Behalven het Voorbericht en den Bladwyzer* 185 *bladz. in gr. octavo.*

Uit het eerste Deel deezer verzamelinge van Dichtstukken heeft men den Rector *Schonck* reeds leeren kennen, als een geestig Dichter, wiens Verzen gemeenlyk van dien aart zyn, dat ze zig in eene vrolyke luim van uitspanning laaten leezen; en wiens geest bovenal tot het hekelagtige geschikt is; waardoor hy meermaals, al speelende, leerzaam bevonden wordt. Aan dit denkbeeld nu beantwoordt ook dit tweede Deel ten volle, en Leezers van dien smaak zullen reden hebben, om 'er over voldaan te zyn. Zie hier ééne zyner Fabelen, getyteld de *Nachtegaal* en de *Kneuter.*

'k Zat laatst in 't eenzaam woud,
Alwaar zich Filomeel onthoudt;
Om, met aandachtige ooren,
Des Zangers kunstloos Lied te hooren;
Daar dikwijls meer vermaak in steekt,
Dan in het kunstig speelen
Van Musicus, daar hij zijn' harsens zoo mee breekt.
Niets toch kan zoo, gelijk Natuur, de zinnen streelen.

Een Kneuter, aangedaan
Door nijd, zat in den boom van eene dichte Laan,

Om Filomelaas schoone zangen;
Mede in 't naijvrig oor te vangen.
De Nachtegaal hield nauw'lijks aan,
Op eenen zachten toon te zingen,
Of straks kon zich de nijd des Kneuters niet bedwingen.
Hij vatte ook juist dien toon, zoo veel ik kon verstaan.

Dit merkte Filomeel, en deed haar' zachte wijzen
Een toontje hooger rijzen.
De Kneuter haalt ook straks 't geluid
Van zijnen zang wat hooger uit,
En trof ook nog den toon des Nachtegaals in 't zingen,
Schoon hij zijn' borst alreê, zoo 't scheen, daartoe moest wringen;
De looze Filomeel
Verheft, uit haare schelle keel,
Nog een, en andre maalen,
Haar' onnavolgb'ren toon, door bosch, en woud, en dalen.
De Kneuter, door den bitschen nijd.
Gedreeven, zingt, om strijd,
Den vogel telkens na, met zulk een ijvrig poogen,
Dat hem in 't eind de borst wierd, als een blad, bewoogen;
En hij op 't laatst, gansch afgemat,
Als zonder stem en leven zat;
Terwijl vast allerwegen
De toonen van den Nachtegaal,
In 's Woud-Gods bladerrijke zaal,
Gansch zonder moeite, nog gestadig hooger steegen.

* * *

Zoo mat zich ook de Burgerstaat
Gansch vrucht'loos af, om naar den Rijken
In pracht en kleeding te gelijken:
Wijl ieder uitgaaf hem als aan de hart-aer gaat.
Daar de Eersten makk'lijk van den overvloed hunn' leden
Staag met wat anders, en wat beters, kunnen kleeden.

Bij

Begeert men hier benevens een of ander Puntdicht, zie hier een drietal.

OP JASPER DEN DICHTER.

Men klaagt van moeilijkheid, in 't maaken van een dicht,
(Zegt Jasper,) maar 'k betuig, het rijmen valt mij ligt;
Ja 'k zweer, het kost mij niets. 't Kan weezen, zei Frontijn,
Uw verzen kosten U dan, 't geen zij waardig zijn.

KLAAS EN ZYN WYF.

Klaas ſmeet zijn wijf in 't wed, misſchien om haar te temmen;
Matijs, zijn Buurman, riep:
Zij zal verzuipen, want het Wed is al te diep.
Geen nood, riep Klaas, 'er is geen Varken of 't kan zwemmen.

OP EEN DRONKAART DIE ALTYD LIEGT.

Een dronke Leugenaar, gevraagd van zijne Vrinden,
Of hij wel wist dat in den wijn de waarheid was?
Zei ja, en 'k leeg alleen daarom gestaag mijn glas;
Op dat ik eind'lijk daar de waarheid eens zou vinden.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verhandelingen over de zeventig Weeken van Jerusalems herbouwinge en ééne Week van deszelfs verwoestinge, door R. SCHUTTE, *Predikant te Amsterdam. Te Amsterdam by* J. Allart *en* J. Wesſing Willemsz. 1779. *In twee Stukken, behalven het Voorwerk,* 633 *bladz. in gr. octavo.*

Hoe verſchillend men ook moge denken over de berekening van Daniels Godſprake, Dan. IX. 22—27, zal men echter, indien 'er nog enige lust ter verdere naſpooringe van dit ſtuk overblyve, niet wel kunnen nalaten het oog te vestigen, op deze poogingen van den Eerwaerden *Schutte*, ter nadere opthelderinge van dit alleszins merkwaerdige voorſtel. 's Mans bekende bekwaemheid, in het Tael- Geſchied- en Tydrekenkundige, (welker gegronde beoefening hier bovenal te ſtade komt,) ſpreekt in dezen terſtond ten zynen voordeele; ten minſte in zo verre, dat men gronds genoeg hebbe, om te verwachten, dat het wel der moeite waerdig zy, zyne bedenkingen deswegens onpartydig na te gaen. En men zal, byaldien men 'er zich opzetlyk toe verledigt, te over rede vinden, om te erkennen, dat hy, met een ſchrander oordeel, gebruik gemaekt heeft van zyne kundigheden, om zyn gevoelen in het aennemelykſte licht te ſtellen; al wàre het, dat men, onder de verſchillende uitleggingen dezer Godſprake, geen beſlisſende voorkeuze aen 's Mans verklaringe konde geven. Zyn Eerwaerde, zich aen de gewoone lezinge onzer Hebreeuwſche Bybelen houdende, vertolkt den Grondtekst indezervoege.

22. *En hij*, [te weten Gabriël] *onderrichtede mij, en ſprak met mij: en zeide, Daniel nu ben ik uitgegaan om u op den zin met rijp overleg te doen letten.*

23. *In den beginne uwer ſmeekingen is 'er een woord uitgegaan, en ik ben gekomen om u dat te kennen te geeven; want gij zijt een zeer gewenscht man: verſta dan dit woord, en merk op dit gezicht.*

24. *Ze-*

24. *Zeventig weeken zijn op de maate afgekort over uw volk en over uwe heilige Stad; om de overtreding op te sluiten en om de zonden te verzegelen, en om de ongerechtigheid te verzoenen; en om eene eeuwige gerechtigheid aan te brengen. —— Ook om 't gezicht en den Profeet te verzegelen: en om eene heiligheid der heiligheden te zalven.*

25. *Gij zult dan het geheim weetende met rijp overleg doen letten, uit hoofde van den uitgang des woords, dat men Jeruzalem herbouwe tot Messias den Vorst toe; zeven weeken lang: en in twee- en zestig weeken zal plein en steile diepte herbouwd worden, ook in de benaauwdheid van die tijden.*

26. *En na die twee- en zestig weeken, zal de Messias uitgeroeid worden, maar het zal niet voor Hemzelven zijn: en die stad en dat heiligdom zullen verderven 't volk van den Vorst die komt, doch zijn einde zal zijn met eenen overstroomenden vloed; ja tot het einde toe van eenen oorlog, zal 'er het vastelijk beslootene der verwoestingen zijn.*

27. *Want het verbond zal veelen de overhand doen hebben in ééne weeke; en in de helfte van die weeke zal Hij 't slagten spijsoffer doen ophouden, en over den grouwelijken vleugel zal een verwoester zijn; ook tot dat de voleindiging, en die wel vast besloten, zal uitgestort worden over het woeste.*

Wat het hieropgenoemde tydperk, en deszelfs onderverdeeling betreft, daeromtrent komt het gevoelen van den Eerwaerden *Schutte* kortlyk hierop uit.

De *zeventig weken*, naemlijk jaerweken, v. 24 bepaeld, behelzen een verloop van 490 jaren, welken v. 25 en 26 verdeeld worden in drie tydvakken, van *zeven-* en *twee- en zestig* weken; met eene jaerweek, makende 49, 434 en 7, te samen 490 jaren. Men moet deze drie tydvakken, of 490 jaren, aenmerken, als jaren, die in ene onafgebroken reeks voortloopen; zo dat men tusschen het begin- en eindbestek geen jaren moge invoegen; des ieder byzonder achtervolgend tydvak juist beginne, daer het voorige eindigt.

Het eerste voorstel v. 24 behelst het woord, dat uit Gods mond was uitgegaen, waervan de Engel, volgens v. 23, Daniel bericht zou geven: en slaet op het gehele tydbestek van 490 jaren; of de Stad- en Tempelherbouwing in 't algemeen, mitsgaders het heil in dat tydsverloop te wachten. Daeraen is dan v. 25 en 26 verknogt, ene nadere opheldering van het een en 't ander, 't geen

't geen betrekking heeft tot dit tydperk, dat voorts in drie. tydvakken verdeeld word.

In deze onderverdeeling ontmoet men eerst, v. 25ª, een tydvak van 49 jaren, betreklyk tot de onderneming der herbouwinge van Jeruſalem, met ene bedaerde en godvruchtige opmerkzaemheid in 't werk geſteld, om, naer de bouwſchets van Daniël, te herbouwen tot Mesſias den Vorst. Dit heeft zyn aenvang genomen met het gezette werk der herbouwinge onder Nehemia en Esra, in het 20 jaar van Artaxerxes Langhand; doch deze godvruchtige bouwing heeft niet langer geduurd dan 49 jaren; met welker verloop alles, onder godlooze Hoogepriesters, zeer veel van Nehemia en Esra verſchillende, in verval geraekte. Gevolglyk is het begin deezer weektellinge te bepalen op het jaer 4263 des Juliaenſchen Tydkrings, of het jaer 451 voor de gemene telling; 't welk dit eerſte tydvak doet afloopen 49 jaren later, in het 4312 des J. T. en het 402 voor de G. T.

Met het afloopen van dit eerſte vangt het tweede tydvak aen, dat v. 25ᵇ. bepaeld word, op 434 jaren; ſlaende op de verdere Stad- en Tempelherbouwing. Dezelve zou haren voortgang hebben, tot op den tyd der uitrooijinge van den Mesſias; maer verricht worden onder vele drukkende en zwaerbenaeuwende omſtandigheden; die den Joodſchen Staet zouden overkomen, van wegen het verval der zeden des Volks, dat de alvoorens aengeduide bedaerde en godvruchtige opmerkzaemheid geheel verlooren zou hebben. Zulks was reeds zichtbaer te bemerken, onder het godloos gedrag van den Hoogepriester Johannes, in den aenvang van dit tydvak; en 't vervolg der Joodſche Geſchiedenisſe tot op den kruisdood van Jeſus Christus, (welke op het afloopen van dit Tydvak zou invallen,) beantwoord ten volle aen die voorſtelling. Wanneer men nu by den voorigen bepaelden tyd nog voegt 434 jaren, dan komen we, met het einde van dit Tydvak op het jaer 4746 des J. T. en het 33 jaer der G. T.

Het derde tydvak eindelyk, of de zeventigſte week, voorſpelt ons v. 26 's Heillands dood, benevens de daer aen verknogte vervolging zyner Aenhangeren op de prediking van zyn Koningryk; mitsgaders 's Heillands aenvanglyke ſtrafoefening over de weerbarſtigheid der Jooden. Dit bepaelt zich inzonderheid tot de Kruisweek,

 hoe-

hoewel met enige melding van de verwoestende gevolgen, die deze aenvanglyke ſtrafoefening zou hebben. 'Er moeten des by de opgemelde jaertelling nog gevoegd worden 7 jaren, dat de zeventig weken, aengevangen in 't 4263 des J. T. en het 451 voor de G. T., doet afloopen in 't 4753 des J. T en het 40 der G. T.

Hier mede zyn de zeventig jaerweken, die elkander in ene onafgebroken reeks volgen, afgeloopen; maer hier by voegt de Engel v. 27 nog éne Oorlogsweek, of den tyd van zeven jaren, ter duidelyker ophelderinge van 't geen hy in 't ſlot van v. 26 gezegd had, wegens den voortgang der rampen, den Jooden aenvanglyk overgekomen; welken geen einde ſtonden te nemen, dan met de volſtrekte vernieling van Stad en Tempel. Men heeft deze week voor ene nieuwe week te houden, een toegift op dat zeventig getal, afzonderlyk geteld, om dat 'er, tusſchen de zeventigſte of laetſte, en deze nieuwe bygevoegde week, etlyke jaren verlopen moesten. En dit Tydvak, of deze Oorlogsweek, dus beſchouwd, behelst dan het juiste tydbeſtek van den openbaren oorlog der Romeinen met de Jooden; als welke een aenvang nam in het jaer 66 der G. T. en in 't jaer 73, met de gantſche verwoesting van Stad en Tempel, eindigde. Geduurende deze Oorlogsweek nam, eenſtemmig met de tael des Engels, *in de helft dier weke*, in 't jaer 70, de Offerdienst in den Tempel een einde; en voorts wierd alles in den jare 73 dermate verwoest, dat zy, gelyk Jozephus het uitdrukt, die vervolgens in den omtrek van Jeruzalem kwamen, *naeuwlyks konden gelooven, dat het ooit bewoond geweest was* (*).

In de verklaring dezer Godſprake, mitsgaders de aentooning van derzelver vervulling, ontmoet men ene menigte van tael- geſchied- en tydrekenkundige aenmerkingen, die men met vrucht zal kunnen nagaen; en waer van men, zo men des Autheurs gevoelen nopens het hoofdonderwerp al niet mogte toevallen, ook in andere opzichten een oordeelkundig gebruik zou kunnen maken: dat inzonderheid, met betrekking tot het Tydrekenkundige, naer ons inzien, plaats heeft, in 't geen zyn Eerwaerde, wegens de tydrekening van enige merkwaerdigheden in de Handelingen der Apostelen, te berde gebragt heeft.

(*) Joodſche Oorl. B. VII. H. 1.

heeft. Daerbenevens levert ons 's Mans Voorreden voor het tweede Deel ene zeer wel uitgewerkte Verhandeling over de Klink- Toon- en Zinſtippen der Hebreen; om te toonen dat derzelver gebruik, ('t zy onder dezelfde of andere gedaenten en benamingen, dat tot het wezenlyke der zake niets doet,) van ouder datum is, dan het begin onzer zesde Eeuwe, naer de Gemene Telling, gelyk *Cappellus*, en anderen na hem, beweerd hebben. Zyn Eerwaerde heeft dit Stuk in dezen te eerder met opzet behandeld, om dat hy zich, in de overzetting van den Hebreeuwſchen Text, en zo ook vervolgens in deszelfs verklaring, hier ſtiptlyk aen dat gebruik gehouden heeft; bewerende dat men 'er niet van behoort af te zien, noch 'er enige verandering in te maken, byaldien het een goeden zin uitlevert. —— De bewyzen voor de hoogere oudheid van het gebruik dezer of ſoortgelyke Stippen, in die Verhandeling breder uitgewerkt, trekt zyn Eerwaerde ten laetſte kortlyk te ſamen; 't welk ons beweegt, om die opſomming, gelyk hy 't noemt, hier nog te plaetzen.

„ 1. De oudſte Joodſche gedenkſtukken getuigen eenpaarig; dat de Stippen veel ouder zijn, dan de VIde Eeuw na C. G. en tot Ezras tijd reiken. De ſchool van Tiberias, waaraan ze, [volgens *Cappellus*,] haaren oorſprong verſchuldigd zouden zijn, nam al lang te vooren, te weten, in 't midden van de VIde Eeuw na C. G. een einde. 3. De Kery en Chetyb, dat is de aantekeningen der verſchillende Leezingen, van de Letteren niet alleen, maar ook van de Klinkſtippen heugen de tijden van Malachia. En die der Piskas, of verſchillende leezingen van de Zinſtip Sillak, [gelyk ons tegenwoordig Punctum, het einde van een volzin of vers aenduidende,] reiken tot den regeertijd van den Asſijriſchen Vorst Eſarhaddon; zoo dat men ten tijde van Ezra, naar de aantekening van Nehemia, Hoofdſt. VIII. 9, al uit een Wetboek, waarin men *eene Zinſnijding van rijpen ſmaak* GEZET *hadde, zo duidelijk voor 't volk las, dat men het onderſcheidenlyk verſtond in 't leezen.* 4. De verwisſeling van de Hebreeuwſche met de Chaldeeuwſche Letteren, ten tijde van Eſarhaddon, had waarſchijnlijk ten gevolg, dat onder die Chaldeeuwſche Letters ook de Chaldeeuwſche ſtippen raakten. 5. Men ſchreef in de vroegſte eeuwen, ten tijde van Kadmus en Moſes, met

Stichen of *Zinregels*; die toen de merken van zinsnijdingen waren; en welke nog in de oudste afschriften van de LXX, en Hieronymus vertaaling, voorkomen, juist overeenstemmende met de voornaamste Zinstippen. 6. De Klinkers behooren zoo wel als de Medeklinkers tot het wezen van eene Taal: en de Hebreeuwsche Taal kan daarvan niet geheel ontbloot weezen, noch zonder dezelve in duistere plaatsen verstaan worden; zoo weinig als de Chaldeeuwsche, Syrische en Arabische. 7. En is dit met de Klinkstippen dus gelegen, dan moeten de voornaame Zinstippen even zoo oud zijn: want die veroorzaaken dikwijls verandering in de Klinkstippen. 8. Eindelijk die vernuftige uitvinding moet men veeleer zoeken, in de verlichtste tijden, en in 't hart van 't bloeiend Chaldeeuwsche Rijk, zes of zeven eeuwen vóór Christus; dan in de donkerste tijden, en wel in 't jammerlijk gedrukt en verwoest Galilea, zes of zeven eeuwen na Christus geboorte."

De Evangelische Christen of Practicale Aanmerkingen over het geheele Nieuwe Testament. Door H. STÆHELI, *(in leven) Decanus en President van het Zwitserse Synode enz. Volgens den derden Druk uit het Hoogduitsch vertaald door* H. V. *Te Amsteldam voor den Uitgeever, en te bekomen by* van Wesel en Verlem. *In groot octavo* 102 *bladz.*

Tot ene Proeve van dit Geschrift, gaende over het geheele Nieuwe Testament, heeft men thans slechts het eerste gedeelte afgegeven, dat zich tot het Euangelie van Mattheus bepaelt. En 't zelve is ook genoegzaem ter proeve, om 'er uit af te nemen, dat het niet geschikt is voor Lezers, die gesteld zyn, op ene oordeelkundige voordragt van het Practicale. Ondertusschen kan het echter, daer het de Leer des Geloofs en die der Heiligmakinge onafscheidelyk verenigd houd, tot stichting van dezulken dienen, welken zich door oppervlakkige gemoedlyke bedenkingen ligtlyk laten opwekken. —— Zie hier, om, in een kort bestek, enige voorbeelden van verschillende natuur by een voorkomende, mede te deelen, het geen de Eerwaerde *Stæheli* op Matth. XIII. 31—52 aenmerkt.

" v. 31,

„ v. 31, 32. —— —— *het Koningryk der hemelen is gelyk het Mostaartzaad*, enz.

Erger u dan niet, als gy ziet dat JESUS, zyn woord, zyne dienaars en aanhangers in en by de wereld gering zyn. Maar verblyd u veel meer, dat Christus Kerk zig ook tot u uitgebreid heeft; ze zal nog heerlyk worden op de ganſche aarde."

„ v. 33—35. —— —— *het Koningryk der hemelen is gelyk een Zuurdeesſem*, enz.

Beproef u, of de kragt des Evangeliums ook u aangrypt, verandert, heiligt en Gode aangenaam maakt?"

„ v. 36—44. —— —— *het Koningryk der hemelen is gelyk een Schat*, enz.

Ach waarde Ziele, hebt gy de in de Christelyke Kerk verborge ſchat der genade en gemeenſchap van God in Christus, ook uwen besten ſchat, gevonden? Verbergt gy denzelven godvrugtig en zorgvuldig in uw hart? Verblyd dezelve u meerder dan alles? Zegt gy alles, dat u aan de bezitting en verkryging daarvan hinderlyk tragt te zyn, vaar wel, of ſchoon het u dikwerf ſtryd in het vleesch koste? kunt gy door de godlyke genade hier op ja zeggen, wel verheug u dan over uwen Rykdom, en leef als een ryke in God, 't zy gy veel of weinig in de wereld bezit."

„ v. 45, 46. —— *het Koningryk der hemelen is gelyk een Koopman*, enz.

O hoe weinige zulke geestelyke Kooplieden zyn 'er thans, welke begeerig en arbeidzaam zyn naar de kostelyke paarl van 's hemels goederen; maar elk loopt en rent ſlegts naar de wereld en wereldſche goederen."

„ v. 47—52. —— *het Koningryk der hemelen is gelyk een Net*, enz.

Voorzeker zyn in de ſtrydende Kerk van Christus ſteeds vermengt goede Visſchen, welke de Schubben des geloofs en de Vinnen der godzaligheid bezitten; en kwade Visſchen, welke zig in den ſlyk van de liefde der wereld en der zonde ophouden.

Maar, ô opmerkenswaardige afſcheiding ten genen dage!"

Heilige bespiegelingen, gebeden en geestelyke gezangen over God, deszelfs Eigenschappen en Werken. Uit het Hoogduitsch van J. A. CRAMER. *Eertijds Koninglijken Deenschen Hofprediker, enz. Twee Deelen. Te Dordrecht bij* A. Blussé en Zoon. *In groot Octavo.*

Dit Geschrift behelst een aental van welberedeneerde Godsdienstige overdenkingen, 't zy in Prosa of op Maét, by manier van bespiegelingen of gebedswyze, ingerigt, om het gemoed des Lezers te vervullen, met de diepste eerbied voor den Allerhoogsten, en langs dien weg te noopen tot ene ernstige behartiging ener ongeveinsde Godsvrucht; waertoe alles in dezen by uitstek aenleidelyk is. Men leze, tot ene proeve hiervan, het volgende gedeelte van des Hoogleeraers beschouwing van de onafmetelykheid der Godlyke Almagt, in de onafmetelykheid des Sterrenhemels, op te merken.

„ *Zie naer den hemel, en tel de sterren: kunt gij ze tellen?* In deze verheven tael sprak God tot Abraham, toen hij hem, nog alleen zijnde, eene nakomelingschap beloofde, wier getal zich niemand zoude kunnen voorstellen: *alzoo zal uw zaed zijn!* Niemand twijffelt dat God daerdoor eene bijna ontelbare menigte heeft willen beteekenen, dewijl in vele uitspraken zijner profeten beloofd werd, dat de duizenden in Israël zoo veel als des zands aen de Zee zouden worden. De Menschen hebben, sints vèele eeuwen, getracht het getal der sterren te bepalen; doch de ontdekkingen, die sedert de uitvinding der verrekijkeren aen den hemel gedaen zijn, hebben hen ook onwederspreeklijk overtuigd, dat geen Mensch zich onderwinden kan de vraeg van God te beantwoorden: *kunt gij de sterren tellen?* Zij hebben geleerd dat het tellen van de sterren zulk eene onmogelijke onderneming is, als de zandkorrels slechts aen éénen oever der Zee te willen uitrekenen. Voor de uitvinding der verrekijkeren was 'er zekerlijk zulk eene groote menigte van sterren aen den hemel waer te nemen, dat zij met het getal der nakomelingen van Israël in vergelijkinge konde komen. Een der oudste sterrekijkeren telde 'er niet meer dan duizend en zes- en twintig; in later tijden werd deeze lijst nog met duizend agt- en tagchentig ster-

ren

ren vermeerderd (*). Doch nauwkeuriger en onwederſpreeklijke beſchouwingen, door de verrekijkers, hebben de Menſchen raſch duidelijker overtuigd, hoe onbekwaem onze oogen zijn, om ſlechts de grootſten van Gods werken waer te nemen. Door haer zijn wij onderricht, dat die groote en breede ſtreepen aen den hemel, welken wij den Melkweg noemen, en de zuidelijke Magellaenſche wolken, uit eene ontelbare meenigte van ſterren beſtaan. Ja, wij weten nu dat ter plaetſe, waer anderszins met bloote oogen ſlechts één geſternte gezien wordt, door middenmatige verrekijkers zeer veele ſterren ontdekt worden. Alleen in de geſternten, die bij de ſterrenkundigen Orion en Wagen heten, heeft men door haer behulp zoo vele ſterren kunnen tellen, als 'er voorheen aen den ganſchen hemel geteld wierden. Hoe zeer zijn daer door onze denkbeelden van de grootte der gantſche waereld uitgeſtrekt geworden! Doch hoe vele nieuwe en groote gelegenheden hebben wij ook verkregen, om met den Koning David te erkennen: *Hij alleen telt de ſterren, en noemt ze met namen: onze God is groot, en groot van kragt!*

„ Dan, indien reeds deze ontdekkingen de Menſchelijke verwondering over de onafmetelijkheid zijner almagt onuitſpreeklijk vergrooten, wat moet dan niet geſchieden, als eene eerbiedige beſchouwing harer werken overdenkt, welke groote ligchamen alle deze ſterren zijn moeten, daar zo velen van hun, niettegenſtaende hare voor ons onbegrijpelijke verheid van ons, nog met ongewapende oogen gezien kunnen worden. Naeuwkeurige en zekere berekeningen leeren, dat een kanonkogel, met alle mogelijke ſnelheid zijner vlugt, echter meer dan zevenhonderd duizend jaren nodig zoude hebben, om ſlechts de naeste vaste ſterren te bereiken, doch een Schip, hoe ſnel het ook zeilde, meer dan dertig millioenen jaren. En nogthans moeten de grootſte ſterrenkundigen erkennen, dat deze getalen naeuwelijks toereikend zijn, om ſlechts de ſchijnbare verheid eener vaste ſterre van onzen aerdkloot uit te drukken. Zelf de middenlijn van den kring, dien hij om de zon beſchrijft,

(*) *Men leze hier:* werd deze lijst tot duizend agthonderd en agt- en tagchentig ſterren vermeerderd.

ſchrijft, is te kleen, om ſlechts eene grondlijn tot afmeting van den afſtand der ſterren van de zonne op te geven. Zij belijden zelfs den geringſten ſchijn van hope niet te hebben, dat immer ſlechts eenigermate de verheid der eene ſterre van de andere, door Menſchelijke uitrekeningen, zoude bepaeld worden. Alle vaste ſterren, die zich voor het bloote oog in grootte van anderen ſchijnen te onderſcheiden, hebben geene breedte; indien zij door glazen, die alle andere voorwerpen vergrooten, beſchouwd worden. Zij ſchijnen allen daerdoor als ligte punten, die zoo kleen zijn, dat hunne kleente niet kan aengeduid worden door iets, 't welk ons nog kleener ſchijnt te wezen. Deze zelfde beſchouwingen leeren, dat zij geen vreemd en ontleend licht hebben, en veel meer in eenen haer eigen glans ſchitteren. Zij zijn derhalve zonnen, alle zoo groot, of, 't geen door haren onmetelijken afſtand meer dan waerſchijnlijk is, nog grooter, dan deze zoo ontzagchelijke klomp van licht, die ons beſchijnt; de eene gedurig hoger dan de andere. Zijn zij zonnen, dan hebben zij zeker dezelfde beſtemming, die onze zon heeft, tot het verlichten van weerelden, die de onze in grootte zoo ver overtreffen kunnen, als zij van ons verwijderd zijn. Doch hebben zij eenerlei beſtemming met onze zonne, hoe ontelbaer moeten dan niet Gods onderdanen zijn, die de door haer verlichte weerelden bewoonen. Hoe meer de Menſchen de natuur leeren kennen, des te meer ondervinden zij de waerheid der goddelijke uitſprake. *Eene zaek te verbergen is Gods eer*; daerom *is de hemel te hoog en de aerde te diep*, dan dat gene gemeten, en deze doorgrond zoude kunnen worden. Hoe verheven en waer is de tael der openbaringe! Welk eene onmetelijke ruimte heeft God met een ontelbaer heir van zonnen en dwaelſterren vervuld, om allen zijne eer te verkondigen, en zelfs ons de onafmetelijkheid zijner almagt te leeren! Kreits boven kreits opſtijgende; kringen van een onbedenkelijken omtrek in even zulke ontzagchelijke kringen beſlooten, en zonder einde! Welk een gewemel van werelden in de hoogte, onafmetelijk groot, onafmetelijk ver van elkander verwijderd! Welk eene magt, die deze oneindige woestenij bevolkt heeft! Wie kan zijne oogen in zulk eene grenzelooze ſchouwplaats vol wonderen verzadigen! Alle deze ontelbare weerelden werden, om dat God wilde,

de, dat ze worden zouden! Zijn wil is de kragt, die ze allen gefchapen, en gemakkelijker, dan een Mensch eene tente uitfpant, tot eenen omtrek, in welken hoogte, breedte en diepte, in haren uiterften graed verdwijnen, uitgebreid heeft. Zijn wil is ook de kragt, die haer noodzaekt tot de overbreekbare gehoorzaemheid, waer mede zij in de haer voorgefchreven paden blijven! Wat verkrijg ik daerdoor geene voorftellingen van de onafmetelijkheid zijner magt! ô Mogten mijne gedachten geduurig gelijk de ruimte des hemels uitgeftrekt blijven, op dat ik altijd, zoo lang ik nog in de voorhoven zijner heerlijkheid wone, zoo waerdig van zijne grootheid moge denken, als hij mij zelf geleerd heeft van hem te denken!

Koning des Hemels, Heer der heirfcharen, ontruk mij dikwerf de grenzen der aerde, op dat ik bekwamer tot uwe aenbidding, gedurig begeriger naer den zaligen ftaet, waerin ik uwe grootheid in allen haren glans zien zal, moge worden. Heer, ik zoude den hemel zien, het werk uwer vingeren, de maen en de fterren, welken gij bereid hebt! Ach! laet mij niet vergeten welk eene zaligheid mij verwacht, op dat ik in uwe eerbewijzing, in de dankbaerheid en liefde jegens u, en in de gehoorzaemheid jegens u, fteeds volmaekter, en tot het duidelijk befchouwen van u zelven, en van alle uwe ontelbare wonderen, geduurig bekwamer moge worden! Amen, Almagtige, lof en dank, eeuwige aenbidding zij u, ô Schepper, u, ô Almagtige, Amen! Amen"!

Redenen van Appel, overgelevert aan de Eerw. Clasfis van Amfterdam; *door en van wegens* ZION QUINT, *Lidtmaat der Gereformeerde Nederduitfche Gemeente, in Amfterdam, gecenfureerde, over en wegens deszelfs* verwerping van den Kinderdoop; *tegen den* Eerwaarden Kerkenraad *der gemelde Gemeente.* In Folio 12 bladz.

Naer luid van den aenvang van dit Gefchrift is de Appellant, al federt vele jaren, van gevoelen geweest, dat de Leere van den Kinderdoop niet gegrond zy in Gods Woord. Zulks heeft ten gevolge gehad, dat één zyner Kinderen niet gedoopt is geworden. Niettegenftaende dit genoegzaem bekend ware, zyn 'er omtrent

12 ja-

12 jaren verlopen, zonder dat hy Appellant, van wegen den Kerkenraed of zyne Wykpredikanten deswegen is aengesproken; 't welk hem deed vermoeden, dat men met hem daarin overeenstemde; dat de Leer van den Kinderdoop behoort onder die Leerstukken, waeromtrent men de verschillende begrippen broederlyk in elkander verdraegt. Dan ziet, een voorval in den Kerkenraed brengt dit zyn gehouden gedrag op het tapyt, en geeft voorts aenleiding dat hy deswegens aengesproken worde; en op dit herhaeld aenspreken, dat, hoewel 't bescheiden en vriendlyk geschiedde, echter ten zynen opzichte niet overtuigend was, volgde eerlang een verzoek van den Eerw. Kerkenraed, om zich voor denzelven te sisteren. Dit geschied zynde heeft de Eerwaerde Kerkenraed, na een voorafgaend gesprek met hem over dit Stuk, hem, door den Preses, de volgende Resolutie bekend gemaekt. ——— „ Dat de Vergadering de „ zaak overwogen hebbende van begrip was, dat hij Appellant den Kinderdoop niet alleen verwierp; maar „ ook deze zijne Lere had verbreid, en daarenboven „ meende verpligt te wezen, om ze nog verder te verbreiden; dat 'er wijders zig weinig of geene hoop „ opdeed, dat hij Appellant van deze zijne begrippen „ zoude af te brengen wezen; dat hij Appellant, door „ deze zijne Lere, afweek van die der Gereformeerde „ Kerk, en van de Formulieren van Enigheid; dat hij „ Appellant, integendeel in de Lere des H. Doops, het „ in den grond eens was met de Mennoniten: en dat „ wijders, dewijl hij Appellant, den Kinderdoop verwerpende, zig moest aanmerken als niet gedoopt te „ wezen, dat hij Appellant overzulks zig behoorde te „ agten, niet geregtigd te zijn tot het gebruik van het „ H. Avondmaal; en dat uit dien hoofde, de Eerwaarde „ Vergadering aan hem Appellant het gebruik daar van, „ hoewel tot hun leedwezen, moest ontzeggen, tot „ zo lang, dat hij Appellant, in de Lere des Kinderdoops, zig met de Gereformeerde Kerk weder verenigen zoude". ——— De Appellant zig over deze met hem gehouden handelwyze, die hy als *onregelmatig* beschouwt, beklagende, vervoegt zich met dit Geschrift tot de Eerw. Clasfis van Amsterdam; hy tracht in het zelve te toonen, *de ongefundeerdheid dier Resolutie*, en verzoekt vervolgens *derzelver vernietiging*. ——— Het beoor-

oordeelen van het gewigt der redenen, door hem Appellant ten dien einde bygebragt, met regt voor tegenwoordig aen het Eerw. Clasfis overlatende, hebben wy alleen omtrent het opftel zelve in 't algemeen aen te merken, dat de Appellant zich alleszins befcheiden gedraegt, en de zaek, van zyne zyde befchouwd, op ene geregelde manier voorftaet. —— Wyders verklaert hy ten laetften, indien de Eerw. Clasfis hem onverhoopt in 't ongelyk mogte ftellen, vervolgens, en wederom te appelleren voor de *Christelyke Synode van Noordholland.*

Brief van een Vriend in Utrecht aan zynen Vriend in Amfterdam. En *Brief van een Vriend van buiten aan zyn Vriend in Amfterdam, tot onderrigting van het algemeen, en inzonderheid van den Utrechtfchen Vriend, aangaande de bovengemelde Refolutie.* In gr. octavo.

Beide deze Brieven doen niets byzonders ter zake. De Utrechtfche Vriend fchermt onvoorbarig in 't wilde, zonder de gewoone leer- en handelwyze der Kerke te verftaen, of ten minfte in acht te nemen. En de Vriend van buiten, beter hierop gevat, gaet hem deswegens vry wel tegen; maer houd niet in 't oog, dat het in dit geval, volgens het gefchrift van den Appellant, grootlyks daerop aenkome, of de Leer van den Kinderdoop, zo als ze in onze Nederlandfche Kerk geleerd wordt, behoore onder die fundamentele Leerftukken, waervan men niet moge afwyken, zonder der Kerklyke Cenfure onderworpen te zyn; waeromtrent men ene nadere opheldering van 't Eerwaerde Clasfis van Amfterdam verwacht.

Onderrigt vragende Brief aan de Gereformeerde Gemeente van J. CH. *in Nederland; nopens de beftaanbaarheid der Verbanden van een welmeenende aanbieding van heil en zaligheid, die door Christus verworven is, van Gods zyde gedaan, aan alle, die onder de verkondiging des Euangeliums leven, met andere leerftellingen derzelver Gereformeerde Kerke. Door een zoeker na waarheid. Te Amfteldam by* J. v. Woenfel, 1779. *In groot Octavo 24 bladz.*

In dezen Brief ftelt zich de Schryver voor, als een zoeker na waerheid, die verlegen is over het verband, tus-

tusschen de Leer *der welmenende Aanbieding*, met de Leerstellingen, van *de eeuwige Voorverordinering ter Zaligheid* en die van *de Verwerving der Zaligheid door de Borge J. Ch.* Zyne groote Vraag is, „ hoe, en op „ welke eene wyze, de *Bestaanbaarheid* der *Verbanden* de„ zer drie Leerstellingen der Gereformeerde Kerke, „ zonder eenige tegenzeglyke strydigheid, met den an„ deren moeten begreepen worden, zo dat zy na waar„ heid bestaan konnen"? Gene mogelykheid ziende om deze Leerstellingen met elkanderen overeen te brengen, en in tegendeel oordelende, dat de Leer der algemene Aenbieding met de twee andere Leerstellingen onbestaenbaer is, zo als het hem tot nog voorkomt, gelyk hy in dezen Brief toont, zo verzoekt hy onderrichting. In zyne verlegenheid schynt hy niet te weten, of 't hem ontbreke aen een recht verstand der Leerstellingen zelven; dan of het hem slechts mangele aen een recht inzien van 't verband tusschen beiden; en hy betuigt begerig te zyn om desaengaende onderrichting te ontvangen. —— Wy kunnen niet twyfelen, of deze Waerheids onderzoeker zal, zo niet alle, ten minste de voornaemste, Schriften over de Leer der welmenende Aenbieding reeds geraedpleegd hebben; en by aldien hy in dezelven gene genoegzame opheldering van dit verband gevonden heeft, is 't nauwlyks te verwachten, dat hy van iemand ene voor hem overtuigende oplossing zyner zwarigheid zal erlangen.

Theologische bedenkingen over het tegenwoordige verderf der Christenheid in Leer en Leven, door den Heer CH. ZIGUERER, *Gereformeerd Predikant te Grusch in Zwitserland. Uit het Hoogduitsch. Te Haarlem by* C. H. Bohn 1779. *In groot octavo* 29 *bladz.*

Uit het geen wy, nopens een voorgaend Stukje van den Eerwaerden *Ziguerer*, over dit onderwerp, gezegd hebben, kan men 's Mans denkwyze genoegzaem afnemen (*); en het tegenwoordige Geschrift beantwoord 'er ten volle aen. Het toont zelfs nog duidelyker,

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef.* IV. D. bl. 354.

ker, dat zyn Eerwaerde, gelyk toen gezegd is, „ tot „ uiterften overflaet, en de Leer der zulken, die op „ het betrachtende deel van den Godsdienst aendrin- „ gen, [zonder echter de Leer des Geloofs te veron- „ achtzamen,] met gevolgen bezwaert, daer hunne „ Leer geen rechtmatige aenleiding toe geeft", of dat hy derzulker leer in een haetlyk licht poogt te ftellen. Tot een voorbeeld hier van, dat tevens een ftael van zyne denk- en fchryfwyze verleent, zy het volgende in dezen genoeg. „ De Christenheid waarfchouwende, te- „ gen een zamenftelzel, 't welk de Satan, gelyk hy „ zegt, naar zyne gewoone oude Slangenlist uitgevon- „ den, en zynen dienstknechten geleerd heeft, door „ welk de menfchen niet tot Christus; neen, maar „ door eenen omweg van Christus af, en tot zichzel- „ ven en op hunne eigen gerechtigheid geleid en ge- „ grond worden"; telt hy zeven kentekenen op, aen welken dezulken gekend kunnen worden; waervan hy het zevende of laetfte aldus voordraegt.

„ By dit alles, op dat zy zich toch niet openbaarlyk als Vyanden van Christus kenbaar, en by alle die geenen gehaat maaken, die nog eenige hoogachting voor de Christelyke Religie hebben, zeggen zy gantsch onbefchaamt: wy weeten ook niets anders dan Christus den gekruisten. Zy prediken, wel is waar, van Hem, doch meer van de navolging zyner Goddelyke deugden, dan wel van zyn middelaars Ampt, naar welk Hy zondaars Zaligmaakt, en Godloozen rechtvaardig fpreekt; zy prediken meer van zyn heilig leeven, dan van zynen verzoenenden dood; meer van zyn zitten ter rechterhand Gods, dan van zyn hangen aan het kruis. Veel van Bloed en Wonden te fpreeken, (waaraan wy nogthans alles te danken hebben,) komt hun gevaarlyk voor, veelligt zyn het hun de woordelyke tekenen eener nieuwe Secte!

„ Zy mengen de Wet zoo veel mooglyk is onder het Euangelium, en bekleeden de vrye en bedingelooze Genade voor allen die genadehongerig zyn, met duizenderleie *maar*. ——

„ Zy prediken ook Christus, (daarvoor mogen zy gedankt zyn,) maar zoo, dat zy met de Linkerhand op Hem wyzen, en daarentegen met de Rechterhand van Hem afftooten: tot Hem noodigen, en te gelyk voor Hem,

Hem, voor het komen tot hem, zoo als men is, in zyne Naaktheid; Armoede, Schande en Banden; voor het Geloof: Jezus heeft my en alle menſchen Lief, als wy ons maar van Hem wilden laaten lief hebben en Zalig maken, de menſchen ten ſterkſte waarſchouwen. Zy bidden Hem met den monde aan, noemen zich zyne Knechten, en geeven Hem de ſchoonſte Eertitels. Iscariots Broeders! verraat gy dus den Zoone des Menſchen met eenen Kus"! —— Men zie in *Ziguerer* hoe ongelukkig de yver een Mensch kan vervoeren!

Raadgeevingen voor de gezondheid der Groote en Ryke Lieden, naar het Fransch van den Heere TISSOT *gevolgd, vermeerderd en op ons Land toepasſelyk gemaakt, door* L. BIKKER. *Te Rotterdam, by* R. Arrenberg, 1772. *In groot* 8vo. 518 *Bladz.*

Men vindt dit onderwerp niet veel afzonderlyk verhandeld: de eerſte die aangaande de gezondheid der Groote lieden, in 't byzonder, geſchreven heeft, is de beroemde Italiaanſche Geneesheer RAMAZZINI geweest, die in 't begin deezer eeuw een Werk in 't ligt gegeeven heeft over 't bewaaren van de gezondheid der Prinſen; vervolgens heeft, in 't jaar 1740, een Deenſche Geneesheer, CARL, Lyfarts van den Koning van Deenemarken, in 't Hoogduitsch, uitgegeeven een Werkje, genaamd *Geneeskonst van het Hof;* dog 't zelve is weinig bekend geworden. Eindelyk heeft de wyd beroemde Heer TISSOT eene fraaije Verhandeling, over de Ziekten der Lieden van de groote Waereld, in 't Fransch, uitgegeeven. De tweede uitgaave, die wy nagezien hebben, is, in 't jaar 1770, reeds uitgekomen. Onze beroemde Landgenoot, de Heer BIKKER, heeft de gemelde Verhandeling van den Hr. TISSOT, naar 't Fransch, gevolgd, en ten naasten by met twee derde deelen vermeerderd, en op ons Land en de Levenswyze der Grooten toepasſelyk gemaakt. De Geneeskundigen kunnen dit Werk ook met nut leezen, dewyl ze daarin veel licht zullen ontdekken in 't naſpooren van de oorzaaken der Ziekten onder den Groote Lieden. Wy deelen hier den verkorten inhoud der zaaken, die in Hoofſtukken verhandeld wordt, mede, om onze Leezers een denk-

denkbeeld te geeven van de wyze, op welke dit Werk uitgevoerd is. Na eerst opgegeeven te hebben de vereischten van eene goede gezondheid, gaat hy vervolgens over, om te onderzoeken, de Opvoeding, de Lucht, de Spyze en Drank, de Geneesmiddelen, de Beweeging en Rust, de Hartstochten, het Slaapen en Waaken, de Affcheidingen en Ontlastingen, de Kleeding, en 't geen verder uitwendig aan het lighaam gebragt wordt. Hy toont aan, de afwykingen, gebreken, en fouten die in deeze genoemde zaaken veeltyds door lieden van de groote Waereld begaan worden, die de voldoeningen aan hunne zinnelyke vermaaken en gewoonten, boven de bewaaring van de gezondheid, ſtellen. Hierop meldt hy de meest gewoone Ziekten der Groote en Ryke Lieden, en verklaart dezelven uit de misſlagen, in de bovengemelde zaaken begaan. Waarop hy dan, ten laatſten, laat volgen, raadgeevingen, ter voorbehoeding en geneezing der opgenoemde Ziekten. Tot een voorbeeld neemen wy over een gedeelte van 't geen de Schryver over de Zenuwziekten aanmerkt: „ Wanneer de te groote gevoeligheid of prikkelbaarheid van Zenuwen en Vezelen tot die hoogte klimt, dat 'er, zoo wel door prikkels, die een gezond ſterk Mensch niet aandoen, als door ſterkere aandoeningen, verkeerde en ongeregelde beweegingen in dezelven ontſtaan, die de bedieningen des lighaams belemmeren of beroeren, dan wordt zy, gelyk ik gezegd heb, de grondoorzaak van Zenuwziekten. Wanneer men derhalven die te groote gevoeligheid genoeg vermindert, en de prikkels, welken dezelven tot die verkeerde en ongeregelde beweegingen opwekken, wegneemt, geneest men de Zenuwziekten; edoch *hic labor, hoc opus est.* Dagelyks wordt men tot die einden by groote en Ryke Lieden, en by anderen, geroepen, dan ongelukkig zelden voldoet men 'er aan; men bedaart dikwyls de toevallen van die Ziekten, maar men neemt 'er ſchier nooit de eerſte oorzaak van weg; meenigmalen zekerlyk, om dat de Lyders, in het gebruik der Geneesmiddelen en in de opvolging der leefregelen, niet aanhoudende en nauwkeurig genoeg zyn; maar niet zelden ook om dat men niet genoeg let op den verſchillenden ſtaat van Zenuwen en Vezelen, noch op 't onderſcheid der prikkelen, die dezelven aandoen. De behandeling 'er van, zegt TISSOT, is tot hier toe de onzeker-

ſte, om dat men tot nog toe de oorzaaken niet genoeg onderzogt heeft. Men heeft niet opgemerkt, dat dezelven zeer onderſcheiden zyn, dat zy alle byzondere Geneesmiddelen vereiſchen, en dikwyls zeer verſchillenden; dit gedeelte der Geneeskonst is nog te zeer cynsbaar aan den geest van ſamenſtelzels te maaken; ik zou ſchier gezegd hebben, aan dien van partyzucht, of ten minſten aan dien der mode. Verſcheiden zeer groote Geneesheeren, vervolgt TISSOT, de Zenuwziekten aanmerkende als een gevolg van eene verſlapping der Zenuwen en Vezelen, en van eene zwakheid der ſpysverteeringen, willen dezelven geneezen door heete en verſterkende Geneesmiddelen, door Gommen, Staal, bittere Extracten, Camfer, Bevergeil (*Castoreum*,) Muskus, geestige Tinctuuren, Opium, enz. Dan dit is eene kennelyke dwaaling: alle de Zenuwziekten ſlechts aan eene oorzaak toeſchryvende, verzet men 'er zich tegen met alleen eene ſoort van Geneesmiddelen, en ongelukkig ſlaagt men daar in even zoo weinig, als ik toonen zal, dat zulks met de Maagziekten gelukken kan. Zenuwen, verhard en geprikkeld door een te ſterk gebruik van Speceryen of Wynen, herſtellen zich niet door het gebruik van Duivelsdrek, of geestige Tinctuuren, middelen, nog veel ſcherper, dan de ſterkſte Speceryen en de geestrykſte Wynen. Zenuwen, verdroogd door 't misbruik van het *Eau des Barbades*, van het *Marasquin*, van ſterke Dranken, Liqueuren, van Pepermunt-Water, enz. laaten zich niet bedaaren door het veel gebruiken van Tinctuuren uit Gentiaan-Valeriaan-wortel, Bevergeil, of Barnſteen, door het Elixir van Vitriool of het *Eau des Carmes*; maar deeze Geneesmiddelen, zoo ſchadelyk in die gevallen, doen zeer veel goed in dezulken, waarin verſlapte Vezelen, een waterachtig en verarmd bloed, de waare oorzaaken van de Kwaal zyn; en de gevallen van de eene en andere natuur doen zich dikwyls op. Misſchien zyn 'er, in beide de gevallen, geene geſchikter middels dan het *liquor* van HOFFMAN, en de zoete geest van Salpeter. Een ander gedeelte van Geneesheeren, vaart TISSOT voort, onder welken men 'er ook telt, die met recht beroemd zyn, hebben een beginzel aangenoomen, 't welk door de alleroudſte Geneeskundigen is voorgeſteld, doch door GALENUS

reeds

reeds wederſproken; te weeten, dat de Zenuwen gelyk koorden werken; dat alle de hysterike, hypochondrike, en ſtuip- of krampachtige Ziekten van derzelver te groote ſpanning afhangen, dat men die niet als door ontſpanning geneezen kan; dat even daarom alle Spyzen en Dranken, welke niet ſmaakeloos zyn, ſchade doen, en dat de beste, de eenigſte, goede Geneesmiddels zyn de lang aangehouden en herhaalde warme en koude baden, en ſchier verſchrikkelyke hoeveelheden van zuiver waterachtige Dranken. Deeze Geneeswys, welke uitneemende is, wanneer eene ſcherpte van vochten, eene droogheid van Vezelen, eene ontſteeking van bloed, en eene ontſtoken verdikking van gal de overhand hebben, heeft in deeze gevallen moeten hebben, en wezenlyk gehad, de allergelukkigſte gevolgen, en heeft, onder de handen van mynen Vriend, den Heer POME, die dezelve zo bekwaam beſtuurt, de ſchoonſte Geneezingen bewerkt; doch zy ſtrekt zich niet uit tot alle gevallen, en daar zyn 'er waarin zy volſtrekt ſtrydig zyn zou. De Geneeswyzen met verſterkende, en die met verſlappende, middelen hebben beiden haare bepaalde toediening. De Geneesheeren, die zich ſlechts by eene houden wilden, zouden eene gedeelte hunner Lyderen berooven van het Geneesmiddel, 't welk hun alleen dienſtig is, en zouden zich zelven 't vermaak beneemen, dat zy uit een gelukkig gevolg van geneezing ſmaaken; men behoort de eene en andere te weeten, van pas te gebruiken, en dikwyls geheel verſchillende geneeswyzen, zoo men in alle geneesbaare gevallen gelukken wil. Eene geneeswys is daarom niet te minder goed, om dat zy de begunſtigde geneeswys is van eenen mededinger. Laat ik hier byvoegen, dat 'er zelfs gevallen zyn, waarin men die twee ſtrydige geneeswyzen in een zekeren zin moet weeten te vereenigen, en dat 'er anderen voorkomen, in welke men de een op de andere moet laaten volgen; 't is niet als een langduurige ondervinding en een geest vry van vooroordeel voor eenig ſamenſtel, welken den Geneesheer in ſtaat ſtellen om alle die gevallen wel te onderſcheiden, enz".

Verhandeling over het nationaal gebruik der Turf- of Houtasfche, in Holland. Door J. LE FRANCQ VAN BERKHEY, M. D. *Te Amfterdam by* Yntema en Tieboel, 1779. *Behalven de Voorreden* 145 *bladz. in gr. octavo.*

Na alles wat 'er voor en tegen het gebruik der Asfche, hier te Lande, te berde gebragt is, heeft men deeze Verhandeling van den Heer *van Berkhey*, nopens dit onderwerp, geenszins overtollig te agten: ze eischt integendeel, mag men wel zeggen, de oplettendheid van dezulken, die de handhaaving van onzen Landbouw ter harte neemen. Dezelve naamlyk behelst niet alleen Theoretifche aanmerkingen over dit Stuk, maar ze verleent te gelyk een aantal van Practicaale waarneemingen; aan de hand gegeeven door onzydige Landlieden, welken, zonder in de daaromtrent ontftaane verfchillende denkwyzen van de onderzoekeren der Natuurlyke Historie betrokken te zyn, eenvoudig getuigen, wat hunne Vaders vóór hen, en zy in laater tyd gedaan hebben, of, by voorkomende gelegenheden, nog doen. Het inzamelen deezer onpartydige getuigenisfen heeft onzen Schryver aanleiding gegeeven tot het nafpooren veeler byzonderheden, welken ter opehelderinge dienen van 't geen daaromtrent, hier te Lande, plaats gehad heeft, en nog heeft. Daarbenevens befchouwt de Heer *van Berkhey*, in deeze Verhandeling, dit onderwerp nog uit een gezigtspunt, dat men tot heden, naar 't fchynt, niet genoeg in opmerking genomen heeft; te weeten, ten opzigte van de waarde der Asfche, in evenredigheid tot de waarde der gewoone Mest; en van 't voor- of nadeel, dat, uit de verfchillende fchikkingen desaangaande, met betrekking tot de gefteldheid onzer Provincien, moet voortvloeien. ——— Dit alles maakt deeze Verhandeling te opmerkenswaardiger; en ze komt eenigermaate als een *Aanhangzel*, tot dat gedeelte van 's Mans *Natuurlyke Historie van Holland*, 't welk van 't gebruik der Asfche in den Landbouw handelt.

Oorfpronglyk is de zelve gefchreeven, ter beantwoordinge eener Prysvraage der loflyke Maatfchappye van den Landbouw, te Amfterdam, nopens het gebruik der Asfche; doch ze ziet thans, waar van den Heer *van*

Berk-

Berkhey, in 't Voorberigt, de reden meldt, afzonderlyk het licht. Ingevolge dier eerstgemaakte schikkinge is de Verhandeling drieledig.

„Eerstlyk (zegt hy,) staat ons het voorgestelde in het eerste Lid der Vraage te onderzoeken, naamlyk: „Zou„de men zig, tot verbetering der Bouw- en Weilan„den, in onze Provinciën, van de Hout- en Turfassche, „met nut kunnen bedienen?"

„Ten tweede, zullen wy tragten te ontvouwen, voor welke soort van gronden dezelven met het meeste nut kunnen gebruikt worden, en dus voordeelig zyn.

„En eindelyk zullen we nagaan, op welk eene wyze dit ten meesten nutte verrigt kan worden; welk een en ander kan dienen, ter beantwoordinge van het tweede Lid der Vraage: „Voor welk soort van gronden, en op „welk eene wyze, zoude men dezelve tot het meeste „voordeel kunnen gebruiken?"

Ieder hoofdgedeelte behandelt de Heer *van Berkhey* met alle oplettendheid, en men ontmoet 'er, als boven aangeduid is, verscheiden leezenswaardig byzonderheden in, vooral omtrent het geen hier te Lande by uitstek in aanmerking komt, die men elders te vergeefsch zou zoeken. ——— Het hoofdzaaklyke komt hierop uit.

Wy kunnen, een behoorelyk onderscheid maakende tusschen de verschillende soorten van Gronden, en de manieren van behandeling, geschikt naar den eisch der omstandigheden, (waarover de Heer *van Berkhey* zich naauwkeurig uitlaat,) zekerlyk een nut gebruik van onze Hout- en Turfasch, in den Landbouw, hier te Lande maaken. Ook is zulks van oudsher den Ingezetenen bekend geweest, en nog heden niet onbekend aan hun, die zich met den Landbouw geneeren: des wy die Kundigheden niet aan de Brabanders of Vlaamingen verschuldigd zyn, noch van hun desaangaande iets behoeven te leeren. ——— Maar wy kunnen ons van dat middel, ter bemestinge onzer Landen, gewoonlyk, met geen voordeel bedienen, ter oorzaake van de kostbaarheid der Assche: en dit gebruik van dezelve kan, naar de tegenwoordige in onze Provincien daaromtrent gemaakte inrigtingen (welken veelligt niet dan bezwaarlyk te veranderen zouden zyn,) tot nog althans, met geen algemeen voordeel voor onze Provincien, en inzonderheid

niet voor Holland, als een algemeen gebruik ingevoerd worden.

Met de byzondere ontvouwinge hiervan mogen wy ons in deezen niet ophouden; gemerkt zulks van te langen nasleep zou worden; en de meeste byzonderheden daartoe betrekkelyk van dien aart zyn, dat de Liefhebbers dezelven in den geheelen zamenhang behooren na te gaan, om 'er over te kunnen oordeelen. Liever zullen wy des, ten gevalle onzer Leezeren in 't algemeen, hier, uit deeze Verhandeling, nog mededeelen, het berigt, dat de Heer *van Berkhey* ons geeft, wegens den oorsprong der Aschverkoopinge, hier te Lande; 't welk aldus luidt:

„ 't Is overbekend, dat onze Provinciaale Steden, in alle onze Provincien, vooral in Holland, eene gantsch andere gedaante hebben, dan die van andere Landen, ten minste eene geregelder orde van zindelykheid onderhouden. Mitsgaders dat zy, uit hoofde van het klimaat, en de volkrykheid der meeste Steden, door de natuur, als 't ware, hier toe gedwongen worden; dit lyd geen tengenspraak. Wel voornaamlyk, heeft dit stand gegreepen in de Hollandsche Steden, zedert dat zy, na de Unie, en de bevestiging der Republiek, zoo volkryk wierden, dat zy die open pleinen, welke in veele Steden waren, (even als ze nog heden in de Vlaamsche en Brabandsche, vooral in Brugge en Gent, zyn,) bewoond en betimmerd zagen. Het aantal van gebouwen met de volkrykheid toeneemende, vond men zig genoodzaakt, om die open pleinen, welken veelal, tot de algemeene vuilnishoopen, ten minsten van eenigen der Steden, dienden, te bebouwen. Buiten dat, wierden ook de plaatsen der wooningen te bekrompen voor de vroegere inrigtingen. Ertyds naamlyk, had genoegzaam ieder huis, een asch- of vuilnisbak in huis, of agter op de plaats; die dan, op zekere tyden, door de boeren geleegd, of door arbeiders op eigen kosten buiten de Stad op staalen gebragt wierden; naar uitwyzen veeler oude Stede-wetten, waar uit blykbaar is, dat ieder op zekere boete daartoe verpligt was. Dan dit ging zoo verre als 't konde; of de afstand der plaatse, om het vuilnis te brengen, was te verre; of het verzuim van arbeid en huishoudelyke zaaken beletten het. Hier uit ontstond dan, 't geen nog heden in onze Steden, ondanks

danks daar op gestelde boeten, met moeite belet word, de gewoonte, om allerlei vuil en Assche in het water te werpen; welks bodem daardoor tot een gemeenen aschput wierd. En hoe zeer ieder huishouding, voortyds, aschputten en dellen in of agter de huizen had, de bekrompe plaats der wooninge was dikwerf oorzaak, dat men die, vooral in Rotterdam, Amsterdam, Haarlem en Leiden, wel dra tot eenig kleen keldertje, schaprai, of bedstede, inruimde of bebouwde. Dus vond men eerlang, wel te verstaan in de Hollandsche Steden, weinige, en nu bykans geene, aschputten meer. Hier uit ontstond, buiten de slordigheid, het gevaar van eenen besmettenden stank in den Zomer, door de uitwaassemingen der wateren. Veele Steden, byzonder ook Leyden, hoe frisch anders het op-en afloopend water aldaar ware, stelden des middelen in 't werk, om de wateren zuiver en frisch te houden, door af-en toemaalende Watermolens, en afleidende en aanvoerende Canaalen, en wat 'er Amsterdam al aan te kosten gelegd heeft, behoef ik, noch aan het Genootschap, noch aan myne Leezers in 't algemeen, te zeggen. Daar by kwam het dikwerf opkomend gevaar van Brand; die veeltyds voortsproot uit de noodzaake, die de geringe gemeente had, om haare Assche in een kleen bestek van een kamertje of kelder te bewaaren; dewyl niemand, volgens der Steden-ordonnantien, zyne Assche op straat mogt werpen, maar die elders weg brengen moest.

„ De Vroedschappen der Steden, dit ziende en opmerkende, vonden zig daardoor genoodzaakt, om hier op geregelder orde te stellen. Het was wel hier en daar van ouds al in gebruik, om, onder het opbrengen van gemeene Lasten, of wel op Stads kosten, de vuilnis en Assche, door daartoe aangestelde lieden, van der burgeren huizen te doen afhaalen; dan men wierd, door de toeneeming der Volkrykheid, genooddwangd, om 'er sterker reglementen op te maaken. In die dagen had ieder Stad, buiten derzelver muuren, op byzondere plaatzen, staalen en mestfaalten, daar dat vuil gebragt wierd; van welken ieder die wilde, byzonder de Boeren, voor een zeer geringen prys, elders alleen op een Verzoekbriefje, deeze stoffe konden bekomen: terwyl de Steden den last van het afhaalen, en de onkosten van Schuiten, Karren, en Arbeiders droegen. Onze Boeren

ren wisten, toen reeds, zeer wel, het nut en gebruik dier ſtoffe; zy waren het, en niet de Brabanders, die den prys maakten (*) en de Steden waren 'er mede te vrede. Dog, gelyk het al veel in dergelyke gevallen gaat, de Opzienders over deeze ſtaalen maakten misbruik van de edelmoedigheid der Regenten; en deezen wisten niet, dat zy 'er geld voor trokken, veel minder hoeveel; dus begreepen ze ook niet, dat 'er een merkelyk ſoulaas voor der Steden onkosten in lag. Deeze Opziënders nu, ('t geen ik van eenige hunner in voorige dagen wel zoude kunnen bewyzen,) het geld in de zak ſteekende, ſloegen allengskens den prys op. En zulke Aschbaazen, hierdoor de waardy deezer ſtoffe hebbende leeren kennen, zogten voorts overal, naar de duurſte Koopers, en naar de ſtreeken, daar men meest om Asch en ſtraatvuil verlegen was. Dit vonden zy eerst in eenigen der Generaliteits Landen, aan Braband grenzende, en vervolgens by de Vlaamingen en de Brabanders. Dit is waar; de Vlaamingen en Brabanders zogten ons niet op; maar onze Aschbaazen zogten hen op. En onze Boeren, die zwaarder lasten van hunne Landen betaalden, en tevens een overvloed van anderen mest konden bekomen, tegens minder prys, dan men de Asſche opſloeg, moesten 'er van afzien. Deeze handel kon evenwel niet lang ſtand houden, of dezelve moest, hier of daar, den eenen of anderen ſchranderen Regent in 't oog loopen; en die zelfde Inlandſche Boeren, welken zig te vooren ſtil hielden, houdende de waardy der Asſche en de kundigheid voor zig, beklapten den handel. Eenige Steden beſlooten derhalven de Aschbaazen hier over te onderhouden, welken ligtlyk toevielen: want

(*) Deeze, en eene ſoortgelyke uitdrukking, in 't vervolg voorkomende, ſlaat op het denkbeeld van den Eerwaarden *van Iperen*, die van oordeel is, dat de *Brabanders* en *Vlaamingen* de waarde der Asſche beter kenden dan onze Landlieden. Zie 's Mans Verhandeling, ter aanpryzinge van het gebruik der Asſche hier te Lande, in de *Verhandelingen aan de Hollandſche Maatſchappy*, XIIde D. Zyn Eerwaarde heeft, in die Verhandeling, de Brabanders en Vlaamingen in 't algemeen, met opzigt tot den Landbouw, boven onze Landzaaten geſchat; en de Heer *van Berkhey* verdeedigt hier tegen, in dit Stukje, onze Landgenooten, als niet minder kundig en bekwaam.

want deeze, het dreigende gevaar ziende, van den gewoonen buit, dien zy, by wyze van emolument, op hun ampt rekenden, en ook, onder oogluiking, nog wel eventjes eerlyk zoo konden noemen, te verliezen, besllooten, ten einde 'er nog zoo veel van te behouden als zy konden, om de Assche, en vuil der Steden, by wyze van uitkeering, en contract, over te neemen. Dit geschiedde op verschillende voorwaarden, naar het goedvinden der Regenten: hier, door het betaalen eener zekere somme, en elders, door op zig te neemen het schoonhouden der wateren, benevens het onderhouden der Kaden, en Steden paden. Hier mede was 'er voor eenige Steden veel gewonnen; dan het duurde niet lang, of het misbruik sloop weder in. Men deed, nu meester over de Assche zynde, dezelve in prys steigeren: men wist ze te schiften, naar de keuze der Brabanders, en men verzuimde om de kaden en wateren behoorelyk gade te slaan. De tyd, die, aan wyze Regenten, alles ontdekt, opende de oogen ook aan minder verzienden; en men besloot om de Assche openbaar te verpagten, of voor Stads rekening te doen opzamelen, en verkoopen. En zints hebben 'er de Steden zig zoo wel by bevonden, dat zy geld overhouden; althans in myne welbekende aanzienlyke Vaderlyke Stad *Leyden*; alwaar, volgens de opgave uit de origineele Boeken van wylen JACOB VAN WERVEN, een Man van vernuft, die de Stad veele gewigtige diensten gedaan heeft, by verpagting, door de Brabanders, voor de Assche betaald worden, vier duizend Guldens meer of min jaarlyks. Mits dat zy dan, voor eigen rekening, onderhouden de Karren, Paarden, Aschluiden, Aschschuuren, en verdere noodwendigheden. Hier door is dan de prys der Assche zoo aanmerkelyk gereezen, dat het inderdaad een aanzienlyk Stedemiddel geworden zy. Zulks is vervolgens, door eenige Heeren van Dorpen en Heerlykheden, of door de Baljuwen en Schouten, opgemerkt, die dit mede in gebruik bragten. In eenige Dorpen viel dit gemaklyk te doen; byzonder in dezulken, die minst door Bouw- en Akkerlieden bewoond wierden, als welker ingezetenen verblyd waren, hunne Assche en vuil kwyt te raaken. Maar in Dorpen, daar veele Bouw- en Akkerlieden woonden, ging dit niet gemaklyk: dewyl de Boeren zelve dit vuil haalden, of, als uit ons voorgemelde getuig-

ſchrift blykt, opkogten; en vermits veelen der andere dorpelingen, die geen Aschputten hadden, dezelve liever op een gemeenen del of Aschhoop wierpen, om ze door hunne gebuuren te doen afhaalen, dan ze aan den Heer, door dwang, te geeven. Dit was op verſcheiden Dorpen van dat gevolg, dat 'er de Heeren en Schouten wyslyk van afzagen; begrypende dat hunne Ingezetenen 'er by bevoordeeld, en hunne Heerlykheden en Landen door verbeterd wierden. Men brak des de Schuuren af; gelyk ik zelve nog, te Warmond, den grond van zoodanig eene Schuur, benevens het aanhoorende erf, daar de Asſche gelegen had, gekogt, en daarop goed geboomte geteeld heb. Intusſchen vond men ook andere Dorpen, welker Heeren en Schouten min edelmoedig, door ſubtiele kunstjes, of, als ik 't zeggen mag, knevelaaryen, verſcheiden der Dorpelingen noodzaakten, om hunne Asſche en vuil aan des Dorps Aschman te geeven. Ik zeg, verſcheiden der Dorpelingen; om dat de Boeren, die een eigen ſtal en mestfaalten of putten hadden, 'er niet wel toe te dwingen waren. Wat doet men dan? Men bedient zig van ban en boete: men bekeurt naauwkeurig al die eenig vuil op den weg werpt; men dwingt de Lieden, om een gemetſelden mestput te houden, of bekeurt ze, en gaat naauwkeurig na, of men, by avond of ontyde, Asſche in een anders put of op den del brengt; en, onder voorwendſel van gevaar van brand, is 't alweêr drie gulden voor Myn Heer den Schout, of een zesthalf twee drie voor den Diender. —— En dit is de waare ſtaat van den oorſprong der Aschverkooping in ons Land".

Het Jagtregt onpartydig beſchouwd, in drie Brieven aan den Heer en Mr. J. D. door Mr. P. V. D. *Alom te bekomen. In gr. Octavo* 208 *bladz.*

Voor eenigen tyd (*) hebben we gewag gemaakt van een Brief van Mr. *Dierquens*, aan Mr. *Rendorp*, wegens deszelfs *Verhandeling* over het Jagtregt: op deezen Brief volgt nu een drietal van Brieven, in welken Mr. P. v. D.

(*) Zie boven *bl.* 17.

D. op zig neemt, de bovengenoemde Verhandeling te verdeedigen, tegen de wederleggende aanmerkingen in den opgemelden Brief vervat. Zyn Ed. heeft goedgevonden dat geheele briefswyze opstel, tegen die verhandeling, van vooren tot agteren na te gaan, en dus het gansche verschil, in deszelfs volle uitgestrektheid, als 't ware op nieuw te behandelen. Mogelyk kan zulks zyne nuttigheid hebben, om den grond en van het Jagtregt, en 't geen daaromtrent in vroeger of laater tyd, hier te Lande, 't zy dan met regt of door misbruik, voorgevallen zy, nader open te leggen; waartoe het een en 't ander, ter wederzyde, in deeze Geschriften voorgesteld, van dienst kan weezen; te meer daar ook veelen der nadere aanmerkingen van den laatsten Brievenschryver, ten deezen opzigte, gantsch niet verwerpelyk zyn. Dan deeze manier is ook juist geschikt, om de behandeling van dit onderwerp, by voortgang, steeds omslagtiger te maaken; en 't meerendeel der Leezeren te verveelen; al zoekt men de dorheid van het stuk, door eene leevendiger schryfwyze, te vervrolyken, gelyk deeze Schryver zig voorgesteld heeft. (Wy laaten de reden, die hy daarvoor te berde brengt, aan haare plaatse; maar die zogenoemde vervrolykende passagien zyn zekerlyk de beste stukken zyner Brieven niet.) ——— Om dit verveelende omslagtige voor te komen, en den Leezeren in 't algemeen van meer nut te zyn, zou het, onzes agtens, raadzaamer weezen, dat men de behandeling van 't verschil voortaan wat enger beperkte; naamlyk ter beslissinge van de groote vraag, daar 't hier inzonderheid op aankomt, en daar een eigenaar van een byzonder Landgoed bovenal belang in heeft, „ of de gequalificeerde Jaagers geregtigd zyn, „ om op eens anders Landgoed, *invito Domino*, tegen „ wil van den Eigenaar, te jaagen"? „ 't Is my", zullen tog de meeste Leezers met onzen Schryver zeggen, „ 't Is my waarlyk zeer onverschillig, of alle de haazen, putooren, trapganzen, tarzels, moerhoenderen, „ met één woord, of al het loopend en vliegend, of „ vooral het grof Wild, der Graaflykheid toebehoore. „ Ik voor my stel 'er ook zo groot belang niet in, of „ zy alleen, en met uitsluiting van alle anderen, Regt „ hebbe, om op die dieren, zo edel als onedel, zo grof „ als fyn, zo klein als groot te jaagen, te vliegen en

„ de-

„ dezelven van kant te maaken. —— Doch 't is my „ gantsch niet om 't even, of ik tegen wil en dank ge„ noodzaakt ben, de Jaagers op myn land te dulden". ——— Ook maakt deeze Schryver daarom geen zwaarigheid, om veele ſtellingen van de andere zyde toe te ſtaan, zonder te vreezen, dat dit byzondere verſchil hier door ten zynen nadeele beſlist zal worden. „ Ik „ kan, *zegt hy*, u toeſtaan, dat de Franken, toen ze „ [tot *Klovis*] zeiden, *Omnia Gloriose Rex quæ cernimus* „ *tua ſunt*, (*Grootmagtigſte Koning, alles wat wy hier voor* „ *ons hebben is het uwe*,) zo wel zagen op het Wild, als „ op de Buit te Soisſons byeen verzameld. —— Ik kan „ u toeſtaan, dat geen Edelman met Spanjoelen heeft „ mogen gaan, geen haas, geen patrys, of eenig ander „ Wild heeft mogen vangen, dan met *conſent* der Graa„ ven. ——— Ik kan u toeſtaan, dat de Graaven alleen „ bezitters zyn geweest van de bosſchen en wildernis„ ſen in Holland, en dat hunne Plakaaten alle die bos„ ſchen en wildernisſen raaken. Ik kan u toeſtaan, dat „ alle die geregtigheden op de Staaten overgegaan zyn: „ dat zy alleen hebben 't regt om 't Wild te jaagen en „ te vangen. —— Ik kan u toeſtaan, in den ruimſten „ zin toeſtaan, al wat ge afleidt uit het vergunnen der „ Vryheden; uit het verzoek van den Heer van Ob„ dam; uit de Commisſien op Aernt Knebhout en an„ deren; uit het beweerde door de Prokureurs Gene„ raal tegen den Heer van Kruiningen en de Vrouw van „ Egmond. —— Uit dit alles tog zal nog niet volgen, „ dat een Jaager, verlof krygende van de Staaten, of „ van den Opperhoutvester, 't geen in deeze het zelf„ de is, om 't Wild *alom* te jaagen en te vangen, daar„ door 't regt verkrygt, om, tegen wil en dank van „ eenen eigenaar, op deszelfs grond te komen". —— De ongeregeldheden, welken uit die, 't zy dan eene geregtlyke, 't zy eene te onregt aangemaatigde, vryheid ontſtaan zyn, komen in als de hoofdoorzaak van het eerſte ſchryven over dit onderwerp; en 't weezenlyke des verſchils, daar 't voornaamlyk op aankomt, bepaalt zig eigenlyk tot dit point. Het zelve verdient gevolglyk bovenal overweeging; en 't geen de Heer en Mr. P. v. D. deswegens aangedrongen heeft, tegen het geen de Heer *Mr. Dierquens* beweert, mogen zy, die zig op dit Stuk toeleggen, nog wel eens opmerkzaam nagaan.

Be-

Beschryvinge van eene nieuwe manier om Molenasſen en Molenroeden te maaken, uitgevonden door H. SPILLE. *Te Amſterdam by* H. Keizer 1779. *In groot octavo* 12 *bl.*

De ſteeds toeneemende duurte van Molen-Asſen en Molen-Roeden heeft den bovengenoemden *H. Spille*, al voor eenigen tyd, gelyk hy meldt, werkzaam doen zyn, om middelen uit te denken, en te beproeven, waardoor men in ſtaat geſteld kon worden, om Molen-Asſen en Molen-Roeden te maaken, welken niet alleen minder aan 't breeken onderworpen zyn, maar die ook tevens gemaklyker en met minder kosten herſteld, en tot laager prys geleverd kunnen worden. Ten laatſte is het hem, zynes oordeels, gelukt, een middel daar toe uit te vinden, hier in beſtaande: „ Men moet de Molen-Asſen maaken, zonder gaten voor de Roeden; en „ de Molen-Roeden, buiten om den As, in elkander „ ſluiten; en wel op zulk eene wyze, dat de Roeden, „ door inkeeping, geen de minſte verzwakking lyden". Van deeze zyne uitvinding, voor welke H. E. Gr. M. de Heeren Staaten van Holland en West-Friesland, hem goedgunſtiglyk, met een uitſluitend Octroy, voor den tyd van vyftien jaaren, hebben gelieven te begiftigen, geeft hy in dit Stukje, met eene nevensgaande voldoende afbeelding van een Molen met zulke Roeden, op die wyze aan den As gehegt, eene naauwkeurige beſchryving. En alle de deelen van het Werktuig, mitsgaders de manier om het zelve in eene Molen te brengen, beſchreeven hebbende, wyst hy de voornaamſte voordeelen aan, welke deeze As en Roeden hebben, boven die, welken tot den tegenwoordigen tyd in gebruik zyn. —— Alles heeft een vry gunſtig voorkomen, inzonderheid ten aanzien van de eerſte kosten, die buiten kyf minder zyn; maar des kundigen vreezen voor het inwateren der Roeden, en het verdraaien of afbreeken van den al te zeer verligten As; die, min zwaar zynde, egter geen minder wederſtand heeft te bieden. Dan de uitvinding is des niettegenſtaande van die natuur, dat het der moeite waardig ſchyne 'er eene proeve van te neemen, om na te gaan, of ze op den duur beter voldoe, dan men, ten gemelden opzigte, dugte.

Be-

Beschryving van een glazen Werktuig, dienende om in weinige minuuten, met zeer geringe kosten, Mineraale Wateren te maaken; als mede van zommige nieuwe Eudiometers: in een Brief aan den Eerw. Heer PRIESTLEY, *Lid van de Koningl. Soc. te Londen, door den Heer* J. H. de MAGELLAN, *Lid van de Koningl. Soc. te Londen. Uit het Engelsch vertaald. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg 1779. *In gr. octavo 54 bladz.*

Op de ontdekking, dat de kragt van 't *Pyrmonts-Spa-Zeltzer*-en dergelyke Mineraale Wateren grootlyks daardoor veroorzaakt wordt, dat zy met de *vaste Lugt* bezwangerd zyn, is men al vroeg bedagt geweest, op het uitdenken van middelen, om gemeen water met de vaste Lugt te bezwangeren, en dus Kunst-Mineraal-Wateren voort te brengen. De proefneemingen gelukten; en de ondervinding toonde, dat men zig van deeze Kunst-Wateren, met geen minder vrugt, in de Geneeskunde, kon bedienen, dan van de Natuurlyke. Hierdoor erlangde men dat voordeel, dat men, met geringer kosten, dan anders, zodanige heilzaame wateren kon verkrygen, en derzelver geneezende kragt te baat neemen, wanneer 'er geen Natuurlyke Mineraal-Wateren by de hand waren. Midlerwyl bleef dit egter over, dat de bewerking zeer ongemakkelyk en van vry langen duur was. Zulks heeft den Heer *de Magellan* doen denken op een toestel, waardoor dit met weinig moeite, binnen een quartier uurs, verrigt kan worden; van welken toestel en deszelfs nuttig gebruik, op de proef goed bevonden, zyn Ed. in deezen een duidelyk verslag geeft. Hier nevens voegt hy een berigt van drie door hem vervaardigde *Eudiometers* of *Lugtswelgesteldheidmeeters*, werktuigen, dienende om de gezonde eigenschappen der gemeene Lugt te bepaalen. Den toestel en de behandeling deezer Werktuigen beschryft hy insgelyks nauwkeurig; en de ondervinding, die het nut deezer Werktuigen reeds geleerd heeft, heeft ook wel byzonder getoond, dat de laatste der drie alhier beschreeven *Eudiometers*, overeenkomstig met des Autheurs schryven, in de toepassing het gemaklykst, en in de uitkomst het naauwkeurigst is. Eene Plaat, op welke alle de hier beschreeven Werktuigen afgebeeld zyn, vergezelt deeze beschryving.

Theo-

Theorie der schoone Kunsten en Weetenschappen, grootendeels overgenomen uit het Hoogduitsch van F. J. RIEDEL, *en met byvoegselen, aantekeningen en eene inleiding vermeerderd, door* Mr. H. van ALPHEN, *Lid van de Maatschappy der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. Eerste Deel. Te Utregt, by* G. T. v. Paddenburg, de Wed J. v. Schoonhoven *en* G. v. d. Brink Jansz. 1778. *Behalven de Inleiding van 96 bladz. nog 384 bladz. in groot octavo.*

Brief aan den Heer Mr. H. V. ALPHEN, *by gelegenheid zyner Theorie, enz. Te Utrecht by* J. v. Kasteel. *In gr. octavo* 112 *bladz.*

Het besef dat den Nederlanderen tot nog eene wysgeerige theorie der schoone Kunsten en Weetenschappen ontbrak, gepaard, met de overweeging van het nut, dat uit derzelver rechte kennis voortvloeit, heeft den Heer Mr. *van Alphen* genoopt, om de handen aan 't werk te slaan, ten einde zyne Landsgenooten hier in behulpzaam te weezen. Nademaal nu dit onderwerp voor zeer veele der Nederduitsche Leezeren genoegzaam geheel nieuw is, zo heeft hy 't, op goeden grond, dienstig geoordeeld, voor het Geschrift, dat by hun wilde aanbieden, eene uitgewerkte Inleiding te plaatzen; om hun, buiten de voordragt van zynen arbeid in deezen aangewend, onder het oog te brengen, de noodzaaklykheid van die, tot dus ver, maar al te veel verwaarloosde beoefening der regelen van het weezenlyk Schoone; vooral met betrekkinge tot het Dichtkundige Schoon, waartoe hy zig in dit Werk wel byzonder bepaalt. Deeze Inleiding toont, in de eerste plaatze, dat de oorzaak van de agterlykheid onzer Nederlandsche Dichteren, waardoor zy minder vordering dan de Duitschers in de Dichtkunst gemaakt hebben, grootlyks te zoeken is, in het gebrek deezer beoefeninge; welker uitgebreidheid en nut in 't algemeen hier tevens aangeduid wordt. Verder beantwoordt de Autheur de voornaamste bedenking, welke daartegen ingebragt wordt, als strekte die beoefening van de theorie ter belemmeringe van de genie; waarop hy zig voorts uitlaat over het stellige nut, dat de schoone Kunsten en Weetenschappen aanbrengen, by aldien ze wysgeerig beoefend worden. Onze Nederlandsche Dichters hier toe aan to moedigen, is het voornaame oogmerk deezer Inleidinge; en om hun hier omtrent een weezenlyken dienst te doen, zo heeft de Heer Mr. *van Alphen* het raadzaam geoordeeld, gebruik te maaken van een Hoogduitsch Werk van den Heer *Riedel* over dit onderwerp. Ten einde zulks met de meeste vrugt te doen, heeft hy zig voorgesteld dat Werk niet zo zeer te vertaalen, als wel hetzelve grootendeels slegts tot eene handleiding te gebruiken: behoudende, als iemand, die onder het vertaalen de stoffe bestudeert,

deert, de vryheid, om in het Werk alle zodanige veranderingen en vermeerderingen, ter verbeteringe, in te voegen, als hy oordeelde dat het onderwerp vereischte, of, naar zyn inzien, ten meesten nutte der Nederduitsche Leezers kon strekken.

Het Werk, door zyn Ed. op die wyze behandeld, vangt aan met eene beschouwing van de schoone Kunsten en Weetenschappen, ter naspooringe van het grondbeginzel en de eigenschappen der schoonheid, mitsgaders derzelver uitgebreiden invloed. Op deeze algemeene beschouwing volgt wyders eene ontwikkeling der schoonheid in haare afzonderlyke weezenlyke deelen; welke den Heer *Riedel* de volgende schets voor 't beloop van zyn Werk in handen gegeeven heeft.

„ Waar schoonheid is, daar is verscheidenheid; verscheidenheid die zinnelijk gedagt wordt; zinnelijke overeenstemming en eenheid. Ik onderscheide hier de deelen, welken met elkander overeenstemmen, het punt, waarin zij overeenstemmen, de overeenstemming zelve, en de zinnelijke erkentenis daarvan. Eindelijk kan men de schoonheid ook met betrekking tot hare soorten, tot hare werkingen, en tot hare zedelijke zijde beschouwen.

Met opzigt tot de deelen, welken samenstemmen, moet men gedeeltelijk op hunne grootheid en wigtigheid, deels op hunne menigte en betrekking letten. Van hier twee beschouwingen. De eerste *over het grootsche en het verhevene*, de tweede *over de eenheid en verscheidenheid*.

Het verscheidene moet in een punt overeenkomen. Dit denkbeeld leidt tot de behandeling van de *eenheid*.

Hoe grooter deze samenstemming is, des te grooter is de schoonheid. Van daar ontstaan de behandelingen van *samenstemming*, *natuur*, *eenvoudigheid en naïfheid*, *gelijkheid en contrast*, *waarheid en waarschijnlijkheid*, *rondheid*, *nabootsing* en *verrukking*.

Hoe volkomener de zinnelijke erkentenis is, des te grooter wordt hare schoonheid. Van daar *de teekening*, *het coloriet*, *de gelijkenissen*, *figuuren*, *tropen*, *het puntige*; *de schoone aaneenschakeling van gedagten*, enz.

Ook moet men de schoonheid der uitdrukking niet overslaan.

'Er zijn *ernstige*, *lachverwekkende*, *belagchelijke*, *aartige*, *luimagtige*, *zagte*, *badinante* wijzen van voorstellen, die allen, als onderdeelen, tot de schoonheid kunnen gebragt worden.

De schoone erkentenis werkt op het hart door het *belangverwekkende*; door *gevoelens*, en in het gemeen door het *pathetike* of *harstogtelijke*.

Zij moet deugd en welvoeglijkheid niet benadeelen. *Geschiktheid*, *deftigheid*, *zeden*, *gewoonte* en *welvoeglijkheid* zijn voor haar noodig.

Eindelijk nog van de stukken, die de kunst vordert, wanneer men dadelijk hand aan 't werk wil slaan. Dezen zijn *smaak*, *genie*, *enthusiasmus* en *verdigting* (of *fictie*".)

De Heer Mr. *van Alphen*, het eerste Deel van dit Werk, naar zyn

zyn plan, bearbeid hebbende, bepaalt zig, na de afhandeling van het eerstgemelde, in het zelve, ter overweeginge van *het grootsche en verhevene; de eenheid en verscheidenheid; de natuur, eenvoudigheid en naïfheid; den luim; het grappige en belagchelyke; de gelykheid en het contrast; de nabootsing en illusie of begoocheling; het nieuwe, onverwagte en wonderbaare*; mistgaders ten laatste, *de waarheid, waarschynlykheid en verdigting*. In de behandeling van het een en 't ander ontdekt men allerwegen, dat zyn Ed. zig, met een welwikkend oordeel, geen moeite ontzien heeft, om dit stuk naauwkeurig te behandelen, en alles, zo veel mogelyk, in het duidelykste licht te stellen. Ook zullen de meesten onze Nederlandsche Dichters, in veelerleie opzichten, zeker een leerzaam gebruik van 's Mans arbeid kunnen maaken, ter beschaavinge van hun oordeel, en ter verbeteringe van hunnen smaak; dat niet feilen kan van een gunstigen invloed op hunne Dichtstukken te hebben, ter betere inagtneeming van het weezenlyke schoon, met verbanninge van het valsch vernuft, benevens alles wat laag of laf is, en den toets van een gezond oordeel niet uit kan staan; hoedanige gebreken maar al te veelvuldig in onze Nederduitsche Dichtstukken voorkomen. ——— Alleenlyk blyft 'er omtrent deezen arbeid van den Heer Mr. *van Alphen*, die over 't geheel lofwaardig is, nog deeze vraag in bedenking. Of zyn Ed., in navolging van *Riedel*, en andere Schryvers, waar van hy gebruik maakt, niet al te sterk in 't afgetrokkene valt, in zyne beschouwing van het schoone; die in het eerste Hoofdstuk ten grondslage ligt, en waarop verder deeze en geene byzondere aanmerkingen gevestigd zyn; of hy onze Nederlandsche Dichters dus niet op een weg brengt, op welken zy hem niet veilig zullen kunnen volgen? ——— Zo is het althans voorgekomen aan een, (indien ons het gissen vrystaa) agtenswaardig Schryver, die voorheen meermaals getoond heeft, dat hy geen Vreemdeling in dit Stuk zy, schoon hy onder de Nederlanders beboore. Deeze, van die gedagten zynde, heeft daarop niet kunnen nalaaten een *Brief* deswegens aan den Heer Mr. *van Alphen*, door de Drukpers, openlyk gemeen te maaken, welke eenige bedenkingen nopens dit onderwerp behelst, die overweeging vorderen.

Naar 't oordeel van den Briefschryver, die den Heer Mr. *van Alphen* voorts met alle hoogagting behandelt, heeft zyn Ed. dit Stuk al te sterk Metaphysisch voorgedraagen. „ Ik voor my ten „ minste, zegt hy, vrees zeer, dat zo men fraaije vernuften zal „ moeten vormen, met ze door alle de grondelooze diepten, en „ dikwils onnaspeurlyke hairkloveryen der bovennatuurkunde heen „ te leiden, derzelver getal, onder ons, nog in lang niet merk„ lyk zal toeneemen. Ook loopt men 't grootst gevaer, deezen „ weg inslaende, om zelf van 't regte spoor te raeken; of ten „ minsten duisternis over zyn pad te brengen, en ik weet niet „ of dit niet wel eens uwen gidsen werklyk gebeurd zy". Dit

 brengt

brengt hy den Heer Mr. *van Alphen* onder 't oog, met betrekking tot deszelfs bepaaling van 't schoone, en de verdere ontvouwing van dit onderwerp op dien grondslag; waar nevens hy hem ook verder zyne gedagten mededeelt, over de onregtmaatige afkeuring van het gevoelen van den Heer *Batteux*, die de nabootzing van de fraaije Natuur tot een grondbeginsel van de schoone Kunsten en Weetenschappen stelt; welke afkeuring hy egter oordeelt hier alleen ontstaan te zyn, uit een misverstand van 't geen de Heer *Batteux* beweert; dat hy in deezen poogt weg te neemen. ——— Op deeze bedenkingen, raakende die stukken, „ waaromtrent hun verschil, (gelyk hy zig uitdrukt,) hem te gewigtig scheen, om niet eenigzins voor en tegen bepleit te worden", laat hy wyders nog eenige algemeene bedenkingen, over den staat der Nederlandsche Dichtkunste, volgen; ter welker verbeteringe hy, voor 't overige, het werk van den Heer Mr. *van Alphen* ten hoogste aanpryzenswaardig oordeelt, terwyl hy ook zelve den verderen weg hier toe wil helpen baanen.

Hy billykt genoegzaam de klagten van zyn Ed., als in veele opzigten maar al te gegrond; en geeft den verdienden lof aan zyn voorgestelde doelwit, om onze Dichters op te leiden tot eene ernstige beoefening van het weezenlyke Schoon, en dat in hunne Dichtstukken bestendig gade te slaan. Ten einde de inagtneeming of veronagtzaaming hier van, en 't groote onderscheid dat zulks te wege brengt, te treffender voor te stellen, brengt hy eenige zo goede als kwaade voorbeelden te berde, en trekt 'er dit bondige gevolg uit, „ dat 'er zeekerlyk veel is, in onze oude Dichters, 't welk alleszins verdient te worden nagevolgd; maar dat „ men 'er ook even veel in vindt, 't welk na te volgen, men met „ de uiterste zorgvuldigheid vermyden moet". En hier uit neemt hy voorts aanleiding om te toonen, hoe verkeerdlyk men handelt, en welke kwaade gevolgen het heeft, als men zig alleen beroept op de voorbeelden der oude Dichters, en hun gezag wil doen gelden, zonder met oordeel agt te geeven, op de oorspronglyke en onveranderlyke regels van het Schoone, dat overal, onafhangelyk van alle voorbeelden en gezag, altoos schoon is en schoon blyft. Onze Dichters behoorden, derhalven, gelyk hy aantoont, die regels standvastig in 't oog houdende, in 't leezen onzer vroegere Dichteren, eene verstandige keuze te doen; in stede van hunne misslagen met het gezag der Ouden te willen voorstaan, met oordeel, het goede na te volgen en het kwaade te vermyden. Een geschikt hulpmiddel, om hier in bekwaam te worden, is, zynes oordeels, dit Werk van den Heer Mr. *van Alphen*; en hy vereenigt zig voorts met den wensch diens Schryvers, „ dat men zig in ons „ Land toeleide, om onze beste Dichters, Vondel, Hooft, Poot, „ Vollenhove, Hoogvliet, Antonides, de Branden, nauwkeurig „ te leezen, en hen nauwkeurig te beoordeelen". Het komt hem zeer raadzaam voor dat bekwaame Lieden dit in 't werk stelden; en

en om 'er hen te meer toe aan te moedigen, geeft hy hier ten laatste eene proeve van dien aart, in 't beoordeelen van etlyke Dichtstukken van *Vondel*; welke proeve ten duidelykste toont, dat zulks met zeer veel nut, voor den opbouw der Nederlandsche Dichtkunste, in 't werk gesteld zou kunnen worden. —— Zy derhalve die zig op deeze schoone oefening toeleggen, zullen wel doen, met beide deeze Schriften te doorbladeren, en 'er een leerzaam gebruik van te maaken. Men laate zig hiervan niet afschrikken, door het denkbeeld, dat het in 't agt neemen der regelen van het Schoone den Dichtgeest te zeer zou verzwakken, of van zyne leevendigheid berooven; de Heer Mr. *van Alphen* heeft deeze bedenkinge zeer wel tegengegaan; dan zyne beantwoording is te uitvoerig om 'er plaats aan te geeven. Zie hier nog eene beknopter daar toe behoorende aanmerking van den Briefschryver, daar hy ons waarschouwt, om zyne meening zo niet op te vatten, als of hy dagte, dat een groot Dichter alle die regelen, onder 't werken, altoos zo klaar en onderscheiden voor oogen moest hebben.

„ Dit is, zegt hy, onmooglyk, en zou hem zelfs hinderlyk zyn. Maar by een groot en welopgeleid vernuft komt dit alles van zelfs. Zyne denkbeelden zyn klaer, levendig en wel geschikt, en daerom vloeit de uitdrukking op dezelfde wyze voort. Zyn smaek is fyn en wel geoeffend, en daerom verwerpt hy terstond alles wat tegen de grondregels stryd, om dat het hem onmiddelyk stuit. Om deeze grondregels te volgen, heeft hy geen angstvallig onderzoek nodig. Zyn kunstdrift, indien ik 't zo noemen mag, leid hem gezwind en veilig. En hy neemt de regels in agt, terwyl hy nauwlyks om regels denkt; zo eigen heeft hy zig dezelven gemaekt. Hierop moeten alle kunstenaers zig met den grootsten yver toeleggen, willen zy niet in den blinde, en zonder eenige de minste zekerheid van een goeden uitslag, voortwerken. De kennis van 't leerstellig gedeelte der kunst, en de geoeffendheid daerin, moeten by 't natuurlyk vernuft worden gevoegd, zullen de vrugten van dit laetste tot volkomenheid worden gebragt. 't Is niet genoeg dat de grond van den hof vrugtbaer zy, de kweekende zorg van een kundig hovenier moet 'er by komen".

„ Bezit ge, (zegt hy daarom op eene andere plaats in deezen Brief,) eenen genoegzaemen voorraed van grootsche en treffende denkbeelden, heeft het dichterlyke vuur de verbeeldingskracht op vlammende wieken tot verheve gedagten en beeltnissen opgevoerd, het hart in edele gevoelens doen ontbranden; gae dan aen 't werk; tragt het gewaed der schoone waerdig te maeken, die het bekleeden moet. Draeg zorg vooral, dat het schoone, het verheevene der gedagten, door geen langwyligen omtrek van woorden, door geene duistere gewronge uitdrukkingen, door geene laege en gemeene spreekwyzen worde ontcierd.

Kies de nadruklykfte, de welluidenfte woorden uit, voeg ze in zoetvloeiende en korte zinfneeden fsemen. Duld geen enkel woord, geene enkele lettergreep, die hard, ftootende of flegts overtollig zy. Geen 't minfte trekje moet dit fchoone Tafreel ontcieren. 't Ware jammer, eene fraeije tekening, door eene gebrekkige kleuring te bederven: veel beter dan de tekening alleen behouden, dat is, uwe gedachten, in enkel ondicht, voorgefteld".

Vrymoedige Aanmerkingen over de Theorie der fchoone Kunften en Weetenfchappen, enz. Briefswyze voorgedragen, door D. E. *Te Rotterdam by* A. Vis *en* G. Manheer, 1779. *In groot octavo 64 bladz.*

Na het affchryven van het bovenftaande berigt, zyn ons nog deeze *Vrymoedige Aanmerkingen* ter hand gekomen. Wy hebben dezelven doorbladerd; en gezien, dat ze op verre na zo bondig en befcheiden mitsgaders zo nuttig niet zyn, als de voorgemelde bedenkingen van den Brieffchryver, aan den Heer Mr. *van Alphen.* 'Er ftraalt in deeze Aanmerkingen alleszins door een rechtgevoelig Schryver, die de eer der Natie wil handhaavenen, tegen de beledigingen, welken de Heer Mr. *van Alphen* den Nederlandfchen Dichteren, zo als hy oordeelt, aangedaan heeft. Over het geen men Theorie noemt, en over de wyze hoe een jong Dichter zig bekwaam moet maaken, fchermt hy vreeslyk in 't wilde; en 't geen de Heer Mr. *van Alphen*, wegens de agterlykheid der Nederlandfche Dichteren, gezegd heeft, brengt hy tot een uiterfte, dat zyn Ed., als uit de vergelyking van het geheele Werk af te neemen is, indien men 't bedaarder leest, nimmer bedoeld kan hebben. Daarbenevens behandelt hy dien Heer opzetlyk met de uiterfte verfmaading, dat meer gevoeligheid, dan eene befchaafde oordeelvelling aanduidt.

Het vereerlykt Oostenryk in den oorlog tegen den Koning van Pruisfen, gevolgt door eene beknopte verzaemeling van de bezonderfte Memorien, uitgegeeven van de twistende Hoven over het deelneemen in de ervenis van Beyeren. Tot Gend, by J. F. v. d. Schueren. *In gr. octavo 142 bladz.*

Eene byeenverzameling van de verfchillende Memorien, welken onderfcheiden Hoven, op het overlyden van den Keurvorst van Beyeren en vervolgens, ingeleverd hebben, om hunne eifchen op de Beyerfche Nalaatenfchap aan te dringen, heeft haare gevalligheid voor hun, welken zig op Stukken van die natuur toeleggen. Zy zullen het des den Verzamelaar dank weeten, en voorts met genoegen afwagten het volgende deeltje, waarin deeze verzame-

hneling voltrokken zal worden. Buiten dit levert ons dit Stukje een Lofvers op het Huis van Oostenryk, met betrekking tot den gevoerden Oorlog, welke den Opsteller genoopt heeft, „ die „ roemruchtige gebeurtenis aen het Naneéffchap in Helden Verzen „ over te laeten: want ik weét, *zegt hy*, gelyk wy in deéz Eeuw „ de ftukken van de Oude, tot lof der Helden van hunnen tyd „ gemaekt, noch bewaeren, doórblaederen, en met eénen zeke- „ ren drift van liefde en verwondering omarmen, de waere Yver- „ aers voór den Lof van onze doórluchte Vorften ook watertan- „ den nae de minfte Stukken, die dien noyt volzongen Lof be- „ vatten." —— Het is zonderling in zyne foort, en heeft nog eenigen zweem van de oude Vlaamfche Rhetoryken: mogelyk valt het nog in den fmaak der Oostenrykfche Nederlanders, maar voor dien onzer Landzaaten is het niet gefchikt. Men hoore flegts den aanvang.

Juych, juych, Europa, juych, vlecht glorirYke kransfen [1]
Den Vorst ter eer, voór wie de Ens-Najaden dansfen.
Aenhoor de Daén, den Lof, eens weêrgaloozen Vorst,
Doór eerzucht aengepord; op wie God Mars *uitborst.* [2]
O grooten SABAOTH! [3] *daél neér van Oliveten*
Of wel van Sinaï, SADAÏ, *niet te meeten:*
O! die de ryken ftierd, de aerdfche Vorften dwingd,
Myn flauwe zangaér ftyf, toen zy van d'Arend zingd!
Zalf haar bevreesde kruyn met de Olie der Propheéten,
Op dat als zy den Lof, het recht aen d'aerd' doet weéten
Van d'angftloozen Held [4], *zig van het fpoor niet wend.*
Ach grooten Opperheer! ach haer uw' fterkte zend!

„ Om aen de nieuwsgierigheid van den bobreyndon Leézer te voldoen" gelyk de Autheur zegt, heeft hy 'er uitleggingen by geplaetst, waervan de volgenden tot dit gedeelte behooren.

„ [1] Van het Huis van *Oostenryk*, de *Ens* deeld *Oostenryk* in twee deelen: de *Najaden* waren de Watermymfen by de Ouden.

[2] *Mars*, die ook *Mavors* genoemd word, den God des Oórlogs by de Ouden.

[3] SABAÓTH in de Hebreeuwfche Tael beteekend eenen Vorst der Hemelfche Hyër-fchaeren; *Sadaï* Almachtig. Wat *Sinaï* en *Oliveten* beteekend hoeft niet uitgelegt te worden.

[4] JOSEPHUS den II. Roomsch Keyzer, &c. &c. &c."

Het leven van den Vrouwelyken Ridder D'EON, *de* BEAUMONT. *Met haar beeldtenis verfierd. Uit het Fransch van den Heer* DE LA FORTELLE. *Te Amfteldam by* M. Schalekamp, 1779. *En zo ook te Utrecht by* H. v. Emenes.

De levensloop van deezen Vrouwelyken Ridder verftrekt tot een nieuw bewys, dat de fchoone Kunne ook bekwaam kan zyn, tot

tot Manlyke verrigtingen, vooral wanneer ze 'er van de Jeugd af aan toe opgeleid wordt. Haare Ouders, (onzeker om welke reden,) hadden haar, na haare eerste kindsheid, in een jongensgewaad doen kleeden, en voorts als een jong Heer opgevoed. Zy had aan deeze manier van opvoeding allezins beantwoord; en wel indiervoege dat zy, buiten haare vorderingen in andere Kunsten en Weetenschappen, zig een grooten naam verwierve, zo in de Wapenen, als in 't Staatkundige. Geduurende haare vermomming, genoot zy de algemeene hoogagting van wegen haare uitmuntende bekwaamheid, in ieder aanzienlyken post, welken zy bekleedde; en op de ontdekking haarer Sexe was zy het voorwerp van aller verwondering. ——— Men vindt hier van een beknopt berigt in de bovengemelde Leevensbeschryving deezer aanmerkenswaardige Persoonaadje; met byvoeging van de noodige bescheiden, en verdere Papieren, raakende haare verschillen met den Heer *de Beaumarchais*, aangaande haare Sexe en andere byzonderheden.

Gedenkwaardig Proces, behelzende de Moord, gepleegd den 19 *Wintermaand* 1771, *aan de Persoone van Juffrouw* WARRIMONT, *geboortig der Stad Visez, Lande van Luyk. Tot Gend, by* J. F. v. d. Schueren. *In groot octavo* 63 *bladz.*

Hendrik Eustach Sartorius, en *Ferdinand Jan Maximiliaen Sartorius*, (beiden Zoonen van *Hendrik Eustach Sartorius*, Schepen der Stad Visez,) famt *Nicolaes Hennet* en *Francis Giet*, komen hier voor als uitvoerers van of medepligtigen aan een afschuwelyken moord, gepleegd aan eene Juffrouw *Warrimont*, eene Minnares, zo men veelal meende van *H. Sartorius*, maar inderdaad van *F. Sartorius*, by welken zy zwanger was. Het gruwelstuk gepleegd zynde, waren de Zoonen van *Sartorius*, en vooral *H. Sartorius*, terstond verdagt van 'er aan handdaadig te zyn; doch het aanzien der Famille, en andere nevensgaande omstandigheden, deeden het Capittel van Luik, die de zaak voor de Rechtbank van Luik trok, met omzigtigheid te werk gaan, om zig niet te verhaasten, voor dat ze genoegzaame gronden van beschuldiging hadden. Het daaromtrent voorgevallene, in de gehoudene Regtspleeging deswegens, in dit Geschrift breedvoeriger gemeld, is te gedenkwaardiger, om dat *H. Sartorius*, na dat *Hennet* en *Giet* reeds in hegtenis waren, en men dezelven reeds min of meer tot bekentenis gebragt had, de stoutheid had van zigzelven in hegtenis te geeven; om zigzelven dus, volgens het gebruik in regten, te verdeedigen. ten einde zyne ontschuldiging te bekomen. En dat voorts *F. Sartorius*, (die, een Kanonik en Cantor zynde, niet onder den waereldlyken Regter stond,) voor zyne vlugt, eene Notarieele verklaaring inleverde, by welke hy betuigde, *alleen* den Moordenaar geweest te zyn van Juffrouw *Warrimont*, zonder eenige *medepligtigen* gehad te hebben. Door dit geschrift poogde hy de bekentenissen van *Hennet* en *Giet*, (die intusschen in de ge-

gevangenis gestorven waren,) kragteloos te maaken, en tevens de volstrekte onschuld van zynen Broeder te beweeren, die 'er ook in zyne volgende nadere verdeediging gebruik van maakte. Tot een sterker aandrang hier van gaf een derden zoon van den ouden *Sartorius*, een Advocaat, (die, geduurende al het voorgaande, de Regters reeds op verscheiden wyzen opgehouden had,) nog eene Memorie over, om de vryspraak van *H. Sartorius* te bewerken. Dan de Regters, te wel overtuigd van 't deel dat *H. Sartorius* in dit wanbedryf had, oordeelden zig geregtigd te zyn, tot het gebruiken van de Pynbank, en bragten het voorts, na een aanhoudend onderzoek, zo verre, dat de Beschuldigde ter volle vrywillige bekentenisse kwame, waarop zy het vonnis des doods over hem velden, en vervolgens ten uitvoer bragten. —— Men heeft dit geheele Regtsgeding, op allerleie manieren, zo sleepende weeten te houden, dat 'er meer dan zeven jaaren mede verloopen zyn, te weeten van 27 December 1771 tot 27 February 1779.

De vernederde en verheerlykte JEZUS, *en andere Gedichten. Onder de Spreuk* Natuur en Kunst. *Te Rotterdam by* G. Manheer. *In groot octavo* 192 *bladz.*

Met den aanvang deezer verzamelinge van Gedichten ontmoeten wy, overeenkomstig met den Tytel, de voornaamste tooneelen van 's Heillands vernedering, naar het agtervolgend beloop der Euangelische Lydensgeschiedenisse van Jezus Christus, dichtkundig geschetst; en daaraan volgen insgelyks eenige dichtstukken over des Zaligmaakers Opstanding en Hemelvaard, of byzondere voorvallen daar toe betrekkelyk. De Dichter voert dit gemeenlyk uit op een opwekkenden trant, die tevens leerzaam is. Zie hier *Jezus gekruist.*

Men nadert Golgotha. Nog doet Gods Zoon geen wondren!
Nog redt hij zig niet uit dier beulen wreeden vuist. ——
Toon, Jezus! toon uw magt! Wil hen ten afgrond dondren! ——
Slaa met uw' ijzren staf tot ze allen zijn vergruisd! ——
Wat wil ik? —— *Ach, mijn God! dan gingen wij verlooren!*
Neen, kusch veel liever 't kruis! Wij leeven door uw' dood.
Door uwe banden wordt de vrijheid ons gebooren.
Ons heil groeit hand voor hand, door uwe smart vergroot. ——
't Wreedaartig medelij tracht hem iets in te geeven,
Doch Jezus wil geen dronk, die hem gevoelloos maakt. ——
Daar wordt hij aan het kruis geklonken en verheven,
En bidt voor hen, wier tong hem lastert en verzaakt. ——

Komt, Christnen! die u vaak wilt om een beusling wreeken;
Die aan uw vrienden zelfs de feilen niet vergeeft,
Komt, hoort dien gij belijdt hier voor zijn haaters smeeken!
Gij zult eerst Christnen zijn, als gij zijn les beleeft.

By deeze Stukken zyn voorts nog gevoegd eenige Zede- en Mengeldichten, die meerendeels van een stigtelyken aart zyn; doch by welken de Dichter 'er ook nog sommigen gevoegd heeft, die tot eene vrolyke luim behooren. Van de eerste soort is de volgende lofspraak over den *Bybel*.

De Bijbel is een licht voor blindgebooren oogen;
Een star, die 't hoogste heil ons in een kribbe toont;
De trouwste Leidsman, die nooit volger heeft bedroogen;
Een wet van Zaligheid, die met den Hemel loont.
Den kindren in 't geloof kan hij tot melk verstrekken:
Bejaarden vasten spijs. Hij geeft de moeden kracht;
Is 't eelste druivennat, dat blijdschap kan verwekken.
Hij is de lieflijkste Arts, die alle leed verzacht.
Hij is een Spiegel, die ons zelf ons doet beschouwen;
Een wapen, daar de hel haar pijlen op verspilt,
Een kaart, waarop de Deugd het veiligst streek kan houên;
Een rijkdom zonder gal, en echter schaars gewild.
Hij is het voedzaamst brood voor hongerige monden.
Maakt de allerdwaasten wijs; doet wijzen wijzer zijn. ——
Wel zalig, die in Hem zijn wellust heeft gevonden!
Hij schenkt ons troost en vreugd in 's werelds rampwoestijn.

Begeert men eindelyk nog een voorbeeld van dat slag van Dichtstukjes, die, gelyk we gezegd hebben, tot eene vrolyke luim behooren, men leeze dan het volgende, getyteld *de Filozoof*.

Een schrander Filozoof
Zag Joost twee knijnen draagen,
En zei hem: Ik geloof,
Mijn vriend! dat u vooral het lekkre kan behaagen.
Hij toont hem voorder aan,
Hoe geen wellustig leeven
Kan met de deugd bestaan.
Hij haalt hem dapper door, en Joost staat vast te beeven.
't Is waar, zegt hij, maar heer!
Hoe kon ik 't laaten loopen,
En dat voor ééne keer,
Daar ik dees bouten voor één dubbeltje kon koopen?

Eén

Eén dubbeltje? ——— *roept hij,*
En waar zijn die te haalen?
Kom vriendje! geef ze mij!
Ik zal u, voor uw moeite, één stuiver meer betaalen! ——
Nu merk ik, antwoord Joost, ô Wijsgeer van deez' tijd!
Dat ik niet lekk.r ben, maar dat gij gierig zijt.

Zedelyk Mengelwerk, of Verzameling van een-en vyftig Vertoogen, over verscheidene zedekundige en aangenaame onderwerp.n. Te Amsterdam by J. v. Selm 1778. *Behalven het Voorwerk* 286 *bladz. In Octavo.*

In deze Vertoogen, welken dienen om den Lezer op te leiden tot ene ernstige betrachting van zynen plicht, zo jegens God, als den Naesten en Zichzelven, ontmoet men geen schranderen Godgeleerden, noch diepdenkenden Wysgeer; maer, zo verre men uit den inhoud kan afnemen, een ernstig gemoedlyk Schryver, die zynen Evenmensch nuttig tracht te zyn, door hem leerzame lessen aen de hand te geven. Men vind hier des geen uitgewerkte Verhandelingen van Zedekundige onderwerpen, maer stichtelyke bedenkingen over 's Menschen plicht, zo in 't Godsdienstige als Burgerlyke, met nevensgaende oppervlakkige aenmerkingen, over het geen tot deze en gene byzondere standen betrekking heeft; ook is de styl de bevalligste juist niet. Het volgende Vertoog, over *het besteden des tyds*, verstrekke hier ten voorbeelde.

„ Het schynt dat een van onze grootste zorgen is, zo als men doorgaans zegt, om den tyd door te brengen, de uuren van ons leven genoeglyk te doen slyten, en ongevoelig tot den dood te naderen. Die geenen verbeelden zig de gelukkigste Menschen te zyn, welke zig het minst met moeilyke bezigheden ophouden, en die zig de zelfskennisse ontrooven. Wanneer wy eenige uuren van den dag, in de Comedie, of op een vrolyk Gezelschap, of elders anders, doorgebragt hebben, dan zeggen wy doorgaans, dat wy ons wel vermaakt hebben; en gelyk de tyd of het leven, welk wy beminnen, dus als een onderwerp moet aangemerkt worden, dat ons verveelt of mishaagt, zo schynt het ook, dat wy daar van geen rekening houden. Ik vergeef het die ongelukkigen, dat zy eenig vergenoegen scheppen, een gedeelte van hun kwaaden tyd doorgebragt te hebben; maar wat aanbelangt den geenen, welke een gunstigen tyd hebben, is het geene zotheid voor de zulken, dat zy zig verheugen, dat hen hun tyd ontglipt, zonder daar van eenig gebruik, tot hun nut en welzyn, gemaakt te hebben.

Dus verliest de Jonkheid den tyd, met zig aan de wellust over te geeven, of zottelyk de hovaardy na te jaagen, op hoope van het

het toekomende. De fchrandere Wysgeer *Seneca* zegt, „ dat „ de tyd doorgaans in drie perken verdeeld wordt; dat men een „ gedeelte van denzelven doorbrengt met niets te doen; een an- „ der gedeelte met kwaad te doen, en het laatfte gedeelte, met „ niet dat geene te doen, wat men behoorde te doen". Andere dingen verliezen wy met berouw, maar den tyd verliezen wy vrywillig, en zonder eenige aandoening; fchoon men niets dierbaarder dan den tyd heeft, en dat geen verlies zo onherftelbaar is. In elken ouderdom bezitten wy eenige harfenfchimmen, welke onze ziel geheel inneemen, en ons beletten te overweegen, hoe gewigtig het verlies van den kwalyk befteden tyd is. Dezelve is zo fterk, dat de Fortuin, welke het regt heeft van de Rykdommen en de Eere aan de Menfchen te geeven, en te ontneemen, hem van den tyd, niet tegen hun wil en dank kan beroven. Men verliest denzelven niet, dan om dat men ze wil verliezen. Men bemerkt de fchade van denzelven niet, voor dat ze geheel is verlooren gegaan; en men heeft geen berouw wegen deszelfs verlies, dan wanneer men dien niet weder kan erlangen.

„ Men noemt het al veeltyds tyd verkwisten, wanneer men zig bezig houd, met andere zaaken, dan met die van zyn beroep, en zyn Fortuin te maaken; en integendeel word, volgens de lesfen van het Evangelie, de tyd niet wel befteed, dan ten zy men denzelven ter Eere Gods aanwende; want zo men den tyd aan Hem opoffert, dan geeft men Hem 't geene dat Hem toekomt. Laaten wy niet de verkwisters van zulk een grooten fchat, als de tyd is, naarvolgen, welke den voorleeden tyd hun plaifier en vermaak noemen, en zig belgen over de geene, die zig daar van bedienen, om Deugd en Eere te verkrygen. Ik heb eertyds gedaan gelyk anderen; maar tegenwoordig, wanneer ik overweeg waar deeze verblindheid my naar toe gebragt heeft, en het uiteinde van myn loopbaan zie, doe ik wat ik kan, om de drift van myn loop te ftuiten; ik beken myne dwaasheid, en ik raad myne Vrienden, om het zelfde te doen; maar ter goeder uure te beginnen, het geene ik niet gedaan hebbe.

„ Laaten wy, als Christenen, gedagtig zyn, dat de Vader des Huisgezins, die zyn verblyf in den Hemel heeft, ons niet alleen rekenfchap van den tyd zal afeifchen, maar ook ons zal vragen na den woeker met denzelven. Derhalven laaten wy niet meer denken aan het fpel, nog aan zulke tydkortingen, waarmede ons leven verflyt, of, om beter te zeggen, verloren gaat; laten wy dat overweegen: en nademaal, ten opzigte van alle zaaken, de aanwendinge, welke men tot dezelve befteed, de maat is van het vermaak, dat men daarin fchept, zo moeten wy ons 'er ernftig op toeleggen, om den nog overigen tyd te fpaaren, en in acht te neemen.

„ Daar ik nu tegenwoordig als met de teugel in de hand ga, zo fchynt het my toe, als of ik den tyd eenigermate bedwing, en dat dezelve geen ftap kan voortgaan, dat ik ze niet geleide

met

met de oogen des geestes. Terwyl my God eenigermaate zyn hulp verleent, zo merk ik denzelven aan, als de oorzaak van myn geluk, en ik ontvang ze niet meer als te vergeefs voorbygaande, gelyk ik eertyds deed, toen ik denzelven onnut verkwistte, maar houd die voor myn dierbaarst pand.

„ Daar is niets lo'ykker voor een Mensch, dan den rol van een verstandig Mensch te speelen, en geene weetenschap is zo nuttig, als die van de kennisse om wel te leven. Want hetzelve regtmatig te genieten, is een goed gebruik van den tyd te maaken, en niet tot het uiterste te wagten om denzelven te spaaren. Wy moeten derhalven de besluiten Gods aanbidden, ons daar aan onderwerpen, en de Eeuwigheid oneindig meer achten dan den Tyd; vermits 'er tusschen de eene en den anderen geene evenredigheid is".

Gustaaph Adolph, *of de Edelmoedige Koning. Tooneelspel. In vyf Bedryven. Gevolgd naar het Hoogduitsche van den Heere* de Dalberg. *Te Amsterdam by* A. v. d. Kroe 1779. *In octavo 100 bladz.*

Koning *Gustaaph Adolph* en *Walwais* zyn de twee Hoofdpersoonaadjen van dit Stuk. *Walwais*, een persoon van Boerenafkomst, door een gunstigen keer van zaaken opgevoed aan 't huis van den Graaf *Brahé*, had dat Huis verlaaten, toen hy gevoelde, dat zyn hart getroffen was, door *Adelaïde*, 's Graaven Dogter. Om alle aanleiding tot zulk een ongelyk Huwelyk te schuwen, was hy in stilte wedergekeerd tot den Boerenstand. In die omstandigheden ontmoet hem de Zweedsche Vorst toevallig; 's Mans character behaagt hem dermaate, dat hy hem tot zynen Vriend aanneeme, en overhaale om hem ten Hove te vergezellen. Eerlang ontdekt de Vorst aan *Walwais* zyne Min voor *Adelaïde*; en vordert van zynen Vriend, dat die *Adelaïde* deswegens spreeke, en hem ter Voorspraake verstrekke. *Walwais*, op dat voorstel benard, poogt den Vorst zulk een ongelyk Huwelyk of te raaden; maar vergeefsch: hy neemt ten laatste de uitvoering op zig; met een vast besluit, om zyne Min aan die des Konings op te offeren, en *Adelaïde*, zo 't mogelyk ware, te beweegen, om haare hand en hart aan den Koning te schenken. Hy treft *Adelaïde* aan; zy ontvangt hem als haaren Minnaar; *Walwais* is ontzet; dan hy herstelt zig; poogt zynen last te volvoeren; stelt haar dien voor; bidt en smeekt haar, om hem, ten gevalle des Konings, gehoor te geeven. Op het tydstip dat *Walwais* zig voor haare voeten werpt, en zy den hevigsten tegenstand aan zyne voorstellingen biedt, komt haar Broeder, de jonge Graaf *Brahé*, in de Kamer; reeds vooringenomen zynde tegen *Walwais* twyfelt hy, op dit gezigt, niet, of *Walwais* poogt haar te verleiden. De

Graaf is in zyne woede voor geene redenen vatbaar; hy ylt, terwyl *Walwais* de vlugt neemt, om 's Konings Min niet in den weg te zyn, naar den Vorst, geeft hem een haatlyk verslag van *Walwais;* en brengt te wege, dat de Koning gelaste *Walwais* te agterhaalen, en hem gevangen te neemen. Een famenloop van omstandigheden versterkt de verdenking tegen *Walwais*; doch ten laatste erlangt de Koning de onlopchenbaarste bewyzen voor de onschuld van deezen zynen Vriend, dien hy te onregt van 't snoodste verraad verdagt had gehouden. Dit doet hem afstaan van den wensch zyns harten; hy schenkt *Adelaïde* aan *Walwais*, en verklaart hem tot Edelman. ——— In 't geheele beloop van dit Tooneelspel vertoont *Walwais* een uitneemend braaf character; en de Koning gedraagt zig in alles, als een verstandig Vorst, met zo veel bezadigdheid, als de omstandigheden toelaaten; *Adelaïde* is eene tedere standvastige Minnaares, die alles voor haaren Minnaar opoffert; de jonge Graaf *Brahé* komt voor als iemand, die zeer oploopend is, en zig uit dien hoofde, op de schynbaare onteering van zyn Huis, terstond woedende maakt. Ieder Tooneel, waarop deeze Persoonaadjes in dit geval werkzaam zyn, is harttreffend; en de tusschenbeiden komende Tooneelen zyn 'er natuurlyk ingevlogten. Zy verleenen ons wel inzonderheid twee characters van Zweedsche Officiers, die meermaals een welgeschikt contrast vormen. De braave *Wrangel* heeft daadlyk agting voor zynen Vorst, schat *Walwais*, zonder eenige byzondere verpligting aan hem te hebben, hoog, en is de oorzaak van deszelfs behoud, in die netelige omstandigheden. De laaghartige *Christiern* daarentegen is een laffe vleier van den Vorst, terwyl hy, zonder wettige reden, onvergenoegd op hem is. Hy benydt *Walwais* des Vorsten gunst, en schoon hy een merkelyken trap van verhooging aan de voorspraak van *Walwais* verschuldigd zy, is hy nogtans de Man, die het hart van den jongen Graaf *Brahé* met argwaan vervult, en dus die heillooze gevolgen veroorzaakt. Ja, niet tegenstaande deeze zyne verpligting aan *Walwais*, is hy de Man, die hem gevangen neemt, om de duizend Daalders te verdienen, welken de Koning op deszelfs Hoofd gesteld had, en verder zynen dood te berokkenen. Met dit alles is egter *Walwais* die geen, welken den Koning wederhoudt, van *Christiern*, op de ontdekking van zyn haatlyk wanbedryf, ten strengste te straffen; terwyl de jonge Graaf *Brahé*, zyne misleiding ziende, zyne oploopendheid verfoeit, zig met de naauwste banden van Vriendschap en Broederliefde aan *Walwais* en *Adelaïde* verbindt. ——— Dit Tooneelstuk behelst dus eene verscheidenheid van leerzaame characters, die in 't behoorelyke licht gesteld, en zeer wel doorgehouden worden.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Huis-Uitlegger des N. T. IV Deel, Derde Stuk. Door PH. DODDRIDGE *Dr. en Pr. der H. Godgeleerdheid te Northampton. Uit het Engelsch in 't Nederlandsch overgezet. Te Amsteldam by* P. Meijer, 1779. *Behalven den korten inhoud* 379 *bladz. In gr. octavo.*

Dit Stuk behelst des Hoogleeraers ontvouwing van den eersten Brief van Apostel *Paulus*, aen de Christelyke Gemeente te Corinthe; waer in onze beroemde Uitlegger op dezelfde wyze, als hy dit werk aengevangen heeft, blyft voortgaen; des ook dit gedeelte verscheiden byzondere ophelderingen, die der nadere overweeginge waerdig zyn, aen de hand geve. Tot een voorbeeld hier van strekke, het geen hy bybrengt, ter verklaringe van des Apostels bestraffend voorstel, nopens de wanorde, welke in de Corinthische Gemeente heerschte, door 't ydel misbruik der wonderdadige gaven, volgens 1 Cor. XIV. 26—33.

„ Ik mogt ook, (dus vangt de Hoogleeraer zyne uitbreiding van dit voorstel aen,) ten dezen aenzien, stil staen op de groote wanorde, die in uwe Vergaderingen is ingevoerd, door uwe veel vertooning makende handelwyze; want waerlyk, als gy 'er ernstig op denkt, *wat een* aanstootlyk *ding is het*, myne *Broeders! dat, als gy te saemen komt*, met oogmerken van openbaere Godsdienstoefening, waer in alle harten zich behooren te vereenigen, ieder uwer begeerig is, om openbaeren dienst te doen, op die wyze als best met zyne tegenwoordige neiging strookt, zonder eenigzins acht te geven op betaemlykheit en orde? *ieder een uwer heeft een Psalm* om voortegaen, *heeft eene leere* in te prenten, *heeft eene tael* om in te prediken of te bidden, *heeft eene openbaering* van eenige Verborgenheit voor te dragen, *heeft eene verklaring*, die misschien terstond begint, zoo ras de Persoon, wiens woorden hy staet uit te leggen, begon-

nen heeft te spreken; en dus spreken vyf of zes (*a*), zoo niet meer, ten zelfden tyde, waerdoor geen van allen onderscheiden gehoord kan worden, en de Vergadering verbastert in een soort van oproerige faemenrotting. Ik smeeke u, myne Vrienden! dit te hervormen, en te werk te gaen naer den algemeenen regel, dien ik u by alle zulke gelegenheden wil aenpryzen, *laeten alle dingen*, niet tot weidsche vertooning, maer *tot stichting*, en op zoo eene wyze *geschieden* (*b*), als gy in gemoede denkt, van het meeste nut te zullen zyn, voor de zielen der menschen, en ter opbouwing der Christen Kerk.

„En meer byzonder, *indien iemand spreekt met eene (onbekende) tael*, (*laet zulks*) *door twee of ten hoogsten drie* in ééne vergadering *geschieden*, *en* dat *by beurte*, *en laet* de *eene* of andere, die 'er tegenwoordig is, terstond altyd *verklaren*, wat 'er gezegd is (*c*).

Maer

„ (*a*) Vyf of zes enz.] *Vyf* zulke gevallen worden gemeld. Het komt waerschynlyk voor, dat sommige van deze *Christenen* zoo met hunzelven ingenomen, en zoo begeerig waren, om hunne byzondere gaven te oefenen, dat verscheidene teffens, zonder de toestemming, of schikking van hem, die in de Vergadering voorzat, te volgen, ('t geen de *Apostelen* in de *Synagogen* zelve schynen gedaen te hebben, vergel. Hand. XIII. 15.) begonnen te spreeken of te zingen in het zelfde minuut, en eenige begonnen, terwyl andere spraken. De wyze, waerop de Redevoeringen in de Schoolen der *Wysgeeren* gedaen werden, daer verscheidene kleine troepen van Redentwisters ten zelfden tyde bezig schynen geweest te zyn, en 't geen in de *Joodsche Synagoge* gebeurde, na dat de eerdienst besloten was, kan mogelyk eenige aenleiding gegeven hebben, tot eene ongeregeldheid, die ons zo aenstootelyk voorkomt."

„ (*b*) *Tot stichting geschieden.*] Ik moet hier de vryheit nemen, om te zeggen, dat het my waerschynlyk voorkomt, dat, zoo hier een *Bedienaer* bestemd was, om Plaetsbekleeder van den *Apostel* te zyn, aen wiens bestuur de Gemeente zich gewetenshalve verpligt vond, in alle onverschillige zaken zich te onderwerpen, 'er dan hier wel iets van zou zyn te kennen gegeven, in 't midden van zo veele gelegenheden, als de staet dezer *Korinther* Kerk in 't byzonder daer toe gaf; zo hier aen *Paulus*, als naderhand aan *Clemens Romanus*."

„ (*c*) *Laet eene verklaeren.*] Op deze wyze is het klaer, dat eene dus voorgedragen Reden meer dan tweemael zoo veel tyd zou wegnemen, als waerin zy anders kan gedaen worden, zoo zy ten eerste in eene bekende tael gesproken wierd."

„ *Maer zoo 'er geen Uitlegger is, laet hem zwygen in de Kerk* (*d*), daer hy op geenerleie wyze van dienst kan zyn,

„ (*d*) *Zoo 'er geen Uitlegger is, laet hem zwygen.*] Dr. WHITBY meent, dat dit alleen bevolen wordt, om de weidsche vertooning voor te komen van iemand, die eerst in eene onbekende Tael sprak, en zyn eigen Uitlegger was; maer ik denke, dat uit dezen *Tekst*, vergeleken met *vers* 13, blykt, dat iemand de *Gave* kon hebben om met verscheidene Taelen te spreken, *die niet kon uitleggen* (*); en de groote zwaerigheit is, hoe dit kon gebeuren, dat nogthans het geen ontbrak niet de *vreemde Tael* maer de *uitlegging* was: gelyk de onderscheiding tusschen *de Gave der Taelen*, en de *uitlegging der Taelen*, duidelyk aentoont, dat het hier zoo zyn kon. Ik kan hier alleen eene *gissing* voordragen, 't welk ik met te meer beschroomdheit doe, daer ik denke, dat ze vry byzonder is, terwyl deze zwarigheit, hoe groot ze wezen moge, zelden door de Uitleggers is voorgedragen. Het wonderwerk, waerdoor de *Gave* der Taelen werd medegedeeld, schynt bestaen te hebben in een oogenbliklyken indruk, op het gemoed, van eene gemeenzaeme en volkomen kennis eener Taele, waervan zoo iemand te voren geheel onkundig was; nogthans zoo, dat hy, die deze gave ontving, van dien tyd af, in staet was, om dezelve, zonder eenig nieuw wonderwerk, te gebruiken, als 't hem goeddacht; en dit is, zoo als Dr. LELAND te recht aenmerkt, de eenige *Onderstelling*, op welke men reden kan geven van het misbruik deezer *Gave*. (Ziet LELAND *against Morgan*. Vol. I. Kap. XIII. p. 375.) Maar ik meen, dat, schoon ieder, die deze *Gave* gebruikte, en verstond wat hy zei, in staet moest zyn, om die in een *derde* tael te vertalen, die ligt de tael van veelen der aenwezenden zyn kon. In zoo een geval, dan had de *Gave der Uitlegging* plaets, als bestaende, zoo als ik gisse dat zy deed, in eene onmiddelyke bekwaemheit, om eene vreemde tael te verstaen, alleen voor dien tyd, en, om het geen 'er in gesproken was, in de Moedertael van den Uitlegger over te zetten. (Vergel. *Kap*. XII. 10 (†).) Op deze Onderstelling, en waerlyk op deze al-

(*) Zyn Eerwaerde breid dit dertiende *vers* aldus uit. „ *Laet hem dan, die eene tael spreekt*, der vergadering in 't algemeen onbekend, waervoor hy spreekt, *bidden*, *dat hy*, veeleer de Redenvoering van een ander *mag* konnen *uitleggen*, dan zyne Toehoorders vermaken, of liever verbazen en vermoeijen met de veel vertooningmaekende oeffening eener gave, die hy reeds ontvangen heeft, en waermêe hy zoo geneigd is, op eene ydele wyze te pronken."

(†) Volgens onzen Uitlegger heeft men 1 Cor. XII. 10 door de *verklaring of uitlegging der Talen* te verstaen, „ die min schitterende bekwaemheit, „ waerdoor iemand in staet gesteld werd, om te verstaen, en in eene beken- „ de tael over te zetten, 't geen door eenen vreemdeling gesproken wordt in „ een tael, waarmêe hy zelve, zoo min als zyne Toehoorders, bekend was."

zyn, door iets te uiten, 't geen niemand dan hy zelve kan verstaen; *en laet hem tot zich zelven spreken en tot God;* Laet hem van die tael gebruik maken in zyn eigen byzondere Godsdienst-verrigtingen, zoo hy genegen is, zyne vaerdigheit in dezelve, door oefening, te onderhouden; maer laet hem daer meê geenzins op eene zoo onredelyke wyze voor den dag komen, als in het geval, waervan wy heden spreken.

„En wat die Voorzeggingen aengaet, welke wy vooral voordragen, als de Schriften verklaerd worden, *laeten slechts twee of drie Profeeten, spreken,* in éene Vergadering, *en laeten de overige oordeelen,* vergelykende de eene Leer met de andere, ter verdere onderrichtinge van allen.

„Maer indien, terwyl de Redenvoering aenhoudt, (*iets*) *geopenbaerd wordt aan eenen anderen, die daer by zit, laet hem niet terstond opstaen,* en *den eersten* in de reden vallen, maer stil zitten, tot dat deze *gedaen zal hebben met spreken* (*e*).

„*Want* door dit middel is 't, dat *gy alle,* die 'er dus toe bedeeld zyt, *kunt profeteeren, één voor één, op dat* uwe onderrichting en vertroosting niet verydeld worden; gelyk plaets zou hebben, zoo veele te gelyk spraken; maer op dat *alle mogen leeren, en alle vertroost worden.*

„En

alleen denke ik, kon iemand, die de *Gave der Uitlegging* bezat, niet in staet zyn, om éne eenige vreemde tael te spreken; en hy, die de *Gave eener Taele* had, kon in sommige omstandigheden onbekwaem zyn, om dezelve te verklaren voor hun, die dan zyne Toehoorders waren. In dit geval zou wel de *Gave der Uitlegginge*, stellende iemand alleen in staet, om in de tweede plaets te werken, min schitterende zyn, maer, als zy geoeffend werd, bewees het altoos, dat zoo iemand onder eene *onmiddelyke* werking van den Geest sprak, en hy werkte dus mee tot zyne nuttigheit voor anderen."

„(*e*) *Laet den eersten gedaen hebben met spreken.*] Dus, denk ik, moet σιγάτω hier overgezet worden; want indien het bevel dus geweest was: „Laet hem, die aen 't spreken was, zich terstond stil houden, zoo ras een ander te kennen geeft, dat hy eene „Openbaring heeft": zou het die verwarring verwekt hebben, die deze raed ten doelwit had te verhoeden; en ik houde zo eene verklaring even onbestaenbaer met de reden als met het verband der woorden. Vergelykt het volgende vers 32, 33."

„ En daer is geen onmogelykheid hier in; want de Geest van God, die u aendryft, is geen in 't wilde onwederstaenbaer werkende kracht, gelyk die, door welken de Pythische Priesteresfen, en anderen, die onder de Heidenen op ingeving en Profetien roemden, voorgaven bewerkt te worden; maer *de Geesten* of Godlyke Ingevingen *der* Chris. *Profeeten* brengen bedaerde bewegingen voort, en *zyn* dus *aen de Profeeten onderworpen:* zy laeten iemand meester van zichzelven, zoo dat hy zyne driften kan matigen, en den best gefchikten tyd en wyze afwagten, om zyne Godfpraeken uit te boezemen.

„ *Want God is (de ftichter) niet van* wanorde en *Verwarring, maar van Vrede* en regelmatigheid; en deze geregelde handelwyze pryze ik u te *gelyk* daerom te liever aen, alzoo zy gehouden wordt *in alle de* andere *Kerken der Heiligen*; en het zou my fmerten, dat gy, myne Korinther Vrienden! een uitftek zoud zyn, wegens de ongeregeldheid uwer handelingen, daer het Gode behaegd heeft, u zoo grootlyks te doen uitfteken in zoo eene verfcheidenheit van gaven, en den bloeijenden ftaet uwer Gemeente".

Het leeven van Jezus, voor Kinderen; door J. FR. FEDDERSEN, *Predikant te Bronswyk. Naar den derden Hoogduitfchen druk vertaald. Te Amfterdam by* M. de Bruyn 1779. *Behalven het Voorwerk* 168 *bladz. in octavo.*

Voor Kinderen, die tot jaren van onderfcheid gekomen zyn, kan het lezen van dit Gefchrift wezenlyk nuttig zyn. De Eerwaerde *Fedderfen* geeft hier aenvanglyk een beknopt bericht van 's Heillands lotgevallen en bedryven; met invlechtinge van leerzame opmerkingen. Vervolgens leid hy de Jeugd op tot overdenkingen en gebeden, betreklyk tot het leven van Jezus; hierop gaet hy over tot dergelyke opweklyke overwegingen der leeringen, gelykenisfen en verhalen van Jezus, mitsgaders der deugden van onzen Verlosfer, om de Kinderen, tot derzelver navolging aen te fpooren. De vatbaerheid der Kinderen in 't oog houdende, richt hy alles in diervoege in, dat het zeer wel gefchikt zy, om eenen invloed ten goede te hebben. —— Men fla, om dit eenigzins te zien, het oog op het gebruik, dat hy

 maekt

maekt van 's Heillands gelykenis, nopens den verlooren Zoon: dezelve beknoptlyk voorgesteld hebbende, laet hy zich desaengaende verder aldus uit.

,, Geliefde Kinderen! deze geschiedenis prijze ik u aan, om naarstig en met aandagt door te leezen. Daarin zijn veele heerlijke lessen voor u opgeslooten, die ik u alleen zaakelijk voorstellen wil.

,, Onder het beéld van den goeden *Vader*, moet gij u onzen goeden *God* voorstellen. Want zo handelt die, dagelijks, omtrent ontaarde Kindéren en ondeugende menschen, welke weêr tot zig zelven komen, en zig beteren. Wie nu van u wilde dezen goeden God niet kinderlijk vreezen en lief hebben?

,, Hier ziet gij, duidelijk, voor uwe oogen, in welk een *ongeluk* zig jonge lieden storten, welke zig, geheel onbezonnen, aan dwaasheden, ongebonden lusten en spoorloosheden der jeugd overgeeven. Wie, als de verlooren Zoon, in jongere jaaren, lui en traag is, zijn geld verspilt en spoorloos leeft, die raakt ook, wanneer hij ouder wordt, met hem in armoede, schande en veragting: ziektens, verzwakte zielkragten, en een door eigen schuld verkort leeven zyn de natuurlijke straffen zijner redelooze, wellustige leevenswijze. Gelooft mij, ik heb eenige zulke verlooren Zoonen en Dochters gekend, welke zig, door hun woest en godloos leeven, in den deerniswaardigsten toestand bragten; ik heb bij de ziek- en sterfbedden van menige jonge lieden de zugten gehoord: ach! God! hadden wij onze vuile lusten zo blindelings niet opgevolgd! hadden wy de vermaaningen en lessen van onze Ouderen en Meesters gehoorzaamd! dan mogten wy thans hier niet zo deerlijk liggen! wij zijn zelve de oorzaak van onzen dood!

,, Kinderen! mijn lieve Kinderen, het ware daarom zeer nuttig en leerzaam voor u, dat men u, somtijds, mede nam naar de ziekekamers, gast- en ziekenhuizen, en u, hier, aan de ongelukkigen, welken, in hun gemoed en lighaam, de droevigste gevolgen der wellust, in de ijselijkste pijnen en smerten voelen, de waarheid zigtbaarlijk liet zien, dat de wellust, even als elke zonde, zo ze agtervolgd wordt, de menschen in de uiterste elende storte.

,, En nog heb ik u niets gezegd van het *hartzeer*, dat jonge, ondeugende Kinderen hunnen Ouderen aandoen; waar-

waardoor zij hen, dikwijls, in het graf brengen; —— deze hunne grootste weldoeners en vrienden. —— Zy hebben eenen ongenadigen God, en hoe zal het de Jeugd wel gaan, die God niet tot een vriend heeft! —— Hebben zij eerst eens de kwaade lusten den vrijen teugel gevierd; vergeeten zij God en zijn gebod; dan zijn ze vatbaar voor diefstal, moord, straadschenderij, overspel en alle eerlooze daaden, die met den dood, in deze waereld, worden gestraft, —— en in de eeuwigheid, —— Kinderen! in de eeuwigheid, hoe zal het hun daar gaan?

„ Gij hebt een teder hart, de kwaade lusten kunnen 'er ligt eenen indruk op maaken. Wagt u, daarom, voor alle verleidingen, en gelegenheden tot zonde! Zijt op uwe hoede, dat de lusten der jeugd u niet verblinden, noch vervoeren! weêrstaat haare aanlokzels! Denkt aan de vermaaningen van Gods Woord, even als aan de beden uwer Ouderen, Leermeesters en Vrienden, om al het kwaad te mijden.

„ Behoudt, in eene onvergeetelijke gedagtenis, de woorden van den vroomen GELLERT, die een ervaaren en trouw raadgeever der jeugd was.

De wellust kort des leevens dagen,
Daar kuischheid heil en zegen vindt;
En ziektens worden zijne plaagen,
Die haare vuile aanlokzels mint.
Wie Godes tempel hier ontaart
Verwoest, is alle straffen waard.

Hoe was de jongeling vol vreugden!
Hoe wierd hij niet van elk geëerd!
Doch hij vergat den weg der deugden,
En zijne kragten zijn verteerd.
Bederf schendt thans zijn aangezigt.
En predikt Godes streng gericht.

Vlied dan de wellust vroeg en spade!
En lokt ze u, vleijend, op haar baan;
Roep dan God, ijvrig, om genade
En wijsheid in verzoeking aan!
Wagt u voor 't vuur der vuile lust,
Dat al den gloed der deugden blust.

„ Elk Kind moet het dus, als de grootste weldaad van God erkennen, dat het staat onder het opzigt van goede Ouders en Meesters. Derzelver tugt, al ware ze ook wat streng, moet elk met dankbaarheid aanneemen. Onbedagte en tot strafwaardige losbandigheden genegen, jonge lieden alleen morren daar over; die alleen wenschen, buiten het huis hunner Ouderen, verre uit de oogen hunner Leermeesteren, naar hunne redelooze eigen lust teugelloos te leeven. Dit was de oorzaak van 't ongeluk des verlooren Zoons. Hierom wensche niemand uwer, de waakzaame, zorgvuldige, opvoeding zijner Ouderen en Meesteren wel dra te ontgaan! Volgt hunnen raad gaarne, en gelooft, dat ze verstandiger zijn dan gij zijt, wanneer ze u, somwijlen, een vermaak weigeren, het welke gij wenscht te genieten. Gij zult ze, ten eenigen tijde, deswegen zegenen, dat ze, gestadig, zo naauw agt op u gaven, en menigmaal zeer streng tegen u waren.

„ Is 'er onder hen, die dit leezen, een ontaart Kind, dan gaa dit in zig zelf en betere zig. Dan zal 't bij God genade vinden, en van zijne Ouderen vergiffenis erlangen.

„ Welgeaarte Kinderen! gij doet uwen Ouderen het grootste vermaak aan, door uw goed gedrag. Laat nimmer na dit te doen! Doet het steeds ijveriger; want gij hebt immers niets anders, waarmede gij dezen bezorgers en leidslieden uwer jeugd, hunne ontelbaare zorgen en bekommeringen over u, hunne aanhoudende pogingen, om u gelukkig te maaken, kunt vergelden".

Onderrigt omtrent het Eedzweeren, door J. FR. STAPFER, *Kerkleeraar te Diesbach. Uit het Hoogduitsch vertaald. Door* J. v. M. Az. *Te Utrecht by* G. T. v. Paddenburg, 1779. *Behalven de Voorreden* 128 *bladz. in gr. octavo.*

Wanneer iemand in Zwitserland voor de Regtbank een Eed zal afleggen, om daer door zyn Regtsgeding ten einde te brengen, of zyn getuigenis te bevestigen, is het de zaek van enen der Leeraren aldaer ter plaetze, den zodanigen nadruklyk te onderrichten, wegens den aert en het gewigt van den Eed. Uit dien hoofde is de

Eer-

Eerwaerde *Stapfer*, amptshalve, meermaels verplicht geweest om zulks waertenemen; en dit heeft hem aenleiding gegeven, om dat onderwerp ten ernstigste te behandelen; mitsgaders zyne overdenkingen deswegens door de drukpers gemeen te maken. Hy ontvouwt in dit Geschrift, wat de Eed, en hoe gewigtig dezelve zy, mistgaders wat 'er tot een geoorloofde Eed vereischt worde: hy toont verder, uit de Rede en de openbaring, dat het geoorloofd is een rechten Eed te zweren; als mede welk ene groote en verschrikkelyke zonde het zy, een valschen Eed te doen; tevens te gelyk voorstellende, welke heillooze gevolgen het doen van een valschen Eed, naer lichaem en geest, in tyd en eeuwigheid, met zich slepe: wyders gaet hy na, door welke oorzaken de menschen zich dikwyls tot een valschen Eed laten vervoeren, met aentooning hoe strafschuldig zulks hen make: hieraen hecht hy voorts ene trouwhartige waerschouwing, met ene nevensgaende betuiging, dat hy als leeraer zich in dezen vry kenne, van allen plichtverzuim, en dat gevolglyk hy, die, niet tegenstaende al het voorgestelde, een valschen Eed doet, de gansche schuld daer van alleenlyk op zich zelve lade: eindelyk besluit hy dit alles met een hartlyk gebed, tot God; hem smekende, dat hy den genen, die den Eed staet af te leggen, voor zulk ene verschriklyke zonde moge bewaren. —— De Eerwaerde *Stapfer* heeft dit onderwerp, op ene overtuigende wyze, zo treffende ontvouwd, dat het te wenschen zy, dat zyn Geschrift, nu in onze Tale overgebragt, ook in ons Vaderland algemeen gelezen moge worden; als by uitstek dienstig, om een ieder af te schrikken, hem het afschuwelyke van een valschen Eed indrukbaer in te boezemen, en tegen alle verleidende denkbeelden daeromtrent te wapenen. Wy zyn niet vreemd van te denken, dat zulks te noodiger is; om dat 'er misschien maer al gegronde reden zyn, om te vermoeden dat 's Mans aenmerking, over de minachting van den Eed, en de hoofdooorzaek hier van, welke wy in dezen nog zullen plaetzen, ook tot ons Vaderland betreklyk is.

„ Het is, helaas, in onze dagen, ten opzigte van den plegtigen Eed, zoo verre gekomen, dat men hem voor niets, dan alleen voor eene bloote uiterlijke plegtigheid houdt, waarbij men de vingers in de hoogte steekt, den

 hoed

hoed onder den arm houdt, en iets belooft of bevestigt, dat men niet langer houdt, dan tot de plegtigheid verricht is. En iets ijdel te verzekeren, of een bevestigings-eed te doen, is bij veelen niet anders, als zijn rechtsgeding door dit gebruik ten einde te maaken, of het onrecht, door eene plegtige uiterlijke verrichting, die naar hunne meening verder niets te beduiden heeft, voor het gericht ſtaande te houden.

„ Maar van waar komt het toch, dat men in onze dagen den Eed zoo zeer misbruikt, en dikwijls anderen daartoe zoekt aan te ſpooren? Is het ſlechts de boosheid en 't verderf van 't menſchelijk harte, dat meer en meer toeneemt? Zijn de menſchen over 't geheel thans minder Godsdienſtig en meer gewetenloozer, dan voor deezen?

„ Wij gelooven niet dat dit de eenige, noch ook de hoofdoorzaak van dit misbruik is. De grond daar van is veel meer deeze; dat het plegtig Eedzweeren tot eene vermenigvuldigde en algemeene gewoonte geworden is: daarom acht men den Eed in onze dagen ſlechts als iets gerings; gelijk men, by voorbeeld, eene zonde, die men lange geoeffend heeft, en die van veele begaan wordt, voor eene kleinigheid houdt.

„ Voorheen geſchiedde het Eedzweeren zeer zelden; het geſchiedde niet, dan in zaaken van groot gewigt; het geſchiedde niet, dan met de grootſte voorzigtigheid. Daarom behield de Eed zijne innerlijke waarde; Hij wierd als iets gewigtigs beſchouwd. En hoe ſpaarzamer dezelve toegelaaten wierd, hoe meer men den eerbied voor den zelven behield. Tegenwoordig is men zoo omzigtig niet als voorheen. Men hoort voor alle Rechtbanken ſchier niet dan van Eeden ſpreeken. Daar door wordt deeze allergewigtigſte zaak zoo gering geacht; men merkt den Eed naauwlyks voor iets anders, dan voor een bloot ja of neen, aan."

Lykreden ter gedachtenis van den H. W. Geb. Heer L. SCHOTTO RENGERS, *Heer van Farmsum enz. enz. enz. Door* O. H. SWAM, *Bedienaar des H. Euangeliums te Garrelsweer. Te Groningen by* J. Bolt. *Behalven de Voor-afspraak enz. 66 bladz. in gr. octavo.*

Naer aenleiding der tale van den Godvreezenden Job, H. XIV. 1, *de mensch, van eene vrouw gebooren, is kort van dagen, en zat van onruste*, overweegt hier de Eerwaerde *Swam*, beknoptlyk, de kortheid van 's menschen leeftyd, en de moeilykheden, die 'er mede vergezeld gaen; welk tweeledig onderwerp hier op ene geschikte wyze behandeld word. Daeraen hecht de Leeraer vervolgens een alleszins lofwaerdig bericht van den overleden Heer van Farmsum; wiens character als een voorbeeld ter navolginge voorkomt. En ten laetste leid hy zyne Toehoorders op, tot een levend bezef van hunne verplichting, aen dien Heer en deszelfs Huis; mitsgaders, en wel byzonder, tot ene ernstige overweging van 't Godsdienstig gedrag, waer toe de verhandelde stoffe elk onzer behoort te noopen; dat zyn Eerwaerde opwekkend aendringt. Men mag des deze Lykreden met regt als zeer wel opgesteld, en der algemene lezinge waerdig, beschouwen.

Redevoering over de Dood; hoe een verstandig Man naar dezelve verlangen mag. Uitgesproken door den Hooggel. Heere CH. EV. DE LILLE. *Hoogl. in de Genees- Ontleed- en Heelkunde op Frieslands Hoge-school. Uit het Latyn vertaald, door* H. HAGA, *Predikant te Oldeboorn. Te Franeker by* D. Romar *en* D. v d. Sluis 1779. *In groot octavo* 14 *bladz.*

Veelligt zou men uit het opschrift dezer Redenvoeringe verwachten, dat dezelve geschikt was, ter behandelinge der Vrage, of, en in hoe verre, het een verstandig Man, al of niet, geoorloofd zy, naer den Dood te verlangen; doch zulks is in genen deele het oogmerk van den Redenaer. Hy heeft zich alleenlyk voorgesteld, den Toehoorderen onder 't oog

te

te brengen, hoe zy zich tegen de vreeze des Doods hebben te wapenen, door de overweging der moeilykheden van het tegenwoordige, en van 't geluk van het toekomende leven; 't welk, gelyk hy tracht te doen zien, zo verre gaet, dat de dood voor een verstandig Man niet alleen niet te duchten, maer met reden zelfs van harte te wenschen zy. Ten aendrange hiervan beschouwt hy dit leven van de slechtste zyde; en dezulken, die alleen daerop het oog vestigen, zullen hem gereedlyk toevallen: maer die dit leven, in deszelfs geheele verband, met goed en kwaed vermengd, beschouwen, die tot nog niet durven beslissen, of, over 't geheel, het goede of kwade de overhand hebbe, zullen deze drangreden tegen de vreeze des Doods niet zo bondig vinden; vooral niet van die kracht, dat zy een verstandig Man om den dood doet wenschen. 't Is geheel iets anders de dingen van dit en het toekomende leven zo te beschouwen, dat men zich los make van de Waereld, en den dood gelaten te gemoet zie; geheel iets anders ons alles in dat licht voor te stellen, dat het tegenwoordige leven, 't welk God ons schenkt, ons tot een last zy, zo dat wy om den dood wenschen. Wy zyn niet vreemd van te denken, dat het character van een recht verstandig Man, in 't eerste geval, wel zo helder doorstraelt, als in 't laetste. —— Dan de Hoogleeraer komt in dezen niet voor als een Zedekundige, die zich bepaeldlyk toelegt, om te overtuigen; maer als een Redenaer, die door welspreekenheid tracht te bewegen; wanneer men veelal den boog wat sterk spant, of het stuk, dat men behandelt, wat verre trekt.

Korte Aanmerkingen op de redenen van Appel van den Heer ZION QUINT. *In Folio*, 4 *bladz.*

Twee Brieven van een waar *Gereformeerde, over het eene en andere deel van het Doopverbond. In gr. octavo*, 65 *bladz.*

Nopens deze twee Stukjes, die ons nog, betreffende de zaek van den Heer *Zion Quint*, ter hand gekomen zyn, moeten we zeggen, dat ze niets byzonders behelzen, dat wezenlyk ter zake dient. —— De *korte Aanmerkingen op de redenen van Appel* betekenen niet

veel,

veel, en toonen eer een welmeenend Schryver, dan iemand die regt geschikt is, om dit verschil grondig te behandelen. En de Schryver der *twee Brieven*, (onder de spreuken, *ik dank God dat ik gedoopt ben, want nu ben ik zalig*, en *ik bid God dat ik wel leef, want dan heb ik zyn hoogste genade*,) die zich *Willem Orthodoxus* noemt, is een zonderling Voorstander der Orthodoxie, daar zyne Brieven grootlyks strekken, om den *Heidelbergschen Catechismus*, de *Belydenisse des Geloofs der Gereformeerde Kerk in Nederland*, en de *Formulieren om den Doop te bedienen*, nopens de Leere des Doops, in een bespotlyk licht te stellen.

Berigt van de schaadelyke en doodlyke gevolgen van zeker venynig Vogel-gebraad te Nymegen. Door M. J. DE MAN. *Med. Dr. en Archiater deezer Stad, Lid van de Holl. Maatsch., enz. Te Nymegen by* A. v. Goor. *In groot octavo* 43 *bladz.*

In de beantwoording der Vraage, *leveren de Dieren, welken het een of ander venyn tot hun voedzel gebruiken, voor den Mensch eene venynige spyze op?* zyn het de Geneeskundigen niet eens; men vindt 'er die zulks ontkennen, maar ook anderen, die het wel sterk beweeren. Dr. *de Man* verklaart zig in dit Stukje voor de bevestigende zyde; en beroept zig, buiten het geen hy uit andere Schryveren bybrengt, op een geval te Nymegen, in 't afloopen van 't jaar 1777, van welks gevolgen hy ooggetuigen geweest is. Een Man en Vrouw benevens een Dogter des Huizes hadden des middags een Vogel-gebraad, waar onder ook eenige *Leeuwrikken*, gegeeten. Met den avond werd, de een voor en de ander na, zeer ongesteld. Op de verdenking van het *Vogel-gebraad*, die als ongegrond verworpen wierd, at de Heelmeester met zyne Huisvrouw de overgeschooten vogeltjes, welken nog vyf waren, dien avond koud op; maar, na verloop van weinige uuren, waren ook zy aan geene geringe ongesteldheid onderhevig. Allen die van 't *Vogelgebraad* gegeeten hadden waren, de een minder de ander meer, aan toevallen onderworpen, die met regt gevaarlyk genoemd mogten worden; en de Moeder was reeds den volgenden morgen een Lyk; doch de anderen

ren zyn, na 't doorstaan der toevallen, behouden gebleeven. Dr. *de Man*, een uitvoerig verslag van dat alles gegeeven hebbende, leidt 'er, daar 'er, gelyk hy opmerkt, niets was, dat eenigen grond van kwaade verdenking kon geeven, uit af, dat het *Vogel-gebraad* venynig geweest is. ——— Hierop valt nu de vraag, van waar dan dat venyn in de Vogelen? Ter nasporinge hier van heeft onze Geneeskundige veel moeite aangewend; en alle zyne proefneemingen, in deezen breeder voorgedraagen, brengen hem tot die gedagten, dat de *Leeuwrikken* vergiftigend zyn, door te aazen op de *Schierling* of *dolle kervel*, 't werk bovenal plaats schynt te hebben, als 'er sneeuw op het veld ligt. En 't geen hem in zyn gevoelen, dat men daarin de oorzaak van de toevallen der opgemelde Lyders en Lyderessen heeft te zoeken, bevestigt, is, zo als hy vervolgens doet zien, dat de hier voorkomende toevallen eene merkwaardige gelykheid hebben, aan die toevallen, welken door de *dolle kervel* te wege gebragt worden. ——— Onze Geneeskundige behandelt dit onderwerp zeer geschikt, en beantwoordt de bedenkingen, welken daaromtrent kunnen opkomen, in diervoege, dat zyn gestelde zig vry gunstig opdoe. Zyn besluit is des,

„ Dat Dieren, door venyn gevoed, [dat is, als uit zyn voorgezegde blykt, die 'er min of meer hun hoofdvoedzel van maaken,] een venynig gerecht voor den mensch opleveren, meer of min kwaadaartig, naar maate dat de hoeveelheid of de hoedanigheid des venyns zy, 't welk zy gebruikt hebben.

„ Dat in dit geval de Leeuwrikken waarlyk vergiftig geweest zyn.

„ Dat de dolle kervel voor de oorzaak dier vergiftiging, als nergens anders aan, met eenigen grond, kunnende toegekend worden, te houden zy.

„ Dat zy dit Kruid des winters zoeken, wanneer 'er Sneeuw ligt, ja al voor de Sneeuw, waarschynlyk zoo draa zy de koude voelen aankomen, om zich, in naarvolging van andere Dieren, tegen de aannaderende vorst, wel te doorvoeden; maar daarnaa, vet geworden zynde, en den schaarseren dag kunnende verduuren, van andere, min voedzaame, zaaken bestaan.

„ Dat het derhalven gevaarlyk zy, in den winter, by of omtrent sneeuwtyd, van dit gevogelte te eeten: En men,

men, in alle Saifoenen, 't veiligst zal handelen, met, voor af, de Maagen te onderzoeken, en te zien, of die ook met eene foortgelyke groente als de dolle Kervel, [hoedanige Dr. *de Man* in de maagen eeniger Leeuwrikken ontdekt had,] vervuld zyn".

Natuurlyke Historie, volgens het Samenstel van den Heer LINNÆUS. *Met naauwkeurige afbeeldingen. Tweede Deels, Tiende Stuk. Te Amsterdam by* de Erven van F. Houttuyn 1779. *In gr. octavo*, 828 *bladz.*

Kruidkundige Liefhebbers ontmoeten in dit gedeelte weder eene naauwkeurige befchryving van een groot aantal van Kruiden; en wel byzonder van dezulken, die tot de *Enkelbroederige*, de *Dubbelbroederige* en *Veelbroederige*, mitsgaders tot de *Samenteelige Kruiden* behooren; welker verfchillende foorten de Heer *Houttuyn*, naar zyne gewoone oplettendheid, onderfcheidenlyk voordraagt: geevende te gelyk op nieuw nog etlyke juiste afbeeldingen van zeldzaame buitenlandfche Gewasfen. —— De befchryving der Doornen en Distelen, die in 't wild voorkomen, onder de Samenteelige Kruiden te betrekken, geeft onzen Kruidkundigen aanleiding, tot eene algemeene bedenking over dit foort van Gewasfen, die men veelal met verontwaardiging befchouwt; welke bedenking wy niet ongevoegelyk geagt hebben hier plaats te geeven.

„ De Doornen en Distelen fchynen als het uitwerpzel en de droefem der Aarde te zyn. Men ziet ze immers voortkomen op allerley woeste plaatzen en op de Akkeren het Kruid verftikken. Ook worden zy aangemerkt als gevolgen van den Vloek uit den Val gefprooten (*). De Planten, daar gemeld, nochtans zyn geheel andere Kruiden, dan onze Doornen en Diste-

(*) Het aardryk zy om uwent wille vervloekt: —— ook zal het U *Doornen* en *Distelen* voortbrengen, Gen. III. 17, 18. De Aarde, die *Doornen* en *Distelen* draagt, is verwerpelyk ende naby de vervloeking. Heb. VI. 8. In 't Hebreeuwsch heeft men daar *Koots ve Dardor*, in 't Grieksch *Akanthas kai Triboleus*; 't welk, volgens BUXTORF, het zelfde betekent.

telen, die ook niet groeijen in 't beloofde Land. RABBI Salomon merkt aan, dat 'er twintig naamen van Doornen in 't Hebreeuwsch zyn. Daar komen in de Oostersche Landen, zo wel als in Afrika en de Indiën, veelerley Heesterige, Houtige, Slingerende, Kruipende en Boomachtige Doorngewasfen voor, die een onbegrypelyke belemmering in 't pasfeeren der Wildernisfen maaken; gelyk dit in Europa ook met de Haagedoorn, Sleedoorn en dergelyken, doch in minder graad, plaats heeft: maar men kan dezelven, om dat zy zo veel nuttigheid verschaffen, niet aanmerken als een Vloek des Aardryks. De witte Doorn, immers, levert uitmuntende Haagen tot afweering van het Vee, en de Zwarte niet alleen Slee-pruimen, maar ook elders de Arabische Gom uit. Deeze Slee-doorn groeit in Afrika, tusschen Barbarie en Senegal, maakende aldaar groote Bosschen, en is waarschynlyk in Ethiopie gemeen. Men vindt in Klein-Asia, Palestina, Egypte en Arabie, de echte *Acacia*, die niet minder gedoornd is, wegens haar verdikte Sap in de Geneeskunde bekend, en de *Alhagi* der Mooren, op welker Loof de Persen een soort van Manna verzamelen, die in Greintjes voorkomt als Korianderzaad. De eerste is byna de eenigste Boom in Steenachtig Arabie, daar Planken van gezaagd kunnen worden, waarschynlyk het Sittimhout der Hebreen. De andere, *Aghul* genaamd by de Arabieren, strekt voor de Kemels tot versnapering.

Waarschynlyk zullen deeze of dergelyke Doorngewasfen, op andere plaatsen der Heilige Schrift, daar zy als Haagen, Boompjes of Bosschen voorkomen, (gelyk de brandende Braambosch van MOSES,) door Doornen bedoeld worden. Immers men vindt daar van somtyds ook als Brandstof gesprooken, en de steekende eigenschap heeft ze veel doen gebruiken tot Gelykenisfen. Maar men heeft 'er ook ander slag van Doornen, gelyk die daar SALOMO van spreekt, als hy zyne Beminde vergelykt by een Lelie onder de Doornen; en op den Berg Libanon groeien Kruiden van deezen aart, die andere figuurlyke spreekmanieren ophelderen (†). Maar

(†) By voorbeeld een *Scolymus*, *Chamæleon*, *Carthamus*, en de Syrische *Melkdoorn*, by de Arabieren *Bedeguard* genaamd. De zo-

Maar in allen gevalle schynen de Doornen en Distelen meer tot nuttigheid dan tot een Vloek geschapen te zyn. Men kent 'er een Akker des Luijaards aan, en dus bestond de straf alleen daarin, dat de Mensch, willende de Vrugten des Aardryks, Brood en Moeskruiden, eeten, daartoe den Landbouw oefenen moest, den Akker van Onkruid zuiveren, en dus werken tot zweetens toe. *In het zweet uwes aanschyns zult gy Brood eeten*, waren de woorden van God; en dit heeft plaats in alle landen, waar men Koorn zaait: doch in veele deelen des Aardbodems leeft men van Dadels, Nooten, Karstengen en andere Boomvrugten; in sommigen haalt men uit de Boomstammen Meel, men eet de toppen van den Palmiet, tapt Wyn uit de Stammen, of plukt zelfs van de Boomen Brood (*).

Zal dan de gezegde Vloek, alleen het Geslagt van Japheth raaken, terwyl de Nazaaten van den vervloekten Cham de Spys als in den Mond groeit. Men heeft zig daarover niet te beklaagen, als men de nuttigheden van dit Onkruid nagaat, die ik in 't byzonder meest opgenoemd heb. In 't algemeen is het Loof der Doornen en Distelen bitterachtig; doch welk een heilzaam Bitter levert niet de Gezegende Distel uit? Ik zwyg van de afzettende hoedanigheid, die aan den Everwortel en anderen toegeschreven wordt. Van sommigen zyn de Bladen eetbaar als Moes: de Wortels verstrekken aan de Tartaaren tot Lekkerny, en de Stoel der Bloemknoppen is in 't algemeen eetbaar, gelyk die der Artisjokken, zo HALLER meldt. De drooge Bloemen geeven een zeer goed Stremzel voor Melk, en hebben frisch in eenigen een Moskeljaat in anderen een Honingreuk. De Zaaden van den Vrouwen-Distel strekken tot Medicyn, en het Pluis derzelven wordt gebruikt tot Dons, om Bedden te vullen. Dat men van de Steelen Papier kan maaken, is uit

zodanigen kon het gedierte des Velds vertreeden. Zie 2 Kon. XIV. 9.

(*) Ik heb hier, den in Oostindië en in de Zuidzee onlangs ontdekten Broodboom, (*Artocarpus*,) *Rademachia* door den Heer THUNBERG genaamd, waarvan ik de Vrugt in een Flesch bezit; de Palmiet, die Koolboom genoemd wordt, en den Sagoboom, op 't Oog.

uit de Proeven van den Pastoor SCHAEFFER blykbaar. Van de Distels wordt de beste Asch tot Glas gebrand, zegt RAY.

De Groeiplaats onzer Doornen en Distelen schynt, aan de gemaatigde Lugtstreek van Europa, Asie en Noord-Amerika, bepaald te zyn. Geheel Afrika, Oost- en Westindië, is 'er van ontbloot. Men vindt ze veel minder op de Bergen, dan in Valeijen en vlakke Landsdouwen. Een vette grond doet ze veel hooger opschieten; doch, tot geluk des Menschdoms, bereiken de ontzaglyke kwetzende Doornen zelden meer dan eens Mans langte. Van de zagte Doorns en Distelen, komen 'er tot drie en vier Ellen, ja tot twaalf Voeten hoog, voor".

Geschiedenis van Schotland, geduurende de Regeeringen van Koningin MARIA *en Koning* JACOBUS DEN VI, *tot diens komst op den Engelschen Throon; benevens een kort verslag der Schotsche Geschiedenisse vóór dat tydperk.* Door WILLIAM ROBERTSON *D. D. Opperste der Edenburgsche Hoogeschoole en 's Konings Geschiedschryver van Schotland. Eerste Deel. Naar den laatsten Druk uit het Engelsch vertaald. Te Amsterdam by* Yntema *en* Tieboel. *In gr. 8vo. behalven het Voorwerk,* 439 *bladz.*

„Men behoeft van den loop des Boekhandels slegts eene zeer oppervlakkige kunde te bezitten, om te weeten, hoe algemeen, en tot verveelens toe, de trek gebruikt is, van alle Werken eens Geleerden of Vernuftigen Schryvers, wanneer eenige vlug van de hand wilden, in 't licht te geeven, of, uit buitenlandsche taalen, in 't *Nederduitsch* verkleed, aan te bieden. Niet zelden is daar door de behaalde Letter-eère eens Schryvers bezwalkt, en zyn de onrype Lettervrugten, onder de misschien ter zyde gelegde en veroordeelde Papieren eens Schryvers gevonden, de Wereld in de hand gestopt; terwyl zyn Naam alleen genoeg was, om Koopers te lokken, die nochthans wel ras ontdekten, dat de geleverde Waar aan het Merk niet beantwoordde".

Met deeze Aanmerking, in de daad, zeer juist, en die wy door veele bewysstukken zouden kunnen bekragtigen, begint de Vertaaler der *Geschiedenis van Schotland*

van

van den Eerw. ROBERTSON, welker Eerste Deel wy thans aankondigen, zyn Voorberigt: en vaart dus voort: „ Immers heeft ooit een Buitenlandsch Geschiedboeker, by ons *Nederlanderen*, eene algemeene eere ingelegd, 't is de Schryver van de *Historie der Regeeringe van Keizer* CAREL DEN V, en der *Geschiedenis van America*, 't is ROBERTSON! Te deezer oorzaake zou kwaadspreekende wangunst den Naam diens beroemden Schryvers, op den Tytel eener *Geschiedenisse van Schotland*, geleezen hebbende, veelligt anderen willen diets maaken, dat men dit Werk meer om den Naam, dan om den Inhoud, vertaald en gedrukt hadt: misschien hebben eenigen, door dit beginzel alleen gedreeven, zo ras zy den sterken aftrek der *Geschiedenisse van America* vernamen, het doen vertaalen en laaten drukken deezer Geschiedenisse aangekondigd. ——— Dan wy durven onzen Leezeren verzekeren, dat eene zo laage beweegreden noch ons, noch onze Boekverkoopers, tot het tegenwoordig Werk aanporde, was het in zyne soort niet uitsteekend geweest. Ik zou, als Vertaaler, myn kostlyken tyd wel anders en beter besteed hebben: doch het oorspronglyke leezende en herleezende, vonden wy daar in dat duidelyke, dat eenvoudige, dat oordeelkundige, dat waarlyk verheevene, waar in ROBERTSON, onder de hedendaagsche Schryvers, misschien, geen wedergade heeft. Op zichzelven, zo de Naam van ROBERTSON niet van elders bekend en geagt was, zou de *Geschiedenis van Schotland*, wy bekennen het, weinig Leezers uitlokken: wy mogen, derhalven, dit eene gunstige omstandigheid agten, om een Werk, in zichzelven dubbel leezenswaardig, en 't geen een schat van Geschiedkunde begrypt, algemeener loop te doen krygen.

„ 't Is 'er ook", vervolgt hy, „ zeer verre af, dat het tegenwoordige Werk eene ongelikte vrugt van een beroemd Schryver zou weezen. Immers, gelyk zyne Voorreden uitwyst, leverde hy het in den Jaare MDCCLIX, *met al het wantrouwen, met al den schroom, natuurlyk eigen aan een Schryver, die zyn eerste Werk het Licht doet zien*, in de Wereld; en het strekte, naar luid van 't korte Leevensberigt voor de *Geschiedenis van America* geplaatst, *ten grondslage zyner volgende vermaardheid, en was tevens het voornaamste middel te zyner bevorderinge*; ook zyn, zo als wy daar leezen, *de verdiensten van dit*

Werk zo algemeen bekend, dat het geene aanpryzing behoeft. Het wordt, en misschien met vollen regt, voor de beste Geschiedenis in de Engelsche Taal gehouden. Hy heeft daar mede den Eertytel van *'s Konings Geschiedschryver van Schotland* verworven.

„ Dit, en niet de Naam van ROBERTSON alleen, spoorde ons aan, om, by onze wel ontvangene Verduitsching der *Geschiedenis van America*, deeze eerste Vrugt van diens Schryvers Geschiedkundigen arbeid te plaatzen: niet twyfelende of het zal onzen Vaderlanderen, wier goedkeuring ons streelt en prikkelt, aangenaam weezen van dezelfde hand die beide Geschiedenissen te ontvangen.

„ Wy hebben", dit berigt hy van zyne gehoude handelwyze in deeze Vertaaling, „ daarin denzelfden voet gehouden, als in de Vertaaling der *Geschiedenisse van America:* en hoopen even gelukkig geslaagd te zyn: alleen heeft 'er dit onderscheid plaats, dat wy, alle Aantekeningen en Byvoegzels in het andere overgenomen, in het lichaam des Werks geplaatst, of onder aan den voet des blads gevoegd hebben, en in het tegenwoordige het *Byvoegzel*, bestaande uit oorspronglyke stukken, als afschriften van Brieven en Staatspapieren, niet geheel vertolkten; doch alleen daaruit overnamen, en by wyze van Aantekening, mededeelden, 't geen de groote hoofdzaak betrof, en tot staaving diende van ROBERTSON's gevoelen, bovenal, ten opzigte van stukken, in welke hy van den gemeenen weg afweek, en het platbetreeden spoor verliet; 't geen niet zelden gebeurt. Wy hebben, dusdoende, het werk min omslagtig en nogthans even dienstig zoeken te maaken voor onzen *Nederduitschen Leezer:* elk weet, ook dat deeze Brieven en Bescheiden in 't oorspronglyke dienen geleezen te worden, waarom wy telkens aantekenen, waar ze in de *Appendix* van ROBERTSON te vinden zyn.

„ Hoe veel leezens, anderzoekens en arbeids deeze Geschiedenis den Eerw. Schryver gekost hebbe, kan, uit zyne korte Voorreden, eenigzins, en zal uit het Werk zelve, nog klaarder blyken. —— Hier zou ik in den lof daar van kunnen uitweiden; doch deeze lof hieldt men mogelyk verdagt. Wy laaten, wat 'er in te pryzen of te berispen valt, den Boekbeoordeelaaren en den Leezeren over".

Zulk

Zulk een groot ſtuk des Voorberigts hebben wy afgeſchreeven; om dat het zo wel ter zaake ſpreekt, en, zo veel wy oordeelen kunnen, dermaate met de waarheid zamenſtemt, dat wy het niet beter zouden kunnen voordraagen. Dan, onthoudt zich de Vertaaler, om zichzelven van ter zyde geen wierook toe te zwaaijen, van den lof des oorſpronglyken Schryvers op te haalen, wy hebben daartoe vryheid; en zouden dit doen, hadden wy niet reeds, by de herhaalde bekendmaakingen zyner *Historie van* CAREL DEN V en der *Geſchiedeniſſe van America*, hem, naar verdienſten, indien zulks mogelyk zy, gepreezen. Alleen kunnen wy niet nalaaten het Getuigenis ten zynen voordeele by te brengen door den Graave van CHESTERFIELD, hem, ten opzigte van dit Werk, gegeeven. Deeze Schryver, dien, hoe veel 'er te berispen valle op zyne Werken, als een' Zedekundigen aangemerkt, niemand den roem zal betwisten dat hy een kieſchen ſmaak bezat, en wonder wel in ſtaat was, om over de waardy van Schriften te oordeelen, zegt, in zyne *Opinions on Men and Books* 'er dit van: „ *De* „ *Geſchiedenis van Schotland*, door ROBERTSON opge- „ ſteld, durf ik, wat klaarheid, zuiverheid, en deftig- „ heid van ſtyl betreft, gelyk ſtellen met de beste Ge- „ ſchiedſchryvers, die wy bezitten. DAVILA, GUIC- „ CIARDIN, en misſchien LIVIUS niet uitgezonderd". En de ſtrengſte Beoordeelaars van Boeken deezer tegenwoordige Eeuwe, de Schryvers van *The Monthly Review* verklaaren: „ ROBERTSON heeft het fynſte pen- „ ſeel, en bezigt de ſchoonſte verwen, om Characters te „ maalen. Hy is een *Titiaan* in de Geſchiedenis, zyne „ Schilderyen gelyken naar het leeven".

Stapt de Voorberigt Schryver, daar de Voorreden van ROBERTSON zelve onmiddelyk volgt, met rede, 'er ligt overheen, om aan te toonen: hoe veel leezens, onderzoekens, en arbeids deeze Geſchiedenis den Eerw. Schryver gekost hebbe, den Leezer derwaards verzendende; wy kunnen, by de aankondiging des Eerſten Deels eens gewigtigen Werks, onzen pligt betragtende, niet nalaaten, des eenig nader verſlag te geeven, ten einde daar uit de waardy van 't zelve eenigzins blyke: laaten wy hem hooren daar hy een onopgeſmukt berigt van zynen arbeid geeft, en de bronnen aanwyst uit welk hy zyn Werk geput hebbe

„ Den tyd, (aan de *Geschiedenis van Schotland*,) ten koste gelegd, en de moeite, daar aan besteed, om het der openbaare goedkeuring waardig te maaken, houd ik misschien best verzweegen, tot ik weete, of het immer die goedkeuring wegdraage.

„ Doch, naardemaal ik, in veelvuldige gevallen, van vroegere Geschiedschryvers afweek; verscheide gebeurtenissen in een ander licht plaatste, en characters met nieuwe kleuren schilderde, ben ik des rekenschap aan myne Leezeren verschuldigd; en moet reden geeven, waarom ik, op een afstand van twee Eeuwen, het my onderwinde het getuigenis van Schryvers, die nader aan, of zelfs in die tyden leefden, te wederspreeken.

„ 't Geen 'er omging, geduurende de Regeering van MARIA, gaf gelegenheid tot het ontstaan van twee Partyen, tegen elkander vervuld met den vinnigsten Staatkundigen haat, door Godsdienst-yver aangezet, en verbitterd. Elk deezer leverde Geschiedschryvers van groote verdiensten op, die alle gevoelens der begunstigde Partye overnamen, en alle derzelver daaden verdeedigden. Waarheid was het eenig voorwerp dier Schryveren niet. Verblind door vooroordeelen, en verhit door de rol die zy zelve gespeeld hadden op de tooneelen door hun beschreeven; stelden zy veel eer de verdeediging op eener Partye, dan de Geschiedenis huns Lands.

„ Geschiedboekers, van laater tyd, hebben deeze Leidslieden, bykans blindeling, gevolgd, hunne dwaalingen en misduidingen nageschreeven. Doch, dewyl dezelfde driften, welke de Partyen, in die Eeuwe, bezielden, op hunne Naakomelingschap overgingen; dewyl bykans elke gebeurtenis, in MARIA's Regeering, een voorwerp van twyfeling en geschil geworden is; ontdekte het scherpziend oog der Geschilvoerderen, welhaast, dat zonder eenig echter en onpartydiger blyk dan het getuigenis der Geschiedschryveren, geen der stukken in geschil hangende, met zekerheid, kon beslist worden. Hier op ging men Bescheiden opzoeken, oorspronglyke Papieren te voorschyn brengen, de plaatzen daar de Landspapieren bewaard worden, zo wel als de Verzamelingen van byzondere Persoonen, doorsnuffelde de yver en weetgierigheid der Schryveren van onderscheide Partyen.

„ De

„ De arbeid van CECIL, om alles by een te zamelen wat betrekking hadt tot het Tydperk, waar in hy zelve zo zeer uitstak, en zo veel verrigtte, heeft zulk eene verbaazende voorraad van oorspronglyke Papieren, tot opheldering van dit gedeelte der *Engelsche* en *Schotsche Geschiedenisse*, zamengebragt, als bykans genoeg is om de grootste greetigheid eens Oudheidkundigen te verzadigen. Sir ROBERT COTTON, (wiens Boekery thans ten dienste des Gemeens openstaat,) voegde veele en gewigtige stukken by CECIL's Verzameling; en uit deeze Pakhuizen hebben DIGGES, de Opstellers van de *Caballa*, ANDERSON, KEITH, HAYNES, en FORBES de meeste Papieren gehaald, door hun in druk gegeeven. Geene *Geschiedenis van Schotland*, welke eenigzins opmerking verdient, is 'er, zints deeze Verzamelingen uitkwamen, verscheenen. Door deeze te raadpleegen, vond ik my, in veele gevallen, in staat gesteld, om de onnauwkeurigheden der voorgaande Geschiedboekeren te verbeteren, hunne misslagen te vermyden; en hunne misduidingen te ontdekken.

„ Maar veele Papieren van zeer groote aangelegenheid zyn de kennisneeming deezer vlytige Verzamelaaren ontglipt: en, naa alles wat zy in 't licht gaven, bleef 'er nog veel in 't duister, onwaargenomen, en niet gemeen gemaakt. 't Was myn post die op te zoeken, en ik vond deeze onaangenaame taak van zeer groote nutheid vergezeld.

„ De Boekery van de eerwaardige *Faculteit der Advocaten* te *Edenburg* behelst niet alleen eene ryklyk voorziene Verzameling van oorspronglyke Stukken, tot de zaaken van *Schotland* betrekkelyk; maar ook afschriften van andere niet min zeldzaame, die bewaard zyn door Sir ROBERT COTTON; of onder de Staatspapieren in *Engeland* voorkomen. Van alle deeze hebben de Bezorgers en Opzigters dier Boekerye my het vrye gebruik willen gunnen.

„ Schoon het *Britisch Musæum* nog voor elk niet open staat, heeft Dr. BIRCH, wiens verpligtende aart allen bekend is, my den toegang verleend, tot die keurlyke Verzameling, een groot en beschaafd Volk waardig.

„ De groote en keurige Verzameling van Papieren, de Regeering van ELIZABETH betreffende, gemaakt door Dr. FORBES, en waar van hy slegts twee Deelen

uitgaf, naa zyn dood gekogt zynde door den Lord Burggraaf van ROYSTON, hadt zyne Lordſchap de goedheid my ten gebruike te geeven veertien Deelen in Quarto, behelzende dat gedeelte der Verzamelinge, 't welk tot myn onderwerp behoorde.

„ Sir ALEXANDER DICK deelde my eene zeer kostbaare Verzameling van oorſpronglyke Papieren mede, in twee groote Boekdeelen. Zy behooren voornaamlyk tot de Regeering van JACOBUS. Veele derzelven zyn geteekend met de hand des Aartsbisſchops SPOTSWOOD; en het blykt, uit verſcheide plaatzen in zyne Geſchiedenis, dat hy deeze, met groote zorgvuldigheid, geleezen hebbe.

„ Mr. CALDERWOOD, een uitſteekend *Presbyteriaansch Kerklyke* der jongstafgeloope Eeuwe, vervaardigde eene *Geſchiedenis van Schotland*, van 't begin der Regeeringe van JACOBUS DEN V tot den dood van JACOBUS DEN VI, in zes groote Boekdeelen: in deeze heeft hy verſcheide Papieren van gewigt ingevoegd, die elders niet gevonden worden. Een afſchrift van deeze Geſchiedenis, die in 't oorſpronglyke berust in 't bezit der Kerke van *Schotland*, werd my ter hand geſteld door mynen dierbaaren vriend Mr. GEORGE WISHART, eerſte Klerk der Kerke.

„ Sir DAVID DALRYMPLE deelde my niet alleen mede de Papieren door hem verzameld, met betrekking tot GOWRIES Zamenzweering; maar heeft, door my zyne gedagten te openbaaren over dit duister gedeelte der *Schotſche Geſchiedenisſe*, my nog in ſtaat geſteld, om deeze daad in een licht te plaatzen, 't welk veel van de duisterheid en verwarring, waar in het tot duslange bedolven geweest is, verdryft.

„ Mr. GOODALL, ſchoon hy wist dat myne gevoelens, ten opzigte van het gedrag en het character van MARIA, zeer veel van de zyne verſchilden, heeft egter niet nagelaaten my ter hand te ſtellen een Boekdeel van Handſchriften, 't geen hy bezat, behelzende een groot aantal van aangelegene Papieren, Afſchriften van de oorſpronglyke in *Cottonian Library* en *Paper Office* gemaakt, door wylen den Eerwaardigen Mr. CRAWFORD, Koninglyk Hoogleeraar der Geſchiedenisſe, op de Hoogeſchool te *Edenburg*. Ik ontving desgelyks van

hem

hem de oorſpronglyke Lyst der Brieven, gehouden door den Regent LENNOX, geduurende zyn Regentſchap.

„ Ik heb alle deeze Papieren geraadpleegd, zo verre ik dagt dat zy van eenigen dienst konden weezen tot het ophelderen van het Tydperk, welks Geſchiedenis ik te beſchryven had. Met welk een uitſlag ik my daar van bediende om het reeds bekende te ſtaaven, om het twyfelagtige vast te ſtellen, of het betwistte te bepaalen, moet het Gemeen beoordeelen".

Wy durven zeggen dat hy het gedaan heeft met dat welwikkend oordeel, waar van wy, in de andere Geſchiedkundige Werken, uit zyn pen gevloeid, by aanhoudenheid, zo veele blyken zagen.

De Tytel wyst uit dat deeze *Geſchiedenis van Schotland* het allergewigtigst Tydperk betreft van de Lotgevallen deezes Ryks, *geduurende de Regeeringen van Koningin* MARIA *en Koning* JACOBUS DEN VI *tot diens komst* op den Engelſchen Throon. Dan onze Geſchiedboeker vondt het noodig, *een kort verſlag van de Schotſche Geſchiedenis vóór dat* Tydperk, eerst den Leezeren, by wyze van Inleiding, mede te deelen.

„ De *Schotſche Geſchiedenis* verdeelt zich best in vier Tydperken. —— Het Eerſte ſtrekt zich uit van den oorſprong der Monarchy, tot de Regeering van KENNETH DEN II. —— Het Tweede van KENNETH's Overmeestering der *Picten*, tot den Dood van ALEXANDER DEN III. —— Het Derde loopt tot den Dood van JACOBUS DEN V. —— Het Vierde en laatſte, van dien tyd tot dat JACOBUS DE VI den Throon van *Engeland* beklom.

Over elk deezer Tydperken ſtrykt ROBERTSON het volgende vonnis. —— „ Het Eerſte Tydperk behelst niets dan loutere fabelen en gisſingen, en mag geheel overgeſlaagen, of aan den vlyt en ligtgeloovigheid der Oudheidminnaaren overgelaaten worden. —— In het Tweede Tydperk begint de Waarheid aan te breeken met een licht, dat in den beginne zwak is; doch allengskens toeneemt: de voorvallen, toen gebeurd, mogen even aangeſtipt worden; doch verdienen geen byzonder of breeduitgewerkt onderzoek. —— In het Derde Tydperk, wordt de *Geſchiedenis van Schotland*, boven al door middel van de beſcheiden in *Engeland* bewaard, echter en zekerder; niet alleen vindt men de ge-

gevallen opgetekend; maar tevens derzelver oorzaaken en uitwerkzelen vermeld; de Characters der Persoonen ontvouwd; de Zeden der Eeuwe beschreeven; de Omwentelingen in de Staatsgesteltenisse aangeweezen: en hier moet ieder *Schot*, niet alleen de Geschiedenis van zyn Land beginnen te leezen, maar met aandagt en ernst te doorleezen. —— Staande het Vierde Tydperk, werden de zaaken van *Schotland* dermaate vermengd met die van andere Volken, en is deszelfs gesteltenisse, in den Staatkundigen toestand van *Europa*, van zo veel belangs, en de invloed op de verrigtingen van de nabuurige Koningryken zo zigtbaar, dat de Geschiedenis deezes Koningryks ten voorwerpe strekt van de aandagt der Buitenlanderen; en zonder eenige kennis van de veelvuldige en buitengemeene omwentelingen, die in 't zelve voorvielen, kunnen zy geen rechtmaatig begrip vormen van de gewigtigste gebeurtenissen, noch van de Characters der voornaamste Persoonadien, die in de Zestiende Eeuwe op 't tooneel der wereld hunne rol speelden.

„ De volgende Geschiedenis bepaalt zich tot dit laatste Tydperk: en ik heb my voorgesteld, in dit Eerste Boek, by wyze van Inleiding, eene schets te geeven van den Staatkundigen toestand deezes Koningryks, in het onmiddelyk voorafgaand Tydperk. De onvolkomene kennis, die de Vreemdelingen bezitten van de *Schotsche zaaken*, en de vooroordeelen, welke de *Schotten* zelve ingezoogen hebben, ten opzigte van de onderscheide omwentelingen in 't bestuur huns Lands, maaken zulk eene Inleiding voor beiden even noodig".

Overéénkomstig met dit Plan, behelst het *Eerste Boek*: Eene Beschouwing der *Geschiedenisse van Schotland*, vóór den Dood van JACOBUS DEN V. Waar op hy, in het Tweede, en de volgende Boeken, voortvaart met het volvoeren van de taak, die hy byzonder op zich genomen hadt. Dit *Eerste Deel* sluit met het *Derde Boek*, of het jaar MDLXV.

Veel, zeer veel, komt 'er in voor, waar op wy onze Geschiedgraage Leezers zouden kunnen vergasten; doch wy hebben mogelyk de perken eener gewoone Aankundiging reeds wat overschreeden, en moeten dit onthaal bespaaren, tot een *Tweede Deel* ons ter hand komt. 't Welk, zo ons berigt wordt, afgedrukt is, en van een Derde staat gevolgd te worden, 't geen deeze geheele Geschiedenis zal voltooijen.

Wer-

Werken van de Maatschappy der Nederlandsche Letterkunde te Leyden. Vierde Deel. Te Leyden by P. v. d. Eyk *en* D. Vygh, 1779. *Behalven het Voorwerk* 224 *bladz. in gr. quarto.*

Een tweetal van leezenswaardige Verhandelingen wordt ons, in dit Deel, aangebooden; de eerste gaat over een stuk der Oudheidkunde, en de andere betreft het Dichtkundige; beiden op zodanig eene manier uitgevoerd, dat ze, ieder in zyne soort, den beoefenaaren deezer takken der Letterkunde wel zullen gevallen.

Nadien men in vroegere dagen meermaals gewag gemaakt vindt, van een zeker tooisel onzer Voorvaderen, tot den opschik van hun gewaad of kleeding behoorende, bestaande in eene zekere *Bellen- of Schellendragt*, die tot nog niet duidelyk ontvouwd is, zo trekt zulks de oplettendheid van een Oudheidkundigen natuurlyk tot zig. En 't geen den Heer en Mr. *H. van Wyn*, welke ons hier over dit stuk eene doorwerkte Verhandeling levert, te meerder noopte om dit onderwerp na te vorschen, was het leezen der bepaalinge van den Heer *van Loon*, „ dat onze Ridderschap oudtijds zekere *Bellen* aan „ hunnen gordel droeg, waartoe zij recht kregen, bij „ het bekomen der ridderlijke waerdigheid"; even als of zulks een cieraad ware den Ridderen byzonder eigen. By die gelegenheid heeft zyn Wel Ed. Gestr. deeze Verhandeling geschikt, om na te speuren,

„ 1. Wanneer, door wie, en op welke wijze deze *Bellen* gedragen wierden bij onze Voorvaderen, en (voor zoo verre hem zulks ontmoet is) hunne nabuuren?

„ 2. Of men kan ontdekken hoe de Duitschers in 't gemeen (want zulken waren onze Voorvaderen) aan die dracht kwamen, en waar toe zij diende"?

Met opzigt tot het eerste komt 's Mans onderzoek hier op uit. —— Wat aangaat den tyd *wanneer*; men heeft ze mogelyk al in de dertiende Eeuw of vroeger gedraagen; doch hier voor is geen voldingend bewys; maar voldoende blykt het, dat men zig in de veertiende en vyftiende Eeuw daar mede getooid heeft; mitsgaders dat zy te Utrecht, (en misschien ook elders, dat egter twyfelagtig is,) eenigzins stand hielden. ——

Raa-

Raakende de perfoonen *door wie*, is 't blykbaar, dat dezelven niet behoorden onder de Ridderlyke eertekens, noch door de Ridders alleen gedraagen wierden; dat derzelver dragt integendeel vry algemeen was, by lieden van aanzien, en zo wel by de Vrouwen als de Mannen in zwang gong. ——— En wat eindelyk betreft, *de wyze hoe*, hieromtrent laat onze Oudheidkundige zig aldus uit.

„ Men hechtte die *Bellen* of *Schellen* aen de halsfieraaden, fomtijds over de klederen heen, afhangende tot op de kniën; 't geen gefchiedde, of, door ze te hechten aen de kleederen zelve, of liever aen keetenkens of fnoeren, die over de kleederen hongen op verfchillende wijze, en wel, met flingers en draien, over de fchouderen of armen. Meest echter vondt men die aen de gordels of draegbanden, en (fchoon my zulks niet volftrekt gebleken zij) meen ik dat men dezelve ook gezet hebbe aen de punten der mutfen, van waer misfchien nog overgebleven is, dat men, boven uit de helmen der geflachtwapenen, zoodanige mutfen byna, als nu de Hungaeren dragen, fteken ziet, aen welker einde een *fchelleken* vastgehecht is: ja de Heer *Keisler* getuigt, dat men ze op de punten der fchoenen in de middel-eeuwen plaetfte; welke punten, fomtijds een elle of meerder lengte hebbende, meestal omgekruld, naer boven of beneden, of met bochten ter zyde uitliepen, waerom men die *calcei lunati* noemde, (dat is, gemaeckt op de wyze van een halve maen,) *cornuti* (gehoornde,) *rostrati* (genebte of gebekte fchoen,) en ook wel *Poulaines* (Poolfche, van waer de dracht zijn oorfprong nam,) over welken nog onlangs de Heer *Bullet* gehandeld heeft, die, 't geen ik hier in 't voorbijgaen maer aenmerken zal, verhaelt, dat deeze fpitfche bekken min of meerder lang waren na den ftand der luiden. Rijken droegen die ten minfte van anderhalve voet, en de Vorften van twee voeten. Deeze fchoenen ondertusfchen raekten mede uit de gewoonte in de zestiende eeuw, en dus kan men 'er ook geen *fchellen*, dan tot het einde der vijftiende, aen gedragen hebben: men vindt dat zij voor 't begin der veertiende, en denkelijk vroeger eeuw in zwang raekten. ——— Wat de gedaente belangt, zij waren meest rond, hoewel de grootften ons ook befchreeven worden, de gedaente van peeren (*pirorum inftar*) te hebben gehad. 't

Is

Is verders niet onwaerschijnlijk, dat, gelijk men haer van verscheiden metaelen, zoo ook nu eens meêr, dan anders fierlijk maekte, en 'er bloemetjes of andere aerdigheitjes toevoegde".

Ten aanzien van het tweede punt van onderzoek, is de Heer en Mr. *van Wyn* van gedagten, dat men den oorsprong van dit tooizel niet zo zeer buiten lands, als wel in den eigen boezem der Duitschers, gelyk in dien van andere Natien, hebbe te zoeken. Men vindt naamlyk dat het zelve plaats gehad heeft, by verscheiden Volken, die geen gemeenschap met elkanderen gehad, en het dus niet van elkanderen overgenomen hebben. Zulks doet hem denken, dat men den oorsprong van dit gebruik waarschynlyk hier in hebbe te stellen, „ dat die opschik in zichzelve eenich algemeen nut be- „ vatte, van het welk dus het denkbeelt, zo wel in 't „ eene als in 't andere Volk vallen konde": waarop hy nopens het nut indeezervoege vervolgt.

„ Dat nu in deeze dracht een wezenlijk nut stak is klaer, want luiden van aenzien, gewoon zijnde voor zich plaets te doen maken, kosten dit niet maklijker begrijpen, dan zulks te doen uitvoeren door middel ener of meer *schellen*, die of hunne dienaers, of zij zelven, bij zich droegen, ten einde aen minderen hunne aenkomst te verwittigen. Bijzonder kon men zich met vrucht van zulk een fieraet in de steekspelen bedienen, om alle onheil voor te komen, waeruit dan ook voortvloeide, dat de Vrouwen, voor hunne geliefde Ridders bezorgd, in de middeleeuwen de gewoonte hadden, *schellen* aen de kleederen van derzelver paerden te weeven, op welke wijze wederom niet alleen hunne paerden aengemoedigd, maer ook die der vijanden verzaegd wierden".

Met dit alles heeft 'er zyn Wel Ed. Gestr. egter niet tegen, als iemand den oorsprong van dit tooizel liever wil afleiden van het gebruik der Geestlyken, die, ten minste in de vyfde Eeuw, al gewoon waren *schellen* aan hunne kleeding te draegen, vermoedelyk in navolging van den Joodschen Hoogepriester Aäron. 't Zou wel kunnen zyn, dat de Waereldlyken, die ook in andere opzigten de kleeding der Geestlyken, uit agting voor hunne heiligheid, wel eens navolgden, dit insgelyks van hun overgenomen hebben. .. Men moet dan moochlijk", gelyk de Heer en Mr. *van Wyn* in 't slot zegt, „ bij de

„ Gees-

„ Geestelijkheid den oorsprong zoeken van een dracht, „ die nu zoo bespottelijk zou voorkomen, als eertijts „ aenzienlijk. Hoe wispelturig is het menschdom"!

Aan deeze Verhandeling zyn wyders, by manier van Bylagen, nog gehegt eenige aanmerkingen over eene Latynsche *Dissertatie* nopens dit onderwerp, in den Jaare 1725 uitgegeeven, die in weinige handen is; mitsgaders eenige nadere bedenkingen raakende eenige byzonderheden tot dit stuk betrekkelyk. Het een en ander dient ter bevestiginge van het bovengezegde; of ter opheldcringe van eenige daar by gemelde byzonderheden. —— In de behandeling van dit alles ontmoet men toch, buiten het hoofdzaaklyke, nog verscheiden byzondere aanmerkingen, betreffende het oudheidkundige, die de opmerkzaamheid der Liefhebberen vorderen; maar op welken wy niet staan kunnen blyven; te meer, daar wy vooral ook nog gewag dienen te maaken van de hier op volgende Verhandeling, over het Dichtkundige.

Deeze Verhandeling is opgesteld, door den Wel Eerw. zeer Gel. Heer C. *van Engelen*, ter beantwoordinge van de Prysvraag der Maatschappye: *Welke zijn de algemeene oogmerken, die een Dichter moet bedoelen? welke zijn derhalven de eigenaartige onderwerpen voor de Dichtkonst? en welke zijn derzelver algemeene regelen?* Naar den drieledigen inhoud der Vraage is ook deeze Verhandeling, na eene voorafgaande aanmerking over het aanbelang en de nuttigheid van dit onderwerp, drieledig ingerigt. Zyn Eerwaerde trekt uit alles, wat hy, wegens het eerste lid gezegd heeft, dit besluit.

„ Dat het *algemeen oogmerk*, 't welk zig een Digter, voor zo verre hij een Digter is, altijd voorstelt, of moet voorstellen, is, zijne Leezers te vermaaken, door hen Schilderijen voor de verbeelding te hangen, en daardoor gemoedsbeweegingen in hunne ziel te verwekken. Die Schilderijen nu kunnen zagt en aangenaam, of sterk en verschriklijk, zijn, naarmaate hij voor heeft, om of geweldige driften te doen bedaaren, door aangenaame hartstogten in derzelver plaats te stellen, of onzen geest door een levendiger vermaak, uit sterker aandoeningen gebooren, uit zyne sluimering op te wekken, om de overige Schilderijen met nieuwen lust te doen beschouwen. Ik had 'er haast bijgevoegd; om ons, in het een

en ander geval vatbaarer te maaken voor die leering of stigting, welke hij, naar de verschillende gesteldheid onzer ziele, bedoelen moge dezelve in te drukken; dog dit is weder het bijkoomend oogmerk, 't welk de Poëet, als Schryver, kan, en dikwils moet, agtervolgen. Als Poëet bepaalt hij zig tot vermaak, en om dat oogmerk te eerder te treffen, om de driften te gemaklijker te roeren of te stillen, neemt hij de Maat alleen, of de Maat en 't Rijm tevens, naar den verschillenden aart der taalen, te baat, en poogt zig door 't oor, zo wel als door de verbeelding, een weg naar 't hart te baanen".

Op den hiermede gelegden grondslag valt het zyn Eerwaerden niet moeilyk ten tweede te bepaalen, *welke de eigenaartige onderwerpen voor de Digtkonst zyn.* In 't algemeen naamlyk alles, „ wat zich aan onze verbeelding „ met belang laat schilderen". Hier toe behooren wel in de eerste plaatze zinnelyke voorwerpen, die op onze hartstogten werken; dan de edele Dichtkunst bepaalt zig tot deezen niet alleen, maar strekt zig ook tot meer afgetrokken bespiegelingen uit; welke zy in diervoege behandelt, dat ze onze verbeelding, en dus ons hart, steeds werkzaam houden. „ Zo biedt zig, gelyk onze Autheur zegt, de geheele Natuur ten haaren dienste aan. De Godsdienst, de Waarheid, de Deugd, verlangen na haar aanminnig bezoek; de Geschiedenis is gereed zig door haare bevallige handen te laaten tooijen; en veele andere Kunsten en Weetenschappen zelfs zyn niet afkeerig van haar te zien en te helpen". —— Een Dichter heeft hier een overvloed van onderwerpen; doch hy behoort in derzelver behandeling altoos gedagtig te weezen, dat treffen zyne zaak, en vermaak zyne bedoeling is; dat hy gevolglyk meer moet vertoonen dan onderwyzen. Alles, wat hierin op de verbeelding werken en de hartstogten roeren kan, is hem des een eigenaartig onderwerp der kunste; maar alles wat onze verbeelding niet vatten, en ons hart niet voelen kan, is daarvan uitgesloten. Ter dier oorzaake boezemt de Eerwaerde *van Engelen* den Dichter de noodige omzigtigheid in, met betrekking tot de bovengemelde onderwerpen; en beweert vervolgens, met regt, dat de Wiskunde, de Algebra, de Grammatica, de zogenaamde Overnatuurkunde, de Regtskunde, en alle zodanige Weetenschap-

schappen, „ waarin afgetrokken bespiegeling te pas komt, daar inspanning vereischt wordt, daar het Verstand, niet de verbeelding, werken moet", geen geschikte onderwerpen voor de Dichtkunst zyn.

Ten laatsten komen hier nog in overweeging *de algemeene regelen.* Dan vooraf legt zyn Eerw. tot een grondslag het hoofdvereischte in een Dichter. Hy moet naamlyk niet alleen met eene leevendige verbeelding, een kieschen smaak en fyn gevoel begaafd weezen; maar hy moet tevens, „ zo wel een verstandig als vlug mensch zijn; met zijne levendige verbeelding veel letteroeffening paaren; en zo wel een gestoffeerd brein als aandoenlijk hart hebben". Het algemeene gebrek hierin, en de verwaarloozing der vereischte oefening, doet 'er onze Schryver te sterker op aan staan, om hun, die zig op de Dichtkunst toeleggen, recht in te prenten, dat een Dichter „ zo wel kundigheden als verbeelding, zo wel verstand als geest, en zo wel oordeel als vuur, moet hebben". En hieraan hegt hy voorts de acht navolgende algemeene regels, welken een Dichter behoort gade te slaan.

„ I. Hij moet in alle stukken een Eenheid betragten, een Geheel maaken, een *Ensemble* leveren, 't welk in één punt samenloopt.

II. Hij moet zijne denkbeelden zo veel mogelijk schilderen.

III. Hij moet zo wel voedzel aan ons Verstand als beweeging aan onze verbeelding poogen te geeven.

IV. Alle zijne versieringen moeten den toets van het gezond verstand kunnen uitstaan.

V. Een Digter moet altijd bedagt zijn om te verrassen.

VI. De waarschijnlijkheid en gevoegelijkheid behoort steeds in acht genoomen te worden.

VII. Men moet de wetten van welvoegelijkheid altijd in 't oog houden, en men mag nooit geile uitdrukkingen gebruiken, of schilderijen van groven wellust maalen.

VIII. Een Digter moet, eindelijk, zijne maat altijd, en zijne woorden zo veel moogelijk, naar zijn onderwerp schikken".

Deeze regels, met oordeel uitgebreid, en met gepaste voorbeelden opgehelderd, voltrekken het Antwoord op de voorgestelde Vraag; waar nevens voorts nog eenige bylaagen komen, die aanmerkingen en aanhaalingen be-

behelzen, welken hier geschikter geplaatst, dan in het Antwoord zelve ingevlogten konden worden. —— Elk gedeelte deezer Verhandelinge draagt alomme getuigenis van des Schryvers oordeelkundige oplettendheid; en levert in ieder opzigt eene reeks van leerzaame onderzoekingen en lessen, aangaande het Dichtkundige; die, zo door bondige redeneeringen als door nadruklyke voorbeelden, by uitstek geschikt zyn, om invloed te hebben op allen, die ze met opmerkzaamheid leezen, ter beschaavinge onzer Nederlandsche Dichtkunde. —— Wy vereenigen ons des, met de betuiging der Heeren Uitgeveren, in de Voorreden voor dit Deel; hoopende, „ dat deze Verhandeling, in„ zonderheid, door aankomende vernuften, gelezen, „ herlezen en nagedacht zal worden, om hunne denk„ beelden, nopens den aart der Dichtkunst, of te be„ vestigen, of te verbeteren; ten einde onze Natie, „ voor andere beschaafde Natien, ook hierin, niet be„ hoeve te wyken, en de ware smaak, wiens invloed „ op het hart en den wandel van te veel belang is, om „ niet erkend en aangekweekt te worden, meer en meer „ in ons Vaderland moge toenemen, ter bevorderinge „ van alles wat schoon, wat goed, wat nuttig is".

Verhandelingen over de Opveilingen. Uit het Latyn van den Heer A. MATTHÆUS, *in leven Hoogleeraar te Utrecht, vertaald, en hier en daar met aantekeningen opgehelderd. Tweede Stuk. Te Utrecht by* G. T. van Paddenburg, *en* J. C. ten Bosch 1779. *In quarto* 345 *bladz.*

Het eerste Stuk van dit leerzaame Geschrift, waarin de voornaamste byzonderheden, die tot de Opveilingen betrekking hebben, met zeer veel oordeel ontvouwd worden, liep, gelyk we by deszelfs afgifte gemeld hebben (*), af met de overweeging van 't geen in aanmerking komt, omtrent de Tegenstellingen (*Oppositien*,) wanneer 'er *Opposanten* gevonden worden, die zig tegen de Verkooping stellen. Dit afgehandeld zynde, gaat de Regtskundige *Matthæus* nu natuurlyk over, tot eene ontvouwing der toewyzinge van het goed, of het Wysdom der Letteren van *Decreet*; en vervolgens tot het nagaan der pligten, zo van den Kooper, als den Verkooper of Opveiler, mitsgaders die van den Regter, den Deurwaarder en Erfhuismeester of Oproeper. Hier op

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef. IV. D. bl.* 315.

op komen verder in aanmerking, de redenen, om welken de gedaane Toewyzing vernietigd of kragtloos gemaakt kan worden; het aantellen der penningen aan de Schuldeifchers; de gefchillen tusfchen den Eigenaar en de verdere Schuldeifchers; de orde der Schuldeifcheren, die regt van onderpand hebben; als mede de loopende of onverzekerde Schulden, onder welke benaming alle die Infchulders begreepen zyn, dié men *perfoneelè Crediteurs* noemt, welken flechts eene perfoonlyke aanfpraak en geen pandregt hebben. Aan dit alles hegt eindelyk de Hoogleeraar, by manier van aanhangzel, nog eene kortbondige ontvouwing van eenige algemeene regelen, omtrent het regt van præferentie; waarmede hy deeze zyne Verhandeling over *de openbaare verkoopingen by opveiling* befluit; om vervolgens afzonderlyk te handelen, over *de openbaare verhuuringen en verpagtingen.* —— Uit deeze algemeene opgave is genoegzaam af te neemen, dat dit Stuk, even als het voorgaande, verfcheiden merkwaardige byzonderheden behelst; waaruit wy hier ligtlyk het een en 't ander te berde zouden kunnen brengen; maar liefst bepaalen wy ons tot eene opmerking van den Heer Aantekenaar, om dat dezelve betrekking heeft, tot het Artykel, waarvan wy, by de melding van het eerfte Stuk, gewag maakten. ——— Wy zagen toen naamlyk dat de Aantekenaar van den Autheur verfchilde, nopens het regt eener Vrouwe, boven de verdere Schuldeifchers, tot wederbekoming van haare ten huwelyk aan- of ingebragte goederen (*); en dewyl hy dit regt der Vrouwe hier, by eene wedervoorkomende gelegenheid, wat nader betoogt, zo zal 't niet oneigen weezen, zyn voorftel desaangaande nu nog mede te deelen.

„ Hieromtrent, zegt hy, moet men onderfcheid maken, of de echtgenooten onbepaaldelyk, volgens en overeenkomftig het gewone Landrecht, hunne goederen faamgebracht; dan wel vooraf, eer het huwelyk voltrokken werd, eenige befchikkingen en bedingen dien aangaande gemaakt hebben.

„ Zoo man en vrouw in 't huwelyk treden zonder voorafgaande bepaling, en dus zich voegen onder de befchikking van het Landrecht, ontftaat 'er aanftonds eene onherroepelyke gemeenfchap van alle goederen ten wederzyde bezeten, (die alleen uitgezonderd, welken uitdrukkelyk naar rechten verboden worden in gemeenfchap te komen, b. v. Leenen,) en zulks in fchade en bate, zonder onderfcheid, of de een der echtgenooten minder dan de ander, of zelfs minder dan niets aanbrenge: welke gemeenfchap ten gevolge heeft, dat noch man noch vrouw gezegd kunnen worden, eenig eigen goed te hebben; maar alles gezamenlyk en onverdeeld bezitten; zoo dat de fchulden, 't zy voor of na het huwelyk, door één van beiden of beiden gemaakt, uit dien gemeenen hoop voldaan moeten worden, en eerst, na fcheiding der gemeenfchap, elk een *eigen goed*, of de helft van het overfchot bekomt. Maar, zoo 'er nu niets overfchiet, ja zelfs te kort

(*) als boven.

kort komt, spreekt het van zelve, dat de vrouw niet alleen niets kan vorderen, onder de benaming van *haar eigen goed*, als 't gene zy niet heeft, en dus geen het minste voorrecht boven de Schuldeischers kan hebben; maar dat zy zelfs voor het te kort komende aansprekelyk blyft.

„ Dan, vermits deze gemeenschap tusschen de echtgenoten niet gedwongen is, of volstrektelyk by ons Landrecht gevorderd wordt, zoo staat het den man en der vrouwe alzins vry, om, voor het aangaan van het huwelyk, te bepalen, op welke voorwaarden zy hunne echtverbintenis willen sluiten; en dus, of de *costumiere* gemeenschap aanneemen en inroepen, of dezelve, 't zy geheel, 't zy ten deele, uitsluiten. Ingevalle nu de vrouw by huwelyksche voorwaarden bedingt, dat zy hare goederen afzonderlyk wil gehouden hebben van die des mans, zonder eenig deel te hebben aan de schaden of baten, latende die voor rekening van haren man; zulks zy zich te vreden houdt met haren eigenen boedel, ten scheiden des huwelyks, wederom te erlangen: zoo spreekt het van zelve, dat 'er, volgens den bekenden regel: *provisio hominis facit cessare provisionem legis*, (*door de beschikking van den mensch houdt de beschikking der wet op*:) in 't geheel geen gemeenschap is, en dus ook ophouden de gevolgen van zoodanige *costumiere* gemeenschap. De vrouw heeft nu eigen goed, waarop de Schuldeischers van den man geen het minste recht hebben; 't gene nooit aan hun verbonden is geweest; of door den man heeft kunnen verbonden worden; als niet hem, maar zyner vrouw, toekomende. Wanneer de man dierhalve in 't onvermogen geraakt, of met achterlating van een bekommerden boedel overleden is, kan de vrouw, die van haren boedel eigenaresse is en blyft, uit krachte van dien eigendom, al het gene van hare goederen nog aanwezig is *reclaméren*, en moet het zelve, even als andere eigenaren, voor- en boven alle Schuldeischeren, vooraf, uit den boedel van haren man genieten, of, (om eigentlyker te spreken,) dat goed moet afgezonderd worden van des mans boedel, welken de Schuldeischers onder zich verdeelen.

„ En met betrekking tot de goederen, welke niet meer aanwezig, maar door de verkeerde bestiering en beheering van den man verwaarloosd of vervreemd zyn, word de vrouw, voor dat te kort komende, Schuldeischeresse van haren man, en kan, (even als een derde,) op deszelfs boedel haar verhaal en schavergoeding zoeken: genietende zelfs daaromtrent een recht van *præferentie*. Om geene noodelooze aanhaaling van Schryveren te doen, daar de Wet zelve spreekt, beroep ik my alleen op het bekende *Plakaat en eeuwig Edict van Keizer* KAREL *den V*, *van* 4 *Octob.* 1540, *art.* 6. waarby uitdrukkelyk, aan de *huisvrouwen* en *weduwen*, word voorbehouden haar *recht van præferentie*, zulks als haar, toekomt, uit redenen van hare *Huwelyksgave*, by haar in 't huwelyk gebracht, of haar gegeven, of aanbestorven van hare, Vrienden en Magen'.

„ Hoe verre nu deze *præferentie* ga? en waaruit dezelve haren oorsprong hebbe? komt my voor, zeer licht en eenvoudig te kunnen beantwoord worden. Want, vermits eene vrouw, 't zy meerder- of minderjarig, by ons door het huwelyk gebracht word in eenen staat van onmondigheid, en gesteld onder de macht en wettelyke voogdy van haren man; (en dus geheel strydig met het beschreven recht, volgens 't welke de verzorging of *curatele* over de vrouw den man volstrekt verboden was:) zoo moet hieruit aanstonds voortvloeijen; dat, naar de overeenstemming of *analogie* van rechten, de vrouw, tot vergoeding van hare schade, evenëens en op dezelfde (zo niet sterkere gronden) recht van verhaal hebbe op den boedel van haren man; als een wees of minderjarige op dien van zynen voogd. Een minderjaarige nu heeft, naar rechten, een stilzwygend onderpand op zyns voogds boedel, welk recht van onderzetting zyn begin neemt van den aanvang der voogdy; zulks de wees voorga boven alle andere onbevoorrechte Schuldeischers, wier schuld of pandrecht eerst begonnen is, na dat de schuldenaar de voogdy heeft aanvaard; terwyl hy integendeel achter staat, ten opzichte van zulke Schuldeischeren, die bereids recht van onderpand hadden, eer de Schuldenaar voogd werd. Juist het zelve recht word der vrouw verleend. Haar recht van *legaal* verband op des mans boedel, en de daaraan verknochte *præferentie*, neemt aanvang met den dag van 't voltrokken huwelyk, als het begin van 's mans voogdy: Schuldeischers, ouder pandrecht hebbende, gaan voor de vrouw; zy daarentegen voor lateren. Dit word by genoegzaam allen onzer Vaderlandsche Rechtschryveren geleerd: men zie slechts VOET *ad Pand. tit. Quib. ex causs. pign. vel hyp. tac.* (XX. 2.) n. 20. hoewel het zelve meestal verkeerdelyk word afgeleid uit het *jus* DOTALE der *Romeinen*; welker huwelyksrechten op geheel andere beginselen steunende, dan onze Nederlandschen, ook in deze niet tot grondslag kunnen strekken. Zoo men toch de bepaling van 't beschreven recht omtrent het huwelyksgoed in aanmerking wilde nemen, moest men in gevolge van 't zelve der Vrouw *præferentie* toekennen boven alle, zelfs oudere, Schuldeischeren. Maar men weigert haar by ons dit voorrecht! Van waar deze vermindering? Geene Landwet beneemt haar dat recht: en gevoelens van Rechtsgeleerden, hoe zeer ook eenstemmig, (of liever elkanderen uitschryvende,) kunnen eene aangenome wet geenzins van hare kracht berovven. Beschouwt men in tegendeel de vrouw als onmondig, en den man als haren voogd; en leidt men, uit dien hoofde, hare rechten af uit de wetten omtrent de minderjarigen; zoo is de reden van onze rechtsbepaling, met opzicht tot hare *præferentie*, aanstonds blykbaar, en allerbillykst.

„ En hieruit vloeit dan alverder van zelve voort de beantwoording eener vraag tot dit onderwerp betrekkelyk. „ Of na-

„ me-

„ melyk dit recht van *præferentie* der vrouw alleen werke ten „ opzichte van de goederen by 't voltrekken van het huwelyk „ aangebracht? dan wel of zy ook gelyk recht hebbe ten aanzien van hare ingebrachte of ſtaande huwelyk verkreegene „ goederen'? Die het DOTALE recht van JUSTINIAAN tot grondſlag leggen, beſchouwen zekerlyk deze naderhand ingebrachte goederen als een *augmentum dotis*, of wel als *bonaparaphernalia* of *receptitia*, en moeten bygevolg ſtellen, dat het recht van *præferentie* der vrouw eerst begint by elke inbrenging of nieuwe verkryging; en dat zy dierhalve zoo vele onderſcheiden *legale* verbanden hebbe, als 'er tydſtippen zyn van inbrenging. Zulks dat de vrouw, b. v., in de eerſte plaats kome, ten aanzien van hare ten huwelyk aangebrachte goederen; dan die Schuldeiſcheren, welke na het huwelyk, doch voor de inbrenging van andere goederen recht van onderpand verkregen hebben; vervolgens de vrouw voor die ingebrachte goederen; daarop wederom de volgende Schuldeiſchers; voorts de vrouw wegens eene tweede inbrenging; en zoo vervolgens. Welk een verward, en te gelyk wederrechtelyk denkbeeld moet dit veroorzaken. Men erkent in *Nederland* geene *dotes*, en men droomt van *bona præterdotalia!* Het bovenaangehaalde *Plakaat* van *Keizer* KAREL maakt ook geen onderſcheid tusſchen aangebrachte en ſtaande huwelyk verkregene goederen, maar ſluit die beiden in onder de voorafgaande algemeene benaming van HUWELYKSGAVE.

„ Legt men nu in tegendeel tot grondſlag de bepaling van rechten, omtrent het ſtilzwygende verband den minderjarigen op den boedel van hunnen voogd toekomende, zoo verdwynt alle zwarigheid, en de vraag word eenvoudiglyk opgelost. Want, eveneens als de minderjarige, uit krachte van zyn ſtilzwygend onderpand, onbepaaldelyk *præferentie* geniet voor zulke Schuldeiſchers, wier *hypotheek* eerst geboren is na het ingaan der voogdy, zonder onderſcheid, of de ſchade reeds toen, of op onderſcheide tyden naderhand veroorzaakt zy; en dus ook, ſchoon de wees niet terſtond by de aanvaarding der voogdy, maar eerst naderhand de nu ontbrekende goederen bekomen hebbe; even zo werkt het recht der *præferentie* der vrouw van den dag des huwelyks af, en ſtelt haar voor alle laatere Schuldeiſcheren, ook ten aanzien van die goederen, welke zy eerst ſtaande huwelyk verkrygt. Met andere woorden, de vrouw heeft, even weinig als de minderjarige, geenzins zo vele onderſcheidene *pretenſien*, ten laste van haren man en voogd, als 'er byzondere aankomſten of inbrengingen zyn; maar alleen ééne algemeene vordering voor alle hare goederen, wanneer ook verkregen; uitgemaakt wordende door die ſomme, welke zy, by ſcheiding des boedels, te kort komt: voor welker vergoeding, door het recht, een ſtilzwygend onderpand aan haar word verleend; 't geen onbepaaldelyk werkt van den dag der on-

derzetting, dat is, van het sluiten des huwelyks af. En, (zoo ik wel onderricht ben,) is, niet lang geleeden, by den HOOGEN RADE in *Holland*, overeenkomstig dit gevoelen, een geschil over de *præferentie* van ingebrachte goederen, staande huwelyk, ten voordeele der vrouw, uitgewezen".

Advies van Jonkheer R. J. V. D. CAPELLEN tot de Marsch en Lathmer; *beschreven in de Ridderschap des Graafschaps Zutphen; over de by de Provincie van Holland begeerde onbepaalde Convoijen: op den extraordinaris Landdag te Nymegen, den* 15 *July* 1779 *ter Staatsvergadering uitgebragt. In folio* 4 *bladz.*

Onpartydige Aanmerkingen over het gedrag der twee nabuurige oorlogende Mogenheden, by gelegenheid van 't bovengemelde Advies in 't licht gegeven, door L. V. LIMBURG, M. Z. *Te Utrecht by* H. v. Emenes 1779. *In gr. octavo.* 26 *bladz.*

Het Advies van Jonkheer *v. d. Capellen tot de Marsch en Lathmer* is, dat men, op de instantien der Provincie van Holland, ten ernstigste behoort te concurreeren tot het verleenen van onbepaald Convoy: welk advies hy aandringt met reden, inzonderheid ontleend, van 't meerder belang en de meerdere verpligting, die wy aan Vrankryk boven Engeland hebben. Dan de Heer *van Limburg* is van oordeel, dat men, alles nagaande, gegronde rede heeft, om te beweeren, *dat ons Gemeenebest zig mooglyk even zeer over de handelingen van Vrankryk, als over die der Engelschen, te beklagen heeft.*

„ Ik wil, *zegt hy*, aan zijn H. E. geenzins betwisten, dat de te verre gaande toegevenheid omtrent Engeland eerder nadeelig dan nuttig schijnt te zijn. ——— Maar ik ben tevens van gevoelen, dat dit poinct niet zo gemaklijk te beslissen zij.

„ Ik wil aan zijn H. E. ook niet betwisten, dat, wat het uiterlijke aanbelangt, de eijsschen van Vrankrijk, (voor zo veel het Vrankrijk zelfs betreft,) billijk en regtmatig zijn; dan of wij 'er welvoeglijk aan kunnen voldoen, daaromtrend ook vermenen wij, dat men beswaarlijk in staat zou zijn, om, volgens gronden van genoegzame zekerheid, te kunnen oordeelen: behalven, dat de middelen, welke Frankrijk in 't werk stelt, om zijne eijsschen te verkrijgen, ons niet voldoenend voorkomen".

Deeze voorgestelde pointen behandelt de Heer *van Limburg* voorts onderscheidenlyk; geevende, op een onpartydigen trant, zodanige reden van zyne twyfeling en tegenbedenking, dat ze, zo ten aanzien van het Staatkundige, als ten opzigte van den Koophandel, wel geagt mogen worden, van weezenlyk gewigt te zyn.

Vraagt

Vraagt men hier op wyders, wat dan gedaan? Hy houdt zig verzekerd, dat 's Lands Vaderen geene raadgeevingen van particuliere Schryvers noodig hebben, en dat de beoefende staatkunde van 's Lands Vaderen die van een particulier altoos zeer verre zal overtreffen. Dan voor zo verre het aan een Medelid van dit Gemeenebest geoorlofd is, zyne gevoelens te openbaren, zo verklaart hy zig, onder correctie, desaangaande op de volgende wyze.

„ Wij behoorden eene Vloot van dertig Schepen van linie in onze havens in gereedheid te brengen, om op het eerste bevel Zee te kunnen kiezen; behalven dat wij een genoegzaam aantal schepen zouden hebben, om onzen handel, niet naar de zinlijkheid van Vrankrijk of Engeland, maar tot ons eigen belang, te kunnen protegeren.

„ En daar benevens behoorden wij onze landmacht met twintig duizend mannen te vermeerderen".

Hy wil dit tweeledig middel niet opgeeven, als het beste, als het geschiktste, van al het geene dat gedaan kan worden; maar hy ziet deeze maatregelen aan als geschikt, om de beledigende handelingen der twee oorlogende Mogenheden te doen ophouden, en onze onafhanglykheid en welstand te handhaaven.

Papieren over de Drostendiensten in Overysfel, en 't daaromtrent voorgevallen met Jonkheer J. DERK VAN DER CAPELLEN, Heer van den Pol.

Toen wy voor eenigen tyd verslag gaven van des Jonkheers *Vertoog over de onwettigheid der Drostendiensten in Overysfel*, mitsgaders van een *Brief* over dat onderwerp, *door een Heer uit Twenthe*, dagten wy in geenen deele, dat dit Stuk van zodanig eenen nasleep geworden zou zyn, als het zig thans vertoont. Men ziet naamlyk, zo wegens dit onderwerp zelve, als nopens het lot dat Jonkheer *van der Capellen* heeft moeten ondergaan, uit hoofde zyner vrymoedigheid in 't verdeedigen van 't geen hy regtens oordeelde, reeds een *drietal van Brieven* van den Twentschen Heer, met bygevoegde Verzen van een Amsterdamsch Koopman, die ook een *Antwoord* geschreven heeft op den *tweeden Brief* van den Twentschen Heer, in 't licht. Hier by komen nog *Aanmerkingen van Frank de Vrye*, benevens *Zedige en Vrymoedige Aanmerkingen* over des Jonkheers Vertoog. En daar nevens behoort men, ten beteren verstande van 't beloop der verschillen, tusschen de Heeren Staten van Overysfel, en Jonkheer *van der Capellen* te voegen, de byeen verzamelde Stukken, welken door den druk gemeen gemaakt zyn, onder den tytel, *Jonkheer J. D. v. d. Capellen, Heer van den Pol, beschreeven in de Ridderschap van Overysfel. Regent.* Men kan, na het doorblaaderen deezer Papieren,

 niet

niet wel nalaaten van te dugten, dat 'er maar al te veel reden zyn, om de klagten van de zyde des Jonkheers te billyken; en te wenschen dat de omtrent dit Stuk zweevende verschillen vereffend mogen worden, zo dat ze verder geenen nadeeligen invloed hebben.

Brieven van hunne Excellenties de Heeren J. TRUMBULL *en* W. LIVINGSTON, *Schildknaapen*, *Gouverneurs*, *Captein Generaals en Commandanten en Chef van de Staaten van Connecticut en Nieuw Jersey*, *aan* J. D. v. d. CAPELLEN, *beschreeven in de Ridderschap van Overysfel &c. &c. &c. Uit het Engelsch vertaald. Alom te bekomen. In gr. octavo* 34 *bladz.*

Het Advies van Jonkheer *van der Capellen*, op het verzoek van zyne Britsche Majesteit, wegens de leening der Schotsche Brigade, zyn verder gedrag in dien tyd, en 't geen daarop gevolgd is, heeft de opgenoemde manhafte Heeren bewoogen, om, uit agting voor zyn Persoon, aan hem byzonder te schryven, daar ze hem aanzien als een Voorstander der Vryheid, die ook hunne zaak ter harte neemt. Zulks maakt deeze Brieven te merkwaardiger; die by uitstek geschikt zyn, om de zaak der Amerikaanen van de inneemendste zyde te doen beschouwen; doch desaangaande geene byzonderheden behelzen, welken niet meermaals in andere Geschriften reeds zyn voorgekomen.

Brieven over de tegenwoordige tydsomstandigheden, 1779. *In groot octavo* 130 *bladz.*

Deeze Brieven zyn alleszins ingerigt om de Natie, ter begunstiginge van de Engelschen boven de Franschen, in te neemen; en aan dezelve denkbeelden in te boezemen, die het gedrag der Franschen jegens de Republiek in 't haatlykste licht stellen; terwyl ze alles, wat de Engelschen verrigt hebben, ten gunstigste voordraagen. Men behoeft maar weinig kennis te hebben van 's Lands Geschiedenissen in voorige dagen, en van 't nog onlangs gebeurde, om te zien, dat deeze Briefschryver, zo aan de eene als aan de andere zyde, zyn Stuk zeer sterk overdreeven heeft; en dus te partydig is, om den Nederlanderen tot een Raadsman te verstrekken.

JOB, *in vier Boeken*, *door* G. PAAPE *Lid van de Dichtlievende Genootschappen*, Kunstliefde spaart geen Vlijt, *in 's Hage*; *en* Kunst wordt door Arbeid verkreegen, *te Leyden*. *Te Delft by* E. v. d. Smout 1779. *Behalven het Voorwerk* 89 *bladz. in gr. octavo.*

Jobs Geloof en Godsvrugt, door ramp op ramp ter toetse gebragt, hoe sterk geslingerd, egter na genoeg zuiver en standvastig bevonden, en door Gods gunst met verdubbelde zegeningen bekroond, maalt hier de Dichter *Paape* met leevendige koleuren. Gebruik maakende van 't leenspreukige voorstel, nopens de verrigtingen des Duivels, waaronder Jobs rampen, in 't Boek naar zynen naam genoemd, beschreeven worden, vangt hy aan, met eene beschryving van 't geen in den Hemel en de Hel voorviel, ter zaake van Jobs Godvruchtig Geloof, in 't midden van de voorspoed. Hy meldt verder, hoe de Satan hem op allerleie wyzen tot den val zogt te brengen; zo door hem van zyne goederen en gezondheid te berooven, als door 's Mans Echtgenoote als een middel te gebruiken, om hem te verleiden, mitsgaders zig van zyne bevooroordeelde en twistzieke Vrienden te bedienen, om zynen geest te verbitteren. Ten laatste geeft hy eene beschryving van den invloed van 't gesprek van Elihu, dat de kragt des Satans verbreekt; te meer daar God zelve zig openbaart; waarop Job, met Gode verzoend, door den Allerhoogsten in een zegenryken stand hersteld wordt; en eindelyk in Gods gunste sterft. —— Onze Dichter is over 't geheel in de uitvoering wel geslaagd; vooral heeft hy de verzoekingen in haare volle kragt voorgesteld; en 't gedrag van Job, in die omstandigheden, met natuurlyke trekken, ontvouwd; voorts heeft hy 'er hier en daar zedekundige bedenkingen ingevlogten, die leerzaam zyn, en gemeenlyk wel ter snede bygebragt worden; waartoe ook zyne slotleering behoort, welke aldus luidt.

Laat dit, ô Christen! u ten nutte les verstrekken!
De Godvrucht van mijn Held moet u tot godvrucht wekken!
Dit leere, in voorspoed, u op 't pad der deugd te gaan,
En in de tegenheên geloovig pal te staan!
Dus ziet ge ook 't wijs bestuur van 't eindloos Alvermogen;
Dat, ja! de rampen van zijn kindren wil gedoogen;
Doch nooit de zijnen in het jamrende onheil stort,
Daar niet het onheil zelfs hen tot een zegen wordt.
Dus knelt het kruis wel meest des Heeren lievelingen;
Wijl vrede en overvloed den boozen vaak omringen.
Dit wekke in u geen nijd! hun voorspoed dient alleen,

Tot

Tot grooter zonden en tot meer rampzaligheên.
De deugd, ſchoon hier veracht, ziet eindlijk zich verheven,
Tot eene onſterflijke eere, in 't eeuwig zalig leeven.
Zij reikhalst naar den tijd, dat zij worde afgelost;
Staat echter manlijk op den aanbevoolen post;
Zij waakt, en laat zich door geen Wereld onderkruipen,
Noch, onder vriendſchaps ſchijn, haar vijand binnen ſluipen;
En, zoo het helsch geweld haar te overmeestren tracht,
Haar leus is het gebed: zij roept een englenwacht,
En weet, in 's Hoogtens naam, den aanval af te keeren. —
Laat Jobs geloof, ô vroome! ook u gelooven leeren!
Vertrouw altoos op God! Hij oeffent dus zijn kroost,
En; is uw lijden zwaar! 't ontbreekt u aan geen troost.
Het lijden is u nut: het is Gods welbehaagen.
't Is 't kenmerk van een kind des vaders tucht te draagen.
Het leed duurt korten tijd: het leert u lijdzaamheid;
Terwijl 't u heiligt en ten Hemel toebereid.
Ziet ook den broozen ſtand der ondermaanſche dingen,
En uw gewaand geluk, ô dwaaze Weereldlingen!
De ſtaf waarop gij ſteunt, is, ach! een ſtaf van riet.
De ſchat, waarop gij roemt, gaat in één uur te niet.
Uw luister taant. Uw troon wordt in het ſtof geſmeeten.
Gij wordt van God gehaat, en van den mensch vergeeten,
Daar gij van alles ſlechts de wroeging overhoudt;
Te ſpâe den zandgrond vloekt, waarop gy had gebouwd. —
Och! mogt de ſchoone deugd u eindelijk bekooren!
Zij ſchenkt den besten ſchat, die naar heur lesſen hooren:
Zij adelt die haar dient: zij wordt van God bemind,
En vreest het ſterven niet waar door zy 't leeven vindt.

Proeve over de Opvoeding aan de Nederlandſche Moeders, door E. BEKKER, *Wed.* A. WOLFF. *Te Amſterdam by* J. Allart, *en in 's Hage by* J. v. Cleef 1779. *Behalven het Voorwerk*, 102 *bladz. in gr. octavo.*

Een nuttig Handboek voor de Nederlandſche Moeders, dat haar de voornaamſte lesſen eener goede Opvoedinge op eene bevallige wyze inboezemt; des Mejuffrouw *Agatha Deken*, Huisgenoote van Mejuffrouw *Elizabeth Bekker*, in een Dichtſtukje voor dit Geſchrift geplaatst, dat op eene aartige manier den hoofdzaaklyken inhoud vermeldt, met regt tot die Moeders moge zeggen:

Myn

Myn beminnelyke BEKKER,
Vry van hoogmoed, vry van waan,
Heeft aan u en uwe Kind'ren
Met oplettendheid gedagt,
Aangenoopt door zorg en liefde
Voor 't aankomende Geslagt.
Leest, herleest dees nutte Proeve,
Want gy zult u zien verrast,
Met een Werkje, dat volmaaktlyk
U en uwe Kind'ren past.
Hier hoort gy geen harde lessen,
Uitgepluist naar 's Wysgeers zin,
Maar eenvoudig uw verpligting
Uit den mond van een Vriendin.

Tot een staal hiervan strekke haare volgende lesse, ter afweeringe of voorkominge van de zo schadelyke Eigenzinnigheid, welke niet te sterk aangedrongen kan worden.

„ Uw Kind, zegt zy, is sterk op iets gestelt. ——— Is het een Pop, of een stuk speelgoed? Wel! geeft het zyn zin, al voorziet gy ook, dat het maar voor een oogenblik daar door vermaakt zal worden; en denkt een Kind is wispeltuurig. ——— Vraagt het om iets, dat gy niet kunt geven? By voorbeeld, uw Horlogie? zegt eenvoudig: „ men speelt niet met zulke dingen", en geeft het niet, bezorgt het iets anders in de plaats: —— smyt het dit weg, en dwingt het om het Horlogie? Waagt 'er eens een schreeuwpartytje aan, en geeft het niet. Ja! houdt u zelf als of gy 'er u niet aan stoorde; en het looze kleintje ziende, dat het de rechte middelen niet gebruikt, ter bereiking van zyn oogmerk, zal, denkelyk, het nu geheel anders aanleggen. Het zal u nu, welligt, met het lieve gelaat eens Engels omhelzen, en, met de zoetste vleywoordjes, om het zelve smeken. ——— Houdt u nu sterk, ô Moeders! dit is eene proef! (ik voel 'er al het gewicht van!) „ Niet geven". —— Is 't mooglyk dit te wederstaan! Zo ik iets op u vermag, houdt het uit! —— Hier is het nu te doen om het Meesterschap! —— Ziet op de gevolgen; meer zeg ik u niet! —— Zachtheid is zo onderscheiden van lafheid, als ernst van stuurschheid, en een bedaarde zielsgesteltenis van verderfelyke zwartgalligheid. —— Bestrydt, ô Moeders! uw eigen hart, gy zult 'er voor beloont worden, door dankbare en u eerbiedigende Kinderen. —— Roeit de styfhoofdigheid met den wortel en den tak uit. Willigt gy het ééns iets onredelyks in; geeft gy eens iets over, dat gy met reden geweigerd hebt; en zonder reden moet gy nooit iets doen; wagt een oogenblik! zyn oog valt op een kostbaar stuk Porcelein, of op de Pendule, die de kamer verstert, en het wil dat hebben. —— Mooglyk gaat zyne toomloze begeerte nog verder, en dwingt om de sterren, die het ziet flikkeren. Ja! misschien beeft het van drift, om een welgemonteerden Degen, of een fraai Tafelmes! Zoudt gy dan, om dat uw Kind iets wil, het daarom alleen inwilligen?

Daar is inderdaad niets anders op, dan een Kind nooit, wat het doet, zyn zin te geven, zo dra het onredelyk is. —— „ Is het „ nog te jong, om het onredelyke te bezeffen, wat dan"? Wel, ik zou liefst hebben, dat gy het niets te digt by liet zien, van 't geen het zoude behagen; doch is dat niet altoos mooglyk, dan moet men de oogjes daarvan afwenden, en het iets anders, zyn glinsterende bel, by voorbeeld, laten zien. —— Is het reeds verder gevorderd? Neem het, zet het vriendelyk op uwen schoot; spreekt 'er mede. Want een Kind is al vroeg in staat, om een schakeltje van redeneringen te vormen; en enkelde vlagen uitgezonderd, (die gy maar moet laaten uitgisten,) zult gy, zonder moeite, het lief schreijend schepzeltje beduiden kunnen, dat gy het uw Horlogie, een Spiegel, een ander stuk Huisraad, om reden, niet kunt geven; en maakt die reden zo duidlyk als het mooglyk zy. Zo gy, door Moederlyke toegevenheid, het vertrouwen uws Kinds gewonnen hebt; zo het overtuigt is, dat gy het bemint, zal het hierdoor genoegzame kragten ontvangen, om eene zeer heftige, doch kortstondige trek, tegen te gaan.

„ Weigert nooit iets dat gy kunt inwilligen; doch zo gy het eens weigert, verandert niet. —— Geeft weinig geboden, doch dult niet, dat zy veracht worden. —— Beloont zo wel als dat gy straft; maar laat uwe gunst of ongunst alleen loon en straffe zyn. —— Gy zyt Moeders!

„ De reden dat ik op dit stuk zeer aandring, en waaromtrent nooit mag gesloft worden, is deeze; ik bepaal my op de gevolgen. Die zyn te droevig, en te gelyk te haatlyk. Gy voedt immers deze Kinderen niet op voor u zelf? 'er komt eens een tyd, dat zy in andere Familien moeten ingelyft worden. ——— Ongelukkige Vrouw, die overgaat in de macht van een man, die van zyne eerste jeugd nooit is tegengesproken! Zyn wil, hoe dwaas, hoe ondeugend, hoe verkeerd; zyn wil is haar wet, en nimmer kan zy, met het vriendlykste overleg, met de verstandigste bedagtzaamheid gezegend, gerust zyn dat zy voldoen zal; want, dewyl willekeur zyn regel is, verandert die wet dagelyks; nu beveelt hy juist het zelfde, dat hy gister verboodt; en hy wil niet onderricht worden, om dat hy voelt dat hy ongelyk heeft; doch te zeer een slaaf zyner drift is, om 'er zich tegen te verzetten. —— Ongelukkig ook die Man, die, in de zoete gezellinne zyner huislyke genoegens, eene Vrouw vindt, welke, door laffe toegevenheid, bedorven, hem het leven bitter, en haar zelf ruim zo bespottelyk als gehaat maakt, by hare dienstboden. —— Zullen zulke Menschen, Vaders en Moeders geworden zynde, hunne Kinderen beter opvoeden? —— Ziet eens, braave Vrouwen! welk eene reeks van wanhebbelykheden!.... Maar ik mag het vergezicht van treurige, en verkeerde uitkomsten, niet verder uitzetten! Laat dit weinige u doen waken tegen de Eigenzinnigheid der Kinderen! neemt het eerste uitspruitzeltje geheel weg, en zo de zachte moederlyke band hier toe niet in staat is, aan wie zal men het dan toebetrouwen"?

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verklaaring van het Euangelium van JOHANNES, *door* J. L. V. MOSHEIM, *uitgegeeven door* A. E. JACOBI, *en met drie nevensgaande Verhandelingen, in 't Nederduitsch overgebragt, door* A. A. V. MOERBEEK. *Te Utrecht by* G. T. en A. v. Paddenburg. 1779. *Behalven het Voorwerk 672 bladz. in quarto.*

Schoon de Hoogleeraer *Mosheim* deze zyne verklaring niet voor de Drukperse geschikt mogte hebben, was ze 't echter wel waerdig dus openlyk gemeen gemaekt te worden; des men rede hebbe, om de aengewende moeite van den Superintendent *Jacobi* danklyk te erkennen. *Mosheim* zelve naemlyk had te Gottingen lessen over dit Euangelie gegeven; en 't gelukte *Jacobi*, na des Hoogleeraers overlyden, vyf onderscheiden Afschriften daer van magtig te worden; waeronder 'er één was, dat *Mosheim* zelve dikwerf gezien heeft, na dat één zyner Lievelingen, die by hem inwoonde, het nageschreven had. Door de vergelyking dezer Afschriften was de Uitgever genoegzaem in staet gesteld, om dit Werk in zo verre volledig ten voorschyn te brengen. Veelligt had de Hoogleeraer, by zyn leven de afgifte bezorgende, deze zyne verklaring breeder uitgewerkt; dat wel in enige opzichten niet ongevallig geweest zou zyn; maer echter over 't geheel niet noodig geoordeeld zou mogen worden. Wy hebben thans, in een beknopter bestek, dan 't anders zou vallen, ene geregelde ontvouwing der leidinge van 's Mans gedachten over den inhoud en het beloop van dit Euangelische verhael; aen de duisterste uitdrukkingen, of zodanige voorstellingen, die den Uitleggeren min of meer moeite baren, tracht hy het noodige licht by te zetten; zonder zich over 't geen klaer is wydloopig uit te laten; en zyn hoofdbedoelde is, zonder evenwel het Letterkundige, daer 't in acht genomen behoort te worden, over 't hoofd te

 zien,

zien, meer op de zaken dan op de woorden ſtaen te blyven. ——— Vooraf gaet eene algemene ſchets van den inhoud dezes Euangeliums; die ſchetze volgende, toont hy, van Lid tot Lid voortgaende, hoe ieder Lid met het reedsbeſchouwde zamenhange; dat hy, nu eens beknopter, dan uitvoeriger, naer eisch der zaeke, met nevensgaende aenmerkingen vergezeld doet gaen; waerop hy dan wyders de voorſtellingen zelven ontvouwt. Zie hier, tot een voorbeeld zyner ontvouwingswyze, 't geen hy aentekent, by gelegenheid van 't Euangeliſche verhael, nopens de aenneming van *Nathanaël* tot 's Heillands vyfden Leerling; waer in te overwegen ſtaet, (1.) het voorgevallene voor *Nathanaëls* bekeering, *v.* 46,47; (2.) *Nathanaëls* bekeering, *v.* 48—50; en (3.) het daeropvolgende gezegde van den Heilland, waerdoor hy de Jongeren en Nathanaël verſterkte, *v.* 51. en 52.

„ Een der Apostelen, (dus vangt de Hoogleeraer aen,) *Philippus*, zogt zynen vrind, *Nathanaël* tot het Christendom te brengen. Deeze maakte eene tegenwerping, doch wierdt nogtans tot betere gedagten gebragt. Hier zyn wel veele omſtandigheden weggelaaten; doch men kan 'er een goed gedeelte van by denken.

„ De Euangelist zegt, *v.* 46. *Philippus vindt Nathanaël.* Hier ſtaat geen enkel woord, waar, wanneer, en by welk werk *Philippus* dien *Nathanaël* gevonden hebbe. Onze Verlosſer was op de reis na *Galilea*, *v*, 43. Des de geſchiedenis onderwegen is voorgevallen. „ Op de „ de reis trof *Philippus Nathanaël* aan". Voorts moeten we ons verbeelden, dat Christus zig, op den middag, by een vlek heeft opgehouden. Dan ook is 't klaar, dat *Philippus* van Christus weggegaan is; dewyl hy immers zynen vrind met zig te rug bragt. Op deze wyze kan men zien, hoe de zaak gebeurd zy. Christus legerde zig, op zyne reis na *Galilea*, op den middag, by een vlek. *Philippus* was met de andere Jongeren in dat zelve gegaan, om ſpys te koopen, Joh. IV. 8. of iets anders te verrigten, en daar vond hy *Nathanaël*, brengende hem mede tot Christus.

„ Toen hy hem nu gevonden hadt, verkondigde hy hem, dat ze dien grooten Propheet hadden aangetroffen, op welken hunne Vaderen gehoopt hadden. Dit verſlag verdeelt zig in *twee ſtellingen:* (1.) in eene *algemeene. Wy hebben dien* (Mesſias) *gevonden, van welken*

Mo-

Moſes in de wet, en de Propheeten, hebben geſchreeven. *Schryven* is hier zo veel als *voorzeggen*. In deze woorden is eene beſchryving van den Meſſias vervat, en *Nathanaël* begreep *Philippus* zeer wel. (2.) De *byzondere ſtelling* luidt dus: deze is *Jeſus, Joſephs Zoon, van Nazareth*. Hy noemt den Naam, den Vader en het Vaderland van dezen verheven Perſoon. Daar waren naamlyk onder de *Jooden* veelen, die den naam van *Jeſus* droegen. Doch men ziet uit deze beſchryving, dat hy en zyne medeleerlingen nog een onvolkomen denkbeeld van Christus hadden. Hy begaat twee fouten. Hy noemt hem den Zoon *Joſephs*. Christus was wel vóor een Zoon van Joſeph gehouden, maar hy was het niet. Voorts maakt hy *Nazareth* tot deszelfs Vaderland, daar hy nogtans te *Bethlehem* gebooren was. Wy zien dus dat de Jongeren allengs eerst hunne dwaalingen hebben afgelegd. De gantſche reden van *Philippus* wordt door den Euangelist wel niet verhaald; maar 'er is geen twyfel, of hy zal 'er bygevoegd hebben; „ wilt gy ook niet zyn Leer„ ling worden, daar ik, *Petrus* en anderen reeds by hem „ zyn"?

„ *Nathanaël* maakt *v.* 46 eene tegenwerping, genomen van Christus Vaderland. Deze is met eene *Rhetoriſche* figuur bekleed. Willen wy de tegenwerping regt begrypen, dan moeten wy de figuur of vraag weglaaten, en de redenkundige ſtelling maaken: uit *Nazareth* kan niets goeds komen. „ De plaats *Nazareth* is zodanig ee„ ne, dat 'er niets goeds uit komen kan".

By het woord *αγαθον goeds* is (1.) op te merken, dat het onzydige geſlacht gezet wordt, in ſteê van 't mannelyk *goed*. Dit geſchiedt dikwils. De reden is hier van menſchen. Voorts (2.) dat *αγαθον* hier uitgebragt moet worden, door *groot* en *volkomen*. „ Uit de naare „ en armhartige plaats, *Nazareth*, kan geen zo groot „ en volkomen man komen". Het *ειναι* betekent wel eigenlyk *zyn*. Maar men moet het hier overzetten door *gebooren worden*. „ Uit *Nazareth* kan geen groot Man, „ worden gebooren".

„ Ook wordt hier niet zo zeer de plaats zelve, maar wel worden de inwoonders van *Nazareth* gemeend. „ Deszelfs inwoonders zyn gemeene lieden; van zul„ ken kan, onmogelyk, de Meſſias, die 't Joodſche „ Volk verloſſen zal, gebooren worden". Hierby on-

 der-

derſtelt *Nathanaël* de gemeene Joodſche dwaaling, dat de Mesſias een groot Held zoude zyn, die de Jooden zoude bevryden. Had hy hem voor een Godlyk Leeraar gehouden, dan zou hy deze tegenwerping niet gemaakt hebben. Maar by zyn vooroordeel was die niet onredelyk.

„ Op deze tegenwerping antwoordt *Philippus: kom en zie het.* „ Ik wil u niet verder antwoorden: kom, en „ onderzoek het zelf". *Philippus* was dienvolgens niet by Christus. By *zie* is de Perzoon uitgelaaten, te weeten *hem.* By het woord *zien* moet men weder opmerken, gelyk *v.* 37, dat niet ſlegts de uiterlyke daad, welke men zien noemt, maar ook 't inwendige werk der ziele hierdoor werde aangeweezen (*). Daar door konde *Nathanaël* niet worden overtuigd van Christus, dat hy hem uiterlyk zag, maar hy moest hem toetſen en onderzoeken.

„ Hierop volgt de bekeering deezes mans zelve. Christus ſpreekt allereerst met hem, *v.* 47; toont hierop zyne Alweetendheid, *v.* 48; en daar door wordt hy bekeerd, *v.* 49. Volgens deze drie verzen willen wy ook drie zaaken beſchouwen.

„ *Vers* 47. *Philippus* en *Nathanaël* kwamen nu zamen van verre aan. Hierop gaf Christus van den laatſten, voor zyne overige Leerlingen, een goed getuigenis, zo dat het *Philippus* en *Nathanaël* konden hooren. *Ziet! een regt Israëlit, in welken geen bedrog is.* By dezen lof noemt hem Christus, (1.) een *Israëlit*, (2.) onderſcheidt hem van de overigen, door ἀληθῶς, zo veel als *waar* of *regt*, en zegt (3.) dat hy *zonder valschheid* is. Het is een waar Israëlit, die zyne ſtamvaders in vroomheid en zuivere deugd evenaart, onderſcheidend hem van gebooren Israëliten, die hunne ſtamvaders in deugd niet evenaaren. *In welken geen valsch is.* Δόλος be-

„ (*) Het woord *hooren* heeft, *v.* 37 eenen nadruk. 't Betekent niet ſlegts *hooren*, maar ook *ter harte neemen.* De werkwoorden der zintuigen drukken mede, heel dikwils, by de vier Euangelisten, de werkingen der Zielen teffens uit. *Zien* betekent niet alleen *zien* met de oogen, maar ook *oordeelen* met het hart. Zo wordt hier het woord *hooren* ook gebruikt. De Jongers hoorden *Johannes*; zy gaven nauwkeurig op alles agt, en volgden *Jeſus* na".

betekent eigenlyk wel *bedrog*, maar hier geeft het eene gesteldheid der ziele te kennen, een voorneemen van onrechtvaardig te handelen. Hier wordt de *species pro genere*, ééne zonde voor alle zonden, gesteld. De zin is: „ daar komt een Man aan, die de voetstappen zy„ ner vroome Voorvaderen betreedt, en wiens ziel „ geene begeerte heeft tot zondigen".

„ Dit geeft *Nathanaël* aanleiding, om den Verlosser te vraagen, *v.* 48, van waar hy hem kenne? Christus overtuigt hem door zyne Alweetendheid, zeggende hem eene zaak, voor weinig tyds gebeurd, doch welke niemand wist. Zy hadden zig, naar alle gedagten, nooit gezien. Hierom verwondert zig *Nathanaël*, en zegt: *van waar kent gy my?* Hierop geeft hem Christus het bewys zyner Alweetendheid: *eer Philippus u riep, zag ik u onder den Vygenboom. Nathanaël* hadt zig, voor dat *Philippus* hem riep, onder een Vygenboom bevonden, en daar of iets gedagt, of ondernomen, het welk geen mensch ter waereld wist. Doch de Heiland geeft te kennen, dat hy 't geweeten hadt. En *Nathanaël* moest 'er volstrekt uit opmaaken, dat hy geen bloot mensch, meer een Propheet was. Ja, hy was zo getroffen, dat hy den Messias voort aannam.

„ Hy deedt, volgens *v.* 49, regelregt zyne geloofsbelydenis: *Rabbi, gy zyt Gods Zoon; gy zyt de Koning van Israël!* Deze belydenis bestaat uit twee stellingen. (1.) *Rabbi! gy zyt Gods Zoon!* Dit is de naam van den Messias onder de Jooden, *Gods Zoon* en *Christus* zyn gelykluidende naamen. Dan, dit woord was dubbelzinnig. Alle Jooden noemden zig Zoonen of Kinderen van God. Des moest hy 'er (2.) de andere stelling byvoegen, *gy zyt de Koning van Israël*, de waare Messias, dien de Jooden verwagtten. Deze belydenis schynt beter te zyn, dan die van *Philippus*, *v.* 45. *Nathanaël* schynt meer te zeggen. Wanneer men dit onderstelt, dan ziet men nog eene rede, waarom hem Christus een waar Israëlit noemt. Inmiddels wil ik niet ontkennen, dat dit gevoelen slegts waarschynlyk is. 't Kan niet volstrekt beweezen worden.

„ Eindelyk komt de reden van Christus, waardoor hy zyne Leerlingen in 't algemeen, en *Nathanaël* in 't byzonder, in hun geloof versterkt. Hy belooft (1.) in 't algemeen, dat ze nog grooter bewyzen zouden zien;

(2.) dat ze de Engelen Gods op des menschen Zoon zouden zien op- en neder- vaaren.

„ De algemeene belofte is, *v.* 50. *gy geloofde, dewyl ik u gezegd heb, dat ik u gezien heb onder den Vygenboom; gy zult nog grooter dingen zien, dan deze.*

„ By het woord *gelooven* twyfelt men, of men het vraagswyze moet neemen, dan niet. Doch het is het zelfde. Men heeft tog geen rede, waarom men het vraagswyze zoude moeten neemen. *Gy gelooft*, daar moet bygevoegd worden, *in my.* „ Gy neemt my voor „ Gods Zoon aan, om dat ik u gezegd heb, dat ik u „ onder den Vygenboom gezien heb". De Heiland moet hier iets bygevoegd hebben; want anders is 'er geen natuurlyk verband. Ongetwyfeld heeft hy 'er bygevoegd: *dit is pryslyk.* Gy zult nog grooter getuigenissen, raakende myne Godlyke zending, krygen.

„ De byzondere belofte is, *v.* 51. *Van nu aan zult gy den Hemel open zien, en de Engelen Gods op- en nedervaaren op des Menschen Zoon.* Deze twee beloften wierden *Nathanaël* gedaen; want daar staat; *en zegt tegens hem.* Doch wierdt ze ook allen Leerlingen gedaan; want daar staat; *ik zeg ulieden.* By deze belofte kwam nog eene groote bevestiging: *waarlyk, ik zegge ulieden.*

„ De eerste belofte is deze: *gy zult den Hemel open zien.* Dit is een oneigenlyke spreekwyze. In eenen eigenlyken zin is ze niet vervuld. Weshalve deze zegswyze wél verklaard moet worden Wanneer de *Oosterschen* willen zeggen, dat God den Menschen zyne Genade onttrekt; dan is hun woord: *de Hemel is gesllooten.* Maar willen zy beweeren, dat God eene naauwe gemeenschap met de Menschen hebbe; dan zeggen zy: *de Hemel is open.* Derhalve is de zin: „ gy zult vervolgens bevinden, dat „ God eene naauwe gemeenschap met de *Jooden*, en met „ de menschen zal hebben, daar Hy zig voorheen aan „ hen onttrok".

„ De andere belofte luidt dus: *gy zult de Engelen Gods zien op- en nedervaaren op des Menschen Zoon.* Het laatste moet uitgebragt worden: *ten dienste van des Menschen Zoon.* Επι kan hier niet overgezet worden door *op.* Want men kan van boven na beneden op niemand opvaaren. Dit voorzetzel heeft meerder betekenissen. Hier moet het aanwyzen *wegens, of ten dienste*: *wegens des Menschen Zoon.* De Verlosser of Zoon Gods noemt zig hier

hier eenes Menschen Zoon, om zyne nederigheid aan te duiden. „ Gy zult zien, dat de Engelen my ten „ dienste zullen staan". Hier weeten de Uitleggers niet, of dit *op- en nedervaaren der Engelen* eigenlyk, dan oneigenlyk, moet worden opgevat. Veelen verbeelden zig, dat hier gedoeld worde op de ladder *Jacobs*, welke deze in den droom zag, en dat ze dus een voorbeeld op Christus is geweest. Vraagt men na een bewys, dan is 'er geen. Des zyn het enkel gissingen. Wy vinden hier niets, waaruit men konde opmaaken, dat op de ladder Jacobs gedoeld werde, en nog minder dat ze een voorbeeld op Christus geweest is. Hier geldt de zetregel: „ zo lang als de woorden in eenen „ letterlyken zin verklaard kunnen worden, moet men „ 'er by blyven". De Engelen zyn geen Apostelen, maar Geesten, die God dienen. „ Gy zult zien, dat „ de Engelen Gods, ten mynen dienste, en op myn „ bevel, op- en nedervaaren zullen". Deze voorzegging is vervuld. Na zyne verzoeking in de woestyne *dienden hem de Engelen*, Matth. IV. 11. en in *Gethsemane*, by zyn kragtig gebed, *verscheen hem een Engel van den Hemel, die hem sterkte*, Luc. XXII. 43. Voor 't overige zyn deze woorden niet zonder rede gesproken. Uit het voorgaande kunnen wy afneemen, dat de Apostels te laag een denkbeeld van Jesus hadden. Zy hielden hem voor een bloot mensch, en een burgerkind uit *Nazareth*. Deze denkbeelden wil Christus verbeteren. „ Gy zult zien, zegt hy, dat ik geen bloot „ Mensch, maar een Heer der Engelen ben".

By deze Verklaring van het Euangelie van *Johannes* heeft men nog gevoegd twee lezenswaerdige Redenvoeringen, en ene weluitgewerkte Verhandeling van den Hoogleeraer *Mosheim*. De eerste heeft ten onderwerp, Christus, het eenige navolgenswaerdige Voorbeeld van eenen Godgeleerden; en de tweede gaet over den Theologischen haet. Hierby komt ten laetste ene Verhandeling, die ons het Karakter van een vredelievenden Godgeleerden schetst, naer aenleiding van 2 Tim. II. 23—25; ter ontvouwinge van den plicht eens Godgeleerden; hoe hy zich te gedragen hebbe, om de vrede der Kerke niet te stooren, en geen twistgierigen te gelyken; zonder echter zich schuldig te maken aen het verlaten of verraden der waerheid.

Gedachten over de Godlyke Genaderoeping, *door* J. E. SCHUBERT, *in zyn Eerw. leeven Dr. en Pr. in de Heilige Godgeleerdheid*, *enz. Uit het Hoogduitsch in het Nederduitsch vertaald*, *door* J. FR. SCHLOSSER, *Leeraar der Euangelisch Lutherſche gemeente te Delft. Te Amſterdam by* A. Eichhorn. *Behalven de Voorreden en den Bladwyzer* 398 *bladz. In gr. octavo.*

Ter ontvouwinge der Leere van de Godlyke Genaderoepinge handelt de Hoogleeraer *Schubert* hier in de eerſte plaetſe over de *Godlyke Genaderoeping in 't algemeen*, ter ontvouwinge van 't geen daerdoor bepaeldlyk te verſtaen zy. Hy onderſcheid dezelve vervolgens in de roeping door het *Licht der Natuur*, en die door het *Licht der Genade*; met aentooninge hoe ver de eerſte ga, waer in zy te kort ſchiete, en wat 'er door de laetſte verricht worde. Dan, gemerkt de laetſte en onder de *Wet* en onder het *Euangelie* geſchiedde, zo geeft zulks hem aenleiding, om ten dezen opzichte afzonderlyk van de *Wet* en 't *Euangelie* te ſpreken, en het *onderſcheid tusſchen de Wet en het Euangelie* te ontvouwen. Voorts handelt hy over de *algemeenheid*, de *kragt* en de *wederſtandlykheid* dier roepinge, waermede deze Verhandeling ten einde loopt. ——— In 't geheele beloop van dit Stuk vertoont zich de gewoone opmerkzaemheid van den Hoogleeraer *Schubert*; en vooral zyne beſcheidenheid in 't verdeedigen der gevoelens van de Lutherſche tegen die der Hervormde Godgeleerden; 't welk te wege brengt, dat zyne *Gedachten*, van wederzydſche partyen, als men niet te heethoofdig is, en nog enigen lust tot onderzoek heeft, zonder kwetzinge nagegaen kunnen worden. Zie hier op hoedanig ene wyze hy zich uitlaet, over het verſchil nopens de verdeeling van de twee tafelen der Wet.

„ 't Is zeker, zegt hy, dat dit geſchil geen Geloofsſtuk betreffe. Beide partyen erkennen eenerlei geboden van God. Zy onderſcheiden ook op eenerley wyze de geboden, van de pligten omtrent God en den naasten gewaagende, van malkanderen. Hierin zyn zy alleen onderling verſchillende, of de eerſte tafel in drie en de tweede in zeven, dan, of de eerſte in vier, en de tweede

de in zes geboden moet verdeeld worden. Schoon nu dit onderſcheid in de gevoelens het wezenlyke van den Godsdienst niet betreffe, men zal nogtans, de zaak onpartydig overweegende, aan het onze den voorrang moeten geeven. Want

„ 1. De Hervormden zeggen: het gebod, *gy zult geen andere Goden nevens my hebben*, zy van dat, *gy zult u geen beeld of gelykenis maaken*, enz. onderſcheiden. Maar wy houden beiden voor één, geloovende, dat door het laatſte het eerſte verklaard worde. Want waarin zouden zy onderſcheiden zyn? Men zegt, het eerst gebod geeft ons dien God te kennen, dien wy zullen aanbidden, en het tweede, dat ons verbiedt, beelden en gelykenisſen te maaken, bepaalt de aart en wyze, hoe wy Hem zullen eeren. Maar verbiedt niet het eerſte gebod alle afgodery, wanneer God zegt, *Gy zult geene andere Goden nevens my hebben?* Maar nu is dit ook de inhoud van het gebod, *gy zult u geen beeld maaken.* Want daar wordt bygevoegd: *bidt ze niet aan, en dient ze niet.* Wanneer dus beide geboden de afgodery verbieden, zyn zy inderdaad maar één gebod. Het byvoegzel, *gy zult u geen beeld maaken* enz. toont ſlegts aan, wat wy te vermyden hebben, als wy het eerſte gebod niet willen overtreeden. Maar men zegt, in het eerſte gebod wordt bloot de *groove*, en in 't laatſte de *ſubtiele* afgodery verboden. Ik begryp niet, hoe men zulks kunne zeggen. Want is 'er wel een groover afgodery, dan die door de aanbidding van geſneeden beelden gepleegd wordt? en evenwel gewaagt daarvan dit bevel van de beelden en gelykenisſen, dat men tot het tweede gebod maakt. Zy, die zich verbeelden, dat alle beelden, men mag ze al dan niet aanbidden, verboden worden, trekken dit gebod al te ver. Want als God 'er byvoegt, *bidt ze niet aan, en dient ze niet*, dan verklaart Hy zichzelven, voor hoe ver, en in wat betrekking, geene beelden zullen gemaakt worden. Als het oogmerk om hen Godlyke eere te bewyzen, of zich daar naar een begrip van den onzigtbaaren God te vormen, wegvalt, kunnen de beelden niet ongeoorloofd zyn; voornaamlyk als zy daartoe dienen, dat men daardoor zekere Verſchyningen en Openbaaringen des Allerhoogſten, in des Heeren Woord beſchreeven, wil herinneren.

„ 2. Wy zullen, wat het negende en tiende Gebod

betreft, *Gy zult niet begeeren uwes naastens huis: Gy zult niet begeeren uwes naasten huisvrouw, knegt, dienstmaagd, vee, noch al wat zyns is*, toeftaan, dat beide Geboden, in 't algemeen betragt, op één uitkomen. Door beide worden de kwaade begeerten verboden, welke, uit het binnenfte verderf onzer harten, ook tegen onzen wille, opkomen. En dit is 't niet alleen, maar de bronwel deezer kwaade neigingen, de erfzonde, die in ons woont, wordt daar door afgekeurd en verdoemd. Want anders kon men deeze geboden van het zesde en zevende niet onderfcheiden. Ik geloof dienvolgens, dat PAULUS op beide hebbe gezien, wanneer hy fchryft: *ik wist niet dat de lust zonde zy, waar 't dat de Wet niet gezegd hadde, gy zult niet begeeren*, Rom. VII: 7. LUTHERUS fchynt insgelyks van dit gevoelen geweest te zyn, dat deeze twee geboden, wat den inhoud betreft, overeenftemden. Want hy verbindt ze beiden in zynen grooten Katechismus, van beiden ééne Verklaaring geevende. En MOSES, de beste Uitlegger der Wet, heeft, wat nog meer is, het geheele negende gebod met een gedeelte van het tiende verbonden, en een gedeelte van het laatfte als een geheel gebod voorgefteld. Want hy fpreekt in de herhaaling der Wet aldus: *Laat u niet gelusten uwes naastens vrouw;* (dat een gedeelte van het tiende is,) *Gy zult niet begeeren uwes naastens huis*, (dit is het ganfche negende gebod,) *akker, knegt, dienstmaagd, os, ezel, noch al wat zyns is.* Men kan des niet te min beweeren, dat deeze twee geboden onderling verfchillen. Men behoeft bloot aan te neemen, dat deeze geboden te gelyk een byzonder oogmerk op de Jooden hadden (*). 't Was met de onroerende goederen der Israëliten geheel anders dan met de onzen gefteld. En dit kan men ook van hunne vrouwen, knegten en dienstmaagden zeggen. Verfchillende aarten van voorwendzels hebbende, om niet flegts huizen en onroerende goederen, maar ook de vrouwen, knegten en dienstmaagden des naasten aan zich te brengen, hadden zy ook byzondere redenen zich daarvan te onthouden. God zeide dus, dat het reeds zonde zy,

„ (*) LUTHER zegt in de Verklaaring van het 9de en 10de gebod: *Hæc duo posteriora præcepta Judæis peculiariter data sunt, quamquam ad nos quoque nonnulla ex parte pertineant.* Confer V. DANHAUER *in der Cathechismusmilch.* Pred. 41. Th. 2. p. 390".

zy, des naastens huis te begeeren; waartoe menig een kon gelooven een schyn van recht te hebben. Dan, dit was niet genoeg. Een Jood kon die redenen voor gewigtig houden, hem de begeerte naar 's naastens onroerende goederen afraadende, en evenwel gelooven, dat hy een recht hebbe, om 's naastens Vrouw, Dienstboden en Vee te begeeren. Wegens deeze redenen gaf God des aangaande een byzonder gebod. Wanneer wy dus onderstellen, dat God zyne Wet, in betrekking tot de Jooden, in tien geboden verdeeld hebbe, zo twyfelen wy niet, of het gebod, *gy zult niet begeeren uwes naastens huis*, zy van het volgende verschillende, en een byzonder Gebod. Maar het schynt, dat deeze geboden, in betrekking op de Christenen, of veel meer op alle andere volken, eenerlei zaaken verbieden, en dus als één konden worden aangemerkt, by aldien wy maar negen, en niet, naar de Godlyke bepaling, tien geboden wilden tellen".

Aanwyzing, om de uitwendige Slag-Adergezwellen op een gemakkelyke wyze te geneezen, door CAROLUS GUATTANI, *Heelmeester van wylen Paus* CLEMENS XIV (Ganganelli,) *vertaald en vermeerderd met een Aanhangzel van Waarneemingen, door* JACOB VAN DER HAAR. *Met Plaaten. Te Rotterdam by* R. Arrenberg 1779, 112 *bladz. in groot octavo.*

'T Werkje van den Heer GUATTANI, te Rome, over de uitwendige Slagader-breuken, uitgegeeven, was in ons Gemeenebest, onder de Heelkundigen, byna geheel onbekend: 't zelve vervatte zaaken, van 't grootste gewigt in de Heelkunde, naamlyk de Geneeswyze der uitwendige Slagader-gezwellen, die tot heden toe nog gebrekkelyk was, en meermaalen doodlyk voor den Lyder. —— De Heer GUATTANI, de verschillende Geneeswyzen tegen de uitwendige Slagader-gezwellen beproefd, en gezien hebbende dat de onderbinding, zoo algemeen aangeraaden, veelal gevaarlyk, de afzetting in de dye, in vier gevallen, doodlyk was, en dat de goedertierene Natuur deeze ziekte, meermaalen alleen, en volkomen, genas, zoo besloot hy, eindelyk, om, in alle gevallen, de drukking van het gezwel, en de bezwagteling van het

het geheele deel, om de Natuur te helpen, voor alle anderen te beproeven. De zoo onverwagte, als heilzaame uitwerking, welke hy daarvan, in verscheiden gevallen, die genoegzaam hooploos scheenen, zag, deeden hem, eindelyk, besluiten, om deeze handelwys als de beste en heilzaamste voor den Lyder, aan te merken. De zeer kundige Heelmeester VAN DER HAAR, die aanhoudend nutte waarneemingen en verbeteringen in de Heelkunde aan den dag brengt, heeft ook deeze Verhandeling in onze taal 't licht doen zien, gevolgd naar eene Hoogduitsche Uitgaave, te *Altenburg*, in 't jaar 1777, uitgegeeven, en nu vermeerderd door den Heer VAN DER HAAR, met een Aanhangzel van Waarneemingen, *om de wonden der uitwendige Slagaderen te geneezen, meerendeels alleen door het bezwagtelen van het geheele deel.* ——— Wy zullen hier een gedeelte laaten volgen van de eigene woorden, waarmede de Heer VAN DER HAAR 't gemelde Aanhangzel begint: ,, Het voorgaande Werkje van den beroemden GUATTANI bevat twee- en twintig Waarneemingen van Slagader-gezwellen, welke, door inwendige oorzaaken, op eene langzaame wyze, voortgekomen, ook een langzaam gevaar en dood, dreigden: geheel anders is het gelegen met de wonden en kwetzingen van voornaame Slagaderen, rasch en door een uitwendig geweld ontstaan, van welke de Heer GUATTANI niet spreekt. Want alle Heelkundigen stellen deeze Wonden niet alleen onder de gevaarlyke, maar rasch doodelyke: hierom hebben zy altoos met alle vlyt gepoogd dit haastig kwaad te verbeteren: het gloeijend Brandyzer, de bytende en samentrekkende middelen, de verschillende wyzen om de bloedende vaten toe te binden, de Eike-swam, de fyne mannetjes spons, en veele anderen, zyn, van tyd tot tyd, in het gebruik ingevoerd, en het is maar al te waar, dat 'er dagelyks gevallen voorkomen, waaraan dezelve, schoon naar de regels der konst, en met de keurigste druktuigen te werk gesteld, en geholpen, egter niet alleen vrugtloos worden aangewend, maar zelfs somtyds nadeelig zyn. ——— Het is dan de pligt van elken Heelmeester te staan naar verbetering, en, deeze hebbende uitgevorscht, de heilzaamste aller konsten, naamlyk de Heelkonst, met meer vermogende hulpmiddelen te verryken. En, gelyk gelukkige voorbeelden de edele drift aansporen ter gelukkige navolging, zo neem.

neem ik de vryheid om de volgende gevallen van gelukkige en eenvoudige geneezingen van gewonde Slagaderen, by wyze van een *Aanhangzel*, agter het Werk van den Heer GUATTANI te voegen; met dien vuurigen wensch, dat ze niet minder gelukkig door anderen, voorbeeldig zullen worden naargevolgd. ——— De Geneeswys welk ik alhier, *tegen de Wonden der Slagaderen*, aanprys, is niet nieuw, maar reeds voor meer dan honderd jaaren *tegen de uitwendige Slagader-gezwellen*, door BARNARD GENGA, voorgefteld, vyftig jaaren daar na door LANCISIUS aangeraaden, door PLATNER gevolgd, door THEDEN, en eenige weinige anderen, met uitneemende Waarneemingen bekroond. Wonder is het, en ten uiterften beklaaglyk, dat ze, in onzen tyd, zo weinig navolgers heeft: daarom, en alwaar het dat ik niets nieuws of byzonders, voordroeg, zo hoop ik nogtans dat de volgende gevallen van gewonde Slagaderen, de weinige voorgaande bevestigende, het getal derzelven niet flegts zullen vermeerderen; maar vooral aan Nederlandsch Heelkundigen verftrekken tot voorbeelden ter navolging, ten einde deeze heilzaame handelwys, nimmer naar waarde op prys te ftellen, niet ongeoefend ten nadeele van het menschelyk geflagt, te jammerlyk vergeten blyve. ——— De gevallen, waar van ik fpreek, zyn noch gering, noch zeldzaam, maar komen meest alle dagen voor, en zyn, ten aanzien van de eenvoudige geneezingen der valfche of onwaare Slagaderfpatten, voor zo veel ik weet, zonder genoegzaame voorbeelden".

Katechismus der Natuur, door J. F. MARTINET. *A. L. M. Ph. Dr. Lid van de Holl. Maatfch. en Predikant te Zutphen. Met Plaaten. Vierde Deel. Te Amfterdam by* J. Allart 1779. *Behalven de Byvoegzels enz.* 502 *bladz. in gr. 8vo.*

Ter voltrekkinge van dit leerzaame Gefchrift, 't welk daadlyk gediend heeft, om veelen van 's Lands Ingezetenen op te wekken, tot eene aandagtiger befchouwing van de Werken der Natuur, dan wel voorheenen plaats had, handelt de Eerwaarde *Martinet*, in dit vierde en laatfte Deel, nog van de Bloemen, de Zaaden, de voortbrengzelen van het Oosten en Westen, en den Oogst,

Oogst, mitsgaders over de Bosſchen en Boomen onzes Vaderlands; waar op hy alles beſluit met oordeelkundige onderrigtingen, nopens de wyze van de Schepping te beſchouwen. Vermits dit Werk hier mede afloopt, zo heeft zyn Eerwaarde aan 't ſlot van dit Deel nog gehegt, eenige Byvoegzelen en Verbeteringen, benevens een Bladwyzer, zo der opgehelderde Schriftuurplaatzen, als der verhandelde zaaken, over alle de vier Deelen. —— De onderwerpen, in dit laatſte Deel vervat, geeven onzen oplettenden Natuurbeſchouwer eene menigte van leerryke aanmerkingen aan de hand, die hy op eene ligtbevatlyke wyze ontvouwt; en waaruit hy geſtadig aanleiding neemt, om zynen Leerling een diepen indruk van Gods aanbiddelyke Volmaaktheden, en 's Menſchen verpligting, om hem te verheerlyken en te gehoorzaamen, in te boezemen. Voor 't overige heeft hem, in 't beloop van dit gantſche Werk, en zoo ook in dit Deel, die trant van onderwyzen, welken hy gehouden heeft, by manier van een gemeenzaam geſprek, meermaals de vryheid verleent van deeze en geene waarneemingen, die anders zo bepaaldlyk niet tot het behandelde onderwerp zouden behooren, 'er in te vlegten. Zyn Eerwaarde heeft dikwyls op eene ongedwongene wyze gebruik gemaakt van die vryheid; en langs dien weg ontmoeten we ook hier, als toevallig, eene waarneeming, raakende een verſchynzel hier te Lande, omtrent welks oorzaak men 't nog niet eens is; en waaromtrent de waarneeming van den oplettenden *Martinet* ten grondſlage van verdere opmerkzaamheid kan ſtrekken; waarom wy dezelve in deezen nog zullen plaatzen. —— Zyn Eerwaarde had zynen Leerling, uit een Bosch komende, in een ſtand gebragt, die hem een by uitſtek verrukkend gezigt voor oogen ſtelde; dan ziet, een opkomende Damp begint het zelve te benevelen; het welk den Leerling doet zeggen: „ Komt 'er niet, onder ons ſpreeken, een Damp aan de Lucht?" waarop het onderrigtend geſprek aldus vervolgt.

„ A. Waren wy thans in de maand May, wanneer men in Gelderland, Utrecht, Holland en elders, meestal met eenen Oostenwind, ſoortgelyken ziet, gy zoudt, 'er na vraagende, den eenen hooren zeggen: dat het eenen Nevel ware; den ander dat men dien moet houden voor eenen Rook, wyl men hooger op de Heide, ter uitſprui-

ſpruitinge voor de Schaapen afbrandt; en eenen derden, dat men hem voor eenen Veenrook neemen moet. Lang en veel is hierover getwist, en het geſchil is nog niet afgedaan: zelfs wordt het alle jaaren, als men dien ziet komen, opgehaald; het een ſterk verdedigd, het ander driftig tegengeſprooken, met dat gevolg, dat alles nog blyft in het onzekere.

„ V. Hoe zou dat een Veenrook konnen zyn?

„ A. In Drenthe, Overysſel, Bentheim enz. liggen veele Veenen, of moeragtige Gronden, waarop eene ſpongieuſe Korst zit, min of meer eenen voet dik. In het Voorjaar roeren de daar woonende Landlieden dezelve met werktuigen om, en hakken ze in kluiten. Wanneer nu de Winden, en vooral de Zon, deezen gedroogd, verwarmd en brandbaar gemaakt heeft, ſteeken zy, indien de Regen het niet belet, en vooral als 'er een vaste Ooste-Wind waait, dezelven in brand, om deezen anders onvruchtbaaren, ja onnutten grond, goed te maaken, en zaaien 'er aanſtonds Boekweit in, die in deeze zeer geſchikte Asſche wonder wel groeit. Dus branden of ſmeulen 'er, ſomtyds, mogelyk wel *vyftig duizend* Morgen Lands, het welk een geweldig ongemak geeft aan Lieden, welken in die ſtreeken beneden den Wind woonen. De Huizen raaken daar door vol vuilen ſmooks; de Arbeiders, die 'er nog in werken moeten, worden door denzelven ſoms *vier* dagen blind, weshalven de Overheid, zag zy niet op de daaruit ſpruitende winſten, dit bedryf gewisſelyk zou verbieden. Deeze rook wordt door den Westenwind tot diep in Duitschland, men zegt zelfs, ſomtyds tot Berlyn; en met een Oostenwind, over Holland en de Noordzee, tot in Londen gedreeven; meestal gezien wordende op het einde van Mai, of in 't begin van Juny, dat van het Weder afhangt, wyl het dan de tyd is, om de Boekweit met eenen vastſtaanden Oostelyken Wind te zaaien.

„ V. Waaruit beſluiten ſommigen, dat die Nevel of Damp, men noeme dien, zo als men wil, eenen Veenrook zou zyn?

„ A. Zy zeggen, dat men dien nooit dan beneden den Wind ziet, dat men deszelfs rookagtigen ſtank dikwils ruiken kan; vooral zy, die 'er naby woonen; dat de Zon dan een rooder aanzien krygt; dat de Schaduw der Boomen of Takken eene blaauwe Koleur vertoont; en dat

men

men den ſmook nooit dan by het branden der Veenen ziet.

„ V. En wat zeggen anderen daartegen?

„ A. Dat zy, die hier in Gelderland aan de West-en Zuidzyde dier Veenen woonen, denzelven met eenen Zuidenwind gezien hebben; waaruit zou volgen, dat die Rook niet uit de brandende Veenen, ten Oosten van hun gelegen, komen kan: waarop geantwoord is, dat een Noordelyke wind denzelven dan te vooren naar het Zuiden vervoerd zal hebben; doch een Zuidelyke, daarop volgende, dien te rug heeft doen keeren, waardoor zy denzelven met zulken Wind vernomen hebben.

„ V. Men voerde niets meer aan, by wyze van tegenwerping?

„ A. Ja wel! Men zeide het ongelooflyk te zyn, dat deeze Rook zo lang kon ſtand houden in de Lucht, en zo ver doordringen; doch men antwoordde hierop, dat men moest zien, welken geweldigen Smook *vyftig duizend* brandende of ſmeulende Morgen Lands gaven, om dit te kunnen gelooven.

„ V. Wat denkt gy van dit voor-en tegengezegde?

„ A. Ter beſlisſinge van het geſchil gezind, hield ik my in de Maand May 1778 gereed, om, by het eerſte branden, naar die Veenen te gaan, en alles van naby te bezien: doch een Edelman uit dien oord waarſchouwde my, dat de Veenen, wegens den gevallen en nog vallenden Regen, niet in dat jaar, zo 't ſcheen, ten minſten niet in May, konden of zouden gebrand worden. Dit is ook de reden, dat men dien jaare de zwarte Vliegen met den Rook in May niet te gelyk in Holland gezien heeft; zynde anders de laatſte, gelyk men daar meent, een voorteken der eerſten, of ze komen te gelyk. My is egter gezegd, dat een Amſterdamsch Heer de Eieren deezer Vliegen in de Schors der Boomen ontdekt zou hebben. Anders ſtaa ik in het vermoeden, (III Deel bl. 80,81.) dat ze uitgebroeid worden in de Veenen, en, van daar, door 't branden verjaagd, zich verſpreiden, en met den Rook in Holland overkomen. Ondertusſchen is men, in en omſtreeks die Veenen, in dat jaar geweldig gekweld geweest, door deeze Inſecten. Lieden van zeventig jaaren getuigden, die nooit in eene dergelyke menigte gezien te hebben. Zy vielen eerst op de Kersſe- en Appelboomen aan; doch deezen weinig

of

of geen Bloesfem dat jaar geevende, vlugtten zy naar het Eikenhout, waarvan zy, een paar dagen gezeten, en 'er geen voedzel op gevonden hebbende, flaauw of dood afvielen. De fterke Wind, die 'er op volgde, was aldaar het behoud van het overige Gewas; want het onnoemlyk getal Rupfen, en de overige gebleeven zwarte Vliegen, zyn 'er door verdweenen.

„ V. Heeft men dan de Veenen dat jaar niet gebrand, of wat hebt gy 'er van vernoomen?

„ A. Het Weder daarna ten goede veranderende, begon men de branding in Juny: en ik, tot den vyf- en twintigften van die Maand, hier of te Alkmaar in Noordholland zynde, zag niets van eenen Damp of Rook, maar 's morgens, den zes- en twintigften, met eenen Oostelyken Wind, vernam ik denzelven te Edam aan de Lucht; doch na den middag, eenen Noord-westelyken Wind opkomende, verdween deeze geheel. Ik verwonderde my, denzelven, was hy een Veenrook, zo laat te zien: de Boekweit, dacht ik, is toch reeds lang gezaaid. Zou dan deeze beroemde Damp of Rook een waare Nevel of Dampagtigheid zyn? Om het zekere te weeten, fchreef ik daarop aan den gezegden gedienftigen Edelman, wat ik te Edam vernomen hadt. Hy antwoordde my: „ de meeste Veenbranderyen zyn in Juny met Westelyke Winden gefchied: dus heeft alles, wat ten Westen der Veenen ligt, weinig of geen gezigt van eenen Rook gehad. Ten Noorden was, op den veertienden Juny, de Brand het fterkfte, en men zag in het Rysfenfche Veen den Rook zich duidelyk verfpreiden, dien men ook te Lochem, Borkulo en verder bemerkt zal hebben. Ik reedt dien dag Oostwaards aan naar Ootmarfum; doch hoe verder ik kwam, hoe dikker de Rook, komende uit de ten Noorden liggende brandende Veenen, toenam. Den volgenden dag viel 'er Regen, die den Rook wegnam, en de Lucht affpoelde. Dezelve begon weer, eenige dagen daarna, met Oostelyke en Noordelyke Winden: ik, in Overysfel zynde, zag hem van verre voorby trekken. Toen ik den vier- en twintigften naar Zwol reedt, befpeurde ik denzelven meer, naarmaate ik in de ftreeken des Winds, en der brandende Veenen, kwam. Den vyf- en zes- en twintigften ftondt alles op gelyken voet: doch, de Wind toen veranderende, en uit het Westen komende, keerde de Rook der

voorige twee dagen te rug: het kon toch geen andere zyn, alzo 'er ten Westen geene Veenen liggen. Deeze terugdryving gebeurt zelden, om dat men veeltyds, na de droogte, met dien Wind Regen krygt, en de Rook dan aanstonds verdwynt, doch de Wind dien dag zonder Regen in het Westen omloopende, en de droogte aanhoudende, veroorzaakte dit deeze terugkeering. Dan op den *vier- vyf- en zes- en twintigsten*, heeft men, met eenen Oostlyken Wind, in de Drenthsche Veenen by Coevorden gebrand". ——— Toen ik dit verhaal vergeleek by het geen ik te Edam op den *zes- en twintigsten* gezien hadt, meende ik te mogen besluiten, dat de Damp, toen vernoomen, niet anders dan de Rook, uit de gezegde Veenen, met den afdryvenden Oostelyken Wind, gekomen, geweest zal zyn. Edam ligt toch, zo gy de Kaart naziet, beneden Winds van Coevorden. De Rook, den *vier-* en *vyf- en twintigsten* daar opgegaan, is dus den *zes- en twintigsten* te Edam geweest; doch die van den *zes- en twintigsten* te Coevorden is niet te Edam overgekomen, maar, voor zyne overkomst, door den volgenden Noord-westelyken Wind afgedreeven.

„ V. Kan de Rook zo ver worden voortgedreeven?

„ A. Zeer wel: De ervaaren en naauwlettende Zee-Kapitein H. REINTJES heeft my eens verhaald, dat hy, in de Middellandsche Zee kruisende, *vier* of *vyf* mylen ver van de Barbarysche Kust, dergelyken Damp, die een waare Rook was, gezien heeft, voortkomende uit de brandende Souda en de Bosschen, die de zwervende Africaansche Horden in brand gesteeken hadden. En kan nu deeze gelukkige Waarneeming het geschil nog niet uit de waereld helpen, wagt dan tot eene volgende gelegenheid, en dan zult gy een ooggetuige van alles worden".

Aanmerkingen over de Landhuizen en Tuinkunst, door C. C. L. HIRSCHFELD. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Utrecht by* G. T. v. Paddenburg 1779. *In octavo* 141 *bladz.*

Om den smaak der Duitschers in de Tuinkunst te verbeteren, en hen op te leiden om het natuurlyk schoon, in 't aanleggen hunner Landhuizen en Tuinen, beter in agt te neemen, dan gewoonlyk geschiedt, heeft de Heer *Hirschfeld* zyne gedagten nopens dit onderwerp

gemeen gemaakt: en men heeft ze thans in onze taale aan 't licht gebragt, gemerkt ze van dien aart zyn, dat ze ook onzen Nederlanderen te ſtade kunnen komen. Hy beſchouwt de Tuinkunst als eene navolgſter der natuur, en grondt alle zyne onderrigtende aanmerkingen op het geen de natuur zelve ons des aangaande aan de hand geeft; weshalve zyne voorſtellingen, met eene onderſcheidenlyke overbrenging op de verſchillende omſtandigheden, zo wel voor de eene als andere Natie dienſtig kunnen zyn. De Heer *Hirschfeld* houdt zig in dit Stukje niet op met het bepaaldlyk zogenoemde Tuinwerk, om de Hoveniers en Tuiniers te onderrigten; maar vestigt het oog op de Tuinkunst zelve, om den aanleggeren of bezitteren van Lustplaatzen de behulpzaame hand te bieden, ten einde hun een goeden ſmaak in te boezemen, om het wanſtallige te vermyden, en het weezenlyk ſchoon beſtendig gade te ſlaan. Oordeelkundige Liefhebbers in dit ſtuk zullen zig der moeite niet beklaagen van dit Werkje doorbladerd te hebben; de meesten zullen 'er, vertrouwen we, nog al iets uit leeren; en zy, die tot hooger trap gevorderd zyn, zullen over 't geheel vry wel genoegen vinden, in de manier, op welke onze Autheur dit onderwerp behandeld heeft.

Na eene voorafgaande inleiding, betreffende het aangenaame en nutte van de beoefening der Tuinkunst, geeft de Heer *Hirschfeld* een beknopt verſlag van de oude Lusthuizen en het Landleven der Romeinen, met nevensgaande aanmerkingen over het verval en de weder opkomst der kunſten in Italie. Daarnaa hegt hy zyne aanmerkingen over het aanleggen, de bouwwyze en verfraaijing der Lusthuizen; ter aantooninge van 't geen men daaromtrent, zo binnen als buiten dezelven, in agt heeft te neemen. Voorts laat hy zich beknoptlyk uit over het lot der Tuinkunst, die veelal verwaarloosd is geworden; en welker practyk de Franſchen, zo in hun eigen Land, als by andere Volkeren, door den grooten invloed, dien zy by veelen hadden, niet weinig bedorven hebben; met te kunſtig te willen zyn, zonder de natuur behoorelyk raad te pleegen. Onze Autheur is niet vreemd van denzulken toe te vallen, die beweeren, dat de Chineezen, door hun voorbeeld, den Europëers den eerſten wenk gegeeven hebben, om de egte Tuinkunst te kennen. „ De Chinees, zegt

„ hy, verlichtte den Engelschman, en deze begon de
„ opheldering te gebruiken, en ze verder mede te dee-
„ len. Nu begreep men, het geen men reeds te voren
„ had kunnen begrijpen, dat de ſmaak in tuinen, als de-
„ zelve goed zal zijn, juist dezelfde moet wezen, die
„ in de overige ſchoone kunſten met zo veel aanlokking
„ heerscht. Men leerde inzien, dat de tuinkunst, wan-
„ neer zij tot haare oorſpronglijke waardigheid verheven
„ zou worden, zo min als eene der fraaije kunſten hoe
„ genaamd, het ongevoeglijke, het eenvormige, het
„ verzierde duld, en dat zij door een zeker gevoel van
„ het ſchoone, en door eene gezonde oordeelskragt, ge-
„ leid moet worden. Men zogt waarnemingen der ge-
„ waarwording, en de beoordeeling van het ſchoone
„ ook op deze kunst aan te wenden; en moest daarbij
„ zeer ligt opmerken, dat eene agtelooze inrigting veel
„ meer gevalt, dan eene angstvallige uitgedagte naauw-
„ keurigheid; dat uit het gebrek van verſcheidenheid en
„ vryheid walging en vermoeidheid ontſtaat; dat onbe-
„ lemmerde en bekoorlyke uitzigten, afwisſeling van
„ tooneelen, en zelfs eene zekere wildernis, oneindig
„ verre boven de zorgvuldigſte afmetingen, en de ſtiptſte
„ regelmatigheid te ſtellen zijn. Kortom dat het na-
„ tuurlijke, verfraaid door de beſcheiden kunst, alleen
„ het voorregt behoud, om eenen waaren aangenaamen
„ indruk te geven, en zelfs het verſtand te vermaken".
Het bovengemelde gewag van 't voorbeeld der Chinee-
zen, en deszelfs navolging door de Engelſchen, leidt
den Heer *Hirschfeld* tot eene afzonderlyke beſchryving
van de gewoone inrigting der Chineeſche Tuinen; mits-
gaders om eerst in 't algemeen te melden, hoe de En-
gelſchen het plan der Chineezen niet alleen overgenomen,
maar ook verbeterd hebben; en zulks vervolgens duide-
lyker te toonen, door 't mededeelen eener naauwkeurige
beſchryvinge van twee der voornaamſte Parks van Enge-
land, te weeten, dat van *Wentworth* en *Hagley*; welker op-
lettende beſchouwing een ieder moet verrukken, en hem
tevens nutte lesſen in de Tuinkunst aan de hand geeft.
—— De beſchryving dezer Engelſche Parks is te
breedvoerig, om 'er in deezen gebruik van te maaken;
dan zie hier het berigt, het welk de Autheur ons geeft
van den ſmaak der Chineeſche Tuinen, tot welks op-
vol-

volging de natuur zelve in China de pragtigſte liggingen en uitzigten aanbiedt (*).

„ De voortreflijkheden der tuinen, zegt onze Schrijver, beſtaan in de fraaiheid van toneelen, die in de natuur zo zeer behagen, en zelfs in de kleine aangenaame nalatigheden, die zij niet ſchijnt af te keuren. De plaats, welke tot den tuin gemaakt word, is in verſcheiden toneelen van dien aart verdeeld. Gekronkelde laanen, welken men door bosſchaadjen heen gehakt heeft, voeren naar ſteeds afwisſelende uitzigten, terwijl dezen het bekoorlijke voor het oog vermeerderen, nu door een gebouw, dan door een ander met keuze geplaatst of enkel verfraaid voorwerp, dat aanlokkend is, en bekwaam om de werking van het geheel kragtiger te maken. —— De Chinees kiest drieërleie toneelen, welken hij in zijne tuinen plaats geeft: namelijk vrolijken, akeligen en romanagtigen, die met elkander gevoeglijk verbonden worden. Voor de laatſten werd veeltijds eene ruiſchende beek onder den grond heen geleid; deeze vermaakt door haar geruisch, en vermeerdert de opmerkzaamheid, daar het oog dezelve vergeefs zoekt te ontdekken. Nu brengt de lugt, in klooven van rotzen, of in openingen van gebouwen, zeldzaame toonen voort, of verſcheiden echos vereenigen zig, om eenen onverwagten indruk te maken. En, om dien te vermeerderen, worden hier zeldzaame dieren, boomen en planten onderhouden. Duistere grotten, hellende rotzen en watervallen, die van dezelven bruiſchende nederſtorten; daar rondom krom gewasſen boomen, welken hier ſchijnen door den ſtorm geſcheurd, daar door denzelven in den ſtroom geſtort te zijn; anderen, die het aanzien hebben, als of zij van den blikzem verzengd waren; dan wederom eenige ingeſtorte, andere half afgebrande gebouwen, en enkele hutten, hier en daar verſpreid ſtaande. Dit alles maakt in de Chineeſche tuinen de akelige toneelen uit. Als dan worden dezen door vrolijken afgewisſeld, die den aanſchouwer, door veranderingen, welke altoos onverwagt zijn, zo

(*) Zie *Deſign of Chineſe Buildings &c. by* Mr. CHAMBERS. Lond. fol. 1757. *The Riſe and progress of the preſent Taste in planting Parks, Pleaſure-Grounds, Gardens &c.* In a poëtic Epistle 4°. 1767.

zo wel ten aanzien der gedaante, als der verwen, van licht en schaduwe, en door eene aangenaame verscheidenheid, bezig houden. ——— Op eene uitgestrekte plaats is gemeenlijk elk toneel voor een bijzonder gezigtspunt ingerigt; op eene kleinere, daar zulks niet kan wezen, nemen de voorwerpen, volgens de verscheiden gezigten op dezelven, telkens eene andere gedaante aan, en wel zo afwisselende, dat men zig verbeelde telkens iets nieuws te zien. ——— Groote tuinen, die ten deele met veele boomen beplant zijn, hebben toneelen en gebouwen, die voor elk bijzonder jaargetij geschikt zijn, en gewijd aan het genot der bekoorlijkheden, die aan dezelven eigen zijn. Niet minder vindt men aangelegde meiren, versierd met eilanden, vloeden, kanaalen. De oevers zijn hier zandig en steenig, daar bezet met groene heuvels en houtgewas, nu vlak en met kleine struiken en bloemen versierd, dan gezoomd met steile rotzen, in welker holen en klooven men het water met een woest en wild geluid hoort bruischen: alom vertoont zig de waare natuur, altoos rijk in schoone afwisselingen. ——— De lustsrroomen en beeken in de tuinen hebben geen regten en eenvormigen loop; zij worden bekoorlijker door de bogten en kromten, waarin zij voortslingeren, door de nu smalle dan breede ruimte, die zij beslaan, door het hier bulderend gedruis, ginds zagtmurmelend ruischen, dat eerlang onder het stil voortglijjen allengs verstomt. Op andere plaatsen vind men bosschaadjen, hier en daar doorsneden door beeken, op welken men in kleine jagten kan varen: nu is het lieflijk water vrij, dan met een groen dek van loof overschaduwd, en altoos leid de vaart tot een nieuw aangenaam landtooneel. Op den grazigen vloer, dien men hier en daar in de groote tuinen ziet, graast tam gedierte, dat aan het gewest nog meer leven geeft. Bij dezen smaak in de verheven schoonheden der natuur schijnen de parterres, hekkens, bedekte gangen en andere dergelijke toneelen onzer tuinen, den Chinees niet bekoorlijk genoeg te zijn. En wanneer men al eens wandeldreeven, of laanen, vind, hebben dezelven meestendeels ter wederzijden muuren, tegen dewelken wijnstokken en boomen geplant zijn, die langs dezelven hunne ranken en takken uitbreiden; en komen uit aan heuvels, bekleed met bosschaadjen, aan welker voet beeken murmelen;

of

of aan bruggen: aan kleine lustbosschen, en andere afwisselende voorwerpen, die men, tot vermenigvuldiging der toegangen, met veel keuze aangelegd heeft.

„ Uit deze korte, schetze kent men reeds het eigenaartige der Chineesche tuinen, het welk met derzelver waare bedoeling overeenkomstig is; en wanneer men daarbij de Engelsche parks beschouwt, word het, behalven de geschiedkundige bewijzen, nog zigtbaarer, dat de laatsten navolgingen zijn der eersten; doch navolgingen, die, ondersteund door meer vernuft en bespiegeling, het oorspronglijke overtreffen.

„ Bij al die voortreflijkheden, welken de Chineesche tuinen hebben, schijnt het egter, dat zij het woeste en verschriklijke der natuur dikwijls te verre drijven. En schoon men het schriklijke kan plaats geven in groote tuinen, die met eene uitgestrekte natuurlijke landstreek meer gelijkheid hebben, mids dat het zelve zeer spaarzaam geplaatst worde, en enkel om der verscheidenheid wille, en tot versterking van de voornaamste gewaarwording; is het nogthans, wijl het zeer ligt strijdig daar tegen kan wezen in zeer kleine ruimte, eerder te vermijden, dan dat men het daar plaatze, om eene onaangenaame werking te doen. De neiging tot het natuurlijke vervoert de Chineezen zomwijlen ook tot vindingrijke kunstwerken, gelijk, bij voorbeeld, boomen, die van hooge rotzen afhangen, en als in de lugt schijnen te zweven. Als werken van het geval kunnen zij verwondering verwekken; maar het zijn geen voorwerpen van smaak, welken men voorbedagtlijk in een tuin kan plaats geven".

Wyders behelst dit Stukje eenige algemeene grondregels der Tuinkunst, midsgaders byzondere lessen over de schikking der enkele deelen in een Tuin, en oordeelkundige aanmerkingen over de versieringen in de tuinen; waarop het zelve ten laatste besloten wordt, met eene aanpryzing van de beoefening der Tuinkunst; die in veele opzigten nog merkelyk verbeterd zou kunnen worden.

PIETER BONDAM, *Redevoering over de Unie van Utrecht, ter gelegenheid van derzelver Eeuwfeest, uitgesprooken op den 29 van Louwmaand, des jaars 1779. Uit het Latyn in 't Nederduitsch vertaald, door* Mr. RUTGER BONDAM. *Te Utrecht by* A. v. Paddenburg, 1779. *In groot octavo 178 bladz.*

In deeze Redenvoering verleent ons de Utrechtsche Hoogleeraar, na eene voorafgaande geregelde ontvouwing van 's Lands toestand, zedert dien tyd dat de Spaansche Vorst, *Philips de II*, de regeering over de Nederlanden aanvaard had, tot op de Gentsche Pacificatie, en de daarna volgende bedriegelyke handelingen van den Landvoogd, *Don Jan van Oostenryk*, een gezet verslag van 't voorgevallene, met betrekking tot het oprigten en daadlyk daar stellen van de Utrechtsche Unie. Een onderwerp, 't is waar, dat dikwerf en op onderscheiden wyze behandeld is; weshalve het niet konde missen, of de Hoogleeraar moest nu en dan op overbekende zaaken stille staan; dan met dit alles vordert zyne Redevoering de oplettende leezing van alle Liefhebberen der beoefeninge onzer Vaderlandsche Geschiedenissen. ——— Behalven dat hy over het bekende niet breeder uitweidt, dan zyn plan van hem eischte; zo behelst deeze zyne Redenvoering, niet alleen een by uitstek wel aaneengeschakeld verhaal van 't voorgevallene, dat zig met genoegen laat leezen; maar tevens eene menigte van byzondere opmerkingen, en daarbygevoegde aantekeningen, welken ter nadere verklaaringe of bevestiginge van deeze en geene omstandigheden dienen; of ook wel strekken om eenige min bekende of averechts opgevatte byzonderheden in een duidelyk licht te stellen. Zyn Ed. was hier toe te beter in staat, om dat hy de gunstigste gelegenheid had van een aantal van onuitgegeevene stukken, met betrekking tot het voorgevallene, om en aan dien tyd, te kunnen raadpleegen. Hierdoor bezat hy, in dit opzigt, geen gering voordeel boven alle zyne Voorgangers, dien deeze stukken ontbraken; en hy heeft 'er, gelyk men uit het doorbladeren deezer Redenvoeringe meer dan eens zal kunnen bemerken, inderdaad een oordeelkundig gebruik van gemaakt. ——— Om een voorbeeld hier van te berde te brengen zullen wy den Leezer mededeelen, het hoofdzaaklyke van 't geen de Hoogleeraar bygebragt heeft, om te toonen, „ dat men veel vroeger, dan men, „ by gebrek der egte stukken, tot nog toe gemeenlyk geloofd „ heeft, bedagt is geweest, op het maaken van een naauwer en „ nader Verbond tusschen de nabuurige Gewesten; het welk met „ het treffen der Utrechtsche Unie zyn vol beslag verkreegen „ heeft" ——— De Hoogleeraar gewag gemaakt hebbende van den raad door, Prins *Willem*, den Algemeenen Staaten gegeeven, om zig te hoeden tegen de aanslagen van *Don Jan*, geeft met wei-

weinige woorden een berigt van den hachlyken toestand der zaaken in dien tyd, en vervolgt daarop indeezervoege.

„ Terwyl Oranje tusschen hoop en vreze dobbert; terwyl hy nog onzeker is, waarop de beraadslagingen zouden uitlopen; terwyl hy zyn uiterste best doet, om den Gentschen Vrede ongeschonden te houden, heeft hy intusschen getracht de naburige Nederlanders, door een nader verbond, aan zich te verbinden (*).

„ Wilt niet gelooven Toehoorders, dat ELISABETH, Koningin van Engeland, in het begin van 't jaar 1577 het eerste ontwerp (a) onzer naauwere vereeniginge aan de hand gegeven heeft. Reeds enigen tyd voor dat haar Afgezant uit Engeland hier te lande aangekomen was, heeft Prins *Willem*, door zyne vrienden, zyn best gedaan, om de gemoederen (b) van die van *Gelderland*, *Utrecht*, *Vriesland* en *Overyssel* met zich, en zyne Hollanderen en Zeeuwen, te vereenigen, en met dezelve een Verbond van wederzydsche bescherming aan te gaan.

„ Ten minsten uit de Staatsbesluiten van dien tyd komt het my ten uiterste waarschynlyk voor, dat *Oranje* ter zelfder tyd, wanneer hy voornaamlyk bezig was met de *Vredehandeling van Gent*, en gantsch Nederland met zich en de zynen trachtte te bevredigen, ook daarop is uitgeweest, om de naburige Gewesten, door een

(*) De Prins van Oranie naamlyk, (gelyk onze Redenaar zig alvoorens reeds uitgedrukt had) voorzag, volgens zyn gewoon vooruitzigt, waarmede hy begaafd was, ligtelyk, dat de Gentsche vereeniging niet lang zoude stand houden; gemerkt de wegens verschil van Godsdienst verdeelde gemoederen zich zelden kunnen vereenigen. En hiervan daan zal zonder twyfel de reden moeten gehaald worden, waarom hy zich terstond alle moeite gegeven heeft, om door een zeker naauwer Verbond de nabuurige Volken onder zich te verbinden, en met zyne Hollanderen en Zeeuwen te vereenigen."

(a) Gelyk uit eenen zekeren *brief* van *Languet*, den 2 van Sprokkelmaand des jaars 1577 geschreven, de *Schryver van 't leven van* Willem den I. III. Deel, bladz. 247 getracht heeft te bewyzen; die hierin ook gevolgd is door den zeer naauwkeurigen *Bondt* in zyne *Hist. Fæd. Traject.* § 2 *pag.* 4. En van deeze gedagten schynt ook *Wagenaar* niet geheel vreemd te zyn, in deszelfs *Vad. Hist.* VII. *Deel*, *bladz.* 248. Wy ontkennen wel niet, dat Koningin *Elizabeth*, door 't ontdekken van 't geheim, waarom *Don Jan* zo sterk aandrong om de Spanjaarden ter Zee te laaten vertrekken, meerder toegenegen geworden zynde de zaak der Nederlanderen, omtrent het begin van 't jaar 1577 aan den Prins van Oranje, door haaren Afgezant een zodanigen raad kan gegeven, en de nabuurige gewesten ook aangemaand hebben, om door een nauwer Verbond voor zich en hunne zaak te zorgen. Doch dit was reeds te vooren door Oranje beproefd. Zo dat, overzulks de Koningin van Engeland nauwlyks schynt gehouden te kunnen worden voor de *eerste instelster* van het verbond; maar de eerste en voornaamste roem van die uitvinding heeft Prins *Willem* zich met recht kunnen en mogen toeeigenen, in zyne *Verantwoording*, bl. 143, daar hy onder anderen zegt, „ *wy bekennen, dat wy* de Unie EERST *gedreven hebben, dat wy* „ *se daer naer gevordert hebben, ja dat wy ons beneerstickt hebben, datse* „ *mochte onderhouden worden.*" ——

(b) *gemoederen*) Vergelyk BOR. X. *Boek*, *bladz.* 776.

een naauwer en altoosdurend verbond met zich te vereenigen (*c*); op dat hy in 't vervolg des te beter in staat mogte zyn, de openbaare oeffening des Hervormden Godsdienstes en de Burgerlyke Vryheid te kunnen handhaven, wanneer hy ondersteund werd door dat Verbond, het geen hy als zyn toeverlaat beschouwde, indien misschien, of in de Vergadering der Staaten, welke na het verdryven der Spanjaarden zoude byeengeroepen worden, de openlyke staat des Godsdienst, en de andere zaaken, uit hoofde van de verscheidenheid van Godsdienst, niet naar zyn en derzynen genoegen mogte bepaald worden; of ook wel, indien de Algemeene Vereeniging van geheel Nederland, 't zy wegens den nayver en den haat van de voornaamsten, 't zy wegens andere opkomende zwarigheden, mogte komen te vervallen.

„ Ten dien einde hadden reets de Staten van Holland (*d*), in den beginne van Wynmaand des jaars 1576, eenigen uit hun gevolmagtigd, om met de Afgevaardigden, wegens Gelderland, Utrecht, en andere Steden, binnen Gouda in onderhandeling te treden, aangaande het aangaan van een dusdanig Verbond. Zelfs zal men nauwlyks kunnen twyffelen, of die zelfde Voorstander der Nederlandsche Vryheid, in wiens huis het eerste Verbond der Edelen op nieuws bevestigt is geworden; namenlyk *Floris van Pallandt*, Graaf van Culemburg, heeft met twee Afgevaardigden der Staten van Holland, reeds omtrent het einde van Slachtmaand van het zelve jaar, binnen *Bommel* eene onderhandeling gehouden met de Afgezondenen uit Gelderland, over het aangaan van eene *naauwere vereeniging*; indien men aanmerkt; dat, zo ras die van Utrecht kennis kregen van deze vergadering, binnen *Bommel* gehouden, dezelve gemeend hebben, in den beginne van Wintermaand, van Staatswegen, naar Gelderland te moeten afvaardigen

(*c*) Zie, het geen wy hierover aangetekend hebben, in *de Verzameling van onuitgegevene Stukken, tot opheldering der Vaderlandsche Historie, I. Deel, bladz.* 51. *en volgende* (*).

„ (*d*) *De Staten van Holland.*) Zie de *Resolutie van de* Staten van Holland, *van den* 4 *van Wynmaand des jaars* 1576; welke wy geheel hebben gegeven, in de bovenaangehaalde *Verzameling, I. Deel, bladz.* 55 en 56."

(*) Het aldaar gemelde strekt inzonderheid om te toonen, dat 'er reden zyn, om te denken, dat het Stuk van een naauwer en nader Verbond tusschen de nabuurige Gewesten reeds op het tapyt geweest is, vóór de Gentsche Vrede, en toen men nog over dezelve handelde. —— Wy hadden ons eerst voorgesteld deeze en eenige volgende aantekeningen, welken de Hoogleeraar in deeze Redenvoering, uit dat Werk aanhaalt, ten opzigte van derzelver weezenlyken inhoud, ter gepaster plaats by te brengen; dan nader inzien heeft ons doen denken, dat wy den Leezer meer dienst zullen doen, met 'er een zamenhangend voorstel van mede te deelen, in ons volgend berigt van dat Werk zelve; waarom wy 't hier slegts by de aanhaling zullen laaten berusten.

gen (*e*) *Adriaan van Zuylen*, Deken van 't Capittel van St. Jan, en *Willem van Ryneveld*, Raad der Stad, die onder anderen van de Staten van dat Hertogdom verzogt hebben (*f*), om aan hun opening te willen geven, of, en in hoe verre, zy zich in een naauwer verbond met die van Overysfel, Groningen, Vriesland en Holland ingelaten hadden".

Na dit verflag van het vroegere gebeurde, laat zig de Hoogleeraar, in de verdere voordragt, uit, over de aanhoudende poogingen van Prins *Willem*, om dit aangevangen werk geftadig voort te zetten; waaromtrent hy insgelyks verfcheiden naderen ophelderingen, die deeze en geene handelingen in een duidelyker licht zetten, gemeen maakt; doch met welken wy, om niet te uitvoerig te worden, ons niet wel kunnen ophouden.

Verzameling van onuitgegeevene Stukken, tot opheldering der Vaderlandsche Historie, opgezogt, byeengebragt en met eenige aanmerkingen opgehelderd, door Mr. PIETER BONDAM, *Profesfor in de Rechten te Utrecht, en Historiefchryver van Gelderland. Eerfte Deel. Te Utrecht by* B. Wild, 1779. *Behalven het Voorberigt en den korten inhoud der Stukken, 329 bladz. In gr. 8vo.*

By gelegenheid van het opftellen der voorgemelde Redenvoeringe over de Unie van Utrecht, geraakte de Hoogleeraar *Bondam*, aan 't nafpooren van tot nog onuitgegeeven Stukken, tot deeze gewigtige gebeurtenis betrekkelyk, ten einde na te gaan, of hem ook 't een en 't ander ter hand mogte komen, dat ter nadere opbelderinge zoude kunnen ftrekken. Zig hier mede onledig houdende trof hy te gelyk verfcheiden Papieren aan, welken, fchoon

„ (*e*) *afvaardigen.*) Het bevel of Inftructie, door de Staten aan deze Afgevaardigden, *den 4 van Wintermaand des jaars* 1576, gegeven, hebben wy uitgegeven in de gemelde *Verzameling*, *I. Deel*, N. 55. en zie daar, 't geen wy bladz. 215—219 hebben aangetekend."

„ (*f*) *verzogt hebben*) namenlyk op den 6 van Wintermaand des jaars 1576 en wel, „ *Desfelvigen morgens zyn sekere* GEDEPUTIERDEN der Staten „ van UTRECHT *aencomen* —— *ende vorder muntlig voorgedragen, als* „ *sollen* de Gelderfchen fich noch WYDER ingelaten hebben (fo fy verftonden) „ als metten OVERYSSELSCHEN, GRONINGEN, VRIESLANT, ende HOLLANT; „ *waerom sy afgeveerdicht, om de gelegenheid daer van te vernemen, ende al-* „ *so goede Correspondentie met se te halden. Hebben de Gedeputierden oer* „ *Ed. W. ende L. voor antwoort gegeven, wie dat sy sich* al noch niet wyder, „ dan met de Generaale Staten UNIEERT ende verbonden hadden. *Soo over de-* „ *selve Heeren eenich middel wisten* wyders *sich met hun in te laten, der Lant-* „ *schap dientlyc, wolden sulex gern aenhoren.*" Gelyk men met zo veele woorden leest in het MS. *Verbael der Gedeputeerden van* GELDERLAND *van* 23 *Novemb.* —— 24 *Decemb.* 1576. Uit welk *Relaas* of *Verbael* wy het een en ander, tot de Historie van dien tyd betrekkelyk, hebben uitgegeven in die zelfde *Verzameling*, *I. Deel*, *Num.* 70, *bladz.* 263, en volg."

ſchoon ze hem in dit byzonder opzigt van geen dienst waren, egter hunne nuttigheid konden hebben ten beteren verſtande van deeze en geene voorvallen in ons Vaderland, die tot nog, of niet behoorelyk geſtaafd, of onopgemerkt gebleeven waren, of ſteeds hunne duistere zyde behouden hadden, 't welk hem tot het beſluit bragt, om ook deezen by een te zamelen. Door verſcheiden aanzienlyke Collegien, en byzondere Liefhebbers der Vaderlandſche Historie, in deezen arbeid begunſtigd zynde, verkreeg hy eerlang een groot aantal van Stukken van dien aart, welken, in eene meerdere of mindere maate, tot dat uitgebreider nut kunnen medewerken; vooral ten aanzien van 't gebeurde in de Provincien van Gelderland, Utrecht en Overysſel. Langs dien weg bezat de Hoogleeraar wel dra eene aanzienlyke verzameling van onuitgegeevens Stukken; van welken de beoefenaars van 's Lands Geſchiedenisſen met te veel vrugt gebruik konden maaken, dan dat ze afzonderlyk bewaard zouden worden, en voor 't algemeen in duisternis blyven. De Hoogleeraar, dus edelmoedig denkende, heeft zig ook daarop bevlytigd, om deeze zyne Verzameling ten openbaaren uitgave te ſchikken; het welk reeds de afgifte van dit eerſte Deel ten gevolge heeft; terwyl het oogmerk is, met de uitgave der verdere Stukken alle mogelyke ſpoed te maaken.

Agtervolgens zyne inrigting, begint deeze Verzameling na den dood van den algemeenen Landvoogd *Requeſens*, en wel van dien tyd af, dat men begonnen heeft te denken, om eene algemeene bevrediging onder de Nederlandſche Gewesten te maaken: en 't voorneemen is dezelve te vervolgen tot op de afzweering van Koning *Philips*; of mogelyk, zo de Liefhebbers der Vaderlandſche Geſchiedenisſen deezen arbeid begunſtigen, zulks verder voort te zetten, tot op den dood van den Vader des Vaderlands, en voornaamen Grondvester van deezen Staat, WILLEM den I. In deeze Verzameling bepaalt zig de Hoogleeraar niet alleen tot Stukken, die hunne betrekking hebben tot de algemeene Historie van ons Land; maar hy voegt 'er ook zulke opmerkenswaardige Stukken nevens, waaruit de Geſchiedenis van een afzonderlyk Gewest of Stad eenig nader licht zou kunnen ontvangen. En zyn verzoek is, dat de Liefhebbers, welken in hunnen voorraad eenige onuitgegeevens Stukken van die natuur, met betrekking tot het opgemelde tydperk, bezitten, de goedheid gelieven te hebben, van hem dezelven mede te deelen; hen verzekerende, dat hy 'er met verſchuldigde dankbaarheid gebruik van zal maaken, en ze in zyne Verzameling plaatzen. ——— Wat voorts de uitvoering betreft: de Hoogleeraar heeft zyne byeenverzamelde Stukken, zo veel mogelyk is, naar de tydorde geſchikt; geene andere gegeeven dan die, zyns weetens, tot nog ongedrukt zyn; de oorſpronglyke ſpelling beſtendig in agt genomen; en telkens aangetekend, waar ter plaatze hy zodanig een Stuk gevonden, en uit welke Archiven of Afſchriften hy 't zelve aan den dag gebragt heeft,

heeft, om dus aan ieder Stuk des te meer geloof by te zetten. Daarbenevens heeft zyn Ed., ter vereischter plaatze, nu en dan 'er eenige oordeelkundige aanmerkingen by gevoegd, 't zy ter opheldering van 't Stuk zelve, of ter aantooninge van deszelfs byzonderen dienst, om een of ander voorval, hier te Lande, in een duidelyker licht te zetten. —— Het oogmerk van den Hoogleeraar kan niet wel misfen van de algemeene goedkeuring weg te draagen, van alle de zulken, die eenig belang ftellen in de opheldering van de gefchiedenisfen onzes Vaderlands; en begrypen dat eene vlytige nafpooring veeler Stukken, die tot nog in 't duister gebleeven zyn, hieromtrent van een uitfteekenden dienst kan weezen. Ook zullen zy, de aanvanglyke uitvoering van 't zelve in het thans afgegeeven eerfte Deel nagaande, te over reden vinden, om 's Mans aangewende moeite danklyk te erkennen, en naar het verdere vervolg te verlangen. Het behelst naamlyk, tot de Stukken van het jaar 1576 bepaald zynde, reeds een aantal van meer dan tachtig Papieren, welken, het een min het andere meer, van weezenlyken dienst zyn, ten beteren verftande, of ter nadere bevestiginge van verfcheiden byzonderheden, zo met betrekking tot de Gentfche Pacificatie, als met opzigt tot de onderhandelinge der Staaten met *Don Jan*, en 't gedrag van dien Landvoogd, mitsgaders dat van Prins *Willem* in die dagen. 't Zou niet moeilyk vallen hier van onderfcheiden voorbeelden aan te voeren, dan 't geen we uit des Hoogleeraars Redevoering medegedeeld hebben, eischt eenigermaate, dat wy ons hier tot het aldaar befchouwde onderwerp bepaalen, en den Leezer nog onder 't oog brengen, 't geen de Hoogleeraar deswegens in dit Stuk gemeld heeft.

Een Brief van Floris van Pallandt, Grave van Kuylenburg, *aan de* Gedeputeerde Staaten van Gelderland, *van* 1576, 27 *October*, in beantwoording van *een Brief der* Gedeputeerde Staaten van Gelderland, *van* 22 *October*, met een nevensgaand *Berigtfchrift voor den* Heer van Weerdenborch, *door den* Graaf van Kuilenburg, *afgezonden aan de* Staaten van Gelderland, benevens *een Brief der* Regeeringe *van* Bommel *aan de* Staaten van Gelderland *van* 27 *October*, wel byzonder nopens het houden van eene bykomst te *Bommel*, zyn van dien inhoud, dat de Hoogleeraar 'er reeds eenige fpooren van 't opgemelde oogmerk van Vader *Willem* in meent te ontdekken; het welk hem aanleiding geeft, om dit Stuk wat nader voor te draagen, en in eene daarby gevoegde aantekening het volgende te melden.

„Zo ras namenlyk het Spaanfche Krygsvolk, na het inneemen van Zierixee, openlyk aan 't muiten was geflagen, en reeds Aix in Vlaanderen geplunderd had, wierden een iegelyk de oogen geopend, en een ieder yverde even zeer, om met gemeene kragten dien moedwil te keer te gaan, en zig van het Spaanfche, en ander uitheemfche, Krygsvolk te ontdoen. Geen gelukkiger tydftip kon voor den Prinfe, en die van Holland en Zeeland met hunne

Bond-

Bondgenooten, welke die van Bommel en Bueren waren, ooit uitgedagt worden, om het oorlogstoneel van hunnen bodem te verwyderen, dan deeze. Hy bediende 'er zig ook meesterlyk van. Doch zyne veruitziende Geest voorzag ligtelyk, dat eene zodanige *Algemeene Vereeniging* maar voor een tyd zou kunnen ingegaan worden, en dat de verschillenheid van Godsdienst niet zou toelaaten, om zig op een anderen voet, dan maar *provisioneel*, of by voorraad, met Hem, en de zynen, te bevredigen en te vereenigen, tot dat na het vertrek der Spanjaarden, in eene algemeene Vergadering der Staaten van alle de Nederlandsche Gewesten, op het stuk van den Godsdienst naardere order zoude gesteld zyn. Gelyk ook naderhand by het 3 *Art. der Pacificatie van Gend*, onder deeze voorwaarde, de bevrediging getroffen is geworden. In deezen loop van zaaken derhalven, of schoon Hy met alle mogelykheid eene algemeene bevreediging en vereeniging, tusschen alle de Gewesten, zogt aan te dringen, schynt hy egter al aanstonds geen al te gunstige gedagten van de duurzaamheid van die Vereeniging gehad te hebben; te meer, dewyl het stuk van de openlyke oefening van den Hervormden Godsdienst, zo plegtig de UNIE *tusschen Holland en Zeeland* (BOR, IX. *B. bl.* 680) reeds vastgesteld, by de overige Gewesten veel zwaarigheden zouden ontmoeten, als welke zig tegen de Spanjaarden wel wilden vereenigen, dog *sonder verandering van de Religie*, gelyk zy zig voorbehouden, in hunnen Brief van den 1 *Oct.* 1576, hier vooren door ons uitgegeven. Integendeel was het zeker, dat die van Holland niet ligt dit Stuk zouden overgeeven. Dit bleek zelfs ten vollen uit hunne *Resolutie* op den 22 *Sept.* 1576 genomen, waar by „ *Gecommitteerd worden* Jacob van der „ Does, Nyveld, Buys, *en* Myle, *om te trekken naar Zeeland*, „ *en aldaar met zyn Exc. te communiceeren op de zaken, die* „ *aldaar verscheinen zullen aangaande de* Vredehandel, *of anders*„ *sints, met* volkomen last, *om met zyn Exc. diesaangaande te* „ *handelen, zulks ten meesten dienste van den Lande nodig zal* „ *bevonden worden*; uitgezonderd *op het Stuk van* de Religie, „ *en de assurantie, daarop aan de Staaten zal moeten werden ge*„ *daan rapport*". ORANJE begreep al te wel, dat, vroeg of laat, de geheele last des Oorlogs weder op Holland en Zeeland alleen zoude aankomen, zo ras de Koning maar daartoe gebragt kon worden, om de andere bezwaaren af te doen. Dat dan de overige Gewesten het Stuk van den Godsdienst den Koning, die onverzettelyk daarop was, in eene algemeene Vergadering zouden inwilligen, was meer dan waarschynlyk. En daarom schynt Prins *Willem*, geduurende de onderhandeling over eene algemeene vereeniging van Braband, Vlaanderen, en andere Gewesten, reeds aanstonds bedagt geweest te zyn op een ander *Verbond*, waarby de oefening van den Hervormden Godsdienst niet aan eene toekomstige uitspraak en schikking van de Algemeene Staaten word overgelaten, maar waarby dien van Holland

en

en Zeeland; voor altoos de beschikking over dezelve mogte worden toegestaan; zo als naderhand by de Utrechtsche UNIE, *art.* 13, geschied is. Men begrypt ligt de redenen, waarom de Prins voornamenlyk de naburige Gewesten gemeend heeft daar toe te moeten overhaalen. Om geene andere redenen op te haalen, zeer veelen zekerlyk onder de Regenten waren reeds der Hervorminge aldaar toegedaan. Hy had 'er daarenboven verscheide vrienden. De Graaf van 's Herenberge, Prinsen zwager, scheen hem in Gelderland niet te zullen dwarsboomen in zyne oogmerken. Hy had in deeze Gewesten zo zeer niet de haat en naaryver der Grooten te vreezen; als wel in Braband en Vlaanderen. En daarom hebben reeds den 3 *Aug.* die van Holland in hunnen Brief aan de Staaten van Utrecht *zig verklaart van hunne zyde bereit en overbodig te zyn, met hun luiden een* ONVERBREKELYKE vereeniginge *en* verbond *te maken.* Zie VAN DE WATER, *Plac. Boek, I. D. bl.* 37. Op den 7 Oct. verzogt de Prins aan die van Gelderland, om zig *met elkander eendrachtelyk te voegen, en een* VAST *en* ONVERBREKELYK verbond *onderlinge te maken*, gelyk Hy spreekt in zynen Brief, te vinden by BOR IX B. *bl.* 702. Dezelfde nauwkeurige Historieschryver verhaalt ons *B. X. bl.* 776 dat in den beginne des volgenden jaars 1577, „ *de Prince van O-„ rangien en de Staten van Holland en Zeeland voor hen namen „ met alle manieren daarna te arbeiden om vrunden in* Vries-„ land, Overyssel, Gelderland, *en elders, te maken, en eenig „* VERBOND tot hun versekertheid (*waert doenlyck*) *te sluyten.*" Ziet ook den *Schryver van 't Leven van* WILLEM I, die hier in BOR schynt gevolgd te hebben, III. D. bl. 22. aangehaald, ook door den geleerden BONDT in *Hist. Fœd. Traj.* § 2. *p.* 4. En waarlyk, zo men vraagt wat voor eene *verzekerheid* zy zig zogten te verkrygen door een Verbond met de gemelde te maaken, kan men, onzes bedunkens, naauwlyks op eene andere *verzekerheid* denken, dan die gelegen ware in eene *onverbreekelyke* belofte, van elkanderen ook het stuk van Godsdienst tegens den Koning te zullen helpen doordringen, indien somtyds, gelyk te vreezen stond, by eene toekomende Algemeene Vergadering, die van Holland en Zeeland mogten overstemd worden. Het voornaame oogmerk van een naauwer Verbond te sluiten is derhalven geweest, niet zo zeer eene afzondering van de *Generale Unie*, als wel om daar door, in eene toekomstige Vergadering der Algemeene Staaten het stuk van de Godsdienstoefening met dies te meerder Stemmen te kunnen staande houden, en, des noods, indien eenige andere Provincien met den Koning zig verzoenden, en van de gemeene Vereeniging afzonderden, als dan het stuk met grooter kragten tegen den Koning te kunnen staande houden, tot dat dezelve aan de Hervormden de vryheid van Godsdienst, ten minsten by oogluiking, toestond. Dit schynt my 's Princen eenigste oogmerk geweest te zyn, om een zodanig Verbond, en dus verre *onverbrekelyke Vereeniging*, te maken. Want dat

dat men toen ter tyd nog geen gedagten hadde, om den Koning geheel te verlaaten is meer dan zeker. —— Dat nu, niet alleen in January 1577, gelyk BOR verhaalt, en dus na het fluiten van de Gendsche Vrede, maar zelfs te vooren, en toen men nog over dezelve handelde, reeds eene byeenkomst binnen *Gouda* dienaangaande te houden tusschen die van *Gelderland*, *Utrecht*, *Holland*, *Amsterdam*, (welke Stad als toen nog niet door de gegeeven *Satisfactie* met den Prins vereenigd was) en andere *Steden*, besloten zy geweest, meene ik te mogen besluiten uit de *Resolutien van* HOLLAND *van* 4 *Oct.* 1576. En dewyl de gemelde *Resolutien*, of schoon gedrukt, in weinige handen zyn, zal het der moeite waardig zyn die *Resolutie* hier woordelyk in te voegen.

„ *Present uit de Edelen* Carnes, Warmond, Zwieren, Asfendelft, Opdam. *Steeden*, Beveren, Pauli Nispen, Brasser, Lonck, Boveris, *en alle de Gedeputierden van den Noorderquartiere met* Ferdinando Barradot.

„ *Zyn gecommiteert* Asfendelft, Duivenvoirde, Zwieten, Jacob Pauli, Simon Gerritz. Storm, Willem Jansz. Heemskerk, *ende een van der* Goude *by de Magistraten aldaar te committeren, omme te trekken*, binne Ter Goude, *en aldaar met die van* Amsterdam *ende* Utrecht, *mitsgaders met die van* Gelderland, en andere Steden *ofte* Plaatzen *in communicatie te treeden, en met dezelve te handelen en negotieeren, en voorts alle goede devoir en naarstigheid te doen, en de bekwaamste middelen te gebruiken, dat dezelve* Steeden *en* Landen MET ONS VEREENIGD *mogen worden*". Welke *vereeniging* in die beraamde byeenkomst, ware 't mooglyk, te maaken, zoo ik my niet bedriege, iets anders tot doelwit moet gehad hebben, dan de Gendsche Vreedehandel, schoon *Wagenaar* in zyne *Vaderl. Hist. IX D. bl.* 110 zulks daartoe betrekkelyk schynt te maaken: want tot het beraadslagen en besluiten op 't stuk van die Vredehandeling, vier *andere* Heeren, by de door ons reeds aangehaalde Resolutie van *den* 22 *Sept.* 1576, benoemd zyn geweest. Of nu deeze beraamde byeenkomst, tusschen de Gemagtigden der opgemelde plaatzen en Landen met die van Holland, voortgang gehad hebbe, en wat aldaar besloten zy, is my voor als nog niet gebleken. Ik zou egter twyfelen, of die van Gelderland wel als toen haare Gemagtigden aldaar gehad hebben. Ten minsten geen blyk of speur is my in de Geldersche *Registers* van dien tyd daarvan tot nog toe voorgekomen. En dan zouden, myns bedunkens, die van Bommel, als mede de Graaf van Kuilenburg, in deeze twee alhier thands uitgegeevene brieven, anders gesproken hebben. Doch, hoe het hier ook mede gelegen zy, dit ten minste is zeker, dat de Graaf van Kuilenburg, of schoon ter Dagvaart van Holland 't laatst op den 29 *Sept.* tegenwoordig zynde geweest, egter van deeze *Resolutie* der Staaten niet onbewust is geweest, en daarom in deezen zynen Brief aan die van Gelderland kon schryven, WEL TE WEETEN, *dat de Staaten van Holland gaarne desgelyken doen zullen*, en over zulks

tot

tot zodanige *byeenkomst* en onderhandeling (*), *om tot een goeden Vreede te geraken*, zouden besluiten. En indien men in dit licht de zaak beschouwt, zal men gemaklyk reden kunnen geeven, waarom de Graaf van Kuilenburg in deezen zynen Brief niet openlyker spreekt, maar den Heer van *Weerdenborch* na Gelderland afgezonden heeft, met dusdanige opene Instructie, als uit het volgende door ons uitgegeevene stuk kan gezien worden; terwyl hy ongetwyfeld denzelven gebruikt heeft, om onder de hand de zaak by die geenen der Regeering, welke der Hervorming toegedaan waren, meer en meer smaaklyk te maaken, en verder door te dringen".

Wat wyders de hier voorgeslaagen byéénkomst te *Bommel* betreft, daarvan geeft ons de Hoogleeraar eenig nader berigt, in eene laatere aantekening op een *Geloofsbrief*, of Credentie, *voor eenige* Gedeputeerden, *door de* Staaten van Utrecht *aan* die van Gelderland *afgezonden*, *om eenige treffelyke* zaaken, de welvaart dier beider Gewesten grootlyks belangende, *aan te geeven*. De Hoogleeraar deeze bezending van 4 Dec. 1576 inziende, als insgelyks betrekkelyk tot de meergemelde *nadere Unie*, laat zig verder over dit onderwerp aldus hooren.

„ Het is wel zo, dat, weinig tyds na de voorgeslaagen byéénkomst te *Bommel*, de *Pacificatie van Gend*, op den 8 Nov. 1576 tot stand is gekomen; doch het is tevens ook waar, dat niet lang na het tekenen der Gendsche Vrede, en wel in het midden, of tegen het einde van die zelfde maand, die verzogte byéénkomst binnen Bommel tusschen Afgevaardigden van Gelderland en Holland voortgang gehad hebbe, en werklyk gehouden zy geworden. Dit is my ten duidelykften gebleken uit het *Verbaal*, of *Rapport*, *der Geldersche Afgezondenen na Brussel tot aanneeming der algemeene Vereeniging*. Hier in verhaalen de Afgezondenen, „ *dat* „ zy den 29 dach Novembris *tot Nymegen t'scheep gegaan*, — *en* „ *des avonts binnen* Saltbommel *aangecomen zyn; alwaar sy des* „ *nachts verbleven*, *ende in der poorten van den Burgermrn*, *Schepenen*, *ende Raedt welkom geheten*, *ende salutiert zyn worden*, *en* „ *de* desselven avonts *by den Edelen ende Welgeboren Heere* Floris „ van Pallandt, Grave tot Culenborch, *op 't Stadhuis binnen* Saltbommel *gevorderd*; *alwaar Hun*, in presentie van twee Gedeputierden der Staten van Hollant ONTDECT *ende* VOORGELESEN, „ *wes aldaar* met eenige andere Gedeputierden der Lande van „ Gelre VERHANDELT *ende* GESLOTEN is". —— Offchoon nu wel uit deze aangehaalde woorden van dat Verbaal niet kan opgemaakt worden, waarin eigenlyk bestaan heeft, 't geen die ANDERE *Gedeputeerden der Lande van Gelre* met die van Holland, en den Graave van Kuilenburg, als toen *verhandelt* en *gesloten* hebben; zo blykt het egter duidelyk, dat 'er, voor den 29 November,

(*) Te weeten te *Bommel*, waartoe deeze Brieven betrekkelyk zyn.

ber, tusfchen die opgemelde Gecommitteerden van Gelderland en Holland, eene zekere zaak *Verhandeld* en *gesloten* moet zyn geweest, en wel zodanig eene zaak, welke men van dat gewigt rekende, dat men dezelve oordeelde aan deeze Gelderfche *Gedeputeerden na Brussel*, by gelegenheid van hun doortrekken door Bommel, te moeten *ontdekken*, en het geflotene en verhandelde te moeten *voorleezen*. Te meer zal de gewigtigheid van dit verhandelde blyken, wanneer wy opmerken, dat de Graaf van Kuilenburg deeze zaak van dat aanbelang gerekend heeft, „ *dat Hy* „ *aan de voorsz. Gedeputeerden*" (gelyk zy zelve in hun *Verbaal* vervolgen,) „ verfocht, dat fy, treckende nae Zeelandt, de Ex„ cellentie van den Prince van ORANGIEN zouden willen aenfpre„ ken". Dit hebben zy ook gedaan, en zyn, ingevolge van dit verzoek, tot den Prins te Middelburg gereist, gelyk, behalven uit het gemelde *Verbaal* zelve van deeze bezending, ook blyken kan uit den Brief van HENDR. VAN THIEL, van 12 Dec. 1576, ook in dit Deel uitgegeeven. —— De zaak moet over zulks van die natuur geweest zyn, dat daar in ook ORANJE betrokken geweest is, en dat dezelve met voorkennis en gemeen overleg van Hem behandeld zy geworden. En een zaak van zodanig gewigt was zekerlyk het verhandelen en onderling beraamen van eene *nadere* en altoosdurende *Unie*, waar mede men zig tegen de onderdrukkingen der Spanjaarden niet alleen onderling zoude mogen verzetten, maar waarby ook de beftelling over de *oefening van* den Godsdienst aan de afzonderlyke Staaten van *ieder Gewest*, die in dezelve Unie deel namen, voor *altoos* zou overgelaaten worden; daar de by de Vreede van Gend bedongene vryheid van den Hervormden Godsdienst maar *temporeel* was, en by voorraad, tot eene toekomftige beflisfing der Algemeene Staaten, alleen aan de Hollanders en Zeeuwen ingewilligd. Dat nu in die gemelde byeenkomst en onderhandeling binnen Bommel, tusfchen de Hollanders en die van Gelderland, over eene zodanige *nadere Unie*, en Verbintenis, gehandeld is geworden, meene ik te mogen befluiten, uit het oogmerk, en de redenen, waarom de *Staaten van Utrecht* deeze herhaalde zending aan die van Gelderland gedaan hebben. Zy zeggen wel in deezen hunnen Geloofsbrief, dat zulks gefchiedt, om aan die van Gelderland *eenige treffelike saken, de welvaart hunner beider Provincien belangende, aan te geven.* Doch wat kon van meerder aanbelang voor de welvaart van hunne Gewesten weezen, dan het maaken van eene *nadere* en naauwere *Verbintenis* met die van Holland, Zeeland, en andere nabuurige Gewesten? En daarom, zo ras de *Staaten van Utrecht* van die byeenkomst en onderhandeling, welke, tusfchen die van Gelderland en Holland, in 't laatst van *November* te Bommel gehouden was, kennis hadden gekregen, hebben dezelve aanftonds, in 't begin der volgende maand *December*, tot het doen van deze bezending befloten, om op die wyze onderrigt te worden, hoe verre de handelingen over eene *Nadere Unie*, waaraan zekerlyk zo veel gelegen

gen was, en 't geen overzulks zo eene *treffelyke zaak* was, in die byeenkomst gevorderd mogten zyn geweest. Dat nu dit geene losse gissing of eene bloote vooronderstelling van my is; maar dat inderdaad de *Staaten van Utrecht* met deeze bezending voornaamelyk dit oogmerk gehad hebben; kan op eene overtuigende wyze blyken, uit het MS. *Verbaal der Handelingen der Heeren Gedeputeerden des Furstendoms Gelre, ende Graefschaps Zutphen, binnen Arnhem vergadert geweest* van den 23 *Novemb.* tot *den* 24 *Decemb.* 1576. In dit *Verbaal*, zo als het in de Vergadering van het Quartier van Zutphen is ingebragt geweest, vinde ik onder anderen dit navolgende op den 6 *Decemb.* aangeteekend. „ *Ten selven mael zyn aencomen sekere* Gedeputeer„ den *der* drie Staten *van* Utrecht, *met verzegelde* Credentz„ brief, *in dato* den 4 Decembris, *dewelcke opgebroken ende ver„ lesen. Ende hebben deselvige Gesanten volgents muntlyc voor„ gedraagen* verstaan te hebben, als sollen de Heeren Gedepu„ tierden deses Landts sich VORDER ingelaten hebben met die „ van OVERYSSEL, GRONINGEN, VRIESLANDT, HOLLANDT, &c. „ *Ende dat daerom oere Eerw. E. ende L.* afgeveerdicht waren, „ *om* de gelegentheit daer van te vernemen, *ende goede corres„ pondentz met se lieden te mogen holden. Waerop de Heeren Ge„ deputierden verclaert*, sich ALNOCH NIET WYDERS, dan mitten „ Generalen Staten UNIEERT, NOCH VERBUNDEN *te hebben*; *soo „ aver deselve Heeren eenich middel wisten* WYDERS *sich met hun „ in te laten, der Lantschap diendtlyc, wolden sulcx gern aen„ horen*". (*). —— Welke woorden weder eene overtuigende preu-

(*) Deze aanhaaling verschilt eenigzins in woorden van die, welke wy hier boven in des Hoogleeraars Redenvoering aangetroffen hebben; de reden hier van is, dat ze ontleend zyn uit twee onderscheiden *Verbaalen*, het *Zutphensche* naamlyk en het *Veluwsche*. Zyn Ed. heeft vervolgens in dit Deel het *Veluwsche* geplaatst, met aanwyzinge van 't geen, waarin die twee *Verbaalen* verschillen. In dit Stuk vindt men, onder anderen, met betrekkinge tot het hier behandelde onderwerp, het volgende gemeld.

„ Is ooc een Missive aan de Stad Nymegen afgeveerdicht, om antwoort „ op id voorige schryven, ende bescheit, wes de Gedeputierden te Bommel „ gehandelt, te mogen weten."

De Hoogleeraar heeft dit, gelyk hy zegt, uit het *Zutphensche* in 't *Veluwsche Verbaal* ingevoegd, en deelt ons, by die gelegenheid, ook mede den Brief van welken alhier gewag gemaakt wordt; welke, met opzigt tot het geen wy nu byzonder op het oog hebben, aldus luidt.

„ Dwiel wy ooc verstaen, dat de GEDEPUTIERDE DER LANTSCHAP VAN „ BOMMEL wederom comen zyn, *begeren wy*, *UL. en de Eerf. willen ons* de „ meining daer van met deilen, *dat geschiet tot gemeinen best ende welvaert „ des Vaderlants; ende versien wy ons tot UL. ende Eerf. die wy hier met den „ Almachtigen en lanckwylige gesontheit bevelen. Datum Arnhem den* 6 *De„ cembris anno* 1576."

„ Uit deezen Brief, (dus vervolgt des Hoogleeraars aantekening,) ziet men duidelyk dat eenige *Gedeputeerden* van Gelderland omtrent deezen tyd na *Bommel* zyn afgevaardigd geweest; maar men ziet tevens niet onduister uit dezelve, hoe geheim men de onderhandelingen over een *nadere Unie*, met die

preuve kunnen uitleveren, dat men veel vroeger, dan men, by gebrek der egte Stukken, tot nog toe gemeenlyk geloofd heeft, bedagt is geweest op het maken van een naauwer en *nader Verbond* tusschen de nabuurige Gewesten".

Beschryving der Vereenigde Nederlanden, door W. A. BACHIENE *Leeraar der Hervormde Gemeente te Maastricht, enz. Vyfde Deel. Te Amsterdam by* de Wed. v. Esvelt en Holtrop, *en te Utrecht by* A. v. Paddenburg 1779. *Behalven de Voorreden en den Bladwyzer,* 366 *bladz. in gr. octavo.*

Op de beschryving van *Staats-Vlaanderen* en *Staats-Brabant*, waar mede het voorige Deel afliep, volgt in dit Deel, als behoorende nog tot de melding van de *Generaliteits-Landen*, of het

die van Holland en andere Nabuurige Gewesten te maaken, hield; daar zelfs deeze 's Lands Gedeputeerden op den 6 *December* nog niet wisten, wat door de andere Geldersche Gedeputeerden binnen Bommel met den Grave van Kuilenburg, en twee Gedeputeerden der Staaten van Holland, dienaangaande gehandeld was. Die van Utrecht hadden reeds kennis gekreegen van 't oogmerk dier onderhandelingen, en zonden daarom eenigen uit hun midden, om van die van Gelderland opening dienaangaande te verzoeken. Doch dewyl die Geldersche Gedeputeerden, by wien men onderrigting zogt, vooral nog de waare gesteldheid dier zaaken niet wisten, zal men zig derhalven niet behoeven te verwonderen over het voorgaande antwoord; 't geen de Geldersche aan de Utrechtsche Gedeputeerden gegeeven hebben, namenlyk, dat sy sich ALNOCH NIET WYDER, dan met de *Generaele Staten, unieert, ende verbonden hadden.* Zy wisten ongetwyfeld wel, dat reeds voor den 29 *Nov.* eenige onderhandelingen dienaangaande met die van Holland begonnen waren. Zy wisten ook wel, zo het schynt, dat op den 29 *Nov.* de Geldersche Gedeputeerden na Brussel daarover eene nadere *besoigne* met die van Holland gehad hadden; doch, doordien in die tweede *besoigne* goedgevonden was, dat de Gedeputeerden selve dienaangaande met den *Prins van* ORANIE zouden in onderhandeling treeden, en daarom hunne reise na Brussel over Middelburg neemen, wisten zy oversulks nog niet, hoe ver die zaak reeds gevorderd was, en versoeken daarom van die van Nimwegen *bescheit te mogen weeten, wat de Gedeputierden te Bommel gehandelt hadden*, en geeven diensvolgende aan de Utrechtsche Afgezondenen, welke van hun eenige onderrigting wegens een *nader Verbond*, en opening van die onderhandeling verzogten, dit eenigzins dubbelzinnig antwoord, *dat zy zig* ALNOCH NIET WYDER, *dan met de Generaele Staten, unieert, ende verbonden hadden.* Zy willen, onzes bedunkens, daar mede te kennen geeven, dat men wel over een *nader Verbond* reeds eenige onderhandelingen begonnen had, maar dat dezelve tot die rypheid nog niet gekomen waren, om daarvan *voor als nog* opening te kunnen geeven; dat een zodanig nader Verbond zyne volkomenheid *nog niet* gekregen, of zyn volle beslag ontvangen had; en overzulks, dat zy voor 't tegenwoordige, AL NOCH, zig niet nader, of WYDER, verbonden hadden, dan in de *Algemeene Unie* met de Staaten van meest alle de Nederlanden. Zy toonen zig egter van een zodanig nader Verbond niet afkeerig, maar betuigen aan de Utrechtschen, *gaarn te sullen aanhooren, so deselve eenig middel, der Landschap dienstlyc, wisten*, WYDERS *sich met hun in te laten.*"

het *Resfort der Generaliteit*, de befchryving van de Stad *Maastricht* en 't Graaffchap *Vroenhove*, als een Aanhangzel van Brabant. Voorts van de Provincie *Limburg*, of wel dat gedeelte, 't welk men *Staats-Limburg* mag noemen, behelzende de *drie Landen van Overmaas*, naamlyk die van *Valkenburg*, *'s Hertogenrade* en *Daalhem*. Hier by komt ten laatste de befchryving van *Opper-Gelderland*, of wel dat gedeelte van 't zelve, 't welk men *Staats-Opper-Gelderland* heet, in zig vervattende de Stad *Venlo*, met haar Rechtsgebied en 't Fort *St. Michiel*; benevens het Fort *Stevenswaard*, en eindelyk het Ampt van *Montfoort*, met de daarin liggende Steden en Dorpen. —— Daar mede eindigt de befchryving der *Generaliteits-Landen*, en met dezelve die der *Vereenigde Nederlanden*, met het geene in deeze Gewesten aan de Staatfche Regeering onderworpen is; 't welk de Hoogleeraar *Bachiene* dus in vyf Deelen voltrokken heeft; die by de *Nieuwe Geographie van den Heer Bufching* behooren; doch op zodanig eene wyze ingerigt zyn, dat men ze ook, als een afzonderlyk Werk, op zigzelve kunne gebruiken. Men heeft, door de daaromtrent genomen maatregelen, ter wederzyde dienst gedaan: dit gedeelte der Geographie van den Heer *Bufching* is 'er ongetwyfeld beter door, dan wanneer het door hem zelven buitenslands opgefteld ware; en de Nederlander verkrygt hierdoor eene naauwkeuriger befchryving van zyn Vaderland, 't zy in dat groote Werk gevoegd, 't zy op zigzelve, dan hem tot nog in handen was gegeeven. Eene doorloopende befchouwing tog van deeze *Befchryving der Vereenigde Nederlanden* toont, gelyk we meermaals, by de melding der voorige Deelen, aangeduid hebben, dat de Hoogleeraar *Bachiene* zig fteeds bevlytigd heeft, om alles met de uiterfte oplettendheid na te gaan; dat ook in dit laatfte Deel byzonder zigtbaar te befpeuren is, daar hy het Gewest zyner inwooninge en de hem nabuurige Landftreek onder handen heeft. Uit dien hoofde verleent hy ook bovenal eene gezette befchryving van *Maastricht*, benevens het merkwaardige aldaar, zo binnen als buiten de Stad; en dewyl, met betrekking tot het laatfte, de *St. Pieters-Berg* inzonderheid de aandagt der Reizigeren tot zig trekt, zo zullen we hier des Hoogleeraars berigt van deezen Berg nog plaatzen.

„ De ST. PIETERS-BERG begint, zegt hy, een vierde deel uur gaans buiten de *St. Pieters-poort*, en gaat zuidwaard, langs den westelyken oever der *Maas*, tot *Luik* voort. Hy is taamlyk hoog; immers, merkelyk hooger, dan de andere Bergen, die de Stad omringen; en verfchaft de fraayfte gezichten over de omgelegene Bergen en Dalen, die men zich verbeelden kan. Deszelfs oppervlakte is, ter zekere diepte, met goede aarde gedekt: en bekwaam, om allerly flach van graanen voort te brengen; van welke hy jaarlyks ryklyk voorzien is. Ook draagt hy, hier en ginds, fommige huizen en pachthoven, waarin de Landlieden, die denzelven bearbeiden, hunne wooning hebben. Doch

deszelfs binnendeelen bestaan uit louter *steen*, licht geel van koleur, en wat los en zandig. Zy word, by de Inlanders, *mergelsteen* genoemd; en zy word door zaagen gefatzoeneerd, tot groote langwerpig —— vierkante blokken; die zeer bekwaam zyn tot fondamentsteenen voor huizen en andere gebouwen; dewyl zy, onder den grond, geheel en gaaf blyven, en door den tyd hoe langer hoe harder worden. En alhoewel deeze Mergelbrokken, in de open lucht, voor weer en wind bloot staande, wat afschilferen, worden ze niet te min ook, ten platten lande, tot den opbouw der huizen gebruikt; ze verre, dat men, in de dorpen daaromstreeks, genoegzaam geene andere huizen ziet, dan van deeze mergelbrokken toegesteld. De Landlieden verkiezen dezelven boven gebakken steenen; dewyl ze voor zulk een geringen prys te bekomen zyn; byna niet meer, dan arbeidsloon en vracht, kostende. En dewyl deze steenen, twee en meer voeten lang, en, voor 't minst één voet dik zyn, is daardoor een huis, schierlyk, binnen vier of vyf dagen, opgemetzeld. Het gruis, dat van deze steenen komt, heeft een ander gebruik, dienende, om de landen te mesten; waartoe geheele scheepsladingen, beneden naar *Rhoermond* en *Venlo*, vervoerd worden. Alhoewel men deze steenen, ook, in de meeste andere Bergen rondom *Maastricht*, aantreft, word toch de meeste uit den *St. Pieterberg* gehaald: dewyl dezelve in hardigheid veele andere te boven gaát; en, wegens de nabyheid der *Maasstroom* geredelyker kan vervoerd worden. De bezitters der Landeryen boven op den Berg zyn de eigenaars dezer steengroeven, aan welke de arbeiders, die de steenen daaruit haalen, en aan anderen verkoopen, iets, hoewel zeer weinig, voor deze vryheid betaalen moeten. Door 't langduurend graven van gemelden steen is dees Berg genoegzaam overal *uitgeholld:* hoewel men zorg draagt, dat men, hier en ginds, geheele stukken tusschen beiden onaangeroerd laat; welke staande blyven, en tot pilaaren dienen, om 't overige gedeelte des bergs te ondersteunen, en tegen 't instorten te bewaaren: hoewel, in weerwil dezer voorzorge, men, over den Berg gaande, aan sommige plaatzen *diepe kuilen* aantreft, die, door 't daadelyk instorten van dat gedeelte des Bergs, veroorzaakt zyn geworden. Door dit uitgraven, ziet men, onder den berg, overal onderaardsche kromme *wegen*, welke men doorgaat, om van de ééne zyde des Bergs tot aan de andere te koomen. Onder dezelve is echter éene breede *weg*, die zo veel als de gemeene landweg is, met welken verscheiden kleiner wegen, naar de plaatzen, daar de arbeiders bezig zyn met graven, gemeenschap hebben. Die zelve gemeene weg is kenbaar en van de andere te onderscheiden, niet alleen door zyn hoog gewelf, maar ook door de menigte der *naamen* der vreemdelingen, welke dien Berg doorgegaan zyn; met zwarte Kruis-kool op de wanden rechts en slings geteekend; welker letters genoegzaam nimmer verdwynen konnen. Iets zonderlings, en dat in de aanschouwers,

wers, in den beginne, verwondering verwekt, is, dat de meesten dezer *naamen* zo hoog boven den grond ftaan, dat men dezelve met geen hand bereiken kan: dan, de reden daarvan is, dat de grond, na dien tyd, benedewaard ingegraven en verdiept geworden is.

„ Gemeenlyk gaat men in den Berg, ter rechterzyde, beneden 't *Fort St. Pieter*; daar eene wyde opening is, door welke de meeste mergelfteenen met kleine karren worden uitgevoerd: en men gaat door, tot men, by het Klooster *Slavante*, een vierdedeel uurs van daar, uitkomt. Men bedient zig van zekere *wegwyzers*; doorgaans *twee*: die elk een brandende *toorts* draagen; waar van de één voorgaat en de ander volgt. Men wil, dat dees weg eertyds voortgegaan zy tot *Luik*; en, daarna, door inftorten toegeftopt, dat echter niet waarfchynlyk luid. Omtrent ter halver weg ontmoet men 't zogenaamde *Fonteintje*, daar 't water onophoudelyk van boven uit het verwulfzel naar beneden drupt, en daar ontvangen word in een grooten uitgehoolden fteen; die altyd vol blyft: een water dat zeer koud is, en in helderheid en aangenaamen fmaak geen weêrgâe heeft. Dezelve Berg heeft, in tyden van oorlog, den landlieden, daarom heen woonende, menigmaal verftrekt, ter veilige bewaarplaats, niet alleen voor hun geld en beste meubelen, maar ook voor hun vee: dewyl de plaatzen, waar in zy dezelve konnen verbergen, voor den vyand, die daar geen weg kent, volftrektelyk ongenaakbaar zyn. Behalven dat het hun zelfs gevaarlyk zou zyn; en zy ligtelyk, door 't volk des lands, zouden konnen worden overrompeld en neêrgemaakt: gelyk men zegt, dat deze Berg, in vroegere tyden, aan fommigen *Franschman* dus 't leven gekost hebbe.

„ Voorts zyn veele fteenen van dezen Berg wel voorzien van gepetrificeerde visfchen, fchulpen en andere zeegewrochten; die, door de liefhebbers der natuurkunde, met veel naarftigheid aldaar gezocht worden".

Kunstoeffeningen over verfcheide nuttige onderwerpen der Wiskunde door het Genootfchap der Mathematifche Weetenfchappen, onder de Spreuk: Een onvermoeide arbeid komt alles te boven. *Eerfte Deel, Eerfte Stukje. Te Amfterdam by* de Erven van F. Houttuyn, 1779. *Behalven de Voorreden 48 bladz. in gr. octavo.*

Het loflyke doelwit van dit Genootfchap is de beoefening der Wiskunde te bevorderen; en 't ftelt zich ten dien einde voor, van tyd tot tyd eenige Stukjes gemeen te maaken, welken ter onderrigtinge van leerbegeerigen kunnen ftrekken, en dienen om hen tot een verderen voortgang in deeze overnuttige Weetenfchap te noopen. Men kan niet wel afzyn van dit hun bedoelde goed te keuren; en als men dit Stukje, waarmede zy de uitvoering van het zelve aanvangen, oplettend doorbladert, zal men gereed-

lyk toestemmen, dat zy verdienen aangemoedigd te worden, om daarmede voort te vaaren. Volgens de thans gemaakte schikking is het Werk, dat zy voorneemens zyn stukswyze aan 't licht te geeven, tweeledig, als behelzende eerst eene Inleiding tot de hooge Meetkunde, en voorts eene verzameling van byzondere Voorstellen. Ten opzigte van het eerste deelt men ons in het tegenwoordige Stukje mede, eene Verhandeling, gaande over de *Toepassing der Algebra op de Meetkunde*, welke hier tot op de zesde Afdeeling deezer Verhandelinge ontvouwd wordt. Eerst draagt men voor de bepaalingen en algemeene Grondbeginzelen, welken tot deeze Leerwyze vereischt worden; hier aan volgen Regelen voor de Toepassing der Algebra op de Meetkunde, en de oplossing der Voorstellen: verder de handelwyze om de stelkunstige grootheden meetkundig uit te drukken: wyders gaat deeze Verhandeling hier nog over de meetkundige oplossingen der Vergelykingen van de eerste magt, en die der zuivere Vierkantsvergelykingen, welken geen tweeden term hebben; mitsgaders die der saamengestelde Vergelykingen van de tweede magt; als mede over de meetkundige oplossingen van verscheiden Voorstellen van de eerste en tweede magt; waaronder sommige onopgeloste Voorstellen, tot oefening van den Leezer, gevonden worden. ——— Het vervolg deezer Verhandelinge heeft men in het naastkomende Stukje te wagten.

Voorts bestaat het tweede gedeelte van dit Stukje, (dat met eene nieuwe Bladtekening begint, op dat men vervolgens ieder gedeelte afzonderlyk zoude kunnen schikken,) uit eene verzameling van Mathematische en andere Voorstellen. Ze zyn, ten getale van negen en twintig, van verschillende soort, om, naar den aart van 't voorstel, Arithmetisch, Mathematisch, of Algebraïsch opgelost te worden. Verscheiden Leden van 't Genootschap hebben dezelven zamengesteld, en, zonder melding van de uitkomst, ter ontbindinge opgegeeven. Zodanige Leden, dien tyd, lust noch bekwaamheid ontbreekt, staan derzelver oplossing in één der volgende Stukjes voor te draagen; en ze worden inmisschen ook anderen Liefhebberen ter oplossinge onder het oog gebragt. Het Genootschap vleit zig met het denkbeeld, (en wy hoopen dat het 'er in slaagen zal,) „ dat 'er nog een groot „ aantal van Beminnaars der Mathematische Weetenschappen ge- „ vonden zullen worden, die, overtuigd van hunnen yver voor „ de bevordering der Wiskunde, hunnen arbeid onderschragen, „ en deel in hun Genootschap neemen zullen".

Liefhebbery der Reekenkonst. *Door* G. V. STEYN, *Stads Schryf- en Rekenmeester te Zwolle.* II *Deelen.* *Te Zwolle by* S. Clement. *In quarto.*

Dit Rekenkundige Werk van Meester *van Steyn* is aanvanglyk uitgegeeven in het jaar 1748 en 1750; wanneer het eerste Deel

Deel; en het tweeden Deels eerste Stuk reeds het licht gezien hebben; waar by thans, ter voltooijinge, het tweede Stuk gemeen gemaakt wordt. Het zelve vervat eene menigte van rekenkundige Voorstellen van allerleie soort, waar mede de Liefhebbers deezer oefeninge zig ten overvloede kunnen vermaaken; 't zy het van kundigen gebruikt worde ter uitspanninge, of van min kundigen ter daadlyke vorderinge en meerder of vaardiger heblykheid in de beoefening der Rekenkunste. Uit dien hoofde verdient het eene plaats by die soort van Rekenkundige Geschriften, welken geschikt zyn om allerhande soort van Rekenkundige Voorstellen byéén te verzamelen, die hunne nuttigheid ter voortkweekinge deezer aanpryzenswaardige Oefeninge hebben.

Nagelaaten Gedichten van JACOB SPEX. *Uitgegeven door de Bestuurderen van het Genootschap, onder de Spreuk:* Kunstliefde spaart geen vlijt. *Te Leyden, by* C. van Hoogeveen, Junior 1779, *met Privilegie. Behalven de Voorrede der Uitgeveren*, 196 *bladz. in gr. 8vo.*

Onder de Nederduitsche Dichters van onzen tijd, heeft zich wijlen de Heer JAKOB SPEX geen' geringen naam verworven, en zijne Gedichten, in 1755 uitgegeven, worden bij de Poëtische waereld met graagte gelezen. 't Kan dus den Beminnaren der Dichtkunst niet dan aangenaam zijn, dat Heeren Bestuurders van 't Haagsche Kunstgenootschap de moeite op zich genomen hebben, de overig zijnde Gedichten des geachten mans, (hun gewezen Medebestuurder) bijéén te gaderen, en met bijvoeging van die reeds in de eerste Deelen van 's Genootschaps *Mengelstoffen* het licht zien, door den druk gemeen te maken. Alles toch, wat uit de pen van zo iemand is voortgevloeid, hoe gering van waarde 't in zichzelve zijn mochte, is ons dierbaar, om dat het ons met een' man van verdienste bekend doet worden. En aan dit einde wordt te beter voldaan door eene in een' welvloeienden stijl opgestelde Levensbeschrijving, welke vooraf gaat, en ons den Hr. *Spex* als een' man van een allenzins loflijk character leert kennen. ——— Leerling van *Poot*, vindt men den geest dezes Puikpoëets, in die natuurlijke trekken van gevoel en smaak, welke in de beste Dichtstukken van onzen Schrijver uitblinken. Vooral in eenige stukjes van een' losfen en luchtigen aart. Dezen, doch voornaamlijk, het Bijschrift en Puntdicht, schijnen bovenal 's Mans zaak geweest te zijn: en 't is 'er verre af dat hij even goed in den verhevener tak der Dichtkunde geslaagd zij. Zelfs ademen alle zijn Heldenvaerzen een hardheid en gedwongenheid, zo wel in maat als woordvoeging, die niet als een voorbeeld is aan te prijzen, en waar aan zijne korter Dichtmaat zo niet onderhevig is. ——— Deze aanmerkinge strekke niet om des Dichters welverdienden

roem

roem te bezwalken. In tegendeel, hij, wiens achting in de kunst gevestigd is, heeft het recht zich eenige vrijheden aan te matigen, die niet in anderen te dulden zijn, en waar tegen 't mitsdien niet ongepast is aankomende vernuften te waarschouwen, die licht overhellen om zo wel de misslagen als schoonheden van eenen Dichter, dien zij tot model nemen, na te volgen; en de eersten zich eigen maken, terwijl zij de laatsten niet konnen bereiken.

Tot een staaltje van 's mans vermogen in het natuurlijke en gevoelige strekke 't volgende.

D'ONTYDIGE HARTSTOGT.

Laat af, myn lieve Galathé!
Gy zelf kent minst uw alvermogen.
Volschoon, aenminnigh en gedwee,
Ontrukt gy 't hart my door uwe oogen.
Schier half stoyksch, had ik dat hart
Alré geleert, zich zelf te hoeden
Voor alles 't geen den geest benart,
En driften, die slechts onrust voeden.
Maer gy, ook zonder dat gy 't weet,
Ontwapent myn filosofye.
Myn arbeit, vruchteloos besteedt,
Verliest zyn' glans dus en waerdye.
Wat voele ik nu? Een hol gety
Van tochten, my bykans vergeeten;
Onzeker, nu eens droef, dan bly,
Of 't waken moet of droomen heeten.
Ik wandel, ja, als in een' droom.
Op u slechts malen myn gedachten.
Nu streelt my hoop, dan quelt my schroom;
Ook zelfs in slapelooze nachten.
Uw afzyn kan helaes! my pyn,
Uw byzyn hemelweelde baren.
Wat dronk ik och! voor zoet fenyn?
Waer is myn reden toch vervaren?

———— ———— ———— ————

Kost dan dat liefelyk gebloos
Vereenigt met de sneeuw der wangen,
In schyn een opengaende roos,
My dus vervoeren, 't hart dus vangen?
En most dat mondje, frisch van gloet,
Dat roozeknopje, pas ontloken,
Of nektarschaeltje, hemelsch zoet
Myn vlam nog vôen, hoe fel ontstoken?

——— ——— ——— ———

Nogh zien wy, by dit altemael,
U, door uw' zang, elks ziel betoveren,
Met val en zwier, daer nachtegael
En zwaen voor zwicht, in lis en loveren.
Die keel vol orglen, aen de snaer
Gehuwt, dat overkunstigh zingen,
Zou zelfs, den Griekschen Harpenaer (*)
Ten trots, het yzren noodlot dwingen.
'k Zwyg van uw overschoone ziel,
Die, als met overlegh, quam dalen
In 't lichaem, daer myn oog op viel.
Wie maelt de zon? Wie schetst haer straelen?
Maer och! waer voert de drift my heen?
Myn winter is bykans voor handen.
Wat 's Hymens vreugt, daer lykgeween
De fakkel uitblufcht, pas aen 't branden?

——— ——— ——— ———

Bedaer mitsdien, myn geest. En gy,
Lief Meiske, laet u slechts behagen,
Dat vrientschap, tusschen u en my,
Den loop verzell' van onze dagen.

Gaerne zouden wij nog een of ander proefje uit de Puntdichtjes overnemen; dan daar wij niet twijfelen, of de liefhebbers der Poëzije zullen zich dezen bondel als om strijd eigen maken, zou dit geheel overtollig zijn. 't Bovenstaande voorbeeld zal genoeg zijn, vertrouwen wij, om onze Lezers daar toe aan te zetten.

ZA-

(*) *Orfeus.*

ZAÏRE, *Treurſpel. Te Amſterdam by* I. Duim 1777. *Behalve 't Voorbericht* 87 *bladz. in* 8*vo.*

Een vrye en losſe vertaling van het bekende Treurſpel, ZAÏRE, in goede Neërduitſche vaerzen, en de beste, in Dichtmaat die ons bekend is, wordt den Toneelminnaren in deze Navolging door den Heer NOMSZ aangeboden. —— Na alles wat 'er alreeds in verſcheidene Talen over geſchreven is, verwacht men ongetwyfeld van ons geen beoordeeling over een Stuk van den Heer DE VOLTAIRE, dat, met al wat men 'er in te berispen gevonden heeft, met al zyn wezenlyke gebreken, echter altoos behagen zal. En ſchoon men het Plan niet als een voorbeeld van navolging' hebbe aan te nemen; de uitvoering, hoe *Lesſing* zich (*) elders vermoeie, met op den minneſtyl, die 'er in heerscht, los te gaan; de uitvoering is allergelukkigst, en den naam van Voltaire waardig. —— Doch wat kan de drift niet uitwerken, wanneer men 't 'er op toegelegd heeft, om een groot' man te vernederen! En dit is het doel van *Lesſing*, ten opzichte van *Voltaire*; een doel, waar hy by alle gelegenheden op toelegt.

(*) *Hamburger Drammaturgie. I. Deel.*

Het School der Zeden, of de gevolgen van een ſlecht Levensgedrag; Treurſpel: Gevolgd naar het Fransch van den Heer DE FALBAIRE DE QUINGEY. *Te Amſterdam, by* I. Duim 1778. *Behalve de Opdracht* 104 *bladz. in* 8*vo.*

Den inhoud van dit Toneelſpel hebben wy, van deszelfs Vertaling in ondicht [by *A. van der Kroe* in 't Zedelyk Toneel uitgegeven] verſlag doende, bereids (*) onze Lezers doen kennen. Wy hebben dierhalven daar tegenwoordig niets van te melden; dan, dat eene losſe, vloeiende, en welgeſteven verſificatie dit gevallig Stukje, in deze uitgaaf, de algemeene Lofſpraak der kundige waereld verkregen heeft. Wy vleien ons, dat deszelfs Dichters, zich onder de zinſpreuk: *Nostra Muſa Virtus*, verbergende, de Toneel- en Dichtlievenden meermalen op diergelyke vruchten van hunn' arbeid zullen onthalen.

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef. VII. D. I. St. bl.* 224.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verklaaring over het N. T. door CH. HEUMANN, *in deszelfs leeven Hoogl. der Godgel., enz. op de Hooge School te Gottingen. V. Deel. Uit het Hoogduitsch vertaald, en met aantekeningen verrykt, door* A. STERK, *Leeraar der Gemeente toegedaan de onveranderde Augsburgsche Geloofsbelydenisse te Leeuwaarden. Te Campen en Franeker by* J. A. de Chalmot *en* D. Romar, 1779. *In groot octavo* 476 *bladz.*

Op ene soortgelyke wyze als de Hoogleeraer *Heumann* zyne ophelderingen over de Euangelien voorgesteld heeft, achtervolgt hy in dit Deel zynen arbeid, ter verklaringe van het Boek, genaemd de *Handelingen der Apostelen*, brengende dezelve in dezen tot op het afloopen van het twaelfde Hoofdstuk. Bybeloefenaers zullen'des van dit gedeelte, even als van het voorgaende met vrucht gebruik kunnen maken; onder 's Mans voorstellingen nog al eenigen ontmoeten, die, 't zy ze dezelven, by nader onderzoek, bondig of niet wel gegrond oordeelen, hunne oplettendheid tot zich trekken; terwyl ze tevens met genoegen zullen zien, dat de geachte Vertaler, de Eerwaerde *Sterk*, 'er ook hier en daer zyne aentekeningen bygevoegd heeft. Om den Lezer een voorbeeld van die natuur mede te deelen, zullen wy, in stede van op Letterkundige waerneemingen staen te blyven, het oog vestigen op 't hoofdzaeklyke van des Hoogleeraers bedenkingen, wegens *Gamaliël*, deszelfs bekenden raed, en het daer op gevolgde; by gelegenheid van 't geen *Lukas* desaengaende meldt, Hand. V. 34—40.

Toen de leden van den Raed, op de manlyke tael van *Petrus* verbitterd, overhelden om de Apostels met den dood te straffen, verzettede *Gamaliël* zich daertegen. De Hoogleeraer doet ons by dat voorstel opmerken, dat deze *Gamaliël* hier niet inkomt als een Voorzitter, maer

enkel als een Lid van den Raed. Met betrekking tot zyn ampt, een *Schriftgeleerden*, beschouwt hy hem als een Hoogleeraer der Godgeleerdheid, en wel byzonder als een Hoogleeraer in de gewyde Bladen. Hy schat hem als een by uitstek geacht Man, van wegens zyne bekwaemheden; dat hem zich des te vrymoediger deed verklaren, en op zyn invloed vertrouwen; te meer, dewyl hy sedert een geruimen tyd een openbaer Leeraer geweest was, en vele Geleerden, die weleer zyne Leerlingen geweest waren, hem aenhingen. —— Zyn eerste voorslag is, om de Apostels buiten te doen staen, ten einde de zaek ryplyk te kunnen overwegen. Dit geschied zynde, vangt hy aen, met hun alle verhaesting af te raden, en hen te vermanen, om alles wel te overwegen. Hy herinnert den Raed daerop hoe het voorheen gegaen is, met de oproerige bewegingen, zo door *Theudas* als door *Judas Galileus* verwekt; en grond op die ondervinding, zyn raedslag, om de Apostels niet gewelddadig te keer te gaen.

„ In beide deeze gevallen naamlyk had de hooge Raad, zegt onze Uitlegger, niets kunnen doen, maar was genoodzaakt geweest stil te zitten, en de uitkomst te verwachten. Dewyl nu beide deeze oproermaakers niet door Gods Geest gedreeven waren, maar hunne valsche begrippen, en onrechtmaatige begeertens gegevolgd hadden, hadt God hen met hunnen geheelen aanhang te gronde laaten gaan. Dit wil *Gamaliël* dat de hooge Raad zoude bedenken, daar men immers zag, hoe veele duizenden den Apostelen reeds waren toegevallen, en hoe waarschynlyk het was, dat het getal hunner aanhangeren van dag tot dag grooter zoude worden. Hy wil dan zeggen:

„ Byaldien gy nu deeze Mannen, die gy thans in uwe
„ macht hebt, om het leeven laat brengen, zullen hun-
„ ne aanhangeren tot wraak vervoerd worden; daar zal
„ een verschriklyk bloedbad uit volgen, en de leden
„ van den hoogen Raad zullen het allermeest gevaar van
„ hun leeven loopen. Myn raad bestaat derhalven hier-
„ in: laat ons de zaak haaren gang laaten gaan, en al-
„ les aan de wysheid van God overlaaten; dewelke,
„ indien dit zyn werk niet is, ook deezen opstand ten
„ beste der Kerke zal onderdrukken, en het oogmerk
„ van deeze menschen te leur stellen. Daarentegen,

„ by-

„ byaldien God hen tot ons mocht gezonden hebben, „ dan zoude alles, wat wy tegen hen wilden doen, „ dwaasheid zyn; nademaal wy dan tegen God zouden „ ſtryden, en met onze geringe vermoogens, of liever „ met onze onmacht, ons tegen de almacht zelve ver- „ zetten".

„ Het geen *Gamaliël*, vervolgt de Hoogleeraer, tot deeze laatſte aanmerking bewoog, was het zeggen van *Petrus*, dat *Jeſus* opgeſtaan, en ten Hemel gevaaren was; het welk *Gamaliël* wel niet ten vollen geloofde, maar evenwel ook, uit hoofde van de menigte der getuigen, niet ten eenen maale voor valsch konde verklaaren; weshalve hy ten dien opzichte zyn oordeel opſchortte". ——— Aen deze algemene ontvouwing van den inhoud der raedgevinge van *Gamaliël*, hecht de Hoogleeraer *Heumann* voorts ene oordeelkundige verklaring van de manier op welke die Leeraer der Wet zich uitdrukt, en treed voorts ter beſchouwinge van deszelfs charaćter.

„ Met den eerſten opſlag, zegt hy, beſchouwt men deezen Joodſchen Leeraar als ten minſten half eenen Christen, als eenen Man, die genoegzaam volkomen overtuigd was, dat de Apostelen Godlyke Gezanten waren, en zich reeds op den naasten weg bevondt, om tot het Christendom te komen. Veele Uitleggeren hebben daarom goede gedachten van hem. Maar indien wy op Kapittel XXIII. 7, 8, 9. het oog vestigen, zullen wy geheel anders over hem beginnen te denken.

„ Aldaar ziet men een bewys van den haat tusſchen de Phariſeeuwſche Secte, en die der Sadduceeuwen; de welke aan de eerſte, niet uit hartlyke overtuiginge, maar alleen ten ſpyt van de Sadduceeuwen, deedt beweeren, dat het zeer wel konde zyn, dat den Apostelen een Engel verſcheenen was; dewyl zy het heilig leerſtuk van de opſtandinge der dooden voorſtelden. Dit zelfde doet hier de voornaamſte Phariſeeuw, *Gamaliël*, dewelke te kennen gaf, dat hy de Christenen geenszins voor zulk eene kwaade en ondraagelyke Secte hieldt, als de Secte der Sadduceeuwen; en dat men dus den Sadduceeuwen geenszins behoorde toe te vallen, wanneer zy riepen, dat de hoofden der Christenen gedood moesten worden. Speet het den Sadduceeuwen, dat de Apostelen de opſtanding der dooden leerden, *Gamaliël* in tegen-

deel, met alle zyne Pharifeeuwen, verblydde zich, dat de grove dwaaling der Sadduceeuwen in de Apostelen nieuwe vyanden vondt. ——— Dat dit het oogmerk van *Gamaliël* geweest is, herkent ook *D. Baumgarten*, in het eerfte deel van zyne *Kerklyke Gefchiedenisfen* bl. 244. en hy befluit 'er te recht uit, dat het geen hy hier zeide niet genoeg is, om hem voor een geheimen Jonger van Jezus te houden".

Velen zyn echter inmiddels verder gegaen, en hebben gewild, dat *Gamaliël* vervolgens den Christelyken Godsdienst omhelsd zou hebben: doch dit denkbeeld heeft geen den minften grond, en 't is genoegzaem blykbaer, dat alles, wat daeromtrent gezegd word, een verdichtzel van later tyd is. De Hoogleeraer dit kortlyk aengetoond hebbende, gaet daerop in dezervoege voort.

„ *Chryfoftomus* geloofde het ook niet, maar verwonderde zich echter, dat *Gamaliël* niet tot kennisfe der waarheid gekomen is. Wy zullen ons hierover niet verwonderen, indien wy zyne Perfoon van nader by befchouwen, en hem, om zoo te fpreeken, in het hart zien. Hy was de voornaamfte en aanzienlykfte Rabbi onder de Jooden, die de achting van het geheele Volk hadt. Zoude hy nu een Leerling van eenige onaanzienlyke lieden worden, die van alle geleerdheid der Rabbynen ten éénenmaale ontbloot waren? Ja, zoude hy, [in 't vervolg van tyd,] by zynen Leerling, *Paulus*, ter fchoole komen? Dit maakte de Pharifeeuwfche hoogmoed, die by hem, als den aanzienlykften onder de Pharifeeuwen, wel diepe wortels gefchooten hadt, onmooglyk. Ook liet deeze niet toe, dat hy zich nu aan de uiterfte verachting, ja aan de bitterfte vervolgingen van het Joodfche Volk blootftelde. Een Pharifeeuw was ook, gelyk onze Zaligmaaker zo dikwils betuigd heeft, een gierig Mensch. Konde dan *Gamaliël* zich zyne rykdommen, door zyne vyanden, laaten ontneemen, of dezelve, zo dit niet gefchied ware, onder de arme Christenen uitdeelen?

„ Daarenboven was het nu niet alleen, maar ook te vooren reeds, toen *Christus* zelf nog op aarde omwandelde en predikte, een weezenlyk beletfel voor zyne bekeering tot het Christendom, dat hy een groot geleerde, ja de voornaamfte onder de Joodfche Godgeleer-

leerden was. Zulke Mannen verbeeldden zich maar al te dikwils, dat zy reeds in het volle bezit der waarheid zyn, en merken daarom niet zelden alles, wat van hunne gevoelens afwykt, als ketterye aan.

„ Vervolgens hadt hy in zyn ſamenſtel van Godgeleerdheid drie valſche geloofsartikelen, welken hem beletten tot *Christus* te komen. Het eerſte was: de Mesſias moet een waereldlyk Koningryk oprichten, en het Joodſche Volk tot het machtigſte en gelukkigſte Volk onder de zonne maaken. —— Het tweede vloeide hieruit van zelf voort: indien *Jeſus* de beloofde Mesſias geweest ware, dan hadt hy niet in de handen van zyne vyanden kunnen komen, of gekruist worden. —— Het derde: wonderwerken kunnen ook door den Duivel gedaan worden: en van dien aart waren alle de wondwererken van *Jeſus*.

„ En is dit alles dus geſteld, hoe moeilyk was het dan, voor eenen Phariſeeuw, in het ryk van God te komen! Echter was het by deezen Rabbi niet op zichzelven, of niet volſtrekt, onmogelyk, maar hy maakte het voor zich onmooglyk door de zonde tegen den Heiligen Geest (*a*).

Mid-

„ (*a*) Het oordeel van onzen Schryver over *Gamaliël* is zoo ſcherp, dat ik my niet kan bedwingen, om 'er niet iets tegen aan te tekenen. Voor eerst komt my onredelyk voor, alle de byzondere ondeugden en wanbegrippen, die wy uit de Euangeliſche geſchiedenisſen weeten, dat by het gros der Phariſeeuwen gevonden worden, aan hem alleen toe te ſchryven, om dus van zyne gehechtheid aan zyne voorouderlyke begrippen rede te geeven. Maar inzonderheid acht ik het, in de tweede plaatze, zeer onvoorzichtig en liefdeloos, iemand, zonder dringende redenen, de zonde, gelyk men ze noemt, tegen den Heiligen Geest toe te ſchryven, en hem dus als eenen aartsbooswicht aantemerken, die, tegen beter weeten aan, zich aan de Godonteerendſte lastering heeft ſchuldig gemaakt, en zich dus van alle mooglykheid, om genade en vergiffenis by God te vinden, uitgeſlooten. En wat weeten wy toch van *Gamaliël*, het geen ons tot zulke haatlyke vermoedens ten zynen nadeele aanleiding kan geeven? Uit alles, het geen ons van hem, in de *Handelingen der Apostelen*, is opgetekend, kan ik hem niet anders beſchouwen, dan als eenen Man, die van het wangevoelen der Sadduceeuwen, dewelke de opſtanding der dooden loochenden,

 zeer

„ Midlerwyl was de raad van Gamaliël, in die betekenisse, waarin hy denzelven aan den hoogen Raad gaf, verstandig en voorzichtig. Deeze beroemde Rabbi vooronderstelde naamlyk, dat de hooge Raad tegen de Christenen, die nog geduurig in aantal toenamen, te zwak was, en, door geweldige middelen, zichzelven in het uiterste gevaar zoude brengen, zo niet zynen volstrekten ondergang bevorderen. In zulken gevalle is de raad van *Gamaliël* die der wysheid zelve. Daar Menschlyke macht en hulpe te vergeefs is, moet men de zaak aan God overlaaten, en hem ootmoedig smeeken, dat hy de rechtvaardige zaak doe zegepraalen. Ten besluite van deeze verhandeling merke ik aan, dat 'er nog een ander geval is, waarin men zich van deezen raad kan bedienen. En hierin is *Lutherus* my voorgegaan. Te weeten, wanneer 'er iets nieuws voorvalt in den Godsdienst, en 'er aan den éénen kant zich eene nieuwe waarheid schynt te ontdekken, maar aan de andere zyde tegenwerpingen, die waarschynlyk zyn, tegen dezelve geopperd worden, dan handelt de Overheid van het Land, alwaar dit voorvalt, overéénkomstig met alle regelen van waare wysheid, wanneer zy aan geene van beide departyen bystand verleent, maar de zaake haaren vryen loop laat, tot dat de waarheid eindelyk overwonnen heeft. Dus handelde, in den aanvange der hervorminge, Keurvorst *Fredrik*, zulk een verstandig Vorst, dat hy, boven andere Vorsten

zeer afkeerig was; en, met betrekkinge tot de Apostelen, zich nog te veel aan zyne volksvooroordeelen overgaf, om der waarheid, die zy predikten, openlyk hulde te doen; maar evenwel de handelwyze, die het gros van den hoogen Raad, ten opzichte van dezelve gehouden wilde hebben, als onvoorzichtig en onrechtvaardig afkeurde; en dus redelykheids en braafheids genoeg hadt, om zich door dien stroom niet te laaten wegsleepen. En heeft hy zich naderhand met meer yver tegen *Jesus* en zyne belangens gedraagen, gelyk de Jooden van hem getuigen, schoon dit my nog niet onbetwistbaar voorkome, het kan zeer wel zyn, dat hy dit ter goeder trouwe gedaan heeft; naa dat hy gezien hadt, dat zachte middelen, die hy eerst hadt aangeraaden, vruchteloos waren, en dat een *Paulus* zelf, één van zyne Leerlingen, tot de party der Apostelen was overgegaan. VERTAALER". — Zie WOLFIUS *in Cur. Philol. in Act.* V. 38, die, met anderen, genoegzaem op dezelfde wyze, als de Eerwaerde *Sterk*, over *Gamaliël* denkt.

ſten van zynen tyd, den toenaam van den *wyzen* bekomen hebbe. Melanchton noemt hem, om die rede, in *het leeven* van LUTHERUS, *een wys Man, die zich niet aan de gevoelens van het onkundig gemeen overgaf, het welk alle veranderingen terſtond in de eerſte beginſelen wil tegengegaan hebben.*

„ Intusſchen behooren, noch Vorſten noch Onderdaanen, by zulk eene twyfelzucht en onverſchilligheid te volharden; maar, volgens de les van *Paulus*, zulke nieuwe leeringen te onderzoeken, en, by aldien zy dezelve gegrond vinden, dezelve aan te neemen, en 'er by te blyven. Dit deedt de volgende Keurvorst, *Johannes*, die zoo ſtandvastig by de waarheid bleef, van dewelke hy op deeze wyze overtuigd was geworden, dat hy daarom den naam van den *ſtandvastigen* ontvangen hebbe". ——— Wat verder den uitſlag van dezen raed van *Gamaliël* betreft, daeromtrent tekent de Hoogleeraer nog het volgende aen.

„ Dewyl de meeste ſtemmen voor den raad van *Gamaliël* waren, behielden de Apostelen hun leven: evenwel, om voor de leden, die van andere gedachten waren, eenige inſchiklykheid te betoonen, kantte hy 'er zich niet tegen, toen men hen tot een goed aantal van ſlagen veroordeelde. Waarſchynlyk was hy ook van begrip, dat de Apostelen deeze kleine ſtraffe wel verdiend hadden; dewyl zy den eerbied, dien zy aan den hoogen Raad verſchuldigd waren, zoo vermetel geſchonden hadden.

„ Dan, zoo wel deeze ſtraffe, als het verbod, waarmede de hooge Raad de Apostelen liet vertrekken, was by de gezamenlyke leden van deeze hooge vergadering een uitwerkzel van hun onverſtand (*b*). Welk verſtandig mensch toch zal iemand iets verbieden, die meer dan ééns verzekerd heeft, dat hy dit verbod niet wil gehoorzaamen; en geeft hem vervolgens vryheid om heen te gaan, en tegen dat verbod te handelen? En hoe onverſtandig was het niet, Menſchen, die zy voor oproermaakers en beleedigers van het aanzien van het Sanhedrin

„ (*b*) Ten minſte van hunne verlegenheid, om zich uit deeze netelige zaak zoo te redden, dat zy voor het volk hun aanzien nog eenigszins bewaarden. Vertaaler".

hedrin hielden, alleenlyk met eenige ſlagen te ſtraffen; en ze vervolgens te laaten gaan, om hunne oproerige maatregelen te vervolgen, en hunnen aanhang grooter te maaken".

Symbolæ Litterariæ Haganæ, ad incrementum Scientiarum omne genus, a variis amice collatæ, editore N. BARKEY, D. et Th. Prof. Claſſis ſecundæ Faſciculus primus. Hagæ-Comitum apud *J. H. Munnikhuizen* et *C. Plaat* 1779. In octavo 200 pp.

In dit Stukje dezer Verzamelinge, van welker oogmerk en inrichting wy onlangs verſlag gegeven hebben, met een nevensgaend bericht, waer uit men derzelver nuttigheid genoeg heeft kunnen opmaken (*), ontmoet men, buiten de beknopte Letterkundige berichten aen het einde medegedeeld, een viertal van toegezonden Geſchriften, welken, ieder in zyne ſoort, den oefengragen gevallig zullen zyn.

De Eerwaerde *E. H. Mutzenbecher*, zich bevlytigende, om den *Theſaurus Philologicus* B. BIELII, met alle oplettendheid, door den druk gemeen te maken, verleent hier uit dat voortreflyk Werk, waer van wy, voor enigen tyd, als een overnuttig Geſchrift, gewaegden (†), etlyke voorbeelden; welken ten duidelykſte de waerdy van dat Werk onder 't oog brengen. En zyn Eerwaerde doet dit met invlechtinge van verſcheiden taelkundige aentekeningen van zyne eigen hand, die hem tot eer ſtrekken; en aenleiding geven, om te wenſchen, dat hy, na de volledige afgifte van den *Theſaurus*, de hand aen 't werk ſla, om de liefhebbers der Griekſche Taelkunde, door zynen eigen arbeid, verder te verplichten.

Hieraen volgt ene oordeelkundige Verhandeling over het bedoelde van *David*, in 't opſtellen van den zes-en-dertigſten Pſalm, met ene nevensgaende verklaring van den inhoud van dit Lied. Volgens den Eerwaerden *J. Medhurst*, aen wien men dit Geſchrift verſchuldigd is, heeft *David* dezen Pſalm gedicht, toen *Joab* zig ſchuldig

(*) Zie boven *bl.* 224.

(†) Zie boven *bl.* 293.

dig gemaekt had aen ene affchuwelyke misdaed, door *Abner*, als een moordenaer, verradelyk, om te brengen; en wel met oogmerk, om zich daerdoor des te krachtiger te zuiveren, van alle verdenking, als óf hy de hand gehad zoude hebben, in dat verfoeilyk wanbedryf van *Joab;* het welk hem beweegt het zelve in zyne haetlykheid af te malen, en ten levendigfte te toonen, hoe fterk hy het zelve wraekte. ——— Zyn Eerwaerde, het gefchied verhael, 1 Sam. III, in 't oog houdende, ftelt dit denkbeeld in een aennemelyk licht, en befchouwt dezen Pfalm als drieledig.

Koning *David*, zegt hy, den toeftand zynes Ryks, daer hy nu, door *Abners* fchikking, niet alleen over *Juda*, maer over gantsch *Israël* en *Juda* het gebied voerde, opmerkzaem gadeflaende, gevoelt zich levendig getroffen, door 't bezef van *Joabs* verfoeilyk wanbedryf. Dit denkbeeld, dat zich aan zynen geest als opdringt, brengt zyne hartstochten dermate in beweging, dat hy zyn Lied aenvange, met zich hier over uit te laten, en te toonen, met welken afkeer hy die euveldaed befchouwt. Zie vers 2—5. ——— *Joab* nu had dezelve bedreven in een tyd, aan welken David niet kon gedenken, of hy moest zich tevens herinneren, de menigvuldige blyken van Gods goedertierenheid en gerechtigheid, welken zyn Volk ondervonden had. Zulks leid hem op, om hiervan te gewagen, en den Allerhoogften deswegens te verheerlyken. Zie vers 6—10. ——— En eindelyk befluit hy dit Dichtftuk met ene hartlyke bede tot God, Hem fmekende, dat Hy zyne goedertierenheid en gerechtigheid over alle Godvruchtigen uitbreide, en hem in 't byzonder befcherme, tegen alle de aenflagen der hovaerdigen en Godloozen. Zie vers 11—13.

Naer dezen leiddraed geeft onze Uitlegger ene doorloopende verklaring van dit Lied, welke hy in dezen brengt tot op het zevende vers, ftaende het overige gedeelte in een volgend Stukje voorgedragen te zullen worden. Het gantfche beloop dier verklaringe, dus ver opgegeven, toont de oplettendheid, tael- en oordeelkunde des Uitleggers; en zyne aenmerkingen, terwyl ze ftrekken om zyne ftelling, nopens het bedoelde van *David* te begunftigen, dienen daedlyk om aen dit Dichtftuk, op dien grondflag, een nieuw licht by

te zetten. Vooral heeft dit plaets omtrent des Dichters tael, vers 2—5, welke woorden, inzonderheid die vers 2 en 3 voorkomen, aen vele verschillende verklaringen onderhevig zyn, die duidelyk toonen, dat ze den Uitleggeren moeite baren. Zynes oordeels heeft men zulks grootlyks te wyten, aen een verkeerd denkbeeld, van 't geen den Dichter aenleiding gaf, om op zodanig ene wyze te spreken; terwyl ze, op den door hem geleiden grondslag, zeer gereedlyk te verstaen zyn. Zie hier 's Mans vertaling, met ene nevensgaende korte voorstelling van den algemenen zin, volgens zyne breedvoeriger uitlegging.

Het woord der overtredinge des Godloozen, het verraderlyk gesprek van *Joab* met *Abner*, wanneer hy hem ter zyde afleidde in 't midden der poorte, om in stilte met hem te spreken, *is in het binnenste van myn hart.* De tael, het gesprek van dien Godloozen, heeft my zo gevoelig getroffen, dat ik het aendenken hiervan, uit myne gedachten, niet kunne verdryven. *Daer is geen vreeze Gods voor zyne oogen.* Hy is een overgegeven Godlooze, die alle denkbeelden, welken hem eerbied en ontzach voor God moesten inboezemen, uit zyn harte verdreven heeft. *Want hy heeft* [hem], (te weten *Abner*,) *gevleid met zyne oogen.* Hy heeft hem, niet als een Krygsheld, openlyk aengetast, maer als een verrader met een vleiend gelaet toegesproken, om hem te verlokken; *om zyne ongerechtigheid te vinden*, om zich aen hem te wreeken over den dood van zynen broeder *Asahel*, dien *Abner*, zynes ondanks, in den kryg had doen sneuvelen; *om hem te haten*, of liever het woord haten genomen in de kracht der betekenisse met de gevolgen van den haat, *om zynen haet uit te storten*, of, *om zynen bedekten haet uit te voeren.* *Joab* heeft zich in dit wanbedryf niet anders voorgesteld, dan zynen haat en wraeklust den vollen teugel te vieren. *De woorden zynes monds* [zyn] *onrecht en bedrog;* hy heeft zich geheel toegeleid, om, op ene bedriegelyke wyze, onrecht te plegen: *hy heeft opgehouden het goede te verstaen* [*en*] *te doen;* hy is afgeweken van den weg des verstands, die den mensch tot weldoen leid; en 't is dus geen daed van voorzichtigheid, maer van een kwaed hart. Men kan dit wanbedryf ook niet verglimpen als ene daed van overyling; hy heeft tyd gehad van zich te bedenken, maer zyn kwaed hart heeft hem doen voortgaen.

gaen. *Hy heeft onrecht bedacht op zyn leger;* geduurende den nacht (*) heeft die verrader overleid, hoe hy zyne euveldaed ten zekerfte zou volvoeren: *hy heeft geftaen op een weg die niet goed was*, hy heeft geftaen in de poorte, hy heeft aldaer geftaen, om *Abner* af te wachten, om zyn verraed te plegen, [en] *hy heeft het kwaed niet verworpen*, of *is het kwaed niet tegengegaen.* De verkeerdheid zynes harten is alleszins blykbaer; de ftilte van den nacht heeft hem niet doen bedaren; het ftaen in de poorte, de plaetze des gerichts, heeft hem niet tot nadenken gebragt; het ontbrak hem niet aen tyd, noch aen aenleiding, om zich te bedenken; alles was vruchtloos om hem te wederhouden; hy was te ontaert om het kwade enigen tegenftand te bieden".

By de twee dus ver gemelde Gefchriften komen, in dit Stukje, nog twee andere. Het eerfte beftaet uit etlyke tot nog onuitgegeven Brieven van den beroemden *Ch. Wolf*, aen *J. C. Harenberg*, met een Voorbericht en nevensgaende aentekeningen van den laetften. En het volgende behelst eenige berichten van denzelfden *Harenberg*, nopens den geleerden *J. G. Eccard*, zo ten opzichte van het Kerklyke als het Letterkundige. Beiden behelzen ze verfcheiden wetenswaerdige byzonderheden, welken vooral ter ophelderinge dienen van deze en gene voorvallen dier beide Mannen, welker Schriften zo veel geruchts gemaekt hebben, en die daer door, een ieder in zyne foort, in onderfcheiden twisten ingewikkeld zyn geworden.

Leerreden op eenen Biddag over Zacharia VIII. 3, *uitgefproken door* J. HINLÓPEN, *Predikant te Utrecht. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg, 1779. *In groot octavo* 35 *bladz.*

Naer aenleiding van des HEREN tael, door Propheet *Zacharia*, H. VIII. 3. *Ick ben wedergekeert tot Zion, ende ick fal in 't midden van Jerufalem woonen: ende Jerufalem*

(*) 'Er was naemlyk, gelyk de Eerwaerde *Mutzenbecher*, uit het beloop der gefchiedenisfe, toont, één nacht verloopen, tusfchen het vertrek van *Joab*, van *David*, en 't verraderlyk ombrengen van *Abner*.

lem sal geheeten worden eene stadt der waerheyt, ende de berg des HEEREN *der heyrscharen een berg der heyligheyt*, welken de Eerwaerde *Hinlópen*, door ene uitbreiding, beknoptlyk ophelderd, stelt zyn Eerwaerde zich voor, twee hoofdzaken te verhandelen. I. Te toonen, „ dat een „ volk dan waarlyk gelukkig is, wanneer het, als eene „ burgerlyke maatschappy, eene stad der waarheid, en, „ als eene Godsdienstige, een berg der heiligheid is." II. Voor te dragen, „ hoe God zelf by een Volk wil „ komen woonen, om het, door zyne heiligende ge„ nade, tot zulk een geluk te brengen". Op de voorstelling hiervan grond hy ene toepassing, geschikt om Nederlands inwoonders te bewegen, „ tot verootmoedi„ gende schaamte over hunne zonden en ongerechtighe„ den, en tot bekeering van dezelven": mitsgaders „om „ hen aan te moedigen tot een onwankelbaar vertrouwen „ op de Godlyke belofte, en dus een recht gebruik te „ maaken van zyne Genade". —— Het geheele beloop der Leerreden is naer vereisch ingericht; maer inzonderheid heeft zyn Eerwaerde by uitstek wel uitgevoerd, zyne afschetsing van een Volk, „ dat in de burgerlyke han„ delingen waarachtig en getrouw, en in den Godsdienst „ heilig is". Dit Tafereel is bovenal der beschouwinge waerdig.

Het tweede Eeuwgetyde van Amersfoorts Hervorming, plechtig gevierd in eene Leerrede over Deut. VI. 20—25. *Door* A. RUTGERS, *Mededienaar van het H. Euangelium aldaar. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg, 1779. *Behalven de Voorreden* 80 *bladz. in gr. octavo.*

Ene opweklyke Redenvoering, zo ver het bepaelde geschiedkundige aengaet, voor die van Amersfoort in 't byzonder; doch die ook, ten aenzien der hoofdzake, de gelukkige hervorming, door andere Ingezetenen onzes Lands met stichting gelezen kan worden. De Eerwaerde *Rutgers* ontvouwt naemlyk het voorstel van Israëls Leidsman kortbondig, en ontleent daeruit de volgende byzonderheden. *Voor eerst.* „ 'Er is geen grooter voorrecht „ voor een Volk, dan onderwys van God te ontvangen, „ in den rechten weg om Hem te dienen". *Ten tweeden.*

„ Is

„ Is de mededeeling van dat onderwys een gevolg van „ byzondere beweldadigingen en uitreddingen van zulk „ een Volk, zoo veel te grooter is dat voorrecht". — Onder deze tweeledige Leering draegt hy der Gemeente voor, een welingericht beknopt verslag van den oorsprong en voortgang der Hervorminge, te Amersfoort, zo daer als elders, als een onmiddelyk gevolg van Nederlands verlossing uit den klem der Spaensche banden; waerin Gods beweldadiging en verlossing zichtbaerlyk te bespeuren was. —— Na het voorstellen hier van gaet de Leeraer over, om, *ten derden*, te toonen, „ dat 'er uit „ dien hoofde niets betamelyker is voor zulk een beweldadigd Volk, dan de gedachtenis van dit alles onder „ de Nakomelingschap te bewaren". En eindelyk legt hy 't 'er op toe, om zyne Toehoorders levendig te doen bezeffen, „ dat men dan eerst de gedachtenis van dit „ alles dankbaar bewaart, als men dezelve eendrachtig „ aanlegt tot bevordering van de vreeze des Heeren".

Wyders vind men aen deze Leerreden nog gehecht ene Naemlyst der Leeraren, die, zedert de Hervorming, de Kerk van Amersfoort bediend hebben; met aenwyzinge van den tyd hunner aenstellinge, komst van elders, of vertrek naer elders, en overlyden, voor zo verre zulks aengetekend kon worden.

Vertoog over de nuttigheid en noodzaaklykheid eener nieuwe beryming der Luthersche Psalmen en Liederen. Te Amsterdam, by Weege *en* van Stendel, enz. 50 *bladz. in gr. octavo.*

Even als het in onze Hervormde Kerk toeging, wanneer men met ernst de handen aen 't werk begon te slaen, om ons Kerklyk Gezangboek te verbeteren, dat velen, 't zy uit onkunde, bygeloof of andere reden, 'er niet voor waren, ja 'er merkelyk tegen meenden te hebben, even dat zelfde ondervinden, gelyk dit Vertoog ons aenduid, de Broeders Lutheranen in een dergelyk geval. Terwyl een aental zich verblyd, in 't heuchlyk vooruitzigt, dat de aengevangen arbeid, ter invoeringe van een beter ten Godsdienste geschikt Gezangboek, wel dra voltrokken zal zyn, en men elkander zal mogen toe-

roepen, *zingt den Heere een nieuw Lied;* worden 'er andere gevonden, die deezen arbeid voor onnut houden, ja denzelven geheel wraken. Denzulken nu tegen te gaen, en hun, op ene bescheiden wyze, overtuigelyk onder 't oog brengen, dat de hedendaegsche beryming der Psalmen en Liederen, tot nog in de Luthersche Kerk gebruikelyk, om gegronde reden af te keuren zy; en daer op, uit het voorgestelde, af te leiden, de noodzaeklykheid en nuttigheid ener beryminge, die beter beantwoord aen de vereischten van een Godsdienstig Kerkgezang, is het oogmerk des Schryvers van dit Vertoog. —— Hier toe stelt hy, in navolginge van den Schryver der *Zedige Bedenkingen over de beste keuze van N. Psalmrym*, de drie navolgende kentekens ener goede Psalmberyminge voor.

„ 1. De Psalmrym moet welvloeijend zyn, zoo dat „ men niet, of zeer weinig, merken konne, dat 'er iets „ ingelascht zy, alleen om den rymklank te krygen, „ zonder dat tevens het digtstuk daardoor schooner en „ in soort volkoomener worde."

„ 2. De Psalmrym moet klaar zyn, en gemaklyk van „ elk verstaan worden, zonder dat nogtans de levendigheid en zwier van een digtmaatig stuk daardoor verlooren gaa. En"

„ 3. De berymde Psalmen zyn zo veel beter, als ze „ nader overeenkomen met den oorspronglyken Text, „ of wel met de Nederlandsche Overzetting."

Wanneer men nu de thans in de Luthersche Kerk gebruiklyke Psalmen en Liederen aen deze kenmerken toetst, is het verre van daer, dat ze de proef kunnen doorstaen; gelyk de Schryver van dit Vertoog, door ene menigte van voorbeelden, die hy nog sterk zou hebben kunnen vermenigvuldigen, ten duidelykste toont. 't Zy genoeg een enkel voorbeeld in dezen by te brengen uit den CIVden Psalm, alwaer het 13de en 14de vs. aldus luid:

Hoe groot zijn al gelijke
En veel uw werken, Heer!
Gij hebtze wijsselijke
Ende wonderlijk zeer
Geordonneert waarachtig;
Ende met overvloed

Is

Is d'aard (door uw hand krachtig)
Vol van uw groote goed.

In de zee groot en wijde
Daar krielt zonder getal
't Gediert aan elke zijde,
Beide groot ende smal:
De schepen gaan daar inne,
Daar zijn Walvisfen groot,
Die gij maakt, dat met zinne
Zij daar in speelen bloot.

„ Is dit, mag de Schryver van dit Vertoog wel met „ reden zeggen, is dit alles taal om by den heiligen „ Godsdienst te zingen? Men leeze of zinge deeze aan„ gehaalde Verzen in de nieuwe beryming der Hervorm„ den, en men zal wel dra de schoonheid en Godlykheid „ van dit Dichtstuk ondervinden; daar men hier niet ge„ looven zou, dat het Davids Psalm was, indien hy in „ ons Gezangboek niet daarvoor aangetekend stond.

Proeve eener Natuurkundige Beschouwing van den Aardbol, door P. BODDAERT, *Med. Dr. benevens de waarneemingen over den oorsprong der Bergen en de verandering op den Aardbol, door* P. S. PALLAS. *Uit het Fransch vertaald, en met Aanmerkingen voorzien. In 's Gravenhage by* J. du Mee. *Behalven de Voorreden* 173 *bladz. in gr. octavo.*

In de Proeve van den Heer *Boddaert* vindt men, in eene geregelde orde, by een verzameld, het geen de voornaamste Natuurkundigen te berde gebragt hebben, wegens het formeeren van onzen Aard- en Waterbol, en de veranderingen die dezelve met en door den Zondvloed ondergaan heeft; met nevensgaande aanmerkingen over deszelfs tegenwoordigen toestand. By de ontvouwing hiervan verleent hy ons een wel ingerigt verslag van 't geen daaromtrent bovenal op te merken staat; en wel byzonder eene gezette onderrigting van de ligging en strekking der Landen en Zeen, der Meeren en Rivieren, benevens die der Bergen, en derzelver verschillende

de inhoud. Onze beleezen en opmerkzaame Autheur heeft dit alles doorvlogten, met natuurkundige waarneemingen en aanmerkingen, welken ter opheldering van de gewigtigste verschynzelen, daarin voorkoomende, dienen. —— Aan deeze Proeve is voorts gehegt, eene vertaalde Verhandeling van den Hoogleeraar *Pallas*, welke die vlytige onderzoeker der Natuur, in de algemeene Vergadering der Keizerlyke Academie van Weetenschappen te *St. Petersburg*, voorgeleezen heeft; na dat hy, op het bevel der Czarinne, byna de geheele lengte van Asie, en een groot gedeelte van de twee grootste Schakels der Bergen, die de bewoonbaare Aarde ondersteunen, doorloopen had. Hy geeft in deeze Verhandeling, die de Heer *Boddaert* nog met aanmerkingen verrykt heeft, een aaneengeschakeld verslag van zyne waarneemingen, op die uitgestrekte Reize, met betrekking tot het Gebergte, en de blyken der veranderingen, welken de Aardbol, vooral ten opzigte van Rusland, ondergaan heeft, 't welk hem grond verleent, tot het maaken van eene waarschynlyke onderstelling, ter verklaaringe van den oorsprong der Bergen, en de daarmede verknogte verandering van onzen Aardkloot. —— Zie hier zyne Schetze eener onderstellinge, welke, naar zyn gevoelen, dienen kan, om den tegenwoordigen toestand van de oppervlakte der Landen te verklaaren.

„ Veronderfteld zynde, dat de hoge Bergen van Granietsteen (*), van oudsher, Eilanden gemaakt hebben, op de oppervlakte der Wateren, en dat de ontbinding van den Granietsteen de eerste hoopen van quartsagtig en spathagtig Zand en Slib met *Mica*, uit welke het grove zand (*grais*) en de *Schisten* der oude Schakels bestaen, uitgeleverd heeft: dan moest de Zee de ligte brandbaare en yzeragtige Stoffen, die door de ontbinding van zo veele Dieren en Planten, met welke zy bevolkt is, voortgebragt zyn, en de overblyfzelen van die Lighaamen

(*) Volgens de waarneemingen van den Hoogleeraar *Pallas* bestaan die schakels van hooge Bergen, welken hy Bergen van den eersten Rang noemt, uit Granietsteen; dien hy den voornaamsten inhoud van onzen Aarkloot agt te zyn; beschouwende denzelven als den grondslag der vaste deelen van den Aardkloot, als een Steen, welke niet gegroeid, maar te gelyk met de Aarde geschaapen is. Zie zyne *Waarneemingen*, bl. 97—106.

men zelve, na de oevers brengen, en aldaar, deze beginzelen in de laagen, die zich op den Granietsteen formeerden, indruppende, die hoopen van Pyriten of Kiezen maken, die de Vuurplaatzen van de oude brandende Bergen zyn, die men eindelyk de eene na de andere zag uitbarsten, op verscheiden plaatzen van den Aardbol. Deze oude Vuurbergen, waarvan zeer veele Eeuwen zelfs tot de minste blyken uitgewischt hebben, wierpen de laagen door elkander, die reeds door den tyd hard geworden waren, onder welke zy uitbarstten, en veranderden op verscheiden wyzen de Stoffen dezer Bedding; het zy dat zy, door de kragt van hun Vuur dezelven deeden smelten, of tot kalk branden; en dus de eerste Bergen van den Schistband voortbragten, die ten deele met de Kley- en Zandbedden van de vlakten overeenkomt; zo wel als de Kalkbergen, die eene vaste Rotz maaken, en meest zonder blyk van versteeningen zyn. Toen wierden ten deele die Holen, Spleeten en Scheuren, naar verscheiden rigtingen, in beddingen of laagen voortgebragt, die in volgende Eeuwen door de indrupping van *Quartz*, *Spath*, vette Aarde (*glaises*), mineraalen, brandbaare stoffen enz. vervuld wierden, die wy thans onder den naam van klompen Aders of Gangarten bewerken. Deze uitwerkingen der Vuurbergen hebben op verscheiden plaatzen aangehouden tot op onzen tyd, vooral in de nabuurschap en den grond der Zee. Door hen zag men nieuwe Eilanden uit den grond van den Oceaan ryzen; deze hebben waarschynelyk die groote en verheven Kalkaartige Bergen in *Europa* doen ryzen, die voorheen misschien Coraal-Rotzen en Schulpbanken geweest zyn, (gelyk men nog hedendaagsch in de Zeeën vindt,) die deeze voortbrengzelen begunstigen, en alwaar de Kleyagtige grond altyd overvloedig moet zyn in Kies. Door dezen Kalkgrond en Kleyagtig bezinkzel, dat zich door zyn zwaarte na beneden begaf, vermeerderde de grond der Zee; de Kalkbeddingen stapelden zich opeen tot verscheiden hoogten, die verschillend waren, naar de verschillende soorten, die dezelve uitmaakten, en volgens de plaatzen, die best geschikt waren, tot voortbrenging van de eene en andere zoort van die levende Wezens, of volgens den loop der Stroomen, die zekere soorten naar de Kusten medesleepten en overbragten, gelyk wy het aan al-

alle Kusten zien. De Golven bragten altoos de ligtste Stoffen naar de Landen. Van de andere zyde vermeerderden de Aardens, die op de Bergen voortgebragt werden, (zo door de ontbinding van den Graniet- en andere Steenen, als door het vergaan der Dieren en Planten, benevens de ſtukken der Rotzen, die door de Beeken en Stroomen medegeſleept wierden,) de Kusten, en zetten dus allengskens de Paalen der Zee verder, en de Zee wierd dikwils genoodzaakt te wyken, wanneer de een of andere Vuurberg de laage Landen der Kusten deed ryzen. Maar deze vermindering der Zee, gevoegd by de waarſchynelyke verteering der Wateren, zou nog niet konnen voldoen, geduurende millioenen van Jaaren, om die Horizontaale Zeebeddingen, die wy in onze ver van de Zee gelegen Heuvelen, zo vol van verſteeningen bewonderen, droog te laaten, en om aan ons vast Land die uitgeſtrektheid te geeven. Het moest dan gebeuren, na dat eene groote uitgeſtrektheid Lands, aan den voet der oude Schakels, reeds ſterk met Dieren bevolkt, en met Bosſchen vervuld was, dat de Aardbol eenige ſchuddingen kreeg, die door geweldige uitbraaken, in den grond der Zee, de golven zo konden opheffen en jaagen, dat zy met geweld een groot gedeelte van den bewoonden Aardbol overſtroomden, ja zelf hoog verheeven Bergen; en door het agterlaaten van ſtoffen, die in die bruisſchende golven gemengd waren, het vaste Land vermeerderden, en misſchien ter zelver tyd in het innerlyke van den Aardbol ontzaggelyke holen maakten, die een gedeelte van den Oceaan konden inzwelgen, en het waterpas byna zo laag brengen, als het naderhand in de Eeuw der geſchiedenisſen van de Menſchen gevonden is."

Deeze vooronderſtelling, naar welke de Bergen van den eerſten rang, uit Graniet beſtaande, met de Aarde geſchapen, doch die van den tweeden en derden rang ontſtaan zyn, uit Onderzeeſche Vuurbraaken vereenigd met geweldige Overſtroomingen van Water (*), ontheft de

(*) Ter nadere ophelderinge van dit gezegde, zullen wy hier nog gebruik maaken van eene Aantekening, welke de Heer *Boddaert*, met betrekking tot dit onderſcheid, elders in deeze Verhandeling geplaatst heeft.

„ De Bergen van den eerſten Rang zyn die lange Schakels van Ber-

de Hoogleeraar *Pallas* vervolgens van alle verdenking van onwaarschynlykheid; met aantooninge, dat laatere verschynzels van die natuur, hoewel in eene mindere maate, daar aan beantwoorden; terwyl hy tevens doet zien, dat men langs deezen weg eene schynbaare reden vindt, ter verklaaringe of ophelderinge van verscheiden byzonderheden nopens de tegenwoordige gesteldheid van onzen Aard- en Waterbol, byzonder wegens de rigting en

Bergen, wier Toppen door de Wolken booren, en met eene altoosduurende Sneeuw bedekt zyn. Zy gaan zagt schuins op, gelyk die van den tweeden en derden Rang, maar ryzen schielyk, als Pyramiden, met scherpe punten van alle zyden uitsteekende; en aan hunnen voet ziet men schrikbaarende Afgronden en diepe Valleyen; op hunne Toppen ziet men eeuwige Sneeuw en Ys; en hunne toppen vertoonen de Natuur in haaren Ouderdom, en strekken dus tot onwraakbaare getuigen van den hogen ouderdom der Aarde, die alle Handschriften en Jaarboeken der gryze oudheid van dwaling overtuigen. Zy bestaan, gelyk de Heer PALLAS aantoont, uit Graniet; dus zyn de *Pyreneesche* en *Apennynsche* Schakels, de *Crapatz* Bergen, de Bergen van *Saxen* en de *Hartz*, de *Riphische* Bergen, de *Caucasus*, de *Taurus* en de *Libanon* in Asie, de *Maanbergen* in Africa, de *Andes* en *Apalaches* in America.

„ De Bergen van den tweeden Rang maaken geen Schakels, maar slegts eenige Groepen van Bergjes, welker Aarde verward geschikt, en eenigzints Steenagtig is; en als uit brokken van gecalcineerde en half Glas geworden Ligchaamen bestaan. Deze schynen als door onderaardsche Vuuren opgeworpen. Dus zyn de *Monte Nuovo*, de *Etna*, den *Adamsberg* in Ceilon, de *Pic de Teneriffe*, en verscheide anderen.

„ De Bergen van den derden Rang, meer of min verheeven; het zy alleen, of by groepen, hebben meer of min geschikte lagen; en moeten aangemerkt worden als voortgesprooten uit stoffen, die in zwaare overstroomingen op elkander geschokt zyn; zy zyn van boven rondagtig, of met aarde gedekt, en men vind 'er Zand of ronde Keitjes. Hun binnenste bestaat uit Horizontaale Beddingen, vol versteeningen van Land- en Zeedieren, en Planten die het aanweezen van den Zundvloed staaven; gelyk ook, Leem, Mergel en Krytbedden, verscheiden Schisten, Marmers, Kalksteenen, Schisten en Marmers met versteeningen gevuld, Oker- en Oehrbedden. De Beddingen van deze Bergen schynen uit de zyden der Bergen van den eersten Rang voort te komen, en worden, in de Hoogduitsche Bergwerkkunde, *Flotzgebürge* (zo veel als *Vlotbergen*) genoemd."

BODDAERT.

en strekking der Bergen en Kusten in verschillende Gewesten. ——— Wyders merkt hy ten besluite nog aan, dat Europa en de laage Landen van Asie, zints die ontzachlyke omwenteling, van welke meest alle de oude Volkeren van Asie, de *Chaldeen*, *Persen*, *Indiaanen*, *Tybetaanen* en *Chineezen*, geheugen draagen, en derzelver tydstip, op weinige jaaren na, gelyk stellen met dat van den Zondvloed van *Mozes*, aanmerkelyke veranderingen ondergaan hebben, door andere overstroomingen, die dan eens veroorzaakt zyn, door dergelyke uitbarstingen in de Zee; dan eens door schielyke uitgietingen van groote Binnenlandsche Zeën, gelyk misschien die, welke men thans de Middellandsche Zee noemt, en de Zwarte Zee (*), die ter zelver tyd groote slibberige Vlaktens

(*) Het denkbeeld van den onvermoeiden TOURNEFORT, en van den Graave DE BUFFON, over den ouden staat van de *Zwarte Zee* en haar gemeenschap met de *Caspische Zee*, word meer en meer door de waarneemingen der Reizigers bevestigd. De Zeehonden, eenige Visschen en Schulpen, welke de *Caspische Zee* met de *Zwarte Zee* gemeen heeft, maaken deeze oude gemeenschap byna ontwyffelbaar, en dezelve omstandigheden toonen, dat het Meir *Aral* voorheen aan de *Caspische Zee* gevoegd was. Ik heb, in het derde Deel myner Reizen, de oude uitgestrektheid van deze Zee over de Woestynen van Astracan, en aan de andere zyde van den Jaïk, geschetst, door de blykbaare Kusten, met welke de hoge vlakten van *Rusland* deze Woestynen omgeven, door den staat en de delfstoffen van die oude Kust, en het zoute slib, met verkalkte Zeeschulpen gemengd, die zelfs de geheele oppervlakte der Woestyne bedekken. Men vind in de *Beschryving van Ukranien*, van den Heer *le Vasseur Sr. de Reauplan*, (Rouan 1660 4°) p. 9, eene zinsnede, die dezelve schynbaarheden aan den Borysthenes toekent. Een hedendaagsch Reiziger, (*Rich. Chandler's travels in Asia minor*,) meent, dat de Zee zich oudtyds uitstrekte tot aan de Bronnen van den Meander, en eene Golf maakte tusschen de Bergen van *Mesfogis* en den *Taurus*. Anderen vonden nieuwe blyken van de Zee in *Klein Asien*, *Persien*, en aan den *Donau*, verre van de tegenwoordige Grenzen van de *Zwarte* en *Caspische Zee*. De oude overleveringen nopens de schielyke doorbraak van de *Zwarte Zee* door den *Propontis*, welke TOURNEFORT, door zyne waarneemingen, gestaafd heeft, schynen in alle opzigten waarschynlyker, dan het gevoelen dat onderstelt, dat de oude Landengte tusschen de *Caspische* en *Zwarte Zee* verdroogd is, door de opeenstapeling van het Slib der Rivieren.

PALLAS.

tens droog lieten; dan eens eindelyk door inbreuken der Zee en overstroomingen van laage Landen: om niet te spreeken van die kleine brandende Bergen, welken niet zeer diep zyn, en van de uitwerkzelen der stroomende Rivieren, en Aardbeevingen, de vlakwording veroorzaakt door Winden, Wateren, groeijing enz.; waarvan men genoegzaame Verhandelingen vind in bekende Werken; des hy 't niet noodig agte hier over uit te weiden.

Verhandeling over de Zeden, Gewoonten enz. der Wilde Volken. Door den Heer JENS KRAFT, *Justitie-Raad van den Koning van Denemarken, enz. Te Utrecht by* A. Stubbe. *Behalven de Voorreden, 400 bladz. in octavo.*

By het opstellen deezer Verhandelinge had de Hoogleeraar *Kraft* niet slegts ten oogmerk, byeen te zamelen, het merkwaardige, dat hy wegens de Wilde Volken vond aangetekend; maar wel bepaaldlyk het voornaamste, dat tot zyn beoogde diende, in zodanig een gezigtpunt te plaatzen, dat het hem des Menschen natuurlyk vermogen, den oorsprong en den voortgang van deszelfs beschaafdheid ontvouwde. Om hier van eene proeve te nemen gaat hy in deezen, voor eerst, na, hoe de Mensch zig vertoone in zynen wildsten en onvolmaaktsten toestand. Dit brengt hem verder, ter naspooringe van de voornaamste gebruiken, burgerlyke inrigtingen in de leevenswyze der tot nog ontdekte Wilde Volken, waar uit hy dan gevolgen afleidt, met betrekking tot den staat der vroegste Waereldbewooneren. En even zo houdt hy ten laatste het oog gevestigd op de Godsdienstige denkbeelden der Wilde Volkeren, om derzelver herkomst, en de daar uit ontstaande gevoelens, welken onder hen stand gegreepen hebben, op te helderen. —— Men ontmoet hier des, onder de beschouwing van een aantal van merkwaardige byzonderheden nopens de Wilde Volkeren, dat op zig zelve gevallig en leerzaam is, eene naspooring van 't geen men wegens den oudsten toestand des Menschdoms, en deszelfs natuurlyke vordering, in den staat van Wilde Volkeren, naar alle waarschynlykheid hebbe te denken; 't welk ongetwyfeld zyne nuttigheid heeft; en waartoe ons de oplettende en oordeelkundige *Kraft* in dit Stukje eene ge-

ſchikte handleiding verleent; van welke men ten deezen opzigte met vrugt gebruik zal kunnen maaken. —— Zie hier intusſchen 's Mans vergelyking van den wildſten met den redelyken toeſtand van 't Menschdom, waar uit men het groote voorregt van den laatſten boven den eerſten kan opmaaken, ter verwyderinge van alle zodanige denkbeelden, die zommigen te berde gebragt hebben, om het tegendeel te beweeren. Onze Autheur den Wilden Mensch in alle zyne voordeelen, en tevens ook aan de andere zyde, in het ongelukkige van zynen toeſtand, beſchouwd hebbende, beſluit uit het laatſte, „ dat de Reden der Menſchen het groote huismiddel zy, „ waar door hy, ten grooten deele, zyn leven onderhoudt, en dat zonder dezelve ſlegts een zeer gering „ getal van Menſchen de groote weldaden der *Natuur* „ genieten konde;" waarop hy verder in deezervoege vervolgt.

„ Op deze wyze kan men met waarheid zeggen, dat de toeſtand van den volſlagen Wildeman die gene zy, waarin het Menschdom tot op het geringſte getal verminderd wordt, en dat men denzelven dies voor den ſlegtſten ſtaat van allen te houden hebbe. Wat de Voordeelen belangt, die uit deze wilde Levenswyze voortvloeijen; men ziet ligtelyk, dat dezelven niet zo zeer in een wezenlyk goed beſtaan, welk de Wilden boven ons genieten, als wel in het ontbeeren van verdrietlykheden, welken wy, volgens onze inrichtingen in 't gemeen, plegen te ondervinden, en ook ondervinden moeten. Want, zonder te onderzoeken of Burgerlyke Genootſchappen, zonder groote ongemakken, beſtaan konnen, en of de Genootſchappen, op onze wyze ingericht, niet aan meer ongevallen onderworpen zyn, dan anderen, zoo zal het 'er toch, als men alles wel wikt en weegt, ten besten daarop uitkomen, dat het verſtandig en redelyk denkend en handelend Leven veel gelukkiger zy, dan het enkel zinlyk en dierlyk Leven. Want al kent het laatſte de meeste kwaaden dezes Levens niet, het kent ook het meeste goed van 't zelve niet; en 't is een gemeen en gansch geen gering gebrek of misſlag by ons, dat wy 't goede, welk wy genieten, zoo gering achten, en van het kwade, welk ons bejegent, daarentegen, met grooten ophef ſpreeken. Het zinlyk of natuurlyk dierlyk Leven beſtaat in enkele verwarring en als

in

in een geduurig lyden. De vergenoegingen van hetzelve bestaan nergens anders in, dan dat men van onaangenaame gewaarwordingen te rug gehouden worde. Een Dier stilt zyn honger en dorst, en de drift ter voortteeling met blydschap, om dat deze voldoening het zelve van eenige plagen en onrusten ontheft. De weinige oogenblikken des Levens, waarin wy een waar genoegen smaaken, en in de Ziel, als 't ware, eene hoogere dan Menschelyke Wellust genieten, zyn die genen, waarin alles rondom en van binnen in ons in rust, ons denkbeeld zuiver, en de Ziel van alle sterke verlangens en afkeerigheden bevryd is; en daarom is in een zinlyk dierlyk Leven, waarin men zich zelven niet kent, dan als men de eene of andere begeerte wil voldoen, geene werkelyke gelukzaligheid; want deze is alleen een geschenk der Reden.

„ Het is ontegenzeglyk eene van onze grootste dwaalingen, dat wy te zeer buiten ons zelven leven, en dat wy te veel met het uitwendige vooringenomen zyn. De zinlyke Mensch is daarin tegen ons overgesteld: in en by zich zelven bepaald, geniet hy bykans niets van de Waereld, daar hy ze zelfs het meeste schynt te genieten. De verstandige of redelyke Mensch, die in zich zelven iets diergelyks bezit, zoo als de dingen buiten hem zyn, kan alleen zeggen, de waereld met hare heerlykheden te bezitten, en dezelven tot de zyne gemaakt te hebben, en dies bestaat de regte en waare Rykdom in de Reden. Wil men zeggen, dat de regte Heerlykheid besta, in zyn goed te genieten, zo geniet de enkel zinlyke Mensch ontegenzeglyk het minste. Want hy geniet de gewaarwording der dingen in een oogenblik, en een oogenblik daarna, is hem weder vergeeten, wat ze geweest zyn, terwyl de Redenmagtige Mensch, in 't genot van het tegenwoordige, den grond ten bestendigen gebruike der dingen voor het toekomende stelt. En dies is de gewaarwording van den zinlyken Mensch, zelfs in eenen redelyken en redenloozen toestand, geenzins dezelfde: en dies is de redelyke Mensch alleen de regte Genieter, alleen de Heer der Waereld, die zulk een Bezitter daar van kan zyn, dat hy ligtelyk aan anderen het bezit daar van betwisten kan. Maar dit bezitten der geheele Waereld zelve is als iets gerings te rekenen, tegen de heerlykheid van den redelyken Mensch; naar-

dien hy alleen God kan kennen en aanbidden, en zich dit korte Leven kan doen ſtrekken tot eene voorbereiding van een volmaakt gelukzalig en eeuwigduurend Leven hier namaals. Ook moet en kan de redelyke Mensch zich, in alle kwaden en tegenheden dezer Waereld, op de Godlyke Voorzienigheid betrouwen, ten einde in allen leed en ramp van die hoogstverheven hand, voor welke de gantſche Natuur beeft, de noodige hulp en troost te verwachten.

,, Het is onloochenbaar, dat de redelyke Mensch, in de Maatſchappye met anderen, aan duizenden van Gemoedskwellingen en Hartsverdrieten onderhevig is, die hem weezenlyk ten deele tot ſchande verſtrekken, om dat hy ze ontgaan, of voor zichzelven zeer verminderen konde. Dezen nogthans hebben ook haar nut. Het is beter dat een Mensch door zyne driften geduuriglyk opgewakkerd en verlevendigd worde, dan dat hy inſlape, en zich in zichzelven verlieze. Indien alle Gemoedsbewegingen ophielden, zoo zoude men niets vinden, waarop onze begeerten gericht waren: wy zouden welhaast ons zelve moede worden, en 't Leven zou dan een veel grooter last voor ons zyn, dan tegenwoordig. Een Mensch, die, op eene zinnelyke wyze, niets bemint, niets haat, en noch eenig zinlyk genoegen noch ongenoegen gevoelt, vervalt welhaast tot eene verachting van het Leven, en wordt dus voor zich en de waereld ten last. Misſchien zoude het een ſlegt middel zyn, om 't Menschdom volkomener te maken, als men alle menſchelyke gebreken wilde uitroeijen. Een enkel vernuftig, redelyk en van al het zinnelyke, om zoo te ſpreeken, als afgetrokken Mensch, zoude mogelyk, aan den eenen kant, zulk een byzonder Schepzel zyn, als, aan de andere zyde, een enkel zinnelyk of op zich zelven gelaten, en aan het aardſche geheel verſlaafde Mensch. Kan 'er wel iets zinneloozer, iets ongerymder, onder de Zonne bedagt worden, dan een *Indiaansch Boeteling* (*), die alle moeite ter waereld aanwendt, om het zinnelyke in zich te onder te brengen? Wy zyn in onzen tegenwoordigen toeſtand bepaald, om, deels redelyk, deels zinnelyk, te zyn: want

(*) Zie PICARD in zyne *Godsd. pl. aller Volken.* I. D. en TAVERNIER in zyne *Reizen*, IV B. 3. Hoofdd. 6.

want dit te zamen, in zekere evenredige mate by een gevoegd, maakt eenen volkomen Mensch uit. De oneindige Wysheid heeft, ongetwyfeld, de menschelyke zwakheden geduld, en toegelaten, om onze volmaaktheden te bevorderen. Wy lyden zelfs voor onze inwendige misslagen; en de eene Mensch is voor den anderen dikwyls een wel scherpe, doch ook zeer dienstige Geessel: want zouden wy wel ooit gelukkig zyn, indien we geen leed altoos beproefd hadden? Het ontbreekt aan geene voorbeelden van Menschen, die zichzelven het Leven benomen hebben, om dat zy eener onafgebrokene Gelukzaligheid moede waren, gelyk ook anderen hun Leven besloten hebben, om de steeds duurende wederwaardigheden te doen eindigen. Eene bestendige Gelukzaligheid en eene voortduurende Tegenspoed veroorzaken mogelyk eene zelfde misnoegdheid in den Mensch; terwyl eene zekere afwisseling van die beiden het Geluk des Levens uitmaakt, en men, na het wel doorstaan der kwaade uuren, de goede uuren dubbeld geniet. Daarom maken de verhevener Gemoeds-vermogens alleenlyk het ware heil van den Mensch uit, in weerwil dier ongevallen, welken teffens van dezelven onafscheidelyk zyn. De allerwildste staat, waarin de Mensch niet zeer van de Dieren onderscheiden is, is des wel mogelyk, en de Mensch bezat in denzelven nog de krachten om zich te voeden en te onderhouden: desniettemin was dezelve de onvolmaaktste in zichzelven, en de onvolmaaktste ten aanzien van het gantsche Menschelyke Geslacht: en echter is 't ook zeer waarschynlyk, dat 'er nooit een tyd geweest zy, waarin de Mensch, geheel en al, van alle Gezelschap ontbloot, geleefd zoude hebben; noch ook zulk een, waarin de Reden geheel en al by hem opgehouden zoude hebben. De oudste Waereld heeft in de grootste onwetendheid geleefd; maar 't is onwaarschynlyk, dat zy daarom van alle Reden ontbloot en geheel onvernuftig geweest zoude zyn." — Dit is ten klaarste af te neemen uit het geen de Heer *Kraft* in dit Stukje bybrengt, nopens de Leevens- en Denkwyze der laatere Wilden, die thans nog in de Waereld zyn; volgens de berigten, welken ons de nieuwste en beste Reisbeschryvingen desaangaande verleenen.

Gedenkschriften, dienende tot de Geschiedenis van LODEWYK XIV en XV. *Door den Heer Abt* MILLOT, *Lid van de Academien der Weetenschappen van Lions en Nanci. Derde Deel. Te Amsterdam by* Yntema *en* Tieboel, 1779. *In groot octavo*, 366 *bladz.*

Naarmaate dat deeze Gedenkschriften, (van welker nuttigheid en wyze van uitvoering, wy reeds een en anderwerf gewag gemaakt hebben,) vorderen, in 't ontvouwen der Geschiedenissen van het beoogde tydbestek, naarmaate hier van worden zy ook gewigtiger; ter oorzaake dat de zamenloopende omstandigheden van 't Spaansche en Fransche Hof gestadig meer ingewikkeld worden, 't welk de Staatkundige listen en kuiperyen hand over hand doet toeneemen. Het voorgevallene, zedert de komst van den Cardinaal *d'Estrées*, als Gezant van Frankryk, aan 't Spaansche Hof, in den jaare 1703, binnen welk tydsverloop dit derde Deel zig bepaalt, levert desaangaande eene groote verscheidenheid van tooneelen en characters, welker opmerkzaame beschouwing alleszins leerzaam is. De Abt *Millot*, een oordeelkundig gebruik maakende van de oorspronglyke stukken, schikt dezelven in eene zo wel geregelde orde, dat die verscheidenheid, niettegenstaande de tegenstrydige berigten van de verschillende partyen, die elkander op het fynste weeten te dwarsboomen, den Leezer geene verwarring veroorzaake; en dat derzelver ontvouwing diene, zo ter ophelderinge van 't Geschiedkundige in 't algemeen, als wel byzonder ter duidelyker voordragte van de Staatkundige wegen, welken men ter wederzyde heeft ingeslagen; dat aan veele byzondere voorvallen geen gering licht byzet. —— Men leert hier, buiten het Geschiedkundige beloop, de characters veeler Persoonen, die de voornaamste rollen speelden, onderscheidenlyk kennen; en vindt menigwerven reden om zig te verwonderen, over de listige omwegen, waar van ieder Cabaal zig op haare beurt weet te bedienen, om de raadslagen en poogingen der tegengestelde party af te keeren, kragtloos te maaken, of geheel te verydelen.

Wy zullen den Leezer, tot een staaltje uit dit Deel, beknoptlyk iets melden nopens de ongenade en gunstige

her-

herstelling der Princesse van *Ursini*, welke, in het hier ontvouwde tydbestek, zo ten aanzien van haar beleid, als van haaren invloed, vooral niet minder opmerking vordert, dan eenige andere Staatkundige Persoonaadje in die dagen. Het Fransche Hof mogt eenmaal oordeelen, reden te hebben, om op haar misnoegd te zyn, en haar van 't Spaansche Hof te verwyderen; 't leed egter niet lang, of men vond het ten uiterste raadzaam, haar weder aan 't zelve te doen verschynen; ten bewyze dat men ten volle overtuigd was van haare uitsteekende bekwaamheid in staatkundige handelingen.

Deeze Princes naamlyk; welker character wy reeds opgegeeven hebben, met meldinge, hoe zy met rede aangemerkt moge worden, als een der voornaamste beweegraderen van 't Fransche Hof, in die dagen, aan 't Hof van Spanje (*), kon zig met de maatregelen van den Franschen Gezant, den Cardinaal *d'Estrées*, en even zo min met die van deszelfs Neef en Opvolger den Abt *d'Estrées* vereenigen. Zulks baarde eene tweespalt, welke niet anders dan nadeelige gevolgen kon hebben. Men beschuldigde elkander ter wederzyde; ieder verdeedigde en handhaafde zyne maatregels; ieder had zyne party, en de zaaken werden hoe langs hoe verwarder. *Philippus de V*, Koning van Spanje, benevens deszelfs Gemaalin, agtten de Princes ten hoogste; daarentegen was *Lodewyk de XIV*, Koning van Frankryk, die haar tot nog begunstigd had, eerlang ten sterkste tegen haar ingenomen. Dit laatste had eindelyk ten gevolge, dat *Lodewyk*, in 't jaar 1704, bevel gaf, om de Princes van *Ursins* uit Spanje te doen vertrekken; waarin men van de zyde des Spaanschen Hofs, hoe ongaarne, ook bewilligde; terwyl hy tevens, om staatkundige reden, even als hy voorheen den Cardinaal opontbooden had, nu ook den Abt *d'Estrées* te rug riep; benoemende vervolgens den Hertog van *Grammont* tot het Gezantschap naar Spanje. Men verbeeldde zig dat het deezen Gezant, na het verwyderen der Princesse, en de daarnevens genomen maatregelen, gemaklyk zou vallen, alles in Spanje te bestuuren, naar de inzigten van het Fransche Hof; dan het duurde niet lang, of men ontdekte dat men gedwaald had.

„ De

(*) Zie boven *bl.* 281.

„ De edele gevoeligheid der Koninginne, zegt de Abt „ *Millot*, de leevendigheid van haaren geest, haar on- „ vermydelyke invloed, haar groot gezach by den Ko- „ ning, de noodzaakelykheid, dat zy haare vertrouwe- „ ling, of liever haare vriendin, by zig had; het belang „ van deeze, welk vorderde, dat zy zich openlyk rech- „ vaardigde, de verbindtenisfen, welke zy niet konde „ nalaaten met het Hof van Spanje te onderhouden, alles „ had moeten voorzien, dat de Prinses van *Urfins* nog „ wel gelegenheid tot ongerustheid zoude geeven. Te „ vergeefs had *Lodewyk* besloten, haar van zyn eigen Hof „ verwyderd te houden, en haar bevel gegeven om weder „ na Rome te vertrekken; te vergeefs had hy verboden, „ dat men voor haar werkte, om haar verlof te doen „ verkrygen, om zich te rechtvaardigen. Eene Vrouw „ van dat character, die eene zo groote rol gefpeeld „ had, die de achting en vriendfchap bezat van Vorften, „ van welken men haar, tegen derzelver dank, gefchei- „ den had, behield nog groote middelen van herftel in „ haare ongenade." —— Dit leerde de ondervinding, na verloop van weinig tyds.

Men ontdekte wel dra aan 't Franfche Hof, en 't was diestyds ook het gevoelen van den Hertog van *Grammont*, die, egter, wat laater, anders dagt, dat men den raad der Princesfe by de Spaanfche Koningin noodig had. Hier op betoonde men haar meer blyken van agting; en de Koningin bragt eerlang te wegen, dat *Lodewyk* der Princesfe toeftonde, te Verfaillles te komen, om zig te regtvaardigen: ja, eer 'er nog een jaar verloopen was, befloot hy de Princes weder naar Madrid te zenden, om den Koning en der Koninginne genoegen te geeven; niettegenftaande de Hertog van *Grammont* nu alles aanwendde, om haare overkomst te keer te gaan. —— „ De Vorst „ gaf, zegt *Millot*, zyn vertrouwen weder aan de Prin- „ cesfe van *Urfins*. Ongetwyffeld had zy zich gerecht- „ vaardigd in zyne oogen. Hoe zeer zy ook in fommige „ gevallen ongelyk mocht hebben, de ondervinding be- „ wees duidelyk genoeg, dat de Gezanten, terwyl zy „ hunnen haat voldoening gaven met haar in ongenade te „ brengen, het welzyn der beide Kroonen niet bevor- „ derd hadden." In die omftandigheden was het zigtbaar, dat de Hertog van *Grammont*, die door zyn gedrag den Koning en der Koninginne mishaagelyk geworden was,

aan

aan 't Spaansche Hof niet meer van nut kon weezen: waarom hem ook zyn ontslag, dat hy verzogt, op de eerlykste wyze geschonken werd, onder voorwendzel, dat de staat zyner gezondheid hem niet toeliet zyne diensten te vervolgen. Hy werd in den jaare 1705, opgevolgd door *Amelot*, Markgraaf van *Gournai*; en deeze Gezant, die bevel had, om alles te overleggen met de Princesse van *Ursins*, verwagtte derzelver komst aan 't Spaansche Hof, met even zo groot een ongeduld, als de Koning en Koningin van Spanje.

„ Intusschen smaakte de Princes, gelyk de Abt *Millot* vervolgt, opgehouden door eene ziekte, schoon „ door *Lodewyk* gedrongen om te vertrekken, in Frankryk „ het genoegen van, op haare beurt, eene soort van „ zegepraal over haare vyanden te genieten. Doch „ haare aankomst in Spanje was nog eene andere zege- „ praal. De Koning en de Koningin hadden beslooten „ haar te gemoet te gaan. En wanneer de Gezant hun „ onder het oog bragt, dat deeze onderscheiding mis- „ schien den Spanjaarden onaangenaam zoude weezen, „ antwoordden zy, dat zy gelooven zouden niet te beant- „ woorden aan alles wat *Lodewyk*, ter liefde van hun, „ tot voordeel der Princesse, gedaan had, indien zy ook „ niet, in deeze gelegenheid, iets buitengemeens voor „ dezelve deeden".

„ Na eene zeer tedere ontmoeting, op den afstand van „ twee mylen van Madrid, wilden zy de Prinses ver- „ plichten om in hunne Koets te treeden. Het Hofgebruik „ liet dit niet toe, wanneer de Koning en de Ko- „ ningin zich by een bevonden. Ook weigerde de Prinses „ deeze eer, hun biddende, dat zy niet kwaalyk wilden „ neemen, dat zy hun, voor deeze ééne reis in haar leven, „ ongehoorzaam ware. Zy hervatte, gelyk men begeer- „ de, hare bediening van *Camarera-major* of Eerste staat- „ juffer;" en de Koningin gaf haar blydschap, over de komst en het verblyf der Princesse, op het nadruklykste, te kennen, in haare dankbetuigingen aan den Koning van Frankryk; die ook, in beantwoordinge haarer Brieven, zig onder anderen, nopens dit onderwerp, tot lof der Princesse, aldus uitliet. — „ Ik zie met een gevoelig ge- „ noegen, dat de blydschap, welke gy gehad hebt over „ de terugkomst der Princesse, by aanhouding nieuw „ blyft, en ik ben overtuigd, dat haar *gezond verstand*,

„ en

„ en het vertrouwen, welk gy in haar ſtelt, veel kunnen
„ toebrengen tot den welſtand der zaaken." — Dit getuigenis wreekte de *Camaréra* over alle de oude beſchuldigingen; en haar volgend gedrag, in eensgezindheid met den Gezant *Amelot*, diende ter verſterkinge van 't vertrouwen, dat de Koning van Frankryk op haare bekwaamheden had.

By het aantekenen deezer omwentelinge van 't lot dier Princesſe kwam ons onder 't oog, hoe wy, in ons berigt van het tweede Deel deezer Gedenkſchriften, gewag gemaakt hebben, van het ontwerp des Konings van Frankryk nopens het aanſlaan van de laading der Gallioenen van Mexico, om het gebrek aan geld ten Hove te herſtellen; 't welk de Princes *Urſins* op het overtuigelykſte wraakte (*) Gemerkt ons nu de uitſlag hier van in dit Deel verhaald wordt, met meldinge, hoe de Staatkunde zig van de Roomſche Geestlykheid wist te bedienen, om een bedryf, van welks onregtmaatigheid m ennatuurlyk overtuigd was, als geoorlofd te doen voorkomen, zo zullen wy dit verſlag nu hier ter plaatze nog mededeelen.

„ De Spanjaards, verhaalt ons de Abt *Millot*, kantten zich zo ſterk tegen het ontwerp, dat men in Frankryk gevormd had, om de goederen, door de Gallioenen van Mexico aangebragt, te rug te houden, als een noodzaakelyk hulpmiddel, dat men, zelfs voor des Konings te rugkomst te Madrid, wanhoopte, het in zyne volle uitgeſtrektheid te kunnen uitvoeren. De goede trouw der Kooplieden belettede hen, het geen den vyanden der beide Kroonen toebehoorde, te ontdekken; de Raadsheeren van Staat hielden, daarenboven, ſtaande, dat de verbeurt verklaaring onwettig zoude weezen, ten opzichte van goederen, die vóór den Oorlog aangehandeld waren. Men riep, eindelyk, dat de Kooplieden bedorven, en de Handel verloren zouden weezen, indien men niet aan elk uitkeerde het geen hem toebehoorde; en de gisting nam toe, in evenredigheid van de onzekerheid en verwylinge.

„ Dewyl de Godgeleerden veel vermochten op de gemoederen, bedacht de Cardinaal *d' Estrées* de zaak voor te ſtellen als een gewetensgeval. Men vraagde hun, *voor eerst*; of men den Engelſchen en Hollanderen het geld moest

(*) Zie boven *bl.* 278.

moest te rug geeven, dat gerekend werd denzelven toe te behooren, voor de Koopmanſchappen, welke zy na de Indiën hadden gezonden? *Ten tweeden;* op wiens kosten men nieuwe Schepen moest bouwen, om den handel der Indiën te bewaaren en te herſtellen? *Ten derden;* of, in eene tydsomſtandigheid, waarin het aankwam op de behoudenis des Ryks, dat gedreigd wierd door vyanden, die, voor het grootſte gedeelte, ketters waren, de Koning van Spanje, dewyl zyne geldmiddelen uitgeput waren, zich in geweten konde bedienen van al het Goud en Zilver der Vloote, dat den Spanjaarden toebehoorde, onder voorwaarde van het te rug te geeven, zo ras hy zoude kunnen?

„ Al de Godgeleerden, die Monniken waren, (want 'er worden geene anderen genoemd,) waren van gevoelen, *Voor eerst;* dat, volgens de Schriftuur en den *H. Thomas*, pryzen en veroveringen, gemaakt op vyanden, die eenen onrechtvaardigen Oorlog aandoen, gelyk de Engelſchen en Hollanders, wettig waren. *Ten tweeden;* dat 'er geen zwarigheid konde ſteeken in het bouwen van nieuwe ſchepen, op kosten der vyanden, die de oude verbrand hadden. *Ten derden;* dat de Koning, geen ander hulpmiddel hebbende, en zich verbindende om de hoofdſom en renten weder te geeven, zo dat niemand eenige ſchade leed, dan die van uitſtel van betaalinge, zich van deeze goederen konde bedienen; *onder voorwaarde* (voegden 'er de Augustiner Monniken by) *dat hy den Kooplieden, die het noodig hadden, zo veel uitkeerde, als vereischt werd, om dezelven naar hunnen ſtaat te onderhouden.* Bykans vyftig Godgeleerden van onderſcheiden Monniken-ordens hadden deeze uitſpraak ondertekend.

„ Eene uitſpraak van Koopluiden zoude beter geweest zyn in een geval, waarby de Koophandel zo veel belang had. Maar deezen konden geen gunſtige uitſpraak geeven. *Lodewyk* wilde geld hebben; hy wilde, dat men dit zoude neemen, dewyl men geen ander wist te vinden; en dewyl de misnoegden trachtten al den haat, welken zulk eene bewerking moest verwekken, den Franſchen op den hals te werpen, ſcheen de ſtem van kundige oplosſers van gewetensgevallen van zo veel te meer gewigt te zyn, naar maate men meer toeleide, om de zaak als onrechtvaardig te doen voorkomen. *Lodewyk* keurde dit middel goed, als bekwaam zynde om het volk

een

„ en Eigenaars van den grond waren; OM DAT zij der Nederlanderen gehoorzaamheid en getrouwheid jegens zich, zoo menigvuldig en zoo langdurig, voornamelijk in Oorlogstijden, hadden „ ondervonden". —— „ En in der waarheid", dus vervolgt de Redenaar verder, „ voor dat men van weerskanten de wapenen „ heeft opgevat, hebben nimmer onze Voorouders zich eenig „ denkbeeld gemaakt, noch raadslagen gevormd, om hunnen wettigen Heer te verzaken, of af te zetten, veel minder hem aangemerkt, als of hij van rechtswege van de regeringe vervallen, „ en uit zijne wettelijke bezitting verstooten ware, daarom dat „ hij hunne Voorrechten en Vrijheden verbrak, of geweldige „ middelen tegen hun gebruikte". ——— De Hoogleeraar, dit tegengestelde beweerende, geeft inmiddels een nadruklyk verslag van den jammerlyken toestand onzer Voorouderen, die vergeefsch alle poogingen aanwendden ten einde den Vorst te beweegen van maatregelen te veranderen; die, in 't midden van hunne smeekingen en jammerklagten, hunne rampen zagen toeneemen, ja eerlang ondervonden, dat de Spaansche wapens tegen hen aangegord wierden, om 't met geweld vyandelyker wyze op hun verderf toe te leggen; 't welk hen ten laatste noodzaakte de wapens op te vatten, en 't geweld met geweld te keer te gaan. —— „ Onze „ ongelukkige Nederlanders", zegt de Redenaar, tot dit tydstip gekomen zynde, „ door den alleruiterften nood geperst, in de „ diepste ellende bekneld, tot een wanhopig besluit gedreven, „ grypen de wapenen aan, en 't geen de Natuur allen menschen „ geleerd heeft, dat veroorloven zich de Nederlanders naar recht „ en naar reden. Immers! Indien de Natuur zelve, indien de „ rechten, de uitspraken en wetten van alle natien, de zelfverdeediging van zich en de zijnen, voor de geheiligste en onschendbaarste aller wetten rekenen; indien het 's Vorsten „ plicht is, het leven, de goederen, de middelen hunner Onderdaanen tegen alle geweld te verdedigen; maar onzen Nederlanderen niet alleen geene hulp, geen bijstand of onderstand „ door hunnen Vorst beweezen, maar integendeel hij zelf die gene „ geweest is, die vijand van de zijnen geworden, met vijandelijke wapenen het Vaderland naar den strot stak: indien ooit iemands, zoo was het toen, voorzeker, hun plicht, zoo dra hij „ het Gemeenebest den dolk poogde in 't hart te drukken, en het „ moordgeweer, in 't burgerbloed alreeds geverwd, alom deed „ glinsteren, dien moorddolk af te kaatzen, en het bebloede moordgeweer met alle de vermogens, die Natuur aan de hand geeft, „ van der overigen halzen af te weren". ——— De Hoogleeraar dringt dit denkbeeld verder aan, verdeedigt de Nederlanders, als tot zelfverdeediging genooddwangd zynde tegen alle beschuldiging en verdenking van Muitery, en trekt eindelyk den inhoud zyner voorstellinge aldus te samen.

„ Daar onze Landsheeren zoo groote en uitmuntende Rechten „ bezeten hebben, dat niemand hen uit het bewind konde zetten;

„ ten, daar de Vorst deze Rechten zoo geweldig misbruikt heeft, „ dat hij, tegen gegeven trouw en beloften, de Inwoners zijnes „ Lands prangde, vermoordde, als beesten behandelde, en noch „ op smeekgeschriften, noch op beroepingen, noch op andere „ wettige middelen, enigen acht sloeg; maar integendeel door „ krygsbenden en soldaten, door geweld en door wapenen, hen „ zijne bevelen dwong te volgen, en, 't geen alle wreedhe- „ den te boven gaat, alle toegangen om te vluchten, en 't ge- „ vaar van den dood te ontkomen, hun toesloot, indien 'er, dus „ doende, geene middelen of wegen gelaten wierden, om voor „ zijn leven en zelfbehoud te voorzien, dan welke de Natuur „ aan alle menschen in de hand geeft, om geweld met geweld te „ keeren; indien hieruit een openbaar en geweldig Burgeroorlog „ oprijst, en het Recht aan den degen verbleven, den Verwin- „ naar vrijheid geeft, om te doen, het geen hij, verwonnen, „ zou hebben moeten lijden; waartoe dan noch langer de minste „ bedenking, of de zegepralende Nederlanders hebben, door 't „ recht van Wapenen, door 't recht van verwinning, 't zoo ver- „ re gebracht, dat zij PHILIPPUS, nu niet meer hunnen Vorst, „ maar hunnes Vaderlands allerbitterften vijandt, door vijandi- „ ge wapenen hebben overmeesterd; uit zijne bezittingen ver- „ dreven; hem de heerschappij ontwrongen; alle trouw en ge- „ hoorzaamheid opgezeid, en zichzelven en al het hunne, te „ gelijk met hunnen Voorouderlijken grond, in veiligheid en vrij- „ heid gehandhaafd".

Gemerkt de Hoogleeraar in dit alles verscheiden stellingen voordraagt, die zeer veel verschillen van, en in zommige opzigten lynregt aanloopen tegen, de thans zeer algemeene denkbeelden, zo van 't Graaflyke gezag als van de maatregelen onzer Voorouderen ten dage van den Spaanschen Vorst, die eigendunkelyk zogt te heerschen, met afzigt van 's Lands bezwooren Privilegien, zo begreep zyn Ed. ligtlyk reeds vooraf, dat zyne Redenvoering veeler tegenspraak onderhevig zou zyn. By gelegenheid dat de ondervinding van agteren, na 't aanhooren en leezen der Latynsche Redenvoeringe, zulks bevestigde, is hy te rade geworden, de Nederduitsche uitgave met nog eenige nadere ophelderingen en bylagen te verryken; 't zy om zyne denkbeelden duidelyker te ontvouwen, of zyne stellingen, ware 't mogelyk, nog bet te bekragtigen. Dan desniettegenstaande zal egter zyne denkwyze, nopens dit Stuk, vermoedelyk, voor als nog niet ligtlyk ingang vinden, by dezodanigen, die met de gewoone denkwyze desaangaande ingenomen zyn. Onpartydige Leezers, evenwel, zullen het voorgedraagene niet wel geheel met versmaadinge kunnen verwerpen; daar de Hoogleeraar verscheidene bedenkingen nopens dit onderwerp te berde brengt, die met regt geagt mogen worden overweeging te eischen; doch eene overweeging die tyd vordert, om alles met bedaardheid na te gaan, wat tot het stuk der Leenregeeringe, met betrekkinge tot het Graavelyke Bewind hier te Lande, in

vroegere en laatere dagen, behoort; waarop het in deezen voornaamlyk aankomt, nadien de Hoogleeraat zyne denkbeelden daaromtrent als ten grondslage van alles legt, daaruit gevolgen afleidt, en naar dezelven het voorgevallene verklaart. —— Naastdenkelyk is men veelal aan de eene zyde te veel ingenomen tegen het denkbeeld der Leenregeeringe hier te Lande, terwyl men 't aan de andere zyde wat te sterk doorzet, en 't komt ons niet vreemd voor te vermoeden, dat men de Leenregeering hier te Lande hebbe te beschouwen, als min of meer gemaatigd, naar de zeden van den Landaart, en de toenmaalige omstandigheden van tyden enz aaken; 't welk best schynt te beantwoorden aan de verschillende handelingen der Graaven en Edelen, mitsgaders die der Steden in laater tyd: dan dit denkbeeld zou juist de gevolgen, welken de Hoogleeraar uit de Leenregeering afleidt, niet begunstigen. Veelligt geeft deeze zyne Redenvoering den deskundigen wel aanleiding, om dit alles verder na te spooren; terwyl we intusschen met verlangen te gemoet zien, hoe zyn Ed. de daar toe behoorende Stukken zal behandelen, in een volgend Deel van zyne *Historia Critica Comitatus Hollandiæ et Zeelandiæ.*

Drie Brieven aan den Wel Ed. Hooggeleerden Heere A. KLUIT. *Behelzende eenige Aanmerkingen op deszelfs* zo even gemelde *Inwijingsrede. Te Amsterdam by* A. Mens Jansz. 1779. *In gr. octavo 62 bladz.*

In dit drietal van Brieven ontmoeten we verscheiden byzondere aanmerkingen op des Hoogleeraars Redenvoering, voornaamlyk strekkende, om de stelling van zyn Ed. nopens het *Souverein* gezag der Graaven tegen te gaan, en verder te doen zien, dat de Nederlanders zig daadlyk van den beginne der onlusten af, tegen de oogmerken van *Philips* verzet, en hem eindelyk afgezwooren hebben, als een Vorst, die, door 't verkragten van 's Lands Privilegien, van zyn regt en heerschappy op deeze Landen vervallen was. Alle de daarin voorgestelde aanmerkingen zyn zeker niet even gewigtig, maar ze zyn egter over 't geheel wel van dat aanbelang, dat men dezelven ter leezinge moge aanpryzen aan hun, die lust hebben, om dit Stuk te onderzoeken. —— Niet onaartig sluit deeze Briefschryver zyne voornaamste aanmerkingen aldus.

„ Ik stemme Uw. Ed. toe, dat de Nederlanders nooit van denkbeeld geweest zyn, om *Philips* te verlaaten, of hem van den Graaflyken zetel te stooten voor het jaar 1575, wanneer de zaak nog van de hand geweezen wierd; ja, dat zy, zelfs in 't jaar 1579 'er nog over in twyfel geweest zyn; en ook dat zy in 't jaar 1581 nog naauwlyks in 't denkbeeld waren, om in eene Vrye Republiek te leeven. —— Maar of deeze aarzeling van be-

besluit om *Philips* te verlaaten, zynen oorsprong had uit de voorstelling, die zy zich maakten van de onafhanklyke en onbepaalde souverainiteit van den Graaf, daaraan twyfel ik zeer; eer geloove ik, dat de braave Nederlanders altoos indachtig zyn geweest, den Eed van getrouwheid aan hem, *Filips*, by zyne huldiging gedaan: en dat, te weeten, de Staaten van den Lande, gebonden door eenen dubbelen Eed van getrouwheid, zo wel aan hem, als aan de Landen, alvoorens tot die gewigtige stap over te gaan, alles gedaan hebben, om hunne consciëntien voor God en menschen te bevryden; met den Graaf te betoonen hoe onrecht hy handelde in het schenden van 's Lands Voorrechten; hem tegen te gaan in zyne onmaatige geldafpersingen; te smeeken om verdraagzaamheid voor hen, die anders omtrent den Godsdienst dachten; hem, volgens recht, te weigeren de uitvoering zyner ontmenschte bevelen; met hem te betoonen de nadeelige gevolgen zyner handelwyzen, zo voor hem als voor den staat der Landen en deszelfs inwoonders; met het opvatten der wapenen tegen hem; en dat zy, na alle die vruchtelooze poogingen, ten oorbaar van Land en Volk, en wel voornaamelyk tot behoud van deszelfs *Vryheid*, genoodzaakt zyn geworden 'er toe over te gaan. ——— En of schoon 't *Placaat der Staaten van* 1581 *op de afzweering van Filips* by Uw. Ed. in geene aanmerking komt, zo durf ik my echter met recht tegen Uw. Ed. op 't zelve beroepen, en 'er eenige stukken van voorleggen; laatende het oordeel aan uwe en myne Leezers, of de Staaten van dien tyd kundig genoeg geweest zyn, om te weeten wat zy deeden, in een stap van dat gewigt, waarop toen zeker het oog van de gantsche waereld gevestigd is geweest.

Een Vorst, wiens oogmerken en handelwyzen zo als die van *Philips* waren, *vermogt*, volgens de woorden van 't gemelde Placaat, *van de Onderzaten, en byzonder by Deliberatie van de Staaten van den Landen, voor geen Prinse meer gekend worden, maar moest verlaten en een ander tot bescherming aan de onderdanen, van hunne oude Vryheit, Voorregten en Privilegien gekozen worden; te meer in Landen, die van alle tyden zyn geregeerd en hebben moeten geregeerd worden, na den Eed, by hunne Prince, by derzelve aankomste gedaan, volgens uitwyzen der Privilegien, Costumen en oude hercomen; hebbende ook meest alle de voorschrevene Landen haare Prince ontfangen, op* CONDITIEN, CONTRACTEN EN ACCOORDEN, *de welke brekende, ook naar regten den Prince van de Heerschappy van den Landen vervallen is.* ——— Betoogende de STAATEN GENERAAL verder, dat zodanig een was de *Koning van Spanje* als van denkbeeld zynde, meer roem te behaalen, met dezelve Landen van nieuws tot Conquesten te maken, dan onder alle de Conditien, Restrictien, die hy voorheen bezwooren had, te staan.

Behoef ik wel meer aan te haalen, om het onderscheid van denk-

denkbeeld tusschen de Staaten van den Lande en van Uw. Ed. aan te toonen, daar Hunne H. M. in de Voorrede zelve zich direct tegen de gedachten van Uw. Ed., ten aanzien van 't onbepaald gezag der Graaven, uitdrukken, met die woorden, welken te kennen geeven, dat, niet het Volk voor den Vorst, of voor de opvolging van zynen onbepaalden wil en begeertens geschapen is; maar dat de Vorst gesteld is, alleen tot hun Hoofd en Beschermer".

J. J. BJÖRNSTÄHLS *Reize door Europa en het Oosten. Eerste Deel, bevattende Frankryk en Neder Italien. Te Utrecht by* G. v. den Brink Jansz. *en te Amsterdam by* de Wed. van Esveldt en Holtrop 1778. *Behalven het Voorwerk* 410 *bladz. in gr. octavo.*

Naar luid van het Voorbericht des Hoogduitschen Uitgeevers deezer Brieven, is de Heer *Jacob Jonas Björnstähl*, een Zweedsch Geleerde, die in gezelschap en als geleider van een jongen Zweed van Adel, den Baron *Karel Fredrik Rudbeck*, eene buitenlandsche reis deed, door Frankryk, Italie, Zwitserland, een gedeelte van Duitschland, Holland en Engeland. Op het afloopen deezer reize, geduurende de jaaren 1769—1775, toen de Baron weder naar Zweeden keerde, is de Heer *Björnstähl*, op Koninglyk bevel en Koninglyke kosten, door het Kanselaary kollegie te Stokholm, eene reis naar het Oosten, over Konstantinopel, door Turkye, Syrien, Egypten, en de zuidelyke kusten des Middelandsche Zee, tot Marokko, opgedraagen; ter volvoeringe van welke hy, reeds in 't voorjaar van 1776, de reis naar Konstantinopel aangenomen heeft. Zyne Berigtschriften, nopens het merkwaardige, door hem aangetekend, van tyd tot tyd naar Zweeden gezonden, heeft men begonnen by een te verzamelen, en aldaar door de Drukpers gemeen te maaken, met oogmerk om zulks verder te agtervolgen. Derzelver nuttigheid heeft eene Hoogduitsche overzetting te wege gebragt; en men is 'er insgelyks door genoopt, om deeze Brieven, in 't Nederduitsch, te voorschyn te doen komen; waar van wy in deezen het eerste Deel aankondigen. Het behelst zyne Reis door Frankryk en Neder Italie, terwyl het tweede Deel ons zyne reistogt door Midden-en Opper-Italie zal mede deelen.

De Heer *Björnstähl*, als een Geleerde reizende en zyne Brieven schryvende, houdt zig genoegzaam in 't geheel niet op met een berigt van zyne reisontmoetingen; slegts zo veel meldende raakende zyne reiskoerse als noodig was, schikt hy zyne Brieven eigenlyk tot Berigtschriften van 't geen hem nopens het stuk van Geleerdheid in 't algemeen, en wel byzonder van Letter- en Oudheidkunde, waarin hy bovenal bedreeven is, opmerkenswaardig was voorgekomen. Hy benaarstigt zig alomme, waar hy zig bevindt, om eene gemeenzaame verkeering met Geleerden te verkrygen; en door hen alles na te spooren, wat tot Geleerdheid

bes

betrekking heeft. Zyne bekwaamheden stellen hem daar toe in staat; en als hy 't nuttig vindt, verhaast hy zyne reize niet. Plaatzen, welken hem zulks niet aan de hand geeven, doorreist hy alleenlyk, voor zo veel ze in zynen weg liggen, met eene algemeene opmerkzaamheid:. dan als hy gelegenheid vindt om kundigheden, welken ter bevorderinge van Geleerdheid dienen, byeen te zamelen, houdt hy zig aldaar eenigen tyd op; en bezigtigt, onder de verkeering met kundige Lieden, alles, wat de byzondere oplettendheid van een verstandig Man tot zig kan trekken; 't welk hem ook meermaals aenleiding geeft, om deeze en geene onnauwkeurige of verkeerde berigten van andere Reizigers aan te toonen en te verbeteren. Men moet, derhalven, deeze Brieven niet brengen onder dat slag van gewoone Brieven van Reizigers, die ruim zo wel geschikt schynen om den Leezer te vermaaken, als om hem nutte kundigheden mede te deelen. Veeleer zyn ze te houden voor eene verzameling van berigten, nopens de voornaamste Boekeryen en Geleerden in die Landen, welken onze Reiziger bezogt heeft; mitsgaders van den inhoud veeler merkwaardige Geschriften; de gesteldheid van veelerleie Academien en Maatschappyen ter bevorderinge der Weetenschappen, en verzamelingen van Oudheden; als mede raakende verscheiden nieuwe uitvindingen, of verbeteringen ten nutte veeler Kunsten en Weetenschappen, en wat verder in die Gewesten eenige betrekking heeft, zo tot Geleerdheid in 't algemeen, als tot de Letter- en Oudheidkunde in 't byzonder. Van daar is hy, zonder egter de melding van 't merkwaardige in andere plaatzen, die hy doorreisd heeft, te veronagtzaamen, boven al breedvoerig met opzigt tot Parys, en ten aanzien van Napels; buiten het algemeene, geeft hem Parys een byzonderen voorraad van stoffe, door de veelvuldige openbaare inrigtingen, ter aankweekinge van allerlei Weetenschappen; en Napels, door een groot aantal van merkwaardigheden daar omstreeks zo boven als onder de Aarde; dit doet hem inzonderheid een naauwkeurig Verslag geeven, zo van den berg Vesuvius met derzelver uitwerkingen, als van de Steden, die onder de *lava* of uitvloeizels van deezen berg, voorlang bedolven, en nu eenige jaaren geleeden eerst ondekt zyn; mitsgadeis van het Koninglyk Museum of Kabinet te Portici, alwaar, buiten andere zeldzaamheden, de voornaamste stukken der Oudheid, die men by de ontdekking der bedolven steden gevonden heeft, bewaard worden. Wyders vlegt de Heer *Björnståhl* in deeze zyne berigten, by voorkomende gelegenheden, zyne aanmerkingen over het heerschende character der Ingezetenen, de gesteldheid des Lands, en de verdere natuurlyke verschynzelen, welke aldaar by uitstek opmerking vorderen; waar door dit werk ook van die zyde, buiten het geen het stuk van Geleerdheid betreft, zyne nuttigheid en aangenaamheid hebbe.

——— Zie hier, om 'er nog iets byzonders uit over te neemen, het voornaamste zyner aantekening, wegens de *Vesuvius*; dien men gemeenlyk niet ten onregte van deszelfs gevaarlyke zyde voor Napels beschouwt; maar die nogtans voor de omlig-

liggende landstreek ook zyne nuttigheid heeft, gelyk de Heer *Björnståhl* in deezen meldt.

De asch, zegt hy, maakt het land vrugtbaar en weldragend; de schoonste vrugten en wijnen, voornaamlijk *lachrima Christi*, vijgen, moerbeziën, oranjeappelen, koorn, lavendel, en dergelijken, groeijen voortreflyk rondom aan den voet van den berg; alleen de bovenste hoogte is naakt. De asch kan verder tot de zo genoemde *puzzolane* [eene soort van fyn keizelzand,] gebruikt worden, die zo voortreflijk om te bebouwen is. De *lava* (*) heeft verscheiden nuttigheden; de harde wordt in groote vierkante steenen gehouwen, en gebruikt om de straaten te plaveijen, die daarvan zeer gelijk en schoon worden; de ligter *lava*, of het schuim, dat boven op drijft, als zy stolt, word tot gewelven en daken gebruikt, die tevens sterk en ligt zijn, en dus de huizen door derzelver gewigt niet neerdrukken. Verders word de lava ook als het schoonste marmer geslepen tot tafels enz. men maakt 'er doozen en dergelijken van. Zij verdeelt zig, ten aanzien der fijnte en kleur, in verscheiden soorten, en, in de laatste jaaren, heeft men begonnen doorschijnende steenen of hoornagtige krijstallen van allerlei kleuren te zamelen, die bij den eersten opslag robijnen, smaragden, saphiren, diamanten, enz. gelijken. Als men geen kenner is, kan men zig zeer ligt daar in vergissen; want zij worden zeer wel geslepen: men gebruikt ze in ringen en andere juweelen. Men misbruikt mogelijk het woord *lava*, wanneer men deeze doorschijnende steenen zo noemt, welke veelligt niet gesmolten, maar uit den berg uitgebrokken en opgeworpen hoornkrijstallen zijn."

——— Onze Autheur voorts gewag gemaakt hebbende van de on-

(*) In een vroeger Brief had de Heer *Björnstål*, ter opheldering van het woord *lava* reeds gezegd, dat men te Napels eene kleine beek (*torrens*) met den naam van *lava* benoemt, voornaamelyk, die sterk over de straaten stroomt, als het veel geregend heeft, van *lavare*; wyl dezelve de straaten en wegen wascht en afspoelt. Van deeze eigenlyke betekenis van dit woord, dat een provinciaal woord is, welk alleen in Napels, maar niet te Rome, en nog minder in Toskane gebruikelyk is, heeft men, zegt hy, in laater tyd, begonnen, de vuurstroomen, die uit den Vesuvius uitbruischen, om de gelykheid, met denzelfden naam te noemen. Als *Virgilius* van den Etna spreekt, noemt hy deeze vloeiende stukken *liquefacta saxa*, *Georg*. I. 472. *Aneid*. III. 576 Het aanhaalen deezer plaatzen doet onzen Schryver nog de volgende aanmerking maaken.

„Veele aantekenaars op VIRGILIUS hebben dit *liquefacta saxa* niet verstaan, en den zin des Dichters verdraaid. De Jesuit RUCÆUS verklaart of verduistert de mening dus: *saxa exesa in pumices*, *commutata in cineres*, *qui torrentium instar inde erumpunt*, &c. Zo word de eigenlyke uitdrukking des dichters, die regtsweegs van gesmolten steenen, dat is van lava, spreekt, van eenen uitlegger, die de zaak niet gezien heeft, en niet kent, verwrongen. Dergelijke feilen, in verklaaringen van schrijvers, heb ik dagelijks gelegenheid hier in Italie te zien. Men ziet hier uit, van hoe veel gewigt het is, reizen te doen in de landen, alwaar de schrijvers leefden, die de natuur met haare regte en waare verven geschilderd hebben. Ik heb, tot voldoening mijner nieuwsgerigheid, om alle verschijnzels bij den Vesuvius te zien, zo veel gezweet, dat ik met grond de waare beschrijving des dichters van den Etna kan beoordeelen."

onderfcheidene foorten van *lava*, zegt verder: „ Eindelyk haalt men van de opening van den Vefuvius eene foort van zout, of falamoniak, dat tot veelerlei zaaken gebruikt word.

De zwavel, die daar gevonden word, ga ik met ftilzwijgen voorbij. Maar het grootfte nut van den Vefuvius, daar de gemeene man ook van weet te fpreeken, is, dat hij Napels voor deszelfs ondergang behoed: hij is een geftadig rookende fchoorfteen, die de ftoffe afvoert, die anders voorlang de ftad Napels het zelfde lot zou hebben doen ondergaan, dat Lisfebon verfcheiden maalen getroffen heeft. Als men in langen tijd geen uitberftingen van den Vefuvius gehad heeft, begint men te Napels bevreesd te worden, want het gevaarlijkfte teken is, als hij ftil is. Hier word dus de fpreuk van SENEKA waar: *Nullum malum fine auctoramento boni.* ['Er is geen kwaad, zonder eenig bijkomend goed.]" Verder geeft de Heer *Björnftåhl*, na een kort woord van deeze en geene uitbarftingen gemeld te hebben, het volgende berigt van beide zyne reizen, naar den hoogften top van den Vefuvius; het welk wy hier ten befluite nog zullen plaatzen.

„ Onze eerfte reis gefchiedde in de maand Junij, op eenen dag, die gevallig de heetfte was, dien men dit jaar 1771 hier gehad had; en fchoon wij des morgens zeer vroeg van Napels vertrokken, kwamen wij nogthans eerst tegen den middag op den hoogften kruin van den Vefuvius; en het zonderlingfte was, dat de berg eenige minuuten te voren, voor dat wij zijnen hoogften top bereikten, begon te donderen, te huilen en millioenen van fteenen uit te werpen. Dit gehuil en gedommel gaat naar eene *cadence* of *tact*, *rythmus*, gelijk de Grieken het noemden; zomtijds houd het op, en komt daarna hoe langer hoe harder weêr, met een gekraak en gezuis, dat men bij het gedruis der fmidsovens, blaasbalgen en hamers, in eene groote ijzerfmelterij zou kunnen vergelijken: doch men hoort ten zelfden tijde een fluiten, rommelen en bruifchen als van watergolven, en vervolgens een doof donderen, als van een fterken, doch verren, donderflag. Men ziet hier uit, dat de verzieringen der dichters van VULKAANS fmidze haaren grond in de werkingen der natuur hebben. Wij klommen egter opwaards, en zagen ongelooflijk groote fteenen, bij duizenden uit het gat des afgronds, tot zulk eene hoogte opgeworpen, dat zij ons zomtijds uit het gezigt verdweenen, of zig eerlang als kleine vogels vertoonden, en fchier loodregt weêr nedervielen. Hier zag ik hoe het kan waar wezen, dat de Ouden fteenregens gezien hebben, waarvan LIVIUS, en anderen, zo dikwils fpreken. Tot alle geluk ftond de wind van ons af, zo dat de zwaare rookzuilen, de asch, het zand, de vuurfprankelen en zwavelagtige dampen, naar de andere zijde gedreven werden. Doch toen wij voor de tweedenmaal deze reis deden, was de berg ftil en gaf alleen rook op, het welk altijd gefchied (*); wij gingen toen tot

(*) De berg naamlijk rookt, volgens het berigt van onzen Reiziger in een an-

tot bij de opening, en rolden fteenen af. Dezelve is niet zeer fteil, maar matig afhellende en rond, zo dat men zeer wel in de opening kan afklimmen; gelijk veelen gedaan hebben. De inwendige gedaante is bijna als een theefchoteltje, overal geel van zout en zwavel; diep naar beneden is zij met asch geftopt, waaruit de rook opftijgt. Daarenboven komt de rook uit verfcheiden plaatzen van den heuvel; alwaar men hier en daar reeten, en zomtijds als diepe kuilen en fcheuren in de diepe asch en het zand ziet, waar in het zeer moeilijk en heet om te gaan is. Hier en daar brand op andere plaatfen de lava als in een fmeltoven, en geeft eene verbazende hitte van zig. Als dezelve geftold is, gelijkt zij naar hamerflag, of ijzerfchuim, fchoon zij niet zo glinfterend is; maar haare oppervlakte is als hobbelig en ongelijk. ijs op een meir, of eene breuk in het ijs, daar de eene fchots tegen de andere geftoten heeft; het eene ftuk ftaat op zijn kant, het andere naar onder; men gaat daar op als op andere bruggen, die, wegens de holligheid en ledige ruimte daaronder een geluid van zig geven. Zomtijds, als zij dun en broos is, breekt zij ook, en men is dan in gevaar van te vallen, of ze fs een been te breken of te bezeren; men kan zig dan ook wel zeer branden, als 'er vuur onder ligt, gelijk zulks gemeenlijk kort na het branden van den berg, zo als nu, daar de lava versch is, gebeurt. Als de lava eerst uit den berg uitftroomt, gaat zij als een boom in de hoogte; dan valt zij weêr, en ftroomt den berg af; als zij aan eene fterk af hellende plaats komt, bruischt zij als een waterval, of eene vuurcascade naar beneden, het welk in het duister eene pragtige en groote vertooning maakt. Anders ftroomt zij niet fchielijk, maar drijft langzaam voort, laat zig ook ftuiten door fteenen, boomen en balken, die men in den weg legt, en zig op die wijze, als mede door gemaakte griften, elders heen afleiden. Zij is als een deeg of klomp, die ganschlijk allengs verder voortrukt, en neemt bij het ftollen allerhande geftalten aan; zomtijds als hobbelig ijs, gelijk ik zo even zeide, nu als dikke kabels en touwen, in verfcheiden gedaanten gewonden en geflingerd, dan als bevroren golven en dergelijken: van boven zijn altijd hoeken en fcherpten, die fchoenen en laarzen zonder verfchoning afflijten. Dusdanig is de verfche lava. De oude laat zig aanzien als groote fteenhoopen, van eene blaauwagtige ook wel grauwe koleur, en hangt niet als eene brug te zamen. De alleroudfte (*) is roodagtig, en ligt als groote aardklompen naast elkander; het is zeer moeilijk daarover te gaan."

Spec-

anderen Brief, geftadig zeer fterk, doch werpt niet fteeds vuur uit, gelijk veelen zig verbeelden.

(*) In een voorgaanden Brief heeft onze Reiziger nog gewag gemaakt van eene ouder lava, dan hy in deezen bedoelt; naamlyk die welke *Herculanum* bedekt heeft, waarvan hy het volgende meldt.

„ De-

Spectatoriaale Schouwburg, behelzende eene Verzameling der beste Zedelyke Toneelstukken, byeen gebragt uit alle de verscheiden Taalen van Europa. Zevende Deel. Te Amsterdam by P. Meijer, 1778. 308 *bladz. in octavo.*

Dit *zevende Deel* van den Spectatoriaalen Schouwburg levert ons twee Zedelyke Toneelstukken in een' ernstigen, en één in een' boertigen smaak: alle naar het Hoogduitsch van verschillende Schryveren. ——— Het eerste, in plaats, stelt ons onder den Tytel van *Medon, of de wraak des wyzen*, een' braven jongeling voor, beminnaar en beoefenaar van deugd en wetenschappen, door de verfoeilykste kunstenaaryen van hun, welke bloed, vriendschap, en duizende verplichtingen aan hem verbinden, van zynen stervenden Vader verwyderd, by denzelven in haat gebragt, en van zyn geheele nalatenschap by uitersten wille beroofd: die, om een gerechtelyk onderzoek van de beweegredenen dezer onterving' te smoren, zich daar te boven met het schryven van een oproerig en snood werk, (daar toe door zyn haters in 't licht gebracht) beschuldigd, en tot eene schandelyke en behoeftige balling-

„ Deze lava is zo hard niet, als die waarmede men hier alom in Napels, Portici, Resina en elders de straaten geplaveid heeft, men kan ze zonder moeite aan stukken slaan, en zij gelijkt naar aaneenhangende aarde, en volkomen naar den berg Paulilipo aan de westzijde van Napels, en naar alle de omliggende bergen en heuvels; het welk veel grond geeft, om te geloven, dat zij allen hunnen oorsprong uit volkans, of vuurbrandende bergen, hebben. Deeze weekheid der lava kan of van de onderaardsche vogtigheid, waarin zy zo lang gelegen heeft, want in het *Herculanum* is het zeer vogtig, nat en koud; of ook daar van komen, dat de eerste bekende brand van den Vesuvius, in het jaar 79, als *Herculanum* overstroomd werd, eene andere lava-uitwierp, dan tegenwoordig, wijl de brandbaare deelen nu meer doorsmolten, gekookt en onder een gemengd worden." Men meent, gelyk onze Schryver op eene andere plaats zegt, dat de Vesuvius, in 't begin maar gloeiende asch, en geen verglaasde stoffen, of lava, uitgeworpen heeft, tot op de zeventiende uitbersting, in 't jaar 1036, wanneer, naar men zegt, voor 't eerste dergelyke vuurstroomen uitgebroken zyn. Wat hier van zy, „ de lava van Herculanum, zegt hy, gelijkt den steenen, die in het Italiaansch *tufo*, van het Latynsche woord *tophus*, in het Fransch *tuf* [*tufsteen*] (*a*) heet; maar de lava, die thans uit den Vesuvius stroomt, is door den graad van hitte verglaasd, en als zy koud word, word zij tot eenen harden en zwartagtigen steen, dien ik niet beter weet te vergelijken, dan, wanneer ik zeg, dat hij, nieuw zijnde, als hamerslag of schuim van gesmolten metaal is; maar als hij gebruikt en op de straaten veel betreden word, ziet hij 'er eveneens uit als onze grauwe steen; en als 'er regen komt, is hij zwart of blauwagtig".

(*a*) Dit zou eenigermaate dienen ter bevestiginge van het gevoelen van den Baron *van Hupsch*, die den oorsprong van den *Keulschen Dack-, Tuf- of Trassteen*, in de uitwerpzelen van brandende bergen zoekt; en dien steen ook vergelykt met de bovengenoemde puzzolane. *Zie Nat. Verh. te Amsterdam by A. v. d. Kroe, IV. D. bl.* 604—623.

lingschap verwezen ziet. Dezen ongelukkige, op deze wyze teffens van eer en van goederen beroofd, in zo veel drukkende rampen door eigen bewustheid zyner onschuld gemoedigd, zich niet te zien bezig houden, dan met zelfs hen wel te doen, die hem heimelyk in het verderf storten: deeze 't eenige goed, dat hem, in zyne ellende, van hare gestrengheid nog konde vertroosten, een tedere en aangebeden Minnaresse, die hem volgen wil, te zien bewegen, om hare eer niet aan zyne schande op te offeren: dit is ongetwyfeld een schouwspel, dat, al wie gevoeligheid heeft voor de aandoeningen der menschelykheid, treffen moet. En hem ten laatste, wanneer het berouw van den valschen vriend, het werktuig van zynen ondergang, niet langer voor 's mans weldaden bestand zynde, de gruwzame zamensmeding van bedrog, laster, en verraad, tegen hem in het werk gesteld, openbaar maakt, den bewerkeren van zyn onheil, zynen bittersten vervolgeren, grootmoedig te zien vergeven, en zyne weldaden vernieuwen en vermeerderen, kan niet dan toejuiching vinden by al wie smaak voor deugd en edelheid van gevoelens bezit. Men mag, dierhalve, dit stukje met opzicht op het zedelyk doel onder de beste van dezen aart plaats geven, schoon het, als Toneelspel beschouwd, in beloop en schikking, verre beneden zyn twee metgezellen in dezen bondel te schatten zy. De Hoogduitsche Schryver is de Heer *Clodius*, tot nog by onzen Landaart weinig bekend; doch wiens styl en schryfwyze voor deze soort van stoffe allergeschiktst zou zyn, indien hy slegts zynen gesprekken wat meer levendigheid wist by te zetten, en zyn Toneelen met meer verscheidenheid te beleggen. —— Het Tweede Stukje, *de Vriendschap op de proef* betyteld, is oirspronkelyk uit de pen van den Heer *Weisse* gevloeid. Dit achten wy genoeg, om den kundigen Lezer te doen bevroeden, dat hier die kunstryke schildering der tedere hartstochten in heerscht, die alle de schriften van dezen Autheur zo innemend maakt. Een goede Toneelmatige orde, een geschikte samenkoppeling van characters, die in hunne omstandigheden interesseeren (gelyk men het heet), en eene ryke eenvoudigheid van ontwerp, daar by gevoegd, doet dit behaagelyk stukje onder die van zyne soort uitmunten. Het onderwerp is het bekende geval van den Engelschman, die, genoodzaakt een verre reis te doen, zeker Indiesch meisje, 't welk hy beminde, en tot zyne vrouw wilde nemen, aan eenen vriend toebetrouwde. Blootgesteld aan alle de betoveringen van jeugd, schoonheid, en de onbedwongen natuur, kan dees zich niet hoeden voor eene Liefdevlam die tusschen hen uitbarst, en zo wel het hart der schone als het zyne vermeestert: met dat gevolg, dat hy by de terugkomst zyns Vriends zich tot den wanhopigen toestand gebragt ziet, om, of de vriendschap, of zyn eigen hart, te moeten verraden. Als een man van eer neemt hy 't besluit, zyn geluk aan zyn' plicht op te offeren, waartoe hy de Min-

Minnares naauwlyks kan doen overgaan. Dan onze Reiziger, gewaar wordende, wat 'er in zyn afzyn is omgegaan, en uit zyn eigen hart van dat van zyn' vriend oordeelende, beschuldigt zyne eigen onvoorzichtigheid in het toevertrouwen van zo gevaarlyk een pand, en (hoe zeer verliefd!) staat haar af aan hem met wien haar de wederzydsche neiging verbonden heeft. —— Deze algemeene inhoud wordt hier met zodanige welgekozen omstandigheden verbonden, als strekken om het onderwerp nader te bepalen, belangryker, en treffender te maken, en eene ontknoping voor te bereiden, die, zonder de meesterlyke hand in de inrichting dezes Toneelspels kenbaar, zo flaauw en onnatuurlyk zou wezen, als zy thands levendig en eigenaartig is. Doch de plaats laat niet toe, hier, over de kunstgreep der Dramatische verziering uit te weiden. —— De derde en laatste plaats in dit Deel wordt bekleed door een Blyspel van den Heer *Muller*, onder den zonderlingen tytel van *Prezenteer 't Geweer!* Doch hoe vreemd dit ook klinke voor een opschrift, en hoe weinig verband het met het stuk zelve moge hebben, het is voldoende ter onderscheiding; het eerste en eigen oogmerk van alle benamingen, en 't welke geachte mannen oordeelden dat behoorde het eenige te zyn. Zo zonderling als de tytel is, is ook het *Voorbericht*, by vorme van *fragment* geschreven. —— Het stuk geeft de afbeelding van het huisgezin van een' Oostenryksch Generaal, die de opvoeding zyner kinderen betrouwd heeft aan een' braav' en bekwaam' man, onder den naam van *Hartman* ingevoerd. Deze Leermeester, of *Gouverneur*, kwyt zich in dezen gewigtigen post op de volmaaktste wyze, hen zo tot deugd als wetenschappen opleidende; doch kan niet voldoen aan den Grootvader der Kinderen, een' oud' Man, die niets acht dan 't Latyn: maar vooral is hun Tante op hem gebeten: een Dame, die van begrip is, dat een jong Heer van Adel *genoeg weet, als hy zyn' naam kan schryven, Fransch spreken, kaartspelen, en het uitsterven zyner familie verhinderen;* en liever *alle de pedanteryen, waar mede de Pedagoog hunne Hooggrafelyke hoofden opvult*, voor *een gedegageerd air* zou willen verwisselen: waar toe zy ook zekeren *Beaupied* (een' verloopen' Franschman, die by haare kamenier den minnaar speelt, en door een innemend voorkomen ook de gunst van den ouden Heer' weet te winnen,) in *Hartmans* plaats poogt te dringen. En dit zouden de lastige aanzoeken, beide van Schoonvader en Schoonzuster, by den Generaal hebben verkregen, hoe zeer die anders over het onderwys zyner Kinderen voldaan is; zo niet het vermis van een aantal kostbaarheden uit zyn kabinet van gesteenten en munten, onder *Hartmans* opzicht berustende, navorschingen had in het werk doen stellen, door welke niet slechts deze en verscheiden andere dieveryen van Mevrouws gunsteling ontdekt worden, maar geheel zyn bedrieglyk character aan 't licht komt: zo dat hy in den algemeenen haat en verachting vervalt, en *Hartman*

man met aller genoegen, in zyne onderwyzing bevestigd worde. —— De behandeling van dit geestige stukje is in allen opzichte gevallig, zo wel in het geen de Characters als styl en uitvoering betreft. De vertaling is net, fierlyk en ongedwongen: eene Lofspraak, waar op het geheel van dit boekdeeltje recht heeft.

De weldadige Knorrepot: Tooneelspel, in drie Bedryven. Gevolgd naar het Fransch van den Heer GOLDONI. *Te Amsterdam, by* A. van der Kroe, 1779. *In 8vo.* 88 *bladz.*

Een man van een zonderling norsch en oploopend character, maar ondanks het hatelyk uiterlyke, waar onder de geduurige uitbarsting van drift hem doet voorkomen, medelydend, edelmoedig, en weldadig; die het geluk eener minderjarige Nicht zoekende in haar uit te huwelyken, haare door een' Broeder verteerde, schatten uit zyn eigen goed vervult, en dezen haar' Broeder, met wien hy uit hoofde van deszelfs verspilling in onmin leeft, door eene treffende mildadigheid uit den nood redt. Deze Neef, een Man van de groote waereld, die, om zyne Vrouw te behagen, zich door onmatige verteering ten gronde brengt. Een jonge Vrouw, die haar' Man ryker geloovende dan hy is, de onschuldige oorzaak van zyn verderf wordt. Een jong, bekoorlyk Meisje, eenvoudig en innemend: door hare ingetogenheid blootgesteld om opgeofferd te worden, of aan de behoefte haars Broeders, die haar in een Klooster wil steken, of aan het misverstand hares Ooms, die, van de vooringenomenheid van haar hart onkundig, haar aan eenen Vriend wil doen huwen, die zy niet beminnen kan. Deze Vriend, een bedaard en koelzinnig Man, die dit huwelyk en de schatten, daar by toegezegd, van de hand wyst, om haar aan een' Minnaar te verbinden, die hare Liefde verkregen heeft. Die Minnaar eindelyk, bescheiden, belangloos, en teder. Zie daar de Personaadjen, die in dit Toneelstuk de aandacht trekken! —— Derzelver Characters zyn wel geschetst, en zichzelven gelyk: hare verbinding is natuurlyk, en de Toneelen, daar uit voortspruitende, zyn naar den aart der *Drames* wel uitgevoerd, dikwyls aandoenlyk, en doorgaans belangwekkend. —— De vertaling had op sommige plaatzen naauwkeuriger kunnen zyn; doch men kan haar over 't geheel den naam van getrouw niet ontzeggen.

Door dit Stukje wordt het Derde Deel van het Zedelyk Toneel volledig gemaakt; waar toe hier ook de algemeene Tytel en Inhoud by gevoegd zyn.

Een Honderdtal, nieuwe Geestryke Raadzels, door J. DE SUISSAP, O. T. V. *Te Utrecht by* S. de Waal *en* G. van den Brink Jansz. *Met de Verklaring* 102 *bladz. In 8vo.*

Der jeugd *eene aangename, schadeloze, en teffens geestopscherpende tydkorting te verschaffen*, is des Schryvers oogmerk geweest, met dit Werkje in het licht te geeven: want, vermits de Grieken, volgens hem, *de gewoonte hadden zich onderling raadzels uit te geven*, stelt hy 't zeker, dat Raadzels zulk eene geestopscherpende tydkorting opleveren. Hy had er op deze wyze, met even veel recht, zelfs een Vorstlyke bezigheid van kunnen maken; was hem 't verhaal van den goeden *Maximus Planudes* slechts te binnen gekomen; die ons wel zou willen wys maken, dat de Koningen, in vredestyd, (als of zy dan niets anders te doen hadden,) elkanderen Raadzels plachten voor te stellen, en dat wel, onder boete of beloning, voor die ze niet of wel wisten op te lossen. ——— Daar is ongetwyfeld een tyd geweest, dat deze soort van geheimzinnige voorstellen behaagde, en zelfs een zekere fynheid van vernuft zo wel in het samenstellen als 't oplossen derzelven gevonden werd: en het is vry waarschynlyk dat dit Werkje als toen had kunnen behagen; doch wy meenen te mogen twyfelen of het thands wel veel in den smaak der Natie zal vallen.

Deeze Verzameling, naamlyk, bestaat in Historische, Allegorische, en Logogryfische Raadzels. ——— Wat zullen wy zeggen? indien men toch beuzelen wil, is deze beuzelary van de beste soort, en men kan ze toestaan zonder gevaar van bederf der zeden. Doch welke nuttigheid steekt er in, om, by voorbeeld, der jeugd (Logogryfice) te doen opmerken, wat het woord *lord*, van achteren gelezen zynde, te kennen geve? wat de woorden *sluis*, *graaf*, of *paap*, wanneer men de voorste letter daar van wegneemt? — en wat meer van dien aart is?

Wat de Versificatie, voor een stuk als dit, betreft: dezelve is voldoende genoeg; hoewel zich de Schryver verklaart geen Dichter te wezen: en, weinige misgrepen uitgezonderd, die licht te verhelpen geweest waren, is de taal redelyk zuiver. Dan, de vinding draagt weinig roems wegens dat *geestryke*, dat op den Tytel beloofd wordt.

Dewyl ons echter zulke stoffen niet dikwyls voorkomen, zullen wy onzen Leezeren twee Raadzels van de geestigste tot een proef geven.

„ *'k Heb negen Broeders, en verklaar*
Rondborstig uit, in 't openbaar
Aan wie dit hoort, of zelv mogt leezen,
Den minsten van den hoop te wezen,

Ben

Ben ik alleen, 'k word niet geteld:
Maar als een Broeder my verzelt,
Heb ik het zonderling vermoogen,
Hem negenvoud te doen verhoogen."

❊ ❊ ❊ ❊ ❊ ❊ ❊ ❊

„ *Dat elk op aard zyn kruis moet dragen,*
Werd in het Bybel-woord geleerd.
Doch ik ben van dien last ontslagen:
Het kruis draagt my: dat 's regt verkeerd."

Die iets van de Rekenkunst verstaat zal 't eerste lichtlyk verklaaren: maar 't tweede eischt oplossing, dewyl het onderwerp niet gekenteekend is. Men wil 'er een' *Haan van een' Toren* door verstaan hebben.

Nuttige aanwyzingen, om 's Lands Belastingen gemakkelyk te kunnen voldoen. In 's Gravenhage by G. du Mee, 1779. *In octavo 28 bladz.*

De hoofdsomme deezer aanwyzingen komt hier op uit. *Zyt oplettend op uwe zaaken, wees naarstig*, en *leef spaarzaam.* Als de Ingezetenen deeze regels in agt gelieven te neemen, zullen zy 's Lands Belastingen gemakkelyk kunnen voldoen. Dit toont hier de oude *Abraham* zeer duidelyk in eene Redenvoering, bevestigende zyne raadgeevingen met de lessen van den braaven *Richard*; die, daar hy ons in dit Stukje die Redenvoering mededeelt, in 't slot betuigt, dat hy 'er door bewoogen wierd, om geen nieuwen rok te koopen, maar zyn ouden nog wat te draagen. Wy hebben, in ons *Mengelwerk*, reeds voor eenigen tyd, gebruik gemaakt van deeze Redenvoering, en ze is ons zedert nog al eens in eene andere verzameling voorgekomen; thans ziet ze, met eene korte voorafspraak, op zigzelve het licht, dat zyne nuttigheid kan hebben. Ze kan, mag men wel zeggen, niet te veel verspreid worden, of de raad van den ouden *Abraham* ook by deezen en geenen nog invloed mogte hebben, eer de ondervinding hen leert, dat *onoplettendheid*, *luiheid* en *verkwisting* hen onder de zwaarste belastingen brengen. Dit toch staan zy, die den ouden *Abraham* gehoor weigeren, in de lastige school der ondervindinge te leeren; want, gelyk de braave *Richard* zegt, *zo gy de rede geen gehoor wilt geeven, zal zy niet nalaaten zig te doen gevoelen.*

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Heilige Jaarboeken, of Samenstemming der Euangelisten; en Inleiding tot de Handelingen en Geschriften der Apostelen. I. Deel. Door R. SCHUTTE, *Predikant te Amsterdam. Met Landkaarten. Te Amsterdam by* J. Wesſing, Willemz. 1779. *Behalven het Voorwerk en de Bladwyzers* 432 *bladz. in gr. octavo.*

Schoon velen reeds ondernomen hebben, het Geſchiedverhael van Jezus omwandeling op Aerde, door vier Euangelisten geboekt, in ene geregelde ſamenſtemming te brengen, waer in de een, in 't een, de ander in 't ander, opzicht gelukkiger geſlaegd is; zyn 'er echter voor den oplettenden Onderzoeker, inzonderheid met betrekking tot de tydrekenkundige ſchikking, nog al merkelyke duisterheden overgebleven. Dezen te gemoet te komen, en dit onderwerp in een helderer daglicht te ſtellen, eischte den arbeid van een Man, die tegen gene moeite opzag, en zich met alle naeuwkeurigheid op dit ſtuk wilde toeleggen. En als zodanig een, mag men wel zeggen, heeft zich de kundige *Schutte* ten dezen aenzien gedragen; als ten duidelykſte blykbaer is uit dit aenvangelyk ſtuk zyner *Heilige Jaarboeken*, waer van de eerſte en ruuwe ſtreken al voor byna veertig jaren getrokken zyn. 's Mans daer aen beſteede arbeid geeft den beoefenaren der Euangeliſche Schriften ene ruime ſtof van overdenking, en noopt hen natuurlyk om al het voorgeſtelde met vlyt na te ſpooren; van welke aengewende moeite zy zich niet zullen beklagen; dewyl ze, zelfs de zodanigen, dien 's Mans ſchikking in alle deelen niet mogte gevallen, in verſcheiden opzichten zullen moeten erkennen, dat zyn Eerwaerde niet weinig toegebragt heeft, om een nieuw licht over dit onderwerp te verſpreiden. —— Het eerſte ſtuk dezer *Heilige Jaarboeken*, thans afgegeven, ontvouwt ons de grondſlagen, op welken de Eerwaerde *Schutte* de ſamenſtem-

ming der Euangelisten poogt te vestigen; en in een volgend Stuk ſtaet hy ons de ſamenſtemming zelve, in ene aeneengeſchakelde Levensbeſchryving van Jezus Christus naer de tydorde, mede te deelen. Hier aen zal hy dan wyders hechten, een Geſchiedverhael van de Handelingen en Geſchriften der Apostelen, met aenmerkingen tot beiden betreklyk: waer door dit zyn Werk, dat geheel afgeſchreven ligt, zal kunnen ſtrekken, tot ene Inleiding en Opheldering van de gewyde Schriften des Nieuwen Verbonds. —— Twee voorafgaende Verhandelingen dienen in deezen ter bepalinge van twee gewigtige tydſtippen, te weten, die van 's Heillands geboorte en kruisdood; en de derde of laetſte van dit ſtuk gaet over 't geen men omtrent de Euangelisten, en de ſamenſtemming van hun verhael, in agt heeft te nemen.

Wat de bepaling van den geboortetyd van Jezus Christus betreft, zyn Eerwaerde gaet in vier hoofddeelen trapswyze voort; en tracht te doen zien, hoe men, op voldingende bewysgronden, dat tydſtip hebbe te brengen, op het laetst van 't 471cde jaer des Juliaenſchen Tydkrings, of het 750ſte jaer na Romes bouwing, en bepaeldlyk op den 18den November, of wel den nacht tusſchen 17 en 18 Nov. van dat jaer; waerop de Bethlemitiſche kindermoord den 21ſten, en de dood van Herodes den 25ſten dier maend voorviel. Zyn Eerwaerde dit betoogd agtende, toont vervolgens hoe deze ſtelling overeen te brengen zy, met de komst en 't vertrek der wyzen, de vlugt naer Egypte, de beſnydenis van het Kind, en 't reinigingoffer der Kraemvrouwe; ter opheldering van 't welke hy de tydſchikking deezer gevallen in ene beknopte tydtafel onder 't oog brengt. Hier nevens voegt hy voorts ene vergelyking van zyn gevoelen, met dat van den Heer *van Til*, die den geboortedag van Christus bepaelt op den 16den October, en wiens denkwyze over dit ſtuk zeer naby komt aen die van onzen Autheur; doch die, gelyk hy tracht te doen zien, zo gegrond niet is als de zyne. Ten laetſte beantwoord zyn Eerw. nog ene tegenbedenking, ontleend uit Matth. II. 16. en ene andere uit Luk. II. 1—7. Volgens Matth. II. 16 naemlyk breidde Herodes de kindermoord van Bethlehem uit, tot de kinderen *van twee jaren, en daer onder, naer den tyd, dien hy van de Wyzen naerſtig onderzogt had.* Dit ſchynt des Heillands geboorte twee jaren vroeger te brengen. Dan de

de Eerwaerde *Schutte*, de onbestaenbaerheid hier van aengewezen hebbende, brengt ons onder 't oog, dat 'er reden zyn, om te stellen, dat de Ster den Wyzen in 't Oosten verschenen zy, by de ontvangenis van 't kind; en dat Herodes dan ligtlyk, 't zy uit misverstand, 't zy uit andere begrippen, by zichzelven heeft kunnen vaststellen, dat het wel een kind van negen maenden ware; het welk hem dan, om vooral niet te missen, tusschen kinderen van drie of vyf vierendeel jaers, deed besluiten, tot den moord der kinderen, *die in het tweede jaer gingen*, dat, volgens *Knatchbull* (*), de rechte betekenis der hier gebruikte spreekwyze zou zyn. —— Ene tweede tegenbedenking uit Luk. II. 1, 2, ontleend uit *de beschryving van Cyrenius*, welke tien jaren later voorviel, zou dit tydstip integendeel tien jaren later brengen. Dan dit is buiten tegenspraek valsch; het komt 'er derhalve maer op aen, hoe de woorden van Lukas te verstaen zyn, en welke beschryving hy op het oog hebbe. —— Onze geagte Schryver vertaelt ze indezervoege: *Deze beschryving* WAS *de eerste*, of WERD *de eerste*, *toen Cyrenius over Syrië Stadhouder was*. Of men de vertaling *was* of *werd* verkieze is den Eerwaerden *Schutte* om 't even. —— 't Komt, zegt hy, op het zelfde uit; altans de zin is: „ Deze beschrijving in Herodes tijd belast, en uitgevoerd, WAS DE EERSTE, ten tijde van Cyrenius Stadhouderlijk bewind over Sijrië. Ze was toen bij elk als DE EERSTE bekend; ze werd van ieder een DE EERSTE genoemd". „ Ze is ook inderdaad de EERSTE geworden, toen Cyrenius, als Stadhouder van Syrië, de TWEEDE liet doen, met eene goedschattinge verzeld; en waarschijnlijk, de voorgaande naargezien, en waar 'er blijkbaare misslagen waren, verbeterd hebbende, haar den naam gaf, en het opschrift, van DE EERSTE BESCHRYVING". —— Zyn Eerwaerde, *deze beschryving der geheele waereld* houdende voor ene beschryving van 't uitgestrekte Romeinsche Gebied, leid ons tot de gedachten, dat zy éne der drie algemene beschryvingen van Augustus, in de Romeinsche Waereld, welken het *Ancyrische Marmer*, of het gedenkstuk der daden van Augustus, opgeeft, moet zyn. Gemerkt nu de eerste inviel in 't jaer 726 na R. B. en de derde geschiedde in 't 767 jaer na

(*) Zie *Knatchbull* Animadv. p. 3—6.

na R. B. zo wordt men daerdoor bepaeld tot de middelste; die, schoon de uitsluiting der letteren enige onzekerheid bare, op waerschynlyke gronden echter, volgens des Autheurs opmerking, behoort tot het jaer 750 na R. B.; 't welk *juist* overeenkomt met de voorige bepaling van 's Heillands geboortejaer.

Met ene soortgelyke naeuwkeurigheid, als in deze eerste Verhandeling de geboortetyd is nagevorscht, gaet de Eerwaerde *Schutte* ook te werk, in zyne tweede Verhandeling, ter bepalinge van den tyd van 's Heillands Kruisdood. Niets verzuimd wat ter ontdekkinge daer van kan dienen, en alles met de uiterste oplettendheid behandeld hebbende, twyfelt hy niet van deze Verhandeling aldus te besluiten.

„ Ik hou het dan voor onwederleggelijk bewezen, dat 'er vijf Paschas zijn geweest, geduurende 's Heillands openbaaren dienst, en dat Hij gekruist is op den 3den April in 't 4746ste jaar van den Jul. Tijdkring, het 33ste der Gemeene Jaartellinge, het 4de der 202de Olijmpias, het 786ste na Romes Bouw.

„ Is Hij nu, gelijk ik in de Iste Verhandelinge heb waarschijnlijk gemaakt, den 18den November in 't 4710de jaar van den J. T. gebooren; zoo moet Hij 35 jaaren 4 maanden en 16 dagen oud geweest zijn, toen Hij stierf. Hij stond den derden dag daarna, zijnde den 5den April, wederom op uit den dood, voer, 40 dagen na zijne opstanding, den 14den Mai, ten Hemel, en stortte den Geest uit, 50 dagen na Paschen, op Pinksteren, Zondag den 24 Mai. —— Zie daar de twee uiterste merkpaalen van des Heilands leven en bedryven op aarde; die we hier vooraf moesten vastzetten, eer we het eenstemmig levensverhaal van Hem, in de vier Euangelien, beschouwen".

Deze tydstippen dus bepaeld zynde, treed de Autheur, in zyne derde Verhandeling, nader ter zake. In dezelve ontvouwt ons zyn Eerwaerde het geen omtrent den persoon der vier Euangelisten in aenmerking komt; met aenwyzinge van den tyd waerin, en 't oogmerk waertoe, ze hunne Euangelien geschreven hebben. De byzonderheden hiertoe behoorende worden 'er oordeelkundig in overwoogen; dan wy kunnen, zonder te breed uit te weiden, 'er niet wel op stille staen. Genoeg zy het, met betrekking tot den schryftyd, alhier te melden, dat

de

de Eerwaerde *Schutte* denzelven aldus bepaelt. *Mattheus* ſchreef zyn Euangelie, omtrent 8 jaren na 's Heillands Hemelvaert, en dus in 't 40ſte of 41ſte jaer der Gemeene tellinge. *Marcus* het zyne ongeveer twee jaren later, of wel in 't begin van het 43ſte jaer der G. T. Dat van *Lukas* kwam ten voorſchyn in het 48ſte, en eindelyk gaf *Johannes* het zyne den Christenen in handen, in het 65ſte jaer der G. T. —— Het overige gedeelte dezer Verhandelinge heeft ten onderwerpe, het geen nopens de ſamenſtemming der Euangelisten in tydorde in aenmerking komt. Zyn Eerwaerde ſtelt ons aenvanglyk voor, hoe velen 'er tegen op gezien hebben, hoe men desaengaende verſchillende wegen heeft ingeſlagen, en ten laetſte hoe hy eindelyk genoopt zy geworden, om zelf de hand aen 't werk te ſlaen; met dat gevolg, dat hy vertrouwe, ene voldoende tydſchikking en ſamenſtemming der Euangelisten, gelukkig, ontdekt te hebben. De Grondregels, door hem daeromtrent in agt genomen, ontvouwt hy hier nog in deze Verhandeling; en de Samenſtelling zelve ſtaet, zo ſpoedig als mogelyk is, gemeen gemaekt te worden. —— Zie hier de Grondregels zelven, welker bondigheid zyn Eerwaerde, onder het aenvoeren van ophelderende voorbeelden, breeder bewyst. Ze zyn twaelf in getal.

„ (1.) De orde laat zich in geen' een' der Euangelisten verſchikken; eenige weinige gevallen, en daar de beste levensbeſchrijvers zulks doen, alleenlijk uitgezonderd.

„ (2.) De gevallen van Jeſus Leerredenen en verrichtingen, alſchoon ze zeer naar elkander zweemen, moeten niet ſtraks voor dezelfde gehouden worden.

„ (3.) Maar aan den anderen kant heeft men, wanneer niet één of twee, maar vier vijf, of meer gevallen, en daar onder zeer zeldzaame, met verſcheidene byzondere omſtandigheden verzeld, en onderling verknocht, achter elkanderen, in die zelfde orde, en zonder eenig verſchil, dat men niet zou kunnen vereffenen, bij meer dan eenen Euangelist verhaald worden, zulke gevallen voor dezelfden te houden.

„ (4.) Men behoort eenige voornaame tijdſtippen vast te zetten van geſchiedenisſen, welke wij weeten wanneer ze gebeurd zijn, als zoo veele herren waarop alles draaien moet.

„ (5.) Even zoo moet men de jaaren, in welke de gevallen gebeurd zijn, uit de plegtige Joodsche Feesten, vooral uit de Paaschfeesten, zoeken te ontdekken.

„ (6.) Daarbenevens heeft men ook gade te slaan andere merkwaardige dagen, en bepaalde tijdstippen, die of duidelijk gemeld, of zoo beschreven worden, dat ze kenbaar genoeg zijn: hoedanige kentekenende dagen dienen, om, als we het jaar uitgevonden hebben, ook den juisten tijd, de maand, de week en den dag van dat jaar, te ontdekken.

„ (7.) Zoo heeft men insgelijks behoorlijk acht te geven, op de merktekenen der Saizoenen, Herfst, Winter, Voorjaar en Zomer; om, als men 't jaar gevonden heeft, daardoor den tijd van 't jaar te ontdekken.

„ (8.) Wijders moet men naauwkeuriglijk opletten, waar de plaatsen zijn, daar de Euangelisten, die elk hunnen weg in 't verhaalen houden, wederom bij elkanderen komen. En tekent de een of de ander daar een tijdmerk aan; dit geeft ons grond om merkpaalen aan den weg te zetten; binnen welke wij de gevallen bij een anderen Euangelist, die van deze merkpaalen ontbloot zijn, kunnen beperken.

„ (9.) Een negende grondregel, van geen gering gewigt, en nogtans niet veel gebruikt, is, dat men hier, gelijk altoos in Historiën en Levensverhaalen, door twee oogen moet zien. Men behoort zig, niet alleen van de Tijdrekenkunde, maar ook van de Aardklootkunde te bedienen; om de gevallen in de juiste tijdstippen te zetten, en ook, door de afgelegenheid der plaatsen, de overeenstemming der H. Schrijveren te ontdekken.

„ (10.) Voorts wordt hier vereischt een naarstig gebruik van de Joodsche Oudheden, doch met die omzigtigheid, dat we met een oordeelkundig oog zoeken te ontdekken, welken de wetten, plegtigheden en gebruiken, volgens gedenkstukken, waarop men staat kan maaken, inderdaad geweest zijn.

„ (11.) Men neeme verder in acht, dat 'er gebeurtenissen zijn, welke gelijktijdig loopen, en eenige dagen duuren. Hier mede is het zoo gelegen, gelijk van zelve spreekt, dat het ééne voor, en het andere na verhaald kan worden, naar iemands verkiezing, zoo bij voor heeft, het geheele beloop van elk geval bij

mal-

malkanderen te boek te slaan. Dit is geen verschil in de Tijdorde: elk Geschiedschrijver doet dit, naar 't hem in den draad van zijn verhaal best vlijt.

„ (12.) 'Er kan, eindelijk, eenig verschil in 't verhaal weezen, dat geen weezenlijk verschil in de tijdorde, of in de gebeurtenissen maakt. —— Als de een iets verhaalt, dat de ander zwijgt, doch niet tegenspreekt, moet men dit geen verschil noemen. —— Zoo kan ook de een of de ander, een geval ettelijke dagen of weeken vroeger of laater verhaalen, dan het gebeurd is, om dat het een zekere verwantschap of verbindtenis had, met het geval, 't geen hij daar verhaalde. —— Zulke en soortgelijke verscheidenheden ontmoet men bij de beste Geschiedschrijvers, en ze worden hun nooit, als een weezenlijk verschil in 't verhaalen, of verwaarloozing van de tijdorde, ten laste gelegd".

„ Zie daar, zegt de Eerwaerde *Schutte*, ten besluite, de grondregels welke ik volg, en waarop ik vaststel, dat men best doet aan ieder Euangelist, over 't geheel genoomen, de tijdorde in 't aaneenschakelen der gevallen toe te schrijven. Wanneer, gelijk de Heer OFFERHAUS (*) zeer wel aanmerkt, „ het getal van 's Heeren „ Wonderwerken en Leerredenen sterk aangroeit: de „ wijsheid des Geestes doorblinkt, die de pen van ieder „ Euangelist zoo bestuurd heeft, dat zij elk in hunne „ eigene orde geleezen kunnen worden; en evenwel zoo „ op elkanderen sluiten, dat men 'er een wel samenhan„ gend stelsel uit op kan maaken".

Verhandelingen over de vier laatste dingen, Dood, Oordeel, Heemel *en* Hel. *Door* W. BATES, *Dr. der H. Godgel. Uit het Engelsch vertaald, door* E. NOOTEBOOM. *Eerste Stuk. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg, *en te Amsterdam by* J. Wesfing Wz. 1779. *Behalven het Voorwerk* 258 *bladz. In gr. octavo.*

Van de vier bovengemelde gewigtige Stukken, worden de twee eersten, naemlyk de *Dood* en het *Oordeel*, in dit gedeelte dezes Werks afgehandeld. De Eerwaerde *Bates* ontvouwt deze onderwerpen, in welker overweging ieder mensch het hoogste belang heeft, en wel-

(*) *Dissert. de Vita et rebus gestis Jesu Christi*, Cap. I. p. 425.

ker aendenken hem ter ſterker ſpoore tot een Godzaligen wandel verſtrekt, op ene leerzame wyze, die tevens by uitſtek wel geſchikt is, om den Lezer een regt gebruik van deze kundigheden te leeren maken.

Ter behandelinge van het eerſte onderwerp, den *Dood*, legt hy ten grondſlage de woorden Heb. II. 15, die hy beknoptlyk opheldert, en naer welker inhoud hy ſtaen blyft, op het aldaer ter nedergeſtelde zalige voorregt der geloovigen; te weten: *Dat Jeſus Christus zyn volk bevryd van de ſlaafſche pynigende vreeze des doods.* ——— Zulks doet hem, 1. overwegen het bericht, dat de Heilige Schrift geeft, hoe de dood in de weereld gekomen is: 2. toonen wat de vreeze des doods inſluit, en de dienstbaerheid, die daervan een gevolg is: 3. hoe de dood van Christus ons van de ſlaverny van die vreeze ontlast: en 4. wie deelgenooten van dat zalige voorregt zyn. Hieraen hecht hy dan voorts het toepasſelyk gebruik dezer Leere; die ons ten krachtigſte opwekt, ter overweginge onzer duure verplichtinge aen onzen heerlyken Verlosſer; en ons noopt om het 'er bovenal op toe te leggen, om onze zielen te bevryden van ene regtmatige vreeze voor den dood, en ons te bevestigen in de zalige gerustheid, dat de dood ons niet ontrusten kan; waertoe onze Leeraer een ieder de heilzaemſte raedgevingen voorſtelt. Ten laetſte beſluit zyn Eerwaerde deze eerſte Verhandeling met ene opwekking der Heiligen, om met die kloekmoedigheid en blymoedigheid te ſterven., welke een geloovigen belyder van het Euangelie betaemt. —— Hy moet zich gewillig aen 't Godlyk welbehagen onderwerpen, met opzicht tot de middelen, de wyze en den tyd des doods. —— Hy behoort den dood niet alleen met lydzaemheid af te wachten, maer ook ernſtig te begeren, om met Christus te zyn. — En eindelyk hy moet met dankzegging en vreugde ſterven. „ *Jeſus Christus* heeft *God* verzoend, den *Satan* verbryzeld, en den *Dood* overwonnen: de laatſte dag van 't leeven eens Geloovigen Godvruchtigen is de eerſte van zyne heerlykheid".

Op ene dergelyke wyze behandelt de Eerwaerde *Bates* het tweede Stuk, of de leer van het *Eeuwig oordeel.* By de overweging van 't voorſtel Hand. XVII. 31, deelt hy eerst enige voorafgaende aenmerkingen mede. — God is de algemene Alleenheerſcher van de waereld, en heeft het

het oppergezag om redelyke Schepzelen, boven hunnen wil en toestemming, te regeren. ——— Tot zyne heerschappy behoort het geven van wetten, zyne onderdanen naer dezelven te bestieren, en hen, wegens hunne gehoorzaemheid aen, of overtreding van zyne geboden, volstrekt te oordeelen. ——— Hiertoe maken hem zyne eigenschappen, zyne wysheid, heiligheid, rechtvaerdigheid en almagt bevoegd en allerwaerdigst. — Om dat het menschen zyn, die geoordeeld zullen worden, en dat over dingen, die in het lichaem geschied zyn, zo heeft hy wyslyk bepaeld, dat het laetste oordeel uitgevoerd zal worden, door een zigtbaren Persoon, en wel door Jesus Christus. — Dit oordeel zal geschieden op een daertoe bepaelden, doch den Menschen en Engelen onbekenden tyd. — En de opstanding van Jesus Christus is het allerovertuigendst en nadruklykst bewys, van de waerheid van dat leerstuk, dat hy de waereld oordeelen zal.

Zyn Eerwaerde, dit kortlyk afgehandeld hebbende, gaet daerop over; om breeder te bewyzen, *dat God de weereld zal oordeelen*, in gerechtigheid *door Jesus Christus*; en toont onderscheidenlyk aen, dat de regtvaerdigheid van Gods gerigtshandelingen, ten duidelykste, blykt, by de overweging dezer drie dingen. 1. De billykheid van zyne wet, den regel, naer welken het groote en laetste oordeel gehouden zal worden. 2. Het bewys van daden en zaken, die 'er te berde gebragt zullen worden, als de reden van het oordeel. En 3. De onpartydigheid van het vonnis. ——— Het toepasselyk gebruik dezer Leere, door zyn Eerwaerden, eindelyk, ten ernstigste aengedrongen, komt voornaemlyk hier op uit. Men behoort te staen naer versterking in 't geloof, aengaende dit groot en nuttig leerstuk, en 't zelve, door gezette en geduurige overdenkingen op zichzelven toe te passen. — Deszelfs overdenking is by uitnemendheid geschikt, om de handelingen van Gods Voorzienigheid, en de eer zyner regeringe over deze waereld, tegen de beschuldiging van onregtvaerdigheid te verdeedigen; en dient byzonderlyk tot vertroosting der Heiligen in tegenheden. ——— Het overtuigd geloof dezer hoofdwaerheid is het krachtigste middel ter beteugelinge van verborgen zonden, mitsgaders om ons te wapenen tegen alle vleeschlyke verzoekingen. ——— Wyders dient

de overweging, dat Jesus ons zal oordeelen, zyn volk tot een sterker troost, maer den Godloozen tot groote verschrikking. — En eindelyk, wy behooren de overdenking van het laetste oordeel alleszins te gebruiken, tot ene allerkrachtigste beweegreden, ter onzer voorbereidinge voor het zelve; waertoe ons de Eerwaerde *Bates* verscheide nutte onderrichtingen aen de hand geeft; tot welker in agtneming hy den Lezer ten besluite nadruklyk opleid.

Proeve van eene Nationale Zedelyke Leerreden van een Oud Man aan Nederlands Jeugd. Door Jonkheer O. Z. V. HAREN, *Fries Edelman, enz. enz. Te Zwolle by* S. *en* F. Clement 1779. *In groot octavo* 78 *bladz.*

Ter gelegenheid van 't begin der derde Eeuwe van de Utrechtsche Unie, heeft de Heer *Onno Zwier van Haren* goedgevonden, ene Nationale Zedelyke Leerreden op te stellen, wel byzonder ten einde Nederlands Jeugd onder 't oog te brengen, een Tafereel der Zeden onzer Voorvaderen zo in de eerste als in de tweede Eeuw onzer Republiek, en dezelve aen te manen, tot het formeren en verder handhaven van een goed zedelyk Character. Hy neemt uit de woorden van Ezra, H. III. 12. wel byzonder uit het gezegde, dat *de Ouden* in die dagen van Ezra *weenden*, terwyl *velen hunne stemme met gejuich en vreugde verhieven*, aenleiding tot de behandeling van dit onderwerp; stellende zich daeromtrent de volgende orde voor.

„ In het eerste gedeelte van deese Leerreeden zal ik u voorhouden 1. de zeeden van Israël onder de Theocratie of onmiddelyke Godheids Regeering, 2. het taafereel voor uwe oogen leggen van de zeeden van dat Volk onder de Koningen, en 3. de omstandigheden nagaan, waarin het Joodse Land en de Natie zig bevonden, ten tyde van de woorden van Ezra, welke ik tot grondslag van deese overweeging hebbe verkooren."

„ In het tweede gedeelte zullen wy zien 1. de zeeden van onse Voorouderen in eerste Eeuw van ons Gemeene-Best, 2. de zeeden van onse tweede Eeuw, en 3. voor de harten en zielen van Neerlands Jeugd, by de wenschen van een oud meedeburger, brengen de bespiegeling

ling van eenige der voornaamfte redenen, waarom Israël en Juda zo ftrengelyk waren geftraft: op hoop dat de Jeugd die redenen weetende, die wegen mydende, en beetere paden inflaande, alle donkere gedagten, op 't zien van de grondlegginge, van het begin, en van de gevolgen van deefe nieuwe Eeuw, uit den geest der Vaderen mogen verdwynen, en dat alle, te zamen, Ouden en Jongen, eenparig *de ftemme met gejuich en vreugde* mogen *verheffen.*"

Het eerfte gedeelte, dat hier flegts tot ene aenleiding ftrekt, is wel wat te uitvoerig behandeld; doch men kan zulks in de Leerreden van een Edelman wel over 't hoofd zien; daer dit gebrek maer al te dikwils plaets heeft in Leerredenen van dezulken, die opzetlyk gefchikt zyn, om het Volk door Leerredenen ten goede op te leiden, en een aenmerkelyk gedeelte van den tyd met het Voorwerk doorbrengen. 's Mans voorftellingen over den verfchillenden ftaet des Volks, in de opgemelde tydperken, hebben intusfchen hare nuttigheid, daer hy het Character en de omftandigheden der Joodfche Natie telkens op ene leerzame wyze fchetst. Dan bovenal verdient het tweede gedeelte zyner Leerreden wel ene herhaelde lezing der Jeugd; tot welke de Heer *van Haren* zyne aenfpraek inzonderheid rigt, om dat hy de verbetering van de zeden der Natie, welke niet dan trapswyze te voorzien is, van de Nakomelingfchap verwacht. Middelerwyl zyn ze echter van die natuur, dat ze ook zeer wel den bejaerden ter oplettender overdenkinge aengeprezen mogen worden; ten einde ook zy 'er gebruik van maken, en der Jeugd, zo door voorbeeld als door onderrichting, zodanige denkbeelden ten ernftigfte inboezemen. Ene aendachtinge befchouwing van 't character onzer Natie in vroeger dagen, en een opmerkzaem nagaen van 't verval onzer zeden in later tyd, met ene ernftige vergelyking van de tegenwoordig heerfchende levenswyze, waer toe de Heer *van Haren* een ieder in dezen opleid, kan niet anders dan nuttig wezen; en de opvolging van 's Mans trouwhartige vermaning moet Nederlands Inwoonderen natuurlyk tot heil gedyen.

Leer-

Leerreden ter gelegenheid van het Vreedefeest den 23sten Mei 1779. Door J. J. SPALDING, *Proost en Opper-Consistoriaal-Raad, te Berlyn. Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam by* P. Conradi 1779. *In groot octavo 26 bladz.*

Men mag deze Leerreden van den Eerwaerden *Spalding* zeer wel plaetzen, onder de goede modellen van Leerredenen by ene soortgelyke gelegenheid. Hy doet zyne Tydgenooten opmerken het geluk waer in zy deelen, zo door ene algemeene beschouwing, als door het in agt nemen van de byzondere omstandigheden. En deze beschouwing doet hy strekken, om hun vertrouwen op God, mitsgaders hunne agting voor hunnen Vorst, te versterken, en hen te bewegen, tot ene ernstige behartiging van den Godsdienst, in de dankbare erkentenis van Gods weldaden.

Kleine Katechismus der Natuur voor Kinderen, door J. F. MARTINET, *Predikant te Zutphen. Te Amsterdam by* J. Allart 1779. *Behalven het Voorwerk* 186 *bladz. in octavo.*

Men mag deezen kleinen Katechismus, met het hoogste regt, noemen, een zeer wel opgesteld beknopt berigt van 's Mans grooter Werk. Zyn Eerwaarde houdt zig hierin aan dezelfde orde en schikking, des de leiddraad dezelfde zy; waardoor men de voornaamste onderwerpen, aldaar in 't breede behandeld, hier agtervolgende in 't kort voorgedraagen vinde. Oplettende Leezers kunnen 'er des een nuttig gebruik van maaken; 't zy met vooraf een gedeelte van dit kort begrip te leezen, ten einde zig een geleidelyk denkbeeld voor den geest te stellen, en daarop de uitvoeriger ontvouwing na te gaan; 't zy met, na het leezen van een gedeelte van den grooten Katechismus, deezen kleinen ter hand te neemen, ten einde zig, door eene beknopte herhaaling, het geleezene des te dieper in te prenten. Langs dien tweeërleien weg kan dit Geschrift zelfs voor meerderjaarigen van nut zyn: dan boven al is 't, gelyk de Tytel aanduidt, geschikt ten dienste der Kinderen; naar welker vatbaarheid

zyn

zyn Eerwaarde genoegzaam alles, zo veel het onderwerp toelaat, met zeer veel oordeel ingerigt heeft. Ouders, die in dit ſtuk wat onderleid, en Onderwyzers der Jeugd, die 'er eenigzins op gevat zyn, zullen zig des van dit Werkje als een nuttig Huis- en Leerboek kunnen bedienen; om de Kinderen vroegtydig tot eene weetgierigheid op te leiden, die geſchikt is, om hen tot weetenswaardige kundigheden te brengen, welken hen allesʒins hoogagting en eerbied voor den alwyzen, almagtigen en algoeden eerſten Oorſprong van al het geſchapene inboezemen. Nadere ondervraagingen en duidelyke onderrigtingen, naar de verſchillende vatbaarheid en vordering der Jeugd, gepaard by het gebruik en geſchikt naar den leiddraad van deezen kleinen Katechismus, met aanwyzing van de breedere ophelderingen in 't grooter Werk, kunnen, mag men op goeden grond vertrouwen, niet wel feilen van meerendeels een heilzaamen invloed op de Jeugd te hebben; en dus te beantwoorden aan 't hoofdoogmerk, dat de Eerwaarde *Martinet* zig hierin voorgeſteld heeft. ——— Tot een voorbeeld van 's Mans onderwystrant, in deezen gehouden, diene zyne volgende onderrigting, nopens het gewoone gebruik van de voornaamſte Boomen in ons Vaderland, buiten die geenen, welken men bepaaldlyk Vrugtboomen noemt.

„ V. Waartoe dienen de EIKEN?

A. Om dik, zwaar en ſterk Timmerhout te leveren voor Schepen, Molens en Huizen.

V. Heeft de Schors deezes Booms geene byzondere nuttigheden?

A. Ongemeene nuttigheden! want in 't voorjaar, als de Schors, geklopt zynde, ligtlyk van het jonge Hout los gaat, hakt men het Kreupelbosch van Eiken, en ſchilt 'er den bast af, die, door Molens vermaalen, RUN genoemd wordt, waar mede men de huiden der Runderen, of het Zoolleer voor Laarzen en Schoenen, in kuipen met water, bereidt en hard maakt; en, dit geſchied zynde, wordt de Run gedroogd en verkogt, om in de paden der zindelyke Tuinen te ſtrooijen.

V. Zyn de BEUKEN ook van veel gebruik?

A. De Beuken leveren eene andere ſoort van Timmerhout, en ook goed Brandhout.

V. En de DENNEN?

A. Die zyn zeer fraai wegens de regte gedaante en ge-

geregelde Takken: waaronder men ook, zelfs wanneer het niet waait, een aangenaam zagt geruisch hoort.

V. Wat leveren zy ons?

A. Zy leveren ons lange Planken en Sparren. Uit den bast zypelt de nuttige Terpentyn, en als men de Boomen verbrandt, haalt men uit derzelver sappen Teer en Pik, dat dagelyks veel te pas komt. De afgevallen Bladeren broeien sterk in broeibakken, en mesten uitneemend den grond.

V. En waartoe dienen de YPEN?

A. Zy leveren goed Brandhout: doch men gebruikt ze liever, gelyk de Kersseboomen, om 'er Stoelen van te maaken.

V. Waartoe zyn de ABEELEN nuttig?

A. Tot schoeijingen onder het water.

V. Komen de POPULIEREN ons ook al te stade?

A. Uitneemend! om Paneelen en Blinden voor Schuifraamen, om Klompen voor de voeten, beter, gezonder en warmer in den Winter dan Schoenen, te maaken.

V. En tot wat einde hebben wy de BERKEN?

A. Tot klein Brandhout.

V. En de ELZEN?

A. Met Elzenhout te branden kan men roode Pannen blaauw maaken, en van het zelve schoone Koolen voor de Keuken en Smeederyen krygen.

V. ESSEN zyn ook niet onnut?

A. Wyl Essenboomen het water kunnen verdraagen, gebruikt men ze aan de Oevers, om met hunne vasthoudende wortelen den grond tegen het uitkabbelen te bewaaren.

V. Verdienen de WILGEN ook een naam?

A. Schoon zy een voos hout leveren, verdienen zy veel agting; want met de gedroogde Schors geneest men verscheiden Ziekten: van de Knotwilgen hakt men Ryseren voor de Erweten; van de hoog opgeschooten maakt men verwarmende Klompen.

V. Wat is opmerkelyk in deezen Boom?

A. Dat hy *gewillig*, (waarvan hy mogelyk den naam van *Wilg* draagt,) in allerleie gronden wil wassen; en dat hy in leven blyft, en Ryseren levert, al zyn alle zyne Ingewanden vergaan, al is 'er niets meer van hem overig dan een deel der Schors.

V. Van welk nut zyn de LINDEN?

A. Men

A. Men gebruikt ze meest tot fraaie Laanen, om eene digte lommer te hebben.

V. Waartoe dient het PAPENHOUT?

A. Om harde Pinnen voor Schoenen te maaken.

V. En de TWYGEN der Ryswaarden?

A. Om Korven en Manden te krygen.

V. Komt ons ook het WERVELENHOUT te pas?

A. Ja! als men Sporten in ladders, of Manden, wil maaken.

V. Is ook het HOEPHOUT nuttig?

A. Zeer nuttig voor den Kuiper, om Hoepels voor tonnen en vaten te snyden.

Flora Harlemica, *of Lyst der Planten rondom Haarlem in het wild groeijende, volgens het Zamenstel van* LINNÆUS, *door* A. LOOSJES, P. Z. *Te Haarlem by* J. Tydgaat 1779. *Behalven het Voorwerk* 53 *bladz.*

Men vindt hier byeen verzameld de voornaamste Planten, welken rondsom Haarlem in 't wilde groeien, uit de *Flora Belgica* van den Kruidkundigen Hoogleeraar *de Gorter*, naar 't Samenstel van den in dit geval Wetgeevenden *Linnæus*, in de vereischte rangschikking geplaatst. De Liefhebbers der Kruidkunde om en aan Haarlem, en byzonder de aankweekelingen der Apothekers aldaar, kunnen 'er zig met vrugt van bedienen; om te gereeder den rykdom te kennen, welken hun die Landstreek levert, en de aldaar groeiende Kruiden op de aangeweezen plaatzen te zoeken. Tot meerder gemak in deezen is 'er bygevoegd eene Naamlyst der Planten, volgens de naamen der Apothekers, of die in de Apotheeken gebruikelyk zyn: en voorts een dubbelen Bladwyzer, met de Latynsche en Nederduitsche naamen der Planten.

Nadere aanmerkingen over het recht van de Jagt: door Mr. J. DIERQUENS. *In 's Gravenhage by* J. A. Bouvink 1779. *In groot octavo* 83 *bladz.*

In deeze *Nadere Aanmerkingen*, byzonder geschikt ter beantwoordinge van *het Jagtregt onpartydig beschouwd door Mr. P. v. D.*, gebruikt *Mr. Dierquens* eene scherper penne, dan in zynen voorigen *Brief* over dat onderwerp aan *Mr. Rendorp*; 't geen hem ook inderdaad niet ten kwaade te duiden is; gemerkt Mr. P. v. D., door zyne schryfwyze, 'er hier en daar maar al-te veel aanleiding toe gegeeven heeft. —— Wat voorts de zaak zelve aanbelangt, *Mr. Dierquens* handhaaft zyne denkbeelden nopens de Jagt zeer wel tegen het geen Mr. P. v. D. 'er tegen ingebragt heeft; waardoor dit Stuk van die zyde op nieuw nog een nader licht ontvangt. Dan met dit alles zal *het point van 't Regt* ongetwyfeld by veelen nog een twistappel blyven; te meer daar Mr. *Dierquens* zulks als geheel ter zyde stelt, dat eenigermaate vreemd voorkomt.

Men heeft, gelyk zyn Ed. ons doet opmerken, het verschil tusschen hem en Mr. *Rendorp* verkeerdlyk getragt te doen voorkomen, „ als een *Quæstio Juris*, daar „ het, zegt hy, inderdaad niet anders dan een *Quæstio* „ *facti* is, of namentlyk de Graven het recht over de „ Jagt gebruikt hebben, *alleen in hun eigen proper Domein* „ gelyk de Heer R. het noemd en beweerd, dan *of het* „ *zelve zich uitgestrekt hebbe, overal van Maas tot Sype*, „ gelyk ik meene, en of dienvolgende de Graven in de „ goederen der Onderdanen met betrekking tot de Jagt „ niet te *hieten* of te *gebieden* hebben gehad". — Indien de spreekwyze, „ of de Graven het recht over de Jagt *gebruikt hebben*", het zelfde zegt, als *het Regt over de Jagt gehad hebben*, dan kunnen we niet anders zien, of 't is eene *Quæstio Juris*. En zo Mr. *Dierquens* die spreekwyze in den bepaalden zin bezige, als aanduidende *het gebruiken van een, het zy dan daadlyk of aangemaatigd, Regt*, dan kunnen we de boven aangehaalde voorstelling van den staat des verschils niet wel overeenbrengen, met eene laatere voorstelling, welke aldus luidt: —— „ Het verschil, dat 'er tusschen „ dien Heer en my is, bestaat dan eenvoudig hier in,

„ dat

„ dat de Heer R. van begrip is, *dat het recht der Graven*
„ *over de Jagt zich alleen bepaald heeft in 's Graven eigen*
„ *Bosschen, Duinen en Wildernissen*; en ik, integendeel,
„ dat *dat* recht *is algemeen, en, zoo wel buiten als binnen*
„ *de Eigendommen der Graven, zich heeft uitgestrekt.*" —— In dit voorstel komt niet in aanmerking, de vraag, hoe of de Graven het *Regt gebruikt hebben*, maar *het Regt zelve*; en dus heeft men hier, ten minste zo ver wy 't tot nog kunnen opmaaken, niet zo zeer eene *Quæstio Facti*, als wel eene *Quæstio Juris*. —— En dit onderscheid is hier te opmerkelyker, om dat 'er, zo 't verschil slegts zy eene *Quæstio Facti* en niet *Juris*, geen weezenlyk verschil over de zaak zelve meer tusschen Mr. *Rendorp* en Mr. *Dierquens* plaats hebbe, gelyk zyn Ed. vervolgens op deeze wyze tragt te doen zien. . . .

„ Ik meen, zegt Mr. *Dierquens*, dat dan in alle deelen overvloedig beweezen is, dat het recht der Graven over de Jagt en het Wild zich niet heeft bepaald aan 's Graven eigen goederen, zoo als de Heer R. het abusivelyk begrypt; en zo 'er nog wat aan mogt ontbreeken, beroep ik my op het begrip van den Vryheer van Marquette zelf.

„ De Heer R. doet in zyne Verhandeling onderzoek na den *Oorspronk van het recht der Opperheeren over de Jagt.* Dat onderzoek komt zeekerlyk niet te pas, voor zoo verre betreft 's Graven eigen Domeinen: want zoo de vraag was, hoe zyn de Graven aan het Opperrecht over de Jagt in hun eigen Domeinen gekomen, was die Vraag door den Heer R. bereids beantwoord; namentlyk, dat ieder Eigenaar van Landeryen, (en dus ook niet minder de Opperheer,) meester was over het Wild op zyn eigen Land, en daar vry op mogt jagen met seclusie van alle andere. Dus kon het onderzoek van den Heer R. niet over dat recht gaan: —— maar over welk recht dan? Immers volstrekt over 's Graven recht *buiten* hunne Domeinen. Wanneer dan de Vryheer van Marquette onderzoek doet, na den oorsprong van het recht der Graven over de Jagt, en dat dat onderzoek niet is over 's Graven recht in zyne Domeinen, toont dan dat onderzoek niet onwedersprekelyk aan, dat men zelf begrypt, dat het recht der Graven over de Jagt niet in hunne eigen Goederen of Domeinen is bepaald geweest? En decideert dan dat begrip niet aanstonds het verschil, dat

'er tusfchen den Heer R. en my is, en dat het een beweezen waarheid zy, dat de Graven het Opperrecht over de Jagt, ook buiten hunne Domeinen, gehad hebben? En dat dus 's Graven recht verkeerdelyk door den Vryheer van Marquette in 's Graven eigen Bosfchen, Duinen en Wildernisfen beflooten is geworden? — Een van tweën moet waar zyn, of het onderzoek na 's Graven Opperrecht over de Jagt, is een zeer onnut en belagchelyk onderzoek, na een *non-ens*; of dat onderzoek is eene demonftratie, dat de Graven ook buiten hunne Domeinen het recht over de Jagt gebruikt hebben.

„ Hoe nu de Graven aan dat recht gekoomen zyn, het zy uit toeeigening, het zy uit overmagt, het zy uit Opdragt, het zy uit hoofde van het recht dat de Opperheeren van ouds al over het Wild gehad hebben, is voor my, die alleen het bekrompen recht der Opperheeren heb tegengefprooken, om het even. —— Nimmer zal men de manifeste contradictie wegneemen die 'er ligt in te ontkennen, dat de Graven het regt over de Jagt ook buiten hunne eigen Domeinen gehad hebben, en teffens te onderzoeken, hoe zy aan het recht daar buiten gekomen zyn: het eene werpt het andere omver.

„ Dus meen ik dan, dat het gedemonftreerd is, dat de Vryheer van Marquette met geen mogelykheid kan ontkennen, dat 's Graven recht over de Jagt is geweest algemeen, en dat vervolgens tusfchen ons, op dat ftuk, geen verfchil meer kan overblyven."

„ By aldien de Vryheer van Marquette het ftuk alzo begrype, en niet bepaaldlyk het oog hebbe op een Regt, dat men den Graven toefchryft, of dat de Graven gebruikt hebben, 't zy dan met regt of ten onregte, (wanneer het geen enkele *Quæstio Facti*, maar tevens eene *Quæstio Juris* zou zyn,) is het der moeite niet waardig, 'er meer papier over te befchryven; dewyl de Heer R. dan beweeren zou, dat iets geen plaats zou gehad hebben 't welk hy daadlyk vooronderftelt, dat weezenlyk plaats gehad heeft. En ingevolge hier van zegt dan Mr. *Dierquens* in 't flot, met het hoogfte regt: „ Ik ftap
„ hier meede eens vooral af van deeze materie, overlaa-
„ tende aan een iegelyk, daar omtrend te denken, zoo
„ als het hem goeddunkt."

Ge-

Geschiedenis van Schotland, geduurende de Regeeringen van Koningin MARIA *en Koning* JACOBUS DEN VI, *tot diens komst op den Engelschen Throon; benevens een kort verslag der Schotsche Geschiedenisse vóór dat tydperk.* Door WILLIAM ROBERTSON *D. D. Opperste der Edenburgsche Hoogeschoole, en 's Konings Geschiedschryver van Schotland. Tweede Deel. Naar den laatsten Druk uit het Engelsch vertaald. Te Amsterdam by* Yntema *en* Tieboel. *In gr. 8vo.* 371 *bladz.*

Het berigt, wegens het Eerste Deel deezes Geschiedkundigen Werks (*), strekte om den aart, aanleg en uitvoering daar van onzen Leezeren onder het oog te brengen, en een verslag te geeven van de moeite en arbeid door den Eerw. ROBERTSON, daar aan besteed en des Vertaalers beweegreden om dit Werk den *Nederduitschen Leezeren* in handen te stellen. Wy zullen, hier van niets meer zeggen: maar terstond treeden tot de opgave van eene en andere byzonderheid, in het tegenwoordig voor ons liggend Deel.

Wy zouden tot het voorgaande Deel moeten te rug keeren, wilden wy onzen Leezeren een korten inhoud opgeeven van deeze doorwrogte Geschiedenis, en daar aan den voortgang, in dit deel, moeten hegten; doch alles is dermaate aaneengehegt, om de zaaken in derzelver oorsprongen, voortgangen en uitwerkzelen te beschryven, dat het eene dorre opgave zou weezen, die ongetwyfeld zou mishagen en verveelen —— aandoeningen, welke wy, zo veel mogelyk, van onze Leezeren wenschen te weeren. Het dagt ons daarom best hier en daar iets uit te kippen, het welk op zichzelven staat, of althans, zonder den draad der Geschiedenisfen te weeten, verstaanbaar zy.

Het is den uitmuntenden Geschiedschryver ROBERTSON byzonder eigen de Geschiedenis te doorvlegten met aanmerkingen, die dezelve, overeenkomstig met CICERO's lofspraak „ een Fakkel der waarheid en de Leermees„ tresse des Leevens" maaken (†) dit bewoog hem, om, van

(*) Zie de *Algem. Vaderl. Letter-Oef.* I. Deel, I. St. bl. 398, enz.

(†) *Lux Veritatis, Magistra Vitæ.* Cic. Orat. Lib. II. 9.

van de vereéniging der *Catholyke Vorsten* tot het verdelgen van den *Protestantschen Aanhang*, waar in MARIA Koningin der *Schotten* ongelukkig deel nam, gesprooken hebbende over de *Paapery*, in dien tyd, de volgende korte, doch veel behelzende, bedenking voor te draagen. „ De *Paapery* is eene soort van valschen Godsdienst, byzonder onze aanmerking verdienende van wegen den sterken indruk, dien dezelve op het hart maakt. Ontworpen door lieden van een scherp doorzigt in het Menschlyk Character, en voortgezet door de ondervinding en waarneeming van veele volgende Eeuwen, heeft dezelve, in 't einde, eene volkomenheid bereikt, waar toe geen stelzel van Bygeloof ooit opklom. Daar is geen vermogen in 't verstand, geene drift in 't hart, of zy biedt dezelve voorwerpen aan, geschikt om ze op te wekken en vast te snoeren. Noch de trek tot vermaak, ten dien tyde de heerschende drift van 't *Fransche Hof*, noch de eerzugtige bedoelingen, die het Hof van *Spanje* bezig hielden, konden dezelve van de overheersching des Bygeloofs bevryden. Leeken en Hovelingen werden voortgezweept door den geessel diens doldriftigen en ongenadigen yvers, veeltyds aangezien als den Kerklyken byzonder eigen: Koningen en Staatsdienaars oordeelden zich, in geweeten, verpligt, de *Protestantsche Leer* uit te rooijen. MARIA zelve was diep doortrokken met alle de vooroordeelen der *Paapery*: eene vuurige verkleefdheid aan dat Bygeloof straalt door in elk deel haars Characters, en vertoont zich op alle de toneelen haars Leevens".

De Moord van RIZIO geeft hem aanleiding, om, daar wy vervolgens, in deeze Geschiedenissen, verscheide andere voorbeelden van dit misdryf aantreffen, de oorzaaken, waar uit eene handelwyze, zo aanstootlyk voor de menschlykheid, in die Eeuwe, voortkwam, in byzondere opmerking te neemen, en 'er deeze gedagten over mede te deelen: „ Toorn en geraaktheid is, om zeer bekende en wyze redenen, een der sterkste driften in 't Menschlyk gemoed. De natuurlyke eisch van deeze hartstogt is, dat de Persoon, die de belediging ondergaat, zich opgewekt vindt, om zelve des behoorelyk wraak te neemen. Dit, nogthans, toe te laaten, zou verwoestend voor de Maatschappy geweest, en de straffe geen maat of perk gekend hebben, of in strengheid

heid of in duur. Te deezer oorzaake werd, in den kindschen staat der Maatschappye zelve, het zwaard uit de handen van byzondere Persoonen genomen, en der Overheid gegeeven. Doch, in 't eerst, dienden de wetten, vastgesteld met oogmerk om te beteugelen, om het beginzel van wraake sterker aan te zetten. De vroegste en eenvoudigste straffe voor misdryven was weder-vergelding: de overtreeder gaf lid voor lid, leeven voor leeven. Het betaalen van eene vergoeding aan den beledigden volgde op de strengheid der evengemelde instelling. In deeze beide was het voldoen van byzonder wraake het voorwerp der Wet; en hy die het ongeluk leedt was de eenige Persoon, die regt hadt om te vervolgen, de straf te eischen, of te vergeeven. Terwyl de Wetten aan de eene Party zulk eene volkomene ruimte ter wraakneeminge verleenden, werden de belangen der andere niet vergeeten. Indien de blykbaarheid der misdaad niet volkomen was, of iemand zich onregtvaardig beschuldigd rekende, hadt de aangeklaagde regt, om zyn tegenstander tot een tweegevegt uit te daagen: en, de overhand bekomende, verdeedigde hy zyne eigene eer. In meest alle gevallen van eenig belang, 't zy burgerlyke, 't zy lyfstraflyke, beriep men zich op de Wapens tot verdeediginge of van de onschuld, of van den eigendom der twistende Partyen. Zelden werd het Regt gevraagd de Weegschaal in handen te neemen: het Zwaard alleen besliste alle geschillen. De togt tot wraake werd, door alle deeze middelen gevoed, en nam, door meer en meer toegeevenheids, dagelyks toe, tot eene ongelooflyke sterkte opgroeijende. De Menschen werden aan bloedstorten gewoon, niet alleen in tyden van Oorlog; maar ook in dagen van vrede: hier uit, en uit andere oorzaaken, ontleende het Menschdom eene verbaazende ruwheid van aart en zeden.

„ Deeze woestheid, nogthans, maakte het noodzaaklyk, de proeve des tweegevegts niet aan te moedigen: het doen van vergoeding in lyfstraflyke zaaken af te schaffen; en bedagt te weezen op eene zagtere wyze om de geschillen, over burgerlyke Regten, af te doen. De straffen, op misdryven gesteld, werden strenger, en de schikkingen op den eigendom bepaalder: doch de Vorsten, wier zaak het was de eerstgemelde te volvoeren, en de laatstgenoemde te handhaaven, bezaten weinig magts.

Aanzienlyke overtreeders versmaadden hun gezag; mindere verschoolen zich onder het Regtsgebied der zodanigen, van wier bescherming zy straffoosheid hoopten. De bediening des Regts was zwak en ging langzaam toe. Eene pooging om de misdryven eens Leenheers, of zelfs zyner Leenmannen, te straffen, verwekte dikwyls opstand en burger-kryg. De hoogmoedige en onafhanglyke Edelen, onder welken de oorzaaken van tweedragt veelvuldig en onvermydelyk waren, betoonden zich teergevoelig op 't aangedaan ongelyk, en onverduldig na wraake: zy rekenden het schandlyk zich aan een vyand te onderwerpen, en lafhartig hem vergiffenis te verleenen: zy merkten het regt, om de beledigers te straffen, aan, als een voorregt huns Rangs, en een kenmerk van onafhanglykheid: by hun waren die traage regtsvorderingen geheel onvoldende. Het bloed des tegenpartyders was, huns oordeels, het eenige, 't geen de vlek eener belediginge kon uitwisschen; wierd dit niet vergooten, hunne wraak was te leurgesteld, hun moed verdagt, en hunne eer kleefde eene schandvlek aan. De wraak, welke de magtlooze hand der Overheid niet kon verschaffen, wist hunne eigene gereedlyk te neemen: onder zo zwakke Staatsgesteltenissen, namen de Menschen, even als in den staat der natuure, het regt, om hunne eigene verongelykingen te beoordeelen en te straffen, aan zich zelven. En dus werd Moord, een allerverderflykst misdryf voor de Maatschappye, niet slegts algemeen, maar een loflyk stuk.

„ De Geschiedenis van *Europa*, in de Veertiende en Vyftiende Eeuwen, vloeit over van verfoeilyke voorbeelden deezes misdryfs. 't Zelve ging bovenal in zwang by de *Franschen* en *Schotten*, tusschen welken, ten dien tyde, eene nauwe gemeenschap plaats hadt, en eene verbaazende gelykvormigheid in de Volks-characters. De eenige Broeder des Konings van *Frankryk* werd, in den Jaare MCCCCVII, openlyk, in de straaten van *Parys* vermoord: en het was 'er zo verre af, dat dit schriklyk bedryf verdiende straffe wegdroeg, dat een beroemd Regtsgeleerde vryheid kreeg, om tot verdeediging daar van te pleiten voor de Grooten des Ryks, en de wettigheid van doodslag staande te houden. In den Jaare MCCCCXVII moest de beroemde GERSON al zyne welspreekenheid en invloed te werk stellen, om, op de Vergadering te

Constans, de veroordeeling door te dringen van deeze Stelling. „ Dat 'er zommige gevallen zyn, waar in de „ Doodslag eene Deugd van grooter verdiensten is in „ een Ridder dan in een Schildknaap, en verdienstlyker „ in een Koning dan in een Ridder (*).” Het getal van aanzienlyke Persoonen, in *Frankryk* en *Schotland*, geduurende de Vyftiende en Zestiende Eeuwen, ter oorzaake van persoonlyke, staatkundige en Godsdienstige verschillen, vermoord, is bykans ongelooflyk. Zelfs, naa dat de oorzaaken, die eerst aanleiding gaven tot deeze barbaarsche gewoonte, waren weggenomen; naa dat het Regtsgebied der Overheden, en het gezag der Wetten, op beter voet gebragt, en algemeener geworden was; naa dat de opgang der Geleerdheid en der Wysbegeerte de zeden beschaafd, en de gemoederen der Menschen geleenigd, hadt, hield dit misdryf eenigermaate stand. De Zeventiende Eeuw liep bykans ten einde, eer het uit *Frankryk* verdween. De vermeerdering van magt, die het Koninglyk gezag verkreeg, door de komst van JACOBUS DEN VI, op den Throon van *Engeland*, schynt het in *Schotland* gestuit te hebben.

„ De invloed, nogthans, van een Volksgebruik, zo op het verstand als op het hart, en hoe verre het gaat, om zedelyke beginzels van de grootste aangelegenheid om te keeren of uit te rooijen, is zeer opmerklyk. De Schryvers dier Eeuwen hebben, ten opzigte van Moord en Doodslag, volkomen de gevoelens hunner Tydgenooten ingezoogen: en zy, die tyd hadden om te denken en te oordeelen, schynen zich niet meer gestooten te hebben aan dit misdryf, dan de Persoonen, die 't zelve in de hette der vervoering van drift pleegden. BUCHANAN verhaalt den Moord des Cardinaals BEATOUN en van RIZIO, zonder die gevoelens uit te drukken, welke een Mensch natuurlyk vervullen, zonder eene verontwaardiging te laaten blyken, die een Geschiedschryver voegt (†). KNOX, een Man van fierder aart en min beschaafd, spreekt over den Moord van BEATOUN, en van den Hertog VAN GUISE, niet alleen zonder 'er iets berispelyks in op te merken, maar betuigt 'er

(*) L'ENFANT, *Hist. du Conc. de Const.*

(†) BUCHAN. 295, 345.

'er zelfs zyn welgevallen in (*). Van den anderen kant vermeldt de Bisschop van ROSS den Moord des Graaven van MURRAY, met eenige maate van toejuiching (†). BLACKWOOD weidt 'er over uit met een alleronvoeglykste zegepraal, en schryft dien rechtstreeks toe aan GODS hand (⁎). Lord RUTHVEN, de voornaamste uitvoerder van de Zamenzweering tegen RIZIO, stelde, kort voor zyn eigen dood, een verhaal op van deeze gebeurtenis; en in dit gansche breede Vertoog is geen een enkele uitdrukking van berouw, geen het allerminste teken van knaaging over een misdryf, niet min eerloos dan wreed (‡). MORTON, even schuldig aan dezelfde misdaad, koesterde daar over dezelfde gevoelens: en, in zyne laatste oogenblikken, schynt hy zelve, noch de Leeraars, die hem ten dienste stonden, dit stuk aangezien te hebben als een daad, die berouwbetooning vorderde; ja hy spreekt over DAVIDS *Moord* zo koel, als of het eene schuldlooze of prysbaare verrigting geweest ware (††). De Ondeugden van andere Eeuwen stooten ons: met de Ondeugden van onze eigene worden wy gemeenzaam, en zy verwekken weinig afschriks".

Zodanige Buitenstappen, wat ook zommigen des mogen oordeelen, leeren ons Menschen, en heerschende Zeden kennen.

Munt ROBERTSON uit in het schetzen van Characters, „ heeft hy het fynste penseel, en bezigt hy daar toe de „ schoonste verwen, is hy een *Titiaan* in de Geschiede- „ nis, gelyken zyne Schilderyen naar het leeven", volgens een vooraangehaald getuigenis, dan zullen onze Leezers hier gaarne een en ander stuk van hem zien ophangen. Den ongelukkigen dood van HENRY STEWARD, Lord DARNLY, den Egtgenoot van MARIA vermeld hebbende, geeft hy met weinig trekken diens Character volkomen in deezer voege op. „ Het goed geluk, en zyne eigene uitwendige bekwaamheden, zonder eenige andere verdiensten, hadt hem tot een toppunt van aanzien opgevoerd, 't welk hy geheel onwaardig was. Door zyne dwaas-

(*) KNOX, 334.
(†) ANDERS. III. 84.
(⁎) JEBB.
(‡) KEITH, *Append.* 119.
(††) CRAWF. *Mem. Append.*

dwaasheid en ondankbaarheid, verloor hy het hart eener Vrouwe, smoorlyk op hem verliefd. Zyne onbeschoftheid en onbestendigheid vervreemden hem van de zodanigen onder de Edelen, als het yverigst gearbeid hadden aan zyne verheffing. Zyne losbandigheid en grilligheid stelden hem ten doel van den smaad des Volks, 't welk hem eenigen tyd eerde als den Afstammeling van hunne oude Koningen en Helden. Was hy eenen natuurlyken dood gestorven, zyn einde zou onbeklaagd, en zyne naagedagtenis welhaast in de vergetelnisse begraaven geweest zyn: doch de wreede omstandigheden zyns moords, en de slapheid met welke deeze vervolgens gewrooken werd, hebben zynen naam met smerte doen gedenken, en hem een voorwerp doen worden van medelyden, waar toe hy anderzins niet geregtigd was".

Van den Graave van MURRAY, Regent van *Schotland*, in den woeligsten tyd, geeft hy de volgende schildery. „Daar is geen Persoon, in die Eeuwe, ten wiens opzigte de Geschiedschryvers meer van elkander verschillen, of wiens Character met zo tegenstrydige kleuren wordt afgemaald. Persoonlyke onverschrokkenheid, krygskunde, schranderheid en wakkerheid in het bestuur van burgerlyke zaaken, zyn bekwaamheden, die zyne Vyanden zelve verklaarcn, dat hy in eene uitsteekende maate bezat. Zyne zedelyke hoedanigheden zyn van een' twyfelagtigen aart, en behooren noch gepreezen; noch gelaakt te worden, zonder veel behoedzaamheids en eene menigte van onderscheidingen. In eene woeste Eeuwe was hy in staat een menschlievend gebruik van de overwinning te maaken, en de overwonnenen met gemaatigdheid te behandelen. Een Voorstander van Geleerdheid, die onder de krygshaftige Edelen of onbekend, of versmaad, was. Yverig voor den Godsdienst, tot een trap, die hem deedt uitmunten op een tyd, dat de yver in dit stuk niet zeldzaam was. Zyn vertrouwen op zyne Vrienden ging ver, en moest alleen onderdoen voor zyne milddaadigheid hunwaards, die geene paalen kende. Eene belanglooze zugt voor de Vryheid zyns Lands noopte hem aan om zich te verzetten tegen het gevaarlyk stelzel, 't welk de Prinsſen van LOTHARINGEN de Koninginne Moeder hadden doen omhelzen. Op MARIA's wederkomst in *Schotland*, diende hy haar met een' yver en toegenegenheid, waar aan hy de vriendschap

 der

der geenen, die 't meest aan zyne Party verbonden waren, opofferde. —— Maar, aan den anderen kant, was zyne eerzugt onmaatig: 'er vielen zaaken voor, die groote ontwerpen aan zyn oog opdeeden, welke zyn onderneemvolle vernuft uitlokten, en hem vervoerden tot bedryven, onbestaanbaar met den pligt eens Onderdaans. Zyne behandeling der Koninginne, aan wier goedheid hy zo veel verpligting hadt, was onbroederlyk en ondankbaar. De afhanglykheid van ELIZABETH, waar in hy *Schotland* bragt, strekte tot schande des Volks. Hy bedroog en verraadde NORFOLK, met eene laagheid eenen Man van eer niet voegende. Zyne verheffing, tot zulk eene onverwagte waardigheid, vervulde hem met nieuwe driften, met hoogmoed en agterhoudenheid; en, strydig met zyne natuurlyke openhartigheid, deedt hy zyn best, om de veinskunst en streeken te bezigen. Tot het einde zyns leevens op vleiery gesteld, en naa geenen raad willende luisteren, konden zyne gunstelingen, door zyne trotsheid te streelen, hem ter zyde aftrekken, terwyl zyne oude vrienden op een afstand stonden, en zyn naderenden val voorspelden. Maar, te midden van de onrust en vervaaring van dit Tydperk zo vol Partyschappen, handhaafde hy het regt met zo veel onpartydigheid, bedwong de baldaadige Grensbewoonders met zo veel moeds, en stelde de orde en rust in 't Land op zo goeden voet, dat zyn bestuur het Volk hoogst behaagde, en hy werd langen tyd met veel hartlykheid, onder het Gemeen, met den eernaam van den *Goeden Regent*, betyteld."

Ten besluite zullen wy het Character van KNOX, het voornaam werktuig van het verspreiden en vastestellen des Hervormden Godsdienst in *Schotland* hier by voegen. „Yver, onverzaagdheid, en belangloosheid waren Deugden, welke hy, in eene uitsteekende maate, bezat. Daarenboven was hy niet ontbloot van de Geleerdheid, in die Eeuwe meest gezogt: hy stak uit in die soort van Welspreekenheid, welke geschikt is om de aandagt op te wekken, en de hartstogten te roeren. Zyne Grondregels waren, egter, dikwyls al te gestreng, en de hevigheid van zyn aart was overmaatig. Zelve zeer gestreng zynde, en van geen buigen weetende, gebruikte hy geene toegeevenheid omtrent de zwakheden van anderen. Geen agt geevende op het onderscheid van Rang

of

of Character, uitte hy zyne vermaaningen met eene bitterheid en hevigheid, meer geschikt om te vertoornen dan om tot bedaaren te brengen. Dit haalde hem menigmaalen onbetaamelyke en onpligtmaatige bewoordingen ten monde uit, ten opzigte van de Persoon en het Gedrag der Koninginne. Nogthans maakten deeze zelfde hoedanigheden, welke thans zyn Character min beminnelyk doen voorkomen, het bekwaam, om ten werktuige der Voorzienigheid te strekken, tot het bevorderen der Hervorminge onder een bars Volk, en stelden hem in staat om gevaaren onder de oogen te zien, en zwaarigheden te boven te worstelen, die Persoonen van eenen zagter en buigzaamer aart, gemaklyk, zouden hebben kunnen te rugge houden. ——— Door zich, met onvermoeiden vlyt, op de Letter-oefeningen, en andere bezigheden, toe te leggen, als mede door de menigvuldigheid en den yver zyner openbaare Redenvoeringen, hadt hy zyn gestel, van natuure zeer sterk, geknakt. Geduurende eene sleepende Ziekte, betoonde hy de uiterste kloekmoedigheid, en verwagtte de aannadering van zynen dood met een moed, onafscheidelyk van zyn Character. Hy was gestadig bezig in Godvrugtige verrigtingen, en vertroostte zichzelven met die vooruitzigten der Onsterflykheid, welke braave Menschen niet alleen voor neerslagtigheid behoeden; maar hun, zelf in de jongste oogenblikken, met blydschap vervullen. ——— De Graaf van MORTON, die by de Uitvaart van KNOX tegenwoordig was, sprak zyne Lofreden uit met eenige weinige woorden, doch die te meer tot eer van KNOX strekten, dewyl zy voortkwamen uit den mond van iemand, door hem meermaalen met byzondere strengheid berispt. „Daar ligt Hy, die nimmer het aangezigt „eens Menschen vreesde (*)!”

(*) SPOTSW. 266. CALD. II. 273.

Beschryving van het Oosten, enz. Door den Heer R. POCOCKE II D. I St. *Met Plaaten. Uit het Engelsch overgezet, en met Aantekeningen voorzien, door* E. W. CRAMERUS. *Te Utrecht by* G. T. *en* A. v. Paddenburg; *te Rotterdam by* J. Bosch *en* R. Arrenberg; *en te Amsterdam by* M. de Bruin, 1779. *Behalven het Voorwerk* 262 *bladz. In gr. quarto.*

Palestina, of het Heilige Land, mitsgaders *Syrie* en *Mesopotamie*, zyn de Gewesten, welken in dit Stuk beschreeven worden; waar van de Heer *Pococke* ons een naauwkeurig verslag geeft, met meldinge der voornaamste Steden, en 't geen verder in die Landstreek bovenal opmerkenswaardig is. De uitvoering van dit gedeelte, zo ten aanzien van 't geen de Heer *Pococke* zelve schryft, als ten opzigte der nevensgaande aanmerkingen van den Heer Vertaaler, evenaart aan 't voorige; des ons vroeger gezegde, nopens de nuttigheid van dit Werk, byzonder voor Aardryks- en Oudheidkundigen, ten volle stand houde. 't Zal derhalven niet noodig weezen hier over uit te weiden; meerder dienst kunnen wy, zo we agten, den Leezer doen, met hem eene merkwaardige byzonderheid uit dit Stuk mede te deelen; waartoe ons, boven anderen, zeer wel geschikt schynt, het berigt dat ons de Heer *Pococke* van de *Doode Zee* verleent, en wel inzonderheid van 't geen hy ons, wegens derzelver eigenschappen, meldt.

De Heer *Pococke*, die de lengte der Doode Zee op zestig Engelsche mylen, en derzelver breedte op ruim een uur gaans begroot, helt hier over tot de gedagten van hun, die stellen, dat de Doode Zee een onderaardschen uitloop in de Middellandsche Zee heeft, om dus te verklaaren, hoe 't bykome, dat zy bestendig nagenoeg op dezelfde hoogte blyve; niettegenstaande de Jordaan en andere mindere rivieren 'er zig in ontlasten, terwyl men egter geene uitwatering deezer Zee ontdekt. Maar de Heer *Cramerus* brengt ons hier in eene aantekening onder 't oog, dat de gewoone uitwaasseming genoegzaam in staat is, om dit verschynzel te verklaaren; ja dat men, alle omstandigheden gadeslaande, veel eer reden hebbe, om te beweeren, dat de Doode Zee geheel

heel zou uitdroogen, indien ze zulk een merkelyken toevoer niet hadde (*). Voorts maakt de Heer *Pococke*, met een kort woord, gewag van de omwenteling van dit Gewest, waaruit deeze Zee ontstaan is, en deelt ons verder de volgende waarneemingen, nopens de eigenschappen van 't water dier Zee, mede.

„ Alle de Schryvers komen 'er in overeen, dat het water der Doode Zee zout is. Sommigen zeggen, dat het bitter, en met aluin gemengd is. Ik vond het ter plaatse daar ik was, (omtrent twee mylen Zuidwaards van haar noord-end,) schoon zo dicht by den Jordaanstroom, zeer bitter. Men is doorgaans van meening, dat het water deezer riviere door het meir stroomt, zonder zich daarmede te vermengen. Ik zag ook, naar myne gedachten, den stroom eener verschillende kleur; zo dat het Jordaanwater, als snelvlietend, misschien een endweegs ver onvermengd voortstroomt. Het meir-wa-

(*) In deeze aantekening, te lang, om ze hier geheel te plaatzen, zegt de Heer *Cramerus* verder.

„ Ook heeft men waargenomen, dat, vooral het zuid-end der Doode Zee, haare zuidlyke tong, Jes. XV. 2. genaamd, niet zo spits toeloopt, als zy gemeenlyk afgebeeld wordt, maar veel ronder en breeder is, en dus eene grooter uitgebreidheid aan deeze zee geeft. —— Behalve deeze laatste byzonderheid, ten aanzien van de gedaante der Doode Zee, in de weinigste landkaarten van het Heilig Land in agt genomen, merk ik hier nog eene andere daaromtrent aan. In de meeste en ook de nieuwste landkaarten wordt de Doode Zee, als van het noorden naar het zuiden, in eene rechte lyn uitgestrekt, afgebeeld. Doch de heer BÜSCHING, die in de eerste afdeeling van het vyfde deel zyner *nue erdbeschreibung*, pag. 337—357. eene zeer fraaie, met ongeloofiyke moeite, uit eene groote menigte oude en nieuwe reisbeschryvers getrokken, oordeelkundige verhandeling over de Doode Zee gegeeven heeft, toont op geloofwaardige getuignissen, dat zy, in haare noordlyke en zuidelyke strekking, eene aanmerklyke kromte van byna een halven cirkel maakt, welker holle of binnenzyde naar 't westen gekeerd is. Onder de menigte landkaarten van het Heilig Land, door my hierover nagezien, heb ik deeze kromme gedaante der Doode Zee slechts in ééne, naamlyk, die van den geleerden abt CALMET, door den naauwkeurigen T. H. V. D. HONERT nader afgebakend, ontdekt. Men vindt deeze landkaart in CALMET's Oudh. van 't O. Y. Iste. D. 1ste St. tegen over bladz. 172 van het voorwerk, of in T. H. V. D. HONERTS waarachtige wegen enz. IIde D. tegen over bladz. 136".

water is helder, en heeft de kleur van Zeewater. Ik nam eene fles vol daar van. By het onderzoek bleek het, dat het niets dan zout, en misschien een klein weinig aluin hield. Doch, toen ik op het water in 't meir zag, verbeeldde ik my eene olieachtige zelfstandigheid daarin te ontdekken, die, gelyk men my onderrichtte, de bekende lym- en zwavelachtige stof is. Toen ik het proefde, wierd myn mond samengetrokken, als van sterk aluinwater. Ik vond myn aangezigt met een dunne zoutkorst overdekt, toen ik uit het meir kwam, waarin ik niet alleen gezwommen, maar my ook verscheidemaal ondergeduikt had, op dat de zwaarte des waters geene kwaade gevolgen mogt hebben; welke, volgens het bericht van hem, die het water scheikundig onderzocht had, tot de zwaarte van versch water, als vyf tot vier stond. De steenen aan de zyden des meirs zyn met verscheiden dunne bekleedsels eener witte zelfstandigheid overdekt, als of ieder van die door eene byzondere overstrooming der Doode Zee veroorzaakt was. Men zeide my, dat deeze zelfstandigheid uit zout en joodenlym bestond. Plinius zegt, dat geen leevend dier daar in zinkt; en Vespasiaan deed 'er de proef van neemen, beveelende, dat men eenige persoonen, die niet konden zwemmen, de handen op den rug bond, en in 't water wierp, welke niet zonken. Strabo schryft insgelyks, dat het water des meirs diep en zwaar is, dat lieden, die 'er ingingen, tot hunne navels wierden opgeligt, en dat het vol pek is (*).

Ik was met myne waarneeming nopens dit buitengewoon water zeer in myn schik, en bleef 'er na genoeg een vierde van een uur in. Ik ondervond, dat ik in allerlei houding, zonder beweeging, daarop liggen kon, zonder te zinken. Het water ligte my zo zeer op, dat, als ik onder 't zwemmen sloeg, en myne beenen boven 't water waren, ik het bezwaarlyk vond myne voeten weder onder te brengen. Ik waagde my niet daar het diep was, schoon deeze uitwerkingen verder in 't meir waarschynlyk nog sterker zyn. Men verbeeld zich, dat als ie-

(*) Plin. Hist. Nat. L. XV. Cap. 16. Strabo Geogr. L. XVI. p. 763, 764.

iemand ondernemen wilde, dwars over het meir te zwemmen, zyn ligchaam zou verbranden. Het zelve zegt men ten aanzien der booten, want 'er zyn geen Vaartuigen op deeze zee. De Arabiers delven aan den oever des meirs putten, die by zyne overstrooming, door het smelten der sneeuw veroorzaakt, vol loopen; en, als het meir laager is, waassemt het water in dampen uit, nalaatende een zoutkoek, ter dikte van omtrent een duim, gelyk ik uit het zout, dat ik te Jerusalem zag, afnam. Het omliggende land word, een aanmerklyk end weegs ver, tot gemeen gebruik, met dit zout voorzien. Men heeft waargenomen, dat het Joodenlym, [de *Asphalt*, naar welken dit meir *lacus Asphaltites*, of het *Asphaltische meir* genoemd wordt,] op het water dryft, en by windig weêr aan strand komt. De Arabiërs vergaderen het, en gebruiken het als pek, by alle gelegenheden. Men bedient 'er zich van in geneesmiddelen. Het heeft ook, zo men meent een zeer groot gedeelte uitgemaakt van het mengsel, welk de Egyptenaars tot balzeming der ligchaamen, en byzonder tot opvulling van 't hoofd, gebruiken. Deeze stof is insgelyks een voornaam deel der droogery, die wy *mumie* noemen. Men bedient 'er zich ook veel van tot waschdoek. Als het gebrand word, stinkt het. Onder de Doode Zee is waarschynlyk onderaardsch vuur, welk het Joodenlym van haaren bodem om hoog naar de oppervlakte des waters dryft, daar het zich misschien in een ligchaam vergadert, en door de beweeging des waters, door sterke winden veroorzaakt, weder verdeelt. 't Is zeer merkwaardig, dat de zogenoemde Mozessteen, (die twee of drie uuren gaans van de zee gevonden wordt, gelyk een steenkool brandt, en slechts tot een witten steen, maar niet tot asch wordt,) gebrand wordende, denzelven stank als deeze pek van zich geeft; zo dat waarschynlyk eene laag deezer steenen onder de Doode Zee een gedeelte is der stoffe, die het onderaardsche vuur voedt, en waaruit dit Joodenlym voortkomt. Wat aangaat de Sodomsappelen, van buiten schoon, en van binnen vol asch; schoon ik 'er niets van gezien heb, hebben wy echter menigvuldige getuigenissen, dat 'er iets van dien aart ten voorschyn is gebragt; maar, naar myne verbeelding, waren het granaatappelen, met een taaie harde schil, misschien twee of drie jaar aan den boom gelaaten, van bin-

binnen tot stof verdroogd, en van buiten fraai voor 't oog gebleeven. 't Is een gemeen gevoelen, en alle Schryvers over de Doode Zee verhaalen, dat 'er geen Visch in dit meir is. De riviervisch der Jordaane zou 'er waarschynlyk niet in kunnen leeven. Als men zeevisch in een vat, met dit water gevuld, zette, zou men kunnen ontdekken, welke uitwerking het daarop hebben zou. Na dat ik het Heilig Land had verlaaten, werd my uitdruklyk verzekerd, dat een Monnik visch gezien had, in dit meir gevangen. Misschien zyn 'er soorten van visch aan de Doode zee byzonder eigen, voor welken dit water niet te zout is. En gelyk sommige zeevisch in versch water leevende blyft, zo kunnen 'er anderen zyn, die in water, veel zouter dan zeewater, gemaklyk leeven. Doch dit is een zaak die naauwkeurig onderzoek verdient.

„ De Jooden zeggen, dat de Zoutpylaar, in welken Lots huisvrouw werd veranderd, Gen. XIX. 26. veel verder Zuidwaard staat; en dat hygevolg zy, die ze in deeze streeken meenen gezien te hebben, bedroogen zyn. Zy willen dat het woord *nesib*, welk wy door pylaar vertaalen, eigenlyk een hoop aanduidt; en houden het zout van deezen hoop voor zeer ongezond. Een ieder mag hier van gelooven, wat hy wil. Toen ik den berg neerdaalde, [om naamlyk aan de Doode Zee te komen,] nam ik waar, dat de steenen met een zwart bekleedsel, ter dikte van omtrent een halven duim, overdekt waren, welk, schoon zo hard als de steen zelf, 'er echter van afgescheiden kon worden. Hier is een kleine bron, die ter deezer plaatse in het meir valt, en dergelyke tolronde Schelpvischjes, als in Elisa's bron (*) zyn, voedt.

„ De lucht omtrent dit meir is ook eene zaak van veel bespiegeling geweest. Men heeft ze altyd voor zeer ongezond gehouden. Plinius zegt, dat de Esseen 'er aan den westkant niet nader by woonden, dan de lucht hem

(*) Zo genaamd, om dat men dezelve, gelyk de Heer Pococke alvoorens gemeld heeft, houdt voor de waterwel, die, op het verzoek der inwooneren van Jericho, door Elisa, welke 'er eene schaal zout in wierp, gezond en vrugtbaar gemaakt werd, 2 Kon. II. 19—22. Wat hier van zy, onze Reiziger nam althans waar, dat de omliggende landstreek zeer vruchtbaar was, en goed gras, benevens eene groote menigte boomen, voortbragt.

hen wilde toelaaten (*). De Arabiers zyn van dezelve meening, zo dat zy zelfs ten deezen tyde, [te weeten in de maand April,] toen de lucht minst schaadelyk was, hunne zakdoeken voor den mond bonden, en alleen door den neus ademhaalden; 't welk zy veiliger oordeelden. Allen komen daarin overeen, dat de lucht hier des zomers veel erger is dan des winters; gelyk natuurlyker wyze opgemaakt kan worden. Men verhaalde ook, dat de vogels, die over de Doode zee zouden willen vliegen, door haare dampen zouden verstikken. Doch dit is zekerlyk niet in alle, en misschien in geen één jaargetyde waar. Deeze meening is waarschynlyk daar uit ontstaan, dat men op den eenen of anderen tyd vogels had waargenomen, die, boven dit meir vliegende, in het zelve gevallen waren. Byzonder hebben de monniken (†) eene zeer sterke verbeelding nopens de ongezondheid deezer lucht. Zy verhaalden my, dat verscheiden persoonen, door het gaan na de Doode zee, vooral in den zomertyd, in groote ongesteldheid geraakt en sommigen 'er zelfs aan gestorven waren. Onder anderen noemden zy my een Karmeliet, die omtrent een jaar

(*) Plin. Hist. Nat. L. V. C. 15.

(†) Te weeten van 't Klooster *S. Saba*, van waar de Heer *Pococke* naar de Doode Zee getrokken was, en van 't welke hy het volgende merkwaardige berigt geeft.

„ Omtrent dit Klooster, op de hooge rotsen over de beek Kedron gelegen, is eene groote menigte spelonken, eertyds, zo men meent door kluizenaars bewoond. Het klooster- en kluizenaarsleven werd alhier in de vierde eeuw door S. Saba ingevoerd. Men zegt, dat hieromtrent tienduizend kluizenaars op een' en denzelven tyd geweest zyn; en sommige schryvers verzekeren, dat 'er in S. Saba's tyd veertien duizend geteld wierden. De monniken van dit klooster eeten nooit vleesch. Zy hebben het voorrecht, dat geen Mohammedaan in 't klooster mag komen, of hy moet een boete van vyf honderd daalders aan de Moskee op Salomons tempelplaats betaalen. Op den weg naar de beek Kedron neerwaard ziet men eenige puinhoopen, waarschynlyk overblyfselen van het nieuwlingenhuis, geschikt om jonge lieden tot het kloosterleven te bereiden, en eertyds tot S. Saba behoorende. Johannes Damascenus, Euphemius en Cyrillus, de monnik van Jerusalem, hebben hier hun verblyf gehad. Men rekent, dat dit klooster van Jerusalem, Bethlehem en de Doode Zee even verre, dat is, omtrent drie uuren gaans van ieder, gelegen is".

jaar geleden, ftierf, kort na dat hy aan deeze zee geweest was, en zochten my uit dien hoofde te ontraaden, derwaard te gaan. De lucht der Doode zee is waarfchynlyk ongezond, fchoon haare uitwerkingen misfchien niet zo hevig zyn. Toen ik, twee dagen na myne terugkomst van de Doode zee, door een buitengewoone ongefteldheid der maag, met zeer zwaare, en dikwyls herhaalde, duizelingen des hoofds, aangetast, en niet eer, dan na verloop van drie weeken, volkomen daarvan herfteld wierd, wilden de monniken my overreeden, dat die aanftoot door myne reize naar de Doode zee veroorzaakt was".

Mengelftoffen van J. W. KUMPEL. *Te Leyden, by* Luzac *en* van Damme. 94 *bladz. in gr. octavo.*

Eerfte Lettervruchten van eenen Jongling van geest en vernuft, die zich in de Dichterlyke Werken van geachte mannen, in veelerlei talen, geoefend heeft, worden den Lezer in dezen bondel van Dichtoefeningen aangeboden. —— De Schryver geeft hier verfcheiden losfe befpiegelingen, ten meeften deele op de Godlyke goedheid, zo met opzicht tot de fchepping en onderhouding van het Heelal, als 's menfchen verlosfing, betrekkelyk; benevens Zedelyke betrachtingen, en eenige befchouwingen van de Natuur: in het welke hy zich voornaamlyk fchynt toe te leggen, om Milton, Young, en Haller, ieder in hunne byzondere denkwyze, na te volgen. Gelyk 'er ook eenige enkele Stukjes zyn bygedaan, uit des laatstgenoemden Hoogduitfche Poëzy overgenomen. —— Over 't algemeen mag men zeggen, dat 's Dichters arbeid alle aanmoediging verdient: want, fchoon het waar is, dat in het geheele beloop zyner Dichtftukjes niet die juiste famenhang en aaneenfchakeling heerscht, welke men vorderen zou kunnen; fchoon 't ook zeker is, dat er een zekere woestheid van denkbeelden in doorftraalt (die trouwens een' vurig' bewonderaar van den Engelfchen Milton niet zo kwalyk af te nemen is); fchoon men daar boven erkennen moet, dat noch de Taal noch de vaerzen zo gekuischt en vloeiend zyn, als men van eenen meer geoefenden Dichter verwachten mocht; en fchoon men eindlyk den Dichter, wanneer hy zich deswege, uit hoofde zyner jongkheid, verfchoont, zou mogen opwerpen, dat niets hem noodzaakte zich deze verfchoning noodzaaklyk te maken: 't is echter gewis, dat de algemeene zucht voor deugd en Godsvrucht, voor zeden en wetenfchap, die tot in de minfte deelen dezes werks uitfchittert, den Schryver tot eer ftrekt, en wel eenige toegevendheid omtrent mindere punten verdient, in ee-

nen

nen jongling van zo veel verwachting: 't is daarby ontwyfelbaar, dat deze hogere vlucht, door welke onze Dichter zich somtyds laat wegvoeren, en die hem wel eens tot eenigen wildzang vervoert, een misslag is, van welken hy zichzelven verbeteren zal, zo dra hy denzelven door eenige verdere beschaving van zynen smaak zal leren kennen; en in een' jeugdig' Poëet wel verre verkiesbaar voor dien als kruipenden geest, dien men dikwyls by anderen ontmoet, doch die nooit by den waren Dichter bestaan kan: ook zullen onpartydigen moeten toestemmen, dat zelfs de uitdrukking en vaersmaat niet gantsch ontbloot zyn van schoonheden, toejuiching waardig: en eindlyk, men kan niet altyd oordeelen van de byzondere redenen, die iemand somtyds bewegen tot de uitgave van een Werkje, in den eersten opslag min noodzakelyk schynende; en zo de Hr. *Kumpel* al eens geene andere beweegreden gehad mochte hebben, dan het verlangen om 't algemeen oordeel over de voortbrengsels zyner *genie* te vernemen; dezelve is altoos loflyk, wanneer zy uit Leerzucht, en eischt ten minsten inschikkelykheid, wanneer zy uit Eerzucht ontstaat.

Tot een proefje strekke het volgend uittreksel uit het eerste Stukje, *Vlugt* betyteld, en den Hoog Welgeb. Heer *Baron van Hugenpoth* toegewyd.

De Dichter, zich in de stilte en eenzaamheid des nachts aan zyne vervoeringen overgevende, verbeeldt zich, van 't logge lichaam ontslagen, 't Heelal te doorkruisen, en zoekt de woonplaats der Godheid in afgelegene zonnestelsels. Te vergeefsch door andere waerelden omgezworven hebbende, keert hy weder tot zich-zelven, en vraagt op nieuw: *waar vinde ik God?*

„ *Waar vinde ik Hem, voor wiens geduchte heerschappij*
Het alles nederbuigt, die Lucifer deed beeven,
En aen de ketenen der duisternis deed kleeven?
Zeg mij, gij wijze op aerd', zeg mij waer vinde ik Hem?

——— ——— ——— ——— ——— ———

Waer vinde ik Hem? en waer, waer toch zijn vuurcolommen,
Die morgenstarren, die trauwanten, wien het regt
Der eerstgeboorte door geen schepsel wordt weêrlegt,
In wien en liefde, en drift, en eerbied, heerlijk pronken,
Die met den hoogen last eens afgezants beschonken,
Omgord met majesteit, als 't zulke dienaers past,
Gezonden worden aen wat volkren? met wat last?
Mijn God! in welk een zee bestond mijn hoop te zeilen!
Wat menschelijk vernuft kan zulk een diepte peilen!
Mijn wasschen vleuglen zijn aan 't smelten in dien gloed (*);
Hoe

(*) Deze verwisseling van *zee* met *gloed*, van *zeilen* met *vliegen*, is een blyk

Hoe vlugtig waer (†) *mijn reis, hoe snel, met welk eên' spoed?*
Waer vloog mijn vlugge geest in duizend ijdle vraegen?
Welk een vermetelheid! waer dorst mijn ziel zich waegen?
'k Misdeed: ik spoorde U na, door 't stoffelijk gezigt;
Maar neen: hij, die U zoekt, voldoet zijn hoogsten pligt;
Hij dwaalt niet langer die zijn dwaling tragt te ontdekken,
't Is wijs dat zij aen ons tot waere leering strekken.
En dat gezicht heeft vaek op ons veel meerder kragt,
Dan duizend lessen door de wijsheid voortgebragt.
Mij voerde een ijdelheid door ongemeeten paelen,
Mijn trotsheid langs een pad, waer duizend zonnen straelen.
'k Verlangde om God te zien, den Bouwheer van 't Heelal,
Den Opperkonstenaer, wien 'k altijd zoeken zal;
Doch niet gelijk voorheen, ver boven lugt en winden,
Maer van geen plaets bepaeld, en 'k zal Hem zeker vinden,
Die ons alom geleidt als met zijn regterhand.
Hij vindt zijn' Schepper, die voor Hem in liefde brandt.

De liefde ontsluit voor ons de deur, daer trotsche waen,
En waereldwijsheid zelfs, verpligt zijn stil te staen.
Een Christen zal, door haer bestraeld, met blijde klanken,
Zijn' God, in 't aerdsche leed, nog voor zijn goedheid danken;
Hij ziet het weezen van de vreugd; zijn ramp is schijn;
En hij, die deugdzaem is, kan niet rampzalig zijn.
God ziet hij in 't geloof, hij kent Hem aen zijn liefde,
Die zugt, waerdoor voorheen ons lot zijn goedheid griefde;
Hij wenscht met Hem te zijn vereend, hij dankt zijn' raed;
Hij lacht om 't menschdom, schoon hij 't menschdom zelf niet haet;
Neen, hij, in liefde voor de Aertsgoedheid weggezonken,
Voelt, met zijn' Heer, zijn borst in menschenmin ontvonken,
En als zijn God hem roept, dan vaert hij juichend heen,
Verachtende deze aerd, maer om haer ijdelheên.
ô Liefde! ontvonk mijn borst! enz.

blyk van onachtzaamheid, die zekerlijk niet onder de schoonheden te tellen is: men dient zich getrouw aan de eens aangenomen *Leenspreuk* te houden, zo lang beide het voorwerp en oogpunt der beschouwing dezelfde blyven.

(†) Men leze *was*: de *tonende*, niet de *toevoeglijke wijze*, heeft hier plaats.

Klag-

Klagten van een gryzen Hollander wegens den tegenwoordigen toestand van het Vaderland. Alom te bekomen. In groot octavo 22 bladz.

Een gryze Hollander ziet ons Vaderland aan, als gedreigd met den ondergang, of wel met eene slaafsche onderwerping aan Frankryks wil en welbehaagen; die, volgens zyne voordragt, geschikt is, om ons van onheil in onheil te dompelen, en ten verderve te brengen. De staatkunde van den Franschen Vorst bedoelt, naar zyne gedagten, niet anders, dan tweedragt te verwekken, of dezelve, daar ze plaats heeft, te versterken en te doen toeneemen, om ons, als 't ware, langs dien weg te noodzaaken, om hem ten wille te zyn: en 't gebrek aan eendragt in ons Vaderland schynt hem Frankryks bedoelde maar al te sterk te begunstigen. Hy stort deswegens zyne bittere klagten uit, in 't vooruitzigt der rampen, die ons over het hoofd hangen. —— Met medelyden deswegens onzen toestand beschouwende, houdt hy ook zynen raad niet te rugge; dezelve is, zo ver het algemeene betreft, tweeledig.

„ 1. Men behoort de zaaken in te zien, zo als ze zyn, en zig niet vervaard te laaten maaken, door de ingeslaagen en verder gedreigde handelwyzen van Frankryk, die tog geen stand kunnen houden, om dat ze, zelfs met de belangen van hun, die ze in 't werk stellen, strydig zyn.

„ 2. Zonder tydsverzuim heeft men af te zien van alle partyzugt en verdeeldheden; de handen in een te slaan, om, onder aflegging van alle vooroordeelen, eigenbaat of wraakzugt, *vaderlandsgezind* te handelen; zig in staat te stellen, om, zoo men het oordeelt van het algemeen belang te zyn, tegens Engeland de regten te konnen verdedigen, die men eenmaal verkregen heeft; evenwel, zonder daarom een oogenblik af te hangen van de grillige inzigten van andere nabuuren. ——— Kortom, om de onzydigheid, waaraan wy toonen ons heiliglyk te willen houden, tegens eenen ieder manhaftig te beschermen en vast te houden; en om zo wel Engeland als Frankryk met ons te doen handelen, overeenkomstig de wyze, waarop een *vry* en *onafhanglyk volk* ten allen tyde behoort behandeld te worden; daartoe moet men, ten allerspoedigsten, zodanige middelen aangrypen, waar door alle de leeden van den Staat, zonder uitzondering, op een gelyken voet, in 't bezit van gelyke voorregten, nu en in 't vervolg, kunnen gehandhaafd worden".

By mangel hier van voorspelt hy Nederlands afhanglykheid van Frankryk, waar voor hy ten sterkste dugt; dat hem, by den bovengemelden, algemeenen, nog een byzonderen raad doet geeven.

„ Is, zegt hy, is dan alles hooploos? ô ja! indien zulke vreesagtige beginzels blyven heerschen, indien door drift verblinde

 beet-

heethoofden, of eenige kwaalykgezinden te veel gehoor verwerven.

„Maar neen! indien, onder Gods zegen, de oude moed weder boven komt; indien de geesten zig hereenigen, indien men met bedaardheid redekavelt; en, zonder tyd te verliezen, met alle kragt, arbeidt, om onze zee en landmagt, waarop reeds zo veele jaaren gedrongen is, te vermeerderen.

„Frankryk kan onzen koophandel niet misfen; onze fchepen zyn de voertuigen hunner waaren; onze kaas, onze tabak zyn haar noodzaaklyk. En vindt evenwel die Kroon goed, haar eigen belang uit het oog verliezende, onzen koophandel te belemmeren; waarom ook geene belemmering gelegd op den haaren? Waarom haare wynen, haar ooft, en vooral haare ftoffen en modes, welken de ondergang onzer fabrieken zyn, ook niet bezwaard?"

Dat 's Lands omftandigheden netelig zyn, dat eendragt boven al vereischt worde, zal niemand ligtlyk betwisten; maar of de Gryzaard niet wat al te vreesagtig, en te argdenkend zy; mitsgaders of hy wel genoegzaame Staatkunde bezitte, om dit gewigtig onderwerp van alle zyden te befchouwen, is zo vast niet te bepaalen, dan door onpartydige Staatkundigen, welken bevoegd zyn, om 's Lands weezenlyke belangen, van alle zyden, onbevooroordeeld na te gaan; op welken men zig in deezen toeftand, zo wy trouwen, gerustlyk moge verlaaten.

Staat en uitrekening der enorme grove Winften, welke getrokken worden, door de Heeren CAPITEINS, EERSTE SCHRYVERS *en* DOCTORS, *varende op des 's Lands Schepen van Oorlog, by het Edel Mogende Collegie ter Admiraliteit. Daar tegenover gefteld de weinige verdienften der andere Heeren* Opper-Officiers, Dek-Officiers, Matroozen *en* Soldaten, *reden gegeeven, dat de weinige winning der* Opper-Officiers *oorzaak is, zy zelfs niet alleen in fchulden moeten vervallen, maar naderhand* Capitein *wordende, al het* Scheepsvolk, *ja zelfs het* Land *daar door moet lyden. Benevens een* PLAN *tot evenrediger winften, waar door niet alleen de Mondkost beter zou zyn, maar al het Volk daar door bevoordeeld, het* Oorlogsvaaren *als het* profitabelst geadmireerd, *en de werving, om Volk te krygen, veel williger zou worden. Te Amfterdam by* D. Schuurman 1779. *Behalven de Opdragt*, 86 *bladz. in gr. octavo.*

Uit deezen breedvoerigen Tytel, dien wy, ter meldinge van het hoofdbedoelde in dit Gefchrift, best oordeelden geheel over te neemen, kan men genoegzaam opmaaken, welke onderwerpen in 't zelve behandeld worden. Wat de uitvoering betreft, des Schryvers opgaven en uitrekeningen fchynen naauwkeurig te weezen; en zyn Plan komt niet geheel onaanneemelyk voor: maar, om bepaaldlyk over de juistheid der opgave, en de mogelykheid

van het in 't werk stellen van zyn Plan te oordeelen, achten wy onze zaak niet; veelligt zyn 'er aan de andere zyde tegenrekeningen en onoverkomelyke hinderpaalen. Intusschen kan het, hoe 't ook met de zaak gelegen zy, in onze tegenwoordige omstandigheden, te pasfe komen, dit onderwerp op het tapyt te brengen.

Beschryving van het Eiland Curacao, *en de daar onder behorende Eilanden* Bon Aire, Oroba *en* Klein Curacao. *Benevens een kort Bericht, wegens het gesprongen Schip* Alphen. *Door* J. H. HERING. *Te Amsterdam by* J. v. Selm 1779. *Behalven het Voorbericht*, 89 *bladz. in gr. octavo.*

Schoon deeze beschryving wel inzonderheid in 't licht gegeeven zy, by gelegenheid van het jammerlyk ongeval, het Schip *Alphen*, den vierden Augustus 1778 overgekomen, waar van dit Stukje eene welingerigte voorstelling met eene nevensgaande Kunstplaat verleent, is dezelve egter niet aan den tyd der nieuwsgierigheid van die gebeurtenis bepaald; maar aan te merken als eene beschryving, die nog haare nuttigheid heeft. Dit bewoog ons om van dit Stukje, diestyds, naar 't schynt, over 't hoofd gezien, nu nog kortlyk te melden, dat het, na eene voorafgaande korte schets van Amerika, en deszelfs merkwaardigste Eilanden eene geregelde beschryving van dat Eiland behelst, met een nevensgaand kort berigt van *Bon Aire* en *Oroba*, twee kleinere bewoonde Eilanden, welker Inwoonders *Curacao* van vee en leeftogt voorzien, mitsgaders van *klein Curacao*, welk niet anders is dan eene onbewoonde vlakte, die even boven het water uitsteekt. Het Eiland *Curacao* zelve beschryft de Heer *Hering* met alle naauwkeurigheid, zo ten aenzien van 't Aardrykskundige, als van deszelfs gesteldheid, bewooning en beheersching, als mede betrekking tot den Zeevaart en den handel; geevende te gelyk een beknopt verslag van deszelfs eerste bezitneeming door de Spanjaarden, nadere verovering door de Nederlanders, en de lotgevallen dat Eiland zedert dien tyd overgekomen. Deeze beschryving gaat vergezeld van eene Kaart van dat Eiland, en eene daar bygevoegde aftekening van de Haven en 't Kasteel van *Curacao*. Nadien de vaart en handel op dat Eiland, vooral in de tegenwoordige onlusten, van geen gering aanbelang is, zo verdient dat Eiland des te meerder opmerking; en de Leezers, die daardoor te eerder genoopt worden, om het zelve wat nader te kennen, kunnen daaromtrent, zo veel ons bekend is, negens beter voldoening vinden, dan in dit geschrift van den Heer *Hering*, dat hun allezins de noodige onderrigting des aangaande verleent.

Beschryving van de staat- en krygskundige gesteldheid des Pruissischen Legers. Uit het Hoogduitsch. Derde Druk. Te Utrecht by S. de Waal *en* G. v. d. Brink Jz. 1779. *Behalven het Voorwerk* 143 *bladz. in octavo.*

Van dit Werkje, als in zyne soort zeer wel opgesteld, en der leezinge waardig, by de eerste afgifte reeds verslag gegeeven hebbende (*), staat ons nu, daar ons de derde Druk te hand komt, alleenlyk te melden, dat het zelve vermeerderd is, met een beknopt verslag der geschiedenisse van het huis Brandenburg. Het zelve behelst een geregeld agtervolgend geschiedverhaal van de opkomst en de uitbreiding der magt van dit Huis, met meldinge van de voornaamste veranderingen, in gevolge hier van, in de Pruisische staatsgesteldheid ontstaan, tot op de regeering van den tegenwoordigen Vorst. Men heeft dit Stukje, zo veel tot dit oogmerk diende, overgenomen uit een Hoogduitsch Werkje, getyteld, *geheime geschichte vor und unter der regiering Könings Friedrich des Zweeten*, niet ongepast aan 't hoofd deezer Beschryvinge geplaatst.

Brief van een Veerenaar, aan een zyner Vrienden te Leiden, wegens de Executie te Ter Veere verrigt aan drie Boeren van West-Capellen in 't Eyland Walcheren, op den eersten Mey 1779. *In gr. octavo* 16 *bladz.*

Naar luid van dit berigt, schynt men den moedwilligen opstand van eenige West-Cappelsche Boeren aan Dweepzugt te moeten toeschryven; eene Dweepzugt, die stand gehouden heeft, by de uitvoering van 't Vonnis, aan drie deezer Oproermaakeren, te Ter Veere; die zelfs invloed had op den Scherprechter; en welke men ook by de menigte bespeurde na dat de gedetineerdens hunne straf ontvangen hadden: zynde twee hunner gegeesseld, ten aanzien van den derden, ten toon gesteld, met roeden om den hals, en een bord op de borst, waarop stond *Oproermaaker.* —— Men zou deeze geëxecuteerdens wel willen aanzien als Kinders van God, die als Martelaars voor de goede zaak lyden; veelen styven elkander in dit denkbeeld, en zulks geeft een haatlyk vooruitzigt. Dit beweegt den Schryver van deezen Brief, zig daartegen ten ernstigste aan te kanten, of het ook mogte dienen, en medewerken, om de verhitte gemoederen tot bedaaren te brengen, of ten minste den verderen voortgang dier oproerige dweeperye eenigzins te stuiten.

(*) *Hedend. Ved. Letter-Oef. VII. D. bl.* 489.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

J. D. MICHAELIS *Nieuwe Overzetting des O. T. Met aanmerkingen voor Ongeleerden, in het Nederduitsch overgebragt. II. Deel. II. St. Te Utrecht by* de Wed: J. v. Schoonhoven 1779. *In gr. octavo* 446 *bladz.*

Met dit tweede ſtuk word de overzetting en opheldering van het eerſte Boek van Mozes voltrokken, in de eigenſte manier als het voorige behandeld is. Wy hebben, by het gewag maken van het vorige ſtuk, wel byzonder opgemerkt, dat de Heer *de Perponcher*, niet ſlechts dit Werk vertalende, maer het zelve tevens met oordeelkundige aenmerkingen verrykende, zich hier meermaels op ene loflyke wyze verledigt, „ om ons „ de wyze ſchikkingen der Godlyke Voorzienigheid, in „ vele byzondere gevallen en inrichtingen, onder het „ oog te brengen." Wy moesten 'er diestyds van afzien, om 'er een voorbeeld van aen de hand te geven, en vertrouwden toen, dat we, by een volgend ſtuk, nog wel gelegenheid zouden vinden, om een ſtael van die natuur mede te deelen (*). Dit gezegde bepaelde onze aendacht in dezen te meer op zodanig een onderwerp; en zie hier, in gevolge daervan, uit vele andere voorbeelden, welken ons in dit ſtuk voorgekomen zyn, 's Mans lezenswaerdige overdenkingen, by gelegenheid van 't verhael des Joodſchen Godlyken Geſchiedſchryvers, nopens de overkomst van Vader Jacob, met zyn Huisgezin, uit Kanäan na Egypten.

„ Jacobs verplaetſing naer Egypten, (zegt de Heer *de Perponcher* met reden,) is een der merkwaerdigſte tydſtippen, in deeze geſchiedenis, en 't Godlyk beſtier onder den aertsvaderlyken ſtam. Het groot oogmerk der toenmalige huishouding met denzelven, was hem van

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef.* VII. D. bl. 541.

van alle de overige volkeren en ſtammen afgezonderd te houden, en teevens te doen opgroeien, tot een groot en aenzienlyk volk, 't welk God zig wilde toeëigenen, om in deszelfs ſchoot de toebereidzelen te maeken, tot die volmaekter huishouding, die eens, volgens de belofte aen Abraham gedaen, aen 't ganſche menschdom heil en zeegen aenbrengen moest. Maer in 't bereiken van dit doelwit, van afzondering deezes ſtams, begonden zig nu, vooral in Kanaän, verſcheide zwaerigheden op te doen. De wetten, die, in 't vervolg, de vermenging der Israëliten met de overige volken verhinderden, waren nog niet gegeeven en konden ook niet gegeeven worden; dewyl de Israëliten eerst tot een volk moesten opgroeien, door eene voorbereidende volksopvoeding moesten doorgaen, door een groote en treffende volksweldaed, aen hunnen God, op de ſterkſte en beſtendigſte wyze, verbonden worden. Ondertusſchen was Kanaän te klein, om dit volk, by deszelfs vermeenigvuldiging (Gen. 36. 7.) en omzwervende leevenswys, afgezonderd te bevatten, in 't midden der Kanaänietiſche volkplantingen, die zig teevens ook aen alle kanten uitbreidden, en magtig genoeg waren, om het in deszelfs eerſten opgang te ſtuiten: maer niet, (vooral weegens hunne verdeeling in verſcheide byzondere en kleine koningryken,) om het, na deszelfs vermeenigvuldiging, binnen een zeekeren kring te bepaelen, en van de omzwervende leevenswys te doen afzien; die een zeer uitgeſtrekt land vereischt, en daer het, in 't onderwerp der Voorzienigheid, eens van moest worden afgebragt. Daarby was 'er ook geen gevestigde afkeer van den kant der Kanaänieten, die hen belette zig met de Israëlieten te vermengen; gelyk het voorbeeld der inwooners van Sichem duidelyk aentoont. En ook by Jacobs ſtam had men de oorſpronklyke grondbeginſelen der aerstvaderlyke huishouding, door Abraham en Iſaak zozorgvuldig gevolgd, en by 't uithuwlyken hunner zoonen in agt genoomen, nu byna geheel en al uit het oog verlooren; zo dat Jacob zelf gereed geſtaen had, om zig met de Sichemieten tot één volk te laeten maeken. Gen. 34. 10. Onder zyne zoonen waeren 'er ook, die werklyk met Kanaänietiſche vrouwen trouwden. Gen. 38. 2 (*) en

(*) Men ziet akhans nergens, gelyk onze Uitlegger daer ter plaets

en 64. 10. Alles liep dus ſamen, om te weeg te brengen, dat zy zig hoe langer hoe meer met de Kanaänieten vermengden; en indien zy in Kanaän gebleeven waren, en deeze zelfde handelwys hadden blyven volgen, zouden zy eerlang niet alleen met de verdorvendheeden der Kanaänieten beſmet geworden, maar ook in hunne ſtammen verſmolten zyn: of wel, met dezelven in twist geraekt, zouden zy zig genoodzaekt hebben gezien, volkplantingen naer elders te zenden, en zig dus uit een te verſpreiden; daar zy in teegendeel by een moesten blyven, om tot één groot volk op te wasſen. Het was derhalven nu tyd, dat zy verplaetst werden uit het land der Kanäanieten, (die God uit de bezittingen niet verdryven wilde, voor dat ze hem, door de overmaet hunner overtreedingen, daer toe dwongen, Gen. 15. 16.) en overgebragt in een ander land, daer de omſtandigheeden beeter geſchikt waren, om het doelwit der Voorzienigheid omtrent hen te bereiken; en dit vond zig in Egypten beeter dan ergens anders. Want dit land was groot en vrugtbaer genoeg, om een aenzienlyken ſtam te kunnen opneemen, en denzelven tot een groot volk te laeten opgroeien. Nog heeden komen de Arabiſche Beduinen, ten getale van twee millioenen, zig in Egypte met hun vee ophouden. Zie *Faber*, W. o. h. O. 1.ſte D. p. 95. Er waren groote, nog niet ingenomene, of ten minſte niet uitſluitenderwyze gebruikte landſtreeken over, en de Egyptenaers konden dezelven, met te meer voordeel, aen deezen ſtam afſtaen, daer zy zelfs zig reeds magtig genoeg bevonden, om denzelven, ook na de vermeenigvuldiging, in bedwang te houden, en te beletten het afgeſtaene land wederom te verlaeten; het zy op eens met het geheele volk, het zy langzaemerhand, door zig uit elkanderen te verſpreiden. Voor vermenging met 's lands inwooners bleeven de Israëlieten ondertusſchen ook bewaerd, wegens den afkeer, dien de Egyptenaers van de ſchaepherders hadden (†), als dewelken zy onrein hiel-

plaetze aenmerkt, dat Jacob eenige moeite neemt, om zyne zoonen van Kanaänietiſche huwelyken af te houden.

(†) Vermoedelyk heeft men, naar 't oordeel van den Heer *Chais*, dien afkeer der Egyptenaaren tegen de herders af te leiden, van de overheerſching der herders koningen, welken, zo men wil voor dee-

hielden, en uit dien hoofde zelfs niet met hun eeten, veel min eenige nadere gemeenschap hebben, of zig met hun verbinden wilden. Eene omstandigheid, die aan Egypten byzonder eigen was, en die dit land beter dan eenig ander geschikt maekte, om 'er de oogmerken der teegenwoordige huishoudinge met den aertsvaderlyken stam te bereiken. Daerenboven was het ook in andere opzigten zeer geschikt, zo om in 't algemeen, aen een opkomend volk, eene, indien ik 't zo noemen mag, goede volksopvoeding te geeven; als om in 't byzonder de Israëlieten voor te bereiden toe het geen zy worden moesten. De inrigting der burgerlyke maetschappy, de wetten, de kunsten, de weetenschappen hadden in Egypten reeds vry groote vorderingen gemaekt, en daervan moesten de Israëlieten natuurlyker wyze zeer veel overneemen, en dus langsaemerhand van den omzwervenden staet, in den welken wy gezien hebben, dat de banden der burgerlyke maetschappy weinigen waren, en nog zeer los gelegd, tot een staet van beschaefde en gevestigde maetschappy worden overgebragt, of daertoe ten minsten voorbereid. Daerby moesten zy ook in

deezen tyd stand greep. Wat hier van zy, dit althans gaf aanleiding, dat Jacobs geslacht niet in 't hart van Egypte geplaatst werd, maar in 't land Gosen; waarschynlyk gelegen aan de oostzyde van den Nyl, maakende den driehoek tusschen Heliopolis, de Middellandsche en de Roode Zee uit: een land, dat werklyk aan Palestina grensde, en beter voor de veehoedery, dan voor den landbouw, geschikt was, gelyk onze Uitlegger wat laager aantekent. Zyn Ed. neemt daar tevens uit het gezegde van Pharao, Gen. 47. 6. *indien gy 'er onder hen kent, die daer toe geschikt zyn, zo stel ze tot overopzienders over myne kudden aen*, in opmerking, „ dat de Koning wel schaepskudden en opzienders over dezelven hebben kon, schoon de schaepherders in Egypten voor onrein gehouden wierden. Hebben wy zelfs niet, (zegt hy,) in onze landen veele lieden wier beroep met eene zeekere schande is gebrandmerkt, doch die wy evenwel niet ontbeeren kunnen? Maer, om by de Egyptenaers te blyven, het is uit de geschiedenis van laeter tyden zeeker, dat zy zwynenhoeders hadden, schoon zy dezelven voor onrein hielden, en geen ander zig met hun wilde vermaegschappen. Daer by moet men zig herinneren, dat Jacobs zoonen niet alleen kudden van schaepen hadden, maer ook van Rundvee. Nu zyn de koewagters in Egypten nimmer in veragting geweest. Integendeel worden zy door de Griekschc Schryvers onder de gewoone beroepen der Egyptenaeren opgeteld."

in Egypten wel haest hunne onafhankelykheid, die hen van alle regeering en overheid afkeerig maekte, verliezen; en teevens egter, onder geene menschelyke overheid werden gebragt, die hun eigen ware, daer zy aen verkleeft raeken konden, van onder welker magt zy zig dus niet ligt zouden onttrokken hebben. Zy moesten zig gewennen een juk te draegen, maer het moest een juk zyn, dat hun niet eigen wierd, dat zy steeds wenschen moesten van hunne schouderen te zien afgeligt, dat hen wel aen onderwerping gewende, dog egter de zugt tot vryheid niet uitdoofde, maer hen slegts naer een ander en zagter bestier verlangen deedt. Op dat zy daerdoor mogten voorbereid worden tot die staetsinrigting en regeering, onder dewelke zy, vry van alle menschlyke overheersching, aen God alleen, als hunne onmiddellyke overheid en koning, zouden onderworpen zyn. Het juk eener vreemde overheersching was daertoe best is staet. En Egypten, dus in alle opzigten de beste kweekschool, daer dit volk deszelfs kindschheid doorbrengen, en deszelfs eerste opvoeding ontvangen kon. Verg. *Hess.* G. d. J. 2de D. p. 307—313. Reich Gottes 1ste Th. p. 179. *Niem.* Char. d. Bibel 2de Th. p. 422—424. ——— Josephs slaverny en verheffing was 't eenvoudige middel, waerdoor de voorzienigheid alle deeze oogmerken bereikte. Zo veele en groote gevolgen weet zy, in haere wysheid, uit de geringste omstandigheeden te trekken! Het onvoorzigtig verhaelen van eenen droom was de eerste schakel van deeze keeten, daer zo veel aen hing, en die zig over den loop van zo veele volgende eeuwen uitstrekte".

Verhandeling over den aart en het gebruik der Zedelyke Wet, of handleiding tot het recht verstand en gebruik van de Leere der Wet, overeenkomstig het Euangelie; door PIETER HEMAN, *Lidmaat der Gereformeerde Gemeente te Amsterdam. Te Amsterdam by* M. de Bruyn, 1779. *Behalven de Voorreden 75 bladz. In gr. octavo.*

Uit de verscheidenheid der denkbeelden, welken men, rakende het onderscheid der Wet en van 't Euangelie, of derzelver onderlinge betrekking, voed, (dat grootlyks ontstaet uit het verschillende gezichtspunt,

waeruit men die beiden beschouwt,) spruit natuurlyk voort ene verscheidenheid van leiding of bestiering, zo ten opzichte van onbekeerden als van boetvaerdigen, 't zy om hen tot het Geloof te bewegen, of hen, 't zy anderen, of zichzelven, aenvanglyk of by voortgang op den weg des Geloofs behulpzaem te zyn. Deze verscheidenheid baert ligtlyk by velen verwarde en verkeerde begrippen, waeruit dan niet zelden zwaermoedige bedenkingen of bekommerende twyfelingen, en averechtsche overleggingen ontstaen, die van een schadelyken invloed zyn. Zulks schynt de Opsteller dezer Verhandelinge, naer uitwyzen zyner Voorreden, zo in zichzelven als in anderen, ondervonden te hebben; dit heeft hem, naer 't ons voorkomt,, genoopt, om zyne aendacht bepaelder op dat onderwerp te vestigen, en vervolgens zyne gedachten deswegens gemeen te maken. Overtuigd zynde, dat een recht onderscheiden begrip van de Wet en 't Euangelie een ongemeen licht over de waerheden van den Christelyken Godsdienst verspreid, en ons voor vele misvattingen en verwarringen beveiligt, zo heeft hy het zyne willen toebrengen ter wegneminge van die misvattingen en wanbegrippen, welken, zyns oordeels, uit een verkeerd begrip van de Wet ontstaen; ten einde langs dien weg, zo 't mogelyk ware, de verschillen daeromtrent te verminderen, en dus mede te werken ter bevorderinge van waerheid en vrede. Overeenkomstig met den tytel van dit Geschrift is zyne Verhandeling tweeledig; gaende eerst over den *aert*, en vervolgens over het *gebruik*, der Zedelyke Wet.

Ter ontvouwinge van den *aert* der Zedelyke Wet, slaet hy met den aenvang gade het oogmerk der Wet, *voor* en *na den Val*; en handelt wyders over derzelver onderscheiden bedeeling, onder het *Oude* en *Nieuwe Testament*, om na te spooren, in hoe verre het Oude en Nieuwe Testament, in de Leere van Wet en Euangelie, *overeenstemmen*, en in wat opzicht zy in dezen van elkanderen *verschillen*. —— Dit afgehandeld hebbende, gaet hy over ter beschouwinge van het *gebruik* der Wet, en wel in beiderleie opzichten, naer derzelver tweeledig oogmerk, na 's menschen val; (1.) om onbekeerden hunne elende te doen kennen, en tot geloof en bekeering op te wekken; mitsgaders (2.) om den geloo-

vigen

vigen te ſtrekken tot den regel van eenen dankbaren en Godverheerlykenden wandel.

Men kan uit het geheele beloop van deze Verhandeling zien, dat de Heer *Heman* bepaeldlyk en met ernst op dit onderwerp gedacht heeft, om het zelve te ontvouwen, niet by wyze van een Twistſchrift; maer by manier van ene Verhandeling, waer in hy 't 'er op toelegt, om zyne gedachten nopens dit ſtuk ten klaerſte overtuiglyk voor te ſtellen; van waer de zelve in ene wel geſchikte orde geleidlyk voortgaet. Ze is ook uit dien hoofde op zodanig ene wyze geſchreven, dat menſchen van verſchillende denkwyzen, wat ze ook over des Autheurs denkwyze hier in mogen oordeelen, zyne ontvouwing zonder enige kwetzing kunnen nagaen; en 'er veelligt ten minſte uit leeren, dat ze de ene of andere party, in de verſchillen daeromtrent, wel eens wat ſterk getrokken hebben. 's Mans beſcheidenheid, omtrent anderen die van hem verſchillen, geeft hem op goeden grond recht, om te verzoeken, dat men zyn geſchrift ook uit dat oogpunt beſchouwe, en hem om een woord niet veroordeele. In de overtuiginge van de noodzaaklykheid om dit altoos in acht te neemen, ſluit hy niet ongepast zyne Verhandeling indezervoege.

„ Heb ik, naar mijn licht, de denkwijze van zommigen afgekeurd; ik vertrouw dat elk, die onbevooroordeeld mijne gezegdens nagaat, overreed zal zijn, dat ik mij in deezen zoo heb uitgedrukt, dat niemand daaruit aanleiding tot aanſtoot of verbittering neemen kan; integendeel was het mijn toeleg, om, behoudens waarheid, den vrede en eensgezindheid te helpen bevorderen, en alle liefdelooze verdenkingen af te ſnijden. —— En waarlijk „ gaan wij na, de tijdsomſtandigheden waar in wij leeven; een tijd, waarin het zielverpestend *Ongeloof* zoo onbeſchaamd het hoofd opſteekt, en openlijk, zelfs in gedrukte ſchriften, alle gronden van waarheid en zedelijkheid durft ondermijnen; terwijl diepe onkunde en zorgeloosheid, verregaande losbandigheid in de denk- en levenswijze van veelen, die den naam van *Christenen* draagen, kleinachting ja verſmaading van het dierbaar Euangelie, —— eene wijde deur opent tot voortplanting van allerleie zielverderfelijke dwaalingen; en de treurigſte bewijzen oplevert van het algemeen zedebederf in ons Vaderland: —— in eenen tijd van zulk

een donker uitzicht, is het immers allernoodzaaklijkst; dat alle liefhebbers van Waarheid en Godvrucht hart en handen zamen voegen, om als een eenig man den God van Nederland in den gebede aan te loopen, dat Hij zijne waarheid hier doe blijven, zich over Sion ontferme, en haare breuke heele. Behoorde in zulk een tijd niet elk, naar vermogen, het zijne toe te brengen ter hervorming en verbetering, en daartoe van zichzelven en zijn huis te beginnen? Maar, kan dit plaats hebben, wanneer nu dit, dan dat geschilstuk zoo veel stof tot denken en spreeken oplevert, dat 'er noch tijd noch gelegenheid is, om te denken of te spreeken, over die dingen, wier overweeging de eerste plaats in onze gedachten en gesprekken altijd behoorde te hebben; ik meen de eere Gods, de bevordering van onze eeuwige belangens, en het welzijn van onzen evenmensch? —— Kan men dit verwagten, wanneer, door het geduurig verschil in gedachten, en het hevig strijden voor dit of dat gevoelen, de gemoederen van Godvruchtigen zodanig van elkanderen verwijderen, dat daardoor de onderlinge bijeenkomsten, en andere liefdeplichten, tot elkanders stichting en opbouw, worden nagelaaten, en men, in plaatse van elkander te zegenen, en voor elkander te bidden, wel eens elkander lastert, —— om niets meer te zeggen? —— Daar ik nu vertrouw dat elk, die ons Sion oplettend beschouwt, mij zal toestaan, dat het opgegeevene maar al te waar is; wel aan dan, geliefde Mede-Christenen, laat ons, in plaatse van met elkander te twisten, en te ijveren voor deeze of geene bijzondere begrippen, veeleer ons bevlijtigen, om de verschillen, die over het een of ander stuk nog mogten overgebleeven zyn, te vereffenen, en op grond van de waarheid vrede te maaken. En oordeelen wij, dat een Broeder in het een of ander dwaalt, dat wij wel zijne dwaalingen niet goedkeuren, maar ons echter wachten van eenen ontijdigen en verkeerden ijver, die meer verbittert dan verbetert. Dat wij ons liever vereenigen, om de gemeene belangens van waarheid en Godvrucht, zoo veel in ons is, te helpen bevorderen, en daartoe op ons zelven en elkanderen acht neemen, tot opscherping der liefde en goede werken. Dan — laat ik eindige! De Heere geeve, dat alomme de Gemeentens, in

zon-

zonderheid die van Nederland, mogen vrede hebben, gesticht worden, wandelen in de vreeze des Heeren, en de vertroostingen des Heiligen Geests vermenigvuldigd worden!"

Echt en geloofwaardig bericht van het byzonder en opmerklyk Genadewerk Gods in een tienjaarig Kind te Timmel in Oostfriesland, genaamd JONAS EILERS, *welk, na dat Gods genade van zyn vyfde jaar af duidelyk aan het zelve was te bemerken geweest, den* 23 *Juny* 1778, *op een byzondere wyze, verlicht en begenadigd is, geduurende vier weeken in veele gewigtige redenen daarvan gesprooken heeft, en den* 23 *July deszelven jaars bly en zalig in den Heer ontslaapen is. Met een noodig Voorbericht en Aanhangzel. Alles opgesteld door* RUDOLPH HENDRIK TAUTE, *Leeraar aldaar. Ter algemeene stichting in 't Nederduitsch vertaald, door een Liefhebber der waarheit, onder de Zinspreuk* Pietas vigeat. *Gedrukt voor rekening van den Vertaaler, en te bekomen te Hoorn by* T. Tjallingius 1779. *In groot octavo 94 bladz.*

Uit dezen breedvoerigen tytel kan men genoegzaem opmaken, hoedanig ene soort van geschiedenis dit Stukje behelst, des het niet noodig zy dezelve breeder te ontvouwen; genoeg zy het, ten opzichte der uitvoeringe van 't verhael te melden, dat het zelve met zeer veel naeuwkeurigheid, en, vooral ten aenzien van de laetste veertien dagen, by wyze van Dagtekening, opgesteld is. De Eerwaerde *Taute* komt alleszins voor als een geloofwaerdig Man, in 't geen hy verhaelt, gezien, gehoord en opgemerkt te hebben: waeromtrent ook zyn *Noodig Voorbericht*, zo met betrekking tot de verzekering van de waerheid, als met opzicht tot 's Mans oogmerk, in 't uitgeven van dit verhael, gene twyfeling overlaet. Wat zyne gedachten nopens dit voorval betreft, hy oordeelt, dan men hetzelve te houden heeft, „ voor een genadewerk Gods; doch niet voor „ een buitengewoon of wonderbaar werk, door onmid„ delbaare genadewerkingen; maar voor een zeldzaam „ en merkwaardig werk Gods, door byzondere genade„ werkingen, waar in alles richtig, naar den regel der „ genadeordening, met dit kind is toegegaan". ——

 's Mans

's Mans oordeel komt ons, naer zyn Godsdienftig inzien, vry gematigd voor.

't Is intusfchen zeker, dat een ieder, die gewoon is te denken, foortgelyke verfchynzels naer zyne manier van denken in den Godsdienst, en wel byzonder over Gods genadewerking, verklaert; en dat men van daer ook verfchillend over dit geval zal oordeelen: iets dat niemand, in befcheidenheid, ten kwade te duiden is; voor zo verre zulks een natuurlyk gevolg is van die verfchillende Godsdienftige denkwyze. Dan hoe men deswegen moge denken, 't geval is over 't geheel, de geloofwaerdigheid van 't verhael niet te betwisten zynde, merkwaerdig; zelfs dan, als men alleenlyk, Gods gewoone middellyke genadewerking vooronderftellende, het oog vestigt op de natuurlyke middels, die zich in dezen voordoen. ——— Een ziek en zwak kind, dat van kindsbeen af gefukkeld had, 't welk door ene Godvruchtige Moeder opgevoed, door Godvruchtige Leeraers dikwerf bezogt en geleid was, dat etlyke Godvruchtige Gefchriften gelezen had, of meermaels uit dezelven had hooren voorlezen, had al met deszelfs vyfdejaer ongemeen Godvruchtige aendoeningen en opwekkingen, naer die denkwyze over den Godsdienst, tot welke al het voorgaende aenleidlyk was. Zulks nam fteeds toe; en vertoonde zich, ter verwonderinge van allen, op ene treffende wyze, in al het doen en fpreken van dit kind; vooral, toen het den ouderdom van tien jaren begon te bereiken; en ten fterkfte, toen deszelfs levenskrachten zichtbaer en gevoelig ten einde liepen. ——— Men ziet 'er in, als men het geval op die manier befchouwt, welk een fterken invloed ene Godsdienftige opvoeding en leiding, onder den Godlyken zegen, op een Kind kan hebben. ——— Laten Ouders dit, (een ieder in zyne Godsdienftige denkwyze en leiding, die hy in gemoede de beste oordeelt,) ernstig ter harte nemen.

De

De Ontleedkunde volledig verhandeld; door den Heer SABATIER. *Eerste Deel. Uit het Fransch vertaald, en met verscheide nuttige Aanmerkingen vermeerderd, door* A. LENTFRINCK, *in Leven Med. Dr. en Lid van 't Bataafsch Genootschap, te Rotterdam. Te Goes by* J. Huysman, *en 's Gravenhage by* J. A. Bouvink, 1780. *In groot 8vo. 608 bladz.*

Dit Werk is zyn oorsprong verschuldigd aan een verbeterde uitgaave van de Ontleedkunde van VERDIER, door den Heer SABATIER, zeer beroemd Heelmeester te Parys, in den Jaare 1769, uitgegeeven, 't welk de goedkeuring van des kundigen weg gedragen heeft, zo dat 't in Vrankryk tot eene handleiding voor de Leerlingen aangenoomen is, waar door 't wel haast uitverkogt was. Dit bewoog den Hr. SABATIER 'er een tweede uitgaave van te geeven; dog, by nadere overweeging, bevindende dat 'er veel in dit Werk konde verbeterd en bygevoegd worden; zynde 'er, zedert dien tyd, van de eerste uitgaave van dit Werk verscheide nieuwe Waarneemingen en Ontdekkingen in de Ontleedkunde, zo door hem, als andere voornaame Mannen, gedaan, en uitgevonden; vondt hy goed, met weglaating van 't geen VERDIER geschreven hadt, een eigen Werk op te maaken, waarin hy de Ontleedkunde volleedig verhandelt. 't Werk is in zeven Deelen verdeeld; als de *Osteologie*, de *Myologie*, de *Splanchnologie*, de *Angeiologie*, de *Neurologie*, de *Adenologie*, en de beschryving der Bekleedsels. Dit Eerste Deel bevat de beschryving der Beenderen, en der Spieren. 't Werk beantwoord aan de verwagting die men met regt vordert van een Man, die zo beroemd is in de Heelkunde, als de Heer SABATIER. De verklaarende Aanmerkingen van den Vertaaler, hier by gevoegd en ingelascht, zyn mede van nut, byzonder voor de eerstbeginnenden. Tot een proef zullen wy mededeelen eenige Aanmerkingen over 't Merg, (*Medulla*) en het Mergsap, (*Succus Medullosus*;) „ 't geen", schryft de Autheur, „ twee zelfstandigheden van den zelfden aart zyn; het eerste doet zich op onder de gedaante van een week en vetachtig Lighaam, van eene grysachtige koleur, trekkende een weinig naar het geele, en het andere als een dunne vloei-

vloeijende oly, van eene roode koleur. Het Merg bestaat uit een groot aantal van vliesachtige blaasjes, gevuld met een' halfgestolde oly, welke allen gemeenschap met elkander hebben, en besloten zyn in een gemeen vlies, welks binnenste verlengsels of verdubbelingen de blaasjes maaken, die 'er gevonden worden. Het Mergsap is in soortgelyke blaasjes besloten, doch die te gelyk dienende om de holligheden van de celachtige zelfstandigheid der beenderen, waarin dit sap bevat is, te bekleeden, 'er niet van afgescheiden kunnen worden; deszelfs meerdere helderheid, boven die van den oly, welke het Merg maakt, en de roode koleur, die men 'er in gewaar word, zyn slechts toevallige verschillendheden, welke daaruit ontstaan, dat de bloedvaten in een grooter getal aan de uiteinden der lange beenderen, dan in hun middenste gedeelte, gevonden worden, en om dat de warmte 'er grooter is. Men kan zich gemakkelyk van de gesteldheid van het Merg verzekeren, wanneer men een stuk daar van in warm water werpt, en het daarin heen en weder slingert, houdende het met een tangetje opgeheven; de oly, waarmede de blaasjes gevuld zyn, smelt door de warmte, en 'er blyft niets over, dan eene verzameling van vliezen, die men kan uitzetten, door 'er met een pypje op te blaazen. Het gedeelte van deeze vliezen, 't welk tot een algemeen bekleedsel voor 't Merg verstrekt, is tegen de inwendige oppervlakte van de groote holligheden der Beenderen aangevoegd, en hecht zich, door draadachtige verlengsels en door eenige bloedvaten, aan hunne wanden vast. Dit is het geen, 't welk de Ontleedkundigen zeer oneigenlyk het inwendig beenvlies der beenderen heeten, vermits het 'er nog de dikte, nog de vastigheid, nog de sterke aankleeving van heeft, en deszelfs gebruik zich schynt te bepaalen by het bevatten van het Merg, en om de bloedvaten, waarmede de Mergblaasjes doorzaaid zyn, en die ongetwyfeld dienen om het olyachtige vocht, waaruit het bestaat, door te zygen, naar dezelven over te brengen. ——— ——— Het voorname gebruik van het Merg is om de beenvezels in eenen staat van gedweeheid te houden, welke derzelver brosheid voorkomt, ook zweet het waarschynlyk door de Kraakbeenders, welke de uiteinden der beenderen ter plaatze der geledingen bedekken, en vermengt zich met het ledenwater, welks hoeveelheid 't vermeerdert". *Rei-*

Reize naar Arabie en andere omliggende Landen, door CARSTEN NIEBUHR. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Tweede Deel. Te Amsterdam by* S. J. Baalde, *te Utrecht by* B. Wild, 1780. 455 *bl. In groot quarto.*

Van het eerste Deel deezes kostbaaren Werks, in den Jaare 1776 uitgegeeven, hebben wy onzen Leezeren verslag gedaan (*). In het Voorberigt, voor dit Tweede Deel geplaatst, verzoekt de Geleerde Reiziger, den zodanigen zyner Leezeren, die na het vervolg deezer Reisbeschryvinge verlangd hebben, verschooning over het vertraagen van de uitgaave deezes Tweeden Deels; betuigende: „ De beminnaars der Natuurkunde zullen my, vertrouw ik, deswegen niet laaken, daar zy, zedert de uitgaaf des eerste Deels, andere vrugten van de Arabische Reize genooten hebben: namelyk, de *Descriptiones Animalium* en de *Flora Ægyptiaco-Arabica*, van mynen Reisgenoot, den overleden Heer FORSKÄL, en de *Icones rerum naturalium*, welken dezelve, door den Schilder BAURENFELD, heeft laaten tekenen. Zyne Koninglyke MAJESTEIT, die de Weetenschappen gunstlyk ondersteunt, en de waarneemingen, die op de Reize naar Arabie gedaan zyn, den Geleerden laat mededeelen, heeft my de bezorging van de uitgaaf der gemelde Werken gunstigst gelieven op te draagen: en deezen arbeid heb ik niet alleen pligtshalven, maar ook met vreugde, op my genomen, om daar door te beter de gedagtenis te bewaaren myner Reisgenooten, die een offer voor de Weetenschappen zyn geworden".

Reeds in 't begin des Jaars 1764 all' myne Reisgenooten verlooren hebbende, deed ik de te rugreis uit *Indiën*, over *Basra* naar *Haleb*, geheel alleen. Dus heeft de Natuurkenner van de reis, die op bevel des Konings van Deenmarken gedaan is, uit deeze Gewesten, geene waarneemingen te wagten. Ik ben, nogthans, verzekerd, dat de aardbeschryving veel daarby gewonnen heeft, en de aardrykskundige waarneemingen, aldaar gedaan, zyn van te meer gewigt: wyl het land, door het welk ik my-

(*) Zie onze *Hedend. Vaderl. Letter-oef.* V. Deel, 1. St. bl. 106.

myne reis genomen heb, het oudste is dat wy kennen. Van de Steden, welken tegenwoordig aldaar gevonden worden, heb ik overal getragt grondtekeningen te ontwerpen, die de Europische Geleerden in staat stellen, om van derzelver grootte en volkrykheid te oordelen; en tot de meeste eene schale gebruikt zynde, kan men nu ook de grootte van verscheiden Oostersche Steden, met éénen opslag van het oog, tegen elkander vergelyken. Van *Babylonie* en *Ninive* vind men thans nauwlyks geen spooren meer. Deze vermaarde Steden lagen in sompige Landstreeken, waar gehouwen steenen kostbaar waren, en men, derhalven, slegter bouwstoffen gebruikte, welken reeds voorlang vervallen, of naar andere Steden gebragt zyn. De tekeningen van de Indische Oudheden op het Eiland *Elephanta* zullen, voor den beminnaar der Oudheden, insgelyks van gewigt zyn. En, schoon wy reeds omstandige beschryvingen van *Persepolis* bezitten, zal men, denk ik, myne reize derwaard, daarom, niet voor overtollig houden. De taalkenner vind hier ten minsten veele opschriften, die hy, tot dus verre, of in 't geheel niet, of zo duidelyk niet, gehad heeft, en de afbeeldingen der overblyfzels van DU CHARDIN en DE BRUIN, in veele stukken van elkander verschillende, kan de Lezer thans onderzoeken, wie van ons geveild hebbe. Daarenboven zullen de liefhebbers der Geschiedenis van den Mohammedaanschen Godsdienst hier ook berigten vinden van verscheide aanhangen, die zy tot heden, of in 't geheel niet, of slegts by naame, gekend, en voor heidenen gehouden hebben".

Den korten inhoud van deeze gewigtige Reize moeten wy onzen Leezeren onder 't oog brengen. Wy ontmoeten daar in eene Beschryving van het Eiland en de Stad *Bombay*, —— Handel en magt der *Engelsche O. I. Maatschappy*, in dat Gewest, en Handel haarer dienaaren op andere Havens aan geene zyne van de *Caap de Goede Hoop*. —— Inwoonders op het Eiland *Bombay*; als *Europeërs*; in *Indiën* gebooren *Roomschcatholyken* of zogenoemde *Portugeezen*; *Hindu* of *Heidenen*; *Parsi* of Vuuraanbidders en *Mohammedaanen*. —— Beschryving der Pagode op het Eiland *Elephanta* — van *Suratte*. — Magt der *Engelschen* aldaar —— de overige Inwooners.

Reis van *Bombay* na *Maskat*. Beschryving van de Stad

Stad en derzelver Inwoonderen. —— Reis van *Maskat* naa *Abuſcähhr*. Beſchryving dier Stad. —— Aanmerkingen op de Reis na *Schiras*. —— Van de omzwervende *Kurden* en *Turkomannen*, en van een *Perſiesch leger*, welke het land verwoestte. —— Aanmerkingen te *Schiras*. —— Beſchryving der overblyfzels van het Paleis te *Perſepolis* en der overige oudheden in die ſtreek. — Verdere aanmerkingen te *Schiras*. —— Terugreis na *Abuſchähhr*. Ligging van het Eiland *Charedsch*. —— Oorlog tusſchen de *Perzen* en den Heere BENDERRIGK, waarin de *Engelſchen* zich wikkelden, —— Aanmerkingen van *Charedsch* en deszelfs inwoonders.

Reis na *Basra*. —— Aanmerkingen over het Kompas der Oosterlingen. —— Beſchryving van *Basra* en haare regeeringsvorm. —— Inwoonders aldaar. —— Ligging van oud *Basra*. —— Oorlog van den *Arabiſchen Stam Kaab* met de *Perzen*, *Turken* en *Engelſchen*; en naderhand tusſchen de Stammen van *Kaab* en *Monteſidsch*. —— Reiswegen door de woestynen van *Basra* en *Bagdad* na *Haleb*. — Duiven post.

Reis op den Eufraat van *Basra* tot *Lemlum*. —— Steden en *Arabiſche Stammen* in deeze ſtreek. —— Reis over *Rumahie* na *Meſched Ali*. —— Beſchryving deezer Stad en van den kostlyken Tempel der *Schiiten* aldaar. Van de overblyfzels van *Kufa*. —— Reis na het graf van EZECHIËL, na *Hell* en *Meſched Hosſein*. —— Beſchryving van *Kerbela* en het graf van *Hosſein*. —— Onderſcheid der *Sunniten* en *Schiiten*. —— Verandering deezer laatſten onder de Regeering van NADIR SCHAH. — Verdere berigten van dien *Perſiſchen held*. —— Beſchryving der Stad *Hell*. —— Ligging der hangende Tuinen te *Babylon*, en van den Tempel *Belus*. Reis na *Bagdad*.

Beſchryving van *Bagdad*, en ligging van oud *Bagdad*. — Graf van MUSA EL KADEN, den Stigter eener Secte der *Sunniten*. —— *Agerkuf* en *Madeien*. —— Handel der Stad *Bagdad*. —— Laater Geſchiedenis van dezelve. —— Regeeringsvorm in die Provincie. — Magt van den *Paſcha*. Aanmerkingen van *Kurdeſtan*.

Aanmerkingen te *Jankſcha*, *Tauk*, *Kerkuk*, *Altinkupri* en *Arbil* of *Arbela*. —— Leerſtellingen der *Jeſidiërs*, van welken men zegt dat zy den Duivel eeren. Aanmerkingen te *Karmelis*, en van den grooten voortgang der

der Roomſche Zendelingen in deze ſtreeke. — Van de *Chaldeeuwſche taal* als hier nog leevend zynde. — Ligging der Stad *Ninive*. — Verſcheide wegen tusſen *Moſul* en *Bagdad*. — Beſchryving der Stad *Moſul* en haarer Inwoonders. — Naamen der dorpen tot dit Paſchalit behoorende.

Reis van *Moſul* na *Mardin*. — Toebereidzels der Oosterlingen, die door de woestynen willen reizen. — Reis met een groote Karavaan tot *Nisſabin*. Aanmerkingen over deeze oude Stad, en de Diſtricten aan dien weg van *Moſul* na *Mardin*. — Van de Stad en de Regering te *Mardin*; van de verſcheide Inwoonders, inzonderheid van de *Schemſie*, aanhangers van eenen zeer ouden Godsdienst, die zich onlangs onder de beſcherming van den Patriarch der *Jakobiten* begeeven hebben.

Reis van *Mardin* over *Diarbekr* na *Haleb*. — Beſchryving van *Diarbekr*, *Soverek*, *Orſa*, en *Biradsjik*, en verdere aanmerkingen op deeze Reis. Lysten der voornaamſte Stammen van *Kurden* en *Turkomannen*, in *Armeniën*, *Natoliën* en *Syrië* in Tenten woonenden. — Afſtand van verſcheide Steden in *Natoliën*.

Aanmerkingen over *Syrië*, en byzonder over de Inwoonders van den *Libanon*. Verdeeling van dit Land. — Verſcheide Volken en Taalen. — *Sunniten*, *Metaueli*, *Jooden* en *Christenen*. — Aanmerking over de *Druſen*. — Derzelver oorſprong, Character en Godsdienst. — Wooning en Godsdienst der *Nasſairiërs* en *Ismaëliten*. — Regeeringsvorm der *Druſen*. —— Laater geſchiedenis van deeze Natie. —— Hun Adel. —— Aardrykskundige beſchryving van hun gebied. — Heerſchappy der *Maroniten* op den Berg *Libanon*. — Adel der *Maroniten* —— Van de zogenoemde Prinſen van *Libanon*. — Beſchryving van *Kersroan* en de Stad *Beirut*. — Verſcheide Diſtricten in het Paſchilit *Tripolis*, die door *Christenen* bewoond worden. — Laatſte verandering op den Berg *Libanon*.

Dit is de ſtoffe, welke in dit Tweede Deel verwerkt wordt, en opgehelderd door een aantal van tweeen vyftig Plaaten, Kaarten, en Opſchriften. Welk een verbaazende voorraad voor den weetgierigen Oudheid- en Geſchiedkundigen; terwyl de Reisgezinde geest zich kan vermaaken met de ontmoetingen onzes geleerden Reizigers, die nogthans tot geene kleinigheden uit-

loo-

loopen, en geen groot gedeelte van het Werk beslaan; en bykans juist zo veel als noodig is om 't zelve te verleevendigen, en aangenaamer te maaken. Zeer veele navorschingen heeft onze Reiziger gedaan omtrent den staat des Godsdiensts in de doorgereisde Gewesten; en wy ons voorgesteld daar van een zeer verkort berigt in onze *Letter-Oefeningen* te plaatzen; dan wy zagen welhaast, dat, hoe zeer wy 't zelve verkortten, 't zelve te lang zou weezen voor ons plan, en ook te gebrekkig. Wy moeten den Leezer, ten deezen opzigte, tot het Werk zelve verzenden, en even min konden wy Land- of Plaats-beschryvingen, waar toe Plans en Kaarten noodig zyn, en in dit Werk zeer kourig voorkomen, overneemen. Eene en andere byzonderheid zal egter tol aan onze Letter-Oefeningen betaalen.

Wegens het Kompas der *Oosterlingen*, deelt ons NIEBUHR de volgende byzonderheden mede. „ Andere Schryvers hebben ons willen verzekeren, dat de Arabiërs, Turken, en Persen voor het Kompas geenen anderen naam hadden dan den Europischen *bussola*. De Arabiërs, die dit werktuig niet by geval op een Schip gezien hebben, kennen het schier in 't geheel niet. Nogthans kunnen de Geleerden het niet te eenemaal ontbeeren, want, wyl zy hun aangezigt, by het gebed, altyd na *Kaba* moeten kéren, hebben zy berekende tafels, in dewelke aangewezen is, naär welke waereldstreek *Mekka* van déze en géne Stad ligt; en als zy een Moskee bouwen, moet de stand der *Kebla*, eene nis naar den kant van *Mekka*, daar naar aangelegd worden. Tot dit gebruik vond ik eene magneetnaald, by eenen Mohammedaanschen Geleerden, te *Kahira*, en deze noemde ze *El magnatis*. De naam schynt aan te duiden, dat men het Kompas in dit Gewest van de Europeërs bekomen heeft. Doch van de afwyking der Kompasnaald, en dat deze zelfs jaarlyks verandert, hadt de gemelde *Schech* niets gehoord. Anders héb ik de Arabiërs het Kompas *Deir* en *Beitel Ibbre* hooren noemen: en de Arabiërs aan den Persischen Zeeboezem noemen het zelve *Käble Nama* of *Rach Nama*. In deze Gewesten benoemt men de verschillende waereldstreeken naar den op- en ondergang van zekere sterren.

„ Het Maleisch en Siamsch Kompas heb ik te *Bombay* van een Indische Portugees uit de streek van Batavica gekrégen. Deeze Persoon hadt by verscheide Landaarden,

zo wel Indische als Europische, als Stuurman gediend, by den *Imâm* van Omâm was hy ook Soldaat geweest: met een woord, hy scheen een regte landlooper te zyn. Desniettegenstaande kon hy het Kompas wel kennen, en dit heb ik alleen van zyne verhaalen opgetékend. De Siammers hebben, volgens zyn berigt, maar 8 streeken op hun Kompas, en dezen noemen zy zo als den wind, die uit deze streeken komt. ——— De Maleijers hebben ook eigenlyk maar 8 naamen voor even zo veele streeken. Hun Kompas heeft nogthans 32 streeken, en wyl zy den stand der kleiner streeken naar de hoofdstreeken uitdrukken, zyn deeze in hunne taal zeer lang.

„ Zommige Reizigers hebben ons berigt, dat de Bedouinen zig op hunne reizen in de woestyne van het Kompas bedienen; doch ik heb by hun dergelyke niet gevonden. Zy kenden dit werktuig niet eens: maar als men merkte, dat ik 'er naar zag, en begeerde te weeten, wat het was, noemde ik het een' uurwyzer, welke my de *Kebla*, dat is, de streek der Stad *Mekka*, aanwees, en men geloofde my hier in zo vastlyk, dat zy zomtyds na de *Kebla* vernamen als zy wilden bidden. Naardien zy gestadig in de woestyn omzwerven, kennen zy de wegen ook zo wel, dat zy geen Kompas noodig hebben. Het kan egter wézen dat zy zich des nagts eenigzins na de sterren rigten".

Het zal veelen onzer Lezeren niet ongevallig weezen, hier een berigt aan te treffen van de toerusting, welke onze Reiziger, naar het voorbeeld der Oosterlingen, maakte, om door onbewoonde Gewesten te trekken: hy geeft het ons, daar hy zyne Reis van *Mosul* na *Mardin* beschryft. „ Myn geheele Keukengereedschap was in eenen zak gepakt. Dezelve bestond uit twee potten met dekzels, die in elkander gezet konden worden, uit een paar schotels, en eene koffykan, alles van koper en vertind. Dit zal reeds ménigen Europeër thans, daar men zo sterk tegen het gebruik van koper in de Keukens yvert, niet gevallen. Maar dit kan ik verzekeren, dat men 't zelve in het Oosten zo wel vertint, als het in Europa weinig geschied. De Regéring is zeer streng, en een Koperslager, die tot het vertinnen van Keukengereedschap slegt tin wilde gebruiken, zou zeer scherp gestraft worden. Men vertint het zo wel van buiten als van binnen, de Koks houden het zeer schoon,

en men heeft daarom in het Oosten de kwaade gevolgen van het gebruik van Koperwerk in 't geheel niet te vreezen, waar over men in Europa zo veele klagten hoort. Voor zout, peper, en kruiden, had ik een houten doos, die, in verscheiden afdeelingen, op elkander kon geschroefd worden. Lepels, messen en vorken heb ik behouden, schoon men die in het Oosten niet gebruikt, wyl het vleesch in kleine stukken gesneden, en met de pilau opgedraagen wordt. Tafels en stoelen kent men hier in 't geheel niet. Myn tafellaken was een rond stuk léder, rondom met yzeren ringen, door welke men een koord doet, en met eenen haak aan den zadel hangt. Ik had een halfdozyn koffykoppen (maar geen schoteltjes) allen in eene houten doos, overtrokken met leder, die men overal kan nederwerpen, zonder dat men behoeft te vreezen dat de kopjes gebrooken zullen worden; voor geele waschkaarsen had ik dergelyke doos, in een lederen zak. Binnen in het dekzel van dezelve is een pyp, waar in men het licht zet, en men heeft, derhalven, geen anderen kandelaar noodig. Myn lantaarn was van binnen van hetzelfde maakzel, als de kleine ronde papieren lantaarns, die de Jongers in Europa wel pleegen te maaken, en dezelve had een blikken bodem en dekzel. Als men dezen zamenlegt, beslaat hy ook niet veel plaats in den Reiszak. Water vindt men op dezen weg overvloedig, dus had ik hier geen geiten vel noodig, om voorraad van water mede te neemen. Maar elk heeft eene waterkruik van dit léder aan zyn paard hangen: om te kunnen drinken naar welgevallen; en een koperen wel vertind schaaltje in zyn boezem, om zich daar van te bedienen by eene fontein of aan eenen stroom. Brandewyn kan men in alle steden, waar Christenen wonen, genoeg krygen; ik nam daarom telkens eenen voorraad daar van in een eigenlyk daar toe bereid geitenvel. Want, wyl men op de reis dikwyls zeer verschillend water vind, zyn de Christenen van gedagten, dat het goed voor de gezondheid zy, als men het met een weinig brandewyn mengt. Maar dit is gantsch geen aangenaame drank. Wegens het verschillend water, eeten de Mohammedaanen gaarne knoflook, by aldien zy het kunnen bekomen. Myn voorraad van eten bestondt voornaamlyk in ryst en boter. De boter is gesmolten, en wordt in een lederen kruik bewaard. Verders had ik be-

ſchuit, als ook meel, om onder den weg versch brood te kunnen bakken, gedroogde vrugten, in de zon gedroogd, vleesch, koffy, enz. Voor dat men uit eene Stad vertrekt, voorziet men zich gemeenlyk ook van dikke melk. Deze wordt in een zak geſchud, en, naar maate dat het water afloopt, telkens andere melk 'er by gedaan, tot dat men denkt kaas genoeg te hebben. Wanneer men die naderhand weêr met water mengt, geeft zulks voor eenen dorſtigen Reiziger eenen aangenaamen en verkoelenden drank, en met beſchuit gegéten, is het voor eene graage maag eene goede ſpys. Op zulk eene Reis moet men altoos niet lekker zyn, of men is 'er kwalyk aan. Myne Perſiſche tabakspyp had ik in eenen lederen zak voor aan den zadel hangen. Myne tent was ſlegts klein, en op deze Reis gebruikte ik dezelve haast in 't geheel niet, om niet te veel Arabiſche gasten by my te lokken. Myn bed beſtondt in eene matras, eene dunne deken, en een hoofdkusſen. De Oosterlingen ſlaapen altoos in hunne klédeten. Doch zy zyn daarom niet minder reinlyk dan de Europeërs, die dikwyls ſchoon linnen aantrekken: want zy wasſchen en baden zig te meer. Een tapyt is op zulk eene Reis een noodzaaklyk ding. Want, daar men zich legert, het zy in een huis of op het openveld, wordt dit aanſtonds uitgeſpreid, en men heeft eene zindelyke zitplaats. Myne kleederen, boeken en dergelyke, had ik in twee reiszakken, en de werktuigen in derzelver behoorelyke kasſen. Voor deze myne pakkadie, voor my en myn bedienden, huurde ik maar drie paarden".

Om iets van eenen anderen aart te geeven. „Verſcheide *Sunniten*" ſchryft NIEBUHR, „hebben my willen verzekeren, dat men niet met zekerheid weet, waar ALI, de ſchoonzoon van hunnen Profeet, begraaven is, en het is ook niet onwaarſchynlyk, dat zyne naastbeſtaanden getragt hebben zyne begraafplaats voor zyne vyanden te verbergen. Doch de *Schiiten* toonen zyn graf te *Meſched Ali*, in de Moskee. Zy zeggen dat ALI bevolen heeft, dat men zyn lichaam, als hy zou geſtorven zyn, op eenen Drommedaris zou leggen, en hetzelve begraaven op de plaats, waar dit dier zou blyven ſtaan, na dat men 't uit *Kuſa* zou gedreeven hebben. Een wonderlyk bevel van zulk een verſtandig Heer als men

ALI

ALI beschryft. Ondertusschen heeft dit gewaand graf gelegenheid gegeeven dat hier eene Stad gebouwd is. De Moskee, boven dit graf gebouwd, heeft een allerkostbaarst dak, door den verwoester van Persie, NADIR SCHAH, bekostigd. Doch wat doet zulk een dwingeland niet om het gemeen te blinddoeken? Dat hy den grooten koepel en het dak der twee daarbystaande torens met koper heeft laaten bedekken, is zulk eene buiten gemeene zaak niet; maar al dit koper is in het vuur verguld, en zo zwaar, dat tot elke plaat, van 8½ duim in 't vierkant, een *toman* gouds, dat is omtrent 10 ryksdaalers, zyn gebruikt (*). Dit maakt eene pragtige vertooning, voornaamlyk als 'er de zon op schynt: en wyl dezelve niet alleen hoog is, maar ook de gansche stad hoog ligt, ziet men den gemelden koepel op een afstand van vyf of zes duitsche mylen. Boven op den koepel, waar men op de Turksche Moskeén gemeenlyk een halve maan of slegts eene steng ziet, staat hier een uitgebreide hand, welke de hand van ALI zal verbeelden". De Heer NIEBUHR ging 'er niet in: dewyl hy zyne nieuwsgierigheid misschien zou hebben moeten betaalen met een Mohammedaan te worden; en hy geeft een beschryving van de kostbaarheden die men hem verhaalde dat 'er in gevonden wierden: op welk verhaal het hem niet ongeloofiyk voorkomt, 't geen men hem van een Arabier vertelde, die op 't gezigt derzelver verstomd stondt, en, als men hem eindelyk herinnerde te bidden, antwoordde: „ waarlyk „ ik

(*) MOHAMMED MAHADI KHAN merkt daaromtrent het volgende aan in de Geschiedenis van NADIR SCHAH. „ De Godvrugtigheid van NADIR SCHAH gaf hem aanleiding om het dak der heilige Moské (Mesched Ali, of gelyk de Persische Schryver dezen oord noemt, te *Nedsjef esscheraf*) te laaten vergulden. —— De kosten bedroegen eene zeer aanzienlyke som. De muuren van dit heilig gebouw werden door de milddaadigheid van haare Majesteit de Keizerin, de verlichte CUHERSCHAD BEGUN verbeterd, welke daar toe uit haare eigen schatkist honderd duizend *naderis* (waarschynlyk rupien, en dus 66,666 ryksdaalders) bestemde. Daarenboven gaf zy een reukvat met edelgesteenten, en een vat van zuiver goud om wierook in het heilig huis daar in te branden. —— Tot verbetering der Moské te *Kerbelai* (Mesched Hossein,) liet de Sultane KARIA BEGUN, dogter van den SCHAH HOSSEIN, door den Schatmeester van haar Serail 20,000 *naderis* (omtrent 13333 ryksdaalders) betaalen.

„ ik had, wegens de groote kostbaarheden, waar mede „ men dit Graf vercierd heeft, vergéten aan GOD te „ denken"!

„ Deeze Stad wordt door de *Schiiten* uit alle oorden, even als *Mekka* door de Aanhangers van alle Mohammedaansche Secten, met veel Godsdienstigheid, bezogt. De Schiiten willen zelfs naa hunnen dood nog bedevaarten na deze by hun voor heilig gehoude Stad doen: want niet alleen worden uit nabuurige Steden, maar uit Persie, ja zelfs uit Indië, dooden herwaards gebragt. Dit is veel voordeel voor de Stad. Ik vraagde of men op elken dag wel zeven dooden konde tellen, die van vreemde plaatzen herwaards gebragt werden, en men meende dat dit niet te hoog gerekend was. Volgens deze rekening zouden dus 's jaarlyks twee duizend vreemde lyken hier begraaven worden. Wie ryklyk betaalt, krygt een graf naby de Moskee van den Iman, wie maatig betaalt kan nog binnen den Stadsmuur begraaven worden, en wie niet meer dan 4 of 8 stuivers wil geven, die wordt eene plaats buiten de Stad aangeweezen. Ik geloof niet dat in de Moské zelve lyken begraaven worden. Men vindt ten minsten, in andere Moskeën der Mohammedaanen, geen begraafplaatzen, dan alleen van den Stigter, by geval ook wel van zyne Vrouw en Kinderen. In het algemeen hebben de Mohammedaanen hunne begraafplaatzen niet gaarn binnen de Stadsmuur."

De Heer NIEBUHR heeft de beschryving zyner Reize van *Haleb* na het Eiland *Cyprus*, na *Jerusalem* en andere Steden van dit Land; als mede eene Reis van *Haleb* door *Natolien* na *Konstantinopel*, en van daar door *Europisch Turkyen* na *Poolen*, gelyk ook eenige verzamelde berigten van *Africa* voor een Derde en Laatste Deel bestemd. 't Welk, indien GOD hem leeven en gezondheid schenkt, eerlang zal volgen, en waar agter de Leezer het Register over 't geheele Werk zal vinden.

Hollands Rijkdom, behelzende den oorsprong van den Koophandel, *en van de* Magt *van dezen Staat; de toeneemende vermeerdering van deszelfs* Koophandel *en* Scheepvaart; *de oorzaaken, welke tot derzelver aanwas medegewerkt hebben; die, welke tegenwoordig tot derzelver verval strekken; mitsgaders de middelen, welke dezelven wederom zouden kunnen opbeuren, en tot hunnen voorigen bloei brengen. Uit het Fransch vertaald. Vervolgens overgezien, merkelijk veranderd, vermeerderd en van verscheiden misslagen gezuiverd. Door* Mr. ELIAS LUZAC, *Advocaat voor den Hove van Holland, Zeeland en Westfriesland. Eerste Deel. Te Leyden by* Luzac *en* van Damme, 1779. *Behalven het Voorwerk en den Bladwyzer,* 370 *bladz. benevens nog een aantal van Bylagen,* 144 *bladz. beslaande.*

Het overgroot belang, dat ons Vaderland in den Koophandel en Schcepvaart heeft, maakt natuurlyk een Boek, 't welk ons belooft een verslag van deszelfs oorsprong, enz. als in den bovenstaanden Tytel gemeld wordt, te zullen geeven, tot een zeer algemeen voorwerp van de nieuwsgierigheid onzer Landzaaten. Men heeft zulks reeds gezien, toen het in de Fransche Taal, onder het opschrift, *la Richesse de la Hollande*, te voorschyn kwam; en men mag op goeden grond verwagten, dat de tegenwoordige Nederduitsche uitgave veeler leesgierigheid niet minder uitlokken, en tevens aan oordeelkundigen meerder voldoening verleenen zal; daar de Uitgeever geene moeite gespaard heeft, om het zelve ten naauwkeurigste te beschaaven. 'Er was naamlyk, toen het Fransche Werk het licht zag, wel dra eene Nederduitsche vertolking van vervaardigd: doch de opletten de Heer en *Mr. Luzac*, niet in alle deelen voldaan zynde over het Fransche Werk, is van oordeel geweest, dat het niet raadzaam ware eene bloote vertaaling van het zelve voor den dag te brengen. Zulks heeft hem genoopt dezelve over te zien; en te gelyk, die overzetting, daar ze, zynes oordeels, behouden kon worden, in haar geheel laatende, het Werk zelve te verbeteren: en dus eene meer voldoende Nederduitsche behandeling van dit gewigtig onderwerp aan te bieden. —— Naar zyn voorgestelde plan, in een vroeger Berigt aangekondigd, en vervolgens ter uitvoeringe gebragt,

bragt, heeft hy (1.) „ alle de stukken, welke in 't „ Fransche Werk doorgaande in 't Werk zelf zyn in- „ gelast, gedeeltelyk, en voor zoo verre dezelve on- „ zen Landgenoten of genoeg bekend, of in andere „ boeken ligt te vinden zyn, weggelaten, gedeeltelyk „ voor zoo verre die minder bekend, of zoo gemaklyk „ niet te vinden zyn, by wyze van Bylaagen agter „ het Werk gevoegd. (2.) Ook heeft hy in 't Werk „ zelfs eenige verschikkingen gebragt; misgaders (3.) „ de vryheid genomen, om te verhelpen of te verbe- „ teren, dat gene, het welke hem toescheen niet naau- „ keurig genoeg aangetekend of verhandeld te zyn: „ en eindelyk (4.) 'er dat gene by te voegen, het „ welk hy oordeelde met het onderwerp van het boek, „ en met het doelwit, tot welk het geschreven is, te „ vlyen". —— Wat wyders de hoofdschikking van het Werk betreft, zyn Ed. heeft zig, zo veel het weezen-lyke aangaat, aan de eigenste orde gehouden, om dat dezelve hem toescheen vry natuurlyk te zyn.

Dit Werk naamlyk begint, na eene voorafgaande Inleiding over het hoofdbedoelde, en het gewigt van dit onderwerp, met eene naspooring van de Scheepvaart en den Koophandel der Hollanderen van de oudste tyden af, tot op de vereeniging der vrye Nederlandsche Gewesten, tot eenen gemeenen Burgerstaat. Vervolgens ontvouwt de Schryver den voortgang hier van, zints dien tyd, tot op de Munstersche Vrede. En verder slaat hy het oog op derzelver staat, zedert dat heuchelyke tydstip, tot op onze dagen. —— Na deeze geschiedkundige voordragt is het Werk verder geschikt, ter overweeginge van de oorzaaken van de opkomst en den bloei des Koophandels en der Scheepvaart in Holland; benevens die van derzelver vermindering en ondergang; en ten laatste van de middelen, welken dezelven kunnen opbeuren en doen herleeven. —— Het eerste gedeelte van dit Werk, dat wy thans onder handen hebben, bepaalt zig tot het geschiedkundige beloop van de Scheepsvaart en den Koophandel, in de twee eerstgemelde Tydperken.

Aanvanglyk verledigt zig des onze Schryver, ter naspooringe van 't geen de Oudheid ons aan de hand geeft, om te ontdekken, hoe vroeg de Inwoonders deezes Lands zig al op de Scheepvaart en den Koophandel toegeleid,

..e, welke voortgangen zy daarin gemaakt hebben, ..ze zig, ter affchuddinge van het juk der dwing- ..enlyk en gewapender hand tegen Filips den II en vervolgens, by de Utrechtfche Unie, ..ot een nieuw Gemeenebest leiden. —— ..e legt hy 't 'er byzonder op toe, om een .. denkbeeld tegen te gaan, dat naamlyk de .., zo niet geheel, ten minfte voor het groot- ..te, zig eerst by de Hollanders gevestigd heeft, den opftand tegen Spanje. Hier tegen tragt hy ..en zien, dat de Scheepvaart al van ouds her hier ..ande plaats gehad heeft, op zodanig eene wyze, ..t ze opmerking vordert; dat men 'er al vroeg werk gemaakt heeft van den Koophandel; en dat dezelve, geduurende dit eerfte tydperk, reeds dermaate is uitgebreid geworden, dat de Natie daardoor in ftaat gefteld werd, om den Spaanfchen Vorst tegenftand te bieden; en voorts, van de verdere gunftige omftandigheden gebruik maakende, die hoogte te beftygen, welke zy beklommen heeft. Ter aantooninge hier van bepaalt zyn Ed. zig eerst tot de Scheepvaart, en ontvouwt vervolgens den Koophandel, met eene afzonderlyke overweeging van de Visfchery, den Koophandel en de Manufactuuren.

Onze Schryver heeft dit Stuk zeker met meer opmerkzaamheid behandeld, dan tot nog door anderen gefchied was; en ons langs dien weg verfcheiden byzonderheden doen gadeflaan, welken men alvoorens zo naauwkeurig niet in agt genomen had; 't welk hem tot lof verftrekt. Het komt hier inderdaad eenigzins vreemd voor, dat onze vroegere Schryvers, die bepaaldlyk over den Koophandel van ons Gewest fchreeven, zo weinig werks maakten van na te fpooren, wat onze Voorvaders hier omtrent al van ouds her verrigt hebben. Uit dien hoofde kunnen wy des Autheurs verwondering daarover, by deeze behandeling van dit onderwerp uitgedrukt, genoegzaam billyken. Maar niet zo gegrond komt het ons voor; dat zyn Ed., op eene foortgelyke wyze, dit zogenaamde verzuim vry fterk ten laste legt aan onze Gefchiedfchryvers in 't algemeen; en wel byzonder ook onzen Vaderlandfchen Historiefchryver onder die befchuldiging betrekt. Eene zo onderfcheiden melding toch van onze Scheepvaart en Koophandel behoorde,

mag men zeggen, niet regelrecht tot het plan onzer Geschiedschryveren; en vooral niet tot dat van den Heer *Wagenaar*; als uit deszelfs Voorreden voor zyne Vaderlandsche Historie duidelyk is af te neemen. Daarbenevens is dit onderwerp, blykens de aanhaalingen uit de Vaderlandsche Historie in dit Werk, by den Heer *Wagenaar* niet geheel onopgemerkt gebleeven; vooral niet, zo dra de Scheepvaart en Koophandel onzer Natie dien invloed op 's Lands Geschiedenissen kreeg, dat het in zyn plan viel, om 'er breeder van te gewaagen. Voor 't overige is het niet te verwonderen, dat iemand, die zig met opzet verledigt om een zeker bepaald onderwerp na te gaan, daaromtrent meer ontdekt, dan een ander, die 'er zig zo opzetlyk niet op toegeleid heeft. —— 't Was te wenschen, dat onze Schryver den Heer *Wagenaar* hieromtrent met meer heuschheid behandeld had, dan hy gewoonlyk in dit gedeelte doet; te meer, daar zyne weezenlyke aanmerkingen niet zo zeer betrekkelyk zyn, tot het geen die Heer verkeerdlyk te boek gesteld zou hebben, als wel tot het geene door hem zo juist niet gadegeslaagen zoude zyn. —— Leefde die vlytige navorscher van 's Lands Geschiedenissen nog; hy zou, vermoedelyk, onzen Autheur in denzelfden smaak beantwoord hebben, als hy wel eer aan den geagten Heer *te Water* schreef, toen deeze hem vriendlyk raadpleegde over eenige byzonderheden nopens het Compromis der Edelen, en hem tevens het Plan van zyn ondernomen Werk desaangaande ter proeve zond. „ Ik „ bespeur, (was zyne taal,) in dit geval, zo wel als „ dikwils, in anderen, dat het veel verschilt, eenig „ werk gemaakt te hebben van 's Lands algemeene His- „ torie, of eenig byzonder merkwaardig punt derzelve, „ in den grond, te hebben uitgehaald". (*) — Wy hebben niet konnen afzyn van dit in 't voorbygaan te melden; en zullen nu voorts, om dit Artykel niet te breedvoerig te maaken, ons slegts bepaalen tot eene opgave van des Autheurs samentrekking van 't geen hy, zo nopens het eerste als tweede Tydperk, oordeelt geschiedkundig aangetoond te hebben; bestaande ten opzigte van het eerste Tydperk in het volgende.

„ 1. Dat onze voorvaderen, of de oude bewooners de-

(*) *Brieven van en aan* J. WAGENAAR. *Bladz.* 184.

dezer gewesten, al van de vroegste tijden af, zich op de Vaart, de Visscherij, den Koophandel en de Handwerken toegelegd hebben.

2. Dat die verschillende takken van bestaan en werkzaamheid, van tijd tot tijd, geduurig zijn aangegroeid.

3. Dat de komst en 't verblijf der Romeinen, in deze landstreeken, de vaart en koophandel sterk hebben doen aanwassen.

4. Dat dezelven nog merkelijk hebben toegenomen onder de regeering der Graaven.

5. Dat de eerste koophandel gedreeven is geworden naär de gewesten, thans bekend onder de benaaming van Duitschland, Vlaanderen en Brabant.

6. Dat de koophandel op Engeland de eerste zeehandel is welke uit deze landen is gedreeven; en dat die altijt gehouden is voor eenen grooten en gewichtigen tak van den algemeenen koophandel onzer Gewesten.

7. Dat naderhand bij dien handel is gekomen de vaart en koophandel op de Oostzee, en in 't algemeen op de Noordsche landen.

8. Dat die vaart en koophandel alle anderen hebben overtroffen, en ons de vaart en den handel naar 't Westen bezorgd.

9. Dat uit de samenvoeging van die verschillende vaart en handel, geboren uit de visscherij, ondersteund door de handwerken, andere takken van koophandel zijn gesprooten; welke de algemeene vaart en handel dezer Landen geduurig hebben doen toenemen, en ver boven alle andere Europische volken doen uitmunten.

10. Dat die algemeene vaart en handel, ten tijde van den opstand tegen Filips, tot eenen zeer aanzienlijken stand waren gereezen.

11. Dat ook, op dien tijd, de zeven vrije Gewesten bereids waren zeer rijk en magtig.

12. Dat het algemeen heerschend gevoelen, als of de Vaart, de Koophandel en de Handwerken van onzen Vrijen Staat, eerst na den opstand van Spanje geboren, of aanzienelijk geworden zouden zijn, eene dwaaling is".

Hier mede deeze onderwerpen tot op dien tyd afgehandeld zynde, vat de Autheur dezelven op nieuw op; om ze, zedert de opkomst van den Vryen Staat, insgelyks onder het oog te neemen. By derzelver beschou-

ſchouwing, van dien tyd af tot op de Munſterſche Vrede, komt in overweeging, de opkomst en ſtaat van de Oostindiſche en Westindiſche Maatſchappyen in Holland; de Levantſche Handel; de Noordſche Visſchéry en Koophandel; de Manufactuuren; de Handel op Engeland, Frankryk, Spanje en Duitschland; benevens het vaaren op vragt van de eene op de andere haven. —— Het daaromtrent verhandelde trekt onze Autheur ten laatſte indeezervoege te ſamen. „ Wy hebben, zegt hy, aangetoond, hoe onze ſcheepvaart en koophandel, ſedert den opſtand tegen Spanje, zyn toegenomen; en in 't byzonder

„ 1. Dat de oorlog tegen Spanje ons in Oostindië den rijken handel van het Oosten in handen heeft doen vallen.

2. Dat dezelfde oorlog ons eenen rijken handel in de Westindië heeft doen verkrijgen.

3. Dat door die twee nieuwe takken van vaart en koophandel, de anderen, welken 'er bereids waren, merkelijk zijn aangewasſen.

4. Dat ook door dezelve nieuwe en tot nog toe onbekende fabrieken zijn opgekomen.

5. Dat de vaart en handel op de Levant, daarbij komende, door dezelven merkelijk zijn onderſteund.

6. Dat de walvischvangst, of in 't algemeen de visſcherij in 't Noorden, al mede nieuwe voorwerpen van koophandel voortgebragt, en de vaart vermeerderd hebben.

7. Dat het vaaren op vragt een aanzienlijk deel van de algemeene vaart en koophandel is geworden.

8. Dat de fabrieken en neeringen door vreemde vluchtelingen, die in de vrije Nederlanden eene ſchuilplaats tegen Geloofs- en Burgerdwang kwamen zoeken, nog verder aangewakkerd zijn geworden.

9. Eindelijk, dat alle die verſchillende takken, haare vrugtbaarheid aan elkanderen mede deelende, elkanderen hebben onderſteund, verrijkt, en den algemeenen koophandel dezer Landen tot dien luisterrijken ſtaat gebragt, in welken dezelve bij 't ſluiten van de Munſterſche Vrede is gezien. —— Zij hebben denzelven vooral in Vrankrijk ſterk doen aangroeien, naarmaate dat de Franſchen hunnen handel op Amerika hebben weeten uit te breiden".

Va-

Vaderlandsche Katechismus, of Zamenspraak over de Liefde tot het Vaderland. Te Utrecht, by Is. van Driel *en* de Wed. J. v. Schoonhoven, 1779. 75 *bl. in gr.* 8*vo.*

Een klein doch dierbaar Boeksken; het eerste Werkje van een jong Man; een leerling van den Hoogleeraar M. TYDEMAN, die 'er een zeer korte Voorrede voor geplaatst heeft: waar in hy betuigt „ Zaaken, die nooit genoeg geleerd, nooit te veel overdagt worden, worden ook nimmer te veel gezegd, noch in openlyken druk voorgesteld. Vindt gy, (waarde Vaderlanders,) mogelyk, niets nieuws in dit Boekje, 't zal des niet min nuttig zyn voor uwe Kinderen; leest en proeft. 's Schryvers zedigheid belet hem nog, zig te noemen, en, zonder myne sterke aanraading, zoude hy niet in het publyk verscheenen zyn."

De *Onderwyzer* geeft zynen *Leerling* een zeer geleidelyk denkbeeld wat hy door 't Vaderland; wat door de Liefde tot hetzelve te verstaan hebbe; „ 't is de geneigdheid tot het zelve, als een „ begeerlyk voorwerp, gepaard met eene zugt, om deszelfs behoudenis, en geluk, met al zyn vermogen, te behartigen en „ te bevorderen." —— Deeze liefde, afgescheiden van geboorte, opvoeding, enz. „ ontstaat uit de kennis en hoogagting der „ weldaaden en voorregten, die men in zyn Vaderland geniet." —— Hier uit neemt de *Onderwyzer* gelegenheid om zynen *Leerling* de Voorregten en Weldaaden van zyn Vaderland, ons *Nederland*, onder 't oog te brengen. 't Geen hy op een eenvoudigen en onopgesmukten trant doet. Byzonder de Landsgesteltenis, den Godsdienst, het Staatsbestuur, en de Vryheid in overweeging neemende. —— Ten opzigte van het laatste voorregt aantoonende hoe wy dit verkreegen hebben. —— Dit leidt den Onderwyzer natuurlyk op, om de pligten die eenen Liefhebber des Vaderlands te betragten staan, aan te dringen, als Godsdienstigheid; Gehoorzaamheid aan de Hoogemagten; Liefde tot zyne Medevaderlanders; het waarneemen van een Beroep. Te welker gelegenheid hy zynen Leerling tegen de Luiheid of Ledigheid waarschuwt: dewyl, „ de Mensch, werkloos zynde, en zyne gedagten met geene nuttige dingen bezig houdende, weldra „ vatbaar wordt voor allerlei verleidingen en ongeregeldheden, „ zich alleen met zinlyke vermaaken ophoudt, tot welke geduurige kosten vereischt worden, die zyne bezittingen uitputten, en „ hem den armoedigsten staat veroorzaaken. — Een lui Mensch „ is, ten opzigte van het nut zyns Vaderlands, als een doode; „ maar, ten aanzien van het kwaad, allerwerkzaamst en leevendigst. Ten opzigte van het goede en nutte is hy als een doode, om dat hy niets toebrengt tot het welzyn der maatschappy, „ en kan dus als iets overtolligs aangemerkt worden. Ten opzig-

„ te

„ te van het kwaad is hy allerwerkzaamst en leevendigst, om dat, „ gelyk te voren gezegd is, de luiheid een bron van ongereldheden is, die op den evenmensch invloed hebben, en by den persoon alleen niet kunnen bepaald blyven. By voorbeeld: is een „ Luiaard arm, hy is verstoken van een bestaan, wordt een last „ voor zynen evenmensch, die door onverdiende aalmoesen hem „ onderhoudt; heeft hy eenig vermogen, weldra zal het zelve „ verteerd zyn, en hy zal insgelyks tot armoede vervallen, en tot „ bezwaar zyner medeburgeren geraaken. Is hy ryk; hoe wisselvallig is de rykdom niet: en geene schatten zyn zo groot, of „ dezelve kunnen doorgebragt worden, waar toe luiheid de grootste aanleiding geeft, en daar door onttrekt hy aan het vaderland „ dat nut, het welk hy het zelve, door zyne schatten wel te besteeden, had kunnen toebrengen: een ieder toch is verpligt, „ naar zyn vermogen, tot het welzyn des Vaderlands mede te „ werken; ryken, door hunne goederen; minder vermogenden en „ armen, door zig toe te leggen op kunsten, weetenschappen en „ handwerken." —— Voorts onderwyst hy zynen *Leerling* in de pligten, die de Nood des Vaderlands vordert, en toont hoe deeze Liefde niet met de Menschliefde noch met Gods Woord stryd t.

Aan deeze onderwyzende Zamenspraak, zyn, als bylagen, gehegt, eenige Voorbeelden van Vaderlands-Liefde, uit de *Nederlandsche Geschiedenis*. Prins WILLEM DE I. —— Het Verbond der Edelen. —— De Graven van EGMOND en HOORN. —— Het inneemen van den *Briel*. —— De belegering van *Haarlem*. —— De belegering en het ontzet van *Leiden*. —— Het verrassen van *Breda*. —— Slag by *Nieuwpoort*. —— Het veroveren der *Spaansche Zilvervloot*, door PIETER PIETERSZOON HEIN.

Deeze voorbeelden, leezen wy in eene aantekening, by het eerste, zyn meestendeels woordlyk uit de *Vaderlandsche Historie*, van den Beroemden WAGENAAR overgenomen. Men heeft ze niet vermenigvuldigd om het Werkje daardoor niet te veel te doen uitdygen, en te kostbaar worden.

Redenvoeringen van den Heere J. C. BLUM, *Schryver van de Sentimenteele Wandelingen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsteldam, by* A. B. Munnikhuisen, 1779. *In 8vo.* 174 *bladz.*

De Heer BLUM hebben wy, in zyne *Sentimenteele Wandelingen*, vergezeld (†). In dit stukje komt hy voor als Leeraar. Doch geen Zending hebbende, en een *Leek* zynde, gelyk hy zelve verklaart, oordeelt hy het noodig zichzelven en zyne *Medertdenaars* te

(†) Zie *Algem. Vad. Letter-Oef.* hier boven *II.* 331.

te verdeedigen. Deeze Verdeediging maakt een aanvang van dit Werkje; en als ware het daar door nog niet genoeg gedekt, heeft hy 'er, ten flot, eene *afgevergde Verantwoording aan zynen waarden Vriend* NEAULITES bygevoegd: weshalven deeze Redenvoeringen dubbel gewapend het licht zien. Wy willen hem de vryheid van op zynen trant te onderwyzen en te ftichten niet betwisten; en moeten bekennen dat deeze Redenvoeringen, zo wel als zyne Wandelingen, *Sentimenteel* zyn, en van denzelfden deugdbevorderenden aart als wy van deeze, ter bovenaangehaalde plaatze, getuigd hebben.

Zy maaken een zevental uit, en voeren de volgende opfchriften. I. *Over de waarde en voortreffelykheid van het Vrouwlyk Geflacht.* Uitgefprooken in een gezelfchap van jonge Juffers. —— II. *Lykreden by het Graf van onzen Vriend* PHILOCURUS. —— III. *De Gefchiedenis van* HANNA. Eene Leerreden, uitgefprooken in eene Zondagsvergadering. —— IV. *Over de nuttigheid van een vroeg deugdzaam leeven.* Uitgefprooken in een gezelfchap van Jongelingen. —— V. *Lykreden, uitgefprooken by het Graf van mynen Vriend* SERENUS. —— VI. *Dat men ook goed moet fchynen.* Eene Leerreden in een Zondagsgezelfchap gehouden. —— VII. *Tegen den roekloozen Wellust.* Uitgefprooken in een gezelfchap van Jongelingen.

Zyne Lykreden by 't Graf van PHILOCURUS vangt hy dus aan. „ Ik zie u thans, myne Heeren! tot het vieren van eene treurige plegtigheid byeen vergaderd. Hy, dien wy thans beweenen, wiens zielloos overfchot wy thans ten graave brengen, was onze vriend en metgezel. Hoe weinige dagen is het geleden, dat men hem nog in 't best van zyn leven, en in volkomene gezondheid, in het midden van ons gezien hebbe. Eene ziekte, die gewoonlyk van korten duur, en van weinig gevaar is, heeft hem overvallen. Nauwlyks had dezelve hem getroffen, of zyne leevensgeesten waren reeds uitgeput. Nauwlyks heeft hy den tyd gehad om zyne ziekte te gevoelen, veel minder om op zyn voorig leven te rug te zien, of aan een voor hem misfchien niet zeer aangenaam toekomend leeven te denken. Midden uit den draaikring der vermaaken, is hy eensklaps tot den ftaat der wezenloosheid overgebragt. Hy, die nog zo veel dacht te gevoelen, die den kring zyner vergenoeging zo wyd en met zo goeden fmaak wist uit te breiden, hy die voor al het fchoon enkel gevoel en aandoening was, —— is thans voor altoos van gevoel en aandoening beroofd. Eén verfchriklyke flag heeft alle de fnaaren van dit zo welluidend inftrument op éénmaal verbroken. Deeze plotslyke verandering doet ons allen verbaasd ftaan. —— Algoede God! wy aanbidden uwen weg, fchoon dezelve ons duister en onnafpoorlyk fchynt. Onze vriend, dit moeten wy, met eene hartgrondige droefheid, bekennen, was, op het oogenblik, toen het uwe Wysheid behaagde hem uit deeze Waereld weg te neemen, misfchien zeer weinig tot deeze groote omwenteling bereid. En echter zyt gy 't, die

hem weggenomen heeft! Midden in zyn ongestoord geluk, midden in het genot van eene nimmer gekrenkte gezondheid, midden in den bloei van zyn leven, dacht hy niet behoeven te vreezen, dat de nacht hem op éénmaal zou overvallen, dat een onverwacht toeval den snellen loop van zyn bloed zou stuiten, en hem, op het zelfde oogenblik, van het bezit zyner eerampten en goederen berooven. Alle zyne ontwerpen waren nog zeer wyd uitgestrekt, juist op dienzelfden tyd was hy nog in een aanslag ingewikkeld, dien de Vriendschap zelve moest afkeuren, en die gansch niet overeenkomstig was met eene welbedachte Zedeleer. Dit alles, myne Heeren! wanneer gy het te recht overwegen wilt, moet u even bedroevend voorkomen als zyne dood zelve."

Over de nuttigheid van een vroegtydig deugdzaam leeven spreekende, laat onze *Sentimenteele Leeraar* zich, onder andere, dus hooren? „Hoe gaarne ik nu ook wil toestemmen, dat een buitengewoone trap van deugd niet zonder zelfverlochening, en opoffering, van eenige zinlyke vermaaken kan verkreegen worden, hou ik my echter verzekerd, dat de Godvrugtigheid niet van alle vreugd ontbloot is, dat deeze vreugd alle andere in duurzaamheid te boven gaat, en zelfs tot eene buitengemeene leevendigheid en eene aangenaame verrukking kan opstygen. Hoe gaarne, myne tedergeliefde Vrienden! hoe gaarne zou ik zien dat gy deezen *nectar* des levens geheel onvervalscht mogt smaaken! dit kunt gy nooit doen, wanneer gy niet vroegtydig aan God denkt, wanneer gy niet van de lente van uw leven dat nuttig gebruik maakt, zonder het welk gy het grootste en beste doel niet kunt bereiken. Zugt tot vermaak is uwen leeftyd eigen. Ik heb dezelve insgelyks gevoeld, en ik heb zo lang niet geleefd dat ik voor dezelve ongevoelig zou zyn. Dit is de natuur zelve. Tracht naar vermaak, is haar gebod. Ik durf van u vertrouwen, dat gy van allen de vermaaken, welken zich voor u opdoen, het onschuldigste zoudt kiezen, zo ras gy eene rechte kennis van dezelve hadt, en die met uwe eigene waardigheid wist overeen te brengen. Dan zoud gy begrypen, dat het zintuiglyk vergenoegen niet alleen, en met uitsluiting van allen anderen moet gezocht worden, dat het zelve verganglyk is, en dat het, in overmaat, nooit zonder nadeel kan genooten worden. Wanneer nu, in tegendeel, de yverigste Godvrugtigheid zelve, en de nauwstgezetste deugd met het behoorelyk gebruik der zintuiglyke vermaaken bestaan kan, wanneer dezelve een maatig genot der tydelyke goederen vergunnen, en zelfs tot bevordering van een gelukkig leven aanpryzen, wanneer die echter, buiten dit alles, door haare nimmer uitgeputte middelen in zich zelve bestaan kunnen, geduurende een langen leevensloop in volle kracht blyven, en haare aangenaamheden aan een' anders gevoelloozen ouderdom kunnen mededeelen, dan kan men met recht het tegenovergestelde geval aan een niet meer dan gewoon vernuft ter beoordeeling overlaaten, zonder een nadeelig vonnis over de goe-

de zaak te behoeven te vreezen. ——— Door Godvrugtigheid verliest men niets, zy verzekert ons van het genot der vermaaken, die reeds werklyk plaats hebben, en voegt haare eigene aangenaamheden nog daarby. Welk een gezicht is zo bekoorlyk als dat van de herleevende natuur, wanneer een nieuw groen de heuvelen bekleedt, wanneer de zachte windjes in wemelende bloezems speelen, en kruiden en bloemen beademen? Wat kan de verrukkende welluidenheid evenaaren, waar mede alle de gevederde Zangers der bosschen den aanbreekenden dag begroeten, terwyl alles begint te flikkeren en welriekende geuren uitwaasemt? Is 'er wel iemand zo achteloos, dat hy niet in het een of ander stof tot blydschap zou vinden, of in zyn gestel eene voor hem onoploslyke aandoening zou gevoelen? Hy, die nog daarenboven in alle deeze verschynzelen eene opperste werkende oorzaak kan ontdekken, die in zyn hart gevoelt, dat eene weldaadige, alomtegenwoordige Godheid hem omringt, deeze verheft zich tot een hooger graad van verrukking, vreugdetraanen rollen over zyne wangen, en zyn stamelende stem wordt een lofzang. Gelukkig is de Jongeling, die zich, van zyne eerste jeugd af, aan dergelyke aandoeningen gewend heeft! ——— Aan een beproefden vriend ons hart te mogen ontdekken, en vervolgens raad en hulp van hem te moogen verwachten, is zekerlyk ten hoogsten aangenaam; maar met God te moogen spreeken, Hem alle onze behoeften te moogen voordraagen, Zyne hoogste goedheid in alles te moogen vertrouwen, en aan derzelver schikking alles te moogen overlaaten: dit moet ons gewis opleiden tot eene hoogere gerustftelling, en tot een trap van vergenoegdheid, die men nimmer van eenige aardsche verbintenis kan verwachten.

De Winter, eene zedelyke bespiegeling van C. C. L. HIRSCHFELD. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Utrecht by* D. Baars. *Behalven het Voorberigt* 222 *bladz. In gr. octavo.*

Het beschouwen van den Winter, in deszelfs aanvang en voortgang, tot op de aannaderende komst der alles verfrisschende Lente, levert den oordeelkundigen, en tevens geestryken *Hirschfeld*, een zeer ruim aantal van leerzaame bespiegelingen. Naarmaate van de verscheidenheid der Tafereelen, welken de verschillende omstandigheden van dat Jaargetyde hem onder 't oog brengen, laat hy zynen geest onbedwongen speelemeien, of vestigt deszelfs aandagt op onderwerpen, die eene gezette beschouwing vorderen. Natuur- en Zedekunde gaan hier dikwerf hand aan hand gepaard, of wisselen haare beurten. Natuurkundige overdenkingen leiden ons bestendig tot den grooten Maaker, Onderhouder en Bestuurder; en Zedekundige overweegingen leiden ons gemeenlyk in de menschlyke zamenleving;

ving; daar we eene groote en wel gefchakeerde verfcheidenheid van beeldtenisfen aantreffen; die ons de characters en bedryven van verfchillende foorten van menfchen op het leevendigfte eigenaartig vertoonen. Het Verftand en het Vernuft is in dit alles te gelyk werkzaam; en de Autheur heeft het hoofdbedoelde van dit foort van Schriften, te weeten, *te leeren, en tevens te vermaaken*, by uitftek wel getroffen. Zyn Gefchrift is des een zeer goed Winterboek, met welks leezing men zich, in een ledig uur, zelfs wel by herhaaling, zal kunnen vermaaken. ——— Om de manier van uitvoering nader te doen kennen., zullen wy hier aan één zyner Tafereelen plaats geeven. ——— De Heer *Hirschfeld*, opgemerkt hebbende, hoe de Winter de gezelligheid bevordere, maalt ons derzelver voordeelen, inzonderheid in een kleenen kring van vertrouwde lustige vrienden; en leidt ons daarop ter befchouwinge van talryke famenkomften, waarover hy zig indezervoege uitlaat.

„ Wanneer talrijke famenkomften de gezelligheid, ten minften in die ftanden, die het naaste aan elkanderen grenzen, onderhouden; wanneer zij de zeden befchaaven, den goeden fmaak algemeener maaken; de inwooners eens oords meer tot vriendfchap en gezelligheid elkanderen opfpooren; en den vreemden, buiten de beleefde ontvanging, nog de gelegenheid geeven, om aangenaame kennis te maaken; dan hebben zij, wegens deze voordeelen, eene groote waarde. Wanneer zij, verder, vrij zijn van dat ftijve ceremonieele, welk wij, duitfchers, zo lang als een vaderlijk erfgoed bewaard hebben, en welk nog, in menige fteden, een flaaffche band des gezelfchaps is; wanneer men elkanderen van zijne hoogachting en vriendfchap kan verzekeren, zonder aan lange formulieren, en eene fchakel van niets betekenende woorden verbonden te zijn; wanneer men vrijmoedig, doch evenwel eerbiedig, kan zijn; befcheiden, en, echter, daarbij leevendig in gefprek, wanneer men, na dat men den ftaat en rang des menfchen zijne fchatting heeft betaald, niet met dezelven, maar met de menfchen zelve, vriendlijk famenkout; wanneer men famenkomt, niet om zich te laaten bewonderen, maar om zich te vermaaken; dan hebben de bijeenkomften van de befchaafde en groote wereld nog een nieuw voorrecht, en het is niet flechts welleevendheid, maar ook eene foort van pligt, dezelven te bezoeken. Ook verkrijgen deze famenkomften, door de verfcheidenheid en menigvuldigheid der perfoonen, eene bijzondere aanminnigheid: de gefprekken vermenigvuldigen; en de ftoffen tot onderhoud verwisfelen meer.

„ Dan, de gezelfchappen moeten ons niet te veel tijds ontrooven, vermits zij flechts eene foort van rust en verkwikking behooren te zijn. Men moet hen voorts kunnen genieten, zonder zich, door dezelven, te laaten boeien; zonder met eene onrustige begeerte naar dezelven te jaagen; en zonder zich zelven, wegens de eenzaamheid, te vervelen, wanneer men hen verlaaten

leeft.

heeft. Men behoort geen slaaf van den geest der verstrooijinge te worden: bij het terugkeeren tot den arbeid moet men zich van de laffe en onnutte beeldtenisfen, welke de ziel heeft gemaakt, weder weeten te ontdoen, of, ten minsten, dezelve te verflaauwen; zich, door het vermaak van het gezelschap, te laaten verleevendigen, om geschikter tot de bezigheden te worden; doch niet, om nieuwe begeerten te voeden.

„ Welk eene zeldzaame mengeling is niet schier altijd een talrijk gezelschap! ——— De groote deuren der kamer gaan open; en op eenmaal valt eene geheel glinsterende wereld ons in de oogen. De menigte der in order geschaarde waschlichten, die aan beide zijden der, met tapijten, behangen wanden, flikkeren, vermeerderen de praal en de schemering der veelverwige stoffen: heerlijker schitteren de ringen en de diamanten in de kapsels, en om den blanken hals der schoonen: het ruischende gebaar der complimenten stroomt door de gemengde verzameling, die, buigende en kusschende, door elkanderen zweeft; of de opmerkzaamheid op eene binnentredende dame breekt, in een oogenblik, de luide pligtpleegingen af, tot dat het weder zo onstuimig wordt, dat het geluid van eenen aandachtigen wensch, eener boertige spotternije en eener tedere liefdeverzekeringe; de stemmen der oude dames en der pronkers, der wijzen en der zotten, der veinsaartige Orgons en der verliefde Phrynen door elkanderen vloeijen. Alle verdienste, die de koopman en snijder maar geeven kunnen; alles, wat geest en smaak, wat de nog meer vermogende wellust en ijdelheid uitvinden, en de mode, die, van Parijs, over geheel Duitschland gebiedt, maar beschikken kan; dit alles is hier vereenigd: iedere konst om het lichaam te houden, de waaijer beduidende te bewegen, en het gelaat nu eens tot een bevallig lachen te dwingen, dan eens in eenen ernstigen plooi te stellen; met de gewigtige konst, om van niets veel, en van voornaame zaaken in het geheel niets te spreeken. Allengskens wordt het gekakel verdeeld en vertrouwlijker. Hier spreekt eene dame van porcelein, het welk tevens eene aftekening ontvangt; van de konst haarer keukenmeid; of van de slimheid van haaren schoothond: daar monstert eene andere den opschik haarer bekende, en zucht, om dat die eene hairlok de ligging niet heeft, welke zij toch, volgens haare rechterlijke uitspraak, behoorde te hebben: hier bestemt een staatkundige den marsch, welke de Rusfen moeten neemen, om ras in hun land terug te koomen; en gelooft, dat de keizer van Marokko ook, bij de verdeeling van Polen, zijn aandeel zoeken zal: daar roemt een koopman, die het Banquerout, welk hij reeds heeft uitgedacht bij de aanstaande Misse voordeelig te speelen, den lof der eerlijkheid: en de impostmeester, die reeds tweemaalen op het punt is geweest van afgezet te worden, spreekt van de achting, welke de Overheid voor zijne vlijt en goede orde heeft. —— Doch, welk een gedruisch verheft zich

op éénmaal! Bedienden loopen door elkanderen, draagen tafelen aan, en beleggen dezelven met beschilderde bladen. Het tijdverdrijf, dat de aanzienlijkste geestlijken en hovelingen, geleerden en domooren, gerimpelde dames en jongelingen, en het welk toch het aangenaamste is, verliefden vereenigd, het spel, begint, en, in weinig oogenblikken, zijn de tafels bezet, en alle handen bezig.

„ Hier vermoedt men welligt eene kleene pauze. Men speele, dewijl men wil; doch niet te veel; zonder onrust des gemoeds; zonder dien hartstogt, welke men speelzucht noemt. Zo lang het spel geen aanmerklijke berooving van onzen tijd en van ons vermogen wordt; zo lang het slechts weinige uuren duurt; en zo lang wij, onder de afwisselingen van het geluk, opgeruimd en spraakzaam blijven: zo lang mag het tot een oorbaar vermaak, en eene zekere soort van uitspanning, na de bezigheid, dienen. Wij berooven ons wel altijd, door het spel, van *eenigen tijd*; doch, dewijl andere verlustigingen, die niet alleen *geöorloofd*, maar ook noodzaaklijk zijn, ons niet minder een gedeelte van onzen tijd kosten; en, dewijl wij, vermoeid, door het waarneemen van ons beroep, denzelven beter tot onze verleevendiging, dan tot de traage voortzetting van den arbeid, kunnen gebruiken; zo is het verlies juist niet aanmerklijk. Dan, men bedenke, dat de bekwaamheid tot speelen slechts eene der geringste hoedanigheden is, welker men zich niet zal kunnen beroepen, zonder te bloozen: en dat het waare eer is, van onzen tijd en van ons vermogen, op welken onze evenmensch eene zo gerechtigde aanspraak heeft, met overwinning van onze driften, het edelste gebruik te maaken, zo dikwils wij maar kunnen.

„ Na deze korte aanmerking begeef ik mij weder in de vergaderinge, en bezie de eigenzinnigheid van het geluk, welk het spel regeert. Hoe hittig is het gevecht der kaarten, en hoe ongeduldig is de verwachting der strijdenden op het oogenblik, welk de noch twijfelachtige zege beslissen zal. Het komt: de overwonnene geeft zich over, en de overwinnaar viert zijnen triomf. Naauwlijks zijn de heiren van het slagveld gegaan, of zij staan weder in slagorder, en het gevecht vernieuwt; gelijk Rome, wanneer het eenen slag gewonnen had, aanstonds weder eenen anderen begon, niet kunnende ophouden met strijden, zo lang 'er nog volken te beöorlogen waren, en hen aanviel, offschoon zij door dezelven niet beledigd waren. De bekoorlijke Wilhelmina voert haar heir aan, licht, terwijl zij hetzelve monstert: van de zegepraal verzekerd, spot zij, nu het gevecht begint, op eenen schalkachtigen toon, met haaren vijand, en voorspelt hem eene volkomen nederlaag. Zij overwint: en terwijl zij de kaarten, die zich in haare schoone handen schijnen te verheugen, met aangenaamheid schudt, en, niet onachtzaam, eenen bevalligen blik op den flikkerenden steen van haaren ring werpt, en tevens haaren vinger zeer aartig

weet

weet te beweegen, ontvangt haare zegepraal nog de aartige lofspraaken van den overwonnenen, en neemt dezelven met een zoet lachje aan. —— Maar hoe! welke trekken veranderen, op éénmaal, dat schoone gezigt? Waarom verlaat dat rood zo schielijk haare wangen; en waarom golft haar boezem sterker onder dat witte doorschijnende gaas? Zij verliest; die ongelukkige schoone. Hoe veel medelijden verdient zij niet; niet, om dat zij verliest; maar om dat zij niet gelaten verliezen kan! O! indien gij, schoone Wilhelmina, een spiegel voor u hadt, hoe zeer zoudt gij niet, over de wanorder van uw gelaat, verschrikken; en hoe sterk zoudt gij u niet tegen die drift verklaaren, die uw bekoorlijk gezigt al die zachte aanminnigheid en bevalligheid ontrooft! Terwijl ik mij nog met de bedroefde Wilhelmina bezig houde, klinkt een donderende vloek op de Spadilie mij in het oor, die uit den mond van eenen verguldén Exellentie barst: de dames, die mede speelen, zien hem aan: ik wend mijne oogen af, ik verbeeld mij den koetsier van den genadigen heer, en gaa verder. Daar, aan die speeltafel, zit eene dame zich te waaijen: men weet de reden niet; de kamer is niet te warm; ook heeft zij niet verlooren. Eene andere speelt eenigzins verward; vermits zij zo even lof, wegens haare schoonheid, ontvangen heeft. Een weinig verder zit eene dame, en doet alle moeite, om te winnen? Neen; om te verliezen, ten gevalle van haaren man, die haar dezen morgen, wegens haaren opschik, berispt had.

„ Doch, niet alle de persoonen zijn door den god des spels gekluisterd: hier en ginds praat de eene vriend met den anderen: en op de Canapeen sterft menige goede naam, in den mond des lasteraars. Men verzekert elkanderen hoe oprecht men bemint; en men verbergt, met moeite, den haat in het hart: men verhaalt de nieuwe veranderingen in de regeering; en de aartige sprongen, die Belindes schoothond doet: men spreekt van de laatste predikaatsie, en van het laatste bal: van eene geschonden eer, en van een bemorscht kleed: van den verzuimden kerkgang, en van het vergeeten bezoek: van den minister, en van den poortier: van Exellentie, en van hofnarren: hemel en aarde houdt hunne tongen bezig: en alles is gesprek, wanneer onder honderden, naauwlijks één verstand is. Met deftige stappen gaat een man van het hof op en neder! over zijne breede schouderen is eene fraaije ordensband gespannen, nevens welken de genade van zijnen vorst in eene star glinstert: om dat hij den lande eenen gewigtigen dienst heeft gedaan, zekerlijk? neen; om dat hij zijnen heer, in een geheimen minnehandel, met zijn doordringend verstand heeft bijgestaan. Eerbiedig, wegens zulk eene verdienste, gaa ik voorbij, dring door die allen, welkers ijdel gesnap ik niet hooren mag, en vind, bij deze dame, aartigheid met welvoeglijkheid, geestigheid met vernuft, smaak met beleid, en beleezenheid met bescheidenheid: alle goede hoedanigheden tot een aangenaam onderhoud. Geen heer met een on-

onnoozel brein zwerft rondom haar, vermits zij verstand heeft: de narren mijden zich van haaren zegevierenden spot; en slechts weinige voegen zich bij haar. Zij weet hen, door haar leerzaam gesprek, in te neemen, en over het verstand, niet alleen, maar ook over de harten van alle, die haar hooren, te heerschen.

Mengelpoëzij van H. COSTER, *Bestuurend Lid van het Genootschap:* Kunst wordt door arbeid verkreegen, *te Leyden. Te Leyden by* C. Heiligert, 1779. *Behalven het Voorwerk* 258 *bl. in gr.* 8*vo.*

Verbeterde Tijtel, Verklaaring der Tijtelplaat, ontvangen Lofvaerzen, en vergeeten Bladwyzer. Met de nodige ophelderingen verrijkt; alles dienende ter completeering van de uitgegeevene Mengelpoëzy van H. COSTER, *enz.*

Poëtische Brief aen den Heere HERMANUS COSTER, *enz. over zijn Ed. uitgegeevene Mengelpoëzij.*

De Hr. *Coster* is ongetwijfeld onder de goede Poëeten onzes tijds te tellen. Verscheiden zijner Dichtstukjes, welke reeds te voren, het zij in de *Tael- en Dichtoefeningen* van het *Leydsche Kunstgenootschap*, van 't welke hij Besturend Lid is, 't zij op zichzelfs het licht gezien hebben, zijn algemeen met zeer veel genoegen gelezen: 's mans vaerzen zijn over 't geheel vloeiende en krachtig, zijne uitdrukkingen eigenaartig, zijne gedagten rijk, en dikwijls verheven. Dit zal men ook in den Bondel van Mengelpoëzij, welken wij aankondigen, ontdekken, voor zo verre deszelfs eerste afdeeling betreft; waar in men een aantal van stichtelijke en weluitgevoerde Dichtstukken ontmoet; doch, ('t geen hun belang bij den Lezer aanmerklijk vermindert) zeer veele zijn enkel gelegenheidsvaerzen, en eenigen reeds te voren, het zij afzonderlijk, het zij in 's Genootschaps Werken, bekend geworden. ——— Dan, achter deze ernstige, zijn verscheiden boertige Stukjes geplaatst, welke niet allen even wel klinken. 't Is zeker dat de Hr. *Coster* bekwaamheid heeft om met een geestig puntdichtje zijn Vrienden te vermaken, en den lever somtijds te doen schudden; doch daar de meesten van diergelijke boertige stukken hunne voornaamste aartigheid van de bijzondere omstandigheden waarin zij gemaakt of te pas gebracht, en dikwijls van de stem en houding, waar meê zij opgezegd worden, ontleenen, is 't niet wel mooglijk, dat zij bij de lezing even zeer kunnen blijven behagen. Men ziet in een vrolijk gezelschap ook wel eens een los woordtje over het hoofd, dat juist het licht niet al te wel veelen kan: en men heeft recht, van een' Schrijver, die zijn werk algemeen maakt, een beschaafdheid te vorderen, die in het gemeen gesprek niet ver-

verlangd wordt. Doch vooral behoorde men zorglijk te zijn, in geenerlei morsigheden, noch iets dat aanleiding kan geven om onbetaamlijkheden uit te trekken, (hoedanige er hier wel een enkel onderloopt) toe te laaten. —— Wij merken dit voornamelijk aan, niet om dat deze Mengelpoëzij verdient aan zedeloosheid schuldig gehouden te worden: integendeel; maar om dat eenige uitdrukkingen, die wat vrij zijn, aanleiding gegeven hebben, des Dichters naam en character deswegen te bezwalken. Voornaamlijk geschiedt dit in den zogenoemden *Poëtischen Brief aan den Hre H. Coster* boven gemeld: een Stukje, vervuld met de honendste uitdrukkingen, en waarin niets dan haat en vijandschap doorstraalt: het welk dierhalve geenerley aanmerking verdient.— De *Verbeterde Tijtel* is van een' beter' aart, want schoon dit Stukje genoegzaam blijkt, aan bijzondre partijschap, (waar van trouwens de Hr. *Coster* in sommige der boertige stukjes ook niet vrij is!) zijn' oirsprong verschuldigd te zijn; nergens schent hetzelve 't welvoeglijke; en 't is niet gantsch ontbloot van geestigheid, hoewel dan ook die geestigheid onder veel zoutlooze schimpscheuten begraven is. In 't bijzonder schertst deze Schrijver met den scherts van den Hr. *Coster*, die, om de gewoonte van Lofvaerzen voor Boeken te plaatsen, in een belachlijk licht te stellen, eenige bladzijden voor in zijn Werk ledig gelaten heeft, quanswijs voor de Lofdichten, die hij van zijn Vrienden verwachtte. Voor 't overige zegt het zeer weinig: de Taal- en Dichtkennis, die er in blijken, dragen geen' roem.

De Heldendeugd, in het Beleg van St. JEAN DE LONE. *Tooneelspel, gevolgd naar het Fransche van den Heere* D'USSIEUX. *Te Amsterdam, by* A. van der Kroe, 1779. *In 8vo.*

Eene belangryke *intrigue* wordt in dit stukje op een niet ongevallige wyze aaneengeschakeld met de voornaamste omstandigheden van 't Beleg van St. Jean de Lone, hier saamgetrokken. — Des Schryvers behandeling is ryk en zwierig; doch niet vry te spreken van eenige woestheid. Zyne Charakters zyn verscheiden, maar wat te veelvuldig, om allen behoorlyk aan het stuk verbonden te kunnen worden, en niet zo goed in het koele en ernsthaftige, als in het vuurige en driftige uitgevoerd. De aanleg van het stuk is zeer wel ingericht; de verwarring heeft alle uitwerking, die men zou mogen verwachten; doch de ontknoping toont weinig kunst, en houdt dat belang niet genoegzaam staande, 't welk de inleiding heeft ingeboezemd. De styl is levendig, en helt eenigzins over naar 't zwellende; 't geen zich zeer wel met de heerschende driften van Zucht voor 't Vaderland, Gloriemin, en Liefde, verdraagt. —— Achter dit Tooneelstuk heeft men een Verhaal van de Geschiedenisse dezer Be-

 le-

legering gevoegd, het welke getrokken is uit de *Guerres des deux Bourgognes* van den Hr. REGUILLET. ——— De Vertaling is los en vloeiend; maar de drukfeilen zyn wat groot in getal: zinhinderende hebben we er echter niet in opgemerkt, zo men den naam van *Tremont* uitzondere, die in het Eerste Bedryf verkeerdelyk *Fremont* wordt genoemd.

BOUSARD, *of de menschlievende Lootsman. Tooneelspel. Door* JAN VAN PANDERS. *Te Amsteldam by* A. van der Kroe, 1779. *In* 8*vo.*

Dit, een Tooneelstuk zynde van Neêrlandsche vinding, in den trant der nieuwingevoerde *Drames*, zal ons, uit hoofde van deszelfs oirsprongkelykheid, wel wat langer ophouden. ——— Het onderwerp is een geval, in het jaar 1777, te *Dieppe* gebeurd, en bestaat in de redding eeniger schipbreukelingen, door eene allerstoutmoedigste daad van zekeren Lootsman, *Bousard*, die de Hoofdpersonaadje dezes Toneelspels is. ——— Dit onderwerp, hoe vruchtbaar in 't aanbieden van zedelyke en menschlievende lessen, was zekerlyk weinig geschikt om ten Toneele gevoerd te worden, indien het geen' Schryver in handen viel, wiens ryk vernuft het gebrek aan belangwekkende omstandigheden wist te vergoeden, en aan het geval-zelf een zekere wending te geven, die de nieuwsgierigheid gaande hield, en tot een vast oogpunt bepaalde. Dan hier aan zal ieder onpartydig beoordeelaar moeten erkennen dat onze Schryver voldaan heeft: ja, dat hy alles van zyn onderwerp gemaakt heeft, wat men 'er van zou mogen verwachten. ——— Een levendige, hartroerende, schryfwyze, zo vry van windrig gebrom als lage kruiping; edele gevoelens, en treffende schilderyen, zich onderling steunende, en niet boven 't geheele weefzel des styls uitsteekende; zie daar de algemeene kleedy van het Stukje, waar van wy overgaan om het lichamelyk maaksel te onderzoeken.

Het stuk is in drie Bedryven verdeeld, en speelt in het huis van den Lootsman. De plaats wordt terstond met den aanvang bepaald, en het charakter van *Bousard* vooraf, op eene gepaste wyze, gekenteekend, eer hy op 't Toneel wordt gebracht. Hy verschynt er niet, dan om zich te voorzien van een touw, 't welk hem nodig was tot redding van de ongelukkige lieden, die, voor de Haven van Dieppe op het strand gezet, hun kiel reeds door de golven zagen verbryzelen. Het hevigwoedende onweer, 't welk geen uitzenden van Lootsschuiten toeliet, maakt deze onderneming allerhachlykst, en 't zyn niet alleen zyn vrouw en kinderen, maar ook zelfs Zeelieden, die zich tegen zyn voorneemen aankanten, en hem tot zo spoorloos een bestaan (gelyk het hun toeschynt) het gevraagde touw geweigerd hadden: doch de zekerheid, inwelke *Bousard* zich bevindt, dat er mooglykheid is, om

om zyne evenmenschen van uit de kaken des doods te redden, doet hem met betrouwen en uit een zuiver beginsel van plicht en menschlievendheid, zich aan een gevaar blootstellen, dat den stoutsten deed sidderen. 't Gelukt hem ook eindelyk, na eenige vergeefsche pogingen, 't gestrande vaartuig met zwemmen te bereiken, en door middel van het touw, 't welk hy aan het paalwerk by 't hoofd van de haven had vastgebonden, behouden aan land te brengen: met dat gevolg, dat hier een voordeelig huwelyk voor 's mans Dochter uit voortvloeit: het rustpunt, waar op de Schryver zyn stuk doet uitloopen.

Bousard zelf koomt hier voor als een allerbraafst man; medelydend, zonder weekheid; standvastig in zyn besluiten, zonder styfzinnigheid; en, voor alles, getrouw aan zyne beseffen van plicht en Godsdienst. De zelfde menschenliefde, de zelfde zucht tot weldoen, die hem bezielt, heerscht in geheel zyn huisgezin: zyn tederminnende *Egâ*, zyn even huuwbare *Dochter*, en nog jong *Zoontje*, geven de levendigste blyken van deze gemoedsgesteltenisse, in verschillende getemperdheden van character en ouderdom, in verschillende mengelingen van hartstochten, en in verscheidenheid van omstandigheden. De zelfde edelmoedigheid straalt er door in den bedaarden en ernstigen Kapitein *de Goede*, die, by het voorval tegenwoordig, de Vrouw en Kinderen van *Bousard*, (wanneer men niet anders weet, of hy is in zyne onderneming omgekomen) door zo edel een zelfsopoffering voor 't behoud zyner medemenschen verrukt, de helft zyner goederen gulhartiglyk schenken wil. De zelfde zucht voor deugd en weldadigheid blinkt er uit in de zagtaartige *Louise*, die, aan de Dochter van *Bousard* verbonden, als een vertrouwde is aan te merken, en door de verhalen welke zy doet, aan het stuk noodzakelyk wordt. Zelfs de ruwe en onbeschaafde Lootsman, die, onder den naam van *Simon*, ingevoerd, het juiste tegengestelde is van *Bousard*, wordt voor de aandoeningen der menschlykheid vatbaar, en leert die belangloze hulpvaardigheid eeren, dan, wanneer zy haren beoefenaar doodelyk schynt.

Nog zwygen we van den *Zoon* van *de Goede*, die, in de driftige geaartheid, door welke hy tot een' onberadenen stap vervoerd, in het doodelykst uitzicht gesleept was geworden, een grootheid van ziel doet blyken, die niet anders dan treffen kan. —— Dees, van eene vurige liefde voor *Marianne*, de Dochter van onzen Held, ingenomen, die hy te Marseille gezien, en om welke hy zich onbedachtzaam van zyn' Vader verwyderd had, wordt onverwacht bevonden een der Schipbreukelingen te zyn, welke *Bousard* door zyne stoutmoedige verrichting van den dood bevrydde: —— dit brengt een herkenning te wege tusschen hem en zyn' Vader, die reeds lang te voren de valsche tyding van zynen dood had beschreid; en doet dit Toneelspel op eene wyze eindigen, die den Lezer voldoening verschaft. Want het is zeker, dat, om de redding der ingevoerde Noodlydenden belangryk

te maken, eenig belang moest gehecht worden aan deze perfonen; en dat zulks niet beter gefchieden kon, dan door hen in zekere betrekking tot elkander te ftellen, die 't lot des eenen van dat van den ander' afhangkelyk maakt; en dit oogwit wordt, door dit byverdichtfel, volkomen bereikt, terwyl, tevens langs dezen weg, Kapitein *de Goede* zo wel als zyn Zoon en *Marianne*, aan het onderwerp verbonden worden. —— 't Is echter waar, dat deze herkenning, indien men naar de ftrengfte kunstwetten van het Toneelfpel zal oordeelen (wetten, aan welker vereischten misfchien nog niet één Drame beantwoord heeft; doch die een' jong' Dichter niet genoeg voorgehouden kunnen worden!) dat, zeggen wy, deze herkenning, juist niet op den vereischten grondflag gebouwd is, vermits in de Voorftelling van het ontwerp noch van den Zoon des Kapiteins, noch van een' Minnaar van *Marianne*, gerept wordt; maar dat zy ten eenenmale afhangkelyk is van een verhaal, in het Middelbedryf voorkomende; waar de Kapitein, de bedrukte Vrouw, die zich vreest reeds Weduw te zyn, vertroostende, de *onbeftendigheid* van alle aardsch genoegen aanvoert, en op zich-zelven te rug ziende, 't verlies van een tedergeliefden zoon herdenkt, dat zyn dagen vergiftigd heeft. ——— Dit al de grond zynde voor deze herkenning, en dezelve niet in het Voorftel des ontwerps begrepen wordende, is zy met de daar op volgende Echtverloving zekerlyk een aanhangfel op het ftuk-zelf. Intusfchen, men zou minder voldaan zyn over den uitflag van het Toneelfpel, indien men dit aanhangfel misfen moest: *De Goede*, *Marianne*, en de Geredden zelve (wy hebben 't reeds aangemerkt) zouden weinig of niet, zonder dat, kunnen interesfeeren; zy zouden overtallige perfonaadjen worden: edoch zyn zy in de daad wel anders, zo zy flechts door een aanhangfel, hoe fchoon, hoe wel uitgedacht het ook zyn moge, verbonden worden? —— Wy twyfelen niet, of de bekwame Schryver zal, in het vervolg, zich deze aanmerking ten nutte maken, die hier niet dan zynenthalve opgeworpen wordt: want lichtelyk is hy in dezen gevalle des te ontfchuldigen. ——— Wat toch zou 't geweest zyn, daar hy die herkenning nodig had, indien hy dezelve in de voorftelling van zyn ontwerp in het Eerfte Bedryf bevat hadde: indien hy *Marianne* van den aanvang af voor eenen Minnaar had doen zuchten, indien hy in 't Middelbedryf dien Minnaar onder de noodlydenden had doen bekend worden, enz.? Zo zou *Marianne* met haar' Minnaar het Hoofdonderwerp uitgemaakt hebben, en *Boufard* waar tot den tweeden rang in het Toneelftuk vernederd, tegen des Autheurs bedoeling; of hy had anders zich fchuldig moeten maken aan eene dubbeldheid van daad, die niet minder is af te keuren, dan 't geen wy 'er thands in aanmerken. Men ziet dus, dat deze misflag den Dichter als afgeperst is, door de weinige gefchiktheid des onderwerps voor een Toneelfpel, en dat hy uit de verfchillende wyzen van behandeling flechts die kon verkiezen, welke hem tot de minstftotende Kunstfeil noodzaakte: en waarlyk 't is ook een foort van feil, waar aan zich zelfs de grootfte Dichters wel eens

fchul-

schuldig gemaakt hebben, en die men, vooral in een Drame, zo zwaar niet behoeft te doen gelden. Met dit alles vinden wy, dat hy zyn stuk met zeer veel regelmatigheid bewerkt, de Toneelen aangenaam afgewisseld, en met alle omzichtigheid betracht hebbe', 't belang voor zyn Hoofdpersonaadje niet verloren te laten gaan. Dus is het, dat hy, op 't einde des laatsten Bedryfs, na de verloving van *Marianne*, dat belang weder aanwakkert, door het ten Tooneel voeren van een' Matroos, die, byna levenloos door *Bousard* uit de baren gered zynde, thands ter naauwernood weder tot zich-zelven gebracht, zich voor zynen Weldoener doet brengen, om, hem gezien, hem de hand gedrukt, en uit volheid van harte dank gezegd hebbende, gerust te kunnen sterven: Een trek, die het Stuk tot de eerste en ware termen te rug brengt, en met de Zedenleer eindigen doet, *dat de voldoening, die de deugd met zich brengt, het eenig waardige voorwerp onzer bedoelingen is.*

Gaarne zouden wy hier een proefje van des Autheurs schryfwyze byvoegen, dan daar in een welgeschikt Toneelstuk alles zodanig aan een geschakeld is, dat men er, zonder 't geheel te kwetsen, bezwaarlyk een uittreksel van maken kan, wyzen wy onzen Lezer veelliever tot het werk zelve, dat alle aanpryzing verdient, en het *Vierde Deel des Zedelyken Toneels*, waar in het de tweede plaats bekleedt, tot sieraad strekt.

Proeven, voor Nederlands Tonneel. Tweede Druk, nagezien en vermeerderd door Jr. O. Z. VAN HAREN, *Fries Edelman, enz. Te Zwol, by* S. Clement *en* Zoon, F. Clement. 1779. *In gr. 8vo.*

Van dit Werkje is by de eerste Uitgave in ons Maandwerk verslag gedaan, en wy zouden er thands geen gewag van maken, ware 't niet, dat hetzelve in dezen Druk vermeerderd is met *Pietje en Agnietje, of de Doos van Pandora: Tonneelspel, ter gelegenheid van de Derde Eeuw van de Unie van Utrecht*: Een stukje, Toneelspel in naam; doch 't welk men kan aanmerken gelyk een samenstel van Gesprekken, niet dan door gemeenschap van onderwerp verbonden; in den trant van den geestigen Luciaan. De Edele Schryver stelt in deze Samenspraken de oirsprongklyke eenvoudigheid en onschuld dier Poëtische tyden voor, toen de Rechtvaardigheid en Goede trouw onder heel 't menschdom heerschten: den oirsprong der ongeregelde driften en ondeugden, ziekten en kwalen, uit de noodlottige doos, 't bezielde beeld van Prometheus ten geschenke gegeven: den hier uit voortvloeienden oirsprong der heerschappyen, oorlogen, enz. Verder, de eerste zuiverheid van zeden in een klein moerassig hoekje lands bewaard: de matigheid, nyverheid, behulpzaamheid, gastvryheid, Godsdienstigheid, en gerustheid, in dezen afgelegenen wyk beoefend en bewaard: den oirsprong des koophandels, en de grondlegging van het gezegend Nederland. Dit wordt op eene natuurlyke, levendige, en gevallige

lige wyze in onrym uitgevoerd: draagt blyken van een schrander vernuft: boezemt een zucht voor deugd en goede zeden in: en verdient dus eene algemeene aanpryzing. ——— Eenige weinige zangen, daar in gevlochten, zyn in vaerzen: dus is ook de aanhef bestaande in de bezieling van Pandora; benevens het slot, bevattende eene voorspelling van den aanstaanden bloei en grootheid van Nederland, uit soberheid, vlyt, eerlykheid, vrede en vryheid; gevolgd van eene opwekking om de Eenvoudigheid en Goede trouw hier op nieuws te vestigen, en die drift, die de oirzaak aller onheilen geweest is, door haar tot de Wetenschappen en waare Wysgeerte aan te wenden, tot ons geluk te doen strekken. ——— Men weet, hoe weinig geschiktheid Jonkheer *Onne Zwier van Haren* voor de *versificatie* hebbe: de styfheid en gedwongenheid, die altoos in zyne Dichtstukken heerscht, is ook hier in opmerkelyk. Wy durven echter verzekeren dat dezen niet alleen onder zyn beste vaerzen te stellen zyn; maar zelfs redelyk vloeiend en welluidend: mits menze naar den aart van dien tongval en woordschikking beoordeele, aan welke onze Schryver zich met anderen zyner Landgenoten verbindt. Een Lezer, gewoon aan de spreeken schryfwyze in Friesland en Groningen gebruiklyk, zal hier, vertrouwen we, geenszins die hardheid vinden, door welke onze Hollandsche ooren beledigd worden.

ANTONETTA, *of de levensgevallen van Mejufvrouw* A. V. HEYNEDAAL, *gebooren* BLOEMENHORST. *Door haar zelve beschreeven, en zamengesteld door den Schryver van de* Hollandsche Mariamne. *In 's Gravenhage, by* J. Mensert 1779. *In groot octavo* 335 *bl.*

Onze eerste Roman-leezer, dien 't nog geheugde, hoe zeer hy met de *Hollandsche Mariamne* ingenomen was (*), hield, op het doorbladeren deezer lotgevallen van *Antonetta*, staande, dat 'er een Boekverkoopers loopje onder school, met dit Stukje, op den tytel, toe te eigenen aan den *Schryver der Hollandsche Mariamne*, om dat het zelve in vindingrykheid en leerzaamheid 'er geenszins aan beantwoordde. Zyne bedenking scheen niet geheel verwerpelyk; doch men merkte er egter op aan, dat de manier van uitvoering, ten aanzien der schikkinge, 'er zo veel overeenkomst mede had, dat de een en andere Roman zeer wel door den eigensten Schryver opgesteld kon weezen. Wat 'er van zy, dit althans is duidelyk te bemerken, dat *Antonetta* van veel minder waarde is dan *Mariamne*. Het verhaal deezer leevensgevallen is eer lastig dan vermaaklyk, zo door de langwyligheid als door de gezogte omwegen, en menigte van kinderagtigheden, die zomtyds weder gepaard gaan, met zo veel schranderheid en beleid, dat ze 'er naauwlyks mede overeen te brengen zyn. Voor 't overige is deeze Roman te minder aan te pryzen, om dat deszelfs geheele beloop grootlyks dient tot eene soort van verdeediging van buitenspoorige stappen, ten deele op de onbedagtzaamheid der Jeugd, en ten deele op de kragt der Liefde gegrond; hoedanig soort van Schriften der Jeugd niet aan de hand gegeeven behoeft te worden.

(*) Zie *Vad. Letter-Oef.* I. *D. bl.* 374. en 613.

VADERLANDSCHE

LETTER-OEFENINGEN.

Leevensbeschryving en Karakters van eenige voornaame en Godvrugtige Engelsche Vrouwen. I. Deel. Uit het Engelsch vertaald. Te Amsterdam by de Erven van F. Houttuyn 1780. *Behalven het Voorwerk, 460 bladz. in gr. octavo.*

Wanneer men zegt, dat iemand eene halve of geheele eeuw te laat in de wereld komt, wil men daar door niet aanduiden, dat zodanig een een flegt en onverdienstelyk Man is; maar dat hy niet strookt met den aart en de handelingen zyner tydgenooten. En dit, dit gaat ook door met Boeken, niet in den smaak des tyds geschreeven; en past, onzes inziens, zeer wel op het eerste Deel van 't Werk, dat wy thans onder handen hebben. 't Komt niet voor als een veragtelyk Geschrift; daartoe behelst het te veel goeds; maar het behelst tevens, in veele opzigten, eene voordragt van stukken, als lofwaardig, die men in deeze onze dagen niet verwagten zou op zodanig eene manier aangepreezen te zien.

't Is de arbeid van den Eerw. THOMAS GIBBONS: hy heeft, zo wy vertrouwen, en uit zyn Opdragt mogen opmaaken, 't zelve met de beste en Godvrugtigste inzigten opgesteld; zyne welmeenenheid straalt ook door, in eene breede *Aanspraak aan de Ouders over de Opvoeding der Kinderen, met naame hunne Dochteren*, by wyze van Inleiding geplaatst: waar in veele goede zaaken, op een langdraadigen trant, worden voorgedraagen, en waar onder men met bevreemding, de jaartekening 1777 leest. Buiten eenige weinige byzonderheden, en inzonderheid de lyst van aangepreezene Boeken, zou men veeleer daar onder 1677 verwagt hebben.

De voornaame en Godvrugtige *Engelsche Vrouwen*, die hier, om my van 's Schryvers woorden te bedienen, voorgesteld en geschetst worden, als: „ verbaazende voor„ beelden van waare Christlyke Godsvrugt, oprecht„ heid, goedwilligheid, kloekmoedigheid en onderwer-

„ ping aan den Godlyken wille, in de verschillende stan-
„ den en bedryven des leevens, en in de menigvuldige
„ gedaanten en handelingen eener alwyze Voorzienigheid
„ omtrent de zulken, welke, gelyk ik my verzekerd
„ houde, door een verscheidenheid van bedeelingen, wer-
„ den voorbereid tot de hemelsche gelukzaligheid en
„ heerlykheid, zyn", — JOANNA GRAY, — CATHARINA PAR, — JOANNA VAN NAVARRE, — KONINGIN MARIA, — MARIA VEERE, — SUSANNA VAN SUFFOLK, — MARIA ARMYNE, — ELISABETH LANGHAM, — MARIA VAN WARWICK, — ELISABETH BROOKE.

In de Leevensbeschryvingen deezer Vorstlyke en andere aanzienlyke Persoonen, vier Koninginnen, twee Gravinnen, en nog vier Vrouwen van aanzien, vinden wy de voornaamste byzonderheden elk haarer betreffende: *doch*, volgens 's Eerwaarden Schryvers oogmerk, meest t'huis gebragt op elks voortreflykheid in 't Godsdienstige. De Heer GIBBONS geeft niet zelden Brieven en Gesprekken op; als mede Aantekeningen of Dagregisters door eenige deezer Vrouwen gehouden, benevens Overdenkingen en Aanmerkingen door haar gemaakt. Wy zien in deeze de Geestneiging dier Eeuwe; in alle de Godsdienstige denkwyzen van elk in 't byzonder. De Godsvrugt en Deugd verdienen altoos lof, wekken altoos eerbied, en geeven een spoorslag tot naavolging, en in zo verre zullen eenige deezer Characters vrugt kunnen doen; doch 't is altoos geen verlichte en verstandige Godsvrugt, die zich hier vertoont. De bitterheid van partyschap steekt nu eens door, en dan weder zyn de voorbeelden niet vry te pleiten van geestdryvery. 't Was te wenschen, dat men meer oordeel in 't uitkiezen der voorbeelden gebruikt had.

Wil men een staal van 't eerste: een gedeelte des Briefs van JOANNA GRAY aan HARDING, die een yverig Protestants Leeraar geweest was, doch, onder de Regeering van Koningin MARIA, de zyde der *Protestanten* verliet en de *Roomsch-Catholyken* toeviel, zal ons hier van kunnen overtuigen. „ Zo dikmaals ik my te binnen breng het gedugt en vreeslyk zeggen van GOD, *dat al wie de hand aan den ploeg slaat, en zich agterwaards keert, niet bekwaam is tot het Koningryk der Hemelen*, en aan den anderen kant, de troostryke woorden van onzen Zaligmaaker CHRISTUS aan allen, die, zichzelven verlochenende, hem

naavolgden, kan ik niet naalaaten my over u te verwonderen, en uw geval te beklaagen, die ten eenigen tyde het leevendig lid van CHRISTUS scheen te zyn: maar nu de misvormde geest des Duivels, ten eenigen tyde, de schoone tempel GODS, maar nu de stinkende en morsige geut des Satans; ten eenigen tyde de onbevlekte bruid van CHRISTUS, maar nu de onbeschaamdste hoer des ANTICHRISTS; ten eenigen tyde myn getrouwe Broeder, maar nu een vreemdeling en afgevallene: ten eenigen tyde een dapper Christen Krygsknegt, maar nu een vreesagtig overlooper. Ja, wanneer ik deeze dingen overweeg, kan ik niet nalaaten u aan te spreeken, en over u uit te roepen. Gy zaad des Satans, en niet van Juda, dien de Duivel bedroogen, de wereld betoverd, de begeerte om te leeven doen vervallen, en van een Christen tot een ongeloovigen heeft gemaakt. —— Wilt gy den waaren GOD verlochenen, en een menschenvond vereeren, het gulde Kalf, de Hoere van *Babylon*, den *Roomschen Godsdienst*, den verfoeilyken Afgod, de allersnoodste Mis? Wilt gy het allerdierbaarst lichaam van onzen Zaligmaaker van nieuws pynigen, en verscheuren met uwe lichaamlyke en vleeschlyke tanden?" enz:

Te midden van veele hoogstprySwaardige Deugden, door deeze aanzienlyke Vrouwen, voorbeeldlyk betragt, ontmoeten wy, by zommige, trekken van één Godsdienst-yver, die de maat in het *Euangelie* gevorderd te boven ging, en althans niet kan aangepreezen worden als geschikt om tot algemeene voorbeelden te dienen. Zo leezen wy van MARIA VEERE. „ Deeze Godvrugtige Vrouw hadt, door het geloof, zulk een gezigt van den Hemel, dat het blyven hier beneden haar lastig viel en verveelde. De ernstige zugt van haare ziele was, *Koom Heere* JESUS, *koom haastlyk*. Want tot haare groote droefheid, bevondt zy dat haare onvolmaakte toestand op Aarde, het voor haar onmogelyk maakte, GOD zodanig te vereeren en te gehoorzaamen, als zy wilde en Godvrugtlyk begeerde. Hier om klaagde zy menigmaal dat zy onvoordeelig was. Dit diep gevoel haarer onvoordeeligheid zelf, terwyl anderen haare uitsteekende nuttigheid bewonderden, deedt haar verlangen nog hooger ryzen om te verschynen in de waereld, alwaar alle deeze zwakheden en gebreken niet meer zyn zouden, en daar zy wist dat haare bekwaam-

heden volmaakt zouden overéénstemmen met haare hoogste wenschen, om haaren GOD en Zaligmaaker te dienen en te verheerlyken".

By het uitmuntend Character van MARIA VAN WARWICK, vinden wy gevoegd haare *Overdenkingen op verschillende Onderwerpen*, en *Godvrugtige Aanmerkingen op verscheide plaatzen der Schriftuure*: die ons de denkwyze deezer waarlyk Godvrugtige Vrouwe doen kennen; doch niet zelden na het dweepagtige smaaken. Zie hier haare Overdenking *Op het spyzigen der Armen aan de Poort, met eenige overblyfzels van een Feestmaal*. „ Hoe dankbaar zyn deeze noodlydende behoeftigen voor de overblyfzelen van dat Feestmaal, waarin zo ryklyk wierd opgedischt aan de gasten, die in 't zelve aanzaten? Wend die ten nutte aan, ô myne Ziel, door in opmerking te neemen de verschillende standen der *zegepraalende* en der *krygvoerende Kerke*.

„ De *zegepraalende Kerk* is in het bezit der eeuwige gelukzaligheid, gelukkig in de genieting van GOD in zyne volkomenste liefde, en wordt geduurig onthaald aan het Bruiloftmaal des Lams: terwyl de Krygvoerende Kerk, als nog buiten de deur des Hemels, zich verheugt met eenige flauwen proeven van die vermaaken, welke de onderpanden zyn van de gekogte bezittinge, en voorproeven van dezelve, of als 't ware, eenige der brokken van de volkome, geduurige en lieflyke Feestmaalen der gezaligde bewoonderen van het *Nieuw Jerusalem*.

„ ô HEERE, u smeek ik nederig, my nu en dan te verkwikken met een geringen voorsmaak der vreugde en lieflykheden, welke zy genieten, die by u tegenwoordig zyn! Laat my u voor de Tralien zien, tot dat ik u zien zal, gelyk de reine van harte u zullen zien in eene andere waereld: op dat ik alzo mag verlangen om ontbonden te worden en met CHRISTUS te zyn: en in u geloovende, laat ik my zelfs hier verheugen met eene onuitspreeklyke vreugde, en vol van heerlykheid, welke my kan opleiden tot dankbaarheid aan u, voor 't geen ik hier van u geniet; weetende dat de bezitting van CHRISTUS door het geloof een kleine hemel is, de heerlykheid is in de knop, verhef gy daar door myne begeerte om te gaan na die hemelsche verblyfplaatzen, alwaar de heerlykheid volwassen is, en daar ik zal verzadigd worden met ri-

vie-

vieren van vermaaken, aan uwe rechter hand, tot in Eeuwigheid!"

Hoort haare Aanmerking op JOAN. IV. 18: *Zo verliet dan de Vrouw haar watervat.* ,, HEERE, wanneer ik leeze, dat, naa dat het u hadt behaagd de *Samaritaansche Vrouwe* te onderregten, dat gy de CHRISTUS waart, de Zaligmaaker der Waereld, zy haar watervat verliet, en zich stedewaarts spoedde, om aan anderen des kennis te geeven, op dat zy insgelyks mogten koomen, en begunstigd worden met het gezigt van hem, die de mensch aller Natien is, zo word ik hier door overtuigd, dat de ziel, welke u eenmaal vindt, terstond gereed is om van alles te scheiden. Want deeze Vrouwe, voor dat gy u zelven aan haar openbaarde, was bezig met haar watervat, en waereldsche beslommeringen, doch toen zy den MESSIAS hadt gevonden, konde zy, als 't ware uit blydschap haar watervat vergeeten, en gereedlyk 't zelve verlaaten, om haare buuren te verwittigen, wien zy hadt gevonden, op dat deeze nevens haar mogten blyde zyn. ô Dat het u behaagde my bekwaam te maaken, ô HEERE, alles te verlaaten, om u te volgen, op dat ik alzo, gelyk SIMON PETRUS, die wanneer gy hem van het vischnet riept, op staande voet zyne netten verliet en u volgde, al myn waereldsche pragt moge verlaaten, en u volgen, en alle dingen schade en drek rekenen om u te gewinnen, en met den man, van welken in 't Euangelie wordt gesprooken, *alles verkoopen om de paerel van groote waarde te verkrygen:* op dat ik u, mynen Zaligmaaker, hebbende gevonden, om uwen wille gereedlyk van alles moge scheiden, en u bezittende zeggen; Ik heb genoeg. HEERE, ik ben genegen, indien gy my riept, myn watervat, en myne netten, en alles om uwen wille te verlaaten".

Agter het Character van Lady ELIZABETH BROOKE, eene Vrouw van edelmoedige Godsvrugt, ontmoeten wy eene Verzameling van haare *Waarneemingen* en *Bevindingen*, onder welke eenige zeer treffende en dubbel leezenswaardige; by voorbeeld. De bedenking, *Goede daaden kunnen naadenken doorstaan, de kwaade niet*, voorgesteld hebbende, maakt zy deeze aanmerking, ,, ieder daad van Godsvrugt en gehoorzaamheid kan de proeve van naadenken doorstaan: maar dit heeft geen plaats omtrent eene zondige daad. Indien wy voor dat wy eene

zondige daad onderneemen, in onszelven treeden, zullen wy daar van aflaaten, of dezelve met leedweezen bedryven; en met een half ontstooken geweeten. Maar indien wy, voor het pleegen van eene deugdzaame daad of pligtsbetragting, in ons binnenste treeden, zullen onze overleggende gedagten ons kragtdaadig tot den dienst noopen. Uit al het welk ik dit besluit trek, dat de zonde zich over zichzelve schaamt, en dat de Godsdienst zichzelven regtvaardigt". ——— Op het voorstel, *De Betragting van den Godsdienst is zeer redelyk*, luidt haar woord, „ de Godsdienst doet den Mensch volgens zyne Reden leeven. In zo verre de mensch een Christen is, in zo verre is de Reden verhoogd, zit zy op den throon, en voert heerschappy over alle vermogens der Ziele. De Godsdienst verlicht en versterkt de Reden, en de Reden ondersteunt en dient den Godsdienst. De Reden is onafscheidbaar van de ziel, (in den Hemel zullen wy geheel redelyk zyn) en de genade is de herstelling der gezonde Reden. ——— De geheele betragting der Godzaligheid, zo wel ten aanzien van godlyke als zedelyke pligten, de gemoedsgesteldheid eens Christens, zyn niets anders dan het redelyk gevolg van twee groote grondbeginzels, welke de Christen verbergt en omhelst in zyn hart, te weeten, dat 'er een GOD bestaat, en dat de Schriftuur zyn woord is. De gevolgen van deeze twee waarheden, en het leeven eens Christens, zyn dezelfde zaak". Haare *Leefregels*, die dit Boekdeel besluiten, verdienen, over 't geheel genomen, veel lofs: en geeven blyken van haaren door veel oefenings gesleepen geest, en van haar Godsdienstig hart. ——— Had de Eerwaarde *Gibbons* zig tot zodanig eene soort van voorwerpen bepaald, zyne Verzameling zou beter geschikt weezen, om der waare Godsdienstigheid een daadlyk nut toe te brengen.

Rechts-

Rechtsgeleerde Observatien, dienende tot opheldering van verscheiden duistere, en tot nog toe voor het grootste gedeelte onbeweezene passagien, uit de Inl. tot de Holl. Rechtsgel. *van wylen* Mr. HUGO de GROOT, *door een Genootschap van Rechtsgeleerden. Vierde Deel. In 's Gravenhage by* J. Mensert 1778: *Behalven de Voorreden, enz.* 262 *bl. In gr. 8vo.*

Met de afgifte van dit Vierde Deel, waarmede deeze Observatien beslooten worden, leeren wy derzelver Opstellers kennen; daar ze zig aan 't einde hunner Voorreden met naamen tekenen: *Didericus Lulius, Pieter van Spaan, Joannes van der Linden* en *Reinier van Spaan.* Dit agtenswaardige viertal van Haagsche Regtsgeleerden zig voorgesteld hebbende, het hunne toe te brengen, om verscheiden duistere, en tot nu toe voor een groot gedeelte onbeweezen passagien, in 't opgemelde Werk, uit de Graafelyke Privilegien en Handvesten, oude Keuren van Steden, Dorpen en Districten, mitsgaders uit de Hollandsche Costumen en Gebruiken, op te helderen en te bevestigen, heeft, gedeurende deezen hunnen arbeid, eene vry algemeene goedkeuring van de uitvoering hunner onderneeminge, by onze Regtskundigen weggedraagen. Oplettendheid en Oordeelkunde, onpartydig aangewend, hebben hen meerendeels gelukkig doen slaagen, in 't ophelderen van verscheiden duisterheden vooral nopens onze oude Hollandsche Regtsgeleerdheid; dat hun ook meermaals aanleiding gaf, tot het behandelen van zodanige onderwerpen, welke niet alleen het Regtsgeleerde, maar te gelyk het Geschied- en Oudheidkundige betreffen; van waar ook dezulken, die zig op het laatste toeleggen, deeze *Observatien* met vrugt kunnen doorbladeren. Van die natuur is onder anderen in dit Vierde Deel, ('t welk de voorige 300 *Observatien* nog met een vyftigtal, en eenige nadere ophelderingen of bevestigingen van sommige voorgaanden, vermeerdert,) de dertiende *Observatie*, raakende de *Tollen* op de Stroomen, en derzelver betaaling door de Vreemdelingen; waarvan wy den Leezer het hoofdzaaklyke onder 't oog zullen brengen.

Onze Regtsgeleerden voor zig hebbende de woorden van Mr. *Hugo de Groot*, 2 B. 1 D. § 26. *Over zulks heeft het Land van Holland ende Westvriesland recht, om over de bewaringe van de Stroomen, Tollen en de andere ongelden op te setten, alsoo* DE VREMDEN *het gebruik van deselve Stroomen hebben, by 's Lands toelatinge;* deelen ons aanvanglyk de volgende onderscheiding mede tusschen de hier genoemde *Tollen* en *andere Ongelden*.

„ Door 't woord *Tollen*, zeggen ze, heeft men hier te verstaan eene zekere belasting op de inkoomende en uitgaande waaren en leeftocht, welke van de varende en koophandel dryvende lieden gevordert word, voor de beveiliging van de Scheepvaart en koophandel; by voorbeeld, tot onderhoud van de Kustbewaarders, die men anders ook *Uitleggers* of *Wagtscheepen* noemt, mitsgaders om de oevers van onze Stroomen en Rivieren met Kasteelen, Forten en Guarnisoenen te voorzien, tegens het pleegen van zeeroveryen. Terwyl door de *andere Ongelden* verstaan moet worden het *Baakengeld*, mitsgaders het *Vyerboet-* en *Tonnegeld*, 't welk tot onderhoud van de Baakens, Vyerboeten en Zeetonnen betaald moet worden".

Wyders neemen zy in aanmerking de tweeledige reden voor dit Regt; naamlyk, dat zulks geschiedt (1.), voor de *bewaring van de Stroomen*, en dus ter bescherminge der Scheepvaart; en (2.) om dat *de Vreemden het gebruik van die Stroomen hebben, by 's Lands toelatinge.*

„ Ten opzigte van de eerste reden, vervolgt het Genootschap, word door DE GROOT *de Jure Bell. ac Pac. L.* 2. C. 2. §. 14. in het algemeen gevraagt, of op de koopwaaren, die door Vreemdelingen over de Rivier gevoert worden, of over een gedeelte van de Zee, dat men voor een aanhangsel des Lands kan houden, wel eenige Tollen mogen gelegt worden, van den geenen, die over het Land te gebieden heeft? waarop hy aldaar antwoord, dat indien die Tollen tot de koopwaaren zelve ganschlyk geene betrekking hebben, als dan de billykheid niet toelaat, dat ze daarop gesteld worden: maar als het geschied, om den koophandel en die waaren te beveyligen, en dat ten dien einde het Gemeenebest zelve lasten moet dragen, zoo mogen (*zegt hy*) tot vergoedinge van dezelve lasten, welke tot nut der Vreemdelingen gedragen worden, die koopwaaren wel met eenige

Tol.

Tollen bezwaart worden, als men de reden van die bezwaaringe niet te buiten gaat. Want (*vervolgt hy*) daarvan hangt af de rechtvaardigheid, zoo van schattingen, als van Tollen.

,, Betreffende nu de tweede reden, dezelve moet niet zoo zeer in dien zin verstaan worden, als of, voor de enkele overtogt, van de vreemden Tol geeischt zou kunnen worden; van welk gevoelen *de Groot* niet vreemd schynt geweest te zyn; dog 't geen egter niet te amplecteren is, dewyl 't recht van doortogt zonder iemand te beledigen (*jus transitus innoxii*) volgens 't stricte recht zelfs niet mag geweigert worden. Maar deeze reden, wel verstaan zynde, bestaat hierin, dat ieder Vorst of Gemeenebest niet altyd, en zonder onderscheid, eenen vryen koophandel langs zyne Landen, Zeeën of Rivieren behoeft toe te laaten, wanneer 'er uit de gelegenheid van de plaats een groote winst kan getrokken worden; want deeze winst kan hy voor zyne eigen burgers en onderdaanen houden; en met recht aan een afgeleegen volk aanbieden, dat hy, om voor zyne burgers te zorgen, en in de noodwendigheden der vreemdelingen te voorzien, die koopwaaren door zyne eigene burgers en ingezetenen naar andere plaatsen zal laaten voeren; dewyl het de pligt is van een goed Vorst het nut zyner burgeren voor alles te bezorgen, en voort te zetten; en het voordeel uit de gelegentheid van zyn Land tot profyt van zyne onderdaanen te besteeden. Zoo nu in het voorgestelde geval de Vorst die Scheepvaart, door zyne Zeeën en Stroomen aan de Vreemdelingen en Uitlanders wil toestaan, kan hy dit doen, en daar hy dezelve volgens zyn recht kon verhinderen, moet het als een weldaad gerekent worden, indien hy dezelve vergunt; en derhalve is het niet onbillyk Tollen en schattingen te eischen voor die gunst, die men anderen toestaat, daar men hen al hunne winst kon ontneemen, en aan zyn eigen onderdanen geeven. Gelyk zulks breeder, op een zeer bondige wyze, beredeneert is, door den Heer PUFFENDORF *de Jur. Nat. et Gent. L.* 3. *Cap.* 3. §. 5, 6 *en* 7".

Vraagt men voorts naar de reden, waarom *de Groot* het vorderen van Tollen hier alleen betrekkelyk maakt tot de *Vreemdelingen*, zonder van onze burgers en ingezetenen te spreeken, zo geeft het Genootschap te kennen, dat dezelve, hunnes oordeels, gezogt moet worden

in het geen *de Groot* te vooren, B. 1. D. 13. §. 4. aangetekend heeft, alwaar hy getuigt dat *een groot deel van de Inboorlingen, uit kragte van zonderlinge Handvesten, toekomt vryheid in de Tollen.* — Onze Regtsgeleerden, dit met het bybrengen van verscheiden Handvesten (*), buiten 't geen *Groenew.* aldaar *in notis* gemeld heeft, bevestigd hebbende, gaan daarop een stap verder en zeggen.

„ Wy maken geen zwarigheid, om met voorname uitleggers van gevoelen te zyn, dat in de allervroegste tyden, en onder de regeeringe van onze eerste Graaven van Holland, (†) de Tollen alleenlyk van de Vreemdelingen en Uitlanders, maar geenzins van de Burgers en Ingezeetenen, zyn gevordert geworden: dog dat zedert de Staatzucht en macht der Graaven zyn toegenomen (§), de

(*) De Handvesten van Dordrecht, door den Heer *van de Wall.* uitgegeeven, verleenen hier van verscheiden voorbeelden; en volgens zyne aantekeningen, byzonder bl. 19 en 57, werden de Tollen of Tolregten voornaamlyk gevorderd voor het gebruik der gemeene Rivieren. Uit deeze laatstgemelde aantekening leezen we tevens, dat dit Tolregt, meermaals, in oude stukken voorkomt, onder den naam van *Geleede* of *Geleide*, en zo ook de Tollenaars onder dien van *Geleeders* en *Geleiders* (a). Eene benaaming, welke, gelyk de oudheidkundige *van de Wall.* gegrond opmerkt, waarschynlyk afkomstig is van het vry en zeker geleide, by de Latynen van laatere eeuwen *Conductus* genaamd, 't geen de Vorsten en Grondheeren den Koopluiden en Schippers verleenden, wanneer ze derzelver onderhoorige Stroomen en Rivieren met hunne Schepen bezogten. En even daarom, zo als zyn Ed. vervolgt, draagen ongetwyfeld de regten, welke de Admiraliteit nu van de inkomende goederen vordert, ook den naam van *Convoyen* en *Convoygelden.*

(†) [*De Tollen alleenlyk van de Vreemdelingen.*] Dit heeft insgelyks plaats gehad omtrent het *baken-geld*, blykens een *Handvest van Hertog Willem van Beyeren, van den* 12 *Maart* 1352 waarby hy aan die van Zierikzee vryheid geeft, om een *baak* in de duinen op te rechten, tot onderhoud van welke *elke* VREEMDE *koopman, en haar selfs Scheepen* jaarlyks eene zekere somme betaalen zoude. Zie MIERIS *Charterb.* II. *D. bl.* 809".

(§) „ [*De latere Graaven, die alles aan zig hebben getrokken.*] Zie hier over breeder den President van BYNKERSH. *Quæst, Jur. Publ. L.* 2. *C.* 22. *p.* 353. *Edit. in 4to.* en den Heer RENDORP *over 't Recht van de Jacht p.* 17, 25, 46 *en* 162".

(a) MIERIS *Charterboek* I. *D. bl.* 112. 541. II. *D. bl.* 128. 860. *en* III. *D. bl.* 647.

de latere Graaven, die alles aan zig hebben getrokken, allengskens ook van de Burgers en Ingezeetenen Tollen hebben beginnen te vorderen. Gelyk men dit onder anderen, met zo veele woorden, geleerd vind by den Oudheidkundigen Prof. *Trotz* in zyne *Verklaring van 't groot Privilegie van Vrouw Maria van Bourgondien van 14 Maart* 1476. *Art.* 1 *No.* 1. *in fine. No.* 3. *in princ.* en *No.* 4. *in princ.* En ten bewyze dat dit gevoelen ook van geen grond ontbloot is, kan alhier niet weinig strekken een *Open Brief van Keizer Hendrik de VI*, ten behoeve van Graave *Diederik den VII*, om te *Geervliet* aan de Maaze eenen Tol te mogen heffen, op den 20 Octob. 1195 verleend. Zie MIERIS *Charterb.* 1. *D. bl.* 130. Waarby dezelve Keizer deeze woorden gebruikt, „ dat zoo „ wel (*) *de Vlaamingen*, als de andere menschen, *wel-* „ *ken onder zyn Ryk behooren*, gelyk ook de anderen, „ *welken van andere oorden der Ryken koomen*, den Tol op „ de wyze, aldaar voorgeschreven, moeten betaalen": zonder dat in dien Brief, wegens het betaalen van gem. Tol door de Ingezeetenen van Holland, eenig gewag word gemaakt.

„ Terwyl ook de reden, waarom de Tollen, uit derzelver aart en natuur, in den beginne en by derzelver eerste oprigtinge, alleen van de Vreemdelingen, en niet van de Ingezeetenen gevordert zyn, niet ver behoeft ge-

(*) [*De Vlaamingen.*] De reden, waarom alhier met naame van *de Vlaamingen* word gesproken, is daarin bestaande, dat Keiser Frederik de I te vooren aan Graaf Floris de III verlof hebbende gegeven, om *te Geervliet* aan de Maaze eenen Tol te heffen van alle de voorbyvaarende Scheepen en goederen, de Vlaamsche Kooplui den, daarover zeer onvergenoegt zynde, hunne klagten hebbende gedaan aan Filips, Graave van Vlaanderen, met dat gevolg, dat hier uit, tusschen de voorn. Filips en Graaf Floris een oorlog is ontstaan, welke eindelyk voor de Hollanders van dien ongelukkigen uitslag is geweest, dat Graaf Floris genoodzaakt wierd, om een zeer nadeelig verdrag met den voorn. Graaf van Vlaanderen op den 27 *Febr.* 1167 of 1168 te sluiten, waarby *Art.* 10 door den laatstgenoemden wierd bedongen, „ dat de *Tollen* door „ den Hollandschen Graave, tot nu toe, geheeven, hy voortaan; „ van de Vlaamsche handelaars, op geenerlei wyze, zoude mogen „ vorderen; noch gedoogen, dat dezelven, door iemant, in zyn „ geheele Graafschap, van hun gevordert wierden". Zie WAGENAAR *Vad. Hist.* 2 *D. p.* 237 *et seqq.* en MIERIS *Charterb.* 1 *D. p.* 114.

gezogt te worden: Want als men overweegt de betrekking, welke tusschen de Hooge Overheid en haare *Burgers* of Ingezeetenen plaats heeft, en waaruit noodzakelyk voortvloeit, dat de Overheid verpligt is, om voor de veiligheid haarer Ingezeetenen, en van hunne goederen binnen haar grondgebied te zorgen; en wanneer men daarby in agt neemt, dat de Ingezeetenen, om hunne Overheid tot het bezorgen dier veiligheid in staat te stellen, en alle lasten contribueeren, en schot en lot betaalen, (zie DE GROOT *de Jur. Bell. ac Pac. L.* 1. *C.* 2. §. 7. *n.* 12.) zoo zal men moeten toestemmen, *dat* deeze Tollen, die alleen voor het gebruik der gemeene Rivieren, en tot beveiliging van den Koophandel zyn ingevoerd, niet strekken moeten tot bezwaar van de Ingezeetenen, maar alleen van de Vreemdelingen, die *Rivieren* gebruikende, en alleen door de laatsten behooren betaald te worden: nadien een Vreemdeling in de andere lasten, welke door de Ingezeetenen worden opgebragt, niet mededeelende, en egter voor zig willende genieten, dat zelve gebruik der Rivieren, en veiligheid zyner goederen en koopwaaren, waarvan de Ingezeetenen jouisseeren, ook niets natuurlyker is, dan dat hy insgelyks van zyn kant mededeele tot goedmaking der kosten, daartoe vereyscht wordende; jae nog te meer behooren de Ingezeetenen van deze Tollen bevryd te zyn, dewyl dezelve anderszins met 'er daad, voor het gebruik der Rivieren, dubbelde, en de Vreemdelingen slechts enkele lasten, zouden moeten draagen.

„ En het is waarschynlyk dan ook om die reden, (zoo als de Heer TROTZ *all. loc.* zeer wel heeft opgemerkt,) dat de Burgers en Ingezeetenen van ons Land, by zonderlinge Handvesten, van de Graaven ligtelyk vrydom van de Tollen konden verkrygen; dewyl dezelve daardoor eygenlyk maar wierden hersteld in hun voorig recht. Maar wanneer de Graaven, by vervolg van tyd, zoodanige vrydom van Tollen, zonder onderscheid, ook aan eenige Vreemdelingen en Uitlanders begonden te vergunnen, en dat de inkomsten des lands aldus merkelyk wierden vermindert, zoo zyn dezelve Graaven daarnae door fundamenteele wetten verbonden geworden, om, zonder der Staaten bewilliging, zulks, ten opzigte van de Vreemdelingen, niet meer te mogen doen; gelyk *de Groot* uitdrukkelyk leert, in het 1. B. 13. D. §. 4.

en

en wyders met twee *Handvesten van Hertog Johan van Lothringe van den 9 en 28 February* 1424. door ons is beweezen, in onze *Observatien* 3. *D. Obs.* 4. En wanneer desonaangezien door Philips van Bourgondien, eenige jaaren daarna, aan de Poorters van de Steeden *'s Hertogenbosch* en *Bergen op den Zoom*, vrydom van alle Tollen, in de Landen van Holland, Zeeland ende Vriesland, was verleend, en dat de nadeelige gevolgen daarvan, voor de onderzaaten derzelver landen, door de Staaten aan voorn. Hertog waren getoont, zoo heeft dezelve, by een *Handvest van den* 11 *Juny* 1452 (*), aan de Staaten der voorzeyde Landen, plegtig belooft, en zig verbonden, „ om van toen voortaan niet meer „ te zullen geeven, noch verleenen aan eenige Steeden „ of persoonen, *van buyten zyne voorsz. Landen*, eenigerhande vryheid of verminderinge van de Tolrechten „ in zyne voorseyde Tollen van Holland, Zeeland ende „ Vriesland, noch in eenige van dien". Met deeze nadrukkelyke byvoeginge. „ Ende oft ghebeurde, dat „ wy by inadvertentien, onbedaght van desen onsen „ brieven, of by eenighen anderen wegen of middel, „ gemande gaven eenige vryheyt of verminderinghe van „ Tolrecht, *soo en willen wy niet, dattet van eenigher* „ *waerden sy, maer revoceeren ende doen te niete met desen* „ *voorsz. onsen Brieve, alle 't ghene datter wy af verleent,* „ *ende*

„ (*) Notabel is 't nogthans, dat dit Privilegie van Hertog Philips, door deszelfs nazaat, Koning Philips den II, niet is onderhouden; nadien dezelve, als Graaf van Zeeland, op den 5 *Aug.* 1562, aan die *van Gent* exemptie van de Zeeuwsche Tollen heeft vergunt gehad: waartegens de Staaten van Zeeland een Deductie aan gem. Koning Philips hebben overgegeven, om deze verleende vrydom te debatteeren en wederleggen, als te zeer præjudiciabel, zoo voor den Graave zelve, als voor de Staaten en Inwoonders van Zeeland; en het is vooral opmerkelyk, dat op 't einde van die Deductie de Staaten concludeeren, „ dat de voorsz. gratie by „ die van Gendt verkregen, (den Staaten van Zeeland ongeroepen ende ongehoord,) gecasseert zal werden, conform 't voorsz. „ Privilegie van Hertoge Philips, inhoudende de clausule van te „ *revoceeren ende te niet te doen, alle 't gheene dat contrarie van* „ *dien verleent ende ghegonnen soude zyn, wien, ende om wat saecke* „ *dattet oock ware.*" Welke Deductie gevonden word by BOXHORN, *vervolg op* REIGERSBERGEN, *Kronyk van Zeeland*, *II. D. p.* 517—522. Dog wat de uitkomst hier van geweest zy, vind men aldaar niet aangeteekent."

„ *ende gegonnen souden hebben, wien of om wat saecke dattet* „ *ware*". Zie BOXHORN, *vervolg op* REIGERSBERGEN, *Kronyk van Zeeland* 2*de Deel p.* 226 *et seq.* en de *Handv. v. Amsterdam* 1. *D. p.* 133. *et seq. Edit.* 1748. En het berust wyders ook op dienzelven grond, dat Keizer Karel, by deszelfs *Ordonnantie op 't stuk van de Tollen van Holland, Zeeland en Westvriesland, van den* 13 *Mey* 1518, uitdrukkelyk heeft gestatueert: „ dat alle Factoors van „ *vreemden ende onvryen Koopluyden* (ten aanzien van de „ Tollen,) niet vry sullen zyn van de koopmanschap- „ pe, die sy voor henselven doen sullen, onder deksel „ van Poorteryen oft andere vryheyt".

„ Men moet zig egter niet verbeelden, dat op die wyze de macht der Graaven te veel was besnoeyt, nadien de Domeinen van 't land (*Patrimonium populi*,) waardoor verstaan worden de publicque goederen, die aan het Gemeenbest behoorende, welker inkomsten geschikt zyn tot onderhoud van den Staat, (en waartoe buiten tegenspraak ook behoort (*) het recht om Tollen te vorderen,) door een Vorst, noch in 't geheel, noch ten deele, zonder kennisse des volks, kunnen vervreemt worden; volgens de leere van DE GROOT *de Jur. Bell. ac Pacis.* L. 2. C. 6. §. 11. Gelyk ook daarvan, byzonderlyk ten opzigte van de Provincie van Holland, een zeer merkwaardig bewys gevonden word, in een *Handvest van Hertog Willem van Beyeren van* 23 *Mey* 1351. waarby dezelve Hertog aan de Edelen en Steeden van Holland belooft, niets van de goederen of inkomsten des Lands te zullen vervreemden; en specialyk mede, „ dat hy niemand geene vryheden, *tollevry*, noch anders „ vercopen, geven, verpachten, noch verleenen en „ sal". Zie MIERIS *Charterb.* 2. *D. p.* 795".

„ (*) *Het recht om Tollen te vorderen.*] Ten bewyze hiervan strekt onder anderen het *Groot Privilegie van Vrouw* Maria van Bourgondien van den 14 Maart 1476. Art. 17. waarby die Gravinne heeft belooft, „ dat zy geene nieuwe Tollen, wagt van Tolle, „ nog beswaarnisse van denzelven voortaan opstellen zal, dan *by* „ *goeddunken van de Staaten der Landen.* En dit zelve is, na „ het overlyden van Vrouw Maria, herhaalt, door Philips van Oostenryk, by deszelfs *Privilegie aan de Steden van Holland en* „ *Westvriesland gegeven, den* 14 *Dec.* 1495. *Art.* 6. Zie GR. *Pl.* „ BOEK, 4 *D. bl.* 6.

Ne-

Nederlands. Verpligting tot het handhaaven der nuttige Maatschappyen en Genootschappen in ons Vaderland. Inzonderheid haare betrekking hebbende op den Oeconomischen Tak, *en de* Vaderlandsche Maatschappy *te* Hoorn. *Door* E. Bekker, *Wed. Ds.* A. Wolf, *en* A. Deken. *Te Hoorn by* T. Tjallingius 1779. *Behalven de Opdragt, 96 bladz. in gr. 8vo.*

Terwyl er met de oprechting van de verschillende Maatschappyen, tot ondersteuning en verbetering zo van den Koophandel als Handwerken in ons dierbaar Vaderland „ een Geest van Bezig„ heid nederdaalde; die alles verlevendigt, alles bezielt"; kan zekerlyk geen weldenkend Burger belang weigeren aan inrichtingen, het algemeene welzyn ten doel hebbende. Van deze waarheid overreed, konden de begaafde Dichteresfen, wier naamen dit Werkje op het voorhoofd draagt, „ niet langer ledig staande Beschouwsters „ zyn";maar „ lieve nuttig willende zyn dan schitterende", besloten zy „ als *yverige Vriendinnen des Vaderlands*", haar voortreffelyk kunstvermogen tot aanpryzing van zodanige loffelyke ondernemingen, en opwekking van den Patriottischen yver by onzen Landaart aan te wenden.

Het stukje, met een fraaie Opdragt „ *aan de Dames Donatrices „ van den Oeconomischen Tak*" gewyd, is in die nieuwe vaersmaat geschreven, welke men *de Trochaïsche* noemt. De Dichteresfen schetsen in dezelve, het toenemend verval der handwerken; de daar uit voortvloeiende armoede en ontvolking, en met de armoede verknochte zedeloosheid onder den lagen Burgerstand en het gemeen, op een aandoenlyke wyze. Zy dringen den plicht om dit onheil te stuiten, levendig aan; zo wel uit beseffen van Godsdienst, van Christlyke en Burgerlyke liefde, als eigenbelang: tonen, dat het herstel hier in niet hopeloos is; stellen de heilzame pogingen en vernuftige ontwerpen van den braven *van den Heuvel*, en den daar op gegrondvesten OECONOMISCHEN TAK, in een helder licht: nopen tot een bedaard en naauwkeurig onderzoek van de schriften, hier over gewisseld; nemen verscheiden tegenwerpingen weg, welke sommigen zouden kunnen weêrhouden van de deelneeming in een plan, waar van de gelukkige uitslag niet van voren verzekerd kan worden; als geene wiskunstige bewyzen toelatende: en brengen de geringe nadeelen, welke ieder byzonder deelneemer door het onverhoopt mislukken van 't zelve zou kunnen lyden, in vergelyking, met die onschatbare voordeelen, welke men met grond van deze heilzame instelling verwachten mag, en die er zeker uit voort moeten vloeien, indien men slechts, ter bevordering van het algemeene welzyn, vereenigd blyft. —— Dit alles wordt in eenen natuurlyken, losfen, en teffens sierlyken styl uitgevoerd. —— Daar behalven, vind men *Het nut der Vaderlandsche Maatschappye van Redery en Koophandel, te Hoorn,*

Hoorn, in een byzonder Dichtſtukje aan de Hn. Beſtierders dezer Maatſchappy, voorgedragen.

Van een Werkje als dit, 't welk wy wenſchen dat algemeen geleezen mag worden, verwacht men ongetwyfeld by ons geen uittrekſels: edoch door 't belangryke van het onderwerp getroffen, kunnen we ons niet weêrhouden het ſlot van het eerſte deezer twee Dichtſtukjes onzen Lezeren uit te ſchryven.

Na eene tedere aanſpraak aan de verſcheide Bevorderaars van den Oeconomiſchen Tak, met de Donatrices beſloten, gaan onze Poëtesſen dus voort met den wensch:

„ Mogt het geen door ons, eenvoudig,
ſchoon welmeenend, is gezegd,
Ook nog éénig nut bewerken"!
Dan, zeggen zy, „ dan waren wy verheugd"!
Daar wy met u mogten deelen
in die balſemryke vreugd,
Die 'er ligt in t'overdenken:
„ 'k Ben toch ook van nut geweest!
„ Is het niet door myne ſchatten?
„ dan ten minſten door myn' geest.
„ 'k Heb de gaven, my gegeeven,
„ ſchoon van een' heel' andren aart,
„ Dan die God u toebetrouwde,
„ voor myn Naasten niet geſpaard".
Dat wy, als ons werk op aarde
t'eenemaal is afgedaan,
Naar de zalige gewesten
van het ryk der Geesten gaan!
Om het wys, het grootsch, het heerlyk,
en voor ons zo heilryk, Plan,
Uitgedacht door 't Eeuwig Wezen,
't geen geen mensch doorgronden kan,
Meerder van naby te aanſchouwen!
en te erkennen; dat ons lot
Nooit in beter handen zyn kan
dan in die van onzen God".

Bardietjes. (*Eene nieuwe soort van Gedichtjes.*) *Amst. by* Willem Holtrop, 1779. *In 8vo.*

Schoon wy niet van het zelfde gevoelen zyn met hun, die den Schryver dezer Gedichtjes somtyds zeiden, „ *dat de goede* „ *smaak in ons Land nog niet natuurlyk genoeg geworden was*, om „ *zulk soort van Poëzy voor 't oog van 't Algemeen* te *brengen*", als hy in dit Bondeltje gemeen maakt; wy willen echter gaarne met hun toestemmen, dat deszelfs uitgaaf „ *nog te vroeg was*". Maar zulks om eene andere reden, de gebrekkigheid naamlyk van taal en versificatie, die er in heerscht, en vooraf wel eene aanmerkelyke beschaving vereischt had, zo verr' gaande, dat de Schryver doorgaands in Neêrduitsche woorden een Hoogduitschen styl voert, en somtyds zelfs ten eenenmaale Hoogduitsch schryft. Dit gevoegd by eene vry diepe onkunde in onze toonmeting; dan nog, wanneer styl en woorden vry goed Hollandsch zyn, het kundig gehoor kwetzende, zyn, in een Werkje van dezen aart, Hoofdgebreken, die 's mans arbeid noodwendig moeten doen mislukken, hoe lofwaardig anders. —— De Schryver, die voor het overig veel smaak en vernuft doet blyken, beoogt hier eenige *rymloze Lierzangetjes*, in den lossen schryf- en dichttrant van *Anakreon*, te leveren. Men weet, dat in Duitschland niets gemeener is dan rymloze vaerzen, zo wel in dezen trant als in anderen: —— doch by onzen Landaart schynt het *Rym*, zo wel als by de Franschen, een voorwerp der algemeene liefkozing te zyn. En zo men ooit hopen kan, dezen nieuwen Dichttrant aan ongewone ooren smaaklyk te maken, het is ontwyfelbaar, niet dan door het gemis van de overeenstemming der Rymwoorden, door de uiterste naauwkeurigheid in maat en Dichtzwier te vergoeden; het gene, als gezegd is, in deze proeven ontbreekt. —— Wy weten, dat tegenwoordig verscheiden Taalkundigen de toepassing van de vaersmaat der Ouden op onze Moederspraak tot het onderwerp hunner nasporingen maken, en dat in 't byzonder door iemand, in de Dichterlyke wareld niet onbekend, aan eene Vaderlandsche *Prosodie* gearbeid wordt, waarin deze tak van liefhebbery onderzocht, met eenige nieuwe voorbeelden opgehelderd, met de *moderne versificatie* in vergelyking gebracht, en (zo wy hopen) een bestaanbare grondslag voor denzelven gelegd zal worden. Het is dierhalve onze zaak niet, ter dezer plaatse de verscheiden pogingen, die, sedert kort, by onze Natie, en voorlang by de Italiaanen, Franschen en Engelschen, en verder by de Duitschen, in 't werk zyn gesteld, in aanschouw te nemen; of de oirzaak, waarom dezelven niet dan in de taal der laatsten opgang heeft kunnen maken, uit te vorschen: genoeg zy het, by deze gelegenheid, aan te voeren, dat het algemeen gebrek der weinige Schryveren, die dit in onze taal hebben willen beproe-

ven, daarin bestaat, dat zy meestal te lichtvaardig uit den aart der Hoogduitsche Sprake tot dien der, zeer van haar verschillende, Nederlandsche besluiten. —— Eenige der beste onder onze rymloze Anakreontische vaerzen, heeft men, voor verscheiden jaren, in den *Rhapsodist*; en kortlings in het *VI. Deel* der *Poëtische Mengelstoffen* van 't Haagsche Kunstgenootschap, gelezen.

Dan, om van deze uitweiding weder te keeren: deze Lierzangetjes, verre ten meesten deele van 's Schryvers eigen vinding, zyn, over 't geheel, vernuftig, geestig, en teder: zy ademen niet dan deugd, goede zeden, en eene eerbre liefdevlam: en, ondanks de aangeweze gebreken, verdienen zy dierhalve aanpryzing. —— De Autheur verkiest dit zyn werk *Bardietjes* te noemen, beweerende, dat *Bardiet* de naam was, die by de oude Duitschers *Gezang* beteekende: waar toe hy zich op *Tacitus* schriften beroept. Doch *Tacitus* zegt integendeel, dat de Germaanen niet hunne *gezangen*, maar het *opzingen van hun Strydvaerzen*, (met een Latynschen uitgang) *Barditus* noemden; dat is, dat ononderscheiden geraas, dat wy nog *misbaar* heeten: *krygsgebaar* is, zo wel als *feestgebaar*, hier nog in gebruik, van het oude werkwoord *baren* (*fremere*); waar van nog verscheiden woorden, zo in het Hoog- als Nederduitsch, overig zyn: zo dat *Barditus* eigenlyk *fremitus* is, en best door *krygsgeschrei* vertaald zou worden. Want dusdanige Latynsche uitgangen voegden de Romeinen by alle de Duitsche naamwoorden, die zy overnamen: dus noemden zy de *Aarde* (*die Erth*), *Herthus*: den *Ryn* (*die Rhein*), *Rhenus*: de pieken, toen hoogstwaarschynlyk *pramen* genoemd, (*pframe*), *frameæ*; welk woord anders *braam*, ('t geen men nog voor *doorn* gebruikt), en, in een' anderen tongval, *priem*, (voorheen voor *pook* of *ponjaard* gebruiklyk), werd uitgesproken, en allerlei puntig en spits werktuig beteekende. — Wy merken hier in het voorbygaan slechts aan, hoe kwalyk men doe, van de oude Grieken of Romeinen de door hen mishandelde Duitsche woorden over te nemen, zonder wel kundig te zyn in den aart der tale, tot welke men ze wil doen behoren.

Achter deze Dichtstukjes volgt een *Aanhangzel* van zeven Stukjes, uit Anakreons Grieksch overgenomen. —— Zie hier twee der zogenaamde *Bardietjes*, van een teder, schoon verschillend onderwerp, uit de besten tot een voorbeeld.

DE MENSCHENVRIEND IN 'T SPEELHUIS.

„ *Arme, droef verdwaalde schaapen!*
Ach! hoe slecht, hoe deerniswaardig
Gaat ge hier! zo schoone wichten,
Schier des ganschen Lands de schoonste!

In

En zo veel! —— o welk een jammer!
Meen'ge wakk're burger-knaapen,
Thans uw prooi, o schande! hadt-ge
Blyde mannen maaken kunnen:
Waart dan vrouwen: — Nu! — wat zyt-ge!
Wierdt dan moeders: — Nu! wat wordt-ge!
Lieve, schoone, sterke kind'ren,
Steun en troost in oude dagen,
Gaaft-ge dan den Vaderlande:
Nu! — wat geeft-g'? —— Ach eeuwig jammer!
Nu dat alles zo verlooren!
Zegt, zou dit uw hart niet roeren?
Zou dan niets uw hart meer roeren?
Zou dan schande 't zo verstokken?
Ach! die schoone malsche boezem,
Dien gy, half verlept, dus opprangt,
Zou die nooit een zugtje loozen,
Als gy ziet een poezel handje
Zynen moeder-boezem streelen?
Als g' 'et 't zuigend fulpe mondje
Van genugtjes ziet ontlaaten
Om de moeder toe te lagchen?
En die levens-lust, die wellust!
Minnend en bemind t'omhelzen:
Die, der zaligheden hoogste,
Smaakt-ge die? Wien spreidt-ge, weelde
Veinzend, uwen schoot? Hoe wendt-ge?
Is dat wellust, wen ge 't walgend
Aanzicht van den kusscher afwendt?
Wen geboete lust u walgend
Uwen loon telt, is dat liefde? ——
Arme, droef verdwaalde schaapen!
Ach wien zoud' uw lot niet jamm'ren"!

AAN HET TOEKOMEND LIEFJE.

„ *Wen wy geen andre zorgen*
Als u te minnen wekken,
O! wie in 's waerelds ronden
Zal dan gemind als gy zyn!
Dan ſchep ik eenen hemel
Van louter louter weelde!
Daar zullen alle vreugden,
Met aller kunſten bloemen
Bekranst, dan om u hupplen!
En alle zoete deugden
In dien geneugten-hemel
U als Godinne hulden!
En, treeden wy 'er buiten,
Op elken uwer treden
Zal dan een paradys zyn!
Op elken uwer treden
Uit aller vrienden oog uw
Geluk u toe zal lagchen!
En ik dat zien?.... O zag' ik 't"!

Geſchiedenis van KAREL FERDINER, *door* J. J. DUSCH, *Schryver van de Zedelyke Brieven tot verbetering van 't Hart. IIIde Deel. Te Amſt. by* M. Schalekamp, 1779. *in gr. 8vo.*

Van de Twee Eerſte Deelen deezer Geſchiedenisſe, uit de welverſneeden penne des Heeren DUSCH gevloeid, hebben wy een aanpryzend verſlag gedaan (*), en van dit tegenwoordige, niets anders te zeggen, dan dat de Geſchiedenis, op dien eigenſten voet, voortgezet wordt.

(*) Zie de *Algem. Vad. Letter-Oefe.* I. D. 2ſte St. bl. 128.

RE.

REGISTER

VAN

BOEKEN EN SCHRIFTEN.

Die in het Eerste Deels Eerste Stuk, van dit Werk, oordeelkundig tevens en vrymoedig verhandeld worden.

Met derzelver Pryzen.

A.

C.

Ha-

Heer

Volks,

N.

O.

Ou-

P.

R.

T.

BERIGT VOOR DEN BOEKBINDER.

In de LETT. Het gezigt van Chamouni *te plaatsen tegen over* bl. 34
——— ——— Van de Harddraavery. 246
——— ——— Mexicaansche Schilderyen. . . 326